

พระสุตตันตปิฎก

อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต

เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

เอกธัมมาทีปาลี

บาลีแห่งเอกธรรมเป็นต้น

รูปาทิวรรคที่ ๑

ว่าด้วยสิ่งทีครอบงำจิตใจบุรุษและสตรี

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี. กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า

[๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราขอมไม่เส็งเห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่ง ทีจะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนรูปสตรีเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

รูปสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่.

[๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นเสียงอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนเสียงสตรีเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เสียงสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่.

[๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นกลิ่นอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนกลิ่นสตรีเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กลิ่นสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่.

[๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นรสอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนรสสตรีเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รสสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่.

[๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นโผฏฐัพพะอื่นแม้ อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนโผฏฐัพพะสตรีเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โผฏฐัพพะสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่.

[๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่เหมือนรูปบุรุษเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่.

[๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นเสียงอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่เหมือนเสียงบุรุษเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เสียงบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่.

[๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา่อมไม่เล็งเห็นกลิ่นอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่เหมือนกลิ่นบุรุษเลย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กลิ่นบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่.

[๑๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา่อมไม่เล็งเห็นรสอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่เหมือนรสบุรุษเลย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รสบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่.

[๑๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา่อมไม่เล็งเห็นโผฏฐัพพะอื่นแม้ อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่เหมือนโผฏฐัพพะบุรุษเลย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โผฏฐัพพะของบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่.

จบ รูปาทิวรรคที่ ๑

มโนรณปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย

อรรถกถาเอกนิบาต

อาร์มภกถา

ข้าพเจ้า (พระพุทโธศาจารย์) ขอไหว้
พระสุต ผู้หลุดพ้นจากคติ ผู้มีพระทัยเยือกเย็น
ด้วยพระกรุณา ผู้มีมิตคือโมหะ อันแสงสว่าง
แห่งปัญญาจัดแล้ว ผู้เป็นครูของชาวโลก
พร้อมทั้งมนุษย์และเทวดา

พระพุทโธเจ้าทรงเจริญและทำให้แจ้งคุณ
เครื่องเป็นพระพุทโธเจ้า เข้าถึงธรรมใดอัน
ปราศจากมลทิน ข้าพเจ้าขอไหว้ธรรมนั้น อัน
ยอดเยี่ยม.

ข้าพเจ้าขอไหว้ ด้วยเศียรเกล้าซึ่งพระ
อริยสงฆ์ทั้ง ๘ ผู้เป็นโอรสของพระตถาคตเจ้า
ผู้ย้ายเสียซึ่งกองทัพมาร.

บุญใดสำเร็จด้วยการไหว้พระรัตนตรัย ของข้าพเจ้าผู้มีจิต
เลื่อมใสดังกล่าวมาละนี้ ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่อานุภาพแห่งบุญนั้น ช่วยขจัด
อันตรายแล้ว จักถอดภาษาสีหลออกจากคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งพระ

อรหันต์ผู้เชี่ยวชาญ ๕๐๐ องค์สังคายนามาแล้วตั้งแต่ต้น และสังคายนาต่อ ๆ มา แน่ภายหลัง ท่านพระมหินทเถระนำนาคยังเกาะสีหฬ จัดทำไว้เป็นภาษาสีหฬ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ชาวเกาะ แล้วยกขึ้นสู่ภาษาที่นำ รื่นรมย์ ควรแก่นัยแด่พระบาลี คือทำเป็นภาษามคธ ไม่ให้ขัดแย้ง ลัทธิสมัยซึ่งปราศจากโทษของเหล่าพระเถระประทีปแห่งแคว้นศรี ผู้อยู่ในมหาวิหาร ซึ่งมีวินิจัยละเอียดดี ละเว้นข้อความความที่ซ้ำซาก เสียแล้ว ประกาศเนื้อความแด่คัมภีร์อังคุตตรนิกายอันประเสริฐ อันประดับด้วยเอกนิบาต ทุกนิบาต ติกนิบาต เป็นต้น เพื่อให้อรรรถแจ่มแจ้ง สำหรับให้เกิดปฏิภาณอันวิจิตร แก่เหล่าพระธรรมกถึกที่ดี ซึ่งข้าพเจ้าเมื่อกล่าวเนื้อความ แห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย และคัมภีร์มัชฌิมนิกาย ภายหลังจึงพรรณนาเรื่องราวของพระนครทั้งหลาย มีกรุงสาวัตถี เป็นต้น ให้สาธุชนยินดี และเพื่อให้พระธรรมตั้งอยู่ยั่งยืน ได้ยินว่า เรื่องเหล่าใด ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทั้งสองนั้น (ทีฆ, มัชฌิม) พิศดารในคัมภีร์อังคุตตรนิกายนี้ ข้าพเจ้าจักไม่กล่าวเรื่องเหล่านั้นให้พิสดารยิ่งขึ้นไปอีก แต่สำหรับสูตรทั้งหลาย เนื้อความเหล่าใด เว้นเรื่องราวเสีย จะไม่แจ่มแจ้ง ข้าพเจ้าจักกล่าวเรื่องราวทั้งหลายไว้ เพื่อความแจ่มแจ้งแด่เนื้อความเหล่านั้น.

พระพุทธรวณะนี้ คือ ศีลกถา รุคคกรรม กรรมฐานทั้งหมด ความพิสดารของฉานและสมาบัติ ที่ประกอบด้วยวิธีปฏิบัติ อภิญญา ทั้งหมด คำวินิจฉัยทั้งสิ้นอันเกี่ยวกับปัญญา ขันธ ชาติ อยตนะ อินทรีย์ อริยสัจ ๔ ปัจจัยการเทศนา มินัยอันหมดจดละเอียด ซึ่งไม่พ้นจากแนวพระบาลี และวิปัสสนาภาวนา แต่เพราะเหตุที่พระ

พุทธวณะที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ในวิสุทธิมรรค
อย่างหมดจดดี ฉะนั้นในที่นี้ข้าพเจ้าจักไม่วิจารณ์เรื่องทั้งหมดนี้ ให้ยืง
ขึ้นไป เพราะปรกณ์พิเศษ ชื่อว่าวิสุทธิมรรคนี้ ที่ข้าพเจ้ารจนาไว้
แล้วนั้น ดำรงอยู่ท่ามกลางแห่งนิกายทั้ง ๔ จักประกาศข้อความตาม
ที่ได้กล่าวไว้ในนิกายทั้ง ๔ นั้น ฉะนั้นขอสาธุชนทั้งหลาย จงถือเอา
ปรกณ์พิเศษชื่อวิสุทธิมรรคนั้น พร้อมด้วยอรรถกถา นี้ แล้วจักทราบ
ข้อความตามที่อ้างอิงคัมภีร์อังคุตตรนิกายแล.

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 7
อรรถกถารูปาทิวรรคที่ ๑

อรรถกถาสูตรที่ ๑

ในคัมภีร์เหล่านั้น คัมภีร์ ชื่อว่า อังคุตตรนิกาย มี ๑๑ นิบาต คือ
เอกนิบาต ทุกนิบาต ติกนิบาต จตุกกนิบาต ปัญจกนิบาต นกกนิบาต
สัตตกนิบาต อัฐกนิบาต นวกนิบาต ทสกนิบาต เอกาทสกนิบาต

ว่าโดยสูตร อังคุตตรนิกาย มี ๘,๕๕๗ สูตร บรรดานิบาต
แห่งอังคุตตรนิกายนั้น เอกนิบาต เป็นนิบาตต้น บรรดาสูตร จิตต-
ปริยายสูตร เป็นสูตรต้น คำนิทานแม่แห่งสูตรนั้นมีว่า เอวมเม สุตติ
เป็นต้น ท่านพระอานนทกล่าวไว้ ในกาลมหาสังคีติครั้งแรกเป็นต้น
มหาสังคีติครั้งแรกนั้นนั้น กล่าวไว้พิสดารแล้วในเบื้องต้นแห่งอรรถกถา
ที่ฆนิกาย ชื่อว่า **สุมังคลวิลาสินี** เพราะฉะนั้น มหาสังคีติ ครั้งแรกนั้น
พึงทราบโดยพิสดารในอรรถกถาที่ฆนิกายนั้นนั่นแล.

ก็บทว่า **เอว** ในคำนิทานวณะว่า **เอวมเม สุตติ** เป็นต้น เป็นบท
นิบาต บทว่า **เม** เป็นบทนาม บทว่า **วิ** ในบทว่า **สาวตุถึย วิหริตี** นี้
เป็นบทอุปสรรค. บทว่า **หริตี** เป็นบทอาขยาด. พึงทราบการจำแนก
บทโดยนัยนี้ก่อน.

แต่เมื่อว่าโดยอรรถ ก่ออื่น **เอว** ศัพท์มีอรรถหลายประเภท
อาทิเช่น อุปมา เปรียบเทียบ. อุปเทศ แนะนำ, สัมปหังสนะ ยกย่อง,
ครหณะ ดิเต็นน, วจนสัมปฏิกคหณะ รับคำ, อาการะ อาการ,
นิทัสสนะ ตัวอย่าง, และอวธารณะ กันความอื่น, จริงอย่างนั้น **เอว**

ศัพทนั้น มาในอุปมาเปรียบเทียบ ในคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า เอวั ชาเตน
มจฺเจน กตฺตพฺพํ กุสฺลํ พหุํ สัตว์ผู้เกิดมาแล้วควรทำกุศลให้มากฉันนั้น.
มาใน อุปเทศะ แนะนำในคำเป็นต้นว่า เอวฺนุเต อภิกฺกมิตพฺพํ เอวั
ปฏิกฺกมิตพฺพํ ท่านพึงก้าวไปอย่างนี้ พึงถอยกลับอย่างนี้. มาใน
สัมปหังสนะ ยกย่อง ในคำเป็นต้นว่า เอวเมตํ ภควา เอวเมตํ สุตต
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อนั้นเป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุตตชื่อนั้นเป็น
อย่างนั้น. มาในครหณะ ดิเตียน ในคำเป็นต้นอย่างนี้ เอวเมว ปนายํ
วสฺสึ ยสฺสึ วา ตสฺสึ วา ตสฺส มุญฺหฺกสฺส วณฺณํ ภาสฺสึ (ก็หญิงถ้อยนี้
ย่อมกล่าวคุณของสมณะโสด ไม่ว่าในที่ใด ๆ อย่างนี้ที่เดียว.) มาใน
วจนสัมปฏิกคหณะ รับคำ ในคำเป็นต้นว่า เอวั ภนฺเตติ โข เต ภิกฺขุ ภควโต
ปจฺจสฺสึ สฺสํ ภิกฺขุเหล่านั้นรับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

มาในอาการอาการ ในคำเป็นต้นว่า เอวั พฺยา โข อหํ ภนฺเต
ภควตา ฆมฺมํ เทสิตี อาชานามิ ท่านขอรับกระผมรู้ทั้งถึงธรรมที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าแสดงแล้วด้วยอาการอย่างนี้.

มาใน นิทฺตสนะ ตัวอย่าง ในคำเป็นต้นว่า เอทิ ตฺวํ มาณวก
ฯ เปฯ เอวฺจ วเทหิ สาธุ กิร ภวํ อานนฺโท เยน สุกฺกสฺส มาณวสฺส
โตเทยฺยปุตฺตสฺส นิเวสนํ เตนฺอุปสงฺกมฺตุ อฺนุกมฺปํ อฺปาทาย มาเถติ
มาณพ ท่านจงเข้าไปหาพระสมณะอานนท์ ถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว จงถาม
ความมีอาพาธน้อย ความมีโรคน้อย ความคล่องแคล่ว กำลังวังชา การอยู่
ผาสุก กะพระสมณะอานนท์ ตามคำของเราว่า สุขมาณพ โตเทยบุตร

ถามถึงความมีอาพาธน้อย ความมีโรคน้อย ความคล่องแคล่ว กำลังวังชา การอยู่ผาสุก ก็ท่านพระอนนทฺ์ และจงกล่าวอย่างนี้ว่า ดิละ ขอท่านพระอนนทฺ์ โปรดอาศัยความกรุณา เข้าไปยังนิเวสน์ ของสุกมาณพ โตทยยบุตร เถิด.

มาในอวชารณะ กันความอื่น ในคำเป็นต้นว่า ตํ ก็ มลฺลท กาลามา ฯลฯ เอวฺ โน เอกุตฺ โหติ ดูก่อนชาวกาลามะทั้งหลาย ท่านสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล หรืออกุศล? เป็นอกุศล พระเจ้าข้า มิโทษ หรือไม่มีโทษ? มิโทษ พระเจ้าข้า วิญญฺชนติเตยฺน หรือสฺรเรสิญฺญ? วิญญฺชนติเตยฺน พระเจ้าข้า. บุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ หรือไม่เป็นไป หรือในข้อนั้นเป็นอย่างไร? พระเจ้าข้า อันบุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เป็นประโยชน์เพื่อทุกข์, ในข้อนี้พวกข้าพระองค์เห็นอย่างนี้.

เอวฺ ศัพท์นี้ในในที่นี้พึงเห็นว่าใช้ในอรรถว่า อาการะ นิตฺสสนะ และ อวชารณะ

บรรดาอรรถ ๓ อย่างนั้น ด้วยเอวฺ ศัพท์ มีอาการะเป็นอรรถ พระเถระแสดงถึงอรรถนี้ว่า พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า ละเอียดด้วยนัยต่างๆ มีอัยาศัยเป็นอันมากเป็นสมุฏฺฐาน สมบูรณ์ ด้วยอรรถและพยัญชนะ มีปาฏิหาริย์ต่างๆ ลึกโดยธรรม, อรรถ, เทศนา, และปฏิเวธ มาปรากฏทางโสตทวารแห่งสรรพสัตว์ ตาม

สมควรแก่ภาษาของตน ๆ ใครเล่า จะสามารถทราบได้โดยอาการ
ทั้งปวง แต่ข้าพเจ้าทำความอยากฟังให้เกิดขึ้นแล้วด้วยเร็วแรง
ทุกอย่าง ได้ฟังมาแล้วด้วยอาการอย่างนี้ คือ ข้าพเจ้าเองได้ฟังมาแล้ว
ด้วยอาการอย่างหนึ่ง

ด้วย เอวั ศัพท์ มีนิตัสสนะเป็นอรรถ พระเถระเมื่อจะเปลื้อง
ตนว่า ข้าพเจ้าไม่ใช่พระสยัมภู พระสูตรนี้ ข้าพเจ้ามิได้ทำให้แจ้ง
จึงแสดงสูตรทั้งสิ้น ที่จะควรกล่าวในบัดนี้ว่า เอวมฺเม สุตฺตํ แปลว่า
แม้ข้าพเจ้าก็ได้สดับแล้วอย่างนี้.

ด้วยเอวั ศัพท์ อันมีอวธารณะ เป็นอรรถ พระเถระเมื่อจะ
แสดงกำลังแห่งความทรงจำของตน อันสมควรแก่ความเป็นผู้มีพระผู้มี
พระภาคเจ้าสรรเสริญแล้วอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุสาวก
ผู้พหุสูต ของเรา อานนทเป็นเลิศ บรรดาภิกษุสาวก ของเรา ผู้มี
สติ ผู้มีกตติ ผู้มีริติ ผู้ปฏิบัติ อานนทเป็นเลิศ และเป็นผู้ที่พระธรรม
เสนาบดีสารีบุตรสรรเสริญว่า ท่านอานนท เป็นผู้ฉลาดในอรรถ
ฉลาดในธรรม ฉลาดในพยัญชนะ ฉลาดในนิรุกติ ฉลาดในอนุสนธิ
เบื้องต้นและเบื้องปลาย จึงยังความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะฟังของสัตว์ทั้งหลาย
ให้เกิดว่าเราได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ ก็สูตรนั้นแล ไม่ขาดไม่เกิน โดยอรรถ
หรือโดยพยัญชนะ ฟังเห็นอย่างนี้แหละ ไม่ฟังเห็นโดยประการอื่น.

เม ศัพท์ ปราภุในอรรถ ๓ อย่าง จริงอย่างนั้น เม ศัพท์นั้น
มีอรรถว่า มยา (อันเรา) ในคำเป็นต้นว่า คาถาภิลิตํ เม อโชนีย
โภชนะที่ได้มาเพราะขับคำร้อยกรอง อันเราไม่ควรบริโภค. เม ศัพท์

มีอรรถว่า มยฺหิ (แก่เรา) ในคำเป็นต้นว่า สาธุ เม ภนฺเต ภควา
สงฺฆิตฺตเตน ฌมฺมํ เทเสตุ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สาธุ! ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้า โปรดทรงแสดงธรรมโดยย่อ แก่ข้าพระองค์เถิด. เม ศัพท์
มีอรรถว่า มม (ของเรา) ในคำเป็นต้นว่า ฌมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ
ภิกฺขุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นธรรมทายาท ของเรา. แต่ในที่นี้ ใช้
ในอรรถทั้ง ๒ คือ มยา สุตฺตํ อันข้าพเจ้าฟังมาแล้ว และว่า มม สุตฺตํ
การฟังของข้าพเจ้า.

ศัพท์ว่า สุต ในบทว่า สุตฺตํ นี้ ทั้งที่มีอุปสรรค และทั้งที่ไม่มีอุปสรรค
มีประเภทแห่งอรรถเป็นอันมาก เช่น คมนะ ไป, วิสฺสุตะ ปราภฺภู,
กิลินนะ ชุม, อุปฺจิตตะ สํารวม, อนฺนุคฺคตะ ขวนขวาย, โสตฺตวิญญฺเยยยะ
เสียงที่รู้ด้วยโสต, และโสตทวารานุสสารวิญญา รู้ทางโสตทวาร
เป็นต้น

จริงอย่างนั้น สุตฺตํ ศัพท์นั้น มีอรรถว่า ไป ในคำเป็นต้นว่า
เสนาย ปสฺสโต ไปในกองทัพ. เมื่ออรรถว่าเป็นธรรมปรากฏแล้ว
ในคำเป็นต้นว่า สุตฺตฌมฺมสฺส ปสฺสโต ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว เห็นอยู่.
อรรถว่า ภิกฺขุณฺโณผู้ชุ่มด้วยราคะต่อบุรุษผู้ชุ่มด้วยราคะในคำเป็นต้นว่า
อวสฺสุตฺตา อวสฺสุตฺตสฺส ภิกฺขุณฺโณผู้กำหนดด้วยราคะต่อบุรุษผู้กำหนดด้วย
ราคะ อรรถว่า สํสฺม ในคำเป็นต้นว่า ตุมฺเหหิ ปุณฺณํ ปสฺสโต อนปฺปกฺกิ
ท่านสั่งสมบุญไว้มีใช้น้อย. อรรถว่า ขวนขวายในฉาน ในคำเป็นต้นว่า
เย ฉานปสฺสตา ธีรา นักปราชญ์เหล่าใด ผู้ขวนขวายในฉาน อรรถว่า
เสียงที่รู้ด้วยโสต ในคำเป็นต้นว่า ทิฏฺฐิํ สุตฺตํ มุตฺตํ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน

อารมณ์ที่รู้, อรรถว่า ทรงความรู้ตามกระแสโสตทวาร ในคำเป็นต้นว่า **สุตธโร สุตสนุนิฉโย** ผู้ทรงความรู้สั่งสมความรู้. แต่ในที่นี้ **สุต** ศัพท์ มี อรรถว่า **อุปจาริต** ทรงไว้ทางโสตทวาร หรือว่า อุปจารณ ความทรงจำ. จริงอยู่ เมื่อ **เม** ศัพท์ มีอรรถว่า **มยา** ความว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว อย่างนี้ คือ เข้าไปทรงจำ ตามกระแสแห่งโสตทวารก็ถูก. เมื่อมีอรรถ ว่า **มม** ความว่า การฟังของข้าพเจ้าอย่างนี้ คือ การทรงจำ ตาม กระแสแห่งโสตทวาร ก็ถูก.

บรรดาบททั้ง ๓ นั้น ดังว่ามานี้ บทว่า **เอว** เป็นบทแสดงกิจ คือหน้าที่ของวิญญาน มีโสตวิญญานเป็นต้น บทว่า **เม** เป็นบทแสดง บุคคลที่พร้อมด้วยวิญญานดังกล่าวแล้ว บทว่า **สุต** เป็นบท แสดงถึงการถือเอา ไม่ขาด ไม่เกิน ไม่วิปริต เพราะปฏิเสธ ภาวะที่ไม่ได้ยิน อนึ่ง บทว่า **เอว** เป็นบทประกาศว่าวิญญาน- วิถี ที่เป็นไปแล้วตามกระแสแห่งโสตทวารนั้น เป็นไปในอารมณ์ โดยประการต่าง ๆ. บทว่า **เม** เป็นบทประกาศตน. บทว่า **สุต** เป็น บทประกาศธรรม. ก็ในที่นี้ มีความสังเขปดังนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่กระทำ กิจอย่างอื่น แต่กิจนี้ข้าพเจ้าทำแล้ว ธรรมนี้ ข้าพเจ้า ฟังมาแล้ว โดย วิญญานวิถี ที่เป็นไปในอารมณ์ โดยประการต่าง ๆ.

อนึ่ง บทว่า **เอว** เป็นบทประกาศอรรถที่จะฟังชี้แจง. บทว่า **เม** เป็นบทประกาศบุคคล. บทว่า **สุต** เป็นบทประกาศกิจของบุคคล. ท่านอธิบายไว้ว่า ข้าพเจ้าชี้แจงพระสูตรใด พระสูตรนั้น ข้าพเจ้า ฟังมาแล้วอย่างนี้.

อนึ่ง ศัพท์ว่า เอว แสดงอาการต่างๆ ของจิตสันดาน ที่ถือเอาบรรดและพยัญชนะต่างๆ เพราะจิตสันดานเป็นไปต่างๆ กันจริงอยู่ ศัพท์ว่า เอว นี้ แสดงถึงบัญญัติ คือ การรู้โดยอาการ. ศัพท์ว่า เม แสดงถึงผู้ทำ. ศัพท์ว่า สุตติ แสดงอารมณ์. ด้วยคำเพียงเท่านี้ การตกลงโดยยึดเอาผู้ทำอารมณ์ ของท่านผู้พร้อมด้วยจิตสันดานนั้น เป็นอันกระทำแล้วด้วยจิตสันดาน อันเป็นไปโดยประการต่างๆ.

อีกอย่างหนึ่ง เอว ศัพท์ แสดงกิจของบุคคล สุตติ ศัพท์ แสดงกิจของวิญญาน เม ศัพท์ แสดงบุคคลผู้ประกอบกิจทั้ง ๒ ก็ในที่นี้ มีความสังเกตดังนี้ว่า ข้าพเจ้าเป็นบุคคลผู้พร้อมด้วยวิญญาน ซึ่งมีกิจคือการฟัง ได้ฟังมาแล้ว โดยโวหารว่า กิจคือการฟังที่ได้มาเนื่องด้วยวิญญาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว และบทว่า เม เป็นอวิชमान-บัญญัติ บัญญัติสิ่งที่ไม่มียู่ ด้วยสามารถแห่งสัจฉิกัญฐ์ และปรมัตถ จริงอยู่ในที่นี้ คำที่จะฟังได้นิเทศว่า เอว หรือว่า เม เมื่อว่าโดยปรมัตถ จะมีอยู่ด้วยหรือ บทว่า สุตติ เป็นวิชमानบัญญัติ บัญญัติสิ่งที่มีอยู่ คือ ในที่นี้สิ่งที่ได้มาด้วยโสตวิญญานนั้นมีอยู่โดยปรมัตถ. บทว่า เอว และว่า เม เป็นปาทายบัญญัติเพราะอาศัยสิ่งที่ได้มาด้วยโสตะนั้นๆ กล่าวโดยประการนั้น. บทว่า สุตติ เป็นอุปนิธายบัญญัติ (บัญญัติในการตั้งไว้) เพราะเก็บเอาสิ่งที่เห็นแล้วเป็นต้นมากล่าวอนึ่งบรรดาคำทั้ง ๒ นั้น ด้วยคำว่า เอว ท่านพระอานนท์แสดงถึงความไม่หลง จริงอยู่ ผู้หลง ย่อมไม่สามารถจะเข้าใจได้โดยประการต่างๆ.

ด้วยคำว่า สุตฺ ต่านพระอนนทฺแสดงความไม่ลืมข้อที่ฟังแล้ว. จริงอยู่ ผู้ใดฟังแล้วแต่ลืมเสีย ต่อมาผู้นั้นก็รับรองไม่ได้ว่า ข้าพเจ้าฟังมาแล้ว ดังนั้นพระอนนทฺนั้น ชื่อว่าสำเร็จด้วยปัญญา เพราะความไม่หลง ชื่อว่าสำเร็จด้วยสติ เพราะความไม่ลืม บรรดาปัญญา และสตินั้น ความที่สติซึ่งมีปัญญาเป็นตัวนำ สามารถจะทรงจำพยัญชนะได้ ความที่ปัญญาซึ่งมีสติเป็นตัวนำ สามารถเข้าใจอรรถได้ ชื่อว่า สำเร็จด้วยความเป็นธรรมกัณฑาทคาริก เพราะสามารถอนุรักษ์ กลังกรรม ซึ่งสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ เพราะประกอบด้วยความสามารถทั้ง ๒ อย่างนั้น.

อีกนัยหนึ่ง ก็ด้วยคำว่า เอวฺ ต่านพระอนนทฺแสดงความใส่ใจ โดยแยกคาย เพราะเมื่อใส่ใจโดยไม่แยกคาย ก็ไม่เข้าใจโดย ประการต่าง ๆ ได้ ก็ด้วยคำว่า สุตฺ ต่านพระอนนทฺแสดงถึง ความไม่ฟังชาน แม้เขาจะพูดโดยถูกต้องทุกอย่าง ก็กล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ยิน ท่านจงกล่าวอีก ก็ด้วยการใส่ใจโดยแยกคาย ในข้อนี้ ย่อมให้สำเร็จอรรถสัมมาปณิธิ ความตั้งตนไว้ชอบ และ ปุพเพกตปัญญาตา ความเป็นผู้มีบุญอันได้ทำไว้ในปางก่อน เพราะผู้ ที่ไม่ตั้งตนไว้ชอบ และไม่กระทำบุญไว้ในปางก่อน ก็เป็น อย่างอื่นคือไม่มีโยนิโสมนสิการ ด้วยความไม่ฟังชาน ก็ให้สำเร็จ สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม และสัปปริสุปสังสยะ การเข้าไป คบหาสัตตบุรุษ. เพราะผู้ที่มีจิตฟังชานไม่อาจฟัง และเมื่อไม่เข้าไป หาสัตตบุรุษ การฟังก็ไม่มีแล.

อีกนัยหนึ่ง เพราะเหตุที่กล่าวมาแล้วว่า ศัพทว่า เอวฺ แสดงอาการต่าง ๆ ของจิตสันดาน ที่ถือเอาบรรดและพยัญชนะต่าง ๆ เพราะจิตสันดานเป็นไปต่าง ๆ กัน และจิตสันดานนั้น ก็คืออาการอันงามอย่างนี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ตั้งตนไว้ชอบ หรือแก่ผู้ไม่กระทำบุญไว้ในปางก่อน ฉะนั้น ด้วยคำว่า เอวฺ นี้ท่านพระอานนท์แสดงสมบัติ คือ จักรธรรม ๒ ข้อหลังของตนด้วยอาการอันงาม แสดงสมบัติ คือ จักรธรรม ๒ ข้อแรกโดยประกอบการฟังด้วยบทว่า สุตฺ . เพราะผู้อยู่ในประเทศอันไม่สมควร และผู้เว้นจากการเข้าไปคบหาสัตว์บุรุษ การฟังก็ไม่มี ฉะนั้น ท่านพระอานนท์นั้น จึงสำเร็จอภิสุทธิ ความหมจดแห่งอาสยะ เพราะความสำเร็จแห่งจักรธรรม ๒ ข้อหลัง สำเร็จปโยคสุทธิ ความหมจดแห่งการประกอบ เพราะความสำเร็จแห่งจักรธรรม ๒ ข้อข้างต้น และท่านพระอานนท์ สำเร็จความเชี่ยวชาญในอาคม (นิกายทั้ง ๕) ก็เพราะอภิสุทธิ ความหมจดแห่งอาสยะนั้น. สำเร็จความเชี่ยวชาญในอริคม (มรรคผล) ก็เพราะปโยคสุทธิ ความหมจดแห่งปโยค ฉะนั้น คำของพระอานนท์ ผู้หมจดด้วยปโยค การประกอบและ อาสยะอัธยาศัย ผู้ถึงพร้อมด้วยอาคมและอริคม จึงควรจะเป็นเบื้องต้น (ตัวนำ) แห่งพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนอรุณขึ้นเป็นเบื้องต้นของอาทิตย์อุทัย และเหมือนโยนิโสมนสิการ เป็นเบื้องต้นแห่งกุศลกรรมฉะนั้น เพราะฉะนั้น ท่านพระอานนท์เมื่อตั้งนิทานวจนะ คำเริ่มต้นในฐานะที่ควร จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า เอวมฺเม สุตฺ ดังนี้.

อีกนัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์แสดงสภาวะแห่งสมบัติ คือ

อรรถปฏิสัมภิตาและปฏิภาณปฏิสัมภิตาของตน ด้วยคำอันแสดงถึงความรู้แจ้งด้วยประการต่างๆ ด้วยคำว่า เอวัง นี้. แสดงสภาวะแห่งสมบัติคือ ธรรมปฏิสัมภิตา และนิรุตติสัมภิตา ด้วยคำอันแสดงถึงความถึงความรู้แจ้งประเภทแห่งธรรมที่ควรฟังด้วยคำว่า สุตัง นี้. พระเถระเมื่อกล่าวถึงคำอันแสดงโยนิโสมนสิการนี้ว่า เอวัง ย่อมแสดงว่า ธรรมเหล่านี้ เราเพิ่งพินิจแล้วด้วยใจ ขบคิดดีแล้วด้วยทิวาญญิ พระเถระเมื่อกล่าวถึงคำอันแสดงการประกอบเนื่องๆ ซึ่งการฟังนี้ว่า สุตัง ย่อมแสดงว่า ธรรมเป็นอันมาก เราฟังแล้ว ทรงจำแล้ว คล่องปากแล้ว แม้ด้วยคำทั้ง ๒ นั้น พระเถระเมื่อแสดงความบริบูรณ์ แห่งอรรถและพยัญชนะ จึงทำให้เกิดความเอื้อเฟื้อในการฟัง. จริงอยู่ บุคคลเมื่อไม่ฟังธรรมที่บริบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ ด้วยความเอื้อเฟื้อ ย่อมเหินห่างจากประโยชน์เกื้อกูลเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น ควรทำความเอื้อเฟื้อให้เกิดแล้ว ฟังธรรมโดยความเคารพเถิด.

อนึ่งด้วยคำทั้งสี่ว่า เอวมเม สุตัง นี้ ท่านพระอานนท์ เมื่อไม่ตั้งธรรมที่ตถาคตประกาศแล้วไว้กับตน ชื่อว่าก้าวล่วงภูมิสัตบุรุษ เมื่อปฏิญญาความเป็นพระสาวก ชื่อว่าหยั่งลงสู่ภูมิสัตบุรุษ. อนึ่ง ทำจิตใจให้ออกจากอสังขธรรม ชื่อว่า ตั้งจิตไว้ในสังขธรรม. เมื่อแสดงว่า อังอิงพระคำรัสของพระชินเจ้า ชื่อว่า ดำรงธรรมเนตติไว้ (เนตติคือ ชักนำสัตว์ในประโยชน์โลกนี้ ประโยชน์โลกหน้า และปรมัตต-ประโยชน์ ตามควร)

อีกนัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์เมื่อไม่ปฏิญญาว่าธรรมนั้นตนทำให้เกิดขึ้น จึงไขคำเบื้องต้นว่า เอวมเม สุตัง กำจัดความไม่มีศรัทธา

ทำสังฆาสมบัติให้เกิดขึ้นในธรรมนี้ แก่เทวดาและมนุษย์ทุกเหล่าว่า
พระดำรัสนี้เรารับแล้ว ในที่เฉพาะพระพักตร์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ผู้แก้ลกัถด้วยเวสัชชญาณ ๔ ผู้ทรงไว้ซึ่งพลญาณ
ผู้ดำรงอยู่ในฐานะอันประเสริฐ. ผู้บันลือลีลนาท ผู้สูงสุดกว่าสัตว์
ทั้งปวง ผู้เป็นใหญ่ในธรรม ผู้เป็นพระธรรมราชา เป็นธรรมาธิบดี ผู้มี
ธรรมเป็นปทัป ผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง ผู้หมั่นลือคือพระสังฆธรรมอัน
ประเสริฐ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ จึงไม่ควรทำความสงสัยหรือความ
เคลือบแคลงในอรรถ ธรรม บท หรือพยัญชนะ ในคำนี้ เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้ว่า

วินาสยติ อสุสทฺธํ สทฺธํ วทฺเขตฺติ สาสเน
เอวมเม สุตฺตมิจฺเจวํ วทํ โคตมสาวโก

สาวกของพระโคตม เมื่อกล่าวอย่างนี้ว่า
เอวมเม สุตฺตํ ชื่อว่าทำความไม่มีศรัทธาให้พินาศ
ทำศรัทธาในพระศาสนาให้เจริญ

ศัพท์ว่า เอก แสดงการกำหนดจำนวน ศัพท์ว่า สมยฺ
แสดงเวลาที่กำหนดไว้แล้ว คำว่า เอก สมยฺ เป็นคำแสดงเวลาไม่
แน่นอน สมยศัพท์ ในคำว่า เอก สมยฺ นั้น ใช้ในสมวาเย
พร้อมเพรียง ๑ ขณะ ๑ กาล ๑ สมุหะ ชุมนุมน ๑ เหตุ ๑ ทิฎฐิ
ความเห็น ๑ ปฏิลาภะ การได้เฉพาะ ๑ ปหานะ การละ ๑ ปฏิเวธ
การแทงตลอด ๑.

จริงอย่างนั้น สมย ศัพท์ มีอรรถว่า สมวายะ พร้อมเพรียง
ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า อปุเปว นาม เสวปี อุปสงฺกเมยฺยาม กาลญจ
สมยญจ อุปาทาย ถ้ากระไร แม่พຼ່งนี้ เราทั้งหลาย พึงอาศัยกาละ
และความพร้อมเพรียงกันเข้าไป.

มีอรรถว่า ขณะ ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า เอโก จ โข ภิกฺขเว
ขโณ จ สมโย จ พุรฺหมจฺริยวาสาย ภิกฺขุทั้งหลาย ขณะ และสมัยหนึ่ง
มีเพื่ออยู่ประพฤติพรหมจรรย์แล.

มีอรรถว่า กาล ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า อุนฺหสมโย ปริพาหสมโย
ครราวร้อน คราวกระวนกระวาย.

มีอรรถว่า สมุหะ ประชุม ในคำมีอาทิอย่างนี้ มหาสมโย
ปวนสฺมิ ประชุมใหญ่ในป่าใหญ่. มีอรรถว่า เหตุ ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า
สมโย ปี โข เต ฯ เป ฯ อปุปฏิวิทฺโธ อโหสิ แม่เหตุแล ได้เป็นเหตุ
ที่เธอไม่รู้แจ้งว่า แม่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล เสด็จอยู่ในกรุงสาวัตถี.
แม่พระองค์จักทรงทราบเราว่า ภิกฺขุชื่อภทฺทาลี มิใช่ผู้มีปกติทำให้
บริบูรณ์ ด้วยศึกษาในศาสนาของพระศาสดา คู่ก่อนภทฺทาลี เหตุ
แม่นี้แลได้เป็นเหตุที่เธอไม่รู้แจ้งแล้ว.

มีอรรถว่า ลัทธิ ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า เทน โข ปน สมเยน
 ฯ เป ฯ สมยปุปฺวาทเก ตินฺทุกาจเร เอกสาสเก มลฺลิกาย อาราม
ปฏิวสติ ก็สมัยนั้นแล ปริพาชก ชื่ออุคคาหมานะ บุตรของสมณ
มุณฑิกา อาศัยอยู่ในอารามของพระนางมัลลิกา มีศาลาหลังเดียว
มีต้นมะพลับเรียงราย อันเป็นที่สอนลัทธิ.

พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 19
มีอรรถว่าได้เฉพาะ ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า

ทัญญูเจ ฐมเม จ โย อตุโธ โย จตุโธ สม-
ปรายโก อตุถาภิสมายา ธีโร ปณฺทิตฺโตติ ปวฺจจติ

ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ เราเรียกว่าบัณฑิต
เพราะการได้เฉพาะซึ่งประโยชน์ทั้งภพนี้และ
ภพหน้า.

มีอรรถว่า ปหานะ ละ ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า สมฺมามานาภิสมายา
อนุตมกาถิ ทุกฺขสุตฺต ภิภฺตฺตํ ได้กระทำที่สุดทุกข์ เพราะละมานะ
โดยชอบ.

มีอรรถว่า ปฏิเวธ ทางตลอด ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า ทุกฺขสุตฺต
ปีฬนญฺโจ ฯลฯ วิปริณามญฺโจ อภิสมยญฺโจ ทุกฺขํ มีอรรถว่าบีบคั้น
ปรุ้งแต่ง เราร้อน แปรปรวน ทางตลอด.

แต่ในที่นี้ สมยศัพท์นั้น มีอรรถว่า กาล.

ด้วยคำนั้น พระเถระแสดงว่า สมัยหนึ่ง ในบรรดาสมัยทั้งหลาย
อันเป็นประเภทแห่งกาล เป็นต้นว่า ปี ฤดู เดือน กึ่งเดือน กลางคืน
กลางวัน เช้า เทียง เย็น ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม และครุ.

ในคำว่า เอกิ สมยํ นั้น บรรดาสมัย มีปีเป็นต้นเหล่านั้น พระ-
สูตรใดๆ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ในปี ฤดู เดือน ปีชั้ว ส่วนแห่ง
ราตรี ส่วนแห่งวันใดๆ ทั้งหมดนั้น พระเถระรู้ดีแล้ว กำหนดดีแล้ว

ด้วยปัญญาแม้โดยแท้ ถึงอย่างนั้น เมื่อพระเถระกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ว่า ในปีโน้น ฤดูโน้น เดือนโน้น ปักษ์โน้น กาลอันเป็นส่วนแห่งราตรีโน้น ส่วนแห่งวันโน้น ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะทรงจำได้หรือแสดงได้ หรือให้ผู้อื่นแสดงได้โดยง่าย และเป็นเรื่องที่ต้องกล่าวมาก ฉะนั้นท่านจึงประมวลเนื้อความนั้นไว้ด้วยบทเดียวเท่านั้น แล้วกล่าวว่า เอก สมัย ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านพระอานนทีย่อมแสดงว่า สมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นประเภทของกาลมิใช่น้อยทีเดียว ที่ปรากฏมากมาย ในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ สมัยเสด็จก้าวลงสู่พระครรรภ์ สมัยประสูติ สมัยทรงสลดพระทัย สมัยเสด็จออกผนวช สมัยทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา สมัยทรงชนะมาร สมัยตรัสรู้ สมัยประทับเป็นสุขในทิฏฐธรรม สมัยตรัสเทศนา สมัยเสด็จปรินิพพาน เหล่านี้ใด ในบรรดาสมาชิกเหล่านั้น สมัยหนึ่ง คือสมัยตรัสเทศนา

อนึ่ง ในบรรดาสมาชิกแห่งญาณกิจ และกรณากิจ สมัยแห่งกรณากิจนี้ใด ในบรรดาสมาชิกทรงบำเพ็ญประโยชน์พระองค์และทรงบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น สมัยทรงบำเพ็ญประโยชน์อื่นนี้ใด ในบรรดาสมาชิกแห่งกรณีะทั้งหลายแก่ผู้ประชุมกัน สมัยตรัสธรรมิกถานี้ใด ในบรรดาสมาชิกแห่งเทศนาและปฏิบัติ สมัยแห่งเทศนานี้ใด ท่านพระอานนทีกกล่าวว่า สมัยหนึ่ง ดังนี้ หมายถึงสมัยใดสมัยหนึ่งในบรรดาสมาชิกทั้งหลายแม้เหล่านั้น.

ถามว่า ก็เหตุไร ในพระสูตรนี้ท่านจึงทำนิเทศด้วยทูลิตยา-วิภัตติว่า เอก สมัย ไม่การทำเหมือนอย่างในพระอภิธรรม ซึ่ง

ท่านได้ทำนิตเทศด้วยสัตตมีวิภัตติว่า ยสุมี สมเย กามาวจร และใน
สุดบที่อื่น ๆ จากพระอภิธรรมนี้ ก็ทำนิตเทศด้วยสัตตมีวิภัตติว่า
ยสุมี สมเย ภิกขเว ภิกขุ วิวิจเจว กามเมทิ ส่วนในพระวินัยท่านทำ
นิตเทศด้วยตติยาวิภัตติว่า เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา ?

ตอบว่า เพราะในพระอภิธรรมและพระวินัยนั้น มีอรรถเป็น
อย่างนั้น ส่วนในพระสูตรนี้มีอรรถเป็นอย่างอื่น.. จริงอยู่ บรรดา
ปิฎกทั้ง ๓ นั้น ในพระอภิธรรมและในสุดบที่อื่นจากพระอภิธรรมนี้
ย่อมสำเร็จอรรถแห่งอภิภังคะและอรรถแห่งการกำหนดภาวะด้วย
ภาวะ. ก็อภิภังคะ. คือสมัยที่มีกาลเป็นอรรถและมีประชุมเป็นอรรถ
และภาวะแห่งธรรมมีผัสสะเป็นต้น ท่านกำหนดด้วยภาวะแห่งสมัย
กล่าวคือขณะความพร้อมเพรียงและเหตุแห่งธรรมมีผัสสะเป็นต้น
ที่ตรัสไว้ในพระอภิธรรมและสุดบที่อื่นนั้น ๆ เพราะฉะนั้นเพื่อส่อง
อรรถนั้น ท่านจึงทำนิตเทศด้วยสัตตมีวิภัตติในพระอภิธรรมและใน
สุดบที่อื่นนั้น. ส่วนในพระวินัย ย่อมสำเร็จอรรถแห่งเหตุแลอรรถ
แห่งภังคะ. จริงอยู่ สมัยแห่งการทรงบัญญัติสิกขาบทนั้นใด แม้
พระสาวกมีพระสารีบุตรเป็นต้น ก็ยังรู้ยาก โดยสมัยนั้นอันเป็นเหตุ
และเป็นภังคะ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงบัญญัติสิกขาบททั้งหลาย
และทรงพิจารณาถึงเหตุแห่งการทรงบัญญัติสิกขาบท ได้ประทับ
อยู่ในที่นั้น ๆ เพราะฉะนั้น เพื่อส่องความข้อนั้น ท่านจึงทำนิตเทศ
ด้วยตติยาวิภัตติในพระวินัยนั้น. ส่วนในพระสูตรนี้และพระสูตรอื่น
ที่มีกำเนิดอย่างนี้ ย่อมสำเร็จอรรถแห่งอัจฉินตะสังโยคะ จริงอยู่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสูตรนี้ หรือพระสูตรอื่น ตลอด

สมัยใด เสด็จประทับอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่คือกรุณา ตลอดสมัยนั้นทีเดียว. เพราะฉะนั้นเพื่อส่องความซื่อสัตย์ ท่านจึงทำนเทศด้วยทศยาวิภักติในพระสูตรนี้. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ดังนี้ว่า

ท่านพิจารณาอรรถนั้น ๆ กล่าวสมัยศัพท์
ในปิฎกอื่นด้วยสัตตมวิภักติและตติยาวิภักติ แต่
ในพระสุตตันตปิฎกนี้ กล่าวสมัยศัพท์นั้นด้วย
ทศยาวิภักติ.

ก็พระโบราณจารย์ทั้งหลายพรรณนาไว้ว่า นี่ต่างกันแต่เพียง
โวหารว่า ตสมิ สมเย บัง เตน สมเยน บัง ต สมยิ บัง ในที่
ทุกแห่ง มีอรรถเป็นสัตตมวิภักตินั้น เพราะฉะนั้น แม้ท่านกล่าวว่า
เอก สมยิ ก็พึงทราบเนื้อความว่า เอกสมิ สมเย (ในสมัยหนึ่ง)

บทว่า ภควา เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ. จริงอยู่ คนทั้งหลาย
เรียกครูในโลกว่า ภควา. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ เป็นครูของสัตว์
ทั้งปวง เพราะเป็นประเสริฐพิเศษโดยคุณทั้งปวง เพราะฉะนั้น
พึงทราบพระองค์ว่า ภควา. แม้พระโบราณจารย์ทั้งหลายก็กล่าวไว้ว่า

คำว่า ภควา เป็นคำประเสริฐ คำว่า ภควา
เป็นคำสูงสุด พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ผู้ควรแก่
ความเคารพโดยฐานครู เพราะเหตุนี้ บัณฑิต
จึงขนานพระนามว่า ภควา.

อีกอย่างหนึ่ง บัณฑิตพึงทราบความแห่งบทนั้น โดยพิสดาร
ด้วยอำนาจแห่งกาลานี้ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นผู้มีโชค ทรง
หักกิเลส ทรงประกอบด้วยภคธรรม ทรงจำแนก
แจกธรรม ทรงนำคบ และทรงคายกิเลสเป็น
เครื่องไปในภพทั้งหลายเสียได้ เพราะเหตุนั้น
ทรงพระนามว่า ภควา

เนื้อความนั้น กล่าวไว้แล้ว โดยพิสดารในพุทธทาสถนุสสันนิเทศ
ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล.

ก็ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ พระเถระเมื่อแสดงธรรมตามที่ฟังมา
จึงกระทำพระสรีระคือพระธรรม ของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ประจักษ์
ด้วยคำว่า เอวมมุเม สุตฺติ ในสูตรนี้. ด้วยคำนั้น พระเถระชื่อว่า ปลอบโยน
คนผู้รันทด เพราะไม่ได้เห็นพระศาสดาว่า ปาพจน์ (ธรรม และวินัย)
นี้ ชื่อว่ามีศาสดาล่วงไปแล้วหาไม่ได้ พระธรรมวินัยนี้ เป็นศาสดา
ของท่านทั้งหลาย. ด้วยคำว่า เอกํ สมัยํ ภควา พระเถระ เมื่อจะแสดงว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่มีอยู่ในสมัยนั้น ชื่อว่ายกการปรินิพพาน ทาง
รูปกายให้เห็น ด้วยคำนั้น พระเถระจึงทำผู้มัวเมา เพราะความเมา
ในชีวิตให้เกิดความสังเวช และทำให้คนนั้นเกิดความอุตสาหะ ในพระ-
สัทธรรมว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ผู้ทรงไว้ซึ่งทศพลญาณ มีพระ
วรกายเสมอด้วยรางเพชร ผู้ทรงแสดงอริยธรรม ชื่ออย่างนี้ ยังปริ-

นิพพาน คนอื่นใครเล่าจะพึงให้เกิดความหวังในชีวิต และพระเถระเมื่อกล่าวว่ **เอว** ชื่อว่าชื่อเทศนาสมบัติ (สมบัติคือการแสดง). กล่าวว่ **เม สุต** ชื่อว่าชื่อถึงสาวกสมบัติ (สมบัติของสาวก). กล่าวว่ **เอก สมย** ชื่อว่าชื่อถึงกาลสมบัติ (สมบัติคือเวลา) กล่าวว่ **ภควา** ชื่อว่าชื่อถึงเทศกสมบัติ (สมบัติคือผู้แสดง).

บทว่า **สาวตถุถิย** ได้แก่ ไกลันครชื่ออย่างนี้. ก็คำว่า **สาวตถุถิย** นี้ เป็นสัจจตมวิภักติ ใช้ในอรรถว่ไกล. บทว่า **วิหริติ** นี้ เป็นบทแสดง ความพร้อมแห่งการอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอิริยาบถ-วิหาร ทิพวิหาร พรหมวิหาร และอริยวิหาร โดยไม่แปลกกัน. แต่ในที่นี้แสดงการประกอบพร้อมด้วยอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอิริยาบถ ต่างโดย ยืน เดิน นั่ง ละนอน ด้วยบทว่า **วิหริติ** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนก็ดี เดินก็ดี นั่งก็ดี บรรทมก็ดี บัณฑิตพึงทราบว่ประทับอยู่ทั้งนั้น. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงตัดขาดความลำบากแห่งอิริยาบถหนึ่ง ด้วยอิริยาบถหนึ่ง ทรงนำไปคือทำ อติภาพให้เป็นไป ไม่ให้ทรุดโทรม เพราะเหตุนั้น ท่านพระอานนท์ จึงกล่าวว่ **วิหริติ** (ประทับอยู่).

บทว่า **เขตวเน** ได้แก่ ในสวนของพระราชกุมาร พระนามว่ **เขต** สวนนั้น พระราชกุมารพระนามว่ **เขต** นั้น ได้ปลูกต้นไม้ให้เจริญงอกงาม รักษาไว้อย่างดี และพระองค์ได้เป็นเจ้าของสวนนั้น เพราะฉะนั้น สวนนั้น จึงนับว่ **เขตวัน**. ในพระเขตวันนั้น.

บทว่า **อนาถปิณฑิกสุส** อารามเม ความว่า อารามอันนับว่า
ของท่านอนาถปิณฑิกะ เพราะเป็นอารามที่คฤหบดีนามว่า อนาถ-
ปิณฑิกะ มอบถวายแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน โดย
บริจาทรทรัพย์เป็นเงิน ๕๔ โกลี ก็ในที่นี้ ความสังเขปมีเพียงเท่านี้.

ส่วนความพิสดาร กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาสัพพสาธุต
อรรถกถาฉวมินนิกาเย ชื่อปัญจสุทนี ในข้อนั้น หากมีคำถามสอด
เข้ามาว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถีก่อน.
พระเถระก็ไม่ควรกล่าวว่า พระวิหารชื่อว่า เขตวัน ถ้าพระองค์
ประทับอยู่ในพระเชตวันนั้น ก็ไม่ควรกล่าวว่า ใกล้กรุงสาวัตถี.
ความจริง ใคร ๆ ไม่อาจจะอยู่ได้ในที่ ๒ แห่ง พร้อมคราวเดียวกัน
แก้ว ข้อนั้น ไม่พึงเห็นอย่างนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้กล่าวไว้แล้ว
มิใช่หรือว่า คำว่า **สาวตถึย** เป็นสัตตมวิภักติ ใช้ในอรรถว่าใกล้
เพราะฉะนั้น แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในพระวิหาร
ชื่อว่าเขตวัน ที่อยู่ใกล้กรุงสาวัตถี ท่านพระอานนทกล่าวว่า ประทับ
อยู่ในพระวิหารชื่อว่า เขตวัน ใกล้กรุงสาวัตถี เหมือนฝูงโคที่เขว
หากินใกล้แม่น้ำคงคา และแม่น้ำยมุนา เป็นต้น เขาก็เรียกว่า เขี้ยว
หากินใกล้แม่น้ำคงคา ใกล้แม่น้ำยมุนา ฉะนั้น. จริงอยู่ การกล่าวถึง
กรุงสาวัตถี ของท่านพระอานนทนั้น ก็เพื่อแสดงโคจรคาม การกล่าว
ถึงสถานที่ที่เหลือ ก็เพื่อแสดงสถานที่เป็นที่อาศัย อันสมควรแก่
บรรพชิต ในคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า **สาวตถึย** ท่านพระอานนท แสดง
การที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกระทำการอนุเคราะห์แก่คฤหัสถ์.
แสดงการกระทำอนุเคราะห์แก่บรรพชิต ด้วยการระบุถึงพระเชตวัน

อนึ่งพระเถระแสดงการเว้นอรรถกถาโยค เพราะการรับปัจจัย ด้วยคำตัน แสดงอุบายเป็นเครื่องเว้นกามสุขัลลิกานุโยค เพราะวัตถุ กาม ด้วยคำหลัง. อนึ่ง แสดงการประกอบพระธรรมเทศนา ด้วย คำตัน แสดงการน้อมไปเพื่อวิเวก ด้วยคำหลัง. แสดงการมีพระกรุณา ด้วยคำตัน แสดงการมีพระปัญญา ด้วยคำหลัง แสดงว่าทรงน้อมไป ในอันให้สำเร็จความสุขแก่เหล่าสัตว์ ด้วยคำตัน แสดงว่าไม่ทรงติด ในการทำความสุขแก่ผู้อื่น ด้วยคำหลัง แสดงการที่ทรงอยู่ผาสุก ด้วย

การสละสุขที่ชอบธรรมเป็นนิमित ด้วยคำตัน แสดงการทรงประกอบ เนื่อง ๆ ซึ่งธรรมอันยิ่งของมนุษย์เป็นนิमित ด้วยคำหลัง แสดงการ ที่ทรงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่มนุษย์ทั้งหลาย ด้วยคำตัน แสดงการ ที่ทรงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เทวดาทั้งหลาย ด้วยคำหลัง แสดงการ ที่เสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้วเจริญพร้อมในโลก ด้วยคำตัน แสดงการ ที่ไม่ทรงเข้าไปติดในโลก ด้วยคำหลัง. แสดงทรงทำประโยชน์ที่ เสด็จอุบัติให้สำเร็จเรียบร้อย ด้วยคำตัน โดยพระบาลีว่า "ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเอก เมื่ออุบัติขึ้นในโลก ย่อมอุบัติขึ้นเพื่อเกื้อกูล แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อ ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคล เอกคือบุคคลชนิดไหน ก็คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า".

แสดงการที่ทรงอยู่สมควรแก่สถานที่เป็นที่อุบัติ ด้วยคำหลัง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอุบัติในป่า ทั้งนี้ ด้วยอุบัติทั้งที่เป็น โลกิยะและโลกุตตระ คือ ครั้งแรก ที่ลุมพินีวัน ครั้งที่ ๒ ที่โพธิ- มณฑลสถาน เพราะเหตุนี้ พระเถระจึงแสดงที่ประทับอยู่ของพระองค์

ในป่า ทั้งนั้น. ในสูตรนี้ ฟังทราบการประกอบความโดยนัยดังกล่าว
มาแล้วเป็นต้น ดังนี้.

บทว่า ตตุร แสดงเทศะ และกาละ. ก็บทว่า ตตุร นั้น พระเถระ
แสดงว่า ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ และในอารามที่
ประทับอยู่ หรือแสดงเทศะ และกาละ อันควรจะกล่าวถึง. จริงอยู่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าไม่ตรัสธรรมในประเทศหรือในกาลอันไม่สมควร^๑. ก็คำว่า
"ดูก่อนพาคหิยะ นี่เป็นกาลไม่สมควรก่อน" เป็นข้อสาธกในเรื่องนี้.
ศัพท์ว่า โข เป็นอวธารณะ ใช้ในอรรถเพียงทำบทให้เต็มหรือเป็น
นิบาต ใช้ในอรรถว่า กาลเบื้องต้น. บทว่า ภควา แสดงความที่ทรง
เป็นครูของโลก.

บทว่า ภิกขุ เป็นคำแสดงถึงบุคคลควรฟังพระดำรัส. อีก
อย่างหนึ่ง ในบทว่า ภิกขุ นี้ฟังทราบอรรถแห่งคำมีอาทิว่า ชื่อว่า
ภิกขุ เพราะเป็นผู้ขอ หรือชื่อว่า ภิกขุ เพราะเขาถึงการเที่ยวขอ.

บทว่า อามนุเตสิ แปลว่า เรียก คือ กล่าว ได้แก่ ปลูกให้ตื่น. ในบทว่า
อามนุเตสิ นี้มีใจความดังนี้. แต่ในที่อื่นใช้ในอรรถว่า ให้รู้ก็มี. เหมือน
อย่างตรัสไว้ว่า ภิกขุทั้งหลาย เราขอบอกเธอทั้งหลายให้ทราบ ขอ
เตือนเธอทั้งหลาย. ใช้ในอรรถว่า เรียก ก็มี เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า
มานี้แน่ะภิกขุ เธอจงเรียกสารีบุตรมา ตามคำของเรา.

๑. ปาฐะว่า อยุดตเตเส วา ฆมมัม ภาสติ พมมาเป็น อยุดเต เตเสวา กาลเวา ฆมมัม ภาสติ.

บทว่า **ภิกขโว** แสดงอาการเรียก. กัณฑ์นั้น ตรัสเพราะสำเร็จ ด้วยการประกอบด้วยคุณ คือความเป็นผู้ขอโดยปกติ. ผู้รู้สัตตศาสตร์ ย่อมสำคัญว่า ก็ภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณคือความเป็นผู้ขอเป็นปกติ ก็มี ประกอบด้วยคุณคือความเป็นผู้ขอเป็นธรรมดาที่มี ประกอบด้วยคุณ คือความเป็นผู้มีปกติการทำดีในการขอก็มี. พระผู้มีพระภาคเจ้าจะ ทรงประกาศความประพฤติที่ชนแลและชนดิเสพแล้ว จึงทรงทำการ ชำรงความเป็นคนยากไร้ที่ยกขึ้น ด้วยพระดำรัสนั้น ที่สำเร็จด้วยการ ประกอบด้วยคุณมีความเป็นผู้ขอเป็นปกติเป็นต้น ของภิกษุเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงการทำภิกษุเหล่านั้น ให้หันหน้าตรง พระพักตร์ของพระองค์ ด้วยพระดำรัสที่ทรงทอดพระนัยนาลง ด้วย พระหฤทัยที่เข้มแข็ง แผลไปด้วยพระกรุณาเป็นเบื้องหน้าว่า **ภิกขโว** นี้ ทรงทำให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดความอยากจะฟัง ด้วยพระดำรัสอัน แสดงพุทธประสงค์จะตรัสนั้นนั่นแหละ. และทรงชักชวนภิกษุเหล่านั้น ไว้ แม้ในการใส่ใจฟังด้วยดี ด้วยพระดำรัสนั้นอันมีอรรถว่า ปลุกให้ ตื่นนั้นนั่นเอง. จริงอยู่ พระศาสนาจะสมบูรณ์ได้ ก็เพราะการใส่ใจ ในการฟังด้วยดี.

หากมีคำถามว่า เมื่อเทวดาและมนุษย์แม้เหล่าอื่นก็มีอยู่ เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเรียกเฉพาะภิกษุเหล่านั้น. แก้วว่า เพราะภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุด อยู่ใกล้ชิด และเป็นผู้อยู่ประจำ. จริงอยู่ พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทั่วไปแก่คนทั้งปวง. แต่ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้เจริญที่สุด ของบริษัท ก็เพราะเป็นผู้เกิดก่อน. และชื่อว่า เป็นผู้ประเสริฐที่สุด

ก็เพราะเป็นผู้ดำเนินตามพระจรรยาของพระศาสดา ตั้งตั้งแต่เป็นผู้
ไม่ครองเรือน และเพราะเป็นผู้รับพระศาสนาทั้งสิ้น ชื่อว่าเป็นผู้
ใกล้ชิด เพราะเมื่อเธอนั่งในที่นั้น ๆ ก็ใกล้พระศาสดาทั้งนั้น ชื่อว่า
อยู่ประจำ ก็เพราะขลุกง่วนอยู่แต่ในสำนักพระศาสดา. อีกอย่างหนึ่ง
ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นภาชนะรองรับพระธรรมเทศนา เพราะเกิด
ด้วยการปฏิบัติตามที่ทรงพร่ำสอน แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัส
เรียกภิกษุเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

ถามว่า ก็เพื่อประโยชน์อะไร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรง
แสดงธรรม จึงตรัสเรียกภิกษุเสียก่อน ไม่ทรงแสดงธรรมเลยทีเดียว.
แก้วว่า เพื่อให้เกิดสติ. ความจริง ภิกษุทั้งหลาย คิดเรื่องอื่นอยู่ก็มี มีจิต
ฟุ้งซ่านก็มี พิจารณาธรรมอยู่ก็มี นิ่งมนสิการกรรมฐานอยู่ก็มี
ภิกษุเหล่านั้น เมื่อไม่ตรัสเรียกให้รู้ (ตัว) ทรงแสดงธรรมไปเลย
ก็ไม่สามารถจะกำหนดได้ว่า เทศนานี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็น
ปัจจัย พระองค์ทรงแสดง เพราะอรรถอุปบัติ (เหตุเกิดเรื่อง) อย่างไร ?
จะพึงรับเอาได้ยาก หรือไม่พึงรับเอาเลย. เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดสติ
ด้วยพระดำรัสนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเรียกเสียก่อน แล้วจึง
ทรงแสดงธรรมภายหลัง.

บทว่า **ภทฺตุเต** นี้ เป็นคำแสดงความเคารพ หรือเป็นการถวาย
คำตอบ (คือขานรับ) แต่พระศาสดา. อีกอย่างหนึ่ง ในที่นี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าเมื่อตรัสว่า **ภิกฺขโว** ชื่อว่า เรียกภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุ
ทั้งหลายเมื่อทูลว่า **ภทฺตุเต** ชื่อว่า ขานรับพระผู้มีพระภาคเจ้าใน
ภายหลัง. อนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกว่า **ภิกฺขโว**. ภิกษุ

ทั้งหลาย กราบทูลในภายหลังว่า **ภทฺทเต**. พระผู้มีพระภาคเจ้า รับสั่งให้ภิกษุตอบ พระดำรัสที่ว่า **ภิกฺขโว**. ภิกษุถวายคำตอบว่า **ภทฺทเต**.

บทว่า **เต ภิกฺขุ** ได้แก่ เหล่าภิกษุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก. บทว่า **ภควโต ปจฺจสุโสสุ** ความว่า ภิกษุทั้งหลายได้ฟังเฉพาะพระดำรัสตรัสเรียกของพระผู้มีพระภาคเจ้า. อธิบายว่า หันหน้ามาฟังคือรับ ได้แก่ ประคองรับ. บทว่า **ภควา เอตทโวจ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนั้น คือพระสูตรทั้งสี่ที่จะพึงกล่าวในบัดนี้.

ก็ด้วยคำเพียงเท่านี้ คำเริ่มต้นอันใด อันประกอบด้วยกาล, ผู้แสดง, เทสะ, บริษัถ และประเทศ ท่านพระอานนทกถ่าวแล้วเพื่อกำหนดเอาพระสูตรนี้ได้โดยสะดวก. การพรรณานี้ความแห่งคำเริ่มต้นนั้นจบบริบูรณ์แล้ว แล.

บัดนี้มาถึงโอกาสพรรณนาพระสูตร ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ โดยนัยเป็นต้นว่า **นาหิ ภิกฺขเว อญฺญํ เอวร สมฺนุสฺสสามิ** ดังนี้แล้ว.

ก็การพรรณานี้ความนั้น เพราะเหตุที่กำลังกล่าววิจารณ์ เหตุตั้งแห่งพระสูตรปรากฏอยู่ ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบการวิจารณ์ เหตุตั้งแห่งพระสูตรก่อน.

จริงอยู่ เหตุตั้งแห่งพระสูตร มี ๔ อย่าง คือ เกิดเพราะอหยาตย์ของตน ๑ เกิดเพราะอหยาตย์ของผู้อื่น ๑ เกิดด้วยอำนาจคำถาม ๑ เกิดเพราะเหตุเกิดเรื่อง ๑. ในเหตุทั้ง ๔ อย่างนั้น พระสูตรเหล่าใด พระผู้มีพระภาคเจ้าอันผู้อื่นมิได้อาราธนา ตรัสโดยพระ

อภัยของพระองค์อย่างเดียว เช่น อากังเขยสูต, วัตตสูต เป็นต้น
สูตเหล่านั้น ชื่อว่า มีเหตุตั้งเกิดจากอภัยของพระองค์.

อนึ่ง สูตเหล่าใดที่พระองค์ทรงสำรวจดู อภัย อภัย ความพอใจ
ใจ บุญเก่า และความตรัสรู้ แล้วตรัสโดยอภัยของผู้อื่นอย่างนี้ว่า
ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติของพระราहुล แก่กล้าแล้ว ถ้ากระไร เราพึง
แนะนำในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะยิ่ง ๆ ขึ้นไปแก่พระราहुล เช่น ราहुโล-
วาทสูต ธรรมจักกัปปวัตตนสูต เป็นต้น สูตเหล่านั้น ชื่อว่า มีเหตุตั้ง
เกิดจากอภัยของผู้อื่น.

ก็เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วถามปัญหา โดยประการต่างๆ พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกเทวดา
และมนุษย์เหล่านั้น ทูลถามแล้ว ตรัสสูตใด มีเทวดาสังยุต และ
โพชฌังคสังยุต เป็นต้น. สูตเหล่านั้น ชื่อว่า มีเหตุตั้งเกิดโดยอำนาจ
คำถาม.

อนึ่งสูตเหล่าใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพราะอาศัยเหตุเกิด
ขึ้น เช่น รัมมทายาทสูต และปุตตมังสุปมสูต เป็นต้น สูตเหล่านั้น
ชื่อว่า มีเหตุตั้งโดยเหตุเกิดเรื่องขึ้น.

ในเหตุตั้งสูตทั้ง ๔ นี้ สูตนี้ชื่อว่า มีเหตุตั้งเกิดจากอภัย
ของผู้อื่นอย่างนี้. จริงอยู่ สูตนี้ตั้งขึ้นด้วยอำนาจอภัยของผู้อื่น.
ถามว่า ด้วยอภัยของพวกไหน ? แก้วว่า ของบุรุษ ผู้หนักในรูป.

ในบทเหล่านั้น น อักษร ในคำว่า นาคิ ภิกขเว เป็นต้น มี
ปฏิเสธเป็นอรรถ. ด้วยบทว่า อหิ แสดงอ้างถึงพระองค์. พระผู้มี

พระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นว่า **ภิกขว.** บทว่า **อณฺณ** ความว่า ซึ่งรูปอื่น จากรูปหญิงที่ฟังกล่าวในบัดนี้. บทว่า **เอกรูปปี ปี** แปลว่า รูปแม้อย่างหนึ่ง. บทว่า **สมนุสฺสสามิ** ความว่า **สมนุสฺสสนา ๒** อย่าง คือญาณสมนุสฺสสนา ๑ ทิฏฐิสมนุสฺสสนา ๑. ในสองอย่างนั้น อนุสฺสสนาว่า ภิกษุเห็นโดยเป็นของไม่เที่ยง ไม่ใช่เห็นโดยเป็นของเที่ยง นี้ชื่อว่า **ญาณสมนุสฺสสนา.** ส่วนอนุสฺสสนามีอาทิว่า ภิกษุ พิจารณาเห็นรูปโดยเป็นอตฺตา ชื่อว่า **ทิฏฐิสมนุสฺสสนา.** ในสองอย่างนั้น ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาญาณสมนุสฺสสนา. ฟังทราบการเชื่อม บทนี้ด้วย **น อักษร.** ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราแม้เมื่อตรวจดู ด้วยสัพพัญญุตญาณ ก็มองไม่เห็น แม้รูปอื่นสัก อย่างหนึ่ง.

บทว่า **ยํ เอวํ ปุริสสุตฺต จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐจฺติ** ความว่า รูปใด เกาะกุมทำกุศลจิตอันเป็นไปในภุมิ ๔ ของบุรุษผู้หนักในรูป ให้สิ้นไปตั้งอยู่. **จริงอยู่** การยึดถือ ชื่อว่า การยึดมั่น ได้ในคำว่า ยึดมั่นกายหญิงทั้งหมด เป็นต้น. ชื่อว่า ให้สิ้นไป ได้ในคำมีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย อนิจจสัญญา อันภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำ กามราคะทั้งปวงให้สิ้นไป. ในที่นี้ ก็ถูกทั้งสองอย่าง. ในการยึดถือและการให้สิ้นไปทั้งสองอย่างนั้น รูปนี้เมื่อถือเอากุศลจิตอันเป็นไปในภุมิ ๔

๑. ปาฐะว่า อิธ อิหํ รูปํ จตุภุมิกํ กุสลจิตฺตํ ฌณฺหนตฺตํ นิลุปฺปลกฺกาปํ ปุริโส วีย หตฺถเณ คณฺหาติ นาม ฯ เขปฺยมาณํ อคฺคิ วีย อทุชฺเชน อุกฺกํ สนฺตฺวาเปตฺวา เขเปติ ฯ **พม่าเป็น** ตตฺถ อิหํ รูปํ

จตุภุมถกุสลจิตฺตํ ฌณฺหนตฺตํ น นิลุปฺปลกฺกาปํ ปุริโสวีย หตฺถเณ คณฺหาติ, **นาปี** เขปฺยมาณํ อคฺคิ วีย อทุชฺเชน อุกฺกํ สนฺตฺวาเปตฺวา เขเปติ. (แปลตามพม่า)

ชื่อว่าถือเอา เหมือนบุรุษเอามือถือกำอุบลบัวขาว ก็ห้ามได้ เมื่อทำให้
สิ้นไป ชื่อว่าทำให้สิ้นไป เหมือนไฟที่ทำน้ำบนเตาไฟ ให้ร้อนแล้วให้
สิ้นไป ก็ห้ามได้ อนึ่ง ๐รูปที่ห้ามการเกิดขึ้นแห่งกุศลจิตนั้น นั้นแหละ
พึงทราบ ว่า ชื่อว่ายึดและทำกุศลจิตอันแม่ที่เป็นไปในภูมิ ๔ ให้สิ้นไป.
ด้วยเหตุนี้จึงตรัสว่า **ปฐิสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐติ** (ยึดจิตของบุรุษตั้งอยู่)

บทว่า **ยถยิทํ** ตัดเป็น **ยถา อิทํ** . บทว่า **อิตุกิริรูปํ** แปลว่า รูป
ของหญิง. ในคำว่า รูป นั้น พึงทราบอรรถแห่งคำ และสามัญลักษณะ
แห่งรูป ตามแนวแห่งสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอกล่าวรูปอะไร ?
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติโดยย่อแตกสลาย เพราะเหตุนี้ธรรมชาตินั้น
จึงเรียกว่ารูป. รูปย่อแตกสลายไปเพราะเหตุอะไร ? ย่อมแตกสลาย
ไปเพราะเย็นบ้าง ย่อมแตกสลายไปเพราะร้อนบ้าง.

ก็ศัพท์ว่า รูป นี้ ย่อมได้ในอรรถหลายอย่าง เช่น ชันธ, ภพ,
นิमित, ปัจจัย, สรีระ, วัฒนธรรม, สันฐาน เป็นต้น. จจริงอยู่ ศัพท์ว่ารูปนี้
ใช้ในอรรถว่าไปชันธ ในประโยคนี้ว่า รูปชันธอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็น
อดีต อนาคต และปัจจุบัน. ใช้ในอรรถว่ารูปภพ ในประโยคนี้ว่า เจริญ
มรรคเพื่ออุปบัติในรูปภพ. ใช้ในอรรถว่า กสิณนิमित ในประโยคนี้ว่า
กำหนดรูปภายใน เห็นรูปกสิณภายนอก. ใช้ในอรรถว่าปัจจัย ใน
ประโยคนี้ว่า อกุศลธรรมอันลามกทั้งที่มีรูป และไม่มีรูป ย่อมเกิดขึ้น.

๑. ปาฐะว่า **อุปฺปตฺตติฏฺฐสฺส** นินวริยมานเมว จตุฏฺฐมิกํ กุสฺสจิตฺตํ คณฺหาติ เจว เขเปติ จ
เวทิตพฺพํ ฯ **พมฺวาเป็น** **อุปฺปตฺตติฏฺฐสฺส** นินวริยมานเมว จตุฏฺฐมกมฺปิ กุสฺสจิตฺตํ คณฺหาติ เจว
เขเปติ จาติ เวทิตพฺพํ . (แปลตามพม่า)

ใช้ในอรรถว่าสรีระ ในประโยคนี้นี้ว่า อากาศที่ล้อมรอบตัวก็เรียกว่า สรีรรูปเหมือนกัน. ใช้ในอรรถว่าวรรณะ ในประโยคนี้นี้ว่า อาศัยจักขุ และวรรณรูปเกิดจักขุวิญญาณ. ใช้ในอรรถว่าสัจฐาน ในประโยคนี้นี้ว่า ผู้่อประมาณในรูปสัจฐาน เลื่อมใสในรูปสัจฐาน. พึงสงเคราะห์รูป มีอาทิ ว่า ปิยรูปี สาทรูปี อรสุรูปี (รูปน่ารัก รูปน่าชื่นใจ ผู้มีรูปไม่น่ายินดี) ด้วย อาทิ ศัพท์. แต่ในที่นี้ รูปศัพท์นั้น ใช้ในอรรถว่า วรรณะ กล่าวคือ รูปายณะ อันมีสมุฏฐาน ๔ ของหญิง. อีกอย่างหนึ่ง วรรณะ (สี) อย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดด้วยกายของหญิง ไม่ว่าผ้าที่นุ่ง เครื่องประดับ กลิ่นหอม และผิวพรรณเป็นต้น หรือเครื่องประดับและระเบียบดอกไม้ ย่อมสำเร็จเป็นอารมณ์แห่งจักขุวิญญาณของชาย. ทั้งหมดนั้น พึง ทราบว่าเป็นรูปแห่งหญิง เหมือนกัน.

บทว่า อิตฺติรูปี ภิกฺขเว ปุริสสุตฺต จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐติ นี้ ตรีสไว้ เพื่อทำคำที่ตรีสมาก่อนนั้นแลให้หนักแน่น. หรือคำก่อนตรีสไว้ ด้วยอำหาลูปมาอย่างนี้ว่า ยถยิทฺติ ภิกฺขเว อิตฺติรูปี (เหมือนรูปหญิง นั้นะ ภิกษุทั้งหลาย). แต่คำนี้ตรีสด้วยอำนาจการชี้ภาวะแห่งการยึดถือ. ในการที่รูปหญิงครอบงำนั้นมีเรื่องสารกดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า พระราชาทรงพระนามว่า มหาทาลิกนาค ให้สร้าง พระสถูปใหญ่ ที่ถ้ำ อัมพภูษะ ใกล้เจตยคีรีวิหาร กระทำคิริภณฑ- วาหนบุชา (บูชาด้วยน้ำของที่เกิด ณ ภูเขา) มีหมูนางสนมแวดล้อม เสด็จไปยังเจตยคีรีวิหาร ถวายมหาทาน แก่ภิกษุสงฆ์ ตามกาลอัน สมควร. ธรรมดาว่า สถานที่ชนเป็นอันมากประชุมกัน ชนทั้งหมด ไม่มีสติที่จะตั้งมั่นอยู่ได้. พระอักรมเหสีของพระราชา ทรงพระนามว่า

ทมิฬเทวี ทรงตั้งอยู่ในวัยสาว น่ารัก น่าพิศมัย. ครั้งนั้นพระเถระ
รูปหนึ่งชื่อจิตตะ ผู้บวชเมื่อแก่ แลดูโดยทำนองที่ไม่สำรวม ยึดเอานิมิต
ในรูปารมณ์ของพระอัครมเหสีนั้นเป็นดังคนบ้า. เทียวพูดไปในที่ ๆ
คนอื่นและนั่งว่า เชิญสิ แม่ทมิฬเทวี เชิญสิ แม่ทมิฬเทวี. ตั้งแต่นั้นมา
ภิกษุหนุ่มและสามเณร ตั้งชื่อไว้เรียกท่านว่า พระอุมมัตตกจิตตะเถระ
(พระจิตบ้า). ต่อไม่นานนัก พระเทวีนั้นก็ทิวกต. เมื่อภิกษุสงฆ์ไป
เยี่ยมในป่าช้าแล้วกลับมา ภิกษุหนุ่มและสามเณรได้ไปยังสำนักของ
ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านพระจิตตะเถระ ขอรับ ท่านพร้าเพื่อถึง
พระเทวีพระองค์ใด พวกผมไปเยี่ยมป่าช้าของพระเทวีพระองค์นั้น
กลับมาแล้ว ถึงภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลายจะพูดอย่างนั้น ท่าน
ก็ไม่เชื่อ ได้แต่พูดดังคนบ้าว่า พวกท่านไปเยี่ยมใคร ๆ ก็ได้ในป่าช้า
หน้าของท่านจึงมีสีเหมือนควันไฟ. รูปแห่งหญิงนี้ได้ครอบงำ
จิตของพระจิตตะเถระ ผู้เป็นบ้าตั้งอยู่ด้วยประการฉะนี้.

อีกเรื่องหนึ่ง เล่ากันว่า วันหนึ่งพระมหาราชา ทรงพระนามว่า
สัทธาติสสะ มีหมู่นางสนมแวดล้อมเสด็จมายังวิหาร. ภิกษุหนึ่งรูป
หนึ่ง ยืนอยู่ที่ซุ้มประตูแห่งโลหปราสาท ตั้งอยู่ในความไม่สำรวม
แลหญิงคนหนึ่ง. ฝ่ายหญิงนั้นก็หยุดดูภิกษุหนุ่มรูปนั้น. ทั้งสอง
ถูกไฟคือ รากะ ที่ตั้งขึ้นในทรงรวงแผดเผาได้ตายไปด้วยกัน. รูปแห่ง
หญิงได้ครอบงำจิตของภิกษุหนุ่มตั้งอยู่ ด้วยประการอย่างนี้.

อีกเรื่องหนึ่ง เล่ากันมาว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง จากกัลยาณิ-
มหาวิหาร ไปยังประตูบ้านกาฬทิมวาปีคาม เพื่อแสดงพระปาติโมกข์

เสร็จการแสดงพระปาฏิโมกข์แล้ว เมื่อไม่เหลือคำพูดของผู้ปรารถนาดี คิดว่า ในที่ ๆ ไปแล้ว เราถูกภิกษุหนุ่ม และสามเณรถามแล้ว ควรจักบอกอาการที่เราอาศัยหมู่บ้านอยู่ ดังนี้แล้ว จึงไปเที่ยวบิณฑบาตในบ้าน ยึดเอานิมิต ในวิสภาคารมณฺ์ (อารมณฺ์ที่เป็นข้าศึก) แล้วไปยังที่อยู่ของตน จำผ้าที่นางนุ่งได้ พลังถามว่า ท่านขอรับ ท่านได้ผ้านี้มาอย่างไร ? รู้ว่านางตายแล้ว คิดว่า หญิงชื่อเห็นปานนี้ตายเพราะเรา ดังนี้ ถูกไฟคืออโรคยาที่ตั้งขึ้นแผดเผาถึงชีวิตไป บัณฑิตพึงทราบว่ รูปของหญิงครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่ แมด้วยอาการอย่างนี้.

จบ อรรถกถาสูตฺรที่ ๑

อรรถกถาสูตฺรที่ ๒

สุตฺรที่ ๒ เป็นต้น ท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งบุคคลผู้หนักในเสียง เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิติสทฺโท** ได้แก่ เสียงพูด ขับร้อง และประโคม อันมีจิตเป็นสมภูฐานของหญิง. อีกอย่างหนึ่ง เสียงพิณ, ขลุ่ย, สังข์, บัณเฑาะว์ เป็นต้น ที่สำเร็จด้วยการประกอบของหญิง ที่มีเครื่องนุ่งห่มบ้าง ที่มีเครื่องประดับบ้าง พึงทราบว่ เสียงของหญิงทั้งนั้น. จริงอยู่ เสียงหญิงทั้งหมดนั้น ข้อมครองงำจิตของบุรุษตั้งอยู่ ฉะนั้นแล. ในสุตฺรนั้น พึงทราบเรื่องปุตฺตอง นกยูงทอง และภิกษุหนุ่ม เป็นต้น.

คงได้สดับมาโหลงพระยาช้าง โหลงใหญ่ อาศัยชอกเขาอยู่. และในที่ไม่วโกลชอกเขานั้น มีสระขนาดใหญ่สำหรับใช้สอย. ในสระ

นั่น มีปูทองตัวดำสัน ทองนั้นเอาก้ามจับเท้าสัตว์ที่พากันมาลงสระนั้น เหมือนจับด้วยคีมแล้วให้อยู่ในอำนาจของมันแล้วทำให้ตาย. พระยาช่าง จ้องคอยโอกาสปูทองนั้น ตั้งช่างใหญ่เชือกหนึ่งให้เป็นหัวหน้าเที่ยวไป. วันหนึ่ง ปูนั้นจับพระยาช่างนั้นได้. พระยาช่างผู้สมบูรณ์ด้วยกำลัง และสติ คิดว่า ถ้าเราจกร้องเพราะกลัวไชร์ ช่างทั้งหมดจะไม่เล่น ตามความชอบใจ จักหนีไปเสีย จึงได้ยืนนิ่งอยู่นั่นเอง ครั้นรู้ว่าช่าง ขึ้นหมดแล้ว จึงร้องเพื่อให้ภรรยาของตนรู้ว่า ตนถูกปูทองจับไว้ จึง กล่าวอย่างนี้ว่า

ก็ปูสีดังทอง มีตาโปน มีกระดองแทนหนัง
อาศัยอยู่ในน้ำ ไม่มีขน เราถูกมันหนีบ ร้องไห้อ
ขอความสงสาร เจ้าอย่าละทิ้งข้า ผู้ป่านชีวิต

ภรรยาได้ฟังดังนั้น รู้ว่าสามีถูกปูหนีบ จึงเจรจากับช่างบ้าง กับปูบ้าง เพื่อให้สามีพ้นจากภยันั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า

พ่อเจ้าเอ๋ย ข้าจักไม่ละเจ้าผู้เป็นกษัตริษชาติ
มีอายุ ๖๐ ปี เจ้าเป็นที่รักยิ่งของข้า บนแผ่นดิน
ซึ่งมีทวีปทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ปูเหล่าใดอยู่ใน
สมุทร ในแม่น้ำคงคา และในแม่น้ำยมุนา ท่านเป็น
สัตว์เกิดในน้ำผู้ประเสริฐสุดของปูเหล่านั้น โปรด
ปล่อยสามีของฉันทผู้ซึ่งร้องไห้อยู่.

ปูคลายการหนีบให้เพลาลง พร้อมกับได้ยินเสียงของหญิง.
ลำดับนั้นพระยาช่าง คิดว่า นี่แท้ เป็นโอกาสช่องว่างของมัน จึงยื่น

เท้าข้างหนึ่งไว้ โดยอาการที่ถูกหนีบอยู่นั้นแล ยกเท้าที่ ๒ ขึ้นเหยียบ
กระดองหลังปูนั้น ทำให้แหล่ละเอียด กระซากปูนั้นเหวี่ยงขึ้นบนฝั่ง.
ลำดับนั้น ช้างทั้งหมดชุมนุมกันทำปูนั้นให้แหล่ละเอียดด้วยคิดว่า
มันเป็นไฟริของพวกเรา. เสียงของหญิง กรอบงำจิตของปูทองด้วย
ประการฉะนั้นก่อน.

ฝ่ายนกยูงทอง เข้าไปยังป่าหิมพานต์ อาศัยชฎแห่งภูเขาใหญ่อยู่
แลดูดวงอาทิตย์ ในเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นตลอดกาลเป็นนิตย์ เมื่อจะ
กระทำการรักษาตนจึงกล่าวอย่างนี้ว่า

พระอาทิตย์ เป็นดวงตาโลก เป็นราชาเอก
มีสีเหลืองดั่งทอง ทำพื้นแผ่นดินให้สว่างไสว
อุทัยขึ้นมา ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้า ขอนอบน้อม
พระอาทิตย์นั้นซึ่งมีสีเหลืองดั่งทอง ทำพื้น
แผ่นดินให้สว่างไสว ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้
อันท่านคุ้มครองแล้วในวันนี้ พึงอยู่เป็นสุข
ตลอดวัน พราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ผู้จบเวท
ในธรรมทั้งปวง ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมพราหมณ์
เหล่านั้น และพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น โปรด
รักษาข้าพเจ้าด้วย ความนอบน้อมของข้าพเจ้า จง
มีแต่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ความนอบน้อมของ
ข้าพเจ้า จงมีแต่พระโพธิญาณ ความนอบน้อม
ของข้าพเจ้า จงมีแต่ท่านผู้หลุดพ้นแล้ว ความ

นอบน้อมของข้าพเจ้า จงมีแต่วิมุตติ (ธรรมเครื่อง
หลุดพ้น).

นกยูงนั้น ได้กระทำปริตร อันนี้แล้ว จึงเที่ยวแสวงอาหาร.

นกยูงทองนั้น เที่ยวหากินตลอดวัน ในเวลาเย็นจึงเข้าไปที่อยู่
จึงแลดูดวงพระอาทิตย์ ซึ่งอัสดงคต ได้กล่าวชมเชยอย่างนี้ว่า

พระอาทิตย์เขนดวงตาโลก เป็นราชาเอก มีสี
เหลืองดั่งทอง ทำพื้นแผ่นดินให้สว่างไสว ย่อม
อัสดงคตไป ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าขอนอบน้อม
พระอาทิตย์นั้น ซึ่งมีสีเหลืองดั่งสีทอง ทำพื้น
แผ่นดินให้สว่างไสว ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้อัน
ท่านคุ้มครองแล้ว ในวันนี้ พึ่งอยู่เป็นสุขตลอด
คืน พราหมณ์เหล่าใด ผู้จวนเวทในธรรมทั้งปวง
ข้าพเจ้าขอนอบน้อม พราหมณ์เหล่านั้น และ
พราหมณ์เหล่านั้น โปรดรักษาข้าพเจ้าด้วย
ความนอบน้อมของข้าพเจ้าจงมีแต่พระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ความนอบน้อมของข้าพเจ้าจงมีแต่พระ-
โพธิญาณ ความนอบน้อมของข้าพเจ้า จงมีแต่
ท่านผู้หลุดพ้นแล้วทั้งหลาย ความนอบน้อมของ
ข้าพเจ้า จงมีแต่วิมุตติ (ธรรมเครื่องหลุดพ้น)

นกยูงนั้น ได้กระทำปริตรนี้แล้วจึงสำเร็จการอยู่แล.

นกยูงนั้น ยับยั้งอยู่ตลอด ๗๐๐ ปี โดยทำนองนี้นั้นแล อยู่มาวันหนึ่ง

ได้ยินเสียงนางนกงุง ก่อนแต่การกระทำปริตร ไม่ยอมระลึกการ
กระทำปริตร จึงติดบ่วงของนายพราน ที่พระราชาส่งไป เสียงของ
หญิง ครอบงำจิตของนกงุงทองตั้งอยู่ ด้วยประการฉะนี้แล. ได้ยินว่า
ภิกษุหนุ่มผู้อยู่ที่ฉาดกบรพต และภิกษุหนุ่มผู้อยู่ที่สุธามุณฑกวิหาร
ได้ยินเสียงของหญิงย่อยยับไปแล้ว แล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๒

อรรถกถาสูตที่ ๓

ในสูตที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- บทว่า อติถิกนุโธ ได้แก่
คันธยาคณะ ของหญิงมีสมุฏฐาน ๔. กลิ่นกายของหญิงนี้นั้น ย่อมเหม็น
แต่กลิ่นเครื่องประเทืองผิวเป็นต้นภายนอก ที่ชโลมกายท่านประสงค์
เอาในที่นี้. จริงอยู่หญิงบางคนมีกลิ่นเหมือนกลิ่นม้า บางคนมีกลิ่น
เหมือนกลิ่นแพะ บางคนมีกลิ่นเหมือนเหงื่อไคล บางคนมีกลิ่นเหมือน
กลิ่นเลือด คนโง่บางคน รักใคร่ในหญิงเห็นปานนั้น นั้นแล. ส่วน
กลิ่นจันทน์ ฟุ้งออกจากกาย และกลิ่นดอกอุบลฟุ้งออกจากปากของ
หญิง นางแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ กลิ่นนี้ไม่มีแก่หญิงทุกจำพวก
เฉพาะกลิ่นเครื่องประเทืองผิวเป็นต้นภายนอก ท่านประสงค์เอาในที่นี้
ส่วนสัตว์เดียรัจฉาน มีช้าง ม้า และโคเป็นต้น ย่อมเดินไปได้สี่ทาง ๑
โยชน์ ๒ โยชน์ ๓ โยชน์ และ ๔ โยชน์ ตามกลิ่นระดูของสัตว์
เดียรัจฉานตัวเมีย. ไม่ว่ากลิ่นกายหญิง หรือกลิ่นเครื่องนุ่งห่มที่หญิงนุ่ง

เครื่องประเทืองผิวที่หญิงลูบได้ เครื่องประดับและระเบียบดอกไม้.
เป็นต้น ของหญิงก็ตามที่ ทั้งหมด พึงทราบทั่ว กลิ่นหญิงทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

ในสูตที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- บทว่า อิตฺติโรโส ได้แก่
รสายคนะของหญิง มีสมุฏฐาน ๔ ก็พระจุฬายกยเถระ ผู้ทรงพระไตร-
ปิฎก กล่าวว่า รสนี้ใดจะเป็นรสแห่งการฟัง หรือรสแห่งการบริโภคน
ด้วยอำนาจการรับใช้ เป็นต้นของหญิง รสนี้ ชื่อว่ารสของหญิง.
ก็รสน้ำลายที่เปื้อนเนื้อริมฝีปาก เป็นต้นของหญิง แม้แต่รสแห่งข้าวต้ม
และข้าวสวย เป็นต้น ที่เธอให้แก่สามี ทั้งหมดนี้พึงทราบว่ารสแห่ง
หญิงเหมือนกัน. จริงอยู่ สัตว์เป็นอันมากถือเอาของอย่างใดอย่างหนึ่ง
ที่หญิงแม่บ้านให้ด้วยมือของตนเท่านั้น ว่าเป็นของอร่อย ถึงความ
พินาศไปแล้ว แล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕

ในสูตที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- บทว่า อิตฺถิโผฏฺฐพฺโพ ความว่า สัมผัสกายของหญิง สัมผัสแม่ของผ้า เครื่องประดับ และ ระเบียบดอกไม้เป็นต้น ที่อยู่กับตัวหญิง ฟังทราบว่าเป็นภรรยาหญิง ทั้งนั้น. ก็ผัสสะ ทั้งหมดนั้น ย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่ เหมือน ผัสสะที่เป็นวิสภาคารมณ์ (อารมณ์ที่เป็นข้าศึก) ของภิกษุหนุ่มผู้ กำลังสาธยายเป็นคณะอยู่ที่ลานแห่งมหาเจดีย์.

ดังนั้น พระศาสดา จึงถือเอาอารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้นอย่าง หนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งอาสยะ (อหยาตัย) และอนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่อง ในสันดาน) ของสัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสว่า เรามองไม่เห็น อารมณ์อื่นเช่นนี้. เหมือนอย่างว่า รูปหญิงย่อมเข้าถึงจิตตูปบาทของบุรุษผู้หนักในรูป ย่อมพัวพัน ให้เมา ให้มัวเมา ให้หลง ให้ลุ่มหลง ฉันทใด เสี่ยงเป็นต้น ที่เหลือ หาเป็นฉันทนั้นไม่. อนึ่ง เสี่ยงเป็นต้น ย่อมเข้าถึงจิตตูปบาทของ บุรุษผู้หนักในเสียงเป็นต้น ฉันทใด อารมณ์มีรูปเป็นต้นหาเป็นฉันทนั้นไม่ เพราะบรรดาอารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้น อารมณ์เดียวเท่านั้น ย่อม ครอบงำจิตของบุรุษบางคน. สำหรับบุรุษบางคน ๒ อารมณ์บ้าง ๓ อารมณ์บ้าง ๔ อารมณ์บ้าง ๕ อารมณ์บ้าง ครอบงำจิต. ดังนั้น

๑. ปาฐะว่า ตถา เสสา สหฺทาทยโ ๑ ยถา จ สหฺทาทยิครุณฺณํ สหฺทาทยโ ตถา รูปาทินิ อารมฺมณฺหิ พมาเปเน น ตถา เสสา สหฺทาทยโ. ยถา จ สหฺทาทยิครุณฺณํ สหฺทาทยโ, น ตถา รูปาทินิ อารมฺมณฺหานิ. แปลตามพม่า

สูตรทั้ง ๕ สูตรนี้ พระองค์ตรัสแล้ว ด้วยอำนาจบุคคลผู้หนักในอารมณ์ ๕ อย่าง ไม่ตรัสด้วยอำนาจปัญญาจรุกษาดก. ส่วนปัญญาจรุกษาดก ก็ควรนำมากล่าวเพื่อเป็นพยาน. จริงอยู่ ในชาดกนั้น เมื่อพวกอมนุษย์พากันจัดร้านตลาดกลางทางกันดาร บรรดาสหยา ๕ คนของมหาบุรุษ สหยาผู้หนักในรูป ติดอยู่ในอารมณ์ ถึงความย่อยยับ ผู้หนักในเสียง เป็นต้น ติดอยู่ในสัททอารมณ์ เป็นต้น ก็ถึงความย่อยยับ. เรื่องที่เป็นอดีต ควรนำมากล่าวเพื่อเป็นพยาน

ก็พระสูตรทั้ง ๕ นี้ พระองค์ตรัสด้วยอำนาจบุคคลผู้หนักในอารมณ์ ๕ อย่างเท่านั้น ก็เพราะเหตุที่ไม่ใช่แต่ผู้ชายอย่างเดียวเท่านั้น เป็นผู้หนักในอารมณ์ทั้ง ๕ แม้หญิงก็เป็นผู้หนักเหมือนกัน ฉะนั้น พระองค์จึงตรัส พระสูตร ทั้ง ๕ อีก ด้วยอำนาจหญิงผู้หนักในอารมณ์แม่เหล่านั้น. เนื้อความแห่งพระสูตรเมื่อนั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

แม้บรรดาเรื่องทั้งหลาย ในสูตรที่ ๑ ฟังทราบเรื่องของสนมของมหาราชา ผู้มองดูภิกษุหนุ่ม ซึ่งยืนอยู่ที่ประตูแห่งโลหปราสาท แล้วก็ตายไป เรื่องนั้นกล่าวไว้พิสดารแล้วตอนต้นนั้นแล.

ในสูตรที่ ๒ ฟังทราบเรื่องหญิงผู้อาศัยรูปเสียงสีพินในกรุงสาวัดดี. เล่ากันมาว่า นักคิดพิน ชื่อว่า กุตติละ ได้ส่งทรัพย์ ๑,๐๐๐ ไปให้หญิงคนหนึ่ง นางกลับเย้ยหยัน ไม่ปรารถนาจะรับ เขาคิดว่าเราจักทำสิ่งที่ควรทำในเรื่องนี้ เวลาจนจะเย็น จึงแต่งตัวนั่งที่ประตู

แห่งหนึ่งตรงหน้าเรือนของนาง ขึ้นสายพิณเหมาะจะดีแล้ว จึงจับร้องคลอ
ไปกับเสียงพิณ. หุญงนั้นได้ยินเสียงเพลงขับของเขา คิดว่า เราจัก
ไปหาเขาทางหน้าต่างที่เปิดไว้ ด้วยความสำคัญว่า ประตุ ก็พลัดตก
ลงไปถึงสิ้นชีวิต.

ในสูตรที่ ๓ พิงทราบ กลืนจันทน์ฟุ้งออกจากพระกาย และ
กลืนอุบลฟุ้งออกจากพระโอษฐ์ของพระเจ้าจักรพรรดิ เรื่องนี้ควร
นำมาแสดง ก็ในข้อนี้พิงทราบเรื่อง ดังต่อไปนี้ :-

เล่ากันมาว่า สามีนางชิตาแห่งกุกุมพีผู้หนึ่ง ในกรุงสาวัตถี
พิงพระธรรมเทศนาของพระศาสดา คิดว่า เราเป็นภคุหัสดี ไม่
สามารถจะบำเพ็ญธรรมนี้ได้ จึงบวชในสำนักของพुरुปัณฑปาดิก
เถระ (พระเถระผู้ถือเทวบัณฑิตเป็นวัตร) รูปหนึ่ง. ครั้งนั้น พระเจ้า-
ปเสนทิโกศล ทรงทราบภรรยาของเขาว่า หุญงผู้นี้ไม่มีสามี จึงโปรดให้
คนนำมาอยู่ในพระราชวัง วันหนึ่ง ทรงถือเอากำดอกอุบลบัวขาวกำหนึ่ง
เสด็จเข้าไปในพระราชวัง โปรดให้ประทานดอกอุบลแก่หุญงคนละดอก.
เมื่อแบ่งกันอยู่ ดอกอุบล ๒ ดอก ได้ถึงมือของหุญงนั้น. หุญงนั้น แสดง
อาการร่าเริง สุขุมแล้วก็รำให้. พระราชาทรงเห็นอาการทั้ง ๒ ของนาง
จึงรับสั่งให้เรียกนางมาตรัสถาม. ฝ่ายนางกราบทูลเหตุที่ตนยินดี และร้องไห้
ให้ทรงทราบ. แม้เมื่อนางกราบทูลถึงครั้งที่ ๓ พระราชาไม่ทรงเชื่อ วัน
รุ่งขึ้น จึงรับสั่งให้คนขนเอาของหอม ที่มีกลิ่นอย่างดี มีระเบียบดอกไม้
และเครื่องลูบไล้เป็นต้นทุกอย่าง ในพระราชนิเวศน์ออกไป ให้นุ
อาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประธาน ถวายมหาทาน

แต่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ในเวลาเสร็จกัตกิจ ตรัสถามหญิงนั้นว่า พระเถระรูปไหน เมื่อนางกราบทูลว่า รูปนี้ ทรงทราบแล้วถวายบังคมพระศาสดา แล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอภิกษุสงฆ์จงไปกับพระองค์ พระเถระรูปโน้น ของข้าพระองค์จักกระทำอนุโมทนา. พระศาสดาเว้นภิกษุรูปนั้นไว้ แล้วเสด็จไปยังพระวิหาร. พอพระเถระเริ่มกล่าวอนุโมทนา ท้าวพระราชนิเวสน์เป็นเหมือนเต็มไปด้วยกลิ่นหอม. พระราชาทรงเลื่อมใสว่า นางพูดจริงทีเดียว วันรุ่งขึ้นจึงถามถึงเหตุที่นั้นกะพระศาสดา. พระศาสดาตรัสบอกว่า ในอดีตกาล ภิกษุรูปนี้พึงธรรมกถา เปล่งสาธุการว่า สาธุ สาธุ ไม่ขาดสาย ได้ฟังโดยเคารพ คู่ก่อนมหาบพิตร ภิกษุนั้นได้อานิสงส์นี้มีการเปล่งสาธุการนั้นเป็นมูล

ในเวลาฟังแสดงพระสัทธรรม เมื่อภิกษุนั้น
กล่าวว่า สาธุ สาธุ กลิ่นหอมเกิดจากปาก ฟุ้งไป
เหมือนกลิ่นดอกอูบล ฉะนั้น.

คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นแล ในวรรคนี้ท่านกล่าวแต่เรื่องทั้งนั้น. บาลีว่าด้วยรูปจบ.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

จบ อรรถกถารูปาทิวรรคที่ ๑

นิเวศปหานวรรคที่ ๒

ว่าด้วยเหตุเกิดนิเวศ ๕

[๑๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งกามฉันทะที่ยังไม่เกิดก็ดี เป็นเหตุเป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ขึ้นแห่งกามฉันทะที่เกิดแล้วก็ดี เหมือนดังสุกนิमित (นิมิตงานคืออารมณ์ชวนกำหนด) นี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลทำในใจโดยไม่แยกกายซึ่งสุกนิमितเข้า กามฉันทะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นด้วย กามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ขึ้นด้วย.

[๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งถีนมิทธะที่ยังไม่เกิดก็ดี เป็นเหตุเป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ขึ้นแห่งพยาบาทที่เกิดแล้วก็ดี เหมือนดังปฏิฆนิमित (นิมิตกระทบใจ คืออารมณ์ชวนขัดเคือง) นี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลทำในใจโดยไม่แยกกายซึ่งปฏิฆนิमित พยาบาทที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นด้วย พยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ขึ้นด้วย.

[๑๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งถีนมิทธะที่ยังไม่เกิดก็ดี เป็นเหตุเป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ขึ้นแห่งถีนมิทธะที่เกิดแล้วก็ดี เหมือนดังความไม่ยินดี (ในอธิกุศล) ความคร้าน ความบิดกาย (ด้วยความเกียจคร้าน) ความเมาอาหาร และความหุดู่แห่งจิตนี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อ

บุคคลมีจิตหดหู่แล้ว ถิ่นมีทระยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นด้วย ถิ่นมีทระที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ขึ้นด้วย.

[๑๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งอุทธัจจกุกกัจจะที่ยังไม่เกิดก็ดี เป็นเหตุเป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ขึ้นแห่งอุทธัจจกุกกัจจะที่เกิดแล้วก็ดี เหมือนดัง เจตโสวรูปสมะ (ความไม่เข้าไปสงบแห่งจิตด้วยสมณะและวิปีศสนา) นี้เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีจิตไม่เข้าไปสงบแล้ว อุทธัจจกุกกัจจะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นด้วย อุทธัจจกุกกัจจะที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ขึ้นด้วย.

[๑๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งวิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดก็ดี เป็นเหตุเป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ขึ้นแห่งวิจิกิจฉาที่เกิดแล้วก็ดี เหมือนดังอโยนิโสมนสิการ (ความทำในใจโดยไม่แยบคาย คือคิดไม่ถูกทาง) นี้เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลทำในใจโดยไม่แยบคาย วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นด้วย วิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ขึ้นด้วย.

ว่าด้วยเหตุไม่ให้นิรวรณ ๕ เกิดขึ้น

[๑๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุไม่เกิดขึ้นแห่งกามฉันทะที่ยังไม่เกิดก็ดี เป็นเหตุเสื่อมหายไปแห่งกามฉันทะที่เกิดแล้วก็ดี เหมือนดังอสุกนิमित (นิมิตไม่งาม คือ

อสุภ ๑๐) นี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลทำในใจโดยแยกกาย ซึ่งอสุภนิमित กามฉันทะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย กามฉันทะ ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมหายไปด้วย.

[๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุไม่เกิดขึ้นแห่งพยาบาทที่ยังไม่เกิดก็ดี เป็นเหตุเสื่อมหายไปแห่งพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วก็ดี เหมือนดังเมตตาดเจโตวิมุตติ นี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลทำในใจโดยแยกกายซึ่งเมตตาดเจโตวิมุตติอยู่ พยาบาทที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย พยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมหายไปด้วย.

[๑๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุไม่เกิดขึ้นแห่งถีนมิทระที่ยังไม่เกิดก็ดี เป็นเหตุเสื่อมหายไปแห่งถีนมิทระที่เกิดขึ้นแล้วก็ดี เหมือนดังอาร์มภธาตุ (ธาตุคือ ความเพียรริเริ่ม) นิกกมธาตุ (ธาตุคือความเพียรพยายาม) ปรักกมธาตุ (ธาตุคือความเพียรบากบั่น) นี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อ บุคคลมีความเพียรอันเริ่มแล้ว ถีนมิทระที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย ถีนมิทระที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมหายไปด้วย.

[๒๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุไม่เกิดขึ้นแห่งอุทธัจจุกุกุจะที่ยังไม่เกิดก็ดี เป็นเหตุเสื่อมหายไปแห่งอุทธัจจุกุกุจะที่เกิดขึ้นแล้วก็ดี เหมือนดังเจตโส- วุปสมะ (ความเข้าไปสงบแห่งจิตด้วยสมณะและวิปัสสนา) นี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีจิตเข้าไปสงบแล้ว อุทธัจจุกุกุจะ

ที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย อุทธัจจกุกกุจจะที่เกิดขึ้นแล้วย่อม
เสื่อมหายไปด้วย.

[๒๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง
ซึ่งเป็นเหตุไม่เกิดขึ้นแห่งวิจิจฉนาที่ยังไม่เกิดก็ดี เป็นเหตุเสื่อมหาย
ไปแห่งวิจิจฉนาที่เกิดแล้วก็ดี เหมือนดังความทำในใจโดยแยกกาย
นี้เลย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลทำในใจโดยแยกกายอยู่ วิจิจฉนา
ที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย วิจิจฉนาที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมหาย
ไปด้วย.

จบ นีวรณปทานวรรคที่ ๒

อรรถกถามีวรรณพหาวรรคที่ ๒°

อรรถกถาสูตรที่ ๑

วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๑ ฟิงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า เอกธมฺมํ ปี นี้ ฟิงทราบธรรมด้วยอรรถว่า มิใช่สัตว์ เหมือนในคำมีอาทิว่า ก็ในสมัยนั้นแล ธรรมทั้งหลายย่อมมี. เพราะฉะนั้นในบทว่า เอกธมฺมํ ปี นี้ มีใจความดังนี้ว่า แม้สภาวะอันหนึ่ง มิใช่สัตว์. ก็ ว่า ศัพท์ในบทว่า อนุปฺปนฺโน वा นี้ มีสมุจจัยเป็นอรรถ ไม่ใช่มิวิก็ปเป็นอรรถ เหมือน वा ศัพท์ในประโยคอย่างนี้ว่า ภูตान् สตุตาน् จิตฺยา สมฺภเวสีนฺ वा อนุคฺคฺหาย ยาวตา ภิกฺขเว สตุตา อปฺทา वा ทฺวิปฺทา वा เพื่อดำรงอยู่แห่งสัตว์ผู้เกิดแล้วด้วย เพื่ออนุเคราะห์พวกสัตว์สัมภเวสีด้วย. ภิกฺขุทั้งหลาย เหล่าสัตว์ไม่มีเท้า และสัตว์ ๒ เท้า มีประมาณเพียงใด ดังนี้. ก็ในข้อนี้มีใจความดังนี้ว่า กามฉันท์ ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไพบูลย์เจริญเต็มที่ด้วยกรรมใด เรามองไม่เห็นธรรมนั้นอย่างอื่น เหมือนสุกนิमितเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุปฺปนฺโน ความว่าไม่เกิด ไม่เกิดพร้อม ไม่ปรากฏ ไม่เป็นไป. บทว่า กามฉนฺโท ได้แก่ กามฉันท-นิวรณ์ ที่กล่าวไว้พิสดารแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพติดเพลินในกาม ความอยากในกาม อันใด

๑. วรรคที่ ๒ นี้ บาลีมิได้แบ่งออกเป็นสูตร ๆ แต่อรรถกถาแบ่งไว้ ๑๐ สูตร

บทว่า **อุปฺปชฺชติ** ได้แก่บังเกิด ปรากฏ. ก็กามฉันทน์นั้น
พึงทราบว่า ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ด้วยอำนาจความฟุ้งขึ้น หรือ
ด้วยอารมณ์ที่ยังไม่ได้เสวย. จริงอยู่ เมื่อว่าโดยประการอื่น กามฉันทน์
ชื่อว่าไม่เกิดขึ้นในสงสารอันไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลาย
ย่อมไม่มี. ในข้อนี้ กิเลสย่อมไม่ฟุ้งขึ้น แก่ภิกษุบางรูป ด้วยอำนาจ
วัตร ย่อมไม่ฟุ้งขึ้นแก่ภิกษุบางรูป ด้วยอำนาจ คันถะ, ชุตงค์,
สมาธิ, วิปัสสนา, และงานนวัตรกรรม ที่เธอทำแล้ว อย่างใดอย่างหนึ่ง
จริงอยู่ ภิกษุบางรูป เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร เมื่อภิกษุนั้นกระทำ
ขุททกวัตร ข้อวัตรเล็ก ๘๒ มหาวัตร ข้อวัตรใหญ่ ๑๔ เจตียังคณ-
วัตร โพธิยังคณวัตร ปาณียมาพกวัตร อุโปสถาคารวัตร อาคันตุก-
วัตร และคมิภวัตร กิเลสย่อมไม่ได้โอกาส. แต่ครั้งต่อมา เมื่อเธอ
สละวัตร มีวัตรแตกแล้วเที่ยวไป อาศัยการใส่ใจโดยไม่แยกคาย
และการปล่อยสติ กิเลสย่อมเกิดขึ้น แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น กิเลสยังไม่
เกิดขึ้นเพราะยังไม่ฟุ้งขึ้น ก็ชื่อว่าย่อมเกิดขึ้น. บางรูปเป็น
ผู้ประกอบด้วยคันถะ เรียน ๑ นิกายบ้าง ๒ นิกายบ้าง ๓ นิกายบ้าง
๔ นิกายบ้าง ๕ นิกายบ้าง เมื่อเธอเรียน ท่องบ่น บอก แสดง
ประกาศพุทธพจน์ คือปิฎก ๓ ด้วยอำนาจจรรด ด้วยอำนาจบาติ
ด้วยอำนาจอนุสนธิ ด้วยอำนาจอักษรเบื้องต้น เบื้องปลาย กิเลสย่อม
ไม่ได้โอกาส. ต่อมาเมื่อสละการเล่าเรียน เกียจคร้าน เที่ยวไปอยู่
อาศัยโยนิโสมนสิการ สละการปล่อยสติ กิเลสย่อมเกิดขึ้น. แม้เมื่อ
เป็นอย่างนี้ กิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้น เพราะยังไม่ฟุ้งขึ้น ก็ชื่อว่า
ย่อมเกิดขึ้น.

แต่บางรูปเป็นผู้ทรงคุณ สมทานคุณคุณ ๑๓ ประพตติอยู่ ก็เมื่อเธอบริหาร คือรักษาคุณคุณอยู่ ก็เลศยอมไม่ได้โอกาส. แต่ต่อมา เมื่อเธอละคุณคุณเวียนมาเพื่อความมักมากประพตติอยู่ อาศัยโยนิโสมนสิการ และการปล่อยสติ ก็เลศยอมเกิดขึ้น. แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็เลศที่ยังไม่เกิดขึ้นเพราะยังไม่ฟังขึ้น ก็ชื่อว่ายอมเกิดขึ้น. บางรูป มีความชำนาญที่สั่งสมไว้ในสมบัติ ๘. เมื่อเธอ ประกอบเนื่อง ๆ ในปฐมฌานเป็นต้นอยู่ ด้วยอำนาจสีมีอาวัชชวลี ชำนาญเข้าสมบัติเป็นต้น ก็เลศยอมไม่ได้โอกาส แต่ต่อมาเมื่อเธอ เสื่อมฌานหรือสลัดฌานเสียแล้ว ประกอบเนื่อง ๆ ในกิมมีชอบคฺย เป็นต้น อาศัยโยนิโสมนสิการ และการปล่อยสติ ก็เลศยอมเกิดขึ้น แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็เลศที่ยังไม่เกิดเพราะยังไม่ฟังขึ้น ชื่อว่า ย่อมเกิดขึ้น.

อนึ่ง บางรูป เป็นผู้เจริญวิปัสสนากระทำกิจในอนุปัสสนา ๗ และมหาวิปัสสนา ๑๘ อยู่. เมื่อเธอเป็นอยู่อย่างนี้ ก็เลศยอมไม่ได้โอกาส แต่ต่อมา เมื่อเธอละกิจในวิปัสสนา มุ่งไปในการทำร่างกาย ให้แข็งแรง อาศัยโยนิโสมนสิการ และการปล่อยสติ ก็เลศยอมเกิดขึ้น แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็เลศที่ยังไม่เกิดขึ้นเพราะยังไม่ ตั้งขึ้น ก็ชื่อว่ายอมเกิดขึ้น.

บางรูปเป็นผู้ประกอบงานนวัตรกรรม ให้สร้างโรงอุโบสถ และโรงฉันเป็นต้น เมื่อเธอกำลังคิดถึงเครื่องอุปกรณ์ ของโรงอุโบสถ เป็นต้นเหล่านั้นอยู่ ก็เลศยอมไม่ได้โอกาส ครั้นต่อมา เมื่องาน นวัตรกรรมของเธอเสร็จแล้ว หรือทอดทิ้งเสีย อาศัยโยนิโสมนสิการ

และการปล่อยสติ กิเลสก็เกิดขึ้น แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ กิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้นเพราะยังไม่ฟุ้งขึ้น ชื่อว่าย่อมเกิดขึ้น.

อนึ่งบางรูป มาแต่พรหมโลก เป็นสัตว์บริสุทธฺิ, เพราะตนไม่มีการสังเสพมาก่อน กิเลสจึงไม่ได้โอกาส แต่ครั้งย่อมาได้การสังเสพ อาศัยโยนิโสมนสิการ และการปล่อยสติ กิเลสย่อมเกิดขึ้น แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ กิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้น เพราะยังไม่ฟุ้งขึ้น ก็ชื่อว่าย่อมเกิดขึ้น พึงทราบความเกิดขึ้นแห่งกิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้น เพราะยังไม่ฟุ้งขึ้น ด้วยประการอย่างนี้ก่อน.

กิเลสที่เกิดขึ้นเพราะอารมณ์ที่ยังไม่เคยเสวยเป็นอย่างไร ?

ภิกษุบางรูป ย่อมได้อารมณ์ มีรูปารมณ์ ที่น่าพอใจ และไม่น่าพอใจเป็นต้น ที่ตนเคยได้เสวย อาศัยโยนิโสมนสิการ และการปล่อยสติไปในอารมณ์นั้น ราคะย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น เมื่อเป็นอย่างนี้ กิเลสที่ยังไม่เกิดเพราะอารมณ์ที่ยังไม่เคยเสวย ชื่อว่าย่อมเกิดขึ้น.

บทว่า **อุบุปนฺโน** ได้แก่ เกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว บทว่า **ภิกฺขุโยภาวาย** ได้แก่ เพื่อเกิดมีบ่อยๆ บทว่า **เวปฺปุลลาเย** ได้แก่ เพื่อความไพบุลย์คือ เพื่อความเป็นกอง. ในข้อนั้น ข้อที่ว่ากามฉันทฺ์เกิดขึ้นคราวเดียวจักไม่ดับ หรือดับไป คราวเดียวจักไม่เกิดขึ้นอีก นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้. ก็เมื่อกามฉันทฺ์อย่างหนึ่งดับไปแล้ว กามฉันทฺ์เมื่อเกิดสืบๆ ไป ในอารมณ์นั้น หรืออารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง ชื่อว่า ย่อมเป็นไปเพื่อมียิ่งขึ้น เพื่อความไพบุลย์.

บทว่า **สุกนิมิตต์** ได้แก่อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งราคะ จริงอยู่
บทว่า **นิมิตต์** เป็นชื่อแห่งปัจจัย ได้ในคำนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อกุศล
บาปกรรม ที่มีปัจจัยย่อมเกิดขึ้น ที่ไม่มีปัจจัยหาเกิดขึ้นไม่. บทว่า
นิมิตต์ เป็นชื่อแห่งเหตุ ได้ในคำนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบ
เนื่อง ๆ ซึ่งอธิจิต พึงมนสิการถึงเหตุทั้ง ๕ ตามกาลอันควร บทว่า
นิมิตต์ เป็นชื่อของสมาธิ ได้ในคำนี้ว่า โส ตัม **นิมิตต์** อาเสวติ ภาเวติ
ความว่า ภิกษุนั้น ย่อมเสพ ย่อมเจริญสมาธินั้น. บทว่า **นิมิตต์**
เป็นชื่อแห่งวิปัสสนา ได้ในคำนี้ว่า เมื่อภิกษุอาศัยวิปัสสนาใด มนสิ-
การวิปัสสนาใด อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปเรื่อย ๆ. แต่ในที่นี้
ธรรมอันเป็นอิฏฐารมณ์ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งราคะ. ท่านประสงค์เอา
สุกนิมิต.

บทว่า **อโยนิโส มนสิกรโโต** ความว่า เมื่อภิกษุใส่ใจโดยมิใช่
อุบาย ด้วยอำนาจการใส่ใจนี้ว่า บรรดาการใส่ใจเหล่านั้น การใส่ใจ
โดยไม่แยกคายเป็นไฉน? การใส่ใจโดยไม่แยกคาย คือการใส่ใจ
ไปนอทาง ในสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ยิ่ง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข
ในสิ่งที่ไม่เป็นอัตตาคือเป็นอัตตา ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม หรือการรำพึง
ถึง การคำนึงถึงเนื่อง ๆ การผูกใจ การประมวลจิต ด้วยสิ่งอันเป็น
ปฏิกูลที่ปราศจากความจริง แม้นี้เรียกว่าการใส่ใจโดยไม่แยกคายแล

อรรถกถาสูตที่ ๒

ในสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า พุยาปาโท ได้แก่ ความวิบัติ ความละปกติแห่งจิต เหมือนความวิบัติแห่งอาหาร (อาหารบูด). บทว่า พุยาปาโท นี้เป็นชื่อแห่งพยาปาทนิวรรณ์ ที่กล่าวไว้พิสดารแล้ว อย่างนี้ว่า ในนิวรรณ์เหล่านั้น พยาปาทนิวรรณ์เป็นไหน? คือความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้ได้ทำความฉิบหายแก่เรา.

บทว่า ปฏิมนิมิต্ত์ ได้แก่ นิมิต्तที่ไม่น่าปรารถนา คำว่า ปฏิมนิมิต্ত์ นี้ เป็นชื่อของปฏิมจิต ความแค้นเคืองก็มี เป็นชื่อของอารมณ์ที่ทำให้แค้นเคืองก็มี สมจริงดังคำที่พระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า แม้ปฏิมจิต ก็ชื่อว่า ปฏิมนิมิต्त แม้ธรรมที่เป็นอารมณ์ของปฏิมจิต ก็ชื่อว่า ปฏิมนิมิต्त คำที่เหลือในที่นี้ พึงทราบโดยนัยที่กล่าวในกามฉันทน์นั้นแล. ในปฏิมนิวรรณ์นี้ฉันใด แม้ในนิวรรณ์อื่นจากนี้ก็ฉันนั้น. ก็ในสูตรนั้น ๆ ข้าพเจ้าจักกล่าวเพียงข้อแปลกกันเท่านั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๒

อรรถกถาสูตที่ ๓

ในสูตที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ถีนมิทฺฐํ** ได้แก่ ถีนะ และมิทฺฐะ ใน ๒ อย่างนั้น ภาวะที่จิตไม่ควรแก่การงานชื่อว่า ถีนะ คำว่า ถีนะ นี้ เป็นชื่อของความเกียจคร้าน. ภาวะที่ขันธ์ทั้ง ๓ ไม่ควรแก่การงาน ชื่อว่า มิทฺฐะ. คำว่า มิทฺฐะ นี้ เป็นชื่อของความโง่งวง คุณความโง่งวงของลิง เป็นธรรมชาติกัลป์กลอก. พึงทราบความพิสดารแห่งถีนะและมิทฺฐะ ทั้ง ๒ นั้น โดยนัยเป็นต้นว่า ในถีนะและมิทฺฐะทั้ง ๒ นั้น ถีนะเป็นไฉน ? ภาวะที่จิตไม่เหมาะไม่ควรแก่การงาน หย่อนยาน ท้อแท้ ชื่อว่า ถีนะ ในถีนะและมิทฺฐะทั้ง ๒ นั้น มิทฺฐะเป็นไฉน ? ภาวะที่กายไม่เหมาะ ไม่ควรแก่การงาน โง่งวง ชื่อว่า มิทฺฐะ

บทว่า **อฺรติ** เป็นต้น พึงทราบโดยนัยที่จำแนกไว้แล้วในวิภังค์ นั้นแล สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า บรรดาธรรมเหล่านั้น อฺรติเป็นไฉน ? ความไม่ยินดี ภาวะที่ไม่ยินดี ความไม่ยินดียิ่ง ความไม่อภิรมย์ ความเอือมระอา ความหวาด ในเสนาสนะอันสงัด หรือในอริกฺขุสฺสธรรมอย่างอื่น ๆ นี้เรียกว่า **อฺรติ** บรรดาธรรมเหล่านั้น ตนฺทิ ความเกียจคร้านเป็นไฉน ? ความเกียจ ความคร้าน ความใส่ใจในความคร้าน ความเกียจคร้าน กิริยาที่เกียจคร้าน ภาวะแห่งผู้เกียจคร้าน นี้ท่านเรียกว่า **ตันฺทิ** บรรดาธรรมเหล่านั้น ความบิดกายเป็นไฉน ? ความบิด ความเอี้ยว ความโน้มไป ความโน้มมาค้อมไป ค้อมมา ความบิดเบี้ยว นี้ เรียกว่า **วิจฺฉมฺภิกา**. บรรดาธรรมเหล่านั้น

ความเมาอาหาร เป็นไฉน? ผู้มักบริโภค มีนินอาหาร ลำบากในอาหาร อ่อนเปลี้ยในกาล นี้เรียกว่า ความเมาในอาหาร. บรรดาธรรมเหล่านั้น ความที่จิตหดหู่เป็นไฉน? ภาวะที่จิตไม่เหมาะ ไม่ควรแก่การงาน ความย่อหย่อน ความขุ่นข้อง ความท้อแท้ ความทอดย ภาวะท้อแท้แห่งจิตนี้ เรียกว่า ความท้อแท้แห่งจิต ก็บรรดาธรรมเหล่านี้ ธรรม ๔ ข้างต้น เป็นปัจจัยแก่ถิ่นมัทธนิวรรณ์ ทั้งโดยสหชาติปัจจัย ทั้งโดยอุปนิสสยปัจจัย อนึ่งภาวะที่ย่อหย่อน ย่อมไม่เป็นสหชาติปัจจัยโดยตนของตนเอง แต่ย่อมเป็นสหชาติปัจจัย ในที่สุดแห่งอุปนิสสยปัจจัย.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๔

ในสูตที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจ ได้แก่ อุทฺธจฺจจะ และกุกฺกจฺจจะ. ใน ๒ อย่างนั้น อาการที่จิตฟุ้งซ่าน ชื่อว่า อุทฺธจฺจจะ ความเดือดร้อนของบุคคลผู้ไม่ได้กระทำความดี ทำแต่ความชั่ว เพราะช้อนั้นเป็นปัจจัย ชื่อว่า กุกฺกจฺจจะ บทว่า เจตฺโต อวฺปสโม นี้ เป็นชื่อของ อุทฺธจฺจจะ และกุกฺกจฺจจะ นั้นเอง. บทว่า อวฺปสฺมฺตฺติจฺตฺตฺส ได้แก่ผู้มีจิตไม่สงบด้วยฉานและวิปัสสนา ก็ความไม่สงบนี้ เป็นปัจจัยแก่อุทฺธจฺจจะ และกุกฺกจฺจจะ ในที่สุดแห่งอุปนิสสยปัจจัย.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕

ในสูตที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า วิจิจจมา ได้แก่ วิจิจจมานิ वर्ณ ที่กล่าวไว้พิสดารแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า ย่อมสงสัยในพระศาสดา ความใส่ใจโดยไม่แยบคาย มีลักษณะดังกล่าวแล้วแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๖

ในสูตที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อนุปฺปนฺโนว กามฉนฺโท นฺุปฺปชฺชติ ความว่า กามฉันทะ ที่ไม่เกิดขึ้นด้วยเหตุ ๒ อย่างเท่านั้นคือ ด้วยความไม่พึงขึ้น หรือด้วย อารมณ์ที่ไม่เคยเสวย ก็ไม่เกิดขึ้น. กามฉันทะนั้น เป็นอันภิกษุข่มได้ แล้วอย่างนั้น ย่อมไม่ได้เหตุหรือปัจจัยอีก. แม้ในที่นี้บัณฑิตพึงทราบ ความไม่พึงขึ้นด้วยอำนาจวัตรเป็นต้น. จริงอยู่ เมื่อภิกษุบางรูป ประกอบอยู่ในวัตร กระทำวัตรอยู่นั้นเอง โดยนัยดังกล่าวแล้ว ก็เลส ย่อมไม่ได้โอกาส เพราะฉะนั้น กามฉันทะนั้น เป็นอันชื่อว่าภิกษุข่ม ไปได้ด้วยอำนาจวัตร ภิกษุนั้นการทำกามฉันทะนั้นให้เป็นอันตนข่ม ไปได้เช่นนั้น แล้วเว้นขาดย่อมยึดเอาพระอรหัตได้ เหมือนพระ มาสกตีสสเถระฉะนั้น.

ได้ยินว่า ท่านพระมาสกตีสสะ บังเกิดในครอบครัวพรานในที่ ภิกขาจาร แห่งคเมณฑวาสีวิหาร ในโรหณชนบท เจริญวัยแล้วก็

ครองเรือน คิดว่าจักเลี้ยงบุตรและภรรยา วางงาทัฬหะไว้ ๑๐๐ คัน
ดักบัวงไว้ ๑๐๐ บ่วง ผิงหลาวไว้ ๑๐๐ แห่ง สร้างสมบาปไว้เป็น
อันมาก วันหนึ่งถือเอาไฟและเกลือจากเรือน ไปป่า มาเนื้อที่ติดบัวง
กินเนื้อที่สุกด้วยถ่านเพลิง กระจายน้ำ ก็เข้าไปคณเมณฑวาสวิหาร
ไม่ได้ดื่มน้ำแม้เพียงบรรเทาความกระหาย ในหม้อน้ำประมาณ ๑๐
หม้อ ในโรงน้ำดื่ม เริ่มยกโทษว่า อะไรกันนี้ ในที่อยู่ภิกษุมิประมาณ
เท่านี้ ไม่มีน้ำดื่มเพียงบรรเทาความกระหาย สำหรับผู้มาเพื่อหวัง
จะดื่ม พระอุปัชฌายาตักตีสสระ ฟังถ้อยคำของเขาแล้ว จึงไป
หาเขา เห็นหม้อน้ำดื่ม ประมาณ ๑๐ หม้อเติมน้ำในโรงดื่ม คิดว่า
สัตว์นี้ชะรอยจักเป็นชีวมานเปรต จงกล่าวว่า อุบาสก ถ้าท่านกระหาย
น้ำ ก็จงดื่มเถิด ดังนี้แล้ว ยกหม้อขึ้นรดลงที่มือของเขา เพราะอาศัย
กรรมของเขา น้ำดื่มที่ดื่มแล้ว ๆ กระจายไปเหมือนไต้ลงในกระเบื้องร้อน
เมื่อเขาดื่มน้ำในหม้อทั้งหมด ความกระหายก็ไม่หายขาด ลำดับนั้น พระ-
เถระจึงกล่าวกะเขาว่า ก่อนอุบาสก ก็ท่านทำกรรมหยาบช้า
เพียงไรไว้ ท่านจึงเกิดเป็นเปรตในปัจจุบันทีเดียว วิบากจักเป็นเช่นไร ?

เขาฟังคำของพระเถระแล้ว ได้ความสังเวช ไหว้พระเถระ
แล้วรื้อเรื่องประหารมีฟ้าทัฬหะเป็นต้นเหล่านั้นเสีย รีบไปเรือน
ตรวจบุตรและภรรยาแล้วทำลายหอก ทิ้ง ประทีป เนื้อ และ
นกไว้ในป่า กลับไปหาพระเถระขอบรรพชา พระเถระกล่าวว่า ผู้มี
อายุ บรรพชาเป็นกิจที่ทำได้ยาก ท่านจักบวชได้อย่างไร ? เขา
กล่าวว่าท่านเจริญ กระผมเห็นเหตุแจ้งประจักษ์อย่างนี้ จักไม่บวช
ได้อย่างไร พระเถระให้ตัจปัญจกรรมฐานแล้วให้เขาบวช ท่านเริ่ม

วัตรปฏิบัติ ยินดีเรียนเอาพุทธพจน์ วันหนึ่ง ได้ฟังฐานะนี้ใน
เทวทูตสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกนายนิรยบาล ย่อมใส่สัตว์ตัวผู้
เสวยกองทุกข์ มีประมาณเท่านี้ เข้าในมหานครอีก จึงกล่าวว่า
นายนิรยบาล ใส่สัตว์ผู้เสวยกองทุกข์ มีประมาณเท่านี้แล้วลงในมหานคร
อีก โอ มหารก หน้ากะจะขอรับ พระเถระตอบว่า เออ ผู้มี
อายุ หน้า ท่านถามว่า ผมอาจจะมองเห็นไหมขอรับ พระเถระ
กล่าวว่า ท่านไม่อาจมองเห็น (แต่) เราจักแสดงเหตุอย่างหนึ่ง เพื่อ
จะกระทำให้เหมือนกับที่มองเห็นแล้ว กล่าวว่า เธอจงชักชวนพวก
สามเณรทำกองไม้สด บนหลังแผ่นหินสี ท่านได้กระทำเหมือนอย่างนั้น
พระเถระนั่งอยู่ตามเดิม สำแดงฤทธิ์ นำเสกไฟไปประมาณเท่าหิ้งห้อย
จากมหานคร ใส่ลงไปทีกองฟืนของพระเถระนั้น ผู้กำลังคูดุ่ยนั้นแล
การที่เสกไฟนรก ตกกลงไปในกองฟืนนั้น แลการที่กองฟืนไหม้เป็น
เถ้า ปรากฏไม่ก่อนไม่หลังกันเลย.

ท่านเห็นเหตุนั้นแล้วถามว่า ท่านผู้เจริญ ชื่อว่าฐะระในพระ
ศาสนานี้มีเท่าไร ? พระเถระตอบว่า ผู้มีอายุ มี ๒ คือ วาสุฐะ
(วิปัสสนาฐะระ) และคันถฐะ ท่านกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ชื่อว่า
คันถะ เป็นภาระของผู้สามารถ แต่ศรัทธาของกระผมอาศัยทุกข์
เป็นเหตุ กระผมจักบำเพ็ญวาสุฐะ ขอท่านจงให้กรรมฐานแก่
กระผมเถิด ไหว้แล้วก็นั่ง พระเถระตั้งอยู่ในข้อวัตรปฏิบัติ ด้วยคิดว่า
ภิกษุต้องเป็นผู้สมบูรณ์อยู่ด้วยวัตร แล้วจึงบอกกรรมฐานแก่ท่าน
ท่านรับกรรมฐานแล้วกระทำกรรมในวิปัสสนา และบำเพ็ญวัตร
กระทำวัตรที่จิตตลบรรพตมหาวิหารวันหนึ่ง, ทำที่คามณฑ-

วาสีมหาวิหารวันหนึ่ง, ทำที่โจรคามมหาวิหารวันหนึ่ง พอถึงมิททะ
ครอบงำ จึงทำใบไม้ให้ชุ่มน้ำวางไว้บนศิรยะ นั่งเอาเท้าแช่น้ำ เพราะ
กลัววัตรจะเสื่อม วันหนึ่ง ทำวัตรตลอด ๒ ยาม ที่จิตตลบรรพตวิหาร
เมื่อเริ่มจะหลับ ในเวลาใกล้รุ่งจึงนั่งวางใบไม้สดไว้บนศิรยะ เมื่อ
สามเณร กำลังท่องบ่นอรุณวตีสุตระอยู่ ณ ข้างเขาด้านตะวันออก
ได้ยินฐานะนี้ว่า

อารภถ นิกุขมถ ยูยฺชถ พุทฺธสาสเน
ฐนาถ มจฺจุโน เสนํ นพาคารํ ว กุญฺชโร
โย อิมสุมี ฐมฺมวินเย อปฺปมฺโต วิหริสฺสติ
ปฺหาย ชาตีสํ สารํ ทุกฺขสฺสหนฺตํ กริสฺสติ.

จงพากเพียร พยายาม บากบั่น ในพระ
พุทธศาสนา จงกำจัดกองทัฬห ของมฤตยู เหมือน
กุญชรกำจัดเรือนไม้โอ้อะนั้น ผู้ใดไม่ประมาท
ในพระธรรมวินัยนี้ อยู่ จักละชาติสงสาร ทำ
ที่สุดทุกข์ได้

จึงเกิดปีติขึ้นว่า คำนี้จักเป็นคำที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสโปรด
ภิกษุผู้ปรารถนาความเพียรเช่นกับเรา ดังนี้แล้วทำงานให้บังเกิด กระทำ
ฉานนั้นนั่นแล ให้เป็นบาทแล้ว ดำรงอยู่ในอนาคามีผล พยายามสืบ ๆ ไป
ก็บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา แม้ในเวลาปรินิพพาน เมื่อ
แสดงเหตุนี้แหละ จึงกล่าวคาถาอย่างนี้ว่า

อลุปลาตปุลุชาหิ สิริเนทาทย จงกมิ
ปคุโตสุมิ ตติยภูฐานัน นตฺถิ เม เอตฺถ ตํ สโย

เราเอาศีรษะเทินฟอนไปไม้สดเดินจงกรม เรา
เป็นผู้ถึงฐานที่ ๓ (อนาคามิผล) เราไม่มีความ
สงสัยในเรื่องนี้.

กิเลสที่ข่มไว้ด้วยอำนาจแห่งวัตรของภิกษุเห็นปานนี้ ชื่อว่า
ข่อมเป็นอันข่มไว้อย่างนั้นเทียว เมื่อภิกษุบางรูปชวนชวายเป็นคันถะ
(คัมภีร์พุทธวจนะ) เรียน แสดง และประกาศ คันถะ โดยนัยที่กล่าว
แล้วนั้นแล กิเลสข่อมไม่ได้โอกาส เป็นอันข่มไว้ได้ด้วยอำนาจคันถะ
นั้นแล ท่านกระทำกิเลสนั้นให้เป็นอันข่มไว้ อย่างนั้นนั้นแล กลาย
กำหนดได้ แล้วก็ยึดเอาพระอรหัตไว้ได้ เหมือนพระมาลียเทวเถระ ฉะนั้น.

ได้ยินว่า ท่านพระมาลียเทวเถระผู้มีอายุนั้น เรียนอุเทศและ
ทำวิปัสสนากรรมฐาน ที่มณฑลารามวิหาร ในกัลลคาม ในเวลา
เป็นภิกษุได้ ๓ พรรษา ครั้นวันหนึ่ง เมื่อท่าน เทียวภิกษาจาร
ในกัลลคาม อุบาสิกาคนหนึ่ง ถวายข้าวยาตุกะบวยหนึ่ง เกิดความ
สึเนหาเหมือนดังบุตร ให้พระเถระนั่งภายในนิเวศน์ ถวายโภชนะอัน
ประณีตแล้ว ถามว่า ท่านเป็นชาวบ้านไหนละพ่อ? ท่านตอบว่า
อุบาสิกา อาตมาทำกิจกรรม คือการเช่นนั้น ในมณฑลาราม
วิหาร อุบาสิกาบอกว่า ถ้าเช่นนั้น พ่อจงรับภิกษาเป็นประจำ
ในที่นี้แหละ คราบเท่าที่เรียนคันถะ ท่านรับค่านั้นแล้ว รับภิกษา
ในที่นั้นเป็นประจำ ในเวลาเสร็จกัตถกิจ เมื่อจะทำอโหมทนา จึง

กล่าวเฉพาะ ๒ บทว่า สุข โหตุ ทุกฺขา มุจฺจตุ (ขอท่านจงเป็นสุข จงพ้นจากทุกข์) แล้วก็ไปทำการทำการสงเคราะห์แก่นางนั้นนั่นแล ตลอด ๓ เดือน ภายในพรรษา การทำความขำเกรงต่อบิณฑบาต ในวันมหาปวารณาก็บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา. พระมหาเถระผู้เป็นเจ้าถิ่น กล่าวว่า ท่านมหาเถระ วันนี้ มหาชน จักประชุมกันในวิหาร ท่านจงให้ธรรมทานแก่มหาชนนั้น พระเถระก็รับคำเชิญ ภิกษุหนุ่มและสามเณร ได้ให้สัญญาแก่อุบาสิกว่า วันนี้ บุตรของท่านจักแสดงธรรม ท่านพึงไปวิหารฟังธรรม อุบาสิกกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย ชนทั้งหมดไม่รู้ธรรมกถา บุตรของดิฉันแสดงแก่ดิฉันตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ แสดงเฉพาะ ๒ บทเท่านั้นว่า ขอท่านจงมีความสุข ขอท่านจงพ้นจากทุกข์ ท่านอย่าเขี่ยหั้นเลย ภิกษุหนุ่มและสามเณร กล่าวว่า อุบาสิกา ท่านจะรับรู้หรือไม่รับรู้ ก็จงไปวิหารฟังธรรมเท่านั้น อุบาสิกาถือเอาสักการะ มีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปบูชาแล้วนั่งฟังธรรมอยู่ที่ท้ายบริษัท พระธรรมกถึกและภิกษุผู้สวดสรภัญญะตอนกลางวัน รู้ความพอดีของตนก็ลุกกลับไป ลำดับนั้นพระมาลัยเทวเถระ นั่งบนธรรมาสน์ จับพัดวิชนีกล่าวบุรพกถาแล้วคิดว่า เราทำอนุโมทนาแก่มหาอุบาสิกฯ ด้วย ๒ บทมาตลอด ๓ เดือน วันนี้เราจักจับเอา (ข้อความ) จากพระไตรปิฎกแล้วกล่าว ความหมายของบททั้ง ๒ นั้นตลอดทั้งคืน จึงเริ่มแสดงธรรมเทศนา ตลอดคืนยังรุ่ง ในเวลาจบเทศนา อรุณขึ้น มหาอุบาสิกา ได้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล.

พระเถระอีกรูปหนึ่ง นามว่า ติสสภูตเถระ ในวิหารนั้นนั่นเอง เรียนพระวินัย เข้าไปภายในบ้านในเวลาภิกษาจาร ได้แลเห็นวิสภ-

กรรมณ์ ท่านเกิดความโลภขึ้น ท่านทำเท่าที่ยืนอยู่อย่างนั้น ไม่ให้เคลื่อนไปไหน เท้าขวาอยู่ในบาตรของตนลงในบาตรของภิกษุหนุ่มผู้เป็นอุปัฏฐาก คิดว่า ความวิตกนี้ เมื่อเพิ่มมากขึ้นจักทำเรา ให้จมลงในอบาย ๔ จึงกลับจากที่นั่น ไปยังสำนักของอาจารย์ ไหว้แล้ว ยืนอยู่ขณะที่ควรส่วนข้างหนึ่ง กล่าวว่า พยาธิอันหนึ่งเกิดขึ้น ก็ผมแล้ว ผมไม่สามารถจะเยียวยามันได้ จึงมาหา ไม่ได้มาโดยเรื่องนอกนี้เลย ขอท่านจงโปรดตรวจดูกระผมตั้งอุเทศกลางวันแล้วและอุเทศตอนเย็น แต่อย่าตั้งอุเทศในเวลาใกล้รุ่งเลย ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ได้ไปยังสำนักของพระมัลลยวาสิมหารักขิตเถระ พระเถระกำลังทำการล้อมรั้วบรรณศาลาของตน ไม่มองดูท่าน กล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ จงเก็บงำบาตรและจีวรของท่านเสีย ภิกษุนั้นกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ กระผมมีพยาธิอยู่อย่างหนึ่ง ถ้าท่านสามารถเยียวยาผมได้ไซ้ร้ กระผมจักเก็บงำ พระเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุ คุณมายังสำนักของท่าน ผู้สามารถเยียวยาโรคที่เกิดขึ้นแล้ว คุณจงเก็บงำเสียเถิด ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย คิดว่า อาจารย์ของพวกเขา ไม่รู้ คงไม่กล่าวอย่างนั้น แล้ววางบาตรและจีวรแสดงวัตรแก่พระเถระไหว้แล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระเถระรู้ว่า ผู้นี้เป็นราคจริต จึงได้บอกอสุภกรรมฐาน ท่านลุกขึ้นคล้อยบาตรและจีวรไว้บนบ่า ไหว้พระเถระไหว้แล้วไหว้อีก พระเถระถามว่า ท่านมหาภูติ ทำไม คุณจึงแสดงอาการเครพบนอบเกินไป ท่านกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ถ้ากระผมจักทำกิจของตนได้ไซ้ร้ ข้อนั้นเป็นการดี ถ้าไม่ได้เช่นนั้น การเห็นครั้งนี้จะเป็นการเห็นครั้งสุดท้ายของผม พระเถระกล่าวว่า ท่านมหาภูติ ไปเถิด ฌานก็ดี วิปัสสนาก็ดี มรรคก็ดี ผลก็ดี กุลบุตรผู้ประกอบ

ความเพียรเช่นนั้น ได้ไม่ยากดอก ภิกษุฉันฟังถ้อยคำของพระเถระ แสดงอาการนอนน้อมแล้วไปสู่วิโคณกอไม้มะลิ อันร่มที่ตนกำหนด หมายตาไว้ในตอนมา นั่งขัดสมาธิ ทำสุภกรรมฐานให้เป็นบาท เริ่มตั้งวิปัสสนา ดำรงอยู่ในพระอรหัต ตันแสดงปาติโมกข์ ในเวลา ใกล้เคียง ภิกษุเห็นปานนี้ ข่มกิเลสได้ด้วยอำนาจคันถะ เป็นอันชื่อว่า ข่มได้ด้วยประการนั้นเหมือนกัน

ก็เมื่อภิกษุบางรูป บริหารธุดงค์โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล กิเลสข่มไม่ได้โอกาส กิเลสนั้นเป็นอันท่านข่มได้ด้วยอำนาจธุดงค์ ท่านทำกิเลสนั้น ให้เป็นอันข่มได้แล้วนั้นแล คลายกำหนดได้แล้ว ยึดพระอรหัตไว้ได้ เหมือนท่านพระมหาสิ่วเถระ ผู้อยู่ที่เจ็อมเขาใกล้บ้าน.

ได้ยินว่า พระมหาสิ่วเถระ อยู่ในตีสสมหาวิหาร ใกล้มหาคาม สอนพระไตรปิฎก กะภิกษุคณะใหญ่ ๑๘ คณะ ทั้งโดยอรรถ ทั้งโดย ชาติ ภิกษุ ๖๐,๐๐๐ รูป ตั้งอยู่ในโอวาทของพระเถระบรรลุพระอรหัต แล้ว บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุรูปหนึ่งปรารถนธรรมที่ตนได้แทงตลอดแล้ว เกิดโสมนัสขึ้น คิดว่า ความสุขนี้มีแก่อาจารย์ของเราบ้างไหมหนอ ภิกษุฉัน เมื่อคำนึงอยู่ก็รู้ว่า พระเถระยังเป็นปุถุชน คิดว่า เราจักให้ความ สันเวทเกิดขึ้นแก่พระเถระด้วยอุบายนี้ จึงจากที่อยู่ของตนไปยังสำนัก ของพระเถระ ให้นำแสดงวัตรแล้วนั่ง. ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะ ภิกษุฉันว่า ท่านปัญหาปาติกะ มาทำไม ภิกษุฉันกล่าวว่า ท่านขอรับ กระผมมาด้วยหวังว่า ถ้าท่านจักกระทำโอกาสแก่กระผม กระผมก็ จักเรียนธรรมบท ๆ หนึ่ง พระเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุ ภิกษุเป็นอัน มากเรียนกัน ท่านจักไม่มีโอกาสดอก, ภิกษุฉันเมื่อไม่ได้โอกาส ในส่วน

กลางคืนและกลางวัน จึงกล่าวว่า เมื่อโอกาสไม่มีอย่างนั้น ท่านจัก
ได้โอกาสแห่งมรณะอย่างไร ? เวลานั้นพระเถระคิดว่า ภิกษุนี้
ไม่มาเพื่อเรียนอุเทศ แต่เธอมาเพื่อทำความสังเวชให้เกิดแก่เรา
แม้ภิกษุนี้กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ชรรมดาว่า ภิกษุ พึงเป็น
ผู้เช่นเรา ดังนี้ แล้วไหว้พระเถระ เหาะไปในอากาศอันมีสีดั่งแก้วมณี.

พระเถระเกิดความสังเวช ตั้งแต่เวลาที่ภิกษุนี้ไปแล้ว บอก
อุเทศตอนกลางวันและในตอนเย็น วางบาตรและจีวรไว้ใกล้หัตถบาตร
ในเวลาใกล้รุ่งจึงเรียนอุเทศ ถือบาตรและจีวรลงไปกับภิกษุผู้กำลัง
ลงไปอยู่ อธิษฐานรุดงค์คุณ ๑๓ ให้บริบูรณ์แล้ว ไปยังเสนาสนะที่
เงื่อมเข้าใกล้บ้าน ปิดกวาดเงื่อมเขาแล้วให้ยกเตียงและตั้งขึ้น ผูกใจว่า
เรายังไม่บรรลุพระอรหัต จักไม่เหยียดหลังบนเตียง จึงลงสู่ที่จงกรม
เมื่อท่านพยายามอยู่ด้วยหวังใจว่า เราจักบรรลุพระอรหัตในวันนี้ เราจัก
บรรลุพระอรหัตในวันนี้ วันปวารณาก็มาถึง เมื่อใกล้วันปวารณา ท่าน
คิดว่า เราจักละความเป็นปุถุชน ปวารณาเป็นวิสุทธิปวารณา ก็ลำบาก
อย่างยิ่ง ท่านเมื่อไม่สามารถจะทำมรรคหรือผลให้เกิดในวันปวารณา
นั้นได้ จึงกล่าวว่า ผู้ปรารถนาปีสสนาแม้เช่นเราก็กังขาไม่ได้ พระอรหัตนี้
ช่างเป็นคุณอันได้ยากจริงหนอ จึงเป็นผู้มากไปด้วยการขยันและการเดิน
โดยท่านองนี้แล กระทำสมณธรรมตลอด ๓๐ ปี เห็นพระจันทร์เพ็ญ
ลอยเด่นอยู่ในท่ามกลางดิถีวันมหาปวารณา คิดว่า ดวงจันทร์บริสุทธิ
หรือศีลของเราบริสุทธิ ราพึงว่า ในดวงจันทร์ยังปรากฏมีลักษณะ
เป็นรูปกระต่าย แต่รอยคำหรือจดต่างในศีลของเรา ตั้งแต่เราอุปสมบท
จนถึงทุกวันนี้ไม่มี เกิดโสมนัส ข่มปีติเพราะมีญาณแก่กล้า บรรลุพระ-

อรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ภิกษุเห็นปานนี้ ช่มกิเลสได้ด้วยอำนาจ
หลุดแคล เป็นอันชื่อว่า ช่มกิเลสได้แล้ว โดยประการนั้นนั่นแล.

เพราะภิกษุบางรูป มากไปด้วยการเข้าปฐมฌานเป็นต้น โดย
นี้ยังกล่าวแล้วนั่นแล กิเลสข่มไม่ได้โอกาส เป็นอันข่มได้ด้วย
อำนาจสมาบัติ ท่านกระทำกิเลสให้เป็นอันข่มได้โดยประการนั้น
นั่นแล คลายกำหนดได้แล้ว ข่มยึดพระอรหัตไว้ได้ เหมือนพระ-
มหาตีสตเถระฉะนั้น.

ได้ยินว่า พระมหาตีสตเถระได้สมาบัติ ๘ ตั้งแต่เวลาที่มี
พรรษา ๘ ท่านกล่าวธรรมได้ไกลเคียงอริยมรรค ด้วยอำนาจเรียน
และการสอบถาม เพราะกิเลสที่ถูกข่มไว้ด้วยสมาบัติไม่ฟุ้งขึ้น แม้
ในเวลาที่ท่านมีพรรษา ๖๐ ก็ไม่รู้ตัวว่า ยังเป็นปุถุชน ครั้นวันหนึ่ง
ภิกษุสงฆ์ จากติสสมหาวิหาร ในบ้านมหาคาม ได้ส่งข่าวแก่
พระธัมมทินนเถระ ผู้อยู่ที่หาดทรายว่า ขอพระเถระจงมากล่าวธรรมกถา
แก่พวกกระผม พระเถระรับคำแล้ว คิดว่า ภิกษุผู้แก่กว่า ไม่มีใน
สำนักของเรา แต่พระมหาตีสตเถระเล่า ก็เป็นอาจารย์ผู้บอกรรณฐาน
แก่เรา เราจะตั้งท่านให้เป็นพระสังฆเถระแล้วจักไป ท่านอันภิกษุ
สงฆ์แวดล้อมแล้ว ไปยังวิหารของพระเถระ แสดงวัตรแก่พระเถระ
ในที่พักกลางวันแล้ว นิ่งขณะที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระเถระกล่าวว่า
ธัมมทินนนะ. ท่านมานานแล้วหรือ? พระธัมมทินนเถระกล่าวว่า
ท่านผู้เจริญขอรับ ภิกษุสงฆ์ส่งข่าวศาสน์จากติสสมหาวิหาร
มาถึงกระผม ลำพังกระผมผู้เดียวก็จักไม่มา แต่กระผมปรารถนา
จะไปกับท่านจึงได้มา ท่านกล่าวสาราณียกถาถ่วงเวลาให้ช้า ๆ

แล้วถามว่า ท่านผู้เจริญ ท่านบรรลุนิพพานเมื่อไร ? พระเถระกล่าวว่า
ท่านชัมมทินนะ ประมาณ ๖๐ ปี พระชัมมทินนเถระกล่าวว่า ท่าน
ผู้เจริญ ท่านใช้สมาธิหรือ พระเถระกล่าวว่าขอรับท่าน พระชัมม-
ทินนเถระกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านเนรมิตสระโปกขรณีสระหนึ่ง
ได้ไหม พระเถระกล่าวว่า ท่าน ชื่อนั้นไม่หนักเลย แล้วเนรมิต
สระโปกขรณีสระขึ้นในที่ต่อหน้า และถูกท่านกล่าวว่า ท่านจงเนรมิต
กอบปทุม กอหนึ่งในสระนี้ ก็เนรมิตกอบปทุมเมื่อนั้น พระชัมมทินนเถระ
กล่าวว่า บัดนี้ ท่านจงสร้างดอกไม้ใหญ่ในกอบปทุมนี้ พระเถระก็
แสดงดอกไม้เมื่อนั้น ถูกกล่าวว่า ท่านจงแสดงรูปหญิงมีอายุประมาณ
๑๖ ปี ในดอกไม้นี้ ก็แสดงรูปหญิงเมื่อนั้น ลำดับนั้น พระชัมมทินนะ
กล่าวกะพระเถระนั้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงใส่ใจถึงรูปหญิงนั้น
บ่อยๆ โดยความงาม พระเถระแลดูรูปหญิงที่ตนเนรมิตขึ้น เกิด
ความกำหนัดขึ้นในเวลานั้น จึงรู้ตัวว่ายังเป็นปุถุชน จึงกล่าวว่า
ท่านสัปบุรุษ ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของผม แล้วนั่งกระโห้งในสำนัก
ของอันเตวาสิก พระชัมมทินนะ กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ กระผมมา
เพื่อประโยชน์นี้เอง แล้วบอกกรรมฐานเบาๆ เนื่องด้วยอสุภแก่
พระเถระ แล้วออกไปข้างนอกเพื่อให้โอกาสแก่พระเถระ พระเถระ
มีสังขารอันปรักกรมไว้ดีแล้ว พอพระชัมมทินนะนั้น ออกไปจาก
ที่พักกลางวันเท่านั้น ก็ได้บรรลุนิพพานพร้อมด้วยปฏิบัติสัมมา
ลำดับนั้น พระชัมมทินนเถระ กระทำท่านให้เป็นพระสังฆเถระ
ไปยังมหาติสสวิหาร แสดงธรรมแก่สงฆ์ กิเลสอันพระเถระเห็น
ปานนั้นข่มแล้ว ก็เป็นอันข่มแล้วโดยประการนั้นนั่นแล

แต่สำหรับพระภิกษุบางรูป กระทำวิปัสสนากรรมฐาน โดยนัย
ดังกล่าวแล้วนั้นแล กิเลสย่อมไม่ได้โอกาส เป็นอันข่มกิเลสได้ด้วย
อำนาจวิปัสสนานั้นแล ภิกษุนั้นกระทำกิเลสให้เป็นอันข่มได้ ด้วย
ประการนั้น คลายกำหนดได้แล้วย่อมยึดพระอรหัตไว้ได้ เหมือนภิกษุ
ผู้เจริญวิปัสสนา ประมาณ ๖๐ รูปในครั้งพุทธกาล

ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้น รับพระกรรมฐานในสำนักพระ
ศาสดาแล้วเข้าไปป่า อันเงียบสงัด กระทำกรรมในวิปัสสนา (แต่)
ไม่กระทำความพยายามเพื่อประโยชน์แก่มรรคผล ด้วยสำคัญว่า
เราบรรลุมรรคผลแล้ว เพราะกิเลสไม่ฟุ้งขึ้น คิดว่าเราจักกราบทูล
ถึงธรรมที่เราแทงตลอดแล้วแต่พระทสพล จึงมาเกิดพระศาสดา
แต่ก่อนที่ภิกษุเหล่านั้นจะมาถึง พระศาสดาได้ตรัสกะพระอานนท-
เถระว่า อานนท์ ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร จะมาพบเราในวันนี้ เธออย่าให้
โอกาสแก่ภิกษุเหล่านั้นเพื่อจะพบเรา ฟังส่งไปว่า พวกท่านจงไป
ป่าช้าที่ศพดิบ ทำภาวนาอสุภสค พระเถระบอกข่าวที่พระศาสดา
สั่งไว้แก่ภิกษุที่มาแล้วเหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้นคิดว่า พระตถาคต
ไม่ทรงทราบแล้วคงไม่ตรัส ะรอยจักมีเหตุในข้อนี้เป็นแน่ ดังนี้แล้ว
จึงไปยังป่าช้าศพดิบ ตรวจดูอสุภสคก็เกิดความกำหนัดขึ้น เกิดความ
สังเวชขึ้นว่า ข้อนี้ พระสัมมาสัมพุทธทรงจักทรงเห็นแล้วเป็นแน่
จึงเริ่มกรรมฐานเท่าที่ตนได้ตั้งแต่ต้น พระศาสดาทรงทราบว่า ภิกษุ
เหล่านั้นเริ่มวิปัสสนา ประทับนั่งที่พระคันธกุฏินั้นแล ได้ตรัสโอกาส
กาลว่า

ยานีมานิ อปตฺถานิ อลาพฺพนว สารเท

กาโปตฺกานิ อฏฺฐจฺฉินิ ตานิ ทสฺวาน การติ

จะยินดีไปใย เพราะได้เห็นกระดูกที่มีสีดงนก
พิลาปที่ใคร ๆ ไม่ปรารถนา เหมือนน้ำเต้าใน
สารทกาล ฉะนั้น

ในเวลาจบคาถา ภิกษุเหล่านั้น ก็ดำรงอยู่ในพระอรหัตผล
ภิกษุเห็นปานนี้ ช่มกิเลสได้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนา เป็นอัน
ชื่อว่า ช่มได้แล้วโดยประการนั้นนั่นแล
เมื่อภิกษุบางรูปกระทำนวัตรกรรม โดยนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล
กิเลสย่อมไม่ในโอกาส เป็นอันชื่อว่า ท่านช่มกิเลสได้ด้วยอำนาจ
นวัตรกรรม ท่านกระทำกิเลสนั้นให้เป็นอันช่มไว้แล้วอย่างนั้น คลาย
กำหนดได้แล้วย่อมยึดพระอรหัตไว้ได้ เหมือนพระติสสเถระ ในจิตตล-
บรพต ฉะนั้น.

ได้ยินว่า ในเวลาที่พระติสสเถระนั้นได้ ๘ พรรษา เกิดความ
อยากสึก ท่านไม่อาจบรรเทาความอยากสึกนั้นได้ ชักข้อมจีวรปลงผม
แล้ว ไหว้พระอุปัชฌาย์ยืนอยู่ ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะท่านว่า
ท่านมหาติสสะ อากาโรของท่าน เหมือนไมยยินดีหรือ? ภิกษุนั้น
ตอบว่า ขอรับท่าน กระผมอยากสึก กระผมบรรพเทามันไม่ได้ พระ
เถระตรวจอริยาศัยของท่าน เห็นอุปนิสัยพระอรหัต จึงกล่าวโดยความ
เอ็นดูว่า ผู้มีอายุ พวกเรา เป็นคนแก่ ท่านจงสร้างสถานที่อยู่ สำหรับ
พวกเราสักหลังหนึ่ง ภิกษุไม่เคยจกใครพูดเป็นคำที่ ๒ จึงรับว่าดีละ
ขอรับ ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า มีอายุเมื่อท่าน
กำลังทำนวัตรกรรม ก็อย่าได้สละแม้แต่อุเทศ จงมนสิการพระกรรมฐาน
และจงกระทำบริกรรมกสิณตามกาลอันสมควร ภิกษุนั้น กล่าวว่

กระผมจักกระทำอย่างนั้นขอรับ ไหว้พระเถระแล้ว ตรวจสอบที่อันเป็น
เงื่อมเห็นปานนั้น คิดว่า ตรงนี้ทำได้ จึงนำพินมาเผาชำระ (ที่) ให้
สะอาด แล้วก่ออิฐ ประกอบประตูและหน้าต่าง ทำที่เรือนเสร็จ พร้อม
ทั้งก่ออิฐบนพื้นที่จงบรมเป็นต้น แล้วตั้งเตียงและตั้งไว้แล้ว ไปยังสำนัก
พระเถระไหว้แล้วกล่าวว่า ท่านขอรับ ที่เรือนเสร็จแล้ว โปรดจงอยู่เถิด
พระเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุ ท่านทำงานนี้ได้โดยยาก วันนี้ท่านอยู่ในที่นี้
เสียวันหนึ่ง ภิกษุนี้กล่าวว่า ดิถีขอรับ ล้างเท้าแล้ว เข้าไปยังที่เรือน
นั่งสมาธิ รำลึกถึงกรรมที่คนทำ เมื่อท่านคิดว่า การทำการขวนขวาย
ด้วยกายอันเป็นที่ถูกใจ เรากระทำแก่พระอุปัชฌาย์แล้ว ปีติเกิดขึ้น
ในภายใน ท่านข่มปีตินั้นได้แล้ว เจริญวิปัสสนา ก็บรรลุพระอรหัต
อันเป็นผลเลิศ ภิกษุเห็นปานนี้ ข่มกิเลสได้ด้วยอำนาจนวัตรกรรม เป็นอัน
ชื่อว่า ท่านข่มได้แล้วโดยประการนั้นเหมือนกัน

ส่วนภิกษุบางรูป มาจากพรหมโลก เป็นสัตว์บริสุทธ์ กิเลส
ไม่ฟุ้งขึ้น เพราะท่านไม่มีอาสวนะ (คือการทำงานคุ่น) เป็นอันชื่อว่า
ท่านข่มได้ด้วยอำนาจภพ ท่านเว้นขาดกิเลสนั้น อันข่มได้แล้วโดย
ประการนั้น ยึดพระอรหัตไว้ได้ เหมือนท่านพระมหากัสสปะ ฉะนั้น

จริงอยู่ ท่านพระมหากัสสปะนั้น ไม่บริโศกคามทั้งที่อยู่
ครองเรือน ละสมบัติใหญ่ ออกบวช เห็นพระศาสดาเสด็จมา เพื่อ
ต้อนรับในระหว่างทาง วายบังคมแล้ว ได้อุปสมบทด้วยโอวาท ๓ ข้อ
บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภทา ในอรุณที่ ๘ ภิกษุเห็นปานนี้
ข่มกิเลสได้ด้วยอำนาจภพ เป็นอันชื่อว่าข่มกิเลสได้ อย่างนั้นเหมือนกัน

อนึ่ง กิษุโด ได้อารมณ์มีรูปารมณเป็นต้น ซึ่งไม่เคยได้เสวย
เริ่มตั้งวิปัสสนา ในอารมณ์นั้นนั่นเอง คลายกำหนดได้แล้วยอมยี่ด
พระอรหัตไว้ได้ กามฉันท ที่ไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจอารมณ์ที่ไม่เคย
เสวย ก็ชื่อว่าไม่เกิดขึ้นแก่ภิกษุเห็นปานนี้

บทว่า อุปปนฺโน ในคำว่า อุปปนฺโน วา กามจฺจนฺโท ปหฺยติ
นี้ ได้แก่ เกิดแล้ว มีแล้ว ฟุ้งขึ้นแล้ว

บทว่า ปหฺยติ ความว่า ท่านละได้ด้วยปหานะ ๕ เหล่านี้ คือ
ตทังคปหาน วิกขัมภนปหาน สมุจฺเจทปหาน ปีสสฺสทธิปหาน นิส-
สรณปหาน อธิบายว่า ไม่เกิดขึ้นอีก ในปหาน ๕ อย่างนั้น กิเลส
ที่ท่านละได้ด้วยวิปัสสนา ด้วยอำนาจตทังคปหาน เพราะเหตุนี้
วิปัสสนา ฟังทราบทั่ว ตทังคปหาน ส่วนสมาบัติยอมข่มกิเลสได้
เพราะฉะนั้น สมาบัตินั้นฟังทราบทั่ว วิกขัมภนปหาน ละได้ด้วยการข่ม
มรรค ตัดกิเลสได้เด็ดขาดก็เกิดขึ้น ผลสงบระงับเกิดขึ้น พระนิพพาน
สลัดออกจากกิเลสทั้งปวง มรรคผลนิพพาน ทั้ง ๓ ดังว่ามานี้ ท่าน
เรียกว่า สมุจฺเจทปหาน ปีสสฺสทธิปหาน และนิสสรณปหาน อธิบายว่า
กิเลส ท่านละด้วยปหาน ๕ อันเป็นโลกิยะ และโลกุตตระเหล่านี้

บทว่า อสุกฺกนิมิตฺติ ได้แก่ปฐมฌานพร้อมทั้งอารมณ์เกิดขึ้น
ในอสุก ๑๐ ด้วยเหตุนี้ พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงได้กล่าวว่
อสุกนิมิตมีในอสุก ธรรมทั้งหลายอันมีอสุกเป็นอารมณ์ ชื่อว่าอสุกนิมิต

บทว่า โยนิโส มนสิการโรโต ความว่า ผู้ใส่ใจอยู่ด้วยอำนาจมนสิการ โดยอุบายดังกล่าวแล้ว โดยนัยมีอาทิ ดังนี้ว่า ในธรรมเหล่านั้น โยนิโสมนสิการเป็นไฉน ? คือ มนสิการในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง บทว่า อนุปฺปนฺโน เจว กามจฺจนฺโท นุปฺปชฺชติ ได้แก่ กามฉันทที่ซึ่งไม่ฟุ้งก็ไม่ฟุ้งขึ้น บทว่า อฺปฺปนฺโน กามจฺจนฺโท ปหฺยติ ความว่า กามฉันทะฟุ้งขึ้นแล้ว ท่านจะได้ด้วยปหานทั้ง ๕

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้ง ๖ เป็นไปเพื่อละกามฉันทะ คือ การเรียนอสุกนิमित การประกอบเนื่อง ๆ ในอสุกภาวนา ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร การกล่าวถ้อยคำแต่ที่เป็นสัพปาเยะ จริงอยู่เมื่อภิกษุเรียนเอาอสุกนิमितทั้ง ๑๐ ก็ดี เจริญอสุกภาวนาอยู่ก็ดี คุ้มครองในอินทรีย์ก็ดี รู้จักประมาณในโภชนะ เพราะเมื่อมีโอกาสกลืนกินได้ ๔-๕ คำ ก็ดื่มน้ำเสียแล้ว ยังอรรถภาพให้เป็นไปเป็นปกติก็ดี ท่านย่อมละกามฉันทนิเวรณได้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

จตุตฺตาริ ปญฺจอาโลเป อภฺตฺวา อุกกํ ปีเว
อถฺ ฆาสฺวิหาราย ปหิตฺตฺสฺส ภิกฺขุโน

ภิกษุไม่พึงบริโภคข้าวเสีย ๔ - ๕ คำแล้วดื่มน้ำ
(แทน) ก็พออยู่เป็นผาสุก สำหรับภิกษุผู้มีจิตอัน
สงบ.

ภิกษุ กบหากัลยาณมิตร ยินดีในอสุภภาวนา เช่นกับพระ
ติสสเถระ ผู้บำเพ็ญอสุภกรรมฐาน ย่อมละกามฉันท์ได้ ด้วย
อัสปายกถา อันอาศัยอสุภ ๑๐ ในการขึ้นและนั่งเป็นต้นก็ละกามฉันท์
ได้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ย่อมเป็นไปเพื่อละกามฉันท์.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๖

อรรถกถาสูตที่ ๗

ในสูตที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เมตตาเจโตวิมุตติ ได้แก่ เมตตาที่แผ่ประโยชน์เกื้อกูล
ไปในสัตว์ทุกจำพวก ก็เพราะเหตุที่จิตประกอบด้วยเมตตานี้ ย่อม
หลุดพ้นจากกรรมอันเป็นข้าศึกมีนิวรณ์เป็นต้น ฉะนั้น เมตตานี้
ท่านจึงเรียกว่า เจโตวิมุตติ. อีกอย่างหนึ่ง ว่าโดยพิเศษ เมตตานี้
พึงทราบว่าเป็นชื่อของเจโตวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องกัฏฐมรรคคือ
พยาบาททั้งหมด. ด้วยคำเพียงเท่านี้ว่า เมตตาในคำว่า เมตตาเจโต-
วิมุตติ นั้น แม้ปฏิบัติเป็นส่วนเบื้องต้นก็ใช้ได้. แต่เพราะท่านกล่าวว่า
เจโตวิมุตติ ในที่นี้ท่านประสงค์เอาเมตตา เฉพาะที่เป็นอัปนา โดย
อำนาจคึกฉานและจตุกกฉานเท่านั้น. บทว่า โยนิโส มนสิกาโร
ความว่า มนสิการอยู่ ซึ่งเมตตาเจโตวิมุตตินั้น ด้วยมนสิการ โดย
อุบายซึ่งมีลักษณะดังกล่าวแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๖ ประการ เป็นไปเพื่อละพยาบาท คือการ
เล่าเรียนเมตตานิมิต การประกอบเนื่องๆ ในเมตตาทาวนา การพิจารณา
ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ความเป็นผู้มากไปด้วยการพิจารณา ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร การกล่าวถ้อยคำแต่ที่เป็นสัพปายะ. จริงอยู่
เมื่อภิกษุถือเมตตาด้วยการแผ่ไป โดยเจาะจงและไม่เจาะจง ก็ย่อม
ละพยาบาทได้ เมื่อพิจารณาถึงความที่ตนและบุคคลอื่น เป็นผู้มีกรรม
เป็นของๆ ตน อย่างนี้ว่า ท่านโกรธเขาแล้วจักทำอะไรเขา จักทำศีล
เป็นต้นของเขาให้พินาศได้หรือ ท่านมาด้วยกรรมของตน แล้วก็ไป
ด้วยกรรมของตนเท่านั้นมิใช่หรือ ชื่อว่า การโกรธผู้อื่น ย่อมเป็น
เหมือน จับถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลวไฟ ซึ่งเหล็กที่ร้อน และถูก
เป็นต้น แล้วประสงค์ประหารผู้อื่น คนผู้โกรธต่อท่านแม้คนนี้ จัก
กระทำอะไรได้ จักอาจทำศีลเป็นต้น ของท่านให้พินาศหรือ เขามา
ด้วยกรรมของตนแล้วจักไปด้วยกรรมของตนเท่านั้น ความโกรธนั้น
จักตกบนกระหม่อมของนั้นเท่านั้น เปรียบเหมือนห้วงน้ำใหญ่ ที่
ไม่มีอะไรปิดกั้นไว้ และเหมือนกำรูลิच्छไปทวนลมจะนั้น ดังนี้ก็ดี
ผู้พิจารณาความที่เขาทั้ง ๒ เป็นผู้มีกรรมเป็นของๆ ตน แล้วตั้ง
อยู่ในการพิจารณาก็ดี คบหากัลยาณมิตร ผู้ยินดีในการเจริญภาวนา
เหมือนกับพระอัสสกุตตเถระก็ดี ย่อมละพยาบาทได้ ย่อมละพยาบาท
ได้แม้ด้วยการกล่าวถ้อยคำที่เป็นสัพปายะ ที่อิงเมตตา ทั้งในการยื่น
และนั่ง เป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อม
เป็นไปเพื่อละพยาบาท. คำที่เหลือพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในที่นี้
และในที่อื่นจากนี้แน่แล. แต่ข้าพเจ้าจักกล่าวเพียงที่แปลกกันเท่านั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๗

อรรถกถาสูตที่ ๘

ในสูตที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ความเพียรครั้งแรกชื่อว่า **อาร์พชธาตุ** ในคำมีอาทิว่า **อาร์พช-ธาตุ**. ความเพียรมีกำลังแรงกว่านั้น เพราะออกจากความเกียจคร้านได้ ชื่อว่า **นิกมชธาตุ** ความเพียรที่แรงกว่านั้น เพราะก้าวไปยังฐานข้างหน้า ๆ ชื่อว่า **ปรักกมชธาตุ**. แต่ในอรรถกถา ท่านกล่าวไว้ว่า ความเพียรเริ่มแรก เพื่อบรรเทากรรม ๑ การก้าวออกเพื่อกำจัดกิเลสคุณฉิม ๑ ความบากบั่น เพื่อดัดกิเลสคุณเครื่องผูก ๑ แล้วกล่าวว่า เรากล่าวว่า ความเพียรมีประมาณยิ่งกว่าทั้ง ๓ อย่างเมื่อนั้น.

บทว่า **อาร์ทฐวิริยสุต** ได้แก่ผู้มีความเพียรที่บริบูรณ์ และมี ความเพียรที่ประคองไว้ ในสองอย่างนั้น ความเพียรที่ปราศจาก โทษ ๔ อย่าง พึงทราบว่าเป็นความเพียรที่เริ่มแล้ว แต่ไม่ใช่ที่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ใช่ที่ประคองเกินไป แต่ก็ไม่ใช่ความเพียรที่หดหู่ในภายใน และไม่ใช่ความเพียรที่ฟุ้งซ่านไปภายนอก ความเพียรนี้ มี ๒ อย่าง คือความเพียรทางกาย ๑ ความเพียรทางใจ ๑

ในสองอย่างนั้น พึงทราบความเพียรทางกายของภิกษุ ผู้พากเพียรพยายามทางกาย ตลอด ๕ ส่วน ของกลางคืนและ กลางวันอย่างนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมชำระจิตเสียจาก ธรรมที่พึงกัณจิต ด้วยการเดิน การนั่ง ตลอดวัน. พึงทราบความ เพียรทางจิตของภิกษุผู้พากเพียรพยายามผูกใจ ด้วยการกำหนด

โอกาสอย่างนี้ว่า เราจักไม่ออกไปจากที่เรีนนี้ ครอบงำที่จิตของเรา
ยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น หรือด้วยการกำหนดอิริยาบถ
มีการนั่ง เป็นต้นอย่างนี้ว่า เราจักไม่เลิกนั่งขัดสมาธินี้ ครอบงำที่
จิตของเรายังไม่หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น. ความเพียร
แม่ทั้ง ๒ นั้น ย่อมสมควรในที่นี้. ก็สำหรับท่านผู้ปรารถนาความเพียร
ด้วยความเพียรแม่ทั้ง ๒ อย่างนี้ ถิ่นมิทระที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้น
และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมละได้ เหมือนพระตีสเถระเผ่ามีลักกะ เหมือน
พระมหาสิวเถระ ผู้อยู่เฝ้าเขาใกล้ละแวกบ้าน เหมือนพระปีติมัลล-
เถระ และเหมือนพระตีสเถระบุตรกุกุมพี ฉะนั้น ก็บรรดาพระเถระ
เหล่านั้น พระเถระ ๓ รูปข้างต้น และพระเถระเหล่าอื่นเห็นปานนั้น
เป็นผู้เริ่มบำเพ็ญเพียร ด้วยความเพียรทางกาย พระตีสเถระบุตร
กุกุมพี และพระเถระเหล่าอื่นเห็นปานนั้น เป็นผู้ปรารถนาความเพียร
ด้วยความเพียรทางใจ ส่วนพระมหานาคเถระ ผู้อยู่ที่อุจจวาลุกวิหาร
เป็นผู้ปรารถนาความเพียรทั้ง ๒ อย่าง.

ได้ยินว่า พระเถระ เติงจกรรมสัปดาห์ ๑ ยืนสัปดาห์ ๑
นั่งสัปดาห์ ๑ นอนสัปดาห์ ๑ พระมหาเถระไม่มีแม่สักอิริยาบถหนึ่ง
ที่จะได้ชื่อว่า ไม่เป็นสัปปายะ ในสัปดาห์ที่ ๔ ท่านเจริญวิปัสสนา
ก็ตั้งอยู่ในพระอรหัต.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๖ ประการ เป็นไปเพื่อละถิ่นมิทระ คือ
การถือเอานิมิตในการบริโภคเกินไป ๑ การเปลี่ยนอิริยาบถโดย
สม่ำเสมอ ๑ มนสิการถึงอาโลกสัญญา ๑ การอยู่กลางแจ้ง ๑
ความมีกัลยาณมิตร การกล่าวถ้อยคำแต่ที่เป็นสัปปายะ ๑ จริงอยู่

เมื่อภิกษุบริโภคนิโกชนะ เหมือนอย่างพราหมณ์ที่ชื่อว่า อาหารหัตถกะ
พราหมณ์ที่ชื่อว่า ภูตตวัมมิตกะ พราหมณ์ที่ชื่อว่า ตัตถวัฏฏกะ
พราหมณ์ที่ชื่อว่า อลังสาฎกะ และพราหมณ์ที่ชื่อว่า กากมาสกะ
เป็นต้น นั่งในที่พักกลางคืน และที่พักกลางวัน การทำสมณธรรม
อยู่ ถิ่นมัทธะย่อมครอบงำ เหมือนช้างใหญ่ฉะนั้น แต่เมื่อภิกษุหยุดพัก
คำข้าว ๔-๕ คำ แล้วดื่มน้ำเสีย พอทำอัตตภาพให้เป็นไปเป็นปกติ
ถิ่นมัทธะนั้น ก็ไม่มี แม้เมื่อภิกษุถือเอานิมิตในการบริโภคเกินไป
ดังกล่าวแล้วนี้ ย่อมละถิ่นมัทธะได้ ถิ่นมัทธะก้าวลงในอิริยาบถใด
เมื่อท่านเปลี่ยนอิริยาบถเป็นอย่างอื่น จากอิริยาบถนั้นเสียก็ดี มนสิการ
ถึงแสงสว่างแห่งดวงจันทร์ แสงสว่างแห่งประทีป แสงสว่างแห่ง
คบเพลิง ตอนกลางคืน และแสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ตอนกลางวันก็ดี
อยู่กลางแจ้งก็ดี คบกัลยาณมิตร ผู้ละถิ่นมัทธะได้แล้ว เสมือนกับ
พระมหากัสสปเถระก็ดี ย่อมละถิ่นมัทธะได้ แม้ด้วยการกล่าว
สัพปายกถาอันอิงธุคงคคุณ ในอิริยาบถมีการยืน และการนั่งเป็นต้น
ก็ย่อมละได้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อม
เป็นไปเพื่อละถิ่นมัทธะแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๘

อรรถกถาสูตที่ ๙

ในสูตที่ ๙ มีวินัจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า วุปสนุตจิตตสุต ได้แก่ผู้มีจิตสงบแล้วด้วยฉาน หรือ
วิปัสสนา

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๖ ประการ เป็นไปเพื่อละอุทธัจจะ-
กุกกัจจะ คือความเป็นผู้พหุสูต ความเป็นผู้สอบถาม ความเป็นผู้
ชำนาญวินัย การเข้าหาผู้หลักผู้ใหญ่ ความมีกัลยาณมิตร การกล่าว
ถ้อยคำที่เป็นสัพปาเยะ จริงอยู่ เมื่อภิกษุแม้เรียนได้ ๑ นิกาย ๒ นิกาย
๓ นิกาย ๔ นิกาย หรือ ๕ นิกาย ด้วยอำนาจบาติ และด้วยอำนาจ
อรรถแห่งบาติ ย่อมละอุทธัจจะกุกกัจจะได้ แม้ด้วยความเป็นพหุสูต
เมื่อภิกษุมากด้วยการสอบถามในสิ่งที่ควรและไม่ควร ในอิริยาบถ
ยืนและนอนเป็นต้นก็ดี เป็นผู้ชำนาญ เพราะมีความชำนาญของชำนาญ
ในวินัยบัญญัติก็ดี ผู้เข้าหาพระเถระผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้แต่่าก็ดี คบ
กัลยาณมิตรผู้ทรงพระวินัย เสมือนกับพระอุบาลีเถระก็ดี ย่อมละ
อุทธัจจะกุกกัจจะได้ ย่อมละได้แม้ด้วยคำอันเป็นสัพปาเยะ ที่อิงสิ่ง
ที่ควรและไม่ควร ในอิริยาบถยืนแลนั่งเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละอุทธัจจะกุกกัจจะ

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๑๐

ในสูตที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า โยนิโส มนสิกรโโรโต ความว่า มนสิการอยู่ โดยอุบาย
ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล

อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๖ ประการ เป็นไปเพื่อละวิจิกิจฉา คือ
ความเป็นพหุสูต การสอบถาม ความเป็นผู้ชำนาญวินัย ความเป็นผู้
มากด้วยน้อมใจเชื่อ ความมีกัลยาณมิตร การกล่าวถ้อยคำอันเป็น

สัปปายะ เมื่อภิกษุเรียน ๑ นิกาย ๒ นิกาย ๓ นิกาย ๔ นิกาย
หรือ ๕ นิกาย ด้วยอำนาจบาติและด้วยอำนาจอรรถ ย่อมละวิจิกิจจา
ได้ แม้ความเป็นพหูสูต เมื่อภิกษุมากด้วยการสอบถามเกี่ยวกับ
พระรัตนตรัยก็ดี ผู้มีความช้าของชำนานูในพระวินัยก็ดี ผู้มากไป
ด้วยอริโมกษ์ กล่าวคือ ศรัทธาปักใจเชื่อในฐานะ ๓ ก็ดี ผู้ส้องเสพ
กัลยาณมิตร เสมือนพระวักกเถระผู้น้อมไปในศรัทธาก็ดี ย่อมละ
วิจิกิจจาได้ ย่อมละได้ แม้ด้วยการกล่าวถ้อยคำอันเป็นสัปปายะ
อังกุณพระรัตนตรัย ในอิริยาบถยืนและนั่งเป็นต้น ด้วยเหตุนั้น ท่าน
จึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการย่อมเป็นไปเพื่อละวิจิกิจจา.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑๐

ในนิวรรณปทานวรรคนี้ ท่านกล่าวไว้ทั้งวัฏฏะ และวิวัฏฏะแล.

จบ อรรถกถาสูตนิวรรณปทานวรรคที่ ๒

อภิมมณิยวรรคที่ ๓

[๒๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่อบรมแล้ว ข่อมไม่ควรแก่การงาน เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่อบรมแล้ว ข่อมไม่ควรแก่การงาน.

[๒๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่อบรมแล้ว ข่อมควรแก่การงาน เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว ข่อมควรแก่การงาน.

[๒๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่อบรมแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่อบรมแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่อบรมแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๒๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่อบรมแล้ว ไม่ปรากฏแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่อบรมแล้ว ไม่ปรากฏแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่อบรมแล้ว ปรากฏแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่

เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว ปรากฏแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๒๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่อบรมแล้ว ไม่ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่อบรมแล้ว ไม่ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๒๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๓๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่อบรมแล้ว ไม่ทำให้มากแล้ว ย่อมนำทุกข์มาให้ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่ไม่อบรมแล้ว ไม่ทำให้มากแล้ว ย่อมนำทุกข์มาให้.

[๓๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมนำสุขมาให้.

อรรถกถากัมมนิยวรรคที่ ๓

อรรถกถาสูตรที่ ๑

วรรคที่ ๓ สูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อวิภาวิตํ ความว่า ไม่เจริญ คือไม่เป็นไปด้วยอำนาจ
ภavana บทว่า อกมฺมณฺย โหติ ได้แก่ ย่อมไม่ควรแก่งาน คือไม่คู่ควร
แก่งาน.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๑

อรรถกถาสูตรที่ ๒

ในสูตรที่ ๒ ฟังทราบความโดยปริยายดังกล่าวแล้ว ก็บทว่า
จิตฺตํ ในสูตรที่ ๑ นั้น ได้แก่จิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิภูฏะ (ในสูตรที่ ๒
ได้แก่จิตที่เกิดด้วยอำนาจวิภูฏะ) ก็ในสองอย่างนั้น ฟังทราบความ
แตกต่างกันดังนี้ คือ วิภูฏะ วิภูฏบาท วิวิภูฏะ วิวิภูฏบาท กรรมอัน
เป็นไปในภุมิ ๓ ชื่อว่า วิภูฏะ กรรมคือการกระทำเพื่อได้วิภูฏะ ชื่อว่า
วิภูฏบาท โลกุตตรกรรม ๕ ชื่อว่า วิวิภูฏะ กรรมคือการปฏิบัติเพื่อได้
วิวิภูฏะ ชื่อว่า วิวิภูฏบาท ท่านกล่าววิภูฏะและวิวิภูฏะ ไว้ในสูตร
เหล่านี้ด้วยประการฉะนี้

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๒

อรรถกถาสูตที่ ๓

ในสูตรที่ ๓ พึงทราบจิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิภูษะนั้นแล
บทว่า มหโต อนาคตาย ตั วตตติ ความว่า จิตแม้ให้เทวสมบัติ มนุษย-
สมบัติ และความเป็นใหญ่ในมารและพรหม ยังให้ชาติ ชรา พยาธิ
มรณะ โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเนื่องๆ และให้
วิภูษะคือ ขันธุ์ ธาตุ อายตนะ และปฏิจัสมุปบาท ย่อมให้แต่กองทุกข์
อย่างเดียวกันนั้น เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ายอมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์
อย่างใหญ่.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

บทว่า จิตตํ ในสูตรที่ ๔ ได้แก่จิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิภูษะ.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕ - ๖

ในสูตรที่ ๕ - ๖ มีความแปลกกันเพียงเท่านี้ว่า อภาวิตํ
อปาตุภูตํ ไม่อบรมแล้ว ไม่ปรากฏแล้ว ดังนี้ ในข้อนี้มีอธิบายดัง
ต่อไปนี้ว่า จิตแม้เกิดด้วยอำนาจวิภูษะ ก็ชื่อว่าไม่อบรม ไม่ปรากฏ
เพราะเหตุไร ? เพราะไม่สามารถจะแล่นไปในวิปัสสนาที่มีฉาน
เป็นบาท มรรค ผล และนิพพาน อันเป็นโลกุตตระ ส่วนจิตที่เกิดด้วย
อำนาจวิภูษะ ชื่อว่าเป็นจิตอบรมแล้ว ปรากฏแล้ว เพราะเหตุไร ?
เพราะสามารถแล่นไปในธรรมเหล่านั้นได้ ส่วนท่านพระปุสสमित

เถระ ผู้อยู่กรุงทกวิหาร กล่าวว่า ผู้มีอายุ มรรคจิตเท่านั้น ชื่อว่า เป็นจิตอบรมแล้ว ปรากฏแล้ว.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕ - ๖

อรรถกถาสูตที่ ๗ - ๘

ในสูตที่ ๗ - ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อพหุสีกตฺ ได้แก่ไม่กระทำบ่อยๆ พึงทราบเฉพาะจิต ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิภูฏะ และวิวิภูฏะ ทั้ง ๒ ดวง แม้นี้แล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๗ - ๘

อรรถกถาสูตที่ ๙

ในสูตที่ ๙ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

(จิต) ชื่อว่า นำทุกข์มาให้ เพราะชักมาก็คือนำมาซึ่งวิภูฏทุกข์ ที่ ตริสไว้โดยนัยมีอาทิว่า ชาติปี ทุกฺขา (แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์) บาลีว่า ทุกฺขาธิวาหฺ ดังนี้ก็มิ ความแห่งบาลีนั้น พึงทราบดังต่อไปนี้ว่า จิต ชื่อว่า ทุกฺขาธิวาหะ เพราะยากที่จะถูกนำส่งตรงต่ออริยธรรม อันมีฉานที่เป็นบาทของโลกุตตระเป็นต้น แม้จิตนี้ก็ชื่อจิตที่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจวิภูฏทุกข์นั่นเอง. จริงอยู่ จิตนั้น แม้จะให้ทเวสมบฺติ และ มนุสฺยสมบฺติ มีประการดังกล่าวแล้ว ก็ชื่อนำทุกข์มาให้ เพราะ นำชาติทุกข์เป็นต้นมาให้ และชื่อว่ายากที่จะนำไป เพราะส่งไปเพื่อ บรรลุอริยธรรมได้โดยยาก.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๙

อรรถกถาสูตที่ ๑๐

ในสูตที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

จิตก็คือจิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิภูฏะนั้นแหละ จริงอยู่ จิตชื่อว่า สุขาทิวหะ หรือสุขาทิวาหะ เพราะอรรถว่าชักมา คือนำมาซึ่ง ทิพยสุขอันละเอียดประณีตกว่าสุขของมนุษย์, ซึ่งฉานสุขอันละเอียด ประณีตกว่าทิพยสุข, ซึ่งวิปัสสนาสุขอันละเอียดประณีตกว่าผลสุข, ซึ่งมรรคสุขอันละเอียดประณีตกว่าวิปัสสนาสุข, ซึ่งผลสุขอันละเอียด ประณีตกว่ามรรคสุข, ซึ่งนิพพานสุขอันละเอียดประณีตกว่าผลสุข, จริงอยู่ จิตนั้น เป็นจิตสะดวกที่จะส่งตรงต่ออริยธรรม ซึ่งมีฉาน อันเป็นบาทของโลกุตระเป็นต้น เหมือนนวิราฐของพระอินทร์ ที่ปล่อยไป ฉะนั้น เหตุนั้น จึงเรียกว่า สุขาทิวาหะ. ในวรรคนี้ท่าน กล่าววิภูฏะ และวิภูฏะเท่านั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑๐

จบ อรรถกถากัมม नियวรรค ๓

อหันทวารรคที่ ๔

ว่าด้วยจิตที่เป็นไปเพื่อประโยชน์และมีใจประโยชน์

[๑๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่ฝึกแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิตดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่ฝึกแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ฝึกแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิตก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ฝึกแล้ว ข่อมเป็นประโยชน์อย่างใหญ่

[๑๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่คุ้มครองแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิตดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่คุ้มครองแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่คุ้มครองแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิตดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่คุ้มครองแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๓๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่รักษาแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่รักษาแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๓๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่รักษาแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่รักษาแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๓๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่สังวรแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่สังวรแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๓๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่สังวรแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่สังวรแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๔๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่ฝีกแล้ว ไม่ค้ำครองแล้ว ไม่รักษาแล้ว ไม่สังวรแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ไม่ฝีกแล้ว ไม่ค้ำครองแล้ว ไม่รักษาแล้ว ไม่สังวรแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๔๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่าง
หนึ่ง ที่ฝึกแล้ว คู้มครองแล้ว รักษาแล้ว สัจวรแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่ฝึกแล้ว
คู้มครองแล้ว รักษาแล้ว สัจวรแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์
อย่างใหญ่.

จบ อทันทวรรคที่ ๔

อรรถกถาทันตวรรคที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๑

วรรคที่ ๔ สูตที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อทนฺตํ** ได้แก่ มีการเสพผิต (คือมีพยศ) เหมือนช้าง
และม้าเป็นต้น ที่มีได้ฝึก บทว่า **จิตฺตํ** ได้แก่จิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจ
วิภูฏะ

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑

อรรถกถาสูตที่ ๒

ในสูตที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ทนฺตํ** ได้แก่ หมดพยศ คือเป็นเสมียนช้างและม้า
เป็นต้นที่ฝึกแล้ว ในสูตทั้ง ๒ นี้ ท่านกล่าวเฉพาะจิตที่เกิดขึ้นด้วย
อำนาจวิภูฏะ และวิวิภูฏะ ก็ในสูตนี้ฉันใด แม้ในสูตอื่น ๆ จากสูตนี้
ก็ฉันนั้น.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๒

อรรถกถาสูตที่ ๓

ในสูตที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อคฺคตํ ได้แก่ ไม่คุ้มครอง คือเว้นจากสติสังวร เป็น
เสมือนช้างและม้าที่ไม่คุ้มครอง (คือไม่มีคนเลี้ยง) ฉะนั้น.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

ในสูตที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า คฺคตํ ได้แก่ คุ้มครองแล้ว คือไม่ปล่อยสติสังวร เป็น
เสมือนช้างและม้าเป็นต้น ที่ได้คุ้มครองแล้ว.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕ - ๖

ในสูตที่ ๕ - ๖ ท่านกล่าวตามอรรถาธิบายของสัตว์ผู้จะตรัสรู้
ด้วยอำนาจบทว่า อรฺกฺขิตํ ก็อรรถในบทนี้ เหมือนบทก่อนนั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕ - ๖

อรรถกถาสูตที่ ๗ - ๘

แม้ในสุตที่ ๗ - ๘ ก็นัยนี้เหมือนกัน แต่ในข้อนี้พึงทราบ
อุปมาด้วยประตูเรือนเป็นต้นที่ไม่ระวัง.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๗ - ๘

อรรถกถาสูตที่ ๙ - ๑๐

ในสุตที่ ๙ - ๑๐ ท่านเอาบท ๔ บทมาประกอบแล้วกล่าว
ในวรรคนี้ ท่านกล่าวเฉพาะ วิภูฏะ และวิวิภูฏะ เท่านั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๙ - ๑๐

จบ อรรถกถาทันตวรรคที่ ๔

ปณิหิตัจฉวรรคที่ ๕

ว่าด้วยผลแห่งจิตที่ตั้งไว้ผิดเป็นต้น

[๔๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหางแหลมของเมล็ดข้าวสาลีหรือหางแหลมของเมล็ดข้าวเหนียว ที่บุคคลตั้งไว้ผิด มือหรือเท้าเหยียบแล้ว จักทำลายมือหรือเท้า หรือว่าจักให้ห้อเลือด ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะหางแหลมของเมล็ดข้าวอันบุคคลตั้งไว้ผิด ฉันทใด ภิกษุนั้น ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จักทำลายอวิชา จักยังวิชาให้เกิด จักทำนพพานให้แจ้ง ด้วยจิตที่ตั้งไว้ผิด ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะจิตตั้งไว้ผิด.

[๔๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหางแหลมของเมล็ดข้าวสาลีหรือหางแหลมของเมล็ดข้าวเหนียว ที่บุคคลตั้งไว้ถูก มือหรือเท้าเหยียบแล้ว จักทำลายมือหรือเท้า หรือจักให้ห้อเลือด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเคียวข้าวอันบุคคลตั้งไว้ถูก ฉันทใด ภิกษุนั้น ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จักทำลายอวิชา จักยังวิชาให้เกิด จำทำนพพานให้แจ้ง ด้วยจิตที่ตั้งไว้ถูก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตตั้งไว้ถูก.

[๔๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลายเรากำหนดใจด้วยใจอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ชัดบุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิตอันโทษประทุษร้ายแล้วว่า

ถ้าบุคคลนี้พึงทำกาละในสมัยนี้ พึงตั้งอยู่ในนรกเหมือนภูณามาข้างไว้ละนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตของเขาอันโทษประทุษร้ายแล้ว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แหละเพราะเหตุที่จิตอันโทษประทุษร้าย สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก.

[๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ชัดบุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิตผ่องใสว่า ถ้าบุคคลนี้พึงทำกาละในสมัยนี้ พึงตั้งอยู่ในสวรรค์เหมือนที่เขานำมาเชิดไว้ละนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตของเขาผ่องใส คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แหละเพราะเหตุที่จิตผ่องใส สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

[๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำขุ่นมัว เป็นตม บุษย์ผู้มีจักขุยืนอยู่บนฝั่ง ไม่พึงเห็นหอยโข่งและหอยกาบ บ้าง ก้อนกรวดและกระเบื้องด้วยบ้าง ผุ่งปลาบ้าง ซึ่งเที่ยวไปบ้าง ตั้งอยู่บ้าง ในห้วงน้ำนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะน้ำขุ่น ฉนใด ภิกษุก็ฉนนั้นเหมือนกัน จักรู้ประโยชน์ตนบ้าง จักรู้ประโยชน์ผู้อื่นบ้าง จักรู้ประโยชน์ทั้งสองบ้าง จักกระทำให้แจ้งซึ่งคุณวิเศษ คือ อุดตมมนุสสธรรม อันเป็นความรู้ความเห็นอย่างประเสริฐ อย่างสามารถ ได้ด้วยจิตที่ขุ่นมัว ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตขุ่นมัว.

[๔๗] ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำใสแจ้ว ไม่ขุ่นมัว บุษย์ผู้มีจักขุยืนอยู่บนฝั่ง พึงเห็นหอยโข่งและหอยกาบ

บ้าง ก้อนกรวดและกระเบื้องด้วยบ้าง ผงปลาบ้าง ซึ่งเที่ยวไปบ้าง
ตั้งอยู่บ้าง ในห้วงน้ำนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะน้ำไม่ขุ่น ฉันท
ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จักรู้ประโยชน์ตนบ้าง จักรู้ประโยชน์
ผู้อื่นบ้าง จักรู้ประโยชน์ทั้งสองบ้าง จักกระทำให้แจ้งซึ่งคุณพิเศษ
คือ อุดตริมนุสสรธรรม อันเป็นความรู้ความเห็นอย่างประเสริฐ อย่าง
สามารถ ได้ด้วยจิตที่ไม่ขุ่นมัว ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะ
เหตุไร เพราะจิตไม่ขุ่นมัว.

[๔๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่วินิจฉัย บัณฑิตกล่าวว่าเลิศ
กว่ารุกขชาติทุกชนิด เพราะเป็นของอ่อน และควรแก่การงาน ฉันท
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่
อบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ข่อมเป็นธรรมชาติอ่อนและควรแก่
การงาน เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่อบรมแล้ว กระทำ
ให้มากแล้ว ข่อมเป็นธรรมชาติอ่อนและควรแก่การงาน ฉันทนั้น
เหมือนกัน.

[๔๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เปลี่ยนแปลงได้เร็ว เหมือนจิต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
จิตเปลี่ยนแปลงได้เร็วเท่าใดนั้น แม้จะอุปมาก็กระทำได้มิใช่ง่าย.

[๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผู้คดฝอ แต่ว่าจิตนั้นแล
เศร้าหมอง ด้วยอุปกิเลสที่จรมา.

[๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผู้คดฝอ และจิตนั้นแล พัน
วิเศษแล้ว จากอุปกิเลสที่จรมา.

จบ ปณิหิตอัจฉรรคที่ ๕

อรรถกถาปณิหิตัจฉวรรคที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๑

วรรคที่ ๕ สูตที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ศัพท์ว่า **เสยฺยถาปี** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่า อุปมา. ในอรรถที่ว่าด้วยอุปมานั้น บางแห่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเอาข้อความประกอบอุปมาเหมือนในวัตตสูตร และในปริชิตโกปมสูตรและอัคคิขันโธปมสูตร ในที่บางแห่งทรงแสดงเอาอุปมาประกอบข้อความเหมือนในโลณัมพิลสูตร และเหมือนในสุวัณณการสูตร และ สุริโยปมสูตรเป็นต้น แต่ในสาลีสุโกปมสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงเอาอุปมาประกอบข้อความจึงตรัสคำมีอาทิว่า **เสยฺยถาปี ภิกฺขเว** ดังนี้ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สาลีสุกั** แปลว่า เตื่อยแห่งเมล็ดข้าวสาลี แม้มันในเตื่อยแห่งข้าวเหนียวก็เช่นนี้เหมือนกัน วา ศัพท์ มีอรรถว่า วิกัปป์ ไม่แน่นอน. บทว่า **มิจฺฉาปณิหิตั** แปลว่าตั้งไว้ผิด อธิบายว่าไม่ตั้งให้ปลายขึ้นโดยประการที่อาจจะทิ่มเอาได้ บทว่า **ภิกฺขุชิสฺสติ** ความว่า จักทำลาย คือจักเฉือนผิว.

บทว่า **มิจฺฉาปณิหิตเณ จิตฺเตน** แปลว่า ด้วยจิตที่ตั้งไว้ผิด คำนี้ท่านกล่าวหมายเอาจิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิภูฏะ บทว่า **อวิชฺชั** ได้แก่ ความไม่รู้อย่างใหญ่ มากด้วยความทึบ เป็นความไม่รู้ในฐานะ ๘. บทว่า **วิชฺชั** ในคำว่า **วิชฺชั อุปฺปาเทสฺสติ** นี้ ได้แก่ ญาณอันสัมปยุตด้วยอรหัตตมรรค. บทว่า **นิพฺพานั** ได้แก่ อมตะ คุณชาติ

ที่ไม่ตายที่ท่านกล่าวไว้อย่างนั้น ก็โดยเป็นคุณชาตออกจากกิเลส เครื่องร้อยรัดคือตัณหา. บทว่า **สจฺจนฺนํ** ได้แก่ กระทำให้ ประจักษ์.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑

อรรถกถาสูตที่ ๒

ในสูตที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สมฺมาปณฺหิตํ** ความว่า ตั้งไว้ดี เพราะกระทำไปปลาย ขึ้นโดยที่สามารถจะทิ่มได้. ในบทว่า **อกุญฺหิตํ** (เหยียบ) นี้ย่อม ชื่อว่าเหยียบด้วยเท้าเท่านั้น (ถ้าเป็นมือก็ต้อง)เอามือบีบ. แต่ที่กล่าวว่า "เหยียบ" เหมือนกันก็เนื่องด้วยเป็นศัพท์ที่ใช้กันจนชิน. ก็ในสูตนี้ มีอริยโวรหารเพียงเท่านี้.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ถือเอาสิ่งอื่น ๆ ที่ใหญ่ มีหนามไม้มะรืนเป็นต้น ถือเอาแต่เดือยข้าวสาลี เดือยข้าวเหนียว เท่านั้น ซึ่งเป็นของอ่อน ไม่แข็ง. แก้วว่า เพื่อแสดงว่า อกุศลกรรม แม้มีจำนวนน้อยก็สามารถฆ่ากุศลกรรมได้. เหมือนอย่างว่า เดือย ข้าวสาลี หรือเดือยข้าวเหนียว ที่อ่อนไม่แข็ง หรือหนามของไม้มะรืน และหนามของไม้มีหนามเป็นต้น อันใหญ่ ๆ ก็ตามที ในบรรดา หนามเหล่านั้น หนามชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่ตั้งไว้ผิด ไม่สามารถที่จะ ดำมือหรือเท้า หรือทำให้ห้อเลือด แต่ที่ตั้งไว้ถูกทาง ย่อมสามารถ ฉันทใด กุศลมีจำนวนน้อย ไม่ว่าจะเป็นการให้ใบไม้ประมาณกำมือ

หนึ่ง หรือกุศลใหญ่ ๆ เช่นการให้ของเวลามพราหมณ์เป็นต้น ก็ตาม
เถิด ถ้าปรารถนาวิภูษสมบัติ จิต ชื่อว่าตั้งไว้ผิด ด้วยอำนาจ
วิภูษะ สามารถนำวิภูษะเท่านั้นมาให้ หาสามารถนำวิภูษะมาให้ไม่
จั้นนั้นเหมือนกัน. แต่เมื่อบุคคลปรารถนาวิภูษะอย่างนี้ว่า ขอทาน
ของเรา นี้ จงนำมาซึ่งความสิ้นอาสวะ ชื่อว่าตั้งไว้ชอบด้วยอำนาจ
วิภูษะ ย่อมสามารถให้ทั้งพระอรหันต์ทั้งปัจเจกโพธิญาณทีเดียว.
สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ปฏิสัมภิตา วิโมกฺขา จ ยา จ สวากปารมี

ปัจเจกโพธิ พุทฺธภูมิ สพฺพเมเตน ลพฺภติ.

ปฏิสัมภิตา ๑ วิโมกข์ ๑ สวากปารมี ๑ ปัจเจก-

โพธิ ๑ พุทฺธภูมิ ๑ ทั้งหมดนั้น บุคคลย่อมได้

ด้วยจิตที่ตั้งไว้ชอบนั้น.

ก็ในสูตรทั้งสองนี้ ท่านกล่าวทั้งวิภูษะ และวิวิภูษะ.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๒

อรรถกถาสูตรที่ ๓

ในสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปทฺฐจฺจิตฺตํ ได้แก่จิตอันโทสประทุษร้ายแล้ว. บทว่า
เจตฺตา เจโต ปริจฺจ ความว่า กำหนดจิตของเขา ด้วยจิตของตน.
บทว่า ยถาภตฺตํ นิกฺขิตฺโต ความว่า พึงเห็นว่า ตั้งอยู่ในนรกนั้นแล

เหมือนถูกนำมาทิ้งไว้ คือวางไว้. บทว่า **อปาย** เป็นต้นทั้งหมด เป็นคำ
ไวพจน์ของนรก. จริงอยู่ นรกปราศจากความสุข คือความเจริญ
จึงชื่อว่าอบาย. ภูมิเป็นที่ไป คือเป็นที่เล่นไปแห่งทุกข์ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่าทุกคติ. ชื่อว่า **วินิบาต** เพราะเป็นที่ที่บุคคลผู้มักทำชั่วตกไป
ไร้อำนาจ. ชื่อว่า **นรก** เพราะอรรถว่าไม่มีจุดที่น่ายินดี.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

ในสูตที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปสนุ** ได้แก่ ผ่องใสโดยความผ่องใสด้วยศรัทธา.
บทว่า **สุคติ** ได้แก่ภูมิเป็นที่ไปแห่งสุข. บทว่า **สกุ** โลภ ได้แก่
โลกอันเลอเลิศด้วยสมบัติมีรูปสมบัติเป็นต้น.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕

ในสูตที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อุทกรโท** แปลว่า หวังน้ำ. บทว่า **อาวิโล** ได้แก่
ไม่ใส. บทว่า **ลูพิโต** ได้แก่ไม่สะอาด. บทว่า **กลสิญฺโ** แปลว่า
มีเปือกตม.

ฟังทราบวินิจฉัย ในคำว่า **สิปปีสมพุทฺถ** เป็นต้นดังต่อไปนี้ :-
หอยโข่งและหอยกาบ ชื่อว่าสิปปีสมพุทฺถ ก้อนกรวด และกระเบื้อง
ชื่อว่า สักขรกลดะ. ฟุ้งคือกลุ่มแห่งปลาทั้งหลาย เหตุนี้จึงชื่อว่า
มัจฉกุมพะ ฟุ้งปลา. บทว่า **จรนุตมปิ ติฏฐมปิ** นี้มีอธิบายว่า ก้อน
กรวดและกระเบื้องหยุดอยู่อย่างเดียว นอกนี้ หยุดอยู่ก็มี วายไปก็มี
เหมือนอย่างว่า ระหว่างแม่โค ที่ยืนอยู่ก็ดี หยุดอยู่ก็ดี นอนอยู่ก็ดี
โคนอกนั้น ก็ถูกเรียกว่าเที่ยวไป เพราะอาศัยโคตัวที่กำลังเที่ยวไปว่า
โคเหล่านี้เที่ยวไปอยู่จันใด ก้อนกรวดและกระเบื้องทั้งสองแม้นอกนี้
เขาเรียกว่า หยุด เพราะอาศัยก้อนกรวดและกระเบื้องที่หยุด แม้
ก้อนกรวดและกระเบื้องที่เขาเรียกว่าวายไป ก็เพราะอาศัยฟุ้งปลา
ซึ่งกำลังวายไปจันนั้น. บทว่า **อาวิเลน** ได้แก่ ถูกนิวรรณ์ ๕ หุ้มห่อ
ไว้. ประโยชน์ของตนอันละกันทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ. อัน
เป็นไปในปัจจุบัน ชื่อว่า ประโยชน์ของตน ในคำมีอาทิว่า **อตุตตถ**
ว่า ประโยชน์ของตน ที่ละกันทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ. ใน
สัมปรายภพ ชื่อว่า ประโยชน์ภายนอก แม้ประโยชน์ภายนอก ชื่อว่า
ปรัตถะ เพราะประกอบด้วยประโยชน์ของบุคคลอื่น. ประโยชน์
ทั้ง ๒ นั้น ชื่อว่า อุภยัตถะประโยชน์ทั้ง ๒. อีกอย่างหนึ่ง ประโยชน์
ส่วนโลกิยะและโลกุตตระ ที่เป็นไปในปัจจุบัน และสัมปรายภพ
ของตน ชื่อว่าประโยชน์ตน. ประโยชน์เช่นนั้นนั้นแลของผู้อื่น ชื่อว่า
ประโยชน์ของผู้อื่น. แม้ประโยชน์ทั้ง ๒ นั้น ก็ชื่อว่า อุภยัตถะ
ประโยชน์ทั้ง ๒.

บทว่า **อตุตฺถี วา มนุสฺสธมฺมา** ได้แก่ อันยิ่งกว่าธรรมของ
มนุษย์ กล่าวคือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. จริงอยู่ ธรรม ๑๐

ประการนี้ แม้ไม่มีคนอื่นชักชวน ท่านก็เรียกว่ามนุษยธรรม เพราะเป็นธรรมที่มนุษย์ ผู้เกิดความสังเวช มาทานด้วยตนเองในทำแห่งสันถนัตถกัมป์ (กัมป์ที่ฆ่าฟันกันด้วยศาสตราวุธ). แต่ฉานและวิปัสสนา มรรคและผล ฟังทราบว่ายิ่งไปกว่ามนุษยธรรมนั้น.

บทว่า อลมரியญาณทสฺสนวิเสสํ ความว่า คุณวิเสสกล่าวคือ ญาณทัสสนะ อันควรแก่พระอริยะทั้งหลาย หรือที่สามารถทำให้เป็นอริยะ. จริงอยู่ ญาณนั้นแล ฟังทราบว่า ญาณเพราะอรรถว่า รู้ ว่าทัสสนะ เพราะอรรถว่า เห็น. คำว่าอลมரியญาณทสฺสนวิเสสํ นี้เป็นชื่อของทิพพจักขุญาณ วิปัสสนาญาณ มรรคญาณ ผลญาณ และปัจเจกเวกขณญาณ.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๖

ในสูตที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อจฺโฉ แปลว่า ไม่มีมลทิน. บาลีว่า ปสนฺโน (ใส) ดังนี้ก็ควร. บทว่า วิปฺปสนฺโน แปลว่า ใสดี. บทว่า อนาวิโล แปลว่า ไม่จุ่มมัว อธิบายว่า บริสุทธิ. ท่านอธิบายไว้ว่า เว้นจากฟองน้ำสำหรับ และจอกแหน. บทว่า อนาวิเลน ได้แก่ ปราศจากนิเวรณํ ๕. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วในสูตที่ ๔ นั้นแล. ในสูตทั้ง ๒ นี้ ท่านกล่าวทั้งวิภูฏะ ทั้งวิภูฏะนั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๖

อรรถกถาสูตที่ ๗

ในสูตที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า รุกขชาตานิ เป็นลัญฐีวิภक्ति ใช้ในอรรถ ปฐมาวิภक्ति อธิบายว่า รุกขชาตานิ ต้นไม้ทั้งหลาย. บทว่า รุกขชาตานิ นี้เป็นชื่อของต้นไม้ทั้งหลาย. บทว่า ยทิทํ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า มุฑุตายได้แก่ เพราะเป็นไม้อ่อน. ทรงสั่งว่าต้นไม้บางชนิด เลิศเม้ด้วยสี บางชนิดเลิศด้วยกลิ่น บางชนิดเลิศด้วยรส บางชนิดเลิศด้วยเป็นของแข็ง. ส่วนไม้จันทน์ เป็นเลิศคือประเสริฐ เพราะเป็นไม้อ่อนและเหมาะแก่การใช้งาน.

ในคำว่า จิตฺตํ ภิกฺขเว ภาวิตํ พหุลีกตํ นี้ท่านประสงค์เอาจิตที่อบรมและกระทำบ่อย ๆ ด้วยอำนาจสมณะและวิปัสสนา. ส่วนท่านกรุนทกวาสีปุสสมิตตเถระกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ จิตในจุดตถมานอันเป็นบาทของอภิญญาท่านนั้น ชื่อว่า จิตอ่อนโยนและเหมาะแก่การใช้งานโดยส่วนเดียว.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๗

อรรถกถาสูตที่ ๘

ในสูตที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เอวํ ลหุปริวตฺตํ ความว่า เกิดเร็วดับเร็วด้วยอาการอย่างนี้ ศัพท์ว่า ยาวญฺจ เป็นนิบาตใช้ในอรรถเท่ากับอริมัตตะ มี

ประมาณยิ่ง. อธิบายว่า มิใช่ทำได้ง่ายนัก. บทว่า อิหิ เป็นเพียงนิบาต. ในบทว่า จิตฺตํ ก่อนอื่น อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เป็นภวังคจิต. แต่ท่านปฏิเสศค่านั้นแล้วกล่าวว่า จิตดวงใดดวงหนึ่ง โดยที่สุดแม้จักขุวิญญาณ ก็ประสงค์เอาว่าจิตในที่นี้.

แต่ในที่นี้ พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามพระนาคเสนเถระ ผู้เป็นพระธรรมกถึกว่า ท่านพระนาคเสน จิตตสังขารที่เป็นไปชั่วขณะ ลัดนิ้วมือเดียว ถ้าเป็นรูปร่างจะเป็นกองใหญ่เท่าไร ? พระนาคเสนตอบว่า มหาบพิตร ข้าวเปลือกกร้อยวาหะ หย่อนครึ่งวาหะ ๘ อัมพะนะ และ ๒ คูมพะ ย่อมไม่ถึงแม้การนับ ย่อมไม่ถึงแม้การคำนวณ ย่อมไม่ถึงแม้ส่วนของการคำนวณแห่งจิตที่เป็นไปชั่วขณะลัดนิ้วมือเดียว. ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า แม้ข้ออุปมา ก็ทำได้มิใช่ง่าย. แก้วว่า ก็แม้ท่านปฏิเสชอุปมาด้วยข้าวเปลือกก็ได้กระทำอุปมา ความยาวของกบปี โดยเปรียบเทียบ กับภูเขาโยชนหนึ่ง กับพระนครเต็มไปด้วยเมล็ดพันธ์ฝักกาดยาว โยชนหนึ่ง เปรียบทุกข์ของสัตว์นรกโดยเปรียบด้วยจกแทงด้วยดอก ๑๐๐ เล่ม เปรียบความสุขในสวรรค์ โดยเปรียบเทียบกับสมบัติพระเจ้าจักรพรรดิฉันใด แม้ในที่นี้ก็พึงกระทำอุปมาฉันนั้น. ในมิลินทปัญหานี้ ท่านกระทำอุปมา ด้วยอำนาจคำถามอย่างนี้ว่า ท่านเจ้าข้าทำอุปมาได้ไหม ? ในสูตรนี้ ท่านไม่กระทำอุปมาได้ เพราะไม่มีการถาม. จริงอยู่ พระสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้ในตอนจบพระธรรมเทศนา. ในพระสูตรนี้ท่านเรียกชื่อว่า จิตตราสี (กองจิต) ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาสสูตรที่ ๘

อรรถกถาสูตรที่ ๕

ในสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปภัสสรุ ได้แก่ ขาวคือ บริสุทธิ์. บทว่า จิตฺตํ ได้แก่ ภาวังกจิต. ถามว่า ก็ชื่อว่าสีของจิตมีหรือ ? แก้วว่าไม่มี. จริงอยู่จิตจะมีสีอย่างหนึ่งมีสีเขียวเป็นต้น หรือจะเป็นสีทองก็ตาม จะอย่างไรอย่างหนึ่งท่านก็เรียกว่าปภัสสร เพราะเป็นจิตบริสุทธิ์. แม้จิตนี้ชื่อว่า บริสุทธิ์ เพราะปราศจากจปกิเลส เหตุนั้น จึงชื่อว่า ปภัสสร. บทว่า ตณฺจ โข ได้แก่ ภาวังกจิต นั้น. บทว่า อากนฺตุเกหิ ได้แก่ อุปกิเลส ที่ไม่เกิดร่วมกัน หากเกิด ในขณะที่แห่งชวนจิตในภายหลัง. บทว่า อุปกิเลสฺติ ความว่า ภาวังกจิตนั้น ท่านเรียกว่า ชื่อว่า เสร้าหมองแล้ว เพราะเสร้าหมองแล้วด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น. เสร้าหมองอย่างไร ? เหมือนอย่างว่า บิดามารดา หรืออุปัชฌาย์ อาจารย์มีสมบรูณ์ด้วยความประพฤติ ไม่ดั่ว ไม่ให้ศึกษา ไม่สอน ไม่พรั่าสอน บุตร หรืออันเตवासิก และสัททวิหาริกของตน เพราะเหตุที่บุตร และ สัททวิหาริกอันเตवासิก เป็นผู้ทุศีล มีความประพฤติไม่ ไม่สมบรูณ์ด้วยวัตรปฏิบัติ ย่อมได้รับการติเตียน เสียชื่อเสียงจันใด ฟังทราบชื่ออุปไมยนี้จันนั้น. ฟังเห็นภาวังกจิต เหมือนบิดามารดา และอุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้สมบรูณ์ด้วยความประพฤติ. ภาวังกจิต แม้จะบริสุทธิ์ตามปกติ ก็ชื่อว่าเสร้าหมอง เพราะอุปกิเลสที่จรมา อันเกิดขึ้นด้วยอำนาจที่เกิดพร้อมด้วยโลภะ โทสฺและโมหะ ซึ่งมีความกำหนัดขัดเคือง และความหลงเป็นสภาวะ

ในขณะที่แห่งขวนจิต เหมือนบิดามารดาเป็นต้นเหล่านั้น ได้ความเสีย
ชื่อเสียง เหตุเพราะบุตรเป็นต้น ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๙

อรรถกถาสูตที่ ๑๐

แม้ในสูตที่ ๑๐ มีวินัจฉัยดังต่อไปนี้ :-

จิต ก็คือภวังคจิตนั่นเอง. บทว่า **วิปฺปมุตฺตํ** ความว่า ภวังคจิต
นั้น ไม่กำหนด ไม่ขัดเคือง ไม่หลง ในขณะที่แห่งขวนจิต เกิดขึ้นด้วย
อำนาจกุศลจิตที่เป็นญาณสัมปยุตประกอบด้วยไตรเหตุเป็นต้น
ย่อมชื่อว่า หลุดพ้นจากอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา. แม้ในที่นี้ ภวังคจิต
นี้ท่านเรียกว่าหลุดพ้นแล้วจากอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา ด้วยอำนาจ
กุศลจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่แห่งขวนจิต เหมือนมารดาเป็นต้น ได้รับความ
สรรเสริญและชื่อเสียงว่า พวกเขาช่างดีแท้ ยังบุตรเป็นต้น
ให้ศึกษา โอวาท อนุสาสน์ อยู่ดังนี้ เหตุเพราะบุตรเป็นต้น เป็น
มีศีล สมบูรณ์ด้วยความประพฤติ ฉะนั้น.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑๐

จบ อรรถกถาปณิหิตัจฉวรรคที่ ๕

อรรถาสังฆมาตวรรคที่ ๖

ว่าด้วยเหตุให้จิตเศร้าหมองและผูกฝ่องเป็นต้น

[๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผูกฝ่อง แต่ว่าจิตนั้นแล เศร้าหมองแล้วด้วยอุปกิเลสที่จรมา ปุถุชนผู้มีได้สดับ ย่อมจะไม่ทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า ปุถุชนผู้มีได้สดับ ย่อมไม่มีการอบรมจิต.

[๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผูกฝ่อง และจิตนั้นแล พันวิเศษแล้วจากอุปกิเลสที่จรมา พระอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า พระอริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมมีการอบรมจิต.

[๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุช่องเสพเมตตาคจิต แม้ชั่วกาลเพียงลัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า อยู่ไม่เหินห่างจากฉน ทำตามคำสอนของพระศาสดา ปฏิบัติตามโอวาท ไม่นับบิณฑบาตของชาวแวนแคว้นเปล่า ก็จะกล่าวไปถึงผู้ทำเมตตาคจิตนั้นให้มากเล่า.

[๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุเจริญเมตตาคจิต แม้ชั่วกาลเพียงลัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า อยู่ไม่เหินห่างจากฉน ทำตามคำสอนของพระศาสดา ปฏิบัติตามโอวาท ไม่นับ

บิณฑบาตของชาวแวนแคว้นเปลา ก็จะถูกกล่าวโทษถึงผู้ทำเมตตาคจิต
นั้นให้มากเล่า.

[๕๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุใส่ใจเมตตาคจิต แม้ชั่วกาล
เพียงถัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า อยู่ไม่เหินห่างจาก
ฉมาน ทำตามคำสอนของพระศาสดา ปฏิบัติตามโอวาท ไม่วั้น
บิณฑบาตของชาวแวนแคว้นเปลา ก็จะถูกกล่าวโทษถึงผู้ทำเมตตาคจิต
นั้นให้มากเล่า.

[๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมที่เป็นไปในส่วนอกุศล
ที่เป็นไปในฝักฝ่ายอกุศลทั้งหมด มีใจเป็นหัวหน้า ใจเกิดก่อนกรรม
เหล่านั้น อกุศลธรรมเกิดหลังเที่ยว.

[๕๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมที่เป็นไปในส่วนบุคคล
ที่เป็นไปในฝักฝ่ายกุศลทั้งหมด มีใจเป็นหัวหน้า ใจเกิดก่อนกรรม
เหล่านั้น กุศลธรรมเกิดหลังเที่ยว.

[๕๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นกรรมอื่นแม้อย่าง
หนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรม
ที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไปเหมือนความประมาท ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เมื่อบุคคลประมาทแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ข่อมเกิดขึ้น และ
กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ข่อมเสื่อมไป.

[๖๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นกรรมอื่นแม้อย่าง
หนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรม
ที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไปเหมือนความไม่ประมาท ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

เมื่อบุคคลไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และ
อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป.

[๖๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่าง
หนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรม
ที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไปเหมือนความเป็นผู้เกียจคร้าน คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อบุคคลเกียจคร้านแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อม
เกิดขึ้น และกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป.

จบ อังคุตตรนิกาย สวรรคที่ ๖

อรรถกถาอังกราสังฆาตวรรคที่ ๖

อรรถกถาสูตที่ ๑

วรรคที่ ๖ สูตที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตํ อสฺสุตฺวา ปุณฺธุชฺโช** ความว่า ปุณฺธุชฺโช เว้นแล้วจาก การศึกษาภวังคจิตนั้น. ในบทว่า **ตํ อสฺสุตฺวา ปุณฺธุชฺโช** นั้น ชื่อว่า "ไม่ได้ศึกษาไญยธรรมเพราะไม่มีอาคมนิกายที่จะเรียน และอริคม มรรคผลที่จะบรรลู่. จริงอยู่บุคคลใดสอบสวนพระสุตฺรนี้ โดยเนื้อ ความตั้งแต่ต้น ยังไม่รู้ด้วยอำนาจนิกาย คือคัมภีร์ที่มาของสุตฺรนี้ โดยเนื้อความตั้งแต่ต้น ยังไม่รู้ด้วยอำนาจนิกาย คือคัมภีร์ที่มา ของสุตฺรนี้ และด้วยอำนาจมรรคผล อันผู้ปฏิบัติพึงบรรลู่ว่า ชื่อว่า ภวังคจิตนี้ แม้บริสุทธิ์ตามปกติ ก็เศร้าหมอง เพราะอุปกิเลสมี โลกะเป็นต้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ในขณะแห่งชวนจิต. อนึ่งผู้ใดไม่มีนิกาย เป็นที่มา อันจะขบธรรมให้เข้าใจตามความเป็นจริง เพราะเว้นการ เรียนสละการสอบถามในชั้น ชาติ อายุตนะ ปัจจัยการและ สติฐานเป็นต้น และไม่มีอริคม เพราะไม่ได้บรรลุมรรคผล ที่ จะพึงบรรลู่ด้วยการปฏิบัติ ผู้นั้นชื่อว่า "ไม่ศึกษาไญยธรรม เพราะ ไม่มีอาคมและอริคม.

ปุณฺธุ ชนนาทีหิ **การณฺเห** **ปุณฺธุชฺโช**
ปุณฺธุชฺชนนุโตคฺคตฺตา **ปุณฺธุ** **วายํ** **ชฺโช** **อิติ.**

ชนนี้ ชื่อว่า ปุณฺณ เพราะเหตุทั้งหลาย มีทำ
กิเลสเป็นอันมากให้เกิดเป็นต้น หรือว่าชื่อว่า
ปุณฺณ เพราะหยั่งลงภายในแห่งชนผู้มีกิเลสหนา.

จริงอยู่ ชนนั้น ชื่อว่า ปุณฺณ เพราะเหตุทั้งหลาย มีการทำ
ให้เกิดกิเลสมีประการต่าง ๆ เป็นอันมาก เหมือนอย่างที่ท่านกล่าว
ไว้ว่า ชื่อว่า ปุณฺณ เพราะทำให้เกิดกิเลสเป็นอันมาก. ชื่อว่า
ปุณฺณ เพราะมีสักกายทิฐิอันยังไม่ละเว้นเป็นอันมาก. ชื่อว่า
ปุณฺณ เพราะปรุงแต่งด้วยอกิสังขารต่าง ๆ มาก. ชื่อว่า ปุณฺณ
เพราะถูกโอฆะกิเลสจุฬห้วงน้ำต่าง ๆ เป็นอันมากพัดพาไป. ชื่อว่า
ปุณฺณ เพราะเคื้อครื้อนด้วยเครื่องเคื้อครื้อนเป็นอันมาก. ชื่อว่า
ปุณฺณ เพราะยินดี กำหนด ละโมภ สยบ หมกมุ่น ติด ข้อง
พัวพัน ในกามคุณทั้ง ๕ มาก. ชื่อว่า ปุณฺณ เพราะถูกนิเวรณ ๕
ครอบคลุม. คล้องปิด กัน กำบังไว้มาก. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปุณฺณ
เพราะหยั่งลงภายในแห่งชนผู้มีกิเลสหนา เป็นไปล่วงการนับ
ผู้หันหลังให้อริยธรรม ผู้ประพฤดิธรรมที่ต่ำดั่งนี้ก็มี. ก็ปุณฺณนี้
นับว่าเป็นคนละพวกกันทีเดียว. ชื่อว่า ปุณฺณ เพราะเป็นผู้ไม่เกี่ยว
ข้องกับพระอริยเจ้า ผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลและสุตะเป็นต้น. ด้วย
สองบทว่า อสฺสุตฺวา ปุณฺณฺชนํ ดังพรรณนามาอย่างนี้ ท่านกล่าว
ปุณฺณเหล่าใดไว้ ๒ จำพวกว่า

ทฺเว ปุณฺณฺชนา วุคฺตา พุทฺธนาทิจฺจนฺธฺนา
อนฺโร ปุณฺณฺชนโน เอโก กลฺยาณโก ปุณฺณฺชนโน.

พระพุทธเจ้าผู้เป็นเฝ้าพันธแห่งพระอาทิตย์ ตรัส
ปุณฺชนไว้ ๒ พวก คือ อังษปุณฺชน ๑ กัลยาณ-
ปุณฺชน ๑.

บรรดาปุณฺชนที่กล่าวไว้แล้วทั้ง ๒ จำพวกนั้น อังษปุณฺชน
พึงทราบว่าเป็นอันกล่าวไว้แล้ว. บทว่า ยถาภูตํ นปุปฺชานาติ ความว่า
ปุณฺชน ผู้ไม่ได้สดับ ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า ภวังคจิตนี้ ชื่อว่า
เศร้าหมองเพราะอุปกิเลสทั้งหลายอันจรมาอย่างนี้ ชื่อว่า หลุดพ้น
แล้วอย่างนี้. บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะเหตุที่ไม่รู้. บทว่า
จิตฺตภาวนา นตฺถิ ได้แก่ ความตั้งมั่นแห่งจิต การกำหนดจิตไม่มี.
ด้วยภาวะที่ไม่มีนั้นแลทรงแสดงว่า เรากล่าวว่าไม่มีดังนี้.

จบ อรรถกถาสูตฺรที่ ๑

อรรถกถาสูตฺรที่ ๒

ในสูตฺรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สูตฺวา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยการศึกษา. ก็ในบทว่า
สูตฺวา นี้ เมื่อว่าโดยพิสดาร พึงทราบความโดยตรงกันข้ามกับ
บทว่า อสูตฺวา.

บทว่า อริยสาวโก ได้แก่ พระอริยะที่ไม่เป็นพระสาวกก็มี
เช่นพระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า. พระสาวกที่ไม่เป็น
พระอริยะก็มี เช่นคฤหัสถ์ผู้ยังไม่บรรลุลผล. ไม่เป็นทั้งพระอริยะ

ไม่เป็นทั้งพระสาวกก็มี เช่นพวกเดียรถีย์เป็นอันมาก. เป็นทั้งพระ
อริยะ. เป็นทั้งพระสาวกก็มี เช่นพระสมณะศากนุตร ผู้บรรลุผล
รู้แจ้งคำสั่งสอนแล้ว. แต่ในที่นี้จะเป็นครุห์สัถ์ หรือบรรพชิตก็ตาม
คนใดคนหนึ่ง ผู้สมบูรณ์ด้วยการศึกษา ด้วยอำนาจแห่งเนื้อความ
ที่กล่าวไว้แล้ว ฟังทราบว่ ผู้นี้เป็นพระอริยสาวก ในบทว่า สุตวา นี้.

บทว่า ยถาภูตํ ปชานาติ พระอริยสาวก ผู้ได้ระดับแล้ว ย่อม
รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ภวังคจิตนี้ หลุดพ้นแล้วจากอุปกิเลส
ทั้งหลาย อันจรมาด้วยอาการอย่างนี้ เสร้าหมองแล้วด้วยอาการ
อย่างนี้. บทว่า จิตฺตภาวนา อตฺถิ ความว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต
ความกำหนดจิตมีอยู่ ด้วยภาวะที่จิตมีอยู่นั่นเอง ทรงแสดงว่ามีอยู่.
ในสูตรนี้ ท่านกล่าวถึงวิปัสสนาที่แก่กล้า. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
เป็นวิปัสสนาที่ยังอ่อนกำลัง.

จบ อรรถกถาสูตฺรที่ ๒

อรรถกถาสูตฺรที่ ๓

สูตรที่ ๓ กล่าวไว้แล้วในเหตุเกิดเรื่อง. กล่าวไว้ในเหตุเกิด
เรื่องไหน ? ในเหตุเกิดเรื่อง อคฺคิขันโชรปมฺสูตร.

ได้อินว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า อาศัยประทับอยู่ ณ
เชตวันมพาวิหาร กรุงสาวัตถี. จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรง
อาศัยอยู่ในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ก็มีได้ทรงละกิจ ๕ อย่างเลย

ชื่อว่า พุทธกิจ ๕ อย่าง คือ ปุเรกัตตกิจ ๑ ปังฉากัตตกิจ ๑
ปัฐิมยามกิจ ๑ มัชฌิมยามกิจ ๑ ปัจฉิมยามกิจ ๑

ในพุทธกิจ ๕ นั้น ปุเรกัตตกิจ กิจก่อนเสวยอาหารมีดังต่อไปนี้
จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จลุกขึ้นแต่เช้า ทรงการทำปริกรรม
พระสรีระ มีล้างพระพักตร์เป็นต้น เพื่ออนุเคราะห์อุปัฏฐาก และ
เพื่อความผาสุกแห่งพระสรีระ ทรงยับยั้งอยู่เหนืออาสนะอันสงัด
จนถึงเวลาภิกขาจาร พอได้เวลาภิกขาจาร ก็ทรงนุ่งอันตราวาสก
ทรงคาดประคคเอาจีวร ถือบาตร บางครั้งก็พระองค์เดียว
บางครั้งก็แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังบ้าน
หรือนิคม. บางคราวเสด็จเข้าไปตามปกติ บางคราวเสด็จไปด้วย
ปาฏิหาริย์เป็นอันมาก. คือเมื่อพระโลกนาถเสด็จเที่ยวบิณฑบาต
ลมอ่อน ๆ ก็พัดไปข้างหน้าเป่าแผ่นดินให้สะอาด เมฆหลังเมฆพัด
ดับฝุ่นละอองบนหนทาง กางกั้นเป็นเพดานอยู่เบื้องบน. ลมอีก
พวกหนึ่งก็นำดอกไม้เข้าไปโปรยลงบนหนทาง ภูมิประเทศที่ดอน
ก็ยุบลง. ภูมิประเทศที่ลุ่มก็หนุนตัวขึ้น เวลาที่ทรงย่างพระบาท
ภูมิภาคนั้นมีพื้นราบเรียบ หรือดอกไม้พุ่มไม้สัมผัสอันอ่อนละมุน คอย
รับพระบาท. เมื่อพอทรงวางพระบาทเบื้องขวา ไว้ในภายในเสา
เขื่อน. ฉัพพณรังสี พระรัศมีมีพรรณ ๒ ประการ เปล่งออกจาก
พระสรีระพวยพุ่งไปรอบด้าน กระทบปราสาทและเรือนยอดเป็นต้น
ให้เป็นดุจสีเหลืองเหมือนทองคำ และให้เป็นดุจแควดงด้วยผ้าอัน
วิจิตร. สัตว์ทั้งหลายมีช้างม้าและนกเป็นต้น ที่อยู่ในที่ของตน ๆ
ก็เปล่งเสียงไพเราะ. คนตรีมีกองและบัณเฑาะว์ เป็นต้น กับ

เครื่องอาภรณ์ที่สวมใส่อยู่ในกายของพวกมนุษย์ ก็เหมือนกัน คือ
เปล่งเสียงไปเพราะ ด้วยสัญญาณนั้น พวกมนุษย์ย่อมรู้ว่าวันนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตในที่นี้. มนุษย์เหล่านั้นนุ่งห่ม
เรียบร้อย ถือเครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ออกจาก
เรือนดำเนินไปตามท้องถนน บูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยของหอม
และดอกไม้เป็นต้น โดยเคารพถวายบังคมแล้ว ทูลขอว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดประทานภิกษุแก่พวกข้าพระองค์
๑๐ รูป แก่พวกข้าพระองค์ ๒๐ รูป แก่พวกข้าพระองค์ ๑๐๐ รูป
แล้วรับบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า อาสนะน้อมถวายบิณฑบาต
โดยเคารพ. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว
ทรงตรวจดูสันดานของมนุษย์เหล่านั้นแล้วทรงแสดงธรรม. บางพวก
จะตั้งอยู่ในสรัณคมน์ บางพวกจะตั้งอยู่ในศีล ๕ บางพวกจะตั้งอยู่
ในโสคาปัตติผล สกทาคามิผล และอนาคามิผลอย่างใดอย่างหนึ่ง
บางพวกจะบวชแล้ว ดำรงอยู่ในพระอรหัตอันเป็นผลเลิศ ด้วย
ประการใด ก็ทรงอนุเคราะห์ห่มหาชนด้วยประการนั้น เสด็จลุกจาก
อาสนะ เสด็จกลับไปพระวิหาร. เสด็จไปที่พระวิหารนั้นแล้วประทับ
นั่ง บนบรรพตที่เขาคดแต่งไว้ ณะศาลากลมประกอบด้วย
ของหอม. ในเวลาเสร็จภักตกิจของภิกษุทั้งหลาย อุปัฏฐากก็จะ
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้ทรงทราบ. ต่อนั้น พระผู้มีพระภาค
เจ้า จึงจะเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ปุเรภักตกิจ กิจก่อนเสวยอาหาร
มีเท่านี้ก่อน.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำกิจก่อนเสวยอาหารอย่างนี้
แล้ว ก็ประทับนั่งที่หน้ามุขพระคันธกุฎี ทรงล้างพระบาท

ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอยังกิจให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาทเถิด การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าหาได้ยาก กาลได้อัตภาพเป็นมนุษย์หาได้ยาก การถึงพร้อมด้วยศรัทธาหาได้ยาก การบรรพชาหาได้ยาก การฟังธรรมหาได้ยากในโลก บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางรูปทูลถามกรรมฐาน กะพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระองค์ก็ประทานกรรมฐาน อันเหมาะแก่ความประพฤติของภิกษุเหล่านั้น แต่นั้นภิกษุแม้ทั้งหมดถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วไปยังที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันของตน ๆ. บางพวกไปป่า บางพวกอยู่โคนไม้ บางพวกไปภูเขาเป็นต้น แห่งใดแห่งหนึ่ง บางพวกไปภพของท้าวจาตุมหาราช บางพวกไปภพของท้าววสวัตติ. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี ถ้าทรงจำนงก็ทรงมีสติ สัมปชัญญะ บรรทมตะแคงขวา ครุ่นมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่า เสด็จลุกขึ้นตรวจดูสัตว์โลก ในภาคที่ ๒. ในภาคที่ ๓ มหาชนในคามหรือนิคม ที่พระองค์เสด็จเข้าไปอาศัยประทับอยู่ ถวายทานก่อนอาหาร ครุ่นเวลาหลังอาหาร นุ่งห่มเรียบร้อยแล้วถือเอาสักการะมีของหอม และดอกไม้เป็นต้น ประชุมกันในพระวิหาร. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปโดยปาฎิหารีย์อันเหมาะสมแก่บริษัทที่ประชุมกัน ประทับนั่งแสดงธรรม บนบวรพุทธอาสน์ ที่ตกแต่งไว้ในโรงธรรม ให้เหมาะแก่กาล เหมาะแก่สมัย. ครั้นถึงเวลาอันควรแล้ว จึงส่งบริษัทกลับไป. พวกภิกษุถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วก็หลีกไป. ปิจฉาภัตตกิจ กิจภายหลังอาหาร มีดังกล่าวนี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงทำปัจฉิมกิจให้เสร็จ
อย่างนั้นแล้ว ถ้าทรงประสงค์จะทรงสนานพระกาย ก็เสด็จ
ลุกขึ้นจากพุทธอาสน์ เสด็จเข้าสู่ซุ้มสำหรับทรงสนาน ทรงรด
พระกายด้วยน้ำอันอุปัฏฐากจัดถวาย. แม้พระอุปัฏฐากก็นำเอา
พุทธอาสน์มาลาดถวายในบริเวณพระคันธกุฎี พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงนั่งอันตราวาสก ๒ ชั้น ที่ยอดเยี่ยมแล้ว ทรงคาดประคดเอว ทรง
ครองอุตตราสงฆ์แล้วเสด็จมาประทับ ณ พุทธอาสน์นั้น ทรงเร้น
อยู่ครู่หนึ่งลำพังพระองค์ ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายมาจากที่นั้น
ไปยังที่เฝ้าพระศาสดา บรรดาภิกษุเหล่านั้น บางพวกถามปัญหา
บางพวกขอกรรมฐาน บางพวกของธรรม. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงจัดให้สัมประสงค์ของภิกษุเหล่านั้น ทรงยับยั้ง แม้อดลอดขามต้น.
ปริมขามกิจ กิจในขามต้นมีดังกล่าวนี.

เวลาเสร็จกิจในขามต้น เมื่อภิกษุทั้งหลายถวายบังคมพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าแล้วหลีกไป เทวดาทั่วหมื่นโลกธาตุ เมื่อได้โอกาส
จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถามปัญหา ชั้นที่สุดแม่อักษร
๔ ตัวตามที่แต่งมา พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงวิชันาปัญหา
แก่เทวดาเหล่านั้น ทรงยับยั้งอยู่ตลอดมัชฌิมขาม มัชฌิมขามกิจ
กิจในมัชฌิมขาม มีดังกล่าวนี.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแบ่งปัจฉิมขามเป็น ๓ ส่วน แล้ว
ทรงยับยั้งส่วนหนึ่งด้วยการเดินจงกรม เพื่อทรงปลดเปลื้องความ
เมื่อยพระวรกายที่ประทับนั่งมาก ตั้งแต่เวลาก่อนเสวยอาหาร ใน

ส่วนที่ ๒ เสด็จเข้าไปพระคันธกุฎี ทรงมีพระสติและสัมปชัญญะ
บรรทมตะแคงข้างขวา ในส่วนที่ ๓ เสด็จลุกขึ้นประทับนั่ง ตรวจดู
สัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ เพื่อทอดพระเนตรบุคคลผู้ได้กระทำบุญญา-
ธิการไว้ด้วยทาน และศีลเป็นต้น ในสำนักของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย
ในปางก่อน ปัจฉิมยามกิจ กิจในปัจฉิมยาม มีดังกล่าวนี.

วันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำรงอยู่ในภินิหารนี้แหละ
ทรงตรวจดูสัตว์โลก ก็ได้ทรงเห็นเหตุนี้ว่า เมื่อเราจาริกไปในมหา-
โกศลรัฐ แสดงสูตรหนึ่งเปรียบเทียบกับกองเพลิง ภิกขุ ๖๐ รูป
จักบรรลุพระอรหัต ภิกขุประมาณ ๖๐ รูปจักรากลือต ภิกขุ
ประมาณ ๖๐ รูปจักสึกเป็นคฤหัสถ์. บรรดาภิกขุเหล่านั้น พวก
ภิกขุผู้จักบรรลุพระอรหัตได้ฟังพระธรรมเทศนาอย่างใดอย่าง
หนึ่ง จักบรรลุได้ทีเดียว. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระประสงค์
จะเสด็จจาริกไปเพื่อสงเคราะห์ภิกขุนอกจากนี้ จึงตรัสว่า อานนท์
เธอจงบอกแก่ภิกขุทั้งหลาย.

พระเถระไปตามบริเวณแล้วกล่าวว่า ผู้มีอายุ พระศาสดา
มีพระประสงค์จะเสด็จจาริก เพื่อเคราะห์มหาชน ผู้ประสงค์
จะไปตามเสด็จ ก็จงพากันมาเถิด. ภิกขุทั้งหลาย มีใจยินดีเหมือน
ได้ลาภใหญ่ คิดว่า เราจักได้ชมพระสรีระมีวรรณะเพียงดังทองคำ
ได้ฟังธรรมกถาอันไพเราะ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้แสดงธรรม
แก่มหาชน ผู้ที่มีผมขึ้นยาวก็ปลงผม มีบาตรถูกสนิมจับก็ระบม
บาตร มีจีวรหมอง ก็ซักจีวร ต่างเตรียมจะตามเสด็จ. พระศาสดา
แวดล้อมด้วยภิกขุสงฆ์ที่กำหนดจำนวนไม่ได้ ออกจาริกไปยัง

โกศลรัฐ วันหนึ่ง ๆ เสด็จจาริกไป ๑ กาวุต ๒ กาวุต ๓ กาวุต และ
โยชน์หนึ่งเป็นอย่างยิ่ง ตามลำดับแห่งคามและนิคม ทอดพระเนตร
เห็นต้นไม้มีโพรงต้นไม้ใหญ่แห่งหนึ่ง ถูกไฟไหม้ถูกโพลง ทรงดำริว่า
เราจะทำต้นไม้นี้แล ให้เป็นวัตถุเหตุตั้งเรื่อง แสดงธรรมกถาประทับ
ด้วยองค์ ๗ จึงจัดการเสด็จ เสด็จเข้าไปยังโคนไม้ต้นหนึ่ง ทรง
แสดงอาการจะประทับนั่ง. พระอานนทเถระทราบพระประสงค์
ของพระศาสดา คิดว่า ชรอยว่าจักมีเหตุแน่นอน พระตถาคตไม่
เสด็จต่อไปแล้วจะหยุดประทับนั่งเสียโดยเหตุอันไม่สมควรหามิได้
จึงปลุกเสกสังฆาฏิ ๔ ชั้น.

พระศาสดา ประทับนั่งแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา
ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงดูกองไฟใหญ่โน้น แล้วทรงแสดง
อัครคันโธปมสูตร. ก็เมื่อตรัสไวยากรณ์นี้อยู่ ภิกษุประมาณ ๖๐
รูปรากเลือด. ภิกษุประมาณ ๖๐ ลาสึกขาเป็นคฤหัสถ์. ภิกษุ
ประมาณ ๖๐ รูปมีจิตไม่ยึดมั่นก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย. ก็
เพราะได้ฟังไวยากรณ์นั้น นามกายของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป
ก็ก่ลัดกลุ่ม เมื่อนามกายก่ลัดกลุ่ม กรัชกายก็รุ่มร้อน เมื่อกรัชกาย
รุ่มร้อน โลहितอุณที่คั่งก็พุ่งออกจากปาก. ภิกษุ (อีก) ประมาณ ๖๐
รูป คิดว่าการประพาศพิพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ตลอดชีวิต
ในพระพุทธศาสนา ทำได้ยากหนอ แล้วพากันลาสึกขาเป็นคฤหัสถ์
ภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ส่งญาณมุ่งตรงต่อเทศนาของพระศาสดา
ก็บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา. บรรดาภิกษุเหล่านั้น
ภิกษุเหล่าใด รากเลือด ภิกษุเหล่านั้นต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุ

เหล่าใดสักเป็นคฤหัสถ์ ภิกษุเหล่านั้นพากันย่ำยีสิกขาบทเล็กน้อย.
ภิกษุเหล่าใดบรรลुพระอรหัต ภิกษุเหล่านั้น เป็นผู้มึศีล บริสุทธิ์แล.
พระธรรมเทศนาของพระศาสดา เกิดมีผลแม้แก่ภิกษุ ๓ จำพวก
ดังกล่าวนี้.

ถามว่า พระธรรมเทศนาเกิดมีผลแก่ภิกษุผู้บรรลุพระอรหัต
ยกไว้ก่อน อย่างไรจึงเกิดผลแก่ภิกษุนอกนี้.? ก็ว่า ก็ภิกษุ
แม้เหล่านั้น ถ้าไม่ได้ฟังธรรมเทศนากัณฑ์นี้ไซ้ เป็นผู้ประมาท
ไม่ฟังอาจละฐานะได้ แต่นั้นบาปของภิกษุเหล่านั้น กำเริบขึ้น จะ
ฟังทำเธอให้จมลงในอบายถ่ายเดียว แต่ฟังเทศนากัณฑ์นี้แล้ว เกิด
ความสังเวช ละฐานะ. ตั้งอยู่ในภูมิแห่งสามฌน บำเพ็ญศีล ๑๐
ประกอบชวนชวายนโยนิโสมนสิการ บางพวกเป็นพระโสดาบัน
บางพวกเป็นพระสกทาคามี บางพวกเป็นอนาคามี บางพวกบังเกิด
ในเทวโลก. พระธรรมเทศนาได้มีผลแม้แก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิก
ด้วยอาการอย่างนี้. ฝ่ายภิกษุนอกนี้ ถ้าไม่ฟังได้ฟังพระธรรมเทศนา
กัณฑ์นี้ไซ้ เมื่อกาลล่วงไป ๆ ก็จะต้องอาบัติสังฆาทิเสสบ้าง
ปาราชิกบ้าง ครั้นได้ฟังพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้แล้ว คิดว่า พระ
พุทธศาสนา ช่างขัดเกลาจริงหนอ พวกเราไม่สามารถจะบำเพ็ญ
ข้อปฏิบัตินี้ตลอดชีวิตได้ จำเราจักลาสิกขา บำเพ็ญอุบาสกธรรม
จักพ้นจากทุกข์ได้ ดังนี้แล้ว จึงพากันสึกไปเป็นคฤหัสถ์. ชนเหล่านั้น
ตั้งอยู่ในสภาวะ ๓ รักษาศีล ๕ บำเพ็ญอุบาสกธรรม บางพวก
เป็นพระโสดาบัน บางพวกเป็นสกทาคามี บางพวกเป็นอนาคามี
บางพวกบังเกิดในเทวโลกแล. พระธรรมเทศนาได้มีผลแม้แก่ภิกษุ

เหล่านั้น ด้วยอาการอย่างนี้. อนึ่งหมู่เทพได้ฟังพระธรรมเทศนา
กัณฑ์นี้แล้ว ได้เที่ยวไปบอกแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ไม่ได้ฟังทุกรูป
ทีเดียว. ภิกษุทั้งหลายฟังแล้วคิดว่า ท่านผู้เจริญ การประพาศ
พรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ตลอดชีวิต ในพระพุทธศาสนา
ทำได้ยาก. ภิกษุ ๑๐ รูปบ้าง ๒๐ รูปบ้าง ๖๐ รูปบ้าง ๑๐๐ รูปบ้าง
บอกลาสิกขาเป็นคฤหัสถ์ไปทันที.

พระศาสดา เสด็จจาริกไปตามพ้อพระหฤทัย ไม่เสด็จกลับไป
ไปพระเชตวันอีก จึงทรงเรียกภิกษุมাত্রัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคต
เมื่อเที่ยวจาริกไปอยู่คลุกคลีมานาน ภิกษุทั้งหลายเราปรารถนา
จะเร้นอยู่สักกึ่งเดือน ใคร ๆ ไม่ต้องเข้าไปหาเรา เว้นแต่ภิกษุ
ผู้นำบิณฑบาตรูปเดียวดังนี้ ทรงยับยั้งล้าฟังพระองค์เดียวกึ่งเดือน
เสด็จออกจากที่เร้น พร้อมด้วยพระอานนทเถระ เสด็จจาริกกลับไป
พระวิหาร ทรงเห็นภิกษุเบาบาง ในที่ ๆ ทรงตรวจดูแล้วตรวจดูอีก
ถึงทรงทราบอยู่ ก็ตรัสถามพระอานนทเถระว่า อานนท ในเวลาอื่น ๆ
เมื่อตถาคตเที่ยวจาริกกลับมายังเชตวัน ทั่ววิหารรุ่งเรืองไปด้วย
ผ้ากาสาวพัสตร์ กลาดล้าไปด้วยผู้แสวงคุณ แต่มาบัดนี้ ปรากฏว่า
ภิกษุสงฆ์เบาบางลง และโดยมากภิกษุเกิดโรคผอมเหลืองขึ้น นี้เหตุ
อะไรกันหนอ. พระเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุ
ทั้งหลายเกิดความวังเวงจำเดิมแต่เวลาที่พระองค์แสดงพระธรรม-
เทศนา อัคริขันโธปมสูตร คิดว่า พวกเรา ไม่สามารถจะปรนนิบัติ
ธรรมนั้น โดยอาการที่พึงได้ และการที่ภิกษุผู้ประพาศไม่ชอบ
บริโภคนิเวศธรรม ที่เขาให้ด้วยศรัทธาของชน ไม่ควรเลย จึงครุ่น
คิดจะสึกเป็นคฤหัสถ์.

ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเกิดธรรมสังเวช. ลำดับ
นั้น จึงตรัสกะพระเถระว่า เมื่อเราขยับยังอยู่ในที่หลีกเร้น ใคร ๆ
ไม่บอกฐานะอันเป็นที่เบาใจอย่างหนึ่ง แก่เหล่าบุตรของเราเลย เหตุอัน
เป็นที่เบาใจในศาสนานี้มีมาก เหมือนทำเป็นที่ลงสู่สาครทะเลฉะนั้น
ไปเถิด อานนท์ จงจัดพุทธอาสน์ ในบริเวณคันธกุฎี จงให้ภิกษุ
สงฆ์ประชุมกัน. พระเถระได้กระทำอย่างนั้น. พระศาสดา เสด็จ
สู่บวรพุทธอาสน์ ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย
นั้นเป็นส่วนเบื้องต้นทั้งหมดแห่งเมตตา ไม่ใช่อัปนา ไม่ใช่อุเบกขา
เป็นเพียงแผ่ประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายเท่านั้น. จึงทรงแสดง
อจฺจราสังฆาตสูตรนี้ เพื่อเป็นอตัลุปปัตติเหตุนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อจฺจราสังฆาตมตฺตํ ความว่า
เพียงการคิดนิ้วมือ. อธิบายว่า เพียงเอา ๒ นิ้วคิดให้มีเสียง. บทว่า
เมตฺตจฺจิตฺตํ ได้แก่จิตที่คิดแผ่ประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์.

บทว่า อาเสวติ ถามว่า ย่อมเสพอย่างไร ? แก้วว่า นึกถึง
อยู่เสพ เห็นอยู่เสพ พิจารณาอยู่เสพ ประคองความเพียรอยู่เสพ
น้อมใจเชื่อเสพ เข้าไปตั้งสติเสพ ตั้งจิตเสพ รู้ชัดด้วยปัญญาเสพ
รู้ยิ่งสิ่งที่ควรรู้ยิ่งเสพ กำหนดรู้สิ่งที่ควรกำหนดรู้เสพ ละสิ่งที่ควร
ละเสพ เจริญสิ่งที่ควรเจริญเสพ กระทำให้แจ้งสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง
เสพ. แต่ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นไปโดยการแผ่
ประโยชน์เกื้อกูลในส่วนเบื้องต้นแห่งเมตตา.

บทว่า อริตฺตขุณาโน ได้แก่ ผู้มีมานไม่ว่าง หรือไม่ละทิ้ง
มาน. บทว่า วิหริติ ความว่า ผลัดเปลี่ยนเป็นไปรักษาเป็นไปเอง

ให้เป็นไป เทียวไป อยู่ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเรียกว่า วิหริติ ด้วยบทนี้
ท่านจึงกล่าวการอยู่ด้วยอิริยาบถ ของภิกษุผู้เสพเมตตา.

บทว่า สตุถุ สาสนกโร ได้แก่ ผู้กระทำตามอนุสาสนี ของ
พระศาสดา บทว่า โอวาทปฏิกโร ได้แก่ผู้กระทำตามโอวาท.
ก็ในเรื่องนี้ การกล่าวคราวเดียว ชื่อว่าโอวาท การกล่าวบ่อยๆ
ชื่อว่า อนุสาสนี. แม้การกล่าวต่อหน้า ก็ชื่อว่า โอวาท การส่ง
(ข่าว) ไปกล่าวลับหลัง ชื่อว่า อนุสาสนี. การกล่าวในเมื่อเรื่อง
เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่า โอวาท. ส่วนการกล่าวในเมื่อเรื่องเกิดขึ้นหรือ
ยังไม่เกิดขึ้น ชื่อว่า อนุสาสนี. พึงทราบความแปลกกันอย่างนี้. แต่
เมื่อว่าโดยปรมาตถ์ คำว่า โอวาท หรืออนุสาสนีนั้น เป็นอันเดียวกัน
มีอรรถอันเดียวกัน เสมอกัน เข้ากันได้ เกิดร่วมกันนั้นนั่นแล.
ก็ในที่นี้ คำว่าภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุเสพเมตตาจิต แม้เพียงลัดนิ้ว
มือเดียว นี้แล เป็นคำสอนและเป็นโอวาทของพระศาสนา พึงทราบ
ว่า ภิกษุนั้น ชื่อว่า ผู้ทำตามคำสอน และผู้สนองโอวาท เพราะปฏิบัติ
คำสอนและโอวาทนั้น.

บทว่า อโมฆัม แปลว่า ไม่เปล่า. บทว่า รกฎบจปิณฺฑํ ความว่า
บิณฑบาต (อาหาร) นั้นแล ท่านเรียกว่า รัฏฐบิณฑะ (ก้อนข้าวของ
ชาวแคว้น) เพราะอาหารนั้น ภิกษุผู้สละเครื่องญาติ อาศัยชาวแคว้น
แคว้น บวชแล้วได้จากเรือนของคนอื่น.

บทว่า ปริภุญชติ ความว่า บริโภค มี ๔ อย่าง คือ เถยข-
บริโภค อธิขบริโภค ทายัชชบริโภค สามิบริโภค. ในบริโภค ๔
อย่างนั้น การบริโภคของผู้ทุศีล ชื่อว่า เถยขบริโภค. การบริโภค

ปัจจัยที่ไม่ได้พิจารณาของผู้มีศีล ชื่อว่า **อินฺทบริโภค**. การบริโภค
ของพระเสขบุคคล ๗ จำพวก ชื่อว่า **ทายฺชชบริโภค**. การบริโภค
ของพระชีนาสพ ชื่อว่า **สามิบริโภค**. ใน ๔ อย่างนั้น การบริโภค
ก่อนข้าวของชาวแคว้นนี้ ของภิกษุนี้ ย่อมไม่เสียเปล่าด้วย
เหตุ ๒ ประการ. ภิกษุผู้เสพเมตตาจิตแม้เพียงลัดนิ้วมือเดียว ชื่อว่า
เป็นเจ้าของก้อนข้าวของชาวแคว้นบริโภค แม้เพราะเหตุนั้นการ
บริโภคก่อนข้าวของชาวแคว้นของภิกษุนั้น ชื่อว่า ไม่เสียเปล่า.
ทานที่เขาให้แก่ภิกษุผู้เสพเมตตาแม้เพียงลัดนิ้วมือเดียว ย่อมมี
ความสำเร็จมาก มีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก
มีความกว้างขวางมาก เพราะเหตุนี้ การบริโภคข้าวของชาวแคว้น
ของภิกษุนั้น ไม่เป็นโมฆะ ไม่เสียเปล่า บทว่า โภ ปน วาโท เย
นํ พหุลิกโรนฺติ ความว่า ควรกล่าวได้แต่ในข้อนี้ว่า ภิกษุเหล่าใด
สื่องเสพ เจริญให้มาก ทำบ่อยๆ ซึ่งเมตตาจิตนี้ ภิกษุเหล่านั้น
ย่อมบริโภคก่อนข้าวของชาวแคว้น ไม่เสียเปล่า เพราะภิกษุ
เห็นปานนี้ ย่อมเป็นเจ้าของก้อนข้าวชาวแคว้น ไม่เป็นหนี้ เป็น
ทายาทบริโภค.

จบ อรรถกถาสูตฺรที่ ๓

อรรถกถาสูตฺรที่ ๔

ในสูตฺรที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ภเวติ ได้แก่ ให้เกิดขึ้น คือ ให้เจริญ.

จบ อรรถกถาสูตฺรที่ ๔

อรรถกถาสูตรที่ ๕

ในสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มนสิกรโสติ แปลว่า กระทำไว้ในใจ. คำที่เหลือ แม้ในสูตรทั้งสองนี้ พึงทราบโดยนัยดังกล่าวในสูตรที่ ๓. ก็ภิกษุใด ย่อมเสพ ภิกษุนี้แหละชื่อว่า ย่อมเจริญ ภิกษุนี้ชื่อว่ากระทำในใจ. ภิกษุย่อมเสพด้วยจิตใด ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยจิตนั้นนั่นแล ชื่อว่าย่อมทำไว้ในใจด้วยจิตนั้น. ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลาแห่งเทศนา เพราะทรงแห่งตลอดธรรมชาตุใด ทรงอาศัยศีลาแห่งเทศนา ๑ ความเป็นใหญ่ในธรรม ๑ ความฉลาดในประเภทแห่งปฏิสัมภิตา ๑ พระสัพพัญญุตญาณอันไม่ติดขัด ๑ ของพระองค์ เพราะทรงเป็นผู้แห่งตลอดธรรมชาตุนั้น จึงทรงจำแนกแสดงจิตดวงเดียว ซึ่งเกิดขึ้นในขณะเดียวเท่านั้น โดยส่วนทั้ง ๓.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๕

อรรถกถาสูตรที่ ๖

ในสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เขเกจิ เป็นคำกำหนดไม่แน่นอน. บทว่า อกุสลา เป็นคำกำหนดแน่นอนแห่งอกุศลเหล่านั้น. ด้วยคำเพียงเท่านั้น อกุศลธรรมทั้งหมด เป็นอันกำหนดเอาโดยไม่เหลือ คำว่า อกุศลภาคิยา อกุศลปกุชิกา นี้ เป็นชื่อแห่งอกุศลธรรมทั้งนั้น. จริงอยู่

อกุศลนั้นแล บางพวกเป็นอกุศลจิต ด้วยอำนาจเป็นสหชาติธรรม (เกิดร่วมกัน) บางพวกเข้ากันได้ด้วยอำนาจอุปนิสสยปัจจัย และเป็นฝักฝ่ายของอกุศลธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า เป็นส่วนแห่งอกุศล เป็นฝักฝ่ายแห่งอกุศล.

บทว่า สพฺเพเต มโนปฺพุพฺพคฺมา ความว่า ใจเป็นหัวหน้า คือถึงก่อนแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า มีใจเป็นหัวหน้า. จริงอยู่ธรรมเหล่านั้น เกิดพร้อมกัน มีวัตถุอันเดียวกัน ดับพร้อมกัน และมีอารมณ์เป็นอันเดียวกันกับใจก็จริง ถึง กระนั้น เพราะเหตุที่ใจยังธรรมเหล่านั้นให้เกิดขึ้น ให้กระทำให้เกิด ให้ตั้งขึ้น ให้บังเกิด ฉะนั้นธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า มีใจเป็นหัวหน้า.

บทว่า ปจฺมํ อุปฺปชฺชติ ความว่า เมื่อเขากล่าวว่า พระราชา เสด็จออกไปแล้ว ก็ไม่มีเหตุที่จะพึงกล่าวว่า ทัพพระราชาที่เหลือ ออกไปแล้วหรือยังไม่ออกไป เขาย่อมรู้กันทั่วว่า ทัพพระราชา ออกไปหมดแล้ว ฉันทิ ใจก็ฉันทันเหมือนกัน ย่อมไม่มีเหตุที่จะพึง กล่าวว่ จำเดิมแต่เวลาที่เขากล่าวว่าเกิดขึ้นแล้ว ธรรมที่เหลือ เกิดร่วมกัน ระคนกัน ประกอบกัน เกิดขึ้นแล้ว หรือยังไม่เกิดขึ้น ธรรมทั้งหมดนั้น ย่อมปรากฏว่า เกิดขึ้นแล้วทั้งนั้น อาศัยอำนาจ แห่งประโยชน์นี้ ใจที่ระคน ที่ประกอบกัน ธรรมเหล่านั้น แม้จะเกิด พร้อมกัน และดับพร้อมกัน ท่านก็เรียกว่าเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น.

บทว่า อนุวเทว แปลว่า ตามกัน ร่วมกัน อธิบายว่า พร้อม กันทีเดียว. แต่ครั้งถือเอาเค้าแห่งพยัญชนะ ไม่ควรถือว่า จิตเกิด ก่อน เจตสิกเกิดทีหลัง. จริงอยู่ อรรถคือความเป็นที่อาศัยของ

พญานะทั้งหลาย แม้ในกาลว่า มโนปุพฺพกุมา ฐมา มโนเสฏฺฐา
มโนมยา ก็นัยนี้เหมือนกัน.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๖

อรรถกถาสูตที่ ๗

ในสูตที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

กุศลธรรมแม้เป็นไปในภูมิ ๔ ท่านกล่าวว่า กุศล. คำที่เหลือ
พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในสูตที่ ๖ นั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๗

อรรถกถาสูตที่ ๘

ในสูตที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ภิกฺขเว ในคำว่า ยถิทํ ภิกฺขเว ปมาโท นี้ เป็นอาลปนะ
ความว่า ยถา อัย ปมาโท เหมือนความประมาทนี้. บทว่า ปมาโท
ได้แก่ อาการคือ ความประมาท. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า
ในธรรมเหล่านั้น ความประมาทเป็นไฉน ? ความปล่อยจิต การ
สนับสนุนความปล่อยจิตในกามคุณ ๕ ด้วยกายทวจจริต ด้วยวจี
ทวจจริต หรือด้วยมโนทวจจริต หรือการการทำโดยไม่เคารพ ความ
กระทำไม่คิดต่อ ความทำอันหาประโยชน์มิได้ ความประพฤติ
ย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพ ความ

ไม่อบรม ความไม่ทำให้มาก ซึ่งการอบรมกุศลธรรมทั้งหลาย.
ความประมาท กิริยาที่ประมาท ภาวะที่ประมาทเห็นปานนี้ได
นี้เรียกว่าความประมาท.

บทว่า อุปปนุณา จ กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ (กุศลธรรม
ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไปด้วย) นี้ ท่านกล่าวเนื่องด้วยฉานและ
วิปัสสนา. แต่มรรคผลที่เกิดขึ้นแล้วครั้งเดียว ไม่เสื่อมอีกต่อไป.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๘

อรรถกถาสูตที่ ๙

ในสูตที่ ๙ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ความไม่ประมาท พึงทราบโดยพิสดาร โดยตรงกันข้ามกับ
ความประมาท.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๙

อรรถกถาสูตที่ ๑๐

ในสูตที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ความเป็นผู้เกียจคร้าน ชื่อว่า โกสัชชะ. คำที่เหลือมีนัย
ดังกล่าวแล้วแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑๐

จบ อรรถกถาอัจฉราสังฆาตวรรคที่ ๖

วิริยารัมภาทิวรรคที่ ๗

ว่าด้วยเหตุเกิดขึ้นและเสื่อมไปแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรม

[๖๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนการปรารภความเพียร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลเป็นผู้ปรารภความเพียร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ข่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ข่อมเสื่อมไป.

[๖๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความเป็นผู้มีความมักมาก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลเป็นคนมักมาก อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ข่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ข่อมเสื่อมไป.

[๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความเป็นผู้มีความมักน้อย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลเป็นผู้มักน้อย กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ข่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ข่อมเสื่อมไป.

[๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความเป็นผู้ไม่สันโดษ คุณก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย เมื่อบุคคลไม่สันโดษ อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป.

[๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความสันโดษ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลสันโดษ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป.

[๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนการใส่ใจโดยไม่แยกคาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจโดยไม่แยกคาย อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป.

[๖๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนการใส่ใจโดยแยกคาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจโดยแยกคาย กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป.

[๖๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความเป็นผู้ไม่รู้สีกตัว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลไม่รู้สีกตัว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป

[๗๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความเป็นผู้รู้สีกตัว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้สีกตัว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ข่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ข่อมเสื่อมไป.

[๗๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความเป็นผู้มีมิตรชั่ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีมิตรชั่ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ข่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ข่อมเสื่อมไป.

จบ วิริยารัมภาทิวรรคที่ ๗

อรรถกถาวิริยารัมภาทิวรรคที่ ๗

อรรถกถาสูตรที่ ๑

ในสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า วิริยารมฺโห ได้แก่ ความริเริ่มความเพียร คือสัมมปปธาน
ซึ่งมีกิจ อธิบายว่า ความเป็นผู้มีความเพียรอันประกอบด้วยบริบูรณ์.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๑

อรรถกถาสูตรที่ ๒

ในสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มหิจฺจตา ได้แก่ ความโลภมาก ซึ่งท่านหมายกล่าว
ไว้ว่า ในธรรมเหล่านั้น ความมักมากเป็นไฉน ? ความปรารถนา
ยิ่งๆ ขึ้นไป แห่งภิกษุผู้ไม่สันโดษด้วยจีวรบิณฑบาต เสนาสนะ
คิลานปัจจัย อันเป็นเกสัชชปรិภการ ยิ่งขึ้นๆ หรือด้วยกามคุณ ๕
ความปรารถนา ความเป็นแห่งความปรารถนา ความมักมาก
ความกำหนัด ความกำหนัดมาก แห่งจิตเห็นปานนี้ใด นี้เรียกว่า
มหิจฺจตา ความมักมาก.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๒

อรรถกถาสูตที่ ๓

ในสูตที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อปฺปิจุตฺตา** ได้แก่ ความไม่โลภ. บทว่า **อปฺปิจุตฺต** ได้แก่ผู้ไม่ปรารถนา ก็ในที่นี้ พยัญชนะ ดูเหมือนยังมีส่วนเหลือ คือยังมีปรารถนาอยู่บ้าง ส่วนอรรถไม่มีส่วนเหลือ คือไม่ปรารถนาเลย. จริงอยู่ บุคคลนั้นท่านเรียกว่า ผู้มีความปรารถนาล้น เพราะภาวะที่มีความปรารถนามีประมาณน้อยก็หาไม่ได้ แต่ท่านเรียกว่า มีความปรารถนาล้น (มักน้อย) เพราะไม่มีความปรารถนา คือภาวะ ที่ไม่มีความโลภ ที่เขาส่องเสพบ่อย ๆ นั้นแล.

อีกอย่างหนึ่ง ในที่นี้ พึงทราบความต่างกันดังนี้ว่า **อตุริจุตฺตา** ความปรารถนาเกิน **ปาปิจุตฺตา** ความปรารถนาลามก **มฺหิจุตฺตา** ความมักมาก. ใน ๓ อย่างนั้น ความไม่อึดในลาภของตนยังปรารถนาในลาภของผู้อื่น ชื่อว่า ความปรารถนาเกิน. สำหรับผู้ประกอบด้วยความปรารถนาเกิดนั้น แม้ขนมสุขในภวณะหนึ่ง เขาใส่ไว้ในภวณะของตน ย่อมปรากฏ เหมือนขนมที่สุกไม่ดี และเหมือนมีน้อยขมนั้นนั้นแล เขาใส่ในภวณะของคนอื่น ปรากฏเหมือนสุกดี และเหมือนมีมาก. ความประกาศคุณที่ไม่มีอยู่ และความไม่รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่า ความปรารถนาลามก. ความปรารถนาลามกเมื่อนั้น มาแล้วในอภิธรรม โดยนัยมีอาทิว่า คนบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้จักเราว่า เป็นผู้ มีศรัทธา. บุคคลผู้ประกอบด้วยความปรารถนาลามกนั้น ย่อม

ตั้งอยู่ในความหลงกลวง. ส่วนความประกาศคุณที่มีอยู่ และความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่าเป็นผู้มีความมักมาก. ความมักมากเมื่อนั้นก็มาแล้วโดยนัยนี้เหมือนกันแหละว่า คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มึนศรัทธา ย่อมปรารธนาว่า ขอชนจงรู้จักเราว่า เป็นผู้มึนศรัทธา. บางคนเป็นผู้มีศีล ย่อมปรารธนาว่า ขอชนจงรู้จักเราว่าเป็นผู้มีศีล. บุคคลผู้ประกอบด้วยความมักมากนั้น เป็นผู้อึดไ้ได้ยาก. แม้มารดาผู้บังเกิดเกล้า ก็ไม่สามารถจะยึดจิตใจเขาได้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้ว่า

อตุลิกขนุโธ สนุทโทจ มหิจฺโฉ จาปี ปุคฺคโล
สกุณฺณ ปจฺจยเต ทนฺตุ ตโยเปเต อตฺตปิยา.

กองไฟ ๑ สมุทฺร ๑ คนมักมาก ๑ ให้ปัจจัยตั้ง
เล่มเกวียน ทั้ง ๓ ประเภทนั้น ไม่รู้จักอื่น.

ส่วนการซ่อนคุณที่มีอยู่ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่า ความเป็นผู้มักน้อย. บุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มักน้อยนั้น ย่อมปรารธนาว่า ขอชนจงรู้จักเราว่าเป็นผู้มึนศรัทธา เป็นผู้มีศีล ชอบสงัด เป็นพหูสูต ผู้ปรารถนาความเพียร ถึงพร้อมด้วยสมาธิ เป็นผู้มึนปัญญา เป็นจิณาสพ ย่อมไม่ปรารธนาว่า ขอชนจงรู้จักเราว่าเป็นพระจิณาสพ เหมือนพระมัชฌันติกเถระ ฉะนั้น.

ได้ยินว่า พระเถระ ได้เป็นพระจิณาสพผู้ใหญ่. แต่บาตรและจีวรของท่าน มีราคาเพียงบาทเดียวเท่านั้น. ท่านได้เป็นพระสังฆเถระ ในวันฉลองวิหาร ของพระเจ้าธรรมมาศกราช. ครั้งนั้น

มนุษย์ทั้งหลายเห็นว่า ท่านเป็นผู้ปอนนัก จึงกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงอยู่ภายนอกสักครู่เถิด. พระเถระคิดว่า เมื่อพระจีณาสพ เช่นเรา ไม่กระทำการสงเคราะห์พระราชา คนอื่นใครเล่าจักทำได้ ดังนี้แล้วจึงดำลงในแผ่นดิน แล้วผุดขึ้นรับก้อนข้าวที่เขายกขึ้นเพื่อ พระสังฆเถระได้พอดี. ท่านเป็นพระจีณาสพ ย่อมไม่ปรารถนาว่า ขอลคนจรรู้จักเราว่าเป็นพระจีณาสพ ด้วยประการอย่างนี้.

ก็แล ภิกษุผู้มักน้อยอย่างนี้ ย่อมทำลาภที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น หรือย่อมทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้มั่นคง ย่อมทำจิตของทายก ให้ยินดี. ภิกษุนั้นย่อมถือเอาแต่น้อย เพราะความที่ตนเป็นผู้มักน้อย โดยประการใด ๆ มนุษย์ทั้งหลายเลื่อมใสในวัตรของท่าน โดย ประการนั้น ๆ ย่อมถวายเป็นอันมาก.

ความมักน้อยมีอีกอย่าง มี ๔ ประการคือ มักน้อยในปัจจัย ๑ มักน้อยในรูปคงค์ ๑ มักน้อยในปริษัติ ๑ มักน้อยในอริคม ๑ บรรดา ความมักน้อย ๔ อย่างนั้น ความมักน้อยในปัจจัย ๔ ชื่อว่า มักน้อย ในปัจจัย. ภิกษุนั้น ย่อมรู้กำลังของทายก ย่อมรู้กำลังของไทยธรรม ย่อมรู้กำลังของตน ถ้าไทยธรรมมีมาก ทายกประสงค์จะถวายน้อย ย่อมรับแต่น้อย ด้วยอำนาจทายก, ไทยธรรมมีน้อย ทายกประสงค์ จะถวายมาก ย่อมรับแต่น้อย ด้วยอำนาจไทยธรรม แม้ไทยธรรม มีมาก ทั้งทายกก็ประสงค์จะถวายมาก ย่อมรู้จักกำลังของตนแล้ว รับแต่พอประมาณ. ภิกษุผู้ไม่ประสงค์จะให้คนอื่นรู้การสมาทาน รูปคงค์แจ่มแจ้ง ฟังทราบเรื่องเหล่านี้ เป็นอุทาหรณ์.

เล่ากันมาว่า พระมหากุมารกัสสปเถระผู้ถือโศสานิกังคธุดงค์ อยู่ในป่าช้ำมาตลอด ๖๐ ปี. ภิกษุอื่นแม้แต่รูปเดียวก็ไม่รู้ ด้วยเหตุ นั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า

**เราอยู่ในป่าช้ำมาตลอด ๖๐ ปีรวด ภิกษุผู้เป็น
เพื่อน ก็ไม่รู้เรา โอเราเป็นยอดของผู้ถือการอยู่
ป่าช้ำเป็นวัตร.**

พระเถระสองรูปพี่น้องกันอยู่ที่เจดีย์บรรพต. น้องชายถือเอาท่อน อ้อยที่อุปัฏฐากส่งไปถวาย ไปสู่สำนักของพี่ชายกล่าวว่า ท่านขอรับ นิมนต์ท่านฉันเถิด. เวลาที่พูดเป็นเวลาทีพระเถระกระทำกตกิจ เสร็จแล้วบ้วนปาก. พระเถระกล่าวว่า อย่าเลยคุณ. น้องชายกล่าวว่า ท่านถือโอกาสนิกังคธุดงค์หรือขอรับ. พระเถระกล่าวว่า เอามาเถอะ คุณ ท่อนอ้อย แม้ถือโอกาสนิกังคธุดงค์ถึง ๕๐ ก็ยังปกปิดธุดงค์ ไว้ กระทำการฉันแล้ว บ้วนปาก อิฐิฐานธุดงค์ใหม่แล้วไป. ก็ ภิกษุใด เป็นเหมือนพระสาเกตตีสเถระ ไม่ปรารถนาจะให้ผู้อื่น รู้ว่าตนเป็นพหูสูต ภิกษุ ชื่อว่า เป็นผู้มักน้อยในปริยัติ.

ได้ยินว่า พระเถระคิดว่า เวลาไม่มีจึงไม่กระทำโอกาสใน อุเทศ (เรียน) และปริปุจฉา (สอบถาม) ถูกทักท้วงว่า ท่านขอรับ เมื่อไรท่านจักได้มรรณณะ (เวลาตาย) จึงสละหมู่ ไปยังกณิการวาลิก สมุทรวินัย. ในที่นั้น ท่านได้มีอุปการะแก่พระเถระ พระนวกะ และพระมัชฌิมะ ตลอดภายในพรรษา ในปวารณาในวันอุโบสถ. ให้ชาวชนบทแตกตื่นด้วยธรรมมิกถาแล้วก็ไป.

ส่วนภิกษุใดเป็นพระอริยะชั้นใดชั้นหนึ่งมีพระโศคาบันเป็นต้น
ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ว่าตนเป็นพระโศคาบันเป็นต้น ภิกษุนี้ ชื่อว่า
ผู้มี**ความปรารถนาล้นในอริคม** เหมือนกุกุบุตร ๓ คน แลเหมือน
ช่างหม้อ ชื่อมณีการะ. ก็ในอรรถนี้ แม้ปุถุชนผู้ศึกษาประกอบด้วย
ความไม่โลภมีกำลังกล้า ได้อาเสวนะแล้ว ก็พึงทราบว่าเป็นผู้มักน้อย.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

ใน**สูตที่ ๔** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อสนุญฺจिता** ได้แก่ ความโลภกล่าวคือความไม่สันโดษ
อันเกิดแก่บุคคลผู้แสพคบหา เข้าไปนั่งใกล้ บุคคลผู้ไม่สันโดษ.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕

ใน**สูตที่ ๕** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สนุญฺจิสฺส** ได้แก่ ความสันโดษกล่าวคือความไม่โลภ
อันเกิดแก่บุคคลผู้แสพคบหา เข้าไปนั่งใกล้ บุคคลผู้สันโดษ.

บทว่า **สนุญฺจิสฺส** ได้แก่ผู้ประกอบด้วยความสันโดษในปัจจุบัน
ตามมีตามได้ ความสันโดษนั้นมี ๑๒ อย่าง คือ ความสันโดษในชีวิต

๓ อย่าง คือ ยถาลากสันโดษ ๑ ยถาพลสันโดษ ๑ ยถาสารูปสันโดษ ๑. ในบิณฑบาตเป็นต้นก็เหมือนกัน. สันโดษนั้นมีการพรรณนาตามประเภทดังต่อไปนี้ ภิกษุในพระศาสนานี้ ได้จีวรดีหรือไม่ดีก็ตาม เธอยังอุตสาหภาพให้เป็นไปด้วยจีวรนั้นแล ไม่ปรารถนาจีวรอื่น ถึงได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยถาลากสันโดษในจีวรของภิกษุนั้น. ฝ่ายภิกษุอีกรูปหนึ่ง เป็นผู้กำลังทูลพลตามปกติ หรืออุกอาพาธ และชราครอบงำ ห่มจีวรหนัก ย่อมลำบาก เธอเปลี่ยนจีวรนั้นกับภิกษุผู้ชอบพอกัน ถึงจะยังอุตสาหภาพให้เป็นไปด้วยจีวรเบา ก็เป็นผู้สันโดษ. นี่ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในจีวรของภิกษุนั้น. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง เป็นผู้ได้ปัจจัยที่ประณีต ได้จีวรแผ่นผ้าที่นำมาแต่เมืองโสमारเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งที่มีราคา ก็หรือว่าได้จีวรเป็นอันมาก ให้ไปด้วยคิดว่า จีวรนี้สมควรแก่พระเถระผู้วชชานาน นี้สมควรแก่ภิกษุ ผู้เป็นพหูสูต นี้สมควรแก่ภิกษุผู้เป็นไข้ นี้สมควรแก่ภิกษุผู้มีลาภน้อย แล้วจึงเลือกเอาจีวรเก่าของภิกษุเหล่านั้น หรือผ้าเปรอะเปื้อนจากกองขยะ เป็นต้น (หรือผ้าตกตามร้านตลาด) กระทำเป็นสังฆาฎิด้วยผ้าเหล่านั้น แม้ครองเองก็เป็นผู้สันโดษทีเดียว นี่ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษ ของภิกษุนั้น. อนึ่ง ภิกษุในศาสนานี้ได้บิณฑบาตอันเศร้าหมองหรือประณีต เธอย่อมยังอุตสาหภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นนั่นแล ไม่ปรารถนาบิณฑบาตอื่น ถึงได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยถาลากสันโดษของภิกษุนั้น อนึ่ง ภิกษุใดบิณฑบาตที่แสดงต่อปกติของตน หรือแสดงแก่ความป่วยไข้ บริโภคแล้วไม่ผาสุก เธอให้บิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน แล้วฉันโภชนะอันเป็นสัปปายะจากมือของภิกษุนั้น แม้กระทำสมณธรรมอยู่ ก็เป็นผู้สันโดษแท้

นี่ชื่อว่า ยถาผลสันโดษ ในบิณฑบาตของภิกษุนั้น. ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้บิณฑบาตอันประณีตเป็นอันมาก เธอถวายบิณฑบาตนั้น แก่พระเถระผู้บวชนาน ผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อย และผู้เป็นไข้ เหมือนจิวร แม้ฉันอาหารจากสำนักของภิกษุเหล่านั้น หรืออาหารที่ระคนกัน เพราะเที่ยวบิณฑบาตมา ก็ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษแท้. นี่ชื่อว่า ยถาสารูปปลันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น.

อนึ่งภิกษุในพระศาสนา นี้ ได้เสนาสนะที่น่าชอบใจ. หรือไม่น่าชอบใจ. เธอไม่ให้ความดีใจเกิดขึ้น ไม่ให้ความขุ่นใจเกิดขึ้น ย่อมยินดีด้วยเสนาสนะ ตามที่ได้เท่านั้น โดยที่สุดแม้เครื่องลาดทำด้วยหญ้า. นี่ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในเสนาสนะของภิกษุนั้น.

อนึ่ง ภิกษุได้เสนาสนะ. แสดงแก่ปกติของตน หรือแสดงแก่ความเป็นไข้ของตน ซึ่งเธออยู่ ไม่มีความผาสุก เธอให้เสนาสนะนั้น แก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน แม้จะอยู่ในเสนาสนะอันเป็นสัปปายะ ก็เป็นผู้สันโดษแท้ นี่ชื่อว่า ยถาผลสันโดษในเสนาสนะของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่งมีบุญมาก ได้เสนาสนะอันประณีต เป็นอันมาก มีถ้ำมณฑป และเรือนยอดเป็นต้น เธอถวายเสนาสนะแม่เหล่านั้น แก่พระเถระผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มีลาภน้อย และผู้เป็นไข้เหมือนดังจิวร ถึงจะอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง ก็เป็นผู้สันโดษแท้ นี้ ชื่อว่า ยถาสารูปปลันโดษในเสนาสนะของภิกษุนั้น. แม้ภิกษุใด พิจารณาว่า ธรรมดาว่าเสนาสนะ. อันดีที่สุด เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ถิ่นมัทธะ ย่อมครอบงำสำหรับผู้นั่งในที่นั้น สำหรับผู้นอนหลับแล้วตื่นขึ้น วิตก

อันลามกย่อมปรากฏ เธอไม่รับเสนาสนะเช่นนั้น แม้ที่มาถึงแล้ว เธอปฏิเสธเสนาสนะนั้น ถึงจะอยู่ในกลางแจ้ง มีอยู่โคนไม้เป็นต้น ก็เป็นผู้สันโดษแท้ นี่ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะของ ภิกษุนั้น.

อนึ่งภิกษุในพระศาสนา นี้ได้เกสซ์อันเศร้าหมอง หรือประณีต เธอย่อมยินดีด้วยเกสซ์ที่ตนได้นั้นนั่นแล ไม่ปรารถนาเกสซ์อื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ ในคิลานปัจฉัยของภิกษุนั้น. อนึ่งภิกษุใด ต้องการน้ำมันกลับไปได้น้ำอ้อย แม้เธอถวายน้ำอ้อยนั้นแก่ ภิกษุผู้ชอบพอกัน ถือเอาน้ำมันจากมือของภิกษุผู้ชอบกันนั้น หรือ แสวงหาน้ำมันอื่น กระทำเกสซ์ ก็เป็นผู้สันโดษแท้ นี่ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในคิลานปัจฉัย ของภิกษุนั้น ภิกษุอีกรูปหนึ่ง มี บุญมาก ได้เกสซ์อันประณีต มีน้ำมันและน้ำอ้อยเป็นต้นเป็นอันมาก เธอถวายเกสซ์นั้นแก่พระเถระผู้บวชนาน ผู้พหูสูต ผู้มีลาภน้อย และผู้เป็นไข้ เหมือนจิวร แม้จะยังอดภาพให้เป็นไปด้วยเกสซ์อย่าง ใดอย่างหนึ่ง อันเขานำมาแล้วเพื่อภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นผู้สันโดษแท้. อนึ่งภิกษุใดเมื่อเขาใส่สมอคองน้ำมูตรลงในภาชนะหนึ่ง วางวัตถุมีรส อร่อย ๔ ลงในภาชนะหนึ่ง แล้วพูดว่าท่านขอรับ ท่านต้องการ สิ่งใด จงถือเอาสิ่งนั้นไปเถิด ถ้าโรคของเธอสงบไป แม้ด้วยเกสซ์ ทั้งสอง ชนิดใดชนิดหนึ่งไซ้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ชื่อว่า สมอคองน้ำมูตร บัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นสรรเสริญแล้ว จึงปฏิเสธ ของมีรสอร่อย ๔ อย่าง แม้กระทำเกสซ์ด้วยสมอคองน้ำมูตรก็เป็น ผู้สันโดษอย่างยิ่ง นี่ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในคิลานปัจฉัย ของ

พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 140
ภิกษุ นั้น. ก็บรรดาสันโดย ๓ ในปัจฉิมเฉพาะอย่างหนึ่งๆ นี้ ยถา-
สารูปปลันโดยเป็นเลิศ.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๕

อรรถกถาสูตรที่ ๖ - ๗

ในสูตรที่ ๖ - ๗ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

อโยนิโสมนสิการ และโยนิโสมนสิการ มีลักษณะดังกล่าว
แล้วในหนหลัง และคำที่เหลือในสูตรนี้มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น แล.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๖ - ๗

อรรถกถาสูตรที่ ๘

ในสูตรที่ ๘ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อสมุปชฌณํ ได้แก่ ความไม่รู้ตัว. คำว่า
อสมุปชฌณํ นี้ เป็นชื่อของโมหะ. บทว่า อสุปชานสุต ได้แก่ ผู้ไม่
รู้ตัว คือผู้หลง.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๘

อรรถกถาสูตที่ ๕

ในสูตที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สมุทฺตมฺ ได้แก่ ความรู้ตัว. บทว่า สมุทฺตมฺ นี้เป็นชื่อแห่งปัญญา. บทว่า สมุทฺตมฺ ได้แก่ผู้รู้ตัวอยู่.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๑๐

ในสูตที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปาปมิตฺตตา ความว่า มิตรชั่ว คือลามก มีอยู่แก่ผู้ใดผู้นั้นชื่อว่า มิตรชั่ว. ความที่มีมิตรชั่ว ชื่อว่า ปาปมิตฺตตา ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว. คำว่า ปาปมิตฺตตา นี้ เป็นชื่อของขันธ ๔ ที่เป็นไปโดยอาการนั้น. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ความเป็นผู้มีมิตรชั่วเป็นไหน ? บุคคลเหล่าใด เป็นผู้มีศีรัทธา เป็นผู้กุศล เป็นผู้สุขน้อย เป็นผู้ตระหนี่ เป็นผู้มีปัญญาทราม การเสพ การอาศัยเสพ การส้องเสพ การคบหา การสมคบ ความรักดี ความจงรัก บุคคลเหล่านั้น ความมีบุคคลเหล่านั้น เป็นเพื่อนนี้ เรียกว่า ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑๐

จบ อรรถกถาวินิยามภาทวารคที่ ๗

กัลยาณมิตตตาทิวรรคที่ ๘

ว่าด้วยความมีมิตรดีเป็นเหตุให้กุศลธรรมเกิดขึ้นเป็นต้น

[๗๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีมิตรดี กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ข่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ข่อมเสื่อมไป.

[๗๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนการประกอบอกุศลธรรมเนื่อง ๆ ไม่ประกอบกุศลธรรมเนื่อง ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะการประกอบอกุศลธรรมเนื่อง ๆ เพราะการไม่ประกอบกุศลธรรมเนื่อง ๆ อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ข่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ข่อมเสื่อมไป.

[๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนการประกอบกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่ประกอบอกุศลเนื่อง ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะการประกอบกุศลธรรมเนื่อง ๆ เพราะการไม่ประกอบอกุศลธรรม

เนื่อง ๆ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป.

[๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น หรือโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนการใส่ใจโดยไม่แยบคาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจโดยไม่แยบคาย โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ถึงความเจริญบริบูรณ์.

[๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนการใส่ใจโดยแยบคาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจโดยแยบคาย โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ละโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์

[๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเสื่อมญาติมีประมาณน้อย ความเสื่อมปัญญาชั่วร้ายที่สุดกว่าความเสื่อมทั้งหลาย.

[๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเจริญด้วยญาติมีประมาณน้อย ความเจริญด้วยปัญญาเลิศกว่าความเจริญทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงสำนึกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเจริญด้วยปัญญา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำนึกอย่างนี้แล.

[๗๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเสื่อมแห่งโภคะมีประมาณน้อย ความเสื่อมแห่งปัญญาชั่วร้ายที่สุดกว่าความเสื่อมทั้งหลาย.

[๘๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเจริญด้วยโภคะมีประมาณน้อย ความเจริญด้วยปัญญาเลิศกว่าความเจริญทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายพึงสำเนียงอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเจริญโดยความเจริญปัญญา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเนียงอย่างนี้แล.

[๘๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเสื่อมยศมีประมาณน้อย ความเสื่อมปัญญาชั่วร้ายที่สุดกว่าความเสื่อมทั้งหลาย.

จบ กัลยาณมิตตตาทิวรรคที่ ๘

อรรถกถากัลยาณมิตรตทาทิวรรคที่ ๘

อรรถกถาสูตรที่ ๑

สูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๘ มีวินัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กัลยาณมิตรตทา ความว่า ชื่อว่ากัลยาณมิตร เพราะมีมิตรดี ภาวะแห่งความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรนั้น ชื่อว่า กัลยาณมิตรตทา ความเป็นผู้มีมิตรดี. คำที่เหลือพึงทราบโดยนัยที่ตรงกันข้ามกับคำดังกล่าวนี้.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๑

อรรถกถาสูตรที่ ๒

ในสูตรที่ ๒ มีวินัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อนุโยโค ได้แก่ การประกอบ การประกอบทั่ว. บทว่า อนุโยโค ได้แก่ การไม่ประกอบ การไม่ประกอบทั่ว. บทว่า อนุโยคา แปลว่า เพราะการประกอบเนื่องๆ. บทว่า อนุโยคา แปลว่า เพราะไม่ประกอบเนื่องๆ. บทว่า กุสลานํ ฐมฺมานํ ได้แก่ กุศลธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๔.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๒

อรรถกถาสูตรที่ ๓

ในสูตรที่ ๓ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

ในสูตที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า โขชฌงคา ได้แก่ ธรรม ๗ ประการ อันเป็นองค์คุณของสัตว์ผู้ตรัสรู้. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า โขชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งธรรมสามัคคีเครื่องตรัสรู้ อันเป็นเหตุออกจากวัฏฏะ หรือทำให้แจ้งสัจจะ ๔ ของสัตว์ผู้ตรัสรู้นั้น. บทว่า โขชฌงคา ความว่า ชื่อว่า โขชฌงค์ ด้วยอรรถว่าอะไร ? ที่ชื่อว่า โขชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งธรรมสามัคคีเครื่องตรัสรู้ ชื่อว่า โขชฌงค์ เพราะองค์แห่งธรรมสามัคคีเครื่องตรัสรู้ตาม. ชื่อว่า โขชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งธรรมสามัคคีเครื่องตรัสรู้เฉพาะ. ชื่อว่า โขชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งธรรมสามัคคีเครื่องตรัสรู้พร้อม. ชื่อว่า โขชฌงค์ เพราะเป็นไปพร้อม ด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้. ก็บท (ว่า โขชฌงค์) นี้ ท่านจำแนกไว้แล้วด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕

ในสูตที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ด้วยบทนี้ว่า ภาวนาปาริปุรี คจฺจนฺติ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ ดังนี้ ท่านกล่าวถึงภูมิพร้อมด้วยกิจ ตามความเป็นจริง แห่ง

โพชฌงค์. ก็ภูมิตั้งนี้มี ๔ อย่าง คือวิปัสสนา ๑ ฌานที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา ๑ มรรค ๑ ผล ๑ ใน ๔ อย่างนั้น ในเวลาที่เกิดในวิปัสสนา โพชฌงค์ จัดเป็นกามวจร. ในเวลาที่เกิดในฌานอันเป็นบาทของวิปัสสนา โพชฌงค์ เป็นรูปาวจร และอรูปาวจร. ในเวลาที่เกิดในมรรคและผล โพชฌงค์เป็นโลกุตตระ. ดังนั้น ในสูตรนี้ท่านจึงกล่าวโพชฌงค์ว่า เป็นไปในภูมิทั้ง ๔.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๖

ในสูตรที่ ๖ มีความย่อเหตุที่เกิดเรื่อง ก็ในเหตุที่เกิดเรื่อง ท่านตั้งเรื่องไว้ดังต่อไปนี้ :-

ภิกษุมารูปนั่งประชุมกันในโรงธรรม ท่านเกิดสนทนาปรารภ พันธุมัลลเสนาบดีขึ้นในระหว่าง ดังนี้ว่า อาวุโส ตระกูลชื่อนั้นเมื่อก่อน ได้มีหมัญญาติเป็นอันมาก มีสมัครพรรคพวกมาก บัดนี้มีญาน้อย มีสมัครพรรคพวกน้อย. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบวาระจิต ของภิกษุเหล่านั้น ทรงทราบวาทว่า เมื่อเราไป (ที่นั่น) จักมีเทศน์กัณฑ์ใหญ่จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี ประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์ ที่เขตกแดงไว้ในโรงธรรม แล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเรอนั่งประชุมด้วยเรื่องอะไรกัน. พวกภิกษุกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เรื่องคามนิคมเป็นต้น อย่างอื่นย่อมไม่มี แต่ตระกูลชื่อนั้น เมื่อก่อนมีญานามาก มีสมัคร

พรรคพวกมาก บัดนี้ มีญาติน้อย มีสมัครพรรคพวกน้อย พวก
ข้าพระองค์ นั่งประชุมสนทนากันดังนี้. พระศาสดาทรงปรารภ
สูตรนี้ว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเลื่อมนี้มีประมาณน้อย ดังนี้
ในเมื่อเกิดเรื่องนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปมตฺติกา** ได้แก่เล็กน้อย คือ มี
ประมาณน้อย. จริงอยู่ ด้วยความเลื่อมนี้ ท่านกล่าวคำมีอาทิว่า
ความเลื่อมจากสวรรค์ หรือจากมรรคยอมไม่มี นั้นเป็นเพียงความ
เลื่อมในปัจจุบันเท่านั้น. บทว่า **เอตฺ ปตฺติภฺจฺจ** ความว่า นี้เป็นของ
ที่เลวร้าย นี้เป็นของต่ำทราม. บทว่า **ยทฺธิ ปญฺญาปริหานิ** ความว่า
ความเลื่อมแห่งกัมมัสสกตปัญญา ฌานปัญญา วิปัสสนาปัญญา
มรรคปัญญา และ ผลปัญญา ในศาสนาของเรา เป็นความเลื่อม
ที่เลวร้าย เป็นความเลื่อมที่ต่ำทราม เป็นความเลื่อมที่ควรละทิ้งเสีย.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๖

อรรถกถาสูตรที่ ๗

ในสูตรที่ ๗ ท่านกล่าวไว้แล้ว ในเหตุเกิดเรื่องเหมือนกัน.
ได้ยินว่า บรรดา ภิกษุสงฆ์ ผู้นั่งประชุมกันในโรงธรรม บางพวก
กล่าวอย่างนี้ว่า ตระกูลชื่อนั้น เมื่อก่อนมีญาติน้อย พวกน้อย บัดนี้
ตระกูลนั้น มีญาติมาก มีพวกมาก หมายถึงตระกูลนั้น จึงกล่าว
อย่างนี้แล. คือ หมายถึงนางวิสาขาอุบาสิกา และเจ้าลิจฉวีใน
กรุงเวสาลี. พระศาสดา ทรงทราบวาระจิตของภิกษุเหล่านั้น จึง

เสด็จมาโดยนัยก่อนนั้นแล ประทับนั่งบนธรรมาสน์ ตรัสถามว่า
ภิกษุทั้งหลาย พวกเขอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ? ภิกษุเหล่านั้น
กราบทูลให้ทรงทราบตามความเป็นจริงแล้ว. พระศาสดาทรงเริ่ม
พระสูตรนี้เพื่อเหตุเกิดเรื่องนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมตฺติกา** ความว่า ชื่อว่าน้อย
เพราะไม่มีผู้อาศัยสมบัตินั้นแล้ว ถึงสวรรค์หรือมรรคได้. บทว่า
ยทิตฺถํ ปญฺญาวุฑฺฒิ ได้แก่ความเจริญแห่งกัมมัตสกตปัญญาเป็นต้น.
บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะชื่อว่าความเจริญแห่งญาติเป็นเพียง
ปัจจุบันเป็นเรื่องเล็กน้อย ไม่สามารถให้ถึงสวรรค์ หรือมรรคได้.
บทว่า **ปญฺญาวุฑฺฒินิยา** ได้แก่ ด้วยความเจริญแห่งปัญญา มีกัมมัตสกต-
ปัญญาเป็นต้น.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๗

อรรถกถาสูตที่ ๘

สูตรที่ ๘ ท่านกล่าวไว้ในเหตุเกิดเรื่องเหมือนกัน. ได้ยินว่า
ภิกษุมารูป นั่งประชุมกันในโรงธรรม ปรรกบุตรของเศรษฐี
ผู้มีทรัพย์มากกล่าวว่า ตระกูลชื่อนั้น เมื่อก่อนมีโภคะมาก มีเงิน
และทองมาก บัดนี้ตระกูลนั้นกลับมีโภคะน้อย. พระศาสดาเสด็จ
มาโดยนัยก่อนนั้นแล ทรงสดับคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงทรง
เริ่มพระสูตรนี้.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๘

อรรถกถาสูตที่ ๕

แม้ใน **สูตรที่ ๕** ท่านก็กล่าวไว้ ในเหตุเกิดเรื่องเหมือนกัน
ได้ยินว่า พวกภิกษุหนึ่งประชุมกันในโรงธรรม ปรรากากวลีย
เศรษฐีและปุณณเศรษฐี กล่าวว่า ตระกูลชื่อนั้น เมื่อก่อนมีโกคะ
น้อย บัดนี้ตระกูลเหล่านั้นมีโกคะมาก. พระศาสดาเสด็จมาโดยนัย
ก่อนนั้นแล ทรงสดับของภิกษุเหล่านั้น จึงเริ่มพระสูตรนี้. คำที่
เหลือ ในสูตรทั้ง ๒ นี้ ฟังทราบโดยนัยดังกล่าวในหนหลังนั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๑๐

แม้**สูตรที่ ๑๐** ท่านกล่าวไว้แล้วในเหตุเกิดเรื่องเหมือนกัน.
ได้ยินว่า ภิกษุทั้งหลายในโรงธรรมปรรากพระเจ้าโกศลมหाराช
กล่าวว่า ตระกูลชื่อนั้น เมื่อก่อนมียศมาก มีบริวารมาก บัดนี้
มียศน้อย มีบริวารน้อย พระศาสดาเสด็จมาโดยนัยก่อนนั้นแล ทรง
สดับคำของภิกษุเหล่านั้น จึงเริ่มเทศนานี้. คำที่เหลือฟังทราบ
โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑๐

จบ อรรถกถากัถยามมิตตดาทีวรรคที่ ๘

ปมทาทีวรรคที่ ๕

ว่าด้วยธรรมที่เลิศและเป็นไปเพื่อประโยชน์และมีประโยชน์

[๘๒] คุณก่อนิกษุทั้งหลาย ความเจริญด้วยศมีประมาณน้อย ความเจริญด้วยปัญญาเลิศกว่าความเจริญทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงสำเนียงอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเจริญโดยความเจริญด้วยปัญญา คุณก่อนิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล.

[๘๓] คุณก่อนิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความประมาท คุณก่อนิกษุทั้งหลาย ความประมาท ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๘๔] คุณก่อนิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความไม่ประมาท ก่อนิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาท ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๘๕] คุณก่อนิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้เกียจคร้าน คุณก่อนิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้เกียจคร้าน ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๘๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้ปรารถนาคือความเพียร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้ปรารถนาคือความเพียร ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๘๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เพื่อนความเป็นผู้มักมาก ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มักมาก ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๘๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มักน้อย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มักน้อย ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๘๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้ไม่สันโดษ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้สันโดษ ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๙๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้สันโดษ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้สันโดษ ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนการใส่ใจโดยไม่แยกคาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การใส่ใจโดยไม่แยกคาย ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนการใส่ใจโดยแยกคาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การใส่ใจโดยแยกคาย ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้ไม่รู้สีกตัว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้ไม่รู้สีกตัว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๕๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้รู้สีกตัว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้สีกตัว ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรชั่ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มีมิตรดี ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่

[๕๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนการประกอบอกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่ประกอบอกุศลธรรม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การประกอบอกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่ประกอบอกุศลธรรม ข่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนการประกอบอกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่ประกอบอกุศลธรรม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การประกอบอกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่ประกอบอกุศลธรรม ข่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

จบ ปมาทาทิวัตรที่ ๕

อรรถกถาปมาทาทีววรรคที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๑

วรรคที่ ๕ สูตที่ ๑ ท่านกล่าวไว้แล้ว ในเหตุเกิดเรื่องนั้นแล. ได้ยินว่า ภิกษุมารูป นั่งประชุมกันในโรงธรรม ปรรภถึงกุ่มภ-โลกกล่าวว่า ตระกูลชื่อโน้น เมื่อก่อนมีขณน้อย มีบริวารน้อย บัดนี้มีขณมากมีบริวารมาก. พระศาสดาเสด็จมาโดยนัยก่อนนั้นแล ได้ทรงสดับคำของภิกษุเหล่านั้น จึงเริ่มพระสุตนี้ ใจความแห่งพระสุตนั้น พึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑

อรรถกถาสูตที่ ๒

ในสูตที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-
บทว่า มหโต อนาคตาย ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่ความพินาศ
อย่างใหญ่ คำที่เหลือในสูตนี้ง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๒

จบ อรรถกถาปมาทาทีววรรคที่ ๕

วรรคที่ ๑๐

ว่าด้วยธรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์และมีใช้ประโยชน์

[๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความประมาท คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความประมาทย่อมเป็น
ไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๐๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความไม่ประมาท คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาท
ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๐๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความเป็นผู้เกียจคร้าน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้
เกียจคร้าน ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๐๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนการปรารภความเพียร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การปรารภ
ความเพียร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๐๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เข้าไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความเป็นผู้มักมาก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มักมาก
ย่อมเข้าไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๐๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เข้าไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความเป็นผู้มักน้อย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มักน้อย
ย่อมเข้าไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เข้าไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความเป็นผู้ไม่สันโดษ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้ไม่
สันโดษย่อมเข้าไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๐๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เข้าไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความเป็นผู้สันโดษ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้สันโดษ
ย่อมเข้าไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๐๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เข้าไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนการใส่ใจโดยไม่แยบคาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การใส่ใจ
โดยไม่แยบคาย ย่อมเข้าไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๐๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เข้าไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนการใส่ใจโดยแบบคาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การใส่ใจโดย
แบบคาย ย่อมเข้าไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๐๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เข้าไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความเป็นผู้ไม่รู้สีกตัว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้ไม่
รู้สีกตัว ย่อมเข้าไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๑๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เข้าไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความเป็นผู้รู้สีกตัว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้สีกตัว
ย่อมเข้าไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๑๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เข้าไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความเป็นผู้มีมิตรชั่ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว
ย่อมเข้าไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๑๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เข้าไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มีมิตรดี
ย่อมเข้าไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนการประกอบกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่ประกอบกุศลธรรม
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การประกอบกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่
ประกอบกุศลธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

[๑๑๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เรา
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่
เหมือนการประกอบกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่ประกอบกุศลธรรม
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การประกอบกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่ประกอบ
กุศลธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่.

ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้พระสังฆธรรมเสื่อมและมั่นคง

[๑๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง เป็นไปเพื่อความที่เสื่อมสูญ เพื่อความอันตรายแห่ง
สังฆธรรม เหมือนความประมาท คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความประมาท
ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความอันตรายแห่งสังฆธรรม.

[๑๑๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อ
ความไม่อันตรายแห่งสังฆธรรม เหมือนความไม่ประมาท คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาท ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น
เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรายแห่งสังฆธรรม.

[๑๑๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความอันตรายแห่ง
สังขาร เหมือนความเป็นผู้เกียจคร้าน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความ
เป็นผู้เกียจคร้าน ข่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความอันตราย
แห่งสังขาร.

[๑๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อ
ความไม่อันตรายแห่งสังขาร เหมือนการปรารถนาความเพียร
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การปรารถนาความเพียร ข่อมเป็นไปเพื่อความ
ดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรายแห่งสังขาร.

[๑๑๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความอันตรายแห่ง
สังขาร เหมือนความเป็นผู้มักมาก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความ
เป็นผู้มักมาก ข่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความอันตราย
แห่งสังขาร.

[๑๒๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อ
ความไม่อันตรายแห่งสังขาร เหมือนความเป็นผู้มักน้อย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มักน้อย ข่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น
เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรายแห่งสังขาร.

[๑๒๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใส เพื่อความอันตรธานแห่ง
สัทธรรม เหมือนความเป็นผู้ไม่สันโดษ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความ
เป็นผู้ไม่สันโดษ ข่อมเป็นไปเพื่อความเลื่อมใส เพื่อความอันตรธาน
แห่งสัทธรรม.

[๑๒๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เลื่อมใส เพื่อ
ความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม เหมือนความเป็นผู้สันโดษ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้สันโดษ ข่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น
เพื่อความไม่เลื่อมใส เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม.

[๑๒๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใส เพื่อความไม่เลื่อมใส เพื่อ
สัทธรรม เหมือนการใส่ใจโดยไม่แยกกาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
การใส่ใจโดยไม่แยกกาย ข่อมเป็นไปเพื่อความเลื่อมใส เพื่อความ
อันตรธานแห่งสัทธรรม.

[๑๒๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เลื่อมใส เพื่อ
ความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม เหมือนการใส่ใจโดยแยกกาย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย การใส่ใจโดยแยกกาย ข่อมเป็นไปเพื่อดำรงมั่น เพื่อ
ความไม่เลื่อมใส เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม.

[๑๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้ อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความอันตรายแห่ง สัทธรรม เหมือนความเป็นผู้ไม่รู้สีกตัว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้ไม่รู้สีกตัว ข่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความอันตราย แห่งสัทธรรม.

[๑๒๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้ อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อ ความไม่อันตรายแห่งสัทธรรม เหมือนความเป็นผู้รู้สีกตัว คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้สีกตัว ข่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรายแห่งสัทธรรม.

[๑๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้ อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความอันตรายแห่ง สัทธรรม เหมือนความเป็นผู้มีมิตรชั่ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว ข่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความอันตราย แห่งสัทธรรม.

[๑๒๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้ อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อ ความไม่อันตรายแห่งสัทธรรม เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มีมิตรดี ข่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรายแห่งสัทธรรม.

[๑๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความอันตรายแห่ง
สังขาร เหมือนการประกอบอกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่ประกอบ
กุศลธรรม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การประกอบอกุศลธรรมเนื่อง ๆ
การไม่ประกอบกุศลธรรม ข่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ เพื่อความ
อันตรายแห่งสังขาร.

[๑๓๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้
อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อ
ความไม่อันตรายแห่งสังขาร เหมือนการประกอบกุศลธรรม
เนื่อง ๆ การไม่ประกอบอกุศลธรรม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การ
ประกอบกุศลธรรมเนื่อง ๆ การไม่ประกอบอกุศลธรรม ข่อมเป็น
ไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตราย
แห่งสังขาร.

อรรถกถาวรรคที่ ๑๐

วรรคที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อชฺมตฺตํ** ได้แก่ สิ่งที่เป็นไปภายใน ด้วยอำนาจเกิดเฉพาะภายในตน. บทว่า **อชฺชํ** แปลว่า เหตุ. บทว่า **อติ กริตฺวา** แปลว่า กระทำอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอธิบายไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากระทำสิ่งที่เป็นไปทับตน คือเฉพาะตน อันตั้งขึ้นในสันดานของตน ว่าเป็นเหตุแล้ว ย่อมไม่เห็นเหตุอื่นสักอย่างหนึ่ง ดังนี้.

บทว่า **พาหิรํ** ได้แก่ สิ่งที่เป็นภายนอกจากสันดานภายในตน. บทว่า **ธมฺมสฺส** ได้แก่ พระสัทธรรม อธิบายว่าพระศาสนา. บทว่า **สมฺโมสย** ได้แก่ เพื่อความพินาศ. บทว่า **อนฺตรธานาย** ได้แก่ เพื่อความไม่ปรากฏ. บทว่า **จิตฺติยา** ได้แก่ เพื่อความตั้งอยู่ตลอดกาลนาน. บทว่า **อสมฺโมสย อนฺตรธานาย** พึงทราบโดยนัยตรงกันข้ามจากที่กล่าวแล้วนั้นแล. คำที่เหลือในสูตรนี้มีนัยดังกล่าวแล้วในธรรมที่มี ๔ เจื่อนั้นแล.

ในคำว่า **อชฺมมํ** **หโมติ** **ทีเปนฺติ** เป็นต้น เบื้องหน้าต่อจากนี้ พึงทราบความโดยปริยายแห่งพระสูตรก่อน. กุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า ธรรม. อกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า อธรรม. อนึ่ง โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการคือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์

๕ พละ ๕ โขขณงค์ ๗ อริยมรรค มีองค์ ๘ ชื่อว่า ธรรม. ธรรมนี้ คือ สติปัฏฐาน ๓ สัมมัปปธาน ๓ อิทธิบาท ๓ อินทรีย์ ๖ พละ โขขณงค์ ๘ มรรคมีองค์ ๘ และ อุปาทาน ๔ นิเวศน์ ๕ อนุสัย ๗ มิจฉัตตะ ๘ ชื่อว่า อธรรม. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสมุโห ความว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อถือเอาส่วนแห่งอธรรม อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว แสดงว่าเราจักทำอธรรมนี้ ให้เป็นธรรม กุศลจิตของอาจารย์ของพวกเรา จักเป็นนิยานิกธรรมเครื่องนำออก และพวกเราจักปรากฏในโลก ด้วยอาการอย่างนี้ จึงกล่าวอธรรมนี้ ว่าเป็นธรรม ชื่อว่า แสดงธรรม ว่าเป็นธรรม. เมื่อถือเอาส่วนหนึ่ง ในส่วนแห่งธรรม เช่นนั้น เหมือนกัน แล้วแสดงว่า นี่เป็นอธรรม ชื่อว่า แสดงธรรม ว่าเป็นอธรรม. แต่เมื่อว่าโดยปริยายแห่งพระวินัย กรรมที่โจทก์ ด้วยเรื่องที่เป็นจริงให้ระลึกได้แล้วปรับอบัตตามปฎิญา ชื่อว่าธรรม. กรรม ที่ไม่ได้โจทก์ไม่ให้ระลึกได้ ด้วยเรื่องอันไม่เป็นจริง แล้วปรับอบัต โดยที่ไม่ได้ปฎิญาไว้ ชื่อว่า อธรรม.

เมื่อว่าโดยปริยายแห่งพระสูตร ธรรมนี้คือ การกำจัดราคะ การกำจัดโทสะ การกำจัดโมหะ การสังวร การละ การพิจารณา ชื่อว่าวินัย การไม่กำจัดราคะเป็นต้น การไม่สังวร การไม่ละ และการไม่พิจารณา ชื่อว่า อวินัย. เมื่อว่าโดยปริยายพระวินัย ธรรมนี้คือ วัตถุสมบัติ ญัตติสมบัติ อนุสาวนาสมบัติ สีมาสมบัติ ปริสสมบัติ ชื่อว่า วินัย. วัตถุสมบัติ ปริสวัตติ นี้ชื่อว่า อวินัย.

เมื่อว่าโดยปริยายแห่งพระสูตร คำนี้ว่า สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ พระตถาคตทรงภายิตไว้ ตรัสไว้. คำนี้ว่า

สติปัญญา ๓ สัมมัตถิยา ๓ อิทธิบาท ๓ อินทรีย์ ๖ พละ. สัม-
โพชฌงค์ ๘ มรรคมีองค์ ๘ พระตถาคต มิได้ทรงภายิตไว้ มิได้ตรัสไว้.
เมื่อว่าโดยปริยายพระวินัย คำนี้ว่า ปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓
อนิยต ๒ นิสสัคคิยาจิตตีย์ ๓๐ พระตถาคต ทรงภายิตไว้ ตรัสไว้.
คำนี้ว่า ปาราชิก ๓ สังฆาทิเสส ๑๔ อนิยต ๓ นิสสัคคิยาจิตตีย์ ๓๑
พระตถาคตมิได้ทรงภายิตไว้ มิได้ตรัสไว้.

เมื่อว่าโดยปริยายแห่งพระสูตร กิจนี้คือ การเข้าผลสมาบัติ
การเข้ามหายานสมาบัติ ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ทรงแสดง
พระสูตรเนื่องด้วยเหตุที่เกิดเรื่องขึ้น การตรัสชาดก ทุกวัน ๆ พระ
ตถาคตเคยประพุดิมา. กิจนี้คือ การไม่เข้าผลสมาบัติ ฯลฯ การ
ไม่ตรัสชาดก ทุกวัน ๆ พระตถาคตไม่เคยประพุดิมา. เมื่อว่า
โดยปริยายแห่งพระวินัย กิจนี้คือ เมื่อถูกนิมนต์ อยู่จำพรรษาแล้ว
ต้องบอกลาจึงหลีกไปสู่ที่จาริก ปวารณาแล้วจึงหลีกไปสู่ที่จาริก
การกระทำปฏิสันถารก่อนกับด้วยภิกษุผู้อำคันตุกะ พระตถาคตเจ้า
เคยประพุดิมา. การไม่กระทำกิจที่พระตถาคตเคยประพุดิมานั้น
นั่นแล ชื่อว่า ไม่เคยประพุดิแล้ว.

เมื่อว่าโดยปริยายแห่งพระสูตร สติปัญญา ๔ อริยมรรคมีองค์
๘ นี้ชื่อว่า พระตถาคตทรงบัญญัติ. สติปัญญา ๓ มรรคมีองค์
๘ นี้ชื่อว่า ตถาคตไม่ทรงบัญญัติไว้. เมื่อว่าโดยปริยายแห่งพระวินัย
ปาราชิก ๔ นิสสัคคิยาจิตตีย์ ๓๐ นี้ชื่อว่า ตถาคตทรงบัญญัติ.
ปาราชิก ๓ นิสสัคคิยาจิตตีย์ ๓๑ นี้ชื่อว่า ตถาคตไม่ทรงบัญญัติไว้.

ก็ในคำที่ตรัสไว้ในที่สุดแห่งสูตรทั้งปวงว่า ก็ภิกษุเหล่านั้น
ย่อมยังธรรมนี้ให้อันตรธานไปนั้น ชื่อว่า อันตรธานมี ๕ อย่างคือ
อริคมอันตรธาน อันตรธานแห่งการบรรลู่ ๑ ปฏิบัติอันตรธาน
อันตรธานแห่งการปฏิบัติ ๑ ปริยัตติอันตรธาน อันตรธานแห่ง
ปริยัติ ๑ ลิงคอันตรธาน อันตรธานแห่งเพศ ๑ ชาติอันตรธาน อันตร-
ธานแห่งชาติ ๑. ใน ๕ อย่างนั้น มรรค ๔ ผล ๔ ปฏิสัมภีทา ๔
วิชา ๓ อภิญญา ๖ ชื่อว่า อริคม. อริคมนั้น เมื่อเสื่อมย่อมเสื่อมไป
ตั้งแต่ปฏิสัมภีทา. จริงอยู่ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๑๐๐๐
ปีเท่านั้น ภิกษุไม่สามารถจะให้อภิญญาบังเกิดได้ ต่อแต่นั้นก็
อภิญญา ๖. แต่นั้นเมื่อไม่สามารถทำอภิญญาให้บังเกิดได้ ย่อมทำ
วิชา ๓ ให้บังเกิด. ครั้นกาลล่วงไป ๆ เมื่อไม่สามารถจะทำวิชา
๓ ให้บังเกิด ก็เป็นพระอรหันต์สุกขวิปีสสก โดยอุบายนี้เอง ก็เป็น
พระอนาคามี พระสกทาคามี และพระโสดาบัน. เมื่อท่านเหล่านั้น
ยังทรงชีพอยู่ อริคมชื่อว่ายังไม่เสื่อม อริคมชื่อว่า ย่อมเสื่อมไป
เพราะความสิ้นไปแห่งชีวิต ของพระอริยบุคคลผู้โสดาบันชั้นต่ำสุด
ดังกล่าวนี้ ชื่อว่าอันตรธานแห่งอริคม.

ภิกษุไม่สามารถจะให้ฉาน วิปีสสนา มรรค และผล บังเกิด
ได้ รักษาเพียงจาคูปาริสุทธิศีล ชื่อว่าอันตรธานแห่งข้อปฏิบัติ.
เมื่อกาลล่วงไป ๆ ภิกษุทั้งหลายคิดว่า เราจะรักษาศีลให้บริบูรณ์
และจะประกอบความเพียรเนื่อง ๆ แต่เราก็ไม่สามารถจะทำให้แจ้ง
มรรคหรือผลได้ บัดนี้ไม่มีการแทงตลอดอริยธรรม จึงท้อใจ มาก
ไปด้วยความเกียจคร้าน ไม่ตักเตือนกันและกัน ไม่รังเกียจกัน

(ในการทำชั่ว) ตั้งแต่นั้นก็พากันขำยี้ ลีลาขบถเล็กน้อย. เมื่อกาลล่วงไปๆ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ถุลล์จัจย ต่อแต่นั้นต้องครุกาบัติ. เพียงอาบัติปาราชิกเท่านั้นยังคงอยู่. เมื่อภิกษุ ๑๐๐ รูปบ้าง ๑๐๐๐ รูปบ้างผู้รักษาอาบัติปาราชิก ยังทรงชีพอยู่ การปฏิบัติชื่อว่ายังไม่อันตราย จะอันตรายไป เพราะภิกษุรูปสุดท้ายทำลายศีล หรือสิ้นชีวิต ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า **อันตรายแห่งการปฏิบัติ.**

บทว่า **ปริยตติ** ได้แก่ บาลีพร้อมทั้งอรรถกถาในพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎก บาลินั้นยังคงอยู่เพียงใด ปริยตติก็ชื่อว่ายังบริบูรณ์อยู่เพียงนั้น. เมื่อกาลล่วงไปๆ พระราชาและพระอุปราชาในกุกุติศุค ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพระราชาและอุปราชเหล่านั้น ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ราชอาณาจักรเป็นต้น ก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม แต่นั้นชาวแคว้นและชาวชนบท ก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ฝนย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล เพราะคนเหล่านั้นไม่ตั้งอยู่ในธรรม. ข้าวกล้าย่อมไม่บริบูรณ์ เมื่อข้าวกล้าเหล่านั้นไม่บริบูรณ์ ทายกผู้ถวายปัจจัย ก็ไม่สามารถจะถวายปัจจัยแก่ภิกษุสงฆ์ได้ ภิกษุทั้งหลายลำบากด้วยปัจจัย ก็ไม่สามารถสงเคราะห์พวกอันเตวาสิก. เมื่อเวลาล่วงไปๆ ปริยตติย่อมเสื่อม ภิกษุทั้งหลายไม่สามารถจะทรงจำอรรถไว้ได้ ทรงจำไว้ได้แต่พระบาลีเท่านั้น. แต่นั้นเมื่อกาลล่วงไป ก็ไม่สามารถจะทรงบาลีไว้ได้ทั้งสิ้น. อภิธรรมปิฎกย่อมเสื่อมก่อน. เมื่อเสื่อม ก็เสื่อมตั้งแต่ทำขมา. จริงอยู่ ปฎิฐานมหาปกรรมย่อมเสื่อมก่อนทีเดียว เมื่อปฎิฐานมหาปกรรมเสื่อม ยมก กถาวัตถุ บุคคลบัญญัติ ธาตุกถา รัมมสังคณี ก็เสื่อม เมื่ออภิธรรมปิฎก เสื่อมไปอย่างนี้ สุตตันตปิฎก

ก็เชื่อมตั้งแต่ทำยามา อังคุตตรนิกายเชื่อมก่อน เมื่ออังคุตตรนิกาย
เชื่อม เอกาทสกนิบาตเชื่อมก่อน ต่อแต่นั้น ทสกนิบาต ฯลฯ ต่อนั้น
เอกนิบาต เมื่ออังคุตตรนิกายเชื่อมไปอย่างนี้ สังยุตตนิกาย ก็เชื่อม
ตั้งแต่ทำยามา. จริงอยู่มหาวรรค เชื่อมก่อนแต่นั้นสพายนวรรค
ขันธกวรรค นิทานวรรค สคาถวรรค เมื่อสังยุตตนิกายเชื่อมไป
อย่างนี้ มัชฌิมนิกายย่อมเชื่อมตั้งแต่ทำยามา จริงอยู่ อุปริปัญญาสก์
เชื่อมก่อน ต่อนั้น มัชฌิมปัญญาสก์ ต่อนั้นมูลปัญญาสก์. เมื่อ
มัชฌิมนิกายเชื่อมอย่างนี้ ทิฆนิกายเชื่อมตั้งแต่ทำยามา. จริงอยู่
ปาฎิยวรรคเชื่อมก่อน แต่มหาวรรค แต่มนสิลขันธวรรค เมื่อ
ทิฆนิกายเชื่อมอย่างนี้ พระสุตตันตปิฎกชื่อว่าย่อมเชื่อม. ทรงไว้
เฉพาะชาดกกับวินัยปิฎกเท่านั้น. ภิกษุผู้เป็นลัทธิเท่านั้นทรงพระ
วินัยปิฎก. ส่วนภิกษุผู้หวังในลาภ คิดว่า แม้เมื่อกล่าวแต่พระสูตร
ก็ไม่มีผู้จะกำหนดได้ จึงทรงไว้เฉพาะชาดกเท่านั้น. เมื่อเวลาล่วงไป ๆ
แม้แต่ชาดกก็ไม่สามารถจะทรงไว้ได้. ครั้งนั้น บรรดาชาดกเหล่านั้น
เวสสันดรชาดกเชื่อมก่อน ต่อแต่นั้น ปุณณกชาดก มหานารทชาดก
เชื่อมไปโดยย้อนลำดับ ในที่สุดอุปนิชชาดกก็เชื่อม. เมื่อชาดก
เชื่อมไปอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายย่อมทรงไว้เฉพาะพระวินัยปิฎกเท่านั้น.

เมื่อกาลล่วงไป ๆ ก็ไม่สามารถจะทรงไว้ได้แม้แต่พระวินัยปิฎก
แต่นั้นก็เชื่อมตั้งแต่ทำยามา. คัมภีร์บริวารเชื่อมก่อน ต่อแต่นั้น ขันธกะ
ภิกษุณีวิภังค์ ก็เชื่อม แต่มนสิล ก็นิยามไว้เพียงอุโปสถขันธเท่านั้น
ตามลำดับ. แม้ในกาลนั้น ปริยัตติก็ชื่อว่ายังไม่เชื่อม ก็กาลา ๔ บาท
ยังหมุนเวียนอยู่ในหมุ่มมนุษย์เพียงใด ปริยัตติก็ชื่อว่ายังไม่อันตรธาน

เพียงนั้น. ในกาลใด พระราชาผู้มีศรัทธาเลื่อมใสทรงให้ใส่ถุงทรัพย์
หนึ่งแสนลงในผอบทองตั้งบนคอช้างแล้วให้ตีกลองร้องประกาศไป
ในพระนครว่า ชนผู้รู้กาลา ๔ บท ที่พระพุทธเจ้าตรัสแล้ว จงถือ
เอาทรัพย์หนึ่งแสนนี้ไป ก็ไม่ได้คนที่รับเอาไป แม้ด้วยการให้เที่ยว
ตีกลองประกาศคราวเดียว ย่อมมีผู้ได้ยิบข้าง ไม่ได้ยิบข้าง จึงให้
เที่ยวตีกลองประกาศไปถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ได้ผู้ที่รับเอาไป. ราชบุรุษ
ทั้งหลาย จึงให้ขนถุงทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ นั้น กลับสู่ราชตระกูลตามเดิม.
ในกาลนั้น ปริยัตติ ชื่อว่า ย่อมเสื่อมไป ดังว่านี้ ชื่อว่า การอันตรธาน
แห่งพระปริยัตติ.

เมื่อกาลล่วงไป ๆ การรับจีวร การรับบาตร การคู่ การ
เหยียด การดูแล การเหลียวดู ไม่เป็นที่นำมาซึ่งความเลื่อมใส.
ภิกษุทั้งหลายวางบาตรไว้ปลายแขนถือเที่ยวไป เหมือนสมณนิครนถ์
ถือบาตรน้ำเต้าเที่ยวไป. แม้ด้วยอาการเพียงเท่านี้ เพศก็ชื่อว่ายัง
ไม่อันตรธาน. เมื่อกาลล่วงไป ๆ เอาบาตรลงจากปลายแขนหิ้วไป
ด้วยมือหรือด้วยสาแหรกเที่ยวไป แม้จีวรก็ไม่ทำการข้อมให้ถูกต้อง
กระทำให้มีสีแดงใช้. เมื่อกาลล่วงไป การข้อมจีวรก็ดี การตัด
ชายผ้าก็ดี การเจาะรังคุมก็ดี ย่อมไม่มี ทำเพียงเครื่องหมายแล้ว
ใช้สอย ต่อมากลับเล็กรังคุม ไม่ทำเครื่องหมาย ต่อมา ไม่การทำ
ทั้ง ๒ อย่าง ตัดชายผ้าเที่ยวไปเหมือนพวกปริพาชก เมื่อกาลล่วงไป
ก็คิดว่า พวกเราจะต้องการอะไร ด้วยการกระทำเช่นนี้ จึงผูกผ้า
กาสาชะขึ้นเล็ก ๆ เข้าที่มือหรือที่คอ หรือขอดไว้ที่ผม กระทำการ
เลียงภรรยา เที่ยวไล่หว่านเลี้ยงชีพ. ในกาลนั้น ชนเมื่อให้ทักษิณา

ยอมให้แก่ชนเหล่านั้นอุทิศสงฆ์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมาย
เอาข้อนี้ จึงตรัสว่า ดูก่อนอาณนท ในอนาคตกาล จักมีโคตรภูบุคคล
ผู้มีผ้ากาสายพันคอ เป็นผู้ทุศีล เป็นผู้มึนธรรมอันลามก ชนทั้งหลาย
ให้ทาน ในคนผู้ทุศีล ผู้มึนธรรมอันลามกเหล่านั้น อุทิศสงฆ์ อาณนท
ในกาลนั้น เรากล่าวว่า ทักขินาไปแล้วในสงฆ์ มีผลนับไม่ได้
ประมาณไม่ได้. แต่นั้น เมื่อกาลล่วงไป ๆ ชนเหล่านั้นคิดว่า นี่ชื่อว่า
เป็นธรรมเครื่องเน้นช้ำ พวกเราจะต้องการอะไร ด้วยธรรมเครื่อง
เน้นช้ำนี้ จึงทิ้งท่อนผ้าโยนไปเสียในเงา. ในกาลนั้น เพศชื่อว่าหายไ
ไปได้อินว่า การห่มผ้าขาวเที่ยวไปเป็นจาริตของคนเหล่านั้น มาแต่
ครั้งพระกัสสปทศพล ดังว่านี้ ชื่อว่า การอันตรายานไปแห่งเพศ.

ชื่อว่า อันตรายานไปแห่งธาตุ พึงทราบอย่างนี้ :- ปรินิพพานมี
๓ คือกิเลสปรินิพพาน การปรินิพพานแห่งกิเลส, ชันชปรินิพพาน
การปรินิพพานแห่งชันช, ธาตุปรินิพพาน การปรินิพพานแห่งธาตุ
บรรดาปรินิพพาน ๓ อย่างนั้น กิเลสปรินิพพาน ได้มีที่โพธิบัลลังก์.
ชันชปรินิพพาน ได้มีที่กรุงกุสินารา ธาตุปรินิพพาน จักมีในอนาคต.
จักมีอย่างไร ? คือครั้งนั้น ธาตุทั้งหลายที่ไม่ได้รับสักการะ และ
สัสมานะในที่นั้น ๆ ก็ไปสู่ที่ ๆ มีสักการะ และสัสมานะ ด้วยกำลัง
อธิษฐานของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. เมื่อกาลล่วงไป สักการะและ
สัสมานะก็ไม่มีในที่ทั้งปวง. เวลาพระศาสนาเสื่อมลง พระธาตุ
ทั้งหลายในตามพินฉนิทวิปนี จักประชุมกันแล้วไปสู่มหาเจดีย์
จากมหาเจดีย์ ไปสู่ขนาดเจดีย์ แต่นั้นจักไปสู่โพธิบัลลังก์. พระธาตุ
ทั้งหลายจากนาคพิภพบ้าง จากเทวโลกบ้าง จากพรหมโลกบ้าง

จักไปสู่โพธิบัลลังก์แห่งเดียว. พระธาตุแม่ประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์
ฝักกาดจักไม่หายไปในระหว่าง. พระธาตุทั้งหมดจักประชุมกันที่
มหาโพธิมณฑลสถานแล้ว รวมเป็นพระพุทธรูป แสดงพุทธสรีระ
ประทับนั่งขัดสมาธิ ณ โพธิมณฑลสถาน. มหาปฐิสถักขณะ ๓๒
อนุพยัญชนะ ๘๐ พระรัศมีประมาณวาหนึ่ง ทั้งหมดครบบริบูรณ์
ทีเดียว. แต่นั้นจักการทำปาฏิหาริย์แสดง เหมือนในวันแสดงยมก
ปาฏิหาริย์. ในกาลนั้น ชื่อว่า สัตว์ผู้เป็นมนุษย์ ไม่มีไปในที่นั้น.
ก็เทวดาในหมื่นจักรวาล ประชุมกันทั้งหมด พวกกันครวญคร่ำรำพัน
ว่า วันนี้พระทศพลจะปรินิพพาน จำเดิมแต่บัดนี้ไป จักมีแต่ความมืด.
ลำดับนั้น เตโชธาตุลุกโพล่งขึ้นจากพระสรีระธาตุ ทำให้พระสรีระนั้น
ถึงความหาบัพัญญุตินิได้. เปลวไฟที่โพล่งขึ้นจากพระสรีระธาตุ พลุ้ง
ขึ้นจนถึงพรหมโลก เมื่อพระธาตุแม่สักเท่าเมล็ดพรรณฝักกาดยัง
มีอยู่ ก็จักมีเปลวเพลิงอยู่เปลวหนึ่งเท่านั้น เมื่อพระธาตุหมดสิ้นไป
เปลวเพลิงก็จักขายหายไป. พระธาตุทั้งหลายแสดงอานุภาพใหญ่
อย่างนี้แล้ว ก็อันตรธานไป. ในกาลนั้น หมู่เทพกระทำสักการะ
ด้วยของหอม ดอกไม้และดนตรีทิพย์เป็นต้น เหมือนในวันที่พระ
พุทธเจ้าทั้งหลายปรินิพพาน กระทำปัทกนิมิต ๓ ครั้ง ถวายบังคม
แล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์ จัก
ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้เสด็จอุบัติขึ้นในอนาคต ดังนี้แล้วก็กลับไป
อยู่ของตน ๆ นี้ ชื่อว่า อันตรธานแต่งพระธาตุ.

การอันตรธานแห่งปริยัตินั้นแล เป็นมูลแห่งอันตรธาน ๕
อย่างนี้ จจริงอยู่เมื่อพระปริยัตติอันตรธานไป ปฏิบัติก็ย่อมอันตรธาน

เมื่อปริยัติกิจอยู่ ปฏิบัติก็ตั้งอยู่. เพราะเหตุนั้นแหละ ในคราวมีภัยใหญ่ครั้งพระเจ้าจัมพาสวรรคตในทวีปนี้ ท้าวสักกะเทวราช นิรมิตแพใหญ่แล้วแจ้งแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภัยใหญ่จักมี ฝนจักไม่ตกต้องตามฤดูกาล ภิกษุทั้งหลายพากันลำบากด้วยปัจจัย ๔ จักไม่สามารถเพื่อจะทรงพระปริยัติไว้ได้. ควรที่พระผู้เป็นเจ้าของทั้งหลายจะไปยังฝั่งโน้นรักษาชีวิตไว้ โปรดขึ้นแพใหญ่นี้ไปเถิด เจ้าข้า ที่นั่งบนแพนี้ไม่เพียงพอแก่ภิกษุเหล่าใด ภิกษุเหล่านั้น จงเกาะขอนไม้ไปเถิด ภัยจักไม่มีแก่ภิกษุทั้งปวง. ในกาลนั้น ภิกษุ ๖๐ รูปไปถึงฝั่งสมุทรแล้วกระทำติกากันไว้ว่า ไม่มีกิจที่พวกเราจะไปในที่นั้น พวกเราจักอยู่ในที่นี้แล จักรักษาพระไตรปิฎก ดังนี้แล้ว จึงกลับจากที่นั้นไปสู่ที่กัณนิมลชะชนบท เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยรากเหง้า และใบไม้. เมื่อร่างกายยังเป็นไปอยู่ที่พากันนั่งกระทำการสาธยาย เมื่อร่างกายเป็นไปไม่ได้ ย่อมพูนทรายขึ้นล้อมรอบศีรษะไว้ในที่เดียวกันพิจารณาพระปริยัติ. โดยทำนองนี้ ภิกษุทั้งหลาย ทรงพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถาให้บริบูรณ์อยู่ได้ถึง ๑๒ ปี.

เมื่อภัยสงบ ภิกษุ ๓๐๐ รูป ไม่ทำแม่้อกษะตัวหนึ่ง แม่พญานะตัวหนึ่ง ในพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถาจากสถานที่ๆ ในรูปแล้ว ให้เสียหาย มาถึงเกาะนี้แหละ เข้าไปสู่มณฑลารามวิหาร ในกัลลคามชนบท. ภิกษุ ๖๐ รูป ผู้ยังเหลืออยู่ในเกาะนี้ ได้ฟังเรื่องราวของพระเถระทั้งหลาย คิดว่า จักเยี่ยมพระเถระทั้งหลาย จึงไปสอบถามพระไตรปิฎกกับพระเถระทั้งหลาย ไม่พบแม่้อกษะตัวหนึ่ง แม่พญานะตัวหนึ่ง ชื่อว่าไม่เหมาะสมกัน.

พระเถระทั้งหลายเกิดสนทนากันขึ้นในที่นั้นว่า ปริยัติเป็นมูลแห่งพระศาสนา หรือปฏิบัติเป็นมูล. พระเถระผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร กล่าวว่า ปฏิบัติเป็นมูลแห่งพระศาสนา. ฝ่ายพระธรรมกถึกทั้งหลาย กล่าวว่า พระปริยัติเป็นมูล. ลำดับนั้น พระเถระเหล่านั้นกล่าวว่า เราจะไม่เชื่อโดยเพียงคำของท่านทั้งสองฝ่ายเท่านั้น ขอพวกท่านจงอ้างพระสูตรที่พระชินเจ้าทรงภายิตไว้. พระเถระ ๒ พวกนั้นกล่าวว่า การนำพระสูตรมาอ้าง ไม่หนักเลย พระเถระฝ่ายผู้ทรงผ้าบังสุกุล จึงอ้างพระสูตรว่า คุณก่อนสุกัททะ. ก็ภิกษุทั้งหลายในพระศาสนา นี้ ฟังอยู่โดยชอบ โลกไม่ฟังว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย. คุณก่อนมหาบพิตร พระศาสนาของพระศาสดา มีปฏิบัติเป็นมูล มีการปฏิบัติเป็นสาระ เมื่อทรงอยู่ในการปฏิบัติ ก็ชื่อว่ายังคงอยู่. ฝ่ายเหล่าพระธรรมกถึกได้ฟังพระสูตรนั้นแล้ว เพื่อจะรับรองวาตะของตน จึงอ้างพระสูตรนี้ว่า

พระสูตรยังดำรงอยู่ตราบไค พระวินัยยังรุ่งเรือง
อยู่ตราบไค ภิกษุทั้งหลายย่อมเห็นแสงสว่าง
เหมือนพระอาทิตย์อุทัย อยู่ตราบนั่น เมื่อพระ
สูตรไม่มีและแม้พระวินัยก็หลงเลื่อนไป ในโลก
ก็จักมีแต่ความมืด เหมือนพระอาทิตย์อัสดงคต
เมื่อภิกษุยังรักษาพระสูตรอยู่ ย่อมเป็นอันรักษา
ปฏิบัติไว้ด้วย นักปราชญ์ดำรงอยู่ในการปฏิบัติ
ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ ดังนี้

เมื่อพระธรรมกถึก นำพระสูตรนี้มาอ้าง พระเถระผู้ทรงผ้าบังสุกุล

ทั้งหลายก็ฉิ่ง. คำของพระเถระผู้เป็นธรรมกถิกนั้นแล เชื่อถือได้.
เหมือนอย่างว่า ในระหว่างโคผู้ ๑๐๐ ตัว หรือ ๑๐๐๐ ตัว เมื่อไม่มี
แม่โคผู้จะรักษาเชื้อสายเลย วงศ์เชื้อสาย ก็ไม่สืบต่อกัน ฉนโค
เมื่อภิกษุเริ่มวิปัสสนา ตั้ง ๑๐๐ ตั้ง ๑๐๐๐ รูป มีอยู่ แต่ปริยัติไม่มี
เชื่อว่าการแทงตลอดอริยมรรคก็ไม่มี ฉนนั่นนั่นแล. อนึ่งเมื่อเขาจาริก
อักษรไว้หลังแผ่นหิน เพื่อจะให้รู้ชุมทรัพย์ อักษรยังทรงอยู่เพียงใด
ชุมทรัพย์ทั้งหลาย ชื่อว่ายังไม่เสื่อมหายไปเพียงนั้น ฉนโค เมื่อ
ปริยัติ ยังทรงอยู่ พระศาสนา ก็ชื่อว่าจะไม่อันตรธาน ไป ฉนนั่น
เหมือนกันแล.

จบ อรรถกถาวรรคที่ ๑๐

อธรรมวรรคที่ ๑๑

ว่าด้วยผู้ทำให้พระสังฆธรรมเสื่อมและมั่นคง

[๑๑๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่แสดงธรรมว่าธรรม
ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไม่เป็น
ความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนัตตะเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูลแก่ชน
เป็นอันมาก เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งยอมประสพ
บาปไปชุนฺญเป็นอันมาก และยอมจะยังสังฆธรรมนี้ให้อันตรธาน.

[๑๑๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่แสดงธรรมว่า อธรรม
 ฯลฯ ที่แสดงสิ่งที่มีชวินัยว่า วินัย ฯลฯ ที่แสดงวินัยว่า มิใช่วินัย ฯลฯ
ที่แสดงคำพูดอันตถาคตมิได้ภายิตไว้ มิได้กล่าวไว้ว่าตถาคตภายิตไว้
กล่าวไว้ ฯลฯ ที่แสดงคำพูดอันตถาคตได้ภายิตไว้ กล่าวไว้ว่า ตถาคต
มิได้ภายิตไว้ มิได้กล่าวไว้ ฯลฯ ที่แสดงกรรมอันตถาคตมิได้ตั้งสมว่า
ตถาคตตั้งสม ฯลฯ ที่แสดงกรรมอันตถาคตได้ตั้งสมไว้ว่า ตถาคตมิได้
ตั้งสมไว้ ฯลฯ ที่แสดงสิ่งอันตถาคตบัญญัติไว้ว่า ตถาคตมิได้บัญญัติไว้
ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไม่เป็น
ความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนัตตะเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล ชน
เป็นอันมาก เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งยอมประสพ
บาปไปชุนฺญเป็นอันมาก และยอมยังสังฆธรรมนี้ให้อันตรธาน.

[๑๑๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่แสดงธรรมว่าอธรรม
ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

แก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออรรถะเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก
เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งย่อมประสพบุญเป็น
อันมาก และย่อมดำรงสัตถธรรมนี้ไว้มั่น.

[๑๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่แสดงธรรมว่า ธรรม
 ฯลฯ ที่แสดงสิ่งที่มีไชวันัยว่า มิไชวันัย ฯลฯ ที่แสดงวินัยว่า วินัย ฯลฯ
 ที่แสดงคำพูดอันตถาคตมิได้ภายิตไว้ มิได้กล่าวไว้ว่าตถาคตมิได้ภายิต
ไว้ มิได้กล่าวไว้ ฯลฯ ที่แสดงคำพูดอันตถาคตได้ภายิตไว้ ได้กล่าวไว้ว่า
ตถาคตได้ภายิตไว้ได้กล่าวไว้ ฯลฯ ที่แสดงกรรมที่ตถาคตมิได้สั่งสมว่า
ตถาคตมิได้สั่งสม ฯลฯ ที่แสดงสิ่งอันตถาคตมิได้บัญญัติว่า ตถาคตมิได้
บัญญัติ ฯลฯ ที่แสดงสิ่งอันตถาคตบัญญัติว่า ตถาคตบัญญัติ ภิกษุ
เหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชน
เป็นอันมาก เพื่ออรรถะ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อ
ความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งย่อมประสพบุญเป็นอันมาก
และย่อมดำรงสัตถธรรมนี้ไว้มั่น.

จบ อธรรมวรรคที่ ๑๑

อรรถกถาธรรมวรรคที่ ๑๑

ในอธรรมวรรคที่ ๑๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คำว่า อทมมัม อทมโม เป็นต้น พึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้ว
นั่นแล. คำที่เหลือในที่นี้ มีอรรถง่ายทั้งนั้น แล.

จบ อรรถกถาธรรมวรรคที่ ๑๑

อนาปัตติวารคที่ ๑๒

ว่าด้วยผู้ทำให้พระสังฆกรรมอันตรธาน

[๑๓๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่แสดงอนาปัตติว่า เป็นอนาปัตติ ฯลฯ ที่แสดงอนาปัตติว่า เป็นอนาปัตติ ฯลฯ ที่แสดงลหุกาปัตติว่า เป็นครุกาปัตติ ฯลฯ ที่แสดงครุกาปัตติว่า เป็นลหุกาปัตติ ฯลฯ ที่แสดงอนาปัตติชั่วหยาบว่า เป็นอนาปัตติ ไม่ชั่วหยาบ ฯลฯ ที่แสดงอนาปัตติไม่ชั่วหยาบว่า เป็นอนาปัตติชั่วหยาบ ฯลฯ ที่แสดงอนาปัตติ มีส่วนเหลือว่า เป็นอนาปัตติไม่มีส่วนเหลือ ฯลฯ ที่แสดงอนาปัตติไม่มีส่วนเหลือว่า เป็นอนาปัตติมีส่วนเหลือ ฯลฯ ที่แสดงอนาปัตติทำคืนได้ว่า เป็นอนาปัตติทำคืนไม่ได้ ฯลฯ ที่แสดงอนาปัตติทำคืนไม่ได้ว่า เป็นอนาปัตติทำคืนได้ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อไม่เป็นสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนัตตะเพื่อมิใช่ประโยชน์ เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งยอมประสบบาปไช้บุญเป็นอันมาก และยอมทำให้สังฆกรรมนี้ อันตรธาน.

[๑๓๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่แสดงอนาปัตติว่า เป็นอนาปัตติ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออัตตะเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งยอมประสบบาปเป็นอันมาก และยอมดำรงสังฆกรรมนี้ไว้มั่น.

[๑๓๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่แสดงอนาปัตติว่า เป็นอนาปัตติ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

แก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออรรถะเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งย่อมประสพบุญเป็นอันมาก และย่อมดำรงสัทธรรมนี้ไว้มั่น.

[๑๓๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่แสดงลหุกาบัติว่าเป็นลหุกาบัติ ฯลฯ ที่แสดงครุกาบัติว่าเป็นครุกาบัติ ฯลฯ ที่แสดงอาบัติชั่วหยาบว่า อาบัติชั่วหยาบ ฯลฯ ที่แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ ฯลฯ ที่แสดงอาบัติที่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติมีส่วนเหลือ ฯลฯ ที่แสดงอาบัติไม่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติไม่มีส่วนเหลือ ฯลฯ ที่แสดงอาบัติทำคืนได้ว่าเป็นอาบัติทำคืนได้ ฯลฯ ที่แสดงอาบัติทำคืนไม่ได้ว่าเป็นอาบัติทำคืนไม่ได้ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออรรถะเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งย่อมประสพบุญเป็นอันมาก และย่อมดำรงสัทธรรมนี้ไว้มั่น.

อรรถกถาอนาปัตติวรรคที่ ๑๒

ก็ในอนาปัตติวรรคที่ ๑๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ในคำว่า อนาปัตติ อาปัตติ เป็นต้น อนาปัตติที่ท่านกล่าวไว้
ในที่นั้น ๆ ว่า ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุ ผู้ไม่รู้ อยู่ ไม่มีโดยจิต ไม่ประสงค์
จะให้ตาย ไม่ประสงค์จะอวด ไม่ประสงค์จะปล่อย (สุกกะ) ดังนี้
ชื่อว่าอนาปัตติ. อาบัติที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า เป็นอาบัติแก่
ภิกษุ ผู้รู้ อยู่ ผู้มีโดยจิต ดังนี้ ชื่อว่า อาบัติ. อาบัติ ๕ กอง ชื่อว่า
ลหุกาบัติ (อาบัติเบา) อาบัติ ๒ กอง ชื่อว่า ครุกาบัติ (อาบัติหนัก)
อาบัติ ๒ กอง ชื่อทฎฐุตลาบัติ (อาบัติชั่วหยาบ) อาบัติ ๕ กอง ชื่อว่า
อทฎฐุตลาบ (อาบัติไม่ชั่วหยาบ) อาบัติ ๖ กอง ชื่อว่า สาวเสสาบัติ
(อาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ) อาบัติปาราชิก ๑ กอง ชื่อว่า อนาวเสสาบัติ
(อาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ) อาบัติที่มีส่วนเหลือ นั่นแหละ ชื่อว่า อาบัติ
ที่ทำคืนได้ อาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ นั่นแหละ ชื่อว่าอาบัติที่ทำคืนไม่ได้.
คำที่เหลือ ในที่ทั้งปวง มีอรรถง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาอนาปัตติวรรคที่ ๑๒

เอกปุคคลบาลี

เอกปุคคลวรรคที่ ๑๓

ว่าด้วยบุคคลผู้เป็นเอก

[๑๓๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เอก เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่ออรรถะเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลผู้เอกเป็นไฉน คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เอกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่ออรรถะเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

[๑๔๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏแห่งบุคคลผู้เอกหาได้ยากในโลก บุคคลผู้เอกเป็นไฉน คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏแห่งบุคคลผู้เอกนี้แล หาได้ยากในโลก.

[๑๔๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เอก เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์ บุคคลผู้เอกเป็นไฉน คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เอกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์.

[๑๔๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กาลกิริยาของบุคคลผู้เอก เป็นเหตุเดือดร้อนแก่ชนเป็นอันมาก บุคคลผู้เอกเป็นไหน คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กาลกิริยาของบุคคลผู้เอกนี้แล เป็นเหตุเดือดร้อนแก่ชนเป็นอันมาก.

[๑๔๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เอก เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นผู้ไม่เป็นที่สองใคร. ไม่มีใครเช่นกับพระองค์ ไม่มีใครเปรียบ ไม่มีใครเปรียบเสมอ ไม่มีส่วนเปรียบ ไม่มีบุคคลเปรียบ ไม่มีใครเสมอ เสมอด้วยพระพุทธเจ้าผู้ไม่มีใครเสมอ เป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลาย บุคคลผู้เอกเป็นไหน คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เอกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นผู้ไม่เป็นที่สองใคร ไม่มีใครเช่นกับพระองค์ ไม่มีใครเปรียบ ไม่มีใครเปรียบเสมอ ไม่มีส่วนเปรียบ ไม่มีบุคคลเปรียบ ไม่มีใครเสมอ เสมอด้วยพระพุทธเจ้าผู้ไม่มีใครเสมอ เป็นผู้เลิศกว่าสัตว์สองเท้าทั้งหลาย.

[๑๔๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏขึ้นแห่งบุคคลผู้เอก เป็นความปรากฏแห่งจักขุใหญ่ แห่งแสงสว่างใหญ่ แห่งโอภาสใหญ่ แห่งอนุตตรริยะ ๖ เป็นการกระทำให้แจ้งซึ่งปฏิสัมภิตา ๔ เป็นการแทงตลอดธาตุเป็นอันมาก เป็นการแทงตลอดธาตุต่าง ๆ เป็นการกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ เป็นการกระทำให้แจ้งซึ่งโสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล บุคคลผู้เอกเป็นไหน คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏขึ้นแห่งบุคคลผู้เอกนี้แล เป็นความปรากฏแห่งจักขุใหญ่ แห่งแสงสว่างใหญ่ แห่งโอภาสใหญ่ แห่งอนุตตรริยะ ๖

เป็นการทำให้แจ้งซึ่งปฏิสัมภิตา ๔ เป็นการแทงตลอดธาตุเป็นอันมาก เป็นการแทงตลอดธาตุต่าง ๆ เป็นการกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชาและวิมุตติ เป็นการกระทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล.

[๑๔๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราขอมไม่เล็งเห็นบุคคลอื่นแม้คนเดียว ผู้ยังธรรมจักรที่ยอดเยี่ยมอันตกาคให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยชอบ เหมือนสารีบุตรนี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรขอมยังธรรมจักรที่ยอดเยี่ยม อันตกาคให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยชอบทีเดียว.

จบ เอกปุคคลวรรคที่ ๑๓

อรรถกถาเอกปุคคฉวรรคที่ ๑๓

อรรถกถาสูตที่ ๑

เอกปุคคฉวรรค สูตที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เอกปุคคโธ แปลว่า บุคคลคนเดียว. บทว่า เอโก ในคำว่ เอกปุคคโธ นี้ เป็นการกำหนดจำนวน ซึ่งมีใจความปฏิเสธคนที่ ๒ เป็นต้น. บทว่า ปุคคโธ เป็นคำพูดโดยสมมติ ไม่ใช่คำพูดโดยปรมาัตถ์.

จริงอยู่เทศนาของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า มี ๒ อย่าง คือ สมมติเทศนา ๑ ปรมาัตถเทศนา ๑ ใน ๒ อย่างนั้น เทศนาทำนองนี้ว่า บุคคล สัตว์ หญิง ชาย กษัตริย์ พราหมณ์ เทวดา มาร ชื่อว่า สมมติเทศนา เทศนาทำนองนี้ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ชันธ ชาติ อายตนะ สติปัญญา ชื่อว่า ปรมาัตถเทศนา. ในเทศนา ๒ อย่างนั้น ชนเหล่าใดฟังเทศนาเนื่องด้วยสมมติ สามารถเข้าใจเนื้อความละโมหะ บรรลुकุณพิเศษได้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงสมมติเทศนาแก่ชนเหล่านั้น. ส่วนชนเหล่าใด ฟังเทศนาเนื่องด้วยปรมาัตถ์ แล้วสามารถเข้าใจเนื้อความ ละโมหะ บรรลुकุณพิเศษได้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงปรมาัตถเทศนาแก่ชนเหล่านั้น.

ในข้อนี้ ฟังทราบอุปมาดังต่อไปนี้ :-

เหมือนอย่างว่า อาจารย์ผู้ฉลาดในภาษาท้องถิ่น ผู้บรรยายเนื้อความแห่งเวททั้ง ๓ ชนเหล่าใด เมื่อพูดด้วยภาษาทมิฬ ย่อมรู้จัก

ความได้ ก็จะสอนชนเหล่านั้น ด้วยภาษาทมิฬ ชนเหล่าใดเมื่อพูด
ด้วยภาษาใดภาษาหนึ่งในบรรดาภาษาของชาวอันธะเป็นต้น ย่อมรู้
ใจความได้ ก็จะสอนด้วยภาษานั้น ๆ แก่ชนเหล่านั้น เมื่อเป็นคังนั้น
มาณพเหล่านั้น อาศัยอาจารย์ผู้ฉลาด เขียนแหลม ย่อมเรียนศิลปะ
ได้โดยฉับพลันทีเดียว. ในอุปัชฌาย์นั้นพึงทราบว่า พระผู้มีพระภาค
พุทธเจ้า เปรียบเหมือนอาจารย์. ปิฎก ๓ ตั้งอยู่ในภาวะที่จะต้อง
บอกกล่าว เปรียบเหมือนเวท ๓ ความเป็นผู้ฉลาดในสมมติและ
ปรมาตต์ เหมือนความเป็นผู้ฉลาดในภาษาท้องถิ่น เวไนยสัตว์ผู้
สามารถเข้าใจความได้ ด้วยอำนาจแห่งสมมติและปรมาตต์เหมือน
มาณพ ผู้รู้ภาษาท้องถิ่นต่าง ๆ กัน เทศนาด้วยอำนาจสมมติและ
ปรมาตต์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เปรียบเหมือนการสอนด้วยภาษา
มีภาษาทมิฬเป็นต้นของอาจารย์. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ในที่นี้ว่า

พระสัมพุทธเจ้า เป็นยอดของผู้กล่าวสอน
ทั้งหลาย ได้ตรัสสัจจะ ๒ อย่าง คือ สมมติ
สัจจะ และปรมาตต์สัจจะ ไม่ตรัสสัจจะที่ ๓
คำที่ชาวโลกหมายรู้กันก็เป็นสัจจะ เพราะมี
โลกสมมติเป็นเหตุ คำที่ระบุดังสิ่งที่เป็นปรมาตต์
ก็เป็นสัจจะ เพราะมีความจริงของธรรมทั้งหลาย
เป็นเหตุ เพราะฉะนั้น มุสาวาท จึงไม่เกิดแก่
พระโกลนาศผู้ศาสตา ผู้ฉลาดในโวหาร ผู้ตรัส
ตามสมมติ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบุคคลกถา ว่าด้วย บุคคล ด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ เพื่อทรงแสดงหิริ ความละอาย และโอตตปละ ความเกรงกลัว ๑ เพื่อทรงแสดง กัมมัตสกตา (ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน) ๑ เพื่อทรงแสดงบุคคลผู้กระทำเฉพาะตน ๑ เพื่อทรงแสดงถึงอนันตริยกรรม (กรรมก่อนกรรมอื่น ๆ ที่ให้ผล) ๑ เพื่อทรงแสดงถึงพรหมวิหารธรรม (เมตตา กรุณา มุทิตา อุpekขา) ๑ เพื่อทรงแสดงถึงปุพเพนิวาสญาณ (ระลึกชาติก่อนไว้) ๑ เพื่อทรงแสดงถึงทักษิณาวิสูทธิ (ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา) ๑ และเพื่อไม่ทรงละโลกสมมติ ๑. เมื่อพระองค์ตรัสว่า ขันธฺ ชาติุ आयตนะทั้งหลาย ย่อมละอาย ย่อมเกรงกลัวดังนี้ มหาชนย่อมไม่เข้าใจ ย่อมงงงวย กลับเป็นศัตรู(โต้แย้ง)ว่า นี้อะไรกัน ขันธฺ ชาติุ आयตนะ ย่อมละอาย ย่อมเกรงกลัว. แต่เมื่อตรัสว่า หลิง ชาย กษัตริย์ พราหมณ์ เทพ และมาร ย่อมละอาย ย่อมเกรงกลัว มหาชนย่อมเข้าใจ ย่อมไม่งงงวย ไม่กลับเป็นศัตรู(ไม่ได้แย้ง). เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสบุคคลกถา (กล่าวด้วยบุคคล) ก็เพื่อทรงแสดงหิริและโอตตปละ.

แม้ในคำที่กล่าวไว้ว่า ขันธฺทั้งหลาย ชาติุทั้งหลาย आयตนะทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสบุคคลกถา เพื่อทรงแสดงความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน. แม้ในคำที่กล่าวไว้ว่า มหาวิหารทั้งหลาย มีเวฬุวันเป็นต้น อัน ขันธฺ ชาติุ आयตนะ สร้างแล้ว ก็นัยนี้เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงบุคคลกถา เพื่อทรงแสดงถึงบุคคลผู้กระทำเฉพาะตน

แม้ในคำที่กล่าวไว้ว่า ขันธฺ ชาติ อายุตนะ ย่อมปลงชีวิต บิดา มารดา พระอรหันต์ กระทำกรรมคือยังพระโลหิตให้ห้อ และ กระทำสังฆเภท ก็นัยนี้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงบุคคลกถา เพื่อทรงแสดงอนันตริยกรรม.

แม้ในคำที่กล่าวไว้ว่า ขันธฺ ชาติ อายุตนะ ย่อมมีเมตตา ก็นัยนี้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดง บุคคลกถา เพื่อทรงแสดงพรหมวิหารธรรม.

แม้ในคำที่กล่าวไว้ว่า ขันธฺ ชาติ อายุตนะ ย่อมระลึกถึง ปุพเพนิวาสญาณ ก็นัยนี้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงบุคคลกถา เพื่อทรงแสดงปุพเพนิวาสญาณ.

แม้เมื่อกล่าวว่า ขันธฺ ชาติ อายุตนะ ย่อมรับทาน มหาชน ย่อมไม่เข้าใจ ย่อมงงงวย กลับเป็นศัตรูว่า นี้อะไรกัน ขันธฺ ชาติ อายุตนะ ย่อมรับทาน. แต่เมื่อกล่าวว่า บุคคลผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมเป็นต้น มหาชนย่อมเข้าใจ ย่อมไม่งงงวย เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงบุคคลกถา เพื่อทรงแสดงความหมดจดแห่งทักษิณา.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ละโลกสมมติ ตั้งอยู่ในชื่อของชาวโลก ในภาษาของชาวโลก ในคำพูดจากันของ ชาวโลกนั้นแลแสดงธรรม. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรง แสดงบุคคลกถา แม้เพื่อไม่ละโลกสมมติ.

ดังนั้น จึงชื่อว่าบุคคลเอก เพราะบุคคลนั้นด้วย เป็นเอกด้วย. ที่ชื่อว่าบุคคลเอก เพราะอรรถว่าอะไร ? เพราะอรรถว่า ไม่มี ผู้อื่นเหมือน เพราะอรรถว่าพิเศษโดยคุณ เพราะอรรถว่าเสมอกับ

พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีบุคคลเสมอ. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ไม่เหมือนกับมหาชนทั่วไป โดยคุณคือโพธิสมภารนับตั้งแต่ทรงรำพึงถึงบารมี ๑๐ ตามลำดับและโดยพระพุทธานุคุณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเอก เพราะอรรถว่าไม่มีใครเหมือนบ้าง.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงมีคุณพิเศษว่าคุณของเหล่าสัตว์ผู้มีคุณทั่วไป เพราะเหตุนี้ จึงชื่อบุคคลเอก เพราะอรรถว่า มีความพิเศษโดยคุณ. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อน ๆ ไม่เสมอด้วยสัตว์ทุกจำพวก แต่พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ พระองค์เดียวเท่านั้น เป็นผู้เสมอกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น โดยพระคุณคือรูปกาย และพระคุณคือนามกาย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า บุคคลเอก เพราะอรรถว่า เสมอกับพระพุทธเจ้าผู้ไม่มีผู้เสมอ.

บทว่า โลก ได้แก่ โลก ๓ คือ สัตว์โลก โอภาสโลก สังขารโลก. กล่าวด้วยความพิสดารแห่งโลกทั้ง ๓ นั้น ท่านได้กล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. บรรดาโลก ๓ นั้น สัตว์โลกท่านประสงค์เอาในที่นี้. จริงอยู่ พระตถาคตนั้น แม้เมื่อเกิดในสัตว์โลก หาได้เกิดในเทวโลก และในพรหมโลกไม่ ย่อมเกิดเฉพาะในมนุษยโลกเท่านั้น. แม้ในมนุษยโลกเล่า ก็หาได้เกิดในจักรวาลอื่นไม่ ย่อมเกิดเฉพาะในจักรวาลนี้เท่านั้น แม้ในจักรวาลนั้น ก็หาเกิดในที่ทุกแห่งไปไม่.

ในทิสบุรพา มินิคม ชื่อว่า กชังคะ ถัดจากกชังคะนิคม นั้นไป มินครชื่อว่า มหาสาละ ถัดจากมหาสาละนั้นไป เป็นปัจฉิมตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมชนบท. ในทิสอากเนย์ มีแม่น้ำชื่อว่า สัลลวดี ถัดจากแม่น้ำสัลลวดีนั้นไป เป็นปัจฉิมตชนบท ร่วมใน

เป็นมัชฌิมชนบท. ในทิสทักยนิม มีนิกนชื่อว่าเสตกัณณิกะ ถัดจาก
เสตกัณณิกนิคมนั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมชนบท
ในทิสประจิม มีบ้านพราหมณ์ ชื่อว่าอุณะ ถัดจากบ้านพราหมณ์นั้นไป
เป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมชนบท ในทิสอุตร มีภูเขา
ชื่อว่า อูสิรรชชะ ถัดจากเขานั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็น
มัชฌิมชนบท. พระตถาคตย่อมอุบัติ ในมัชฌิมประเทศ ที่ท่านกำหนด
ดังกล่าวมาแล้วนั้น โดยส่วนยาว วัดได้ ๓๐๐ โยชน์ โดยส่วนกว้าง
วัดได้ ๑๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๕๐๐ โยชน์. อนึ่งพระตถาคต
หาได้อุบัติแต่ลำพังพระองค์อย่างเฉียวไม่ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
พระอัครสาวก พระอสีติมหาเถระ แม้ท่านผู้มีบุญอื่น ๆ ก็ย่อมเกิด
ขึ้น. พระพุทธมารดา พระพุทธบิดา พระเจ้าจักรพรรดิ และ
พราหมณ์คฤหบดี ผู้เป็นบุคคลสำคัญเหล่านี้ ก็ย่อมเกิดในมัชฌิม-
ประเทศนี้เหมือนกัน.

ก็บทว่า **อุปปชฺชมาโน อุปปชฺชติ** ทั้งสองนี้ เป็นคำกล่าว
ค้างไว้เท่านั้น. ก็ในคำนี้พึงทราบความอย่างนี้ว่า พระตถาคตเมื่อ
อุบัติ ย่อมอุบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก หาอุบัติ
ด้วยเหตุอื่นไม่. ก็ในอธิการนี้ ลักษณะเห็นปานนี้ ใคร ๆ หาอาจ
คัดค้านคำทั้งสองนั้นโดยลักษณะศัพท์อื่นไม่.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบความต่างกัน คำนี้ ดังนี้ว่า **อุปปช-**
ชมาโน นาม (ชื่อว่าเมื่อจะอุบัติ) **อุปปชฺชติ นาม** (ชื่อว่ากำลังอุบัติ)
อุปปนุโน นาม (ชื่อว่าอุบัติแล้ว.) จริงอยู่ พระพุทธองค์ได้รับคำ

พยากรณ์ แต่บาทมุลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าทีปังกร เมื่อ
แสวงหาพุทธการกกรรม (ธรรมเครื่องทำความเป็นพระพุทธเจ้า)
ทรงเห็นบารมี ๑๐ จึงทรงตกลงพระทัยว่า เราควรบำเพ็ญกรรม
เหล่านี้ แม้กำลังบำเพ็ญทานบารมีอยู่ ก็ชื่อว่า เมื่อจะอุบัติ. แม้
เมื่อทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ เหล่านี้คือ สีลบารมี ฯลฯ อุปกขาบารมี
ก็ดี ทรงบำเพ็ญอุปกขาบารมี ๑๐ อยู่ก็ดี ก็ชื่อว่า เมื่อจะอุบัติ. แม้เมื่อ
ทรงบำเพ็ญปรหมัตถบารมี ๑๐ อยู่ก็ชื่อว่า เมื่อจะอุบัติ เมื่อบริจาค
ซึ่งมหาบริจาค ๕ ประการ ก็ชื่อว่า เมื่อจะอุบัติ แม้เมื่อทรงบำเพ็ญ
ญาตัตถจริยา โลกัตถจริยา และพุทธัตถจริยา ก็ชื่อว่า เมื่อจะอุบัติ.
แม้เมื่อทรงบำเพ็ญพุทธการกกรรม ให้ถึงที่สุด สิ้น ๔ อสงไขยกำไรแสนกับ
ก็ชื่อว่าเมื่อจะอุบัติ. แม้เมื่อทรงละอศภพพระเวสสันดร ถือปฏิสนธิใน
คสิตบุตรี ดำรงอยู่ตลอด ๕๗ โกฎิปี กับอีก ๖๐,๐๐๐ ปี ก็ชื่อว่าเมื่อจะ
อุบัติ. พระองค์อันเทวดาทูลอาราธนาแล้ว ทรงตรวจดู มหาวิโลกิตะ
๕ ประการ ทรงถือนิปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระเทวี ทรงพระนาม
ว่ามหาமாகีดี ทรงอยู่ในพระครรภ์ ๑๐. เดือนถ้วนก็ดี ก็ชื่อว่า
เมื่อจะอุบัติเหมือนกัน. แม้ทรงดำรงอยู่ในการครองเรือน ๒๘ พรรษา
ก็ชื่อว่า เมื่อจะอุบัติเหมือนกัน. แม้เมื่อทรงเห็นโทษในกามทั้งหลาย
เห็นอนิสงส์ในการออกจากกาม มีนายฉันทะเป็นสหาย ทรงม้า
กัณฐกะตัวประเสริฐ เสด็จออกผนวชในวันที่พระราหุลภัดตะประสูติ
ก็ชื่อว่าเมื่อจะอุบัติเหมือนกัน. เสด็จผ่านพื้นราชอาณาจักรทั้ง ๓ แห่งไป
ทรงผนวชที่ฝั่งแม่น้ำโนมานทีก็ดี ก็ชื่อว่าเมื่อจะอุบัติเหมือนกัน. แม้
ทรงทำนหาปธานความเพียร ๖ พรรษา ก็ชื่อว่า เมื่อจะอุบัติเหมือนกัน.
เมื่อพระญาณแก่กล้าแล้วเสวยกระยาหารหยาบก็ดี ก็ชื่อว่า เมื่อจะอุบัติ

เหมือนกัน. แม้เมื่อขึ้นสู่มหาโพธิมณฑลสถานในวันวิสาขบูชาจะมี
ในเวลาเย็น ทรงกำจัดมารและพลแห่งมาร ทรงระลึกถึงบุพเพ-
นิวาสญาณในปฐมยาม ทรงชำระทิพจักขุในมัชฌิมยาม ทรง
พิจารณาปฏิจาสุมุขปาถ ๑๒ องค์ โดยอนุโลม และปฏิโลมในเวลา
ติดต่อกับปัจฉิมยาม แล้วแทงตลอดโศคาปัตติมรรคก็ดี ชื่อว่า เมื่อจะ
อุบัติเหมือนกัน. ในขณะแห่งโศคาปัตติผลก็ดี ในขณะแห่งสกทาคา
มิมรรคก็ดี ในขณะแห่งสกทาคามีผลก็ดี ในขณะแห่งอนาคามิมรรค
ก็ดี ในขณะแห่งอนาคามีผลก็ดี ชื่อว่า เมื่อจะอุบัติเหมือนกัน. ส่วน
ในขณะแห่งอรหัตตมรรค ชื่อว่า กำลังอุบัติ. ในขณะแห่งอรหัตตผล
ชื่อว่า อุบัติแล้ว. จริงอยู่ อธิวิริยญาณเป็นต้น ของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดขึ้นตามลำดับ เหมือนของพระสาวกทั้งหลาย.
ก็กองแห่งคุณมีพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น แม้ทั้งสิ้น ชื่อว่า ย่อม
มาพร้อมกันทีเดียวกับพระอรหัตตมรรค. เพราะฉะนั้น ท่านเหล่านั้น
ชื่อว่าอุบัติแล้วในขณะแห่งอรหัตตผล เพราะมีกิจทั้งปวงอันสำเร็จ
แล้ว. ในสูตรนี้ ฟัง ราบว่า กำลังอุบัติ หมายเอาขณะแห่งอรหัตตผล
นั้นแล. ความจริงในคำว่า **อุบุปฺปชฺชติ** นี้ มีใจความดังนี้ว่า **อุบุปฺปนุโน**
โหติ (ย่อมเป็นผู้อุบัติ).

บทว่า **พหุชนหิตาย** ความว่า ย่อมเสด็จอุบัติเพื่อประโยชน์
เกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก. บทว่า **พหุโน ชนสุสฺส** สุขาย ความว่า ย่อมเสด็จ
อุบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มาก. บทว่า **โลกานุกมฺพาย** ความว่า
เสด็จอุบัติเพราะอาศัยความเอ็นดูแก่สัตว์โลก. ถ้ามว่า แก่สัตว์โลก
ไปไหน ? แก้วว่า เพื่อประโยชน์แก่สัตว์โลกผู้สดับพระธรรมเทศนา
ของพระตถาคตได้เต็มนี้ ออมฤตแล้วตรัสรู้ธรรม. เมื่อพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า ยับยั้งอยู่ ๗ สัปดาห์ ณ โภธิมณฑสถาน แล้วเสด็จจาก
โภธิมณฑสถานมายังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วทรงแสดงธรรม
จักกัปปวัตตนสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิต
ไม่ควรเสพ เป็นต้น พรหมนับได้ ๑๘ โกฏิ พร้อมด้วยท่านพระ-
อัญญาโกณฑัญญะ ได้ดื่มน้ำอมฤตแล้ว. พระองค์เสด็จอุบัติ
เพื่อความอนุเคราะห์แก่สัตว์โลกนี้. ในวันที่ ๕ ในเวลาจบ อนัตต-
ลักษณะสูตร พระปัญจวัคคีย์เถระ ดำรงอยู่ในพระอรหัตแล้ว. พระองค์
เสด็จอุบัติเพื่อความอนุเคราะห์แก่สัตว์โลกนี้. ลำดับนั้น ทรง
ให้บุรุษ ๕๕ คน มียสกุลบุตรเป็นหัวหน้า ดำรงอยู่ในพระอรหัต.
แต่นั้นทรงให้ภิกษุทศศีลคุมาร ๓๐ คน ณ ไพรสณฑ์ป่าฝ้าย ได้
บรรลุมรรค ๓ และผล ๓. พระองค์เสด็จอุบัติเพื่อความอนุเคราะห์
แก่สัตว์โลกนี้. ในเวลาจบอาทิตตปริยายสูตร ให้ชฎิล ๑,๐๐๐ คน
ดำรงอยู่ในพระอรหัต ณ คยาสิสประเทศ. อนึ่ง พรหมณ์และ
คฤหบดี ๑๑ นหุต มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ณ สวนตาลหนุ่ม
ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล
อีก ๑ นหุต ตั้งอยู่ในสระ ในเวลาจบอนุโมทนาด้วยดิโรกขทาสสูตร
สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้ดื่มน้ำอมฤตแล้ว. ในสมาคมแห่งนายสุมนมาลาการ
สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ดื่มน้ำอมฤตแล้ว. ในสมาคมแห่งช้างชนบาล สัตว์
๑๐,๐๐๐ ดื่มน้ำอมฤตแล้ว. ในสมาคมแห่งขัฏฐการชาดก สัตว์
๘๔,๐๐๐ ดื่มน้ำอมฤตแล้ว. ในสมาคมแห่งขัมพูกาชีวก สัตว์
๘๔,๐๐๐ ดื่มน้ำอมฤต. ในสมาคมแห่งอานันทเศรษฐี สัตว์ ๘๔,๐๐๐
ดื่มน้ำอมฤต. ในวันแสดงปารายนสูตร ณ ปาสาณกเจดีย์ สัตว์
๑๔ โกฏิ ดื่มน้ำอมฤตแล้ว. ในวันแสดงขมกปาฏิหาริย์ สัตว์ ๒๐ โกฏิ

คัมน์น้ำอมฤต. เมื่อพระศาสดาประทับนั่งบนบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์
ณ ภูพดาวดิงส์ ทรงกระทำพระมารดาให้เป็นกายสักขี แสดง
พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ สัตว์ ๘๐ โภกฏี คัมน์น้ำอมฤต. ในวันเสด็จลงจากเทวโลก
สัตว์ ๓๐ โภกฏี คัมน์น้ำอมฤต ในสักกปัญหสูตร เทวดา ๘๐,๐๐๐ ได้คัมน์น้ำอมฤต
แล้ว. ในฐานะทั้ง ๔ เหล่านี้ คือ ในมหาสมัยสูตร ในมงคลสูตร
ในจุลตรากุโลวาทสูตร ในสมจิตตปฏิบัติทาสูตร สัตว์ผู้ได้ตรัสรู้ธรรม
กำหนดไม่ได้. พระองค์เสด็จอุบัติเพื่อความอนุเคราะห์แก่สัตว์โลก
แม้เนิ่นแล. เบื้องหน้าแต่นี้จากวันนี้ไป (และ) ในอนาคตกาล พึงทราบ
เนื้อความในอธิการนี้ดังกล่าวมานี้ แม้ด้วยอำนาจแห่งเหล่าสัตว์ผู้
อาศัยพระศาสนาแล้วดำรงอยู่ในทางสวรรค์และพระนิพพาน.

บทว่า เทวมนุสฺसानัน ความว่า พระองค์เสด็จอุบัติ เพื่อประโยชน์
เพื่อเกื้อกูล และเพื่อความสุข แก่เทวดาแะมนุษย์อย่างเดียวกัน
ก็หาไม่ (แต่) เสด็จอุบัติ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล และเพื่อความ
แก่สัตว์ที่เหลือ มีนาคและครุฑเป็นต้นด้วย. ก็เพื่อจะแสดงบุคคล
ผู้ถือปฏิสนธิเป็นสเหตุกะ ผู้สมควรทำให้แจ้งมรรคและผล จึงกล่าว
อย่างนั้น. เพราะเหตุนี้ พึงทราบว่า พระองค์เสด็จอุบัติ เพื่อประโยชน์
เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุขเท่านั้น แม้แก่สัตว์เหล่านั้น.

บทว่า กตโม เอกปุคฺคโล มีปุจฉาดังต่อไปนี้ :-

ชื่อว่า ปุจฉานี้ มี ๕ อย่าง คือ อทิฏฐุโชตนาปุจฉา (คำถาม
เพื่อให้กระจ่างในสิ่งที่ตนยังไม่เห็น) ๑ ทิฏฐุสังสันทนาปุจฉา (คำถาม
เพื่อเทียบกับสิ่งที่ตนเห็นแล้ว) ๑ วิมติเจทนาปุจฉา (คำถามเพื่อ
ตัดความสงสัย) ๑ อนุมิปุจฉา (คำถามเพื่อรับอนุมัติ) ๑ กเถตุ-

กัมยตาปุจฉา (คำถามโดยใครจะกล่าวเสียเอง ๑ ปุจฉาทิ้ง ๕ นั้น มีความค้างกันดังต่อไปนี้ :-

อทิฏฐุโชตนาปุจฉา เป็นไฉน ? ลักษณะตามปกติ เป็นสิ่ง ยังไม่รู้ ยังไม่เห็น ยังชังไม่ได้ ยังไม่ได้ไตร่ตรอง ยังไม่ปรากฏชัด ยังไม่แจ่มแจ้ง บุคคลย่อมถามปัญหาเพื่อรู้ เพื่อเห็น เพื่อชัง เพื่อไตร่ตรอง เพื่อต้องการให้ปรากฏชัด เพื่อต้องการความแจ่มแจ้ง แห่งลักษณะนั้น นี้ชื่อว่า **อทิฏฐุโชตนาปุจฉา**.

ทิฏฐุสังสันทนาปุจฉา เป็นไฉน ? ลักษณะตามปกติ เป็นอันรู้แล้ว เห็น ชัง ไตร่ตรอง ปรากฏชัด และแจ่มแจ้งแล้ว บุคคลย่อมถามปัญหา เพื่อเทียบเคียงกับบัณฑิตเหล่าอื่น นี้ชื่อว่า **ทิฏฐุสังสันทนาปุจฉา**.

วิมติเฉตนาปุจฉา เป็นไฉน ? ตามปกติ บุคคลย่อมแค้นไปสู่ความสงสัย เกิดความลังเลใจขึ้นว่า เป็นอย่างนี้หรือหนอ มิใช่หรือหนอ เป็นอะไรหนอ เป็นอย่างไรหนอ เขาจึงถามปัญหา เพื่อต้องการตัดความสงสัย นี้ชื่อว่า **วิมติเฉตนาปุจฉา**.

อนุมติปุจฉา เป็นไฉน. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามปัญหา ตามความเห็นชอบของภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า. ก็รูปใดไม่เที่ยง รูปนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า. ก็รูปใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นรูปนั้นว่า นั่นเป็นของเรา

เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา. ก็ข้อนั้นไม่เป็นเช่นนั้นพระเจ้าข้า.
นี่ชื่อว่า **อนุมติปุจฉา.**

กเหตุกัมมตาปุจฉา เป็นไฉน ? พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถาม
ปัญหาโดยที่พระองค์ทรงมีพระประสงค์จะตรัสตอบเสียเอง แก่
ภิกษุทั้งหลาย ว่า ภิกษุทั้งหลาย สติปิฎกฐาน ๔ เหล่านี้ สติปิฎกฐาน ๔
เป็นไฉน ? นี่ชื่อว่า **กเหตุกัมมตาปุจฉา.**

ในปุจฉาทิ้ง ๕ เหล่านี้ ปุจฉา ๓ ข้างต้น ไม่มีแก่พระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย. เพราะเหตุไร ? เพราะว่าสิ่งไร ๆ ในกาลอันยี่ดียวทั้ง ๓
กาล ที่ปัจฉัยปรุงแต่ง หรือพ้นจากกาลอันยี่ดียว ทั้ง ๓
กาล ที่ปัจฉัยปรุงแต่ง ไม่ได้ ชื่อว่าไม่ทรงเห็น ไม่ทรงทราบ ไม่ทรงชั่ง ไม่ทรงไตร่ตรอง
ไม่ปรากฏชัด ไม่แจ่มแจ้ง ย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะ
ฉะนั้น อทิฎฐุโชตนาปุจฉา จึงไม่มีแก่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น. ก็สิ่ง
ใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้แล้วด้วยพระญาณของพระองค์
ก็คือการเทียบเคียงสิ่งนั้น กับด้วยผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็สมณะ พราหมณ์
เทวดา มาร หรือพรหม ย่อมไม่มี ด้วยเหตุนี้ ทิฎฐุสังสันทนาปุจฉา
ย่อมไม่มีแก่พระองค์. ก็เพราะเหตุที่พระองค์ไม่มีความสงสัย. เป็น
เหตุให้กล่าวได้อย่างไร เป็นผู้ข้ามพ้นความเคลือบแคลงเสียได้
ขจัดความสงสัยในธรรมทั้งปวงได้แล้ว ด้วยเหตุนี้ วิมติเจตนาปุจฉา
จึงไม่มีแก่พระองค์. ส่วนปุจฉา ๒ ข้อนอกนี้ย่อมมีแก่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า. ในปุจฉาเหล่านั้น ปุจฉานี้ ฟังทราบว่าเป็น **กเหตุกัมมตาปุจฉา.**

บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงจับบุคคลเอก ที่เขากล่าว
ด้วยคำถามนั้น ให้แจ่มแจ้ง จึงตรัสว่า พระตถาคตอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตถาคโต ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเหตุ ๘ ประการ
คือ ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างนั้น. ทรงพระ
นามว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปอย่างนั้น ทรงพระนามว่า ตถาคต
เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะที่แท้. ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ธรรม
ที่แท้จริง ตามที่เป็นจริง. ทรงพระนามว่า พระตถาคต เพราะทรงเห็น
อารมณ์ที่แท้จริง. ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีพระวาจาที่แท้จริง.
ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะทรงกระทำเองและให้ผู้อื่นกระทำ.
ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะอรธว่าทรงครอบงำได้ (คือเป็นใหญ่).

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จ
มาอย่างนั้นเป็นอย่างไร ?

เหมือนอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ทรงชวนชวาย
เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกทั้งปวงเสด็จมาแล้ว เหมือนอย่างพระผู้มี
พระภาคพระวิปัสสีเสด็จมา เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระสิขีเสด็จมา
เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระเวสสภูเสด็จมา เหมือนอย่างพระผู้มี
พระภาคพระกกุสันธเสด็จมา เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระ-
โกนาคมน์เสด็จมา เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระกัสสปเสด็จมา
ข้อนี้มีอธิบายอย่างไร ? มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น
เสด็จมาด้วยอภินิหารใด พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ของเราทั้งหลาย ก็
เสด็จมาด้วยอภินิหารนั้นเหมือนกัน

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพระวิปัสสี ฯลฯ พระผู้มีพระภาค พระกัสสปะ ทรงบำเพ็ญทานบารมี ทรงบำเพ็ญศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมีวิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมีและอุเบกขาบารมี ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศเหล่านี้ คือ บารมี ๑๐ อุบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ทรงบริจาคนหาบริจาค ๕ ประการ คือ บริจาคอวัยวะ บริจาคทรัพย์ บริจาคลูก บริจาคเมีย บริจาคชีวิต ทรงบำเพ็ญบุญประโยชน์ บุญจรรยา การแสดงธรรม และญาติตถจริยา เป็นต้น ทรงถึงที่สุดแห่งพุทธจริยา เสด็จมาแล้วอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ของเราทั้งหลาย ก็เสด็จมาเหมือนอย่างนั้น

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพระวิปัสสี เป็นต้น ฯลฯ พระผู้มีพระภาค พระกัสสปะ ทรงเจริญเพิ่มพูนสติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฃงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เสด็จมาแล้วอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ของเราทั้งหลาย ก็เสด็จมาเหมือนอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างนั้น เป็นอย่างนี้

พระมनुทั้งหลายมีพระวิปัสสีเป็นต้น เสด็จมา
สู่ความเป็นพระสัพพัญญูในโลกอย่างไร แม้
พระศากยมุนีนี้ ก็เสด็จมาเหมือนอย่างนั้น ด้วย
เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพระนามว่า ตถาคต
ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จมา
อย่างนั้น เป็นอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จไป
อย่างนั้น เป็นอย่างไร ?

เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระวิปัสสี ประสูติในบัดเดียนั้น
ก็เสด็จไป ฯลฯ เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระกัสสปะ ประสูติใน
บัดเดียนั้นก็เสด็จไป ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเสด็จไปอย่างไร ?
จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ประสูติในบัดเดียนั้นเอง ประทับยืน
บนปฐพีด้วยพระยுகลบาทอันเสมอกัน บ่ายพระพักตร์ไปเบื้องทิศอุดร
เสด็จไปโดยอย่างพระบาท ๗ ก้าว ดังพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนอาณนทั
พระโพธิสัตว์ประสูติบัดเดียนั้น ก็ประทับยืนด้วยพระยுகลบาทอัน
เสมอกัน บ่ายพระพักตร์ไปเบื้องทิศอุดร เสด็จไปโดยอย่างพระบาท ๗ ก้าว
เมื่อทำวามหาพรหมกันพระเสวตฉัตร ทรงเหลียวดูทั่วทิศ ทรงเปล่ง
อาสภิวาจาว่า เราเป็นผู้เลิศในโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก เราเป็น
ผู้ประเสริฐที่สุดในโลก การเกิดครั้งนี้เป็นการเกิดครั้งสุดท้าย บัดนี้
ภพใหม่ไม่มีต่อไป ดังนี้. และการเสด็จไปของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
ก็ได้เป็นอาการอันแท้ ไม่แปรผัน ด้วยความเป็นบุญนิमितแห่งการบรรลุ
คุณวิเศษหลายประการ คือ ข้อที่พระองค์ประสูติในบัดเดียนั้นเอง
ก็ได้ประทับยืนด้วยพระยுகลบาทอันเสมอกัน นี้เป็นบุญนิमितแห่งการได้
อิทธิบาท ๔ ของพระองค์. อนึ่ง ความที่พระองค์บ่ายพระพักตร์ไปเบื้อง
ทิศอุดร เป็นบุญนิमितแห่งความเป็นโลกุตตรธรรมทั้งปวง. การย่าง
พระบาท ๗ ก้าวเป็นบุญนิमितแห่งการได้รัศนะ คือ โพชนงค์ ๗ ประการ
การกั้นพระเสวตฉัตร เป็นบุญนิमितแห่งการได้เสวตฉัตรอันบริสุทธ์
ประเสริฐ. คือพระอรหัตผลวิมุตติธรรม. การทอดพระเนตรเหลียวดู
ทั่วทิศ เป็นบุญนิमितแห่งการได้พระอนาวรรณญาณ คือความเป็นพระ-

สัพพัญญู. การเปล่งอัสภิวาจา เป็นบุญนิมิตแห่งการประกาศ
พระธรรมจักรอันประเสริฐ อันใคร ๆ เปลี่ยนแปลงไม่ได้. แม้พระผู้มี
พระภาคเจ้าพระองค์นี้ ก็เสด็จไปเหมือนอย่างนั้น ละการเสด็จไปของ
พระองค์นั้น ก็ได้เป็นอาการอันแท้ ไม่แปรผัน ด้วยความเป็นบุญนิมิต
แห่งการบรรลุคุณวิเศษเหล่านั้นแล.

ด้วยเหตุนี้พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

พระควัมบดีโคดมนั้นประสูติแล้วในบัดเดียนั้น
ก็ทรงสัมผัสพื้นดินด้วยพระยุคลบาทสม่าเสมอ
เสด็จย่างพระบาทไปได้ ๗ ก้าว และฝูงเทพยดา
เจ้าก็กางกั้นเศวตฉัตร พระโคดมนั้นครั้งเสด็จ
ไปได้ ๗ ก้าว ก็ทอดพระเนตรไปรอบทิศเสมอกัน
ทรงเปล่งพระสุรเสียงประกอบด้วยองค์ ๘ ประ
การ ปานดังราชสีห์ยืนอยู่บนยอดบรรพตฉะนั้น
ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จไป
อย่างนั้น เป็นอย่างนี้.

อีกนัยหนึ่ง เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคพระวิปัสสิเสด็จไปแล้ว
ฯลฯ พระผู้มีพระภาคพระกัสสปะเสด็จไปแล้วฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นี้ก็เหมือนฉันนั้นที่เดียว ทรงละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ
เสด็จไปแล้ว ทรงละพยาบาทด้วยความไม่พยาบาท ทรงละถีนมิทระ
ด้วยอาโลกสัญญา ทรงละอุทธัจจกุกกุจจะด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน

ทรงละวิจิกิจจาด้วยการกำหนดกรรม เสด็จไปแล้ว ทรงทำलयอวิชา
ด้วยพระปรีชาญาณ ทรงบรรเทาความไม่ยินดีด้วยความปราโมทย์
ทรงเปิดบานประตูคือนิวรรณ์ด้วยปฐมฌาน ทรงสงบวิตกวิจารณ์ด้วย
ทุติยฌาน ทรงหน่ายปีติด้วยตติยฌาน ทรงละสุขทุกข์ด้วยจตุตถฌาน
ทรงก้าวล่วงรูปสัญญา ปุณฺณสัญญา และนัตตสัญญา ด้วยอาภาสา-
นัญญายตนสมาบัติ ทรงก้าวล่วงอาภาसानัญญายตนสัญญาด้วยวิญญา-
ณัญญายตนสมาบัติ ทรงก้าวล่วงวิญญาณัญญายตนสัญญา ด้วยอาภิญ-
ญัญญายตนสมาบัติ ทรงก้าวล่วงอาภิญญัญญายตนสัญญา ด้วยเนว-
สัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เสด็จไปแล้ว.

ทรงละนิจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ทรงละสุขสัญญา
ด้วยทุกขานุปัสสนา ทรงละอิตตสัญญาด้วยอนัตตานุปัสสนา ทรงละ
นันทิ (ความเพลิดเพลิน) ด้วยนิพพิทานุปัสสนา ทรงละราคะด้วย
วิราคานุปัสสนา ทรงละสมุทัยด้วยนิโรธานุปัสสนา ละความยึดมั่น
ด้วยอุปสมานุปัสสนา ทรงละฉนสัญญา (สำคัญว่าเป็นก้อน) ด้วย
ขยานุปัสสนา ทรงละอายุหนา (การประมวลมา) ด้วยขยานุปัสสนา
ทรงละฐฐสัญญา (สำคัญว่ายั่งยืน) ด้วยวิปริณามานุปัสสนา ทรงละ
นิमितตสัญญาด้วยอนิมิตตานุปัสสนา ทรงละการตั้งมั่นแห่งกิเลสด้วย
อัปปมิตตานุปัสสนา ทรงละอกนิเวส (ยึดมั่น) ด้วยสุญญตานุปัสสนา
ทรงละสาราทานาภินิเวส (ยึดมั่นด้วยยึดถือว่าเป็นสาระ) ด้วยอิ-
ปัญญาธรรมวิปัสสนา (การเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง) ทรงละ
สัมโมหาภินิเวส (ยึดมั่นด้วยความลุ่มหลง) ด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ
ทรงละอาลยาภินิเวส (ยึดมั่นในอาลัย) ด้วยอาทีนวานุปัสสนา ละอัป-
ปฏิสังขา (ไม่พิจารณา) ด้วยปฏิสังขานุปัสสนา ละสังโยคาภินิเวส

(ยึดมั่นในการประกอบกิเลส) ด้วยวิวิฏฐานุปัสสนา ทรงละกิเลสอันตั้งอยู่ในฐานเดียวกับทิวฐิติ ด้วยโศดาปัตติมรรค ทรงละกิเลสหายาบด้วยสกทาคามิมรรค ทรงถอนกิเลสอย่างละเอียดด้วยอนาคามิมรรค ทรงตัดกิเลสทั้งปวงได้เด็ดขาดด้วยอรหัตตมรรค เสด็จไปแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปอย่างนั้น เป็นอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนาม ตถาคต เพราะเสด็จมาถึงลักษณะที่แท้เป็นอย่างไร ? ปฐวีธาตุมีลักษณะแข็งแ้ง เป็นลักษณะแท้ไม่แปรผัน อาโปธาตุ มีลักษณะไหลเอิบอาบ เตโชธาตุ มีลักษณะร้อนวาโยธาตุมีลักษณะเคลื่อนไปมา อากาศธาตุมีลักษณะที่สัมผัสถูกต้องไม่ได้ วิญญาณธาตุมีลักษณะรู้แจ้ง รูปมีลักษณะสลาย เวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์ สัญญามีลักษณะจำอารมณ์ สังขารมีลักษณะปรุงแต่งอารมณ์ วิญญาณมีลักษณะรู้อารมณ์ วิตกมีลักษณะขกจิตขึ้นสู่อารมณ์ วิจารณ์มีลักษณะตามเคล้าอารมณ์ ปิติมีลักษณะแผ่ไปสุขมีลักษณะสำราญ เอกัคคตาจิตมีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน ผัสสะมีลักษณะถูกต้องอารมณ์ สัทธินทรีย์มีลักษณะน้อมใจเชื่อ วิริยินทรีย์มีลักษณะประคองไว้ สตินทรีย์มีลักษณะบำรุง สมาธินทรีย์มีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน ปัญญินทรีย์มีลักษณะรู้ชัด สัทธาพละมีลักษณะไม่หวั่นไหวในความเชื่อ วิริยพละ มีลักษณะไม่หวั่นไหวในความเกียจคร้าน สติพละมีลักษณะไม่หวั่นไหว ในความเป็นผู้มีสติหลงลืม สมาธิพละมีลักษณะไม่หวั่นไหวในความฟุ้งซ่าน ปัญญาพละ มีลักษณะไม่หวั่นไหวในอวิชา สติสัมโพชฌงค์มีลักษณะบำรุง ชัมมวิจยสัมโพชฌงค์มีลักษณะเลือกเฟ้น วิริยสัมโพชฌงค์มีลักษณะประคอง ปิติสัมโพชฌงค์มีลักษณะแผ่ไป

ปีสัทธัมมโชนงค์มีลักษณะเข้าไปสงบ สมาธิสัมโพชนงค์มีลักษณะ
ไม่ฟุ้งซ่าน อุเบกขาสัมโพชนงค์มีลักษณะพิจารณา สัมมาทิฏฐิ มี
ลักษณะเห็น สัมมาสังกัปปะ มีลักษณะขกจิตขึ้นสู่อารมณฺ์ สัมมาวาจา
มีลักษณะกำหนดถือเอา สัมมากัมมันตะมีลักษณะลุกขึ้นพร้อม สัมมา-
อาชีวะมีลักษณะปล่อยแล้ว สัมมาวายามะมีลักษณะประคอง สัมมาสติ
มีลักษณะบำรุง สัมมาสมาธิ มีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน อวิชขามีลักษณะ
ไม่รู้ สังขารมีลักษณะคคินึก วิญญานมีลักษณะรู้ารมณฺ์ นามมี
ลักษณะน้อมไป รูปมีลักษณะสลาย สพยคณะมีลักษณะต่อกัน ผัสสะ
มีลักษณะถูกต้องารมณฺ์ เวทนามีลักษณะเสวยารมณฺ์ ตัณหามี
ลักษณะเป็นเหตุ อุปาทานมีลักษณะยึดถือ ภพมีลักษณะประมวลมา
ชาคมีลักษณะบังเกิด ขรามีลักษณะทรุดโทรม มรณะมีลักษณะจิตไป
ธาตุมีลักษณะว่าง आयคณะมีลักษณะต่อกัน สติปิฎฐาน มีลักษณะ
บำรุง สัมมปธาน มีลักษณะเริ่มตั้ง อิทธิบาทมีลักษณะสำเร็จ
อินทริย์มีลักษณะเป็นใหญ่ พลละมีลักษณะไม่หวั่นไหว โชนงค์มี
ลักษณะนำออกจากทุกข์ มรรคมีลักษณะเป็นตัวเหตุ สัจจะมีลักษณะ
เป็นของแท้ สมณะมีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน วิปัสสนามีลักษณะตามเห็น
สมถและวิปัสสนามีลักษณะแห่งกิจอันเดียวกัน ธรรมที่ขนานคู่กัน
มีลักษณะไม่กลับกลาย สีลวิสุทธิมีลักษณะสำรวจ จิตตวิสุทธิมิ
ลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน ทิฏฐิวิสุทธิมีลักษณะเห็น ขยญาน (ความรู้ใน
ความสิ้นไป) มีลักษณะตัดขาด อนุปปาทญาน (ความรู้ในความไม่
เกิดขึ้น) มีลักษณะระงับ ฉันทะมีลักษณะเป็นมูลเค้า มนสิการมีลักษณะ
เป็นสมภูฐานที่เกิดขึ้น ผัสสะมีลักษณะเป็นที่ร่วมกัน เวทนามีลักษณะ
ประชุมลง สมาธิมีลักษณะเป็นประมุข สติมีลักษณะเป็นอธิปไตย

ปัญญามีลักษณะยิ่งยวดกว่านั้น วิมุตติมีลักษณะเป็นสาระ นิพพาน
ที่ยังลงสู่อมตะ มีลักษณะเป็นที่สุดสิ้น เป็นของแท้ ไม่แปรผัน
ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาถึงลักษณะที่แท้ด้วยญาณคคิ ก็อบรรลุ
ไม่ผิดพลาด ด้วยประการอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า
ตถาคต เพราะเสด็จมาถึงลักษณะที่แท้ เป็นอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ธรรม
ที่แท้จริง ตามความเป็นจริงอย่างไร ?

ชื่อว่าธรรมที่แท้จริง ได้แก่ อริยสัจ ๔. อย่างที่ตรัสไว้ว่า
ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เป็นของแท้ไม่ผิด ไม่กลายเป็นอย่างอื่น
อริยสัจ ๔ อะไรบ้าง ? ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้นี้ว่า นี้ทุกข์ นั้นเป็นของแท้
นั่นไม่ผิด นั่นไม่กลายเป็นอย่างอื่น. ฟังทราบความพิสดารต่อไป.
ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ซึ่งเอง ซึ่งอริยสัจ ๔ เหล่านี้ เพราะฉะนั้น
จึงได้รับพระนามว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ธรรมที่แท้ ก็ คค ศัพท์ในที่นี้
มีตรัสรู้ซึ่งเองเป็นอรรถ.

อีกอย่างหนึ่ง ภาวะชราสละมรณะอันเกิดและประชุมขึ้น
เพราะชาติเป็นปัจจัย เป็นความแท้ไม่แปรผัน ไม่เป็นอย่างอื่น ฯลฯ
สภาวะสังขารทั้งหลายเกิดและประชุมขึ้นเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย
เป็นความแท้ไม่แปรผันไม่เป็นอย่างอื่น. สภาวะอวิชชาเป็นปัจจัย
แก่สังขารทั้งหลายก็เหมือนกัน สภาวะสังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ
ฯลฯ สภาวะชาติเป็นปัจจัยแก่ ชราและมรณะ, เป็นความแท้ไม่แปรผัน
ไม่เป็นอย่างอื่น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ธรรมที่แท้ทั้งหมด
แม้เพราะเหตุนี้จึงเรียกว่า ตถาคต เพราะตรัสรู้ซึ่งเอง ซึ่งธรรม

อันต้องแท้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะตรัสรู้
ธรรมอันต้องแท้ตามความเป็นจริง เป็นอย่างนี้.

ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะทรงเห็นอารมณ์ที่แท้จริง เป็นอย่างไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ทรงเห็นรูปารมณ์ โดยอาการทุกอย่าง
ที่มาปรากฏทางจักขุทวาร ของเหล่าสัตว์หาประมาณมิได้ ในโลกธาตุ
อันหาประมาณมิได้ ในโลกพร้อมด้วยเทวโลก ในหมู่สัตว์พร้อมด้วย
เทวดาและมนุษย์.

รูปารมณ์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้เห็นอย่างนี้ ทรงจำแนก
ด้วยอำนาจอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์เป็นต้นก็ดี ด้วยอำนาจร่องรอย,
ที่ได้ในการเห็น ไฉน ทราบ และรู้แจ้งก็ดี โดยชื่อมิใช่น้อย โดย
วาระ ๑๑ โดยนัย ๕๒ ตามนัยมีอาทิว่า รูปใด เพราะอาศัยมหาภูตรูป
๔ มีสีและแสง เห็นได้ กระทบได้ เป็นสีเขียว สีเหลือง รูปนั้น คือ
รูปายตนะ เป็นไฉน ดังนี้ เป็นของแท้ทั้งนั้น ไม่แท้ไม่มี. แม้ใน
สัทธรรมเป็นต้น ที่มาปรากฏ แม้ในโศตทวารเป็นต้นก็เช่นนี้.
สมจริงดังคำ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อารมณ์
ใด อันชาวโลกพร้อมด้วยเทวโลก ฯลฯ อันหมู่สัตว์ พร้อมด้วยเทวดา
และมนุษย์ เห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว
แสวงหาแล้ว พิจารณาแล้ว ย่อมรู้อารมณ์นั้น เรารู้ยังอารมณ์นั้น
แล้วด้วยใจ อารมณ์นั้น ตถาคตรู้แจ้งแล้ว อารมณ์นั้น ปรากฏแก่
ตถาคตแล้ว. ชื่อว่า ตถาคต เพราะทรงเห็นอารมณ์ที่แท้จริงด้วยประการ
ฉะนี้. ฟังทราบการเกิดแห่งบทว่า **ตถาคต** (ผู้ทรงเห็นอารมณ์ที่แท้จริง)

ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะมีพระวาจาที่แท้จริงเป็นอย่างไร ?

ราตรีใด พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งปราศรัยบัลลังก์ ณ โขนิมิตตสถาน ทรงย้ายอิระหม่อมของมารทั้ง ๓ ตรัสรู้ยิ่งเอง ซึ่งพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และราตรีใด เสด็จปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ระหว่างต้นสาละทั้งคู่ ในระหว่าง ราตรีนั้น ในเวลาที่พระองค์มีพรรษาประมาณ ๔๕ พรรษา พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพุทธพจน์อันใด ในปฐมโพธิกาลบ้าง มัชฌิมโพธิกาลบ้าง ปัจฉิมโพธิกาลบ้าง คือสุดตะ เกยยะ ฯลฯ เวทีลละ พระพุทธพจน์ ทั้งหมดนั้น ใคร ๆ ดำเนินไม่ได้ ทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ ไม่ขาดไม่เกิน บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง เป็นเครื่องย้ายิราคะ ในพระพุทธรพจน์นั้น ไม่มีความผิดพลาดแม้เพียงปลายขนทราย พระพุทธรพจน์ทั้งหมดนั้น เหมือนประทับไว้ด้วยตราอันเดียวกัน เหมือนดวงด้วยทะนานเดียวกัน และเหมือนขั่งด้วยตาชั่งอันเดียวกัน จึงเป็นของแท้แน่นอนทั้งนั้น ไม่มีที่ไมแท้ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า คู่ก่อนจนทะ ตถาคตตรัสรู้ยิ่งเองซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในราตรีใด และปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในราตรีใด ระหว่าง ราตรีนั้น ได้ภายิต ได้กล่าว ชีแจง คำพูดอันใด อันนั้น เป็นของแท้ อย่างเดียว ไม่กลายเป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า **ตถาคต**. จริงอยู่ **คตศัพท์** ในบทว่า **ตถาคโต** นี้ มีคทเป็นอรรถ. ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะมีพระวาจาที่แท้จริง ด้วยประการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง การพูด อธิบายว่า การกล่าว ชื่อว่า **อาคทะ**. การตรัส ของพระองค์เป็นจริง ไม่วิปริต เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **ตถาคต**

เพราะแปลง ท เป็น ต. พึงทราบการเชื่อมบทในอรรถนั้น ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะเป็นผู้มีปกติกระทำอย่างที่ตรัสนั้น
เป็นอย่างไร ?

เพราะว่า พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมอนุโลม
แก่พระวาจา แม้พระวาจาก็อนุโลมแก่พระกาย เพราะเหตุนี้
พระองค์ตรัสอย่างไร ก็ทรงกระทำอย่างนั้น และทรงกระทำ
อย่างไร ก็ตรัสอย่างนั้น. ก็พระวาจาของพระองค์ผู้เป็น
อย่างนั้น ตรัสอย่างไร แม้พระกายก็ไปอย่างนั้น
อธิบายว่า ดำเนินไป อย่างนั้น. อนึ่ง พระกาย
ทรงกระทำอย่างไร แม้พระวาจา ก็ตรัสอย่างนั้น
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ตถาคต. ด้วยเหตุนี้
นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตพูดอย่างไร
กระทำอย่างนั้น กระทำอย่างไร
ก็พูดอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **ตถาคต**.
ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะเป็นผู้มีปกติกระทำ
อย่างที่ตรัสนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า **ตถาคต** เพราะอรรถครอบงำได้ เป็นอย่างไร ?

เพราะพระองค์ทรงครอบงำ สัตว์ทั้งปวงใน
โลกชาดุมหา ประมาณมิได้ เบื้องบนถึง
ภวคพรหม เบื้องต่ำ ถึงอเวจีมหานรก
เบื้องขวางกำหนดที่สุทธรอบ ๆ ด้วยศีลบ้าง
สมาธิบ้าง ปัญญาบ้าง วิมุติบ้าง
พระองค์ไม่มีการชังหรือการนับ
พระองค์ชังไม่ได้ นับไม่ได้ เป็นผู้
ยอดเยี่ยมเป็นพระราชาแห่งพระราชา
เป็นเทพแห่งเทพ เป็นสักกะยอดแห่ง
เหล่าสักกะ เป็นพรหมยอดแห่งเหล่า
พรหม ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า
ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นผู้

ครอบงำ หมู่สัตว์ในโลก พร้อมด้วยเทวโลก ฯลฯ พร้อมด้วยเทวดา และมนุษย์ อันใคร ๆ ครอบงำมิได้ เป็นผู้เห็นโดยแท้ ทำให้ผู้อื่นอยู่ในอำนาจ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ตถาคต. พึงทราบบทสนธิ ในคำว่า ตถาคต นั้น อย่างนี้ :-

การตรัส (พึงเห็น) เหมือนยาอันประเสริฐ. ก็การตรัสนั้น คืออะไร ? คือความมงดงามแห่งเทศนา และความพอกพูนขึ้นแห่งบุญ. เพราะเหตุนี้ นั่นแล พระองค์จึงทรงครอบงำคนผู้เป็นปรีปวาท ทั้งหมด และสัตว์โลกพร้อมด้วยเทวโลก เหมือนหมอผู้มีอำนาจมากครอบงำทั้งหลายด้วยยาทิพย์ ฉะนั้น. ฉะนั้น พระองค์มีการตรัส คือความมงดงามแห่งเทศนา และความพอกพูนขึ้นแห่งบุญ อันเป็นจริงไม่วิปริต เพราะทรงครอบงำสัตว์โลกได้ เพราะเหตุนี้ พึงทราบว่า ตถาคต เพราะแปลง ท. อักษร เป็น ต. อักษร. ชื่อว่า ตถาคต เพราะอรรถว่า ทรงครอบงำด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปด้วยความจริง. เพราะทรงถึงซึ่ง ความจริง ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ตรัสรู้ ทรงล่วงแล้ว ทรงบรรลุ ทรงดำเนินไป. ในบรรดาคำเหล่านั้น ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไป คือ ตรัสรู้โลกทั้งสิ้นด้วยความจริง คือ ตีรณปริญญา. ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไป คือ ทรงล่วงโลกสมุทัย ด้วยความจริง คือ ปหานปริญญา. ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไป คือ บรรลุการดับสนิทแห่งโลก ด้วยความจริง คือ สัจฉิกิริยา. ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จไปคือดำเนินไปสู่ความจริง คือ ปฏิปทาอันยังสัตว์ให้ถึงความดับโลก. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกอันตถาคต

ตรัสรู้ยิ่งแล้ว ตถาคตไม่ประกอบแล้วในโลก คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
โลกสมุทัย ตถาคต ตรัสรู้ยิ่งแล้ว โลกสมุทัย อันตถาคต ละได้แล้ว
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกนิโรธ อันตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้ว โลกนิโรธ
อันตถาคตกระทำให้แจ้งแล้ว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกนิโรธคามินี-
ปฏิบัติ อันตถาคตตรัสรู้ยิ่งแล้ว เจริญแล้ว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
สัจจะใดแห่งโลก พร้อมทั้งเทวโลก ฯลฯ สัจจะทั้งหมด อันตถาคต
ตรัสรู้ยิ่งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ตถาคต. อรรถแห่งคำว่า
ตถาคตนั้น บัณฑิตพึงทราบแม้ด้วยประการอย่างนี้. แม้คำนี้ก็เพียง
เพียงแนวทางในการแสดงความเป็นตถาคต. พระตถาคต
เท่านั้น จึงจะพรรณนา ความเป็นตถาคตได้ ครบถ้วน
ทุกประการ.

ก็ใน ๒ บทว่า **อรรหิ สัมมาสัมพุทโธ** อันดับแรก พึงทราบว่า
อรรหิ ด้วยเหตุเหล่านี้คือ เพราะเป็นผู้ไกลข้าศึกคือกิเลส เพราะ
เป็นผู้หักกำกงแห่งสังสารจักรเสียได้ เพราะควรแก่สักการะมี
ปัจจัยเป็นต้น และเพราะไม่มีความลับในการทำชั่ว. ส่วนที่ชื่อว่า
สัมมาสัมพุทโธ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวง โดยชอบและด้วยพระองค์
เอง. ความสังเขปในข้อนี้มีเท่านี้. ทั้ง ๒ บทนี้ กล่าวไว้โดยพิสดาร
ในการพรรณนาพุทธานุสสติ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล.

จบ อรรถกถาสุตตที่ ๑

อรรถกถาสูตที่ ๒

ในสูตที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปาตุภาโว ได้แก่ การเกิดขึ้น คือ การสำเร็จ. บทว่า ทูลโลก
โลกสุมี ได้แก่ หาได้ยาก คือ หาได้โดยยากยิ่ง ในสัตว์โลกนี้. ที่ชื่อว่า
หาได้ยาก เพราะเหตุไร ? เพราะพระองค์ไม่อาจบำเพ็ญทานบารมี
คราวเดียวแล้วได้เป็นพระพุทธเจ้า. อนึ่งพระองค์ไม่ทรงสามารถ
บำเพ็ญทานบารมี ๒ ครั้ง ๑๐ ครั้ง ๒๐ ครั้ง ๕๐ ครั้ง ๑๐๐ ครั้ง
๑,๐๐๐ ครั้ง โภกัครั้ง แสนโภกัครั้ง ไม่ทรงสามารถบำเพ็ญทาน
บารมีได้ ๑ วัน ๒ วัน ๑๐ วัน ๒๐ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน ๑,๐๐๐ วัน
๑๐๐,๐๐๐ วัน แสนโภกัวัน ฯลฯ ๑ เดือน ๑ ปี ๒ ปี ฯลฯ แสนโภกัปี
๑ กัป ๒ กัป ฯลฯ แสนโภกักัป พระองค์ไม่สามารถบำเพ็ญทาน
บารมี ๑ อสงไขย ๒ อสงไขย ๓ อสงไขย แห่งกัป แล้วเป็นพระ
พุทธเจ้าได้ แม้ในศีลบารมี เนกขัมมบารมี ฯลฯ อุเบกขาบารมี
ก็นัยนี้เหมือนกัน. แต่ครั้งสุดท้าย พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ สิ้น ๔
อสงไขยกำไรแสนกัป แล้วจึงสามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้ ด้วยเหตุ
ดังกล่าวมานี้ พระองค์จึงชื่อ ว่าหาได้ยาก.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๒

อรรถกถาสูตที่ ๓

ในสูตที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อัจฉริยมนุสฺโส แปลว่า มนุษย์อัศจรรย์.

บทว่า อัจฉริโย ความว่า ไม่มีเป็นนิตย์ เหมือนตาบอดขึ้น
ภูเขา. นัยแห่งศัพท์เท่านี้ก่อน แต่นัยแห่งอรรถกถาดังต่อไปนี้.
ชื่อว่า อัศจรรย์ เพราะควรแก่การประมมือ. อธิบายว่า ควรประมมือ
แล้วมอง.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มนุษย์อัศจรรย์ แม้เพราะประกอบ
ด้วยธรรมอันไม่เคยมี นำอัศจรรย์หลายประการ มีอาทิอย่างนี้ว่า
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันไม่เคยมีนำอัศจรรย์ ๔ ประการ ย่อมมี
ปรากฏ เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าปรากฏ. ชื่อว่า
อัศจรรย์มนุษย์ เพราะเป็นมนุษย์ที่เคยสั่งสมมาก็มี.

จริงอยู่ การที่พระองค์ทรงประชุมธรรม ๘ ประการ อันจะ
ทำให้อภิหารเพียบพร้อม แล้วทรงผูกพระมันสประทับนั่ง ณ
มหาโพธิมณฑลสถาน ต่อพระพักตร์ ของพระพุทธรูปเจ้าพระองค์หนึ่ง
ใคร ๆ อื่น มิได้เคยสั่งสมมาเลย พระสัพพัญญูโพธิสัตว์พระองค์เดียว
เท่านั้นสั่งสมมา. อนึ่งแม้การที่พระองค์ ได้รับพยากรณ์ในสำนัก
พระพุทธรูปทั้งหลายเป็นผู้ไม่หวนกลับหลัง อธิษฐานความเพียร
แล้วบำเพ็ญพุทธการกธรรม ใคร ๆ อื่น มิได้เคยสั่งสมมาเลย พระ-
สัพพัญญูโพธิสัตว์เท่านั้น เคยสั่งสมมา. อนึ่งพระองค์ทรงบำเพ็ญ

พระบารมีให้แก้กล้า (ยังพระบารมีให้ถือเอาห้อง) ดำรงอยู่ในอัทธภาพ เช่นเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญสัตตศตกมหาทาน (ของ ๗ สิ่ง สิ่งละ ๗๐๐) มีอาทิอย่างนี้ คือ ช้าง ๗๐๐ ม้า ๗๐๐ ประดับด้วย เครื่องอั่งการพร้อมสรรพ มอบพระโอรสเช่นพระชาติกุมาร พระชิตา เช่น กัณหาชينا และพระเทวี เช่นพระนางมัทรี ไว้ใน मुख แห่งทาน ดำรง อยู่ตลอดอายุในอัทธภาพที่ ๒ ทรงถือปฏิสนธิในภพชั้นดุสิต ซึ่งใคร ๆ อื่น มิได้เคยสั่งสมมาเลย พระสัพพัญญูโพธิสัตว์เท่านั้นเคยสั่งสมมา. แม้การ ที่พระองค์ทรงดำรงอยู่ในภพชั้นดุสิตตลอดอายุ ทรงรับการเชิญของ เทวดาทิ้งหลาย ทรงตรวจดูมหาวิโลกิตะ ๕ อย่าง ทรงมีพระสติ และสัมปชัญญะ จุตจากดุสิต ถือปฏิสนธิในตระกูลที่มีโภคะมาก ซึ่งใคร ๆ อื่นมิได้เคยสั่งสมมาเลย พระสัพพัญญูโพธิสัตว์เท่านั้นเคยสั่งสม มา อนึ่งหมั่นโลกธาตุไหวในวันถือปฏิสนธิก็ดี การที่พระองค์ทรงมี พระสติสัมปชัญญะอยู่ในพระครรภ์ของพระมารดาที่ดี การที่หมั่น โลกธาตุไหว แม้ในวันที่พระองค์ทรงมีพระสติสัมปชัญญะเสด็จออก จากพระครรภ์ของพระมารดาที่ดี การที่พระองค์ประสูติในเดี๋ยวนี้ แล้วเสด็จอย่างพระบาทได้ ๗ ก้าวก็ดี การกางกั้นเสวตฉัตรอันเป็นทิพย์ ก็ดี การโบกพัดด้วยวาลวิชนีอันเป็นทิพย์ก็ดี การที่พระองค์ทรงเหยียดดู อย่างสีหะไปใน ๔ ทิศไม่ทรงเห็นสัตว์ใด ๆ ที่จะเสมอเหมือนพระองค์ แล้วทรงบันลือสีหนาทอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้เลิศของโลกก็ดี การที่ หมั่นโลกธาตุไหว ในขณะที่พระองค์ทรงพระราชสมบัติ เมื่อพระญาณ แก่กล้า แล้วเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ก็ดี การที่พระองค์ประทับ นั่งสมาธิ ณ มหาโพธิมณฑลสถาน ทรงชนะมารเป็นต้นไปแล้ว ทรงชำระบุพเพนิวาสานุสสติญาณ และทิพจักขุญาณ ทรงทำ

หมื่นโลกธาตุดีให้ไหว ขณะทรงแหงตลอดคองคุณคือพระสัพพัญญุตญาณ
ในเวลาใกล้รุ่งก็ดี ประกาศพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม ซึ่งมี
วนรอบ ๓ รอบ ด้วยปฐมเทศนาที่ดี ความอัศจรรย์ทั้งหมดดังกล่าว
มาอย่างนี้เป็นต้น ใคร ๆ อันมิได้เคยสั่งสมมาเลย พระสัพพัญญูพุทธเจ้า
เท่านั้นเคยสั่งสมมา. ชื่อว่า มนุษย์อัศจรรย์ เพราะเป็นมนุษย์เคย
สั่งสมมาดังนี้บ้าง ด้วยประการอย่างนี้.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

ในสูตที่ ๔ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กาลกิริยา ความว่า ชื่อว่า กาลกิริยา เพราะกิริยาที่
ปรากฏในกาลครั้งหนึ่ง. จริงอยู่ พระตถาคต ทรงดำรงอยู่ ๔๕ พรรษา
ทรงประกาศ ปิฎก ๓ นิกาย ๕ สัตถุศาสน์มีองค์ ๘ พระธรรมชั้น
๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ทรงกระทำมหาชน ให้น้อมไปในพระนิพพาน
โอนไปในพระนิพพาน บรรทมระหว่างไม้สาละทั้งคู่ ตรัสเรียกภิกษุ
สงฆ์มา ทรงโอวาทด้วยความไม่ประมาท ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ
เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ, กาลกิริยานี้ของพระ-
ตถาคตนั้นปรากฏมาจนกระทั่งกาลวันนี้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
กาลกิริยา เพราะเป็นกิริยาที่ปรากฏในเวลาหนึ่ง. บทว่า อนุตปปา
โหติ แปลว่า กระทำความเดือดร้อนตาม (ภายหลัง). ในข้อนี้

กาลกิริยาของพระเจ้าจักรพรรดิ การทำความเดือดร้อนตามแก่
เทวดาและมนุษย์ในหนึ่งจักรวาล. กาลกิริยาของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย
กระทำความเดือดร้อนตามแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในหมื่นจักรวาล
ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า กระทำความเดือดร้อนตามแก่ชนมาก ดังนี้.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕

ในสูตที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อเหตุโย ความว่า ที่ชื่อว่า อเหตุโย เพราะไม่มีพระพุทธรเจ้า
องค์ที่ ๒. จริงอยู่พระพุทธร. มี ๔ คือ สุตพุทธร. จตุสัจจพุทธร.
ปัจเจกพุทธร. สัพพัญญุพุทธร. ในพุทธร. ๔ นั้น ภิกษุผู้เป็นพหูสูต
(มีพุทธพจน์อันสดับแล้วมาก) ชื่อว่า สุตพุทธร. ภิกษุผู้เป็นพระจินาสพ
(นี้อาสวะสิ้นแล้ว) ชื่อว่า จตุสัจจพุทธร. พระองค์ผู้บำเพ็ญบารมี
สองอสงไขย กำไรแสนกัป แล้วแทงตลอดปัจเจกพุทธรญาณ ชื่อว่า
ปัจเจกพุทธร. พระองค์ผู้บำเพ็ญบารมี ๔-๘-๑๖ อสงไขย กำไร
แสนกัป แล้วข้ายี่กระหม่อมแห่งมารทั้ง ๓ แทงตลอดพระสัพพัญญุด-
ญาณ ชื่อว่า สัพพัญญุพุทธร. ในพุทธร. ๔ เหล่านี้ พระสัพพัญญุพุทธร
ชื่อว่า ไม่มีพระองค์ที่ ๒ ธรรมดาว่าพระสัพพัญญุพุทธรพระองค์อื่น
จะเสด็จอุบัติร่วมกับพระสัพพัญญุพุทธรพระองค์นั้นก็หาไม่.

บทว่า อสหาโย ความว่า ชื่อว่าไม่มีสหาย เพราะท่านไม่มีสหายผู้เช่นกับด้วยอัทภาพ หรือด้วยธรรมที่ทรงแทงตลอดแล้ว. ก็พระเสขะและพระอเสขะ ชื่อว่า เป็นสหายขอพระพุทธเจ้าทั้งหลาย โดยปริยายนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงได้เสกขปฏิปทา และอเสกขปฏิปทาเป็นสหายแล.

บทว่า อปฺปปฏิโม (ไม่มีผู้เปรียบ) ความว่า อัทภาพเรียกว่า รูปเปรียบ. ชื่อว่าไม่มีผู้เปรียบ เพราะรูปเปรียบอื่นเช่นกับอัทภาพของท่านไม่มี. อีกอย่างหนึ่ง มนุษย์ทั้งหลายกระทำรูปเปรียบใด ล้วนแล้วด้วยทองและเงินเป็นต้น ในบรรดารูปเปรียบเหล่านั้น ชื่อว่า ผู้สามารถกระทำโอกาสแม้สักเท่าปลายขนทรายให้เหมือนอัทภาพของพระตถาคต ย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าไม่มีผู้เปรียบแม้โดยประการทั้งปวง. บทว่า อปฺปปฏิสโม (ไม่มีผู้เทียบ) ความว่า ชื่อว่าไม่มีผู้เทียบ เพราะใคร ๆ ชื่อว่าผู้จะเทียบกับอัทภาพของพระตถาคต นั้นไม่มี.

บทว่า อปฺปปฏิภาโค (ไม่มีผู้เทียม) ความว่า ชื่อว่าไม่มีผู้เทียม เพราะธรรมเหล่าใดอันพระตถาคตทรงแสดงไว้โดยนัยมีอาทิว่า สติปัฏฐานมี ๔ จึงชื่อว่าผู้สามารถเพื่อจะทำเทียมในธรรมเหล่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า น จตฺตาริ สติปัฏฐานา ตโย วาปญฺจ วา (สติปัฏฐาน ไม่ใช่ ๔ สติปัฏฐานมี ๓ หรือ ๕.) บทว่า อปฺปปฏิบุคฺคโโล (ไม่มีบุคคลผู้แข็ง) ความว่า ชื่อว่าไม่มีบุคคลผู้แข่ง เพราะไม่มีบุคคลอื่นใด ๆ ชื่อว่าสามารถเพื่อให้ปัญญาอย่างนี้ว่า เราเป็นพระพุทธเจ้า ดังนี้.

บทว่า **อสมโ** (ไม่มีผู้เสมอ) ความว่า ชื่อว่า ผู้ไม่เสมอด้วย สัตว์ทั้งปวง เพราะไม่มีบุคคลเทียบนั่นเอง. บทว่า **อสมสโม** (ผู้เสมอกันบุคคลผู้ไม่มีใครเสมอ) ความว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่เป็นอดีตและอนาคต ท่านเรียกว่า ไม่มีผู้เสมอ ผู้เสมอด้วยพระ สัพพัญญูพุทธเจ้า ผู้ไม่มีใคร ๆ เสมอเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เสมอกับบุคคลผู้ไม่มีใครเสมอ.

บทว่า **ทวิปทานํ อคฺโค** ความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็น ยอดของเหล่าสัตว์ผู้ไม่มีเท้า มี ๒ เท้า มี ๔ เท้า มีเท้ามาก สัตว์ผู้มีรูป ไม่มีรูป ผู้มีสัญญา ไม่มีสัญญา มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่. เพราะเหตุไร ในที่นี้ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นยอดของเหล่าสัตว์ ๒ เท้า ? เพราะเนื่องด้วยพระองค์เป็นผู้ประเสริฐกว่า. จริงอยู่ ธรรมดาว่า ท่านผู้ประเสริฐ เมื่อจะอุบัติในโลกนี้ หาอุบัติในสัตว์ไม่มีเท้า มี ๔ เท้า และมีเท้ามากไม่ ย่อมอุบัติเฉพาะในสัตว์ ๒ เท้าเท่านั้น. ในสัตว์ ๒ เท้า ชนิดไหน ? ในมนุษย์ และเทวดาทั้งหลาย. ก็เมื่อเสด็จอุบัติในหมู่ มนุษย์ ย่อมอุบัติเป็นพระพุทธเจ้า ผู้สามารถเพื่อทำสามพันโลกธาตุ และหลายพันโลกธาตุ ให้อยู่ในอำนาจได้. เมื่ออุบัติในหมู่เทวดา ย่อมอุบัติเป็นท้าวมหาพรหม ผู้ทำหมื่นโลกธาตุให้อยู่ในอำนาจได้ ท้าวมหาพรหมนั้น พร้อมทั้งจะเป็นกบปิยการก หรือเป็นอารามิก ของพระองค์ ดังนั้น ท่านจึงเรียกว่าเป็นยอดของสัตว์ ๒ เท้า ด้วย อำนาจเป็นผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์และเทวดาแม้ในที่เดียว.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๖ เป็นต้น

ในสูตที่ ๖ เป็นต้นวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า เอกบุคลลสุต ภิกขเว ปาตุภาวา มหโต จกขุสุต
ปาตุภาโว โหติ ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุใหญ่ย่อมปรากฏ
เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นบุคลลเอกปรากฏ.
เมื่อบุคลลนั้นปรากฏแล้ว แม้จักขุก็ย่อมปรากฏเหมือนกัน เพราะเว้น
บุคลลปรากฏเสีย จักขุก็ปรากฏไม่ได้. บทว่า ปาตุภาโว ได้แก่ การอุปบัติ
คือ ความสำเร็จ. จักขุชนิดไหน? จักขุคือปัญญา. เสมือนเช่นไร? เสมือน
วิปัสสนาปัญญา ของพระสารีบุตรเถระ เสมือนสมาธิปัญญา ของ
พระมหาโมคคัลลานเถระ. แม้ในอาโลกะ (การเห็น) เป็นต้น ถิ่นนี้
เหมือนกัน. จริงอยู่ ในการมองเห็นเป็นต้นนี้ ท่านประสงค์เอาการ
มองเห็นเช่นการมองเห็นด้วยปัญญา และแสงสว่าง เช่นแสงสว่าง
แห่งปัญญาของพระอัครสาวกทั้งสอง. บทแม่ทั้ง ๓ นี้ คือ แห่ง
ดวงตาอันใหญ่ แห่งการมองเห็นอันใหญ่ แห่งแสงสว่างอันใหญ่
พึงทราบว่าเป็น ตรีสเจือกัณฑ์โลกิยะ และโลกุตตระ.

บทว่า จนนํ อนุตฺตียนํ ได้แก่ ธรรมอันสูงสุด ๖ อย่าง
ที่ไม่มีธรรมอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ในคัมภีร์มีอธิบายว่า อนุตตรियะ ๖ เหล่านี้
คือ ทัสสนาอนุตตรियะ สวานาอนุตตรियะ ลาภานาอนุตตรियะ สิกขานาอนุตตรियะ
ปาริจริยานาอนุตตรियะ อนุสสทานาอนุตตรियะ. ความปรากฏเกิดขึ้นแห่ง
อนุตตรियะ ๖ เหล่านี้ จึงมี.

จริงอยู่ท่านพระอานนทเถระ ย่อมได้เห็นพระตถาคตด้วย
จักขุวิญญาณทั้งเข้าทั้งเย็น นี้ชื่อว่า ทัสสนานุตตริยะ. แม้นคนอื่น
ไม่ว่าจะเป็นพระโศคาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ก็ย่อมได้เห็น
พระตถาคตเหมือนพระอานนทเถระ แม่นี้ ก็ชื่อว่า ทัสสนานุตตริยะ.
อนึ่ง บุคคลอื่นอีกผู้เป็นกัลยาณปุถุชน ก็ได้เห็นพระทศพลเหมือน
พระอานนทเถระ ทำการเห็นนั้นให้เจริญ ย่อมบรรลुโศคาปัตติมรรค
นี้ก็ชื่อว่า ทัสสนะ เหมือนกัน ส่วนการเห็นเดิม ชื่อว่าทัสสนานุตตริยะ.

จริงอยู่ บุคคลย่อมได้ฟังพระคำรัสของพระทศพลเนื่อง ๆ
ด้วยโสตวิญญาณ เหมือนพระอานนทเถระ นี้ชื่อสวานานุตตริยะ.
แม้พระอริยบุคคลเหล่าอื่น มีพระโศคาบันเป็นต้น ย่อมได้ฟังพระ
คำรัส ของพระตถาคตเจ้า เหมือนพระอานนทเถระ แม่นี่ก็ชื่อว่า
สวานานุตตริยะ. ส่วนบุคคลอื่นอีก ผู้เป็นกัลยาณปุถุชน ได้ฟังพระ
คำรัสของพระตถาคตเจ้า เหมือนพระอานนทเถระ เจริญสวานะนั้น
ย่อมบรรลुโศคาปัตติมรรค นี้ก็ชื่อว่า สวานะเหมือนกัน ส่วนการฟัง
เดิม ชื่อว่า สวานานุตตริยะ.

บุคคลย่อมได้เฉพาะศรัทธาในพระทศพล เหมือนพระอานนท-
เถระนี้ ก็ชื่อว่า ลาภานุตตริยะ. แม้บุคคลเหล่าอื่น มีพระโศคาบัน
เป็นต้น ได้ลาภเฉพาะคือศรัทธาในพระทศพล เหมือนพระอานนทเถระ
ย่อมได้ลาภเฉพาะ แม่นี่ก็ชื่อว่า ลาภานุตตริยะ. ส่วนคนอื่นอีก เป็น
กัลยาณปุถุชน ได้ลาภเฉพาะคือศรัทธาในพระทศพล เหมือนพระ
อานนทเถระ เจริญลาภนั้น ย่อมบรรลุโศคาปัตติมรรค นี้ชื่อว่า
การได้เหมือนกัน ส่วนการได้อันเดิม ชื่อว่า ลาภานุตตริยะ.

อนึ่ง บุคคลศึกษาสิกขา ๓ ในพระศาสนาของพระทศพล เหมือนพระอานนท์เถระ นี้ชื่อว่า สิกขานุตตริยะะ. แม้พระอริยบุคคลเหล่านี้ มีพระโศดาบันเป็นต้น ย่อมศึกษาสิกขา ๓ ในพระศาสนาของพระทศพล เหมือนพระอานนท์เถระแม่นี้ ก็ชื่อว่า สิกขานุตตริยะะ. ส่วนคนอื่นอีก ผู้เป็นกัลยาณปุถุชน ศึกษาสิกขา ๓ ในพระศาสนาของพระทศพลเหมือนพระอานนท์เถระ เจริญศึกษา ๓ นั้น ย่อมบรรลुโศดาปัตติมรรค นี้ชื่อว่า การศึกษาเหมือนกัน ส่วนการศึกษาอันเดิม ชื่อว่า สิกขานุตตริยะะ

อนึ่ง บุคคลปรนนิบัติพระทศพลเนื่อง ๆ เหมือนพระอานนท์เถระ นี้ชื่อว่า ปาโรจิริยานุตตริยะะ. แม้พระอริยบุคคลเหล่านี้ มีพระโศดาบันเป็นต้น ย่อมปรนนิบัติพระทศพลเนื่อง ๆ แม้นี้ ก็ชื่อว่า ปาโรจิริยานุตตริยะะ. ส่วนคนอื่น ๆ ผู้เป็นกัลยาณปุถุชน ปรนนิบัติพระทศพล เหมือนพระอานนท์เถระ เจริญการปรนนิบัตินั้น ย่อมบรรลुโศดาปัตติมรรค นี้ชื่อว่า การปรนนิบัติเหมือนกัน ส่วนการปรนนิบัติอันเดิม ชื่อว่าปาโรจิริยานุตตริยะะ.

บุคคลระลึกถึงเนื่อง ๆ ถึงคุณอันเป็นโลกิยะ และโลกุตตระของพระทศพล เหมือนพระอานนท์เถระ. นี้ชื่อว่า อหุสสตานุตตริยะะ. แม้พระอริยบุคคลเหล่านี้ มีพระโศดาบันเป็นต้น ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณอันเป็นโลกิยะ และโลกุตตระ ของพระทศพล เหมือนพระอานนท์เถระ แม้นี้ก็ชื่อว่า อหุสสตานุตตริยะะ. ส่วนคนอื่นอีก เป็นกัลยาณปุถุชน ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณอันเป็นโลกิยะ. และโลกุตตระ ของพระทศพล เหมือนพระอานนท์เถระ เจริญการระลึกเนื่อง ๆ นั้น ย่อมบรรลुโศดาปัตติมรรค นี้ชื่อว่า อหุสสติ เหมือนกัน ส่วนอหุสสติ

บทว่า **วิชา** ในบทว่า **วิชาวิมุตติผลสัจฉิกิริยา** นี้ ได้แก่
ผลญาณ. บทว่า **วิมุตติ** ได้แก่ธรรมที่สัมปยุตด้วยโศดาปัตติผล
นอกจากวิชชา^{นั้น}. บทว่า **โศดาปัตติผลสัจฉิกิริยา** ความว่า ปฐมมรรค
ชื่อว่า โสตะ. ชื่อว่า โศดาปัตติผล เพราะเป็นผลอันบุคคลพึงบรรลุ
ด้วยโสตะ^{นั้น}. สกทาคามีผลเป็นต้นปรากฏชัดแล้วแล.

บทว่า **อนุตฺตริ** แปลว่า ยอดเยี่ยม. บทว่า **ธมฺมจุกฺก** ได้แก่
จักรอันประเสริฐ. จริงอยู่ **จักก** ศัพท์นี้ มาในอรรถว่า อูรจักกร (คือ
จักรประหารชีวิต) ในคานานี้ว่า

ท่านได้ประสมนางเวมานิกเปรต ๔ นาง จาก
๔ นาง เป็น ๘ นาง จาก ๘ นาง เป็น ๑๖ นาง ถึง
จะได้ประสมนางเวมานิกเปรต จาก ๑๖ นาง เป็น
๓๒ นาง ก็ยังปรารถนา^{ยิ่ง}ไปกว่า^{นั้น} จึงได้
ประสมจักรนี้ จักรกรดย่อมผัดผั้นบนกระหม่อม
ของคนผู้ถูกความอยากครอบงำแล้ว.

ลงในอรรถว่าจักร คืออิริยาบถ ในประโยคนี้ว่า ชาวชนบทเปลี่ยน
อิริยาบถ เดินไปรอบ ๆ. ลงในอรรถว่าจักรคือไม่ในประโยคนี้ว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้ง^{นั้น}แล ช่างรถหมุนจักรคือไม้ยนต์ ที่ทำ
๗ เดือนเสร็จ. ลงในอรรถว่าจักรคือลักษณะ. ในประโยคนี้ว่า โทณ-
พราหมณ์ ได้เห็นจักรคือลายลักษณะอันเกิดที่พระบาทของพระผู้
มีพระภาคเจ้า ซึ่งมีกำพันซี่. ลงในอรรถว่าจักรคือสมบัติ ในประโยค
นี้ว่า สมบัติ ๔ ย่อมเป็นไปแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ประกอบ

ด้วยสมบัติเหล่านี้ สมบัติเหล่านี้ มี ๔ ประการ. ลงในอรรถว่าจักรคือ
รัตนะในประโยคนี้นี้ จักรคือรัตนะอันเป็นทิพย์ ปรากฏอยู่. แต่ในที่นี้
ลงในอรรถว่าจักรคือธรรม.

ในบทว่า ปวตฺตติ นี้พึงทราบประเภทดังนี้ว่า ชื่อว่ากำลัง
ปรารณาอย่างจริงจังซึ่งพระธรรมจักร ธรรมจักรชื่อว่าปรารณา
อย่างจริงจังแล้ว ชื่อว่า กำลังทำพระธรรมจักรให้เกิดขึ้น ธรรมจักร
ชื่อว่าทรงทำให้เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่ากำลังประกาศพระธรรมจักร
ธรรมจักรชื่อว่าทรงประกาศแล้ว.

ชื่อว่ากำลังปรารณาอย่างจริงจังซึ่งพระธรรมจักรตั้งแต่
ครั้งไหน ? ครั้งที่พระองค์เป็นสุเมธพราหมณ์ เห็นโทษในกาม
ทั้งหลาย และอนิสงส์ในเนกขัมมะ ถวายสัตตสดกมหาทานแล้วบวช
เป็นฤๅษี ทำอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้บังเกิด ตั้งแต่นั้นมา ชื่อว่า
กำลังปรารณาอย่างจริงจัง ซึ่งพระธรรมจักร.

ชื่อว่าปรารณาอย่างจริงจังแล้ว ตั้งแต่ครั้งไหน ? ครั้งพระองค์
ประชุมธรรม ๘ ประการ แล้วทรงผูกพระมนัส เพื่อประโยชน์แก่
การทำพระมหาโพธิญาณให้่องแล้ว ณ บาทมลแห่งพระพุทธเจ้า
พระนามว่าที่ปิงกร ทรงอธิษฐานพระวิริยะว่า เราไม่ได้รับ
พยากรณ์ จักไม่ลุกขึ้นแล้วจึงนอนลง ได้รับความพยากรณ์จากสำนัก
พระทศพลแล้ว ตั้งแต่นั้นมา ธรรมจักรชื่อว่าปรารณาอย่างจริงจัง
แล้ว.

ชื่อว่า กำลังให้ธรรมจักรเกิดขึ้น ตั้งแต่ครั้งไหน ? ครั้งแม่
เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญทานบารมี ชื่อว่ากำลังยังธรรมจักรให้เกิด

ขึ้น. เมื่อทรงบำเพ็ญศีลบารมีที่ดี ๆ ทรงบำเพ็ญอุบารมีที่ดี
ชื่อว่า กำลังยังธรรมจักรให้เกิดขึ้น เมื่อทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐
อุบารมี ๑๐ ประมวลบารมี ๑๐ ก็ดี เมื่อทรงบำเพ็ญมหาปริจาค ๕
ก็ดี ทรงบำเพ็ญญาติศรียาก็ดี ชื่อว่าทรงยังธรรมจักรให้เกิด
ขึ้น. ทรงอยู่ในภาวะเป็นพระเวสสันดร ทรงถวายสัตตสดกมหาทาน
ทรงมอบบุตรและภรรยา ในมุขคือทาน ทรงถือเอายอดพระบารมี
ทรงบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ทรงดำรงอยู่ในดุสิตนั้น ตลอดพระชน-
มายุ อันเทวดาทูลอาราธนาแล้วให้ปฏิญญา แม้ทรงพิจารณาคุณ
มหาวิโลกนะ ๕ ชื่อว่ากำลังยังธรรมจักรให้เกิดขึ้นเหมือนกัน. เมื่อ
ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดาที่ดี เมื่อทรงทำหมั่น
จักรวาลให้ไหว ในขณะที่ปฏิสนธิก็ดี เมื่อทรงทำโลกให้ไหว เหมือน
อย่างนั้นนั่นแล ในวันเสด็จออกจากพระครรภ์ของมารดาที่ดี เมื่อ
ประสูติในเดิวนั้นแล้วเสด็จย่างพระบาทไป ๗ ก้าว ทรงบันลือ
สีหน้าทว่าเราเป็นผู้เลิศก็ดี เมื่อเสด็จอยู่ครองเรือน ตลอด ๒๕
พรรษาที่ดี เสด็จออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ก็ดี ทรงบรรพชาที่ริมฝั่ง
แม่น้ำอนิมานทีก็ดี ทรงกระทำมหาปธานความเพียร ๖ พรรษาที่ดี
เสวยข้าวธูปายาส ที่นางสุชาดาถวาย แล้วทรงลอยถาดทองในแม่น้ำ
แล้วเสด็จไปโพธิมณฑลสถานอันประเสริฐ. ในเวลาเย็น ประทับนั่ง
ตรวจโลกธาตุด้านทิศบูรพา ทรงกำจัดมารและพลของมาร ในเมื่อ
ดวงอาทิตย์ยังทรงอยู่นั้นแล ทรงระลึกถึงปุพเพนิวาสญาณในปฐมยาม
ก็ดี ทรงชำระทิพยจักขุในมัชฌิมยามก็ดี ทรงพิจารณาปัจจุอาการ
ในเวลาต่อเนื่องกับเวลาใกล้รุ่ง แล้วแทงตลอดโศดาปัตติมรรคก็ดี
ทรงทำให้แจ้งโศดาปัตติผลก็ดี ทรงทำให้แจ้ง สกทาคามิมรรค

สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผลก็ดี เมื่อทรงแห่งตลอด
อรหัตตมรรคก็ดี ก็ชื่อว่า ทรงกำลังกระทำธรรมจักรให้เกิดขึ้น
เหมือนกัน.

ก็ธรรมจักร ชื่อว่า อันพระองค์ให้เกิดขึ้นแล้ว ในขณะที่แห่ง
พระอรหัตตผล. จริงอยู่คุณราสี กองแห่งคุณ ทั้งสิ้นของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ย่อมสำเร็จพร้อมกันกับอรหัตตผลนั้นแล. เพราะฉะนั้น ธรรมจักร
นั้น เป็นอันชื่อว่าอันพระองค์ให้เกิดขึ้นแล้วในขณะนั้น.

พระองค์ทรงประกาศธรรมจักรเมื่อไร ? เมื่อพระองค์ทรงยับยั้ง
อยู่ ๗ สัปดาหฺ์ ณ โขรัมณทสสถาน ทรงแสดงธรรมจักรกับปวัตตนา-
สูตร กระทำพระอัญญาโกณฑัญญเถระให้เป็นกายสักขี ที่ป่า
อิสิปตนมฤคทายวัน ชื่อว่าทรงประกาศพระธรรมจักร.

ก็ในกาลใดพระอัญญาโกณฑัญญเถระ ได้การฟังที่บังเกิด
ด้วยอานุภาพแห่งเทศนาญาณของพระทศพล แล้วบรรลุธรรมก่อน
เขาทั้งหมด จำเดิมแต่กาลนั้นมา ฟังทราบว่าธรรมจักร เป็นอัน
ชื่อว่า ทรงประกาศแล้ว.

จริงอยู่ คำว่า ธรรมจักร นี้เป็นชื่อแห่งเทศนาญาณบ้าง
แห่งปฏิเวชญาณบ้าง. ใน ๒ อย่างนั้น เทศนาญาณเป็นโลกียะ
ปฏิเวชญาณเป็นโลกุตตระ. ถ้ามว่า เทศนาญาณ ปฏิเวชญาณ
เป็นของใคร ? แก้วว่า ไม่ใช่ของใครอื่น ฟังทราบว่าเทศนาญาณ
และปฏิเวชญาณ เป็นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น.

บทว่า สมมุเทว ได้แก่ โดยเหตุ คือ โดยนัย โดยการณ์ นั้นเอง.
บทว่า อนุปวัตตุนติ ความว่า พระเถระชื่อว่าย่อมประกาศตาม

ธรรมจักร ที่พระศาสดาทรงประกาศไว้ก่อนแล้ว เหมือนเมื่อพระศาสดาเสด็จไปข้างหน้า พระเถระเดินไปข้างหลัง ชื่อว่าเดินตามพระศาสดานั้นจะนั้น. ถามว่า ประกาศตามอย่างไร? ตอบว่า ก็พระศาสดาเมื่อทรงแสดงว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัญฐาน ๔ เหล่านี้ สติปัญฐาน ๔ อะไรบ้าง ชื่อว่าทรงประกาศธรรมจักร. พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระนั้นแล เมื่อแสดงว่า คุณก่อนผู้มีอายุ สติปัญฐาน ๔ เหล่านี้ ชื่อว่า ย่อมประกาศตามซึ่งธรรมจักร. แม้ในสัมมุปปทานเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. มิใช่แต่ในโพธิปักขิยธรรมอย่างเดียว.

แม้ในคำว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้ อริยวงศ์ ๔ เหล่านี้ เป็นต้น ก็พึงทราบนัยนี้เหมือนกัน. ด้วยประการดังกล่าวนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าทรงประกาศธรรมจักร พระเถระชื่อว่า ประกาศตามพระธรรมจักรที่พระทศพลทรงประกาศแล้ว.

ก็พระธรรมอันพระเถระผู้ประกาศตามธรรมจักรอย่างนี้ แสดงแล้วก็ดี ประกาศแล้วก็ดี ย่อมชื่อว่า เป็นอันพระศาสดาทรงแสดงแล้วประกาศแล้วทีเดียว. ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ว่าจะ เป็นภิกษุ ภิกษุณี ก็ตาม อุบาสก อุบาสิกา ก็ตาม เป็นเทพ หรือเป็นท้าวสักกะก็ตาม เป็นมารหรือเป็นพรหมก็ตาม แสดงธรรมไว้ ธรรมทั้งหมดนั้น เป็นอันชื่อว่าพระศาสดาทรงแสดงแล้ว ทรงประกาศแล้ว. ส่วนชนนอกนั้น ชื่อว่าตั้งอยู่ในฝ่ายของผู้ที่ดำเนินตามรอย. อย่างไร? เหมือนอย่างว่า ชนทั้งหลายอ่านลายพระราชหัตถ์ ที่พระราชาทรงประทานแล้วกระทำงานใด ๆ งานนั้น ๆ อันผู้ใดผู้หนึ่ง การทำเองก็ดี ให้คนอื่นกระทำก็ดี เขาเรียกว่า พระราชาใช้ให้ทำอย่างนั้นเหมือนกัน.

ความจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหมือนพระราชผู้ใหญ่. พุทธพจน์ คือปิฎก ๓ เหมือนลายพระราชหัตถ์ การให้โดยมุขคือนัยในพระไตรปิฎก เหมือนการทรงประทานลายพระราชหัตถ์. การให้บริษัท ๔ เรียนพุทธพจน์ ตามกำลังของตนแล้วแสดง ประกาศแก่ชนเหล่าอื่น เหมือนอ่านลายพระราชหัตถ์แล้วทำการงาน. ในธรรมเหล่านั้น ธรรมที่ผู้ใดผู้หนึ่งแสดงก็ดี ประกาศก็ดี ฟังทราบ ว่า ชื่อว่า ธรรมอันพระศาสดาแสดงแล้ว ประกาศแล้ว เหมือนผู้ใดผู้หนึ่ง อ่านลายพระราชหัตถ์ ทำงานใด ๆ ด้วยตนเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นทำก็ดี งานนั้น ๆ ชื่อว่า อันพระราชใช้ให้ทำแล้วเหมือนกัน. คำที่เหลือในบททั้งปวง มีอรรถง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๖

จบ อรรถกถาเอกปุคคฉวรรคที่ ๑๓

เอตทัคคบาติ

วรรคที่ ๑

ว่าด้วยภิกษุผู้มีตำแหน่งเลิศ ๑ ท่าน

[๑๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอัญญาโกณฑัญญะ เลิศกว่า
พวกภิกษุสาวกของเราผู้รู้ราตรีนาน.

พระสารีบุตร เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีปัญญามาก.

พระมหาโมคคัลลานะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีฤทธิ์.

พระมหากัสสป เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้ทรงรุดงค์
และสรรเสริญคุณแห่งรุดงค์.

พระอนนรุทชะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีทิพยจักขุ.

พระภัททิยกาฬโคธบุตร เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้เกิด
ในตระกูลสูง.

พระลกุณฏกภัททิยะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีเสียง
ไพเราะ.

พระปิณโฑลภารทวาชะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้
บันลือสีหนาท.

พระปุลณมันทานีบุตร เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้เป็น
ธรรมกถึก.

พระมหากัจจानะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้จำแนก
อรรถแห่งภายิตโดยย่อให้พิสดาร.

จบวรรคที่ ๑

เอตทัคควรรคที่ ๔

๑. วรรคที่ ๑

อรรถกถาสูตรที่ ๑

ในสูตรที่ ๑ ของวรรคที่ ๑ ในเอตทัคควรรค พิงทราบวินิจฉัย
ดังต่อไปนี้.

บทว่า **เอตทกฺคํ** ตัดบทเป็น **เอตํ อกฺคํ** . ก็อัครศัพท์นี้ ในบทว่า
เอตทกฺคํ นั้น ปรากฏในอรรถว่าเบื้องต้น ในประโยค มีอาทิว่า
ที่สุด. อัครศัพท์ ปรากฏในอรรถว่าเบื้องต้น ในประโยค มีอาทิว่า
ลูก่อนนายประคณีสหาย ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เราเปิดประตู สำหรับ
พวกนิครนถ์ชายหญิง. มาในอรรถว่า **ปลาย** ในประโยคมีอาทิว่า
บุคคลพึงเอาปลายนิ้วมือนั้นนั่นแล และต้องปลายนิ้วมือนั้น ปลายอ้อย
ปลายไม้ไผ่. มาในอรรถว่า **ส่วน** ในประโยคมีอาทิว่า ภิภษุทั้งหลาย
เราอนุญาตแบ่งส่วนเปรี้ยว ส่วนอร่อย หรือส่วนขม, ตาม
ส่วนแห่งวิหาร หรือตามส่วนแห่งบริเวณ. มาในอรรถว่า **ประเสริฐ**
สุด ในประโยคมีอาทิว่า ภิภษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย มีประมาณ
เท่าใด ไม่มีเท่าก็ตาม ฯลฯ พระตถาคตปรากฏว่าประเสริฐ
กว่าสัตว์เหล่านั้น. ในที่นี้ อัครศัพท์นี้ ย่อมใช้ได้ ทั้งในอรรถว่าปลาย
ทั้งในอรรถว่าประเสริฐสุด. จริงอยู่ พระเถระเหล่านั้น ชื่อว่าอัคร
เพราะเป็นที่สุดบ้าง เพราะประเสริฐสุดบ้าง ในตำแหน่งอันประเสริฐ
สุดของตน เพราะฉะนั้น อรรถในบทว่า **เอตทกฺคํ** นี้ มีดังนี้ว่า
นี่เป็นที่สุด นี่ประเสริฐสุด. แม้ในสูตรทั้งปวงก็เช่นนี้เหมือนกัน.

ก็ธรรมการแต่งตั้งในตำแหน่ง เอตทัคคะ นี้ ย่อมได้โดย
เหตุ ๔ ประการคือ โดยเหตุเกิดเรื่อง โดยการมาก่อน โดยเป็นผู้
ข้าของข่านาญ โดยเป็นผู้ยิ่งด้วยคุณ ในเหตุ ๔ อย่างนั้น พระเถระ
บางรูป ย่อมได้ตำแหน่งเอตทัคคะ โดยเหตุอย่างเดียว บางรูปได้
โดยเหตุ ๒ อย่าง บางรูปได้โดยเหตุ ๓ อย่าง บางรูปได้ด้วยเหตุ
ทั้ง ๔ อย่างหมดทีเดียว เหมือนท่านพระสารีบุตรเถระ. จริงอยู่
ท่านพระสารีบุตรเถระนั้น ได้ตำแหน่งเอตทัคคะ เพราะเป็นผู้มีปัญญา
มาก โดยเหตุเกิดเรื่องบ้าง โดยเหตุการณ์มาก่อนบ้าง. อย่างไร ?
สมัยหนึ่ง พระศาสดาประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน ทรงแสดง
ยมกปาฏิหาริย์ ปรากฏพวกเดียรถีย์ ณ โคนต้นคันทามพฤกษ์
ไม้มะม่วงหอม ทรงดำริว่า พระพุทธเจ้าในอดีตทั้งหลาย ทรงกระทำ
ยมกปาฏิหาริย์แล้ว เข้าจำพรรษา ณ ที่ไหนหนอ ทรงทราบว่
ณ ภพดาวดึงส์ ทรงแสดงรอยพระบาทไว้ ๒ รอย รอยที่ ๑ ประทับไว้
ณ ดาวดึงส์ ท้าวสักกเทวราช ทอดพระเนตรเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ลุกจากบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ เสด็จไปต้อนรับ พร้อมด้วยหมู่เทพดา.
เทพดาทั้งหลายคิดกันว่า ท้าวสักกเทวราช แวดล้อมไปด้วยหมู่เทพ
ประทับนั่งบนบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ยาว ๖๐ โยชน์ เสวยมหาสมบัติ.
จำเดิมแต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายประทับนั่งแล้ว คนอื่นไม่สามารถ
จะวางแม่แต่มีมือลง ณ พระแท่นนี้ได้ ฝ่ายพระศาสดา ประทับนั่ง
ณ ที่นั้นแล้ว ทรงทราบวาระจิต ของทวยเทพเหล่านั้นแล้ว ประทับนั่ง
สิ้นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์หมดเลย เหมือนท่านผู้ทรงผ้าบังสุกุลผืนใหญ่
นั่งสิ้นตั่งน้อยฉะนั้น.

แต่ใคร ๆ ไม่ควรกำหนดว่า พระศาสดาเมื่อประทับนั่งอย่างนี้ ทรงนิรมิตพระสรีระของพระองค์ให้ใหญ่ หรือทรงทำบัณชุกัมพล ศีลาอาสน์ให้เล็ก. ด้วยว่าพุทธรวิสัย เป็นอจินไตย (ใคร ๆ ไม่ควรคิด) ก็ พระองค์ประทับนั่งอย่างนี้แล้ว การทำพระมารดาให้เป็นกายสักขีประจักษ์ พยาน เริ่มทรงแสดงอภิธรรมปิฎก มีอาทิว่า กุศลธรรม อกุศลธรรม โปรคทายเทพในหมื่นจักรวาล

แม้ในที่ทรงทำมกปฏิหารีย์ บริษัททั้งหมดประมาณ ๒ โยชน์ เข้าไปหาพระอนุรุทธะ ถามว่า ท่านผู้เจริญ พระทสพลประทับอยู่ ณ ที่ไหน? พระอนุรุทธะตอบว่า พระทสพลเข้าจำพรรษา ณ บันชุกัมพลศีลาอาสน์ ในภพดาวดึงส์ เริ่มแสดงอภิธรรมปิฎก บริษัท ถามว่า ท่านผู้เจริญ พวกข้าพเจ้า ไม่เห็นพระศาสดาก็จักไม่กลับไป ท่านทั้งหลายจงรู้เวลาที่พระศาสดาเสด็จมาว่า เมื่อไรพระศาสดา จักเสด็จมา พระอนุรุทธะ กล่าววว่า พวกท่านจงไว้หน้าที่แก่พระ- มหาโมคคัลลานเถระเถิด ท่านไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว จักนำข่าว มา. บริษัทถามว่า ก็กำลังของพระเถระที่จะไปในที่นั้นไม่มี หรือ? พระอนุรุทธะกล่าวอย่างนี้ว่า มีอยู่. แต่ขอบริษัทจงคุณ วิเศษเถิด. มหาชนเข้าไปหาพระมหาโมคคัลลานเถระ อ้อนวอนขอให้ ท่านรับข่าวของพระศาสดาเสด็จมา. เมื่อมหาชนกำลังเห็นอยู่นั้นแหละ. พระเถระก็ดำลงในมหาปฐพีไปภายในเขาสิเนรุ ถวายบังคมพระ ศาสดาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาชนประสงค์จะเฝ้าพระองค์ อยากจะทราบวันที่พระองค์จะเสด็จมา. พระศาสดาตรัสว่า ถ้า อย่างนั้น เธอจงบอกว่า ท่านทั้งหลาย จะเห็นที่ประตูเมืองสังกัสสะ

ฝ่ายพระศาสดาทรงแสดงธรรม ๓ คัมภีร์ แล้วทรงแสดง
อาการเพื่อเสด็จกลับมนุษยโลก. ท้าวสักกเทวราช ตรัสเรียกวิส-
กัมมเทพบุตรมา มีเทวโองการสั่ง ให้นิรมิตบันได เพื่อพระตถาคต
เสด็จลง วิสสุกัมมเทพบุตร เนรมิตบันไดทองข้างหนึ่ง บันไดเงิน
ข้างหนึ่ง แล้วเนรมิตบันไดแก้วมณีไว้ตรงกลาง. พระศาสดาประทับ
ยืนบนบันไดแก้วมณี ทรงอธิษฐานว่า ขอมหาชนจงเห็นเรา ทรง
อธิษฐานด้วยอำนาจของพระองค์ว่า ขอมหาชนจงเห็นอเวจีมหานรก
และทรงทราบว่ มหาชนเกิดความสลดใจ เพราะเห็นนรก จึงทรง
แสดงเทวโลก. ลำดับนั้น เมื่อพระองค์เสด็จลง ท้าวมหาพรหมกัณฑ์ตร
ท้าวสักกเทวราชทรงรับบาตร. ท้าวสุยามเทวราชพัดด้วย วาลวิชณีอัน
เป็นทิพย์. ปัญจสิขคันธพเทพบุตร บรรเลงพิณสีเหลือง ดังผลมะตูม
ให้เคลิบเคลิ้มด้วยมัจฉาเสียงประสาน ๕๐ ถ้วน ลงน้ำเสด็จ. ใน
เวลาที่พระพุทธรเจ้า ประทับยืนบนแผ่นดิน มหาชนอธิษฐานว่า
ข้าฯ จักถวายบังคมก่อน ๆ พร้อมด้วยคารเหยียบมหาปฐพีของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้งมหาชน ทั้งพระอสีติมหาสาวก ไม่ทันได้
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน. พระธรรมเสนาบดี สารีบุตร
เถระเท่านั้น ทันถวายบังคม.

ตั้งแต่นั้นล่วงไป ๓ เดือน. พระเถระ นำข่าวของพระผู้มีพระภาคเจ้า
มาบอกแก่มหาชน. มหาชนตั้งค่ายอยู่ในที่นั้นนั่นเอง ๓ เดือน ท่าน
จุลลอนาถบิณฑิกเศรษฐี. ได้ถวายข้าวยาสูบและภัต แก่บริษัทประมาณ
๑๒ โยชน์ ตลอด ๓ เดือน.

ลำดับนั้น พระศาสดา ทรงเริ่มปฤชณปัญจปัญหา (ปัญหามีปฤชณเป็นที่ ๕) ในระหว่างบริษัท ๑๒ โยชน์ ด้วยพระพุทธประสงค์ว่า มหาชนจงรู้อานุภาพปัญญาของพระเถระ. ครั้งแรกตรัสถามปฤชณด้วยพระพุทธประสงค์ว่า โลกียมหาชน จักกำหนดได้. ชนเหล่าใด ๆ กำหนดได้ ชนเหล่านั้น ๆ ก็ตอบได้. ครั้งที่ ๒ ตรัสถามปัญหาในโสคาปัตติมรรค ล่วงวิสัยปฤชณ. ปฤชณทั้งหลายก็นิ่ง. พระโสคาบันเท่านั้นตอบได้. ลำดับนั้นจึงตรัสถามปัญหาในสกทาคามีมรรค ล่วงวิสัยพระโสคาบัน. พระโสคาบันก็นิ่ง. พระสกทาคามีบุคคลเท่านั้นตอบได้. ตรัสถามปัญหาในอนาคามีมรรค ล่วงวิสัยแม่ของพระสกทาคามีบุคคลเหล่านั้น พระสกทาคามีบุคคลก็นิ่ง. พระอนาคามีบุคคลเท่านั้นตอบได้. ตรัสถามปัญหาในอรหัตมรรค ล่วงวิสัยของพระอนาคามีบุคคล แม่เหล่านั้น. พระอนาคามีก็นิ่ง. พระอรหันต์เท่านั้นตอบได้. ตั้งแต่เงื่อนปัญหาเบื้องต้นต่ำกว่านั้น ตรัสถามพระสาวกผู้รู้ยิ่ง. พระสาวกเหล่านั้นตั้งอยู่ในวิสัยแห่งปฏิสัมภิทาของตน ๆ ก็ตอบได้. ลำดับนั้นจึงตรัสถามพระมหาโมคคัลลานเถระ. พระสาวกนอกนั้นก็นิ่งเสีย. พระเถระเท่านั้นตอบได้. ทรงล่วงวิสัยของพระเถระเมื่อนั้น ตรัสถามปัญหาในวิสัยของพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะก็นิ่งเสีย. พระสารีบุตรเถระเท่านั้นตอบได้. ทรงล่วงวิสัยแม่ของพระเถระ ตรัสถามปัญหาในพุทธวิสัย พระธรรมเสนาบดีเมื่อนี้ก็อยู่ก็ไม่สามารถจะเห็น มองดูไปรอบ ๆ คือ ทิศใหญ่ ๔ คือทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศน้อยทั้ง ๔ ก็ไม่สามารถจะกำหนดฐานที่เกิดปัญหาได้.

พระศาสดาทรงทราบว่า พระเถระลำบากใจ จึงทรงดำริว่า
พระสารีบุตรลำบากใจ จำเราจักแสดงแนวทางแก่เธอ จึงตรัสว่า เธอ
จงรอก่อนสารีบุตร แล้วตรัสบอกว่าปัญหานั้นเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้า
ด้วยพระดำริว่า ปัญหานี้มิใช่วิสัยของเธอ เป็นวิสัยของพระสัพพัญญู
พุทธเจ้าผู้มียศ แล้วตรัสว่า สารีบุตรเธอจงเห็นภุตกายนี้. พระเถระ
รู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบอกการกำหนดกายอันประกอบด้วย
มหาภูตรูป ๔ แล้วทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์รู้แล้ว
ข้าแต่พระสุคตเจ้า ข้าพระองค์รู้แล้ว. เกิดการสนทนากันขึ้นในที่นี้
ดังนั้น ท่านผู้เจริญ ชื่อว่าพระสารีบุตร มีปัญญามากหนอ ตอบ
ปัญหาที่คนทั้งปวงไม่รู้ และตั้งอยู่ในนัยที่พระพุทธเจ้าประทานแล้ว
ตอบปัญหาในพุทธวิสัยได้ ดังนั้น ปัญญาคุณภาพของพระเถระจึงขจร
ไปทั่วมณฑลแห่งปวง เท่าที่กิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้าขจรไป. พระ
เถระได้ตำแหน่ง **เอตทัคคะ** เพราะมีปัญญามาก โดยอัตถุบัติติ
(เหตุเกิดเรื่อง) ด้วยประการฉะนี้ก่อน.

ได้ตำแหน่ง **เอตทัคคะ** โดยการมาก่อนอย่างไร ? โดยนัย
แห่งอัตถุบัติตินี้แหละ พระศาสดา ตรัสว่า สารีบุตร เป็นผู้
มีปัญญาแต่ในปัจจุบันนี้เท่านั้นหามิได้ ในอดีตกาล แม้เธอभवเป็น
ฤๅษี ๕๐๐ ชาติ ก็ได้เป็นผู้มีปัญญามากเหมือนกัน.

สาวกรูปใด ละกามที่นารัณรมย์ใจแล้ว
भवถึง ๕๐๐ ชาติ ท่านทั้งหลายจงไหว้สาวก
รูปนั้น ผู้ปราศจากราคะ ผู้มีอินทรีย์ตั้งมั่นดีแล้ว
ผู้ดับสนิทแล้ว คือสารีบุตร.

ท่านเพิ่มพูนการบวชอย่างนี้ สมัยหนึ่ง บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ณ กรุงพาราณสี เรียนไตรเพท ไม่เห็นสาระในไตรเพทนั้น จึงเกิดความคิดขึ้นว่า ควรที่เราจะบวชแสวงหาโมกขธรรมสักอย่างหนึ่ง. สมัยนั้น แม่พระโพธิสัตว์ ก็บังเกิดในตระกูลอุทิจพราหมณ์ ผู้มหาศาลเจริญวัยแล้ว เรียนศิลปะ เห็นโทษในกามทั้งหลายและ อาณิสสในเนกขัมมะ ละการครองเรือน เข้าป่าหิมพานต์ กระทำ บริกรรมกสิณ ทำอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้บังเกิด มีผลมหาก รากไม้ในป่าเป็นอาหาร ใกล้เคียงวันตประเทศ แม้มานพนั้นก็บวช แล้วในสำนักของพระโพธิสัตว์นั้นนั่นแล. ท่านมีปวริชามาก มีญาติ ประมาณ ๕๐๐ เป็นปวริช. ลำดับนั้นหัวหน้าอันเตवासิกของท่าน ได้พาบริษัทส่วนหนึ่ง ไปยังถิ่นมนุษย์เพื่อเสพรสเต็มและรสเปรี้ยว.

สมัยนั้น พระโพธิสัตว์ได้ทำกาละ (ตาย) ณ หิมวันตประเทศ นั้นนั่นเอง. ในเวลาจะทำกาละ อันเตवासิกทั้งหลาย ประชุมกัน ถามว่า คุณวิเศษอะไร ที่ท่านบรรลุมีอยู่หรือ. พระโพธิสัตว์ตอบว่า อะไร ๆ ไม่มี เป็นผู้ไม่เสื่อมมานบังเกิดในพรหมโลกชั้นอภัสสร. ท่านได้อภิญญาญาณตนสมาบัติก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น ธรรมดาว่า พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ไม่ปฏิสนธิในอรุปาวจรภูมิ. เพราะเหตุไร ? เพราะเป็นฐานะอันไม่ควร. ดังนั้น ท่านถึงแม้ได้อรุปสมาบัติก็ บังเกิดในอรุปาวจรภูมิ. ฝ่ายอันเตवासิกของท่าน ไม่กระทำสักการะ และสัมมานะอะไร ๆ ด้วยคิดว่า อาจารย์กล่าวว่า อะไร ๆ ไม่มี การกระทำกาลกิริยาของท่านเป็นโมฆะเปล่าคุณ. ลำดับนั้นหัวหน้า อันเตวาสิกรูปนั้น เมื่อล่วงพรรษาแล้ว จึงกลับมาแล้วถามว่า อาจารย์

ไปไหน ? อันเตวาสิกทั้งหลายตอบว่า ทำกาลละเสียแล้ว. ท่านถามว่า พวกท่านถามถึงคุณที่อาจารย์ได้บ้างหรือ ? อันเตวาสิกตอบว่า ขอรับ พวกกระผมถามแล้ว. หัวหน้าอันเตวาสิกถามว่า ท่านพูดว่า ะไร ? พวกอันเตวาสิก ตอบว่า อาจารย์กล่าวว่า อะไร ๆ ไม่มี แม้พวกกระผมก็คิดว่า เชื่อว่าคุณที่อาจารย์ได้แล้ว ย่อมไม่มี จึงไม่กระทำสักการะและสัสมานะแก่ท่าน. หัวหน้าอันเตวาสิก กล่าวว่ พวกท่านไม่รู้ความของภายิต ท่านอาจารย์ได้อาภิญญาญาณตน-สมบัติ. อันเตวาสิกเหล่านั้น ก็ไม่เชื่อคำของหัวหน้าอันเตวาสิก. หัวหน้าอันเตวาสิกแม้พูดอยู่บ่อย ๆ ก็ไม่อาจให้พวกอันเตวาสิกเชื่อได้. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์รำพึงถึงอยู่คิดว่า มหาชนผู้บอดเขลา ย่อมไม่เชื่อคำของหัวหน้าอันเตวาสิกของเรา จำเราจักกระทำเหตุนี้ให้ปรากฏ ดังนี้แล้วลงจากพรหมโลก ยืนอยู่ทำอาศรมทั้งที่อยู่ในอากาศ นั้นแล พรรณานาอนุภาพแห่งปัญญา ของหัวหน้าอันเตวาสิก ได้ กล่าวคานานี้ว่า

ปโรสหัสสํ ปี สมาคทานํ

กนฺตเยยฺยํ เต วสุสสํ อปญฺญา

เอโกว เสยฺโย ปุริโส สปลฺโย

โย ภาสิตฺตสฺส วิชานามิ อตุกํ

คนแม่เกิน ๑๐๐๐ คน ประชุมกัน ผู้ที่ไม่มี

ปัญญาพึงคร่ำครวญอยู่ตลอด ๑๐๐ ปี บุคคลผู้รู้แจ้ง

ความหมายของภษิต เป็นผู้มึปัญญา คนเดียว
เท่านั้น ประเสริฐกว่า (คนตั้ง ๑๐๐ คน).

พระโพธิสัตว์ทำให้หมู่ญาติเข้าใจอย่างนี้แล้ว กลับไปพรหมโลก.
แม้หมู่ญาติที่เหลือ ไม่เสื่อมฉานทำกาลแล้ว มีพรหมโลกเป็นที่ไป
ในเบื้องหน้า ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น พระโพธิสัตว์บรรลุประ
สัพัญญุตญาณ. หัวหน้าอันเตวาสิก เป็นพระสารีบุตร. ญาติที่เหลือ
เป็นพุทธบริษัท แม้ในอดีตกาล ก็พึงทราบว่พระสารีบุตรมึปัญญา
มาก สามารถรู้orroดของภษิตที่ตรัสไว้อย่างสังเขป โดยพิสดาร
ได้ ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำ ปุณฺชนปัญจกปัญหา
ให้เป็นเหตุเกิดเรื่องแล้ว ตรัสชาดกนี้ว่า

ถ้าแม้นเกิน ๑๐๐ คน ประชุมกัน คนเหล่านั้น
ไม่ปัญญา พึงเพ่งพินิจอยู่ถึง ๑๐๐ ปี ผู้รู้อรรถ
ของภษิต ผู้มึปัญญาคนเดียวเท่านั้นประเสริฐกว่า

เนื้อความของชาดกนั้น พึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วในชาดก
ก่อนนั้นแล. ทรงกระทำปุณฺชนปัญจกปัญหานี้แล อีกข้อหนึ่ง ให้เป็น
เหตุเกิดเรื่องแล้ว ทรงแสดงอนังคนชาดกนี้ว่า

ทั้งคนมึสัญญาก็ ทุกคตะ ทั้งคนไม่มึสัญญา
ก็ทุกคตะ สุขในสมาบัตินั้น ไม่มีเครื่องยียวน
ย่อมมิได้แก่เหล่าชนเว็นคน ๒ พวกนั้น.

ก็ในชาคนี้ อาจารย์เมื่อจะทำกาละ ถูกอันเตวาสิกทั้งหลายถาม จึงกล่าวว่า เนวส์ญญินาสัญญี (ผู้มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่). คำที่เหลือ ฟังทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. ทรงกระทำปุณฺชนปัญจกปัญหาอื่นอีก ให้เป็นอติอุปัตติแล้ว ตรัสจันตาทชาคนี้ว่า.

ในชาคนี้ อาจารย์เมื่อจะทำกาละ ถูกอันเตวาสิกถาม จึงกล่าวว่า จนฺทากิ สุริยากิ หมายเอาว่า ผู้ใดหยั่งลง เข้าไป แล่นไปสู่กสิณทั้ง ๒ นั้นคือ โอทาทกสิณ ชื่อว่า จันตาทะ ปิตกสิณ ชื่อว่าสุริยาทะ แม้ผู้นั้นก็เข้าถึง อากัสสรพรหมด้วยทุกุติยฆาน อันไม่มีวิตก เราก็เป็นเช่นนั้น. คำที่เหลือฟังทราบโดยนัยก่อนนั้นแล. ทรงกระทำปุณฺชนปัญจกปัญหานี้แล ให้เป็นอติอุปัตติ จึงตรัสสรทชาคในเตรสนิบาตนี้ว่า

เป็นบุรุษพึงหวังอยู่รำไป เป็นบัณฑิตไม่พึง
เหน้อยหน่าย เราเห็นตนอยู่ว่า ปรารถนาอย่างใด
ก็ได้เป็นอย่างนั้น เป็นบุรุษพึงพยายามรำไป
เป็นบัณฑิตไม่พึงเหน้อยหน่าย เราเห็นตนอยู่ว่า
ได้รับความช่วยเหลือให้ขึ้นจากน้ำสู่บกได้ นรชน
ผู้มีปัญญา แม้ประสบทุกข์ ก็ไม่ควรตัดความหวัง
ในอันจะมาสู่ความสุข ด้วยว่าผัสสะทั้งที่ไม่
เกื้อกูลและเกื้อกูลมีมาก คนที่ไม่ฝึฝั้นถึง ก็ต้อง
เข้าทางแต่ความตาย.

แม้สิ่งที่ไม่ได้ไว้ ก็มีได้ แม้สิ่งที่คิดไว้ก็หายไป
ไปได้ โภคะทั้งหลายของสตรีหรือบุรุษ ถ้าสำเร็จได้
ด้วยความคิดนึกหามีไม่ เมื่อก่อนพระองค์เสด็จ
ติดตามกวางตัวใด ไปติดที่ซอกเขา พระองค์
ทรงพระชนม์สืบมาได้ด้วยอาศัยความบากบั่น
ของกวางตัวนั้น ผู้มีจิตไม่ท้อแท้.

กวางตัวใดพยายามเอาหินถนนแหว ช่วยพระ-
องค์ขึ้นจากเหวลึกที่ขึ้นได้ยาก ปลดเปลื้องพระองค์ผู้
เข้าถึงทุกซอกออกจากปากมฤตยู พระองค์กำลัง
ตรัสถึงกวางตัวนั้นผู้มีจิตไม่ท้อแท้.

ดูก่อนพราหมณ์ คราวนั้น ท่านอยู่ที่นั่นด้วย
หรือ หรือว่าใครบอกเรื่องนี้แก่ท่าน ท่านเป็นผู้เปิดเผย
ข้อที่เคลือบคลุม เห็นเรื่องทั้งหมดละสิทธิขอ
ความรู้ของท่าน แก่กล้าหรือหนอ.

ข้าแต่พระธีรราช ผู้เป็นจอมชน คราวนั้น
ข้าพระองค์หาได้อยู่ในที่นั้นไม่ และใครก็ได้บอก
แก่ข้าพระองค์ แต่นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมนำ
เนื้อความแต่งบทคาถาที่พระองค์ทรงภวนิตไว้
ดีแล้ว มาใคร่ครวญดู.

ก็ขาดกัณฑ์ ๕ นี้ พระศาสดาตรัสไว้ เพื่อประกาศอนุภาพ
แห่งปัญญาของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระเท่านั้นว่า แม้ใน

อดีต บุตรของเรา ก็รู้ธรรมดาแห่งธรรมที่เรากล่าวแต่ตั้งเขปโดยพิสดาร
ได้ เพราะฉะนั้น พระเถระได้ตำแหน่งเอตทัคคะ เพราะความที่คนมี
ปัญญามาก แม้โดยการมาก่อน ด้วยประการอย่างนี้.

โดยเป็นผู้ชำระของชำนานูอย่างไร ? ได้ยินว่าชื่อนั้นเป็นความ
ชำระของ ของพระเถระ. พระเถระเมื่อแสดงธรรมท่ามกลางบริษัท ๔
ย่อมแสดงไม่พินิจจะ ๔ เพราะฉะนั้นพระเถระได้เอตทัคคะ เพราะ
เป็นผู้มีปัญญามาก แม้โดยเป็นผู้ชำระของชำนานู ด้วยประการดังนี้.

โดยยังด้วยคุณอย่างไร ? จริงอยู่ เว้นพระทสพลเสียว คนอื่น
ใครเล่าแม้เป็นสาวกเอก ที่จะเสมอเหมือนพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร
ย่อมไม่มี เพราะท่านเป็นผู้มีปัญญามาก เพราะฉะนั้น พระเถระได้
ตำแหน่งเอตทัคคะ เพราะมีปัญญามาก แม้โดยยังด้วยคุณ ด้วย
ประการดังนี้.

ก็แม้พระมหาโมคคัลลานะก็เหมือนพระสารีบุตรเถระ ได้
ตำแหน่งเอตทัคคะด้วยเหตุนี้ ๔ ประการนี้ทั้งหมด ได้อย่างไร ?
ก็พระเถระมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ทรมานนาคราช เช่นนั้น โทปนันท-
นาคราช เพราะฉะนั้น พระเถระย่อมได้โดยอรรถอุปบัติเหตุเกิดเรื่อง
อย่างนี้ เป็นอันดับแรก. ก็พระเถระนี้มีชื่อเป็นผู้มีฤทธิ์มาก แต่ใน
ปัจจุบันเท่านั้น ถึงในอดีต แม้ท่านบวชเป็นฤาษี ก็เป็นผู้มีฤทธิ์มาก
มีอำนาจมากถึง ๕๐๐ ชาติแล.

สาวกใด ละกามทั้งหลาย อันเป็นที่รุกรมย์ใจ
บวช ๕๐๐ ชาติ ท่านทั้งหลายจงไหว้พระสาวก

นั่น ผู้ปราศจากราคะ ผู้มีอินทรีย์ตั้งมั่นแล้ว ดับ
สนิทแล้ว คือโมคคัลลภาวะ แล.

ที่ท่านได้แม้โดยการมาก่อนอย่างนี้. ก็ข้อนี้เป็นความซ้ำของของ
พระเถระ. พระเถระไปนรก อธิษฐานความเย็น เพื่อให้เกิดความ
เบาใจ แก่สัตว์ทั้งหลายในนรก ด้วยกำลังฤทธิ์ของตนแล้ว เนมิต
ดอกปทุมขนาดเท่าล้อ นั่ง ณ กลีบปทุม แสดงธรรมกถา. ท่านไป
เทวโลก ทำทวยเทพให้รู้จักแห่งกรรม แล้วแสดงสังกถา. เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงได้ โดยเป็นผู้ซ้ำของชานาญอย่างนี้.

ได้โดยยิ่งด้วยคุณอย่างไร ? เว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว
พระสาวกอื่น ใครเล่า ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น พระเถระได้ตำแหน่ง
เอตทัคคะ โดยยิ่งด้วยคุณอย่างนี้.

แม้พระมหากัสสปเถระ ก็ได้ตำแหน่งเอตทัคคะ โดยเหตุ
ทั้งหมดนี้ เหมือนพระมหาโมคคัลลภาวะนี้. ได้อย่างไร ? ความจริง
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงการทำการต้อนรับพระเถระสิ้นระยะทาง
ประมาณ ๓ คาวุต ทรงให้อุปสมบทด้วยโอวาท ๓ ทรงเปลี่ยนจิวร
ประทานให้. ในสมัยนั้น มหาปฐพี ไหวถึงน้ำรองแผ่นดิน. เกียรติคุณ
ของพระเถระ ก็ขจรท่วมไประหว่างมหาชน. ท่านได้โดยอัตถุปัตติ

สาวกใด ละกามทั้งหลาย อันนำรั้นรมย์ใจ
บวช ๕๐๐ ชาติ ของท่านทั้งหลายจงไหว้สาวกนั้น
ผู้ปราศจากราคะ ผู้มีอินทรีย์ตั้งมั่นดีแล้ว ผู้ดับ
สนิท คือ กัสสปะแล.

ท่านได้โดยการมาอย่างนี้. ความจริงข้อนั้น เป็นความจำของ
ของพระเถระ. ท่านอยู่ท่ามกลางบริษัท ๔ เมื่อแสดงธรรม ย่อมแสดง
ไม่ละเว้นกถาวัตถุ ๑๐ เลข เพราะฉะนั้น พระเถระได้โดยเป็นผู้
จำของอย่างนี้. เว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสีย สาวกอื่น ใครเล่า
ผู้เสมอเหมือนพระมหากัสสปะ ด้วยชุดงคคุณ ๑๓ ไม่มี เพราะฉะนั้น
พระเถระได้โดยยังด้วยคุณอย่างนี้.

ควรประกาศคุณของพระเถระทั้งหลายนั้น ๆ ตามที่ได้โดย
ทำนองนี้. จริงอยู่ เมื่อว่าด้วยอำนาจคุณนั้นแล พระเจ้าจักรพรรดิ
ทรงเสวยสิริราชสมบัติ ในห้องจักรวาล ด้วยอานภาพแห่งจักรรัตนะ
หาได้ทรงขวนขวายน้อยว่า สิ่งที่ควรบรรลุเราก็บรรลุแล้ว บัดนี้
จะต้องการอะไร ด้วยมหาชนที่เราแลอยู่แล้ว จึงเสวยแต่เฉพาะ
สิริราชสมบัติเท่านั้นไม่ แต่ทรงประทับนั่งในโรงศาลาตามกาลอัน
สมควร ทรงข่มบุคคลที่ควรข่ม ทรงยกย่องบุคคลที่ควรยกย่อง
ทรงตั้งไว้ในฐานันดรทั้งหลาย เฉพาะฐานันดรที่ควรแต่งตั้งเท่านั้น
จันใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็จันนั้นเหมือนกัน แม้เป็นพระธรรมราชา
ผู้บรรลุความเป็นพระราชาเพราะธรรมโดยลำดับ ด้วยอานุภาพแห่ง
พระสัพพัญญุตญาณ ที่พระองค์ทรงบรรลุ ณ มหาโพธิมณฑลสถาน
ไม่ทรงขวนขวายน้อยว่า บัดนี้ต้องการอะไร ด้วยชาวโลก ที่เรา
จะต้องตรวจดู เราจักเสวยสุขในผลสมบัติ อันยอดเยี่ยม ยังประทับ
นั่งบนบวรพุทธอาสน์ ที่เขาบรรจงจัดไว้ ท่ามกลางบริษัท ๔. ทรง
เปล่งพระสุรเสียงดังเสียงพรหม อันประกอบด้วยองค์ ๘ แล้วทรง
แสดงธรรม ทรงข่มบุคคล ผู้มีธรรมฝ่ายดำ ผู้ควรข่มด้วยการขู่
ด้วยภัยในอบาย เหมือนทรงโยนไปในแหวนแห่งขุนเขาสินธู ทรง

ยกย่องบุคคลผู้มีธรรมอันดี ผู้ควรยกย่อง เหมือนยกขึ้นให้นั่งใน
ภักคพรหม ทรงตั้งพระสาวกมีพระอัญญาโกณฑัญญเถระ เป็นต้น
ผู้ควรตั้งไว้ในฐานันดรทั้งหลาย ให้ดำรงในฐานันดรทั้งหลาย ด้วย
อำนาจคุณ พร้อมด้วยกิจคือหน้าที่ตามความเป็นจริงนั้นแล จึงตรัส
คำมีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุสาวกของเราผู้รัตตัญญู
รู้ราตรินาน อัญญาโกณฑัญญะ เป็นเลิศ ดังนี้.

เรื่องพระอัญญาโกณฑัญญเถระ

บทว่า **เอตทคฺคิ** ในบาลีนั้น มีอรรถได้กล่าวไว้แล้วทั้งนั้น.
บทว่า **รตฺตญฺญนํ** แปลว่า ผู้รู้ราตรี. จริงอยู่ เว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เสีย สาวกอื่น ชื่อว่า ผู้บวชก่อนท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระ. ไม่มี
เพราะเหตุนั้น พระเถระย่อมรู้ราตรีตลอดกาลนาน จำเดิมตั้งแต่บวช
เหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่า เป็นรัตตัญญู. เพราะท่านแทงตลอดธรรม
ก่อนใครทั้งหมด ท่านรู้ราตรีที่แจ้งธรรมนั้นมานาน แม้เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่า รัตตัญญู. อีกอย่างหนึ่ง การกำหนดคืนและ
วันของท่านผู้สิ้นอาสวะทั้งหลายเป็นของปรากฏชัด. และพระอัญญา-
โกณฑัญญเถระนี้ เป็นผู้สิ้นอาสวะก่อน เพราะเหตุนี้ พระอัญญา-
โกณฑัญญะนี้แล เป็นผู้เลิศ เป็นยอดคนแรก เป็นผู้ประเสริฐสุด
แห่งเหล่าสาวกผู้รัตตัญญู แม้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะเหตุนี้
จึงตรัสว่า **รตฺตญฺญนํ ยทิตฺถ อญฺญาโกณฑญฺโฆ** ดังนี้.

กัศัพทํ **ยทิตฺถ** ในบาลีนี้ เป็นนิบาต (ถ้า) เพ่งเอาพระเถระนั้น
มีอรรถว่า โย เอโส เพ่งอัคคศัพท์ มีอรรถว่า ยี่ **เอตฺ** . บทว่า **อญฺญา-**

โกณฑัญญโธ แปลว่า โภณทัณฺญะ รู้ทั่วแล้ว โภณทัณฺญะแห่งตลอด
แล้ว. ด้วยเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อญฺญาสิ
วต โภ โภณทัณฺญโธ อญฺญาสิ วต โภ โภณทัณฺญโธ อิติ หิทฺถํ อายสฺมโต
โภณทัณฺญสฺส อญฺญาโภณทัณฺญโธเตว นามํ อโสติ โภณทัณฺญะ
รู้ทั่วแล้วหนอ โภณทัณฺญะรู้ทั่วแล้วหนอ เพราะเหตุนี้แหละ ท่าน
พระโภณทัณฺญะ จึงได้มีชื่อว่า อัญญาโภณทัณฺญะ ดังนี้.

พึงทราบปัญหากรรม (กรรมที่ตั้งปรารถนาไว้ครั้งแรกในอดีต)
ในพระสาวกเอตทัคคะทุกรูป โดยนัยนี้ว่า ก็พระเถระนี้ ได้การทำ
ความปรารถนาครั้งก่อนให้เป็นการปรารถนาอันยิ่งใหญ่ในครั้งพระ-
พุทธเจ้า พระองค์ไหน ? ท่านบวชเมื่อไร ? ท่านบรรลุลหกรรมครั้งแรก
เมื่อไร ? ได้รับสถาปนาในตำแหน่งเมื่อไร ? บรรดาพระเถระเอตทัคคะ
เหล่านั้น ก่อนอื่นในปัญหากรรมของพระเถระนี้ มีเรื่องที่จะกล่าวตาม
ลำดับดังต่อไปนี้ :-

พึงทราบปัญหากรรมในพระสาวกผู้เอตทัคคะทุกรูป โดยนัย
นี้ว่า ก็พระเถระนี้ ได้กระทำความปรารถนาครั้งก่อนให้เป็นการ
ปรารถนาอันยิ่งใหญ่ในครั้งพระพุทธเจ้า พระองค์ไหน ? ท่าน
บวชเมื่อไร ? ท่านบรรลุลหกรรมครั้งแรกเมื่อไร ? ได้รับสถาปนา
ในตำแหน่งเมื่อไร ? บรรดาพระเถระเอตทัคคะเหล่านั้น ก่อนอื่น
ในปัญหากรรมของพระเถระนี้ มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้ :-

ปลายแสนกัปแต่ภัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า
ปทุมุตตระอุบัติขึ้นในโลก เมื่อพระองค์ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ
เสด็จจุลกจากมหาโพธิบัลลังก์ พอยกพระบาทขึ้นเพื่อวางบนมหาปฐพี

ดอกปทุมขนาดใหญ่ผุดขึ้นรับพระบาท. ดอกปทุมนั้นกลีบยาว ๕๐
ศอก เกษร ๓๐ ศอก ช่อ ๑๒ ศอก ที่ประดิษฐานพระบาท ๑๑ ศอก.
ก็พระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นสูง ๕๕ ศอก เมื่อพระบาท
ขวาของพระองค์ประดิษฐานอยู่บนช่อปทุม ละอองเกษรประมาณ
ทะนานใหญ่พลุ่งขึ้นโปรยรดพระสรีระ. แม้ในเวลาวางพระบาทซ้าย
ดอกปทุมเห็นปานนั้นนั้นแล ผุดขึ้นรับพระบาท. ละอองมีขนาด
ดังก้าวแล้วนั้นแล พลุ่งขึ้นจากนั้น โปรยรดพระสรีระของพระผู้
มีพระภาคเจ้านั้น. ก็รัศมีพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า เปล่ง
ออกปกคลุมละอองนั้น กระทำที่ประมาณ ๑๒ โยชน์โดยรอบ ให้มี
แสงสว่างเป็นอันเดียวกัน เหมือนสายน้ำทองที่พุ่งออกทนานยนต์.
ในเวลาอย่างพระบาทครั้งที่ ดอกปทุมที่ผุดขึ้นก่อนก็หายไป. ปทุม
ดอกใหม่อื่น ก็ผุดขึ้นรับพระบาท. โดยทำนองนี้แล พระองค์ประสงค์
จะเสด็จไปในที่ใด ๆ ปทุมดอกใหญ่ก็ผุดขึ้นในที่นั้น ๆ ทุกอย่าง
พระบาท. ด้วยเหตุนี้แล พระองค์จึงมีพระนามว่า ปทุมุตตร-
สัมมาสัมพุทธเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงอุบัติขึ้นในโลกอย่างนี้ มีภิกษุ
แสนรูป เป็นบริวาร เสด็จเที่ยวภิกษาในคามนิคมและราชธานี
เพื่อสงเคราะห์มหาชน เสด็จถึงกรุงหังสวดี มหาราชผู้เป็นพระพุทธ-
บิดา ทรงทราบข่าวว่า พระศาสดานั้นเสด็จมา จึงได้เสด็จออกไป
ต้อนรับ. พระศาสดาได้ตรัสธรรมกถาแก่พระพุทธบิดา. จบเทศนา
บางพวกเป็นพระโสดาบัน บางพวกเป็นพระสกทาคามี บางพวกเป็น
พระอนาคามี บางพวกบรรลุพระอรหัต. พระราชาทรงนิมนต์
พระทศพล เพื่อเสวยภัตตาหารในวันรุ่งนี้ ในวันรุ่งขึ้น ทรงให้แจ้ง

เวลา (ภัตตาหาร) ได้ถวายมหาทาน ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีภิกษุแสนรูปเป็นบริวาร. พระศาสดา
ทรงกระทำภัตตานุโมทนาแล้วเสด็จไปพระวิหารตามเดิม. โดย
ทำนองนั้นนั่นแล ได้ถวายทานตลอดกาลยี่ดียวนาน คือ วันรุ่งขึ้น
ชาวเมืองถวายเป็นวันรุ่งขึ้น(ต่อไป) พระราชาถวายเป็น

ครั้งนั้น พระเถระนี้ บังเกิดในตระกูลคฤหบดีมหาศาล
กรุงหัสติ. วันหนึ่ง ในเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม
เห็นชาวกรุงหัสติ ต่างถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ผู้โน้มไป
โอนไป เจื่อมไป ทางพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ แล้ว
ได้ไปยังที่แสดงธรรม พร้อมกับมหาชนนั้นนั่นแล. สมัยนั้น พระผู้
มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ ทรงสถาปนาภิกษุ
รูปหนึ่ง ผู้แทงตลอดธรรมก่อนในพระศาสนาของพระองค์ ไว้ใน
ตำแหน่งเอตทัคคะ. กุลบุตรนั้น ได้สดับเหตุนี้แล้ว คิดว่า ภิกษุนี้
เป็นผู้ใหญ่หนอ ได้ยินว่า เว้นพระพุทธเจ้าเสีย ผู้อื่นชื่อว่าผู้แทง
ตลอดธรรมก่อนกว่าภิกษุนี้ ย่อมไม่มี แม้เราเพียงผู้สามารถ
แทงตลอดธรรมก่อน ในศาสนาของพระพุทธเจ้า พระองค์หนึ่งใน
อนาคต ในเวลาจบเทศนา จึงเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า นิมนต์ว่า
พรุ่งนี้ขอพระองค์โปรดทรงรับภิกษาของข้าพระองค์. พระศาสดา
ทรงรับนิมนต์แล้ว กุลบุตรนั้นถวายเป็นมหาทานพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
กระทำประทักษิณแล้วไปยังที่อยู่ของตน ประทับที่ประทับนั่ง
สำหรับพระพุทธเจ้า ด้วยของหอมและพวงมาลัยเป็นต้น ให้จับของ
ควรเคี้ยวและควรบริโภคนั้น อันประณีต ตลอดคืนยังรุ่ง. ล่วงราตรีนั้น
ได้ถวายข้าวสาเลีห้อมมีแกงและกับข้าวต่าง ๆ ๗๕ มีข้าวยาสุและ

ของเกี้ยวอันวิจิตรเป็นบริวาร แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปเป็นบริวาร ในที่อยู่ของคน ในเวลาเสร็จกตกิจ ได้วางผ้าคู่พอทำจีวรได้สามผืน ใกล้พระบาทของพระตถาคต คิดว่า เราไม่ได้ขอเพื่อประโยชน์แก่ตำแหน่งเล็กน้อย เราปรารถนาตำแหน่งใหญ่จึงขอ แต่เราไม่อาจให้ท่านเพียงวันเดียวเท่านั้นแล้วปรารถนาตำแหน่งนั้น จึงคิด (อีก)ว่า จักถวายทานตลอด ๗ วัน คิดต่อกันไป แล้วจึงจักปรารถนา. โดยทำนองนั้นนั่นเอง เขาจึงถวายมหาทาน ๗ วัน ในเวลาเสร็จกตกิจ ได้ให้เปิดคลังผ้าวางผ้าเนื้อละเอียดอย่างดีเยี่ยม ไว้ใกล้พระบาทแห่งพระพุทธเจ้า ให้ภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป ครอบไตรจีวร แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์เจริญ ท้าย ๗ วันแต่วันนี้ ข้าพระองค์พึงเป็นผู้สามารถบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้จะอุบัติในอนาคตแล้วรู้แจ้งได้ก่อนเหมือนภิกษุนี้ แล้วหมอบศีรษะลงใกล้พระบาทของพระศาสดา. พระศาสดา ทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงส่งอนาคตังสญาณไปตรวจดูว่า กุลบุตรนี้ได้กระทำบุญญาริการไว้มาก ความปรารถนาของเธอจักสำเร็จไหมหนอ เมื่อทรงรำลึกก็ทรงเห็นความสำเร็จ. จริงอยู่ เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงรำพึงถึงอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ย่อมไม่มีอะไรขาดขวางเลย. เหตุที่เป็นอดีตหรือเหตุที่เป็นอนาคต ที่เป็นไปในภายในระหว่างแสนโกฏิกัป เป็นอันมากก็ดี ปัจจุบันระหว่างแสนจักรวาลก็ดี ย่อมเนื่องด้วยการนี้เอง เนื่องด้วยมนสิการทั้งนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ได้ทรงเห็นเหตุนี้ ด้วยญาณที่ไม่มีใคร ๆ ให้เป็นไปได้ว่า ในอนาคต ในที่สุดแสนกัป พระพุทธเจ้า

ทรงพระนามว่า โคตมะ จักอุบัติขึ้นในโลก ครั้งนั้นความปรารถนา
ของกุกุบุตรนี้ จักสำเร็จ. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะ
กุกุบุตรสั้นอย่างนี้ว่า คู่ก่อนกุกุบุตรผู้เจริญ ในอนาคต ในที่สุด
แสนกัป พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคตมะ จักอุบัติขึ้นในโลก
ท่านจักดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล อันถึงพร้อมด้วยนัยพินัย พร้อม
ด้วยพรหม ๑๘ โภกั เวลาจบพระธรรมจักกัปวัตตนสูตรอันมี
วนรอบ ๓ ด้วยการแสดงธรรมครั้งแรกของพระโคตมพุทธเจ้านั้น.

พระศาสดาครัั้นทรงพยากรณ์กุกุบุตรนั้นดังนี้แล้ว ทรงแสดง
ธรรม ๘๔,๐๐ พระธรรมขันธ์ แล้วปรินิพพานด้วยอนุปาติเสส-
นิพพานธาตุ, สรีระของพระองค์ผู้ปรินิพพานแล้ว ได้เป็นแท่งอัน
เดียวกัน เหมือนก้อนทองฉะนั้น. ก็ชนทั้งหลายได้สร้างเจดีย์บรรจุ
พระสรีระของพระองค์ สูง ๗ โยชน์ อัฐิทั้งหลายล้วนแล้วด้วยทองคำ
ชนทั้งหลายใช้หรดาลและมโนสิลาแทนดินเหนียว ใช้น้ำมันงาแทนน้ำ.
ในเวลาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ยังทรงพระชนม์อยู่ รัศมีแห่งพระ
สรีระแผ่ไป ๑๒ โยชน์. ก็เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายปรินิพพาน
แล้ว รัศมีนั้น สร้างออกปกคลุมที่ร้อยโยชน์โดยรอบ. เศรษฐีนั้น
ให้สร้างของควรรค่าเท่ารัตนะพันดวง ล้อมเจดีย์บรรจุพระสรีระ
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ในวันประดิษฐานพระเจดีย์ ให้สร้าง
เรือนแก้วภายในเจดีย์. เศรษฐีนั้นกระทำกัลยาณกรรม ล้วนแล้ว
ด้วยทานใหญ่โตถึงแสนปี เคลื่อนจากอภัพพานั้นแล้ว บังเกิดใน
สวรรค์. เมื่อเศรษฐีนั้นท่องเที่ยวอยู่ในเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย
นั่นเอง ล่วงไป ๕๕,๕๐๕ กัป เมื่อกาลล่วงไปเท่านี้ ในท้ายกัปที่ ๕๑
จากภัทรกัปนี้ กุกุบุตรนี้บังเกิดในเรือนแห่งกุกุมพี ในรามคาม

ใกล้ประตูกรุงพันธุมดี ได้นามว่า มหากาล ส่วนน้องชายของท่าน
นามว่า จุลกาล.

สมัยนั้น พระโพธิสัตว์พระนามว่า วิปัสสี จุตจากคฤสิตบุรี
บังเกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหสี ของพระเจ้าพันธุมะ กรุง
พันธุมดี บรรลุพระสัพพัญญุตญาณโดยลำดับ อันท่วมหาพรหม
อาราธนา เพื่อประโยชน์แก่การแสดงธรรม จึงดำริว่า เราจักแสดง
ธรรมแก่ใครก่อนหนอ ทรงเห็นพระราชกุมารทรงพระนามว่า ชันฑะ
ผู้เป็นพระกนิษฐาของพระองค์ และบุตรปุโรหิต ชื่อติสสะ ว่าเป็น
ผู้สามารถตรัสรู้ธรรมก่อน จึงทรงดำริว่า เราจักแสดงธรรมแก่
ชนทั้งสองนั้น และจักสงเคราะห์พระพุทธรูปดา จึงเสด็จเหาะมาจาก
โพธิมณฑลสถาน ลงที่เขมมิกทายวัน รับสั่งให้เรียกคนทั้ง ๒ นั้นมา
แล้วแสดงธรรม. ในเวลาจบเทศนา ชนทั้งสองดำรงอยู่ในพระอรหัตผล
พร้อมกับสัตว์โลก ๘๔,๐๐๐ คน อีกพวกหนึ่ง ผู้บวชตามในเวลา
พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ ฟังเรื่องนั้นแล้ว ก็มาเฝ้าพระศาสดา
ฟังธรรมเทศนา ดำรงอยู่ในพระอรหัตผล. ณ ที่นั่นเอง พระศาสดา
ทรงสถาปนาพระฉันทเถระไว้ ในตำแหน่งพระอัครสาวกรูปที่ ๑
ทรงสถาปนาพระติสสเถระไว้ในตำแหน่งอัครสาวกรูปที่ ๒.

ฝ่ายพระราชฯ ทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ทรงพระดำริว่า จัก
เยี่ยมบุตรจึงเสด็จไปพระราชอุทยาน ทรงสดับพระธรรมเทศนา
ดำรงอยู่ในรัตนะ ๑ นิมนต์พระศาสดาเพื่อเสวยภัตตาหาร ถวาย
บังคมแล้ว กระทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับ พระองค์ขึ้นสู่ปราสาท
อันประเสริฐแล้วประทับนั่ง ทรงดำริว่า บุตรคนโตของเรา

ออกบวชเป็นพระพุทธเจ้า บุตรคนที่ ๒ ของเรา ก็เป็นอัครสาวก
บุตรปุโรหิตเป็นสาวกที่ ๒ และภิกษุที่เหลือเหล่านี้ ในเวลาเป็น
ภคหัตถ์ เทียวแวดล้อมบุตรของเราเท่านั้น ภิกษุเหล่านี้ ทั้งเมื่อก่อน
ทั้งบัดนี้เป็นภาระของเราผู้เดียว เราเท่านั้นจักบำรุงภิกษุเหล่านั้น
ด้วยปัจจัย ๔ จักไม่ให้โอกาสแก่คนอื่น จึงให้สร้างรั้วไม้ตะเคียน
สองข้าง ตั้งแต่ซุ้มประตูพระวิหารจนถึงทวารพระคาน้ำพระ-
ราชนิเวศน์ ให้ปิดด้วยผ้า ให้สร้างเพดานพวงดอกไม้ต่าง ๆ แม้
ขนาดต้นตาล วิจิตรด้วยดาวทองห้อยเป็นระย้า ให้ลาดพื้นล่างด้วย
เครื่องลาดอันวิจิตร ให้ตั้งหม้อน้ำเต็ม ไว้ใกล้กอมาลัยและของหอม
ทั้งสองข้าง วางดอกไม้ไว้ระหว่างของหอม และวางของหอมไว้ใน
ระหว่างดอกไม้ เพื่อให้กลิ่นตลบตลอดทาง แล้วกราบพูลเวลาแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าอันหมู่ภิกษุแวดล้อมแล้ว
เสด็จไปสู่พระราชมณเฑียร กระทำภักติกแล้ว กลับมายังวิหาร
ภายในม่านนั้นแหละ. ใคร ๆ อื่น แม้จะคูก็ยังไม่ได้ แล้วโจนจะได้
ถวายภัตตาหารและการบูชาเล่า.

ชาวพระนคร คิดว่าเมื่อพระศาสดาเสด็จอุบัติขึ้นในโลก
เป็นเวลา ๗ ปี ๗ เดือน ในวันนี้ พวกเราก็ยังไม่ได้เฝ้า จะป่วย
กล่าวไปใย ที่จะได้ถวายภัตตาหาร ภัตตาหารบูชา หรือฟังธรรมเล่า
พระราชาธิบดีถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นของเรา พระสงฆ์เป็นของเรา
จึงทรงบำรุงด้วยพระองค์เองผู้เดียว พระศาสดา เมื่อเสด็จอุบัติ
ก็อุบัติเพื่อประโยชน์แก่โลกพร้อมด้วยเทวโลก หาอุบัติเพื่อประโยชน์
แก่พระราชาเท่านั้นไม่ นรกเป็นของร้อนสำหรับพระราชาพระองค์

เดียว สำหรับชนเหล่านี้เป็นเหมือนดอกอุบลเขียว ก็หาไม่ เพราะฉะนั้น เราจะกราบทูลพระราชานี้ว่า ถ้าพระราชานี้จะประทานพระศาสดาแก่พวกเราไซ้ร้ ข้อนั้นเป็นการดี ถ้าไม่ให้ พวกเราจะรบกับพระราชานี้แล้วรับสงฆ์ไปกระทำบุญมีทานเป็นต้น ก็แลชาวพระนครล้วน ๆ ไม่อาจทำอย่างนี้ได้ พวกเราจะยึดเอาแม่คนผู้เป็นหัวหน้าไว้คนหนึ่ง ดังนี้แล้วจึงเข้าไปหาเสนาบดี บอกความนั้นแก่ท่าน แล้วกล่าวว่า นาย ท่านเป็นฝ่ายของเรา หรือฝ่ายพระราชานี้เสนาบดีกล่าวว่า เราจะไปเป็นฝ่ายท่าน ก็แต่ว่า พวกท่านต้องให้เราวันแรก. ชาวพระนครก็รับคำ. เสนาบดีเข้าไปเฝ้าพระราชานี้กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ชาวพระนครโกรธพระองค์. พระราชาถามว่า โกรธเรื่องอะไรละพ่อ. เสนาบดีกราบทูลว่า ได้ยินว่า พระองค์ท่านนั้นบำรุงพระศาสดา พวกเราไม่ได้ แล้วทูลว่า ถ้าพวกอื่นได้ เขาไม่โกรธ เมื่อไม่ได้ ประสงค์จะรบกับพระองค์พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า รบก็รบซิพ่อ เราไม่ให้ภิกษุสงฆ์ละ เสนาบดีทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พวกทาสของพระองค์ พูคว่าจะรบกับพระองค์แล้วพระองค์จักเอาใครรบ พระราชาตรัสว่า ท่านเป็นเสนาบดีมิใช่หรือ ? เสนาบดีทูลว่า เว้นชาวพระนครเสีย ข้าพระองค์ไม่สามารถพระเจ้าข้า. ลำดับนั้นพระราชานี้ทราบ ว่า ชาวพระนครมีกำลัง ทั้งเสนาบดีก็เป็นฝ่ายของชาวพระนครเหล่านั้นเหมือนกัน จึงตรัสว่า. ชาวพระนครจงให้ภิกษุสงฆ์แก่เราอีก ๗ ปี ๗ เดือน. ชาวพระนครไม่รับ พระราชาทรงให้ลดลงอย่างนี้คือ ๖ ปี ๕ ปี จึงขออีก ๗ วัน. ชาวพระนครอนุญาตด้วยเห็นว่า การที่เรากระทำกรรมอันหยาบช้ำ กับพระราชานี้บัดนี้ ไม่สมควร. พระราชาทรงจัดทานมูข

(ทานที่เป็นประธาน) ที่จัดไว้สำหรับ ๗ ปี ๗ เดือน เพื่อ ๗ วันเท่านั้น เมื่อใคร ๆ ไม่เห็นอยู่เลย ให้ทานอยู่ ๖ วันในวันที่ ๗ จึงให้เรียกชาวพระนครมาตรัสว่า คุณก่อน พ่อทั้งหลาย พวกท่านจักอาจให้ทานเห็นปานนี้หรือ. ชาวพระนครแม่เหล่านั้น กราบทูลว่า ท่านนั้น เกิดขึ้นแก่พระองค์ เพราะอาศัยพวกข้าพระองค์เท่านั้นมิใช่หรือ ? เพราะฉะนั้นพวกข้าพระองค์จักอาจถวายทานได้. พระราชาทรงเอาหลังพระหัตถ์ เช็ดน้ำพระเนตร ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์คิดว่า จักทำภิกษุ ๖,๘๐๐,๐๐๐ รูป ให้เป็นภาระของตณอื่นแล้วบำรุงด้วยปัจจัย ๔ ตลอดชีวิต บัดนี้ ข้าพระองค์ อนุญาตให้ชาวพระนครแล้ว ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ชาวพระนครเขาโกรธว่า พวกเขาไม่ได้ถวายทาน ตั้งแต่พรุ่งนี้ไป โปรดทรงอนุเคราะห์แก่ชาวพระนครเหล่านั้นเถิด. ครั้นในวันที่ ๒ เสนาบดีได้ถวายมหาทาน. ต่อแต่นั้น ชาวพระนคร กระทำสักการะ และสัมนานะ ให้ยิ่งกว่าสักการะที่พระราชาทรงกระทำแล้ว ได้ถวายทาน. โดยทำนองนั้นนั่นแหละ เมื่อถึงลำดับของชาวพระนครทั่ว ๆ ไป ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ประตูได้เตรียมสักการะสัมนานะแล้ว.

กุฎุมพิมหากาล กล่าวกะกุฎุมพิลกาคว่า สักการะและ สัมนานะของพระทศพล ถึงแก่เราวันพรุ่งนี้ เราจะทำสักการะอย่างไร ? จุลกาลกล่าวว่า คุณก่อนพี่ท่าน ท่านเท่านั้น จงรู้. มหากาลกล่าวว่า ถ้าท่านทำตามชอบใจของเรา ข้าวาสาลีที่ตั้งห้องแล้ว ๆ

มีอยู่ในนา ประมาณ ๑๖ กรีสของเรา เราจักให้ฉีกท้องข้าวสาธิตี
ถือเอามาหุงให้สมควรแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จุลกาลกล่าวว่า
เมื่อทำอย่างนี้ ย่อมไม่เป็นอุปการะแก่ใคร ๆ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า
จึงไม่พอใจข้อนั้น. มหากาลกล่าวว่า ถ้าท่านกล่าวอย่างนี้ ข้าก็จะ
ทำตามความชอบใจของข้า แล้วจึงแบ่งนา ๑๖ กรีส ฝากกลางเป็น
๒ ส่วนเท่า ๆ กัน ปักเขตในที่ ๘ กรีส ฝากท้องข้าวสาธิตีเอาไปเคี้ยว
ด้วยน้ำนมไม่ผสม ใสของอร่อย ๔ ชนิด แล้วถวายแก่ภิกษุสงฆ์ มี
พระพุทธเจ้าเป็นประธาน. ที่ที่ฉีกท้องข้าวสาธิตีเมื่อนั้นแล้วถือเอา ๆ
ก็กลับเต็มอีก. ในเวลาข้าวเม่า ได้ถวายส่วนเลิศในข้าวเม่า ได้ถวาย
ข้าวกล้าอย่างเลิศ พร้อมกับชาวบ้าน ในเวลาเกี่ยว ถวายส่วนเลิศใน
ข้าวเกี่ยว ในเวลาทำขนียด ก็ถวายส่วนเลิศในข้าวขนียด ในเวลามัดเป็น
ฟ่อนเป็นต้น ก็ถวายส่วนเลิศในข้าวฟ่อน ได้ถวายส่วนเลิศในข้าวในลาน
ในเวลานวดก็ถวายส่วนเลิศในข้าวในลาน ในเวลาข้าวขึ้นขุ่นก็ถวายส่วน
เลิศในข้าวขึ้นขุ่น ได้ถวายทานตามคราว ๕ ครั้ง สำหรับข้าวกล้าอย่าง
เดียวเท่านั้น ดังกล่าวมาจะนี้ ข้าวกล้าเมื่อนั้นก็คงยังตั้งขึ้นเหลือเพื่อ
ท่านกระทำการกรรมงามตามทำนองนั้นแลตราบเท่าที่พระพุทธเจ้า
ยังทรงพระชนม์อยู่ และตราบเท่าที่พระสงฆ์ยังมีอยู่ (ครั้น) จุติจาก
อัฐภาพันแล้ว บังเกิดในเทวโลก. ท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและ
มนุษย์ เสวยสมบัติตลอด ๕๑ กัป ในเวลาที่พระศาสดาของเรา
ทรงอุบัติขึ้นในโลก ก็บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในบ้าน
พราหมณ์โทณวัตถุ ไม่ไกลกรุงกบิลพัสดุ. ในวันขนานนาม พวก
ญาติขนานนามท่านว่า โทณทัณฺณมาณพ. ท่านเจริญวัยแล้ว เรียน
ไต่เพทจบ ลักษณะมั่นคงทั้งหลาย. (ตำราทายลักษณะ)

สมัยนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต บังเกิดในกรุงกบิลพัสดุ์ ในวันถวายพระนามของพระองค์ พระประยูรญาติ ได้เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คน ครอบงำใหม่ ให้ดื่มข้าวมธุปายาสมีน้ำน้อย เลือกพราหมณ์ ๘ คน ในระหว่างพราหมณ์ ๑๐๘ นั้น ให้นั่งบนพื้นใหญ่ ให้พระโพธิสัตว์ผู้ประคับคองแต่งตั้งแล้ว นอนบนเบาะที่ทำด้วยผ้าเนื้อละเอียด นำมายังสำนักของพราหมณ์เหล่านั้น เพื่อตรวจพระลักษณะ. พราหมณ์ผู้นั่งบนอาสนะใหญ่ ตรวจคุณสมบัติแห่งพระสรีระของพระมหานุรุษแล้วยกขึ้น ๒ นิ้ว. ๗ คนยกขึ้น ตามลำดับอย่างนี้. ก็บรรดาพราหมณ์ ๘ คนนั้น โทณทัณฺณมาณพผู้หนุ่มกว่าเขาหมด ตรวจดูลักษณะอันประเสริฐ. ยกนิ้วขึ้นนิ้วเดียวเท่านั้นว่า ไม่มีเหตุที่พระองค์จะทรงดำรงอยู่ท่ามกลางเรือน พระกุมารนี้จักเป็นพระพุทธเจ้ามีกิเลส ดังหลังคาอันเปิดแล้ว โดยส่วนเดียว ฝ่ายคนทั้ง ๗ นี้ เห็นคิดเป็น ๒ ว่า ถ้าอยู่ครองเรือนจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าบวช จักเป็นพระพุทธเจ้า จึงยกขึ้น ๒ นิ้ว. ก็พระอัญญาโกณฑัญญะนี้ ได้สร้างบุญญาธิการไว้ เป็นสัตว์เกิดในภพสุดท้าย เหนือคนทั้ง ๗ นอกนี้ด้วยปัญญาได้เห็นคิดเพียงอย่างเดียวว่า ชื่อว่าท่านผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้ ไม่ดำรงอยู่ท่ามกลางเรือน จักเป็นพระพุทธเจ้าอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะฉะนั้น จึงยกนิ้วเดียว. ลำดับนั้น พราหมณ์เหล่านั้นไปสู่เรือนของตน ๆ ปรึกษากับบุตรทั้งหลายว่า ลูกเอ๋ย พ่อแก่แล้ว จะได้ชมเชยหรือไม่ได้ชมเชยพระโอรส ของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ผู้บรรลุนิพพานแล้ว พวกเจ้าเมื่อพระกุมารบรรลุนิพพานแล้ว พึงบวชในพระศาสนาของพระองค์.

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงจัดการบริหาร เช่นแต่งตั้ง
แม่มนเป็นต้น สำหรับพระโพธิสัตว์ทรงเลี้ยงดู พระโพธิสัตว์ให้
เติบโต ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงเจริญวัยแล้ว เสวยสมบัติเหมือน
เทพเจ้า เมื่อพระญาณแก่กล้าแล้ว ทรงเห็นโทษในกาม เห็นอนิสงส์
ในการออกจากกาม จึงในวันที่พระราหูลุมารประสูติ มีนายฉันทะ
เป็นพระสหาย ทรงขึ้นม้ากัณฐกะเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ ทาง
ประตูที่ทเวคาเปิดให้ เสด็จเลยไป ๓ ราชอาณาจักร โดยตอนกลางคืน
นั้นนั่นเอง ทรงบรรพชาที่ฝั่งแม่น้ำโนมานที พอทรงรับชงชัย
แห่งพระอรหันต์ ที่ทำวณฺเฑียรมหาพรหมนำมาถวายเท่านั้น เป็น
เหมือนพระเถระ ๑๐๐ พรรษา เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ ด้วยพระ
อิริยาบถอันน่าเลื่อมใส เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์นั้น
เสวยบิณฑบาตที่ร่มเงาแห่งภูเขา ชื่อว่าปณฺฑวะ ถูกพระเจ้ามคธ
ทรงเชื่อเชิญให้ครองราชสมบัติ ก็ทรงปฏิเสธ เสด็จถึงอุรุเวลา-
ประเทศ โดยลำดับ ทรงเกิดพระดำริมุ่งหน้าต่อความเพียรขึ้นว่า
ภูมิภาคนี้น่ารื่นรมย์หนอ ที่นี้เหมาะจะทำความเพียรของกุลบุตรที่
ต้องการจะทำความเพียรหนอ ดังนี้แล้วจึงเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้น.

สมัยนั้น พรหมณ์อีก ๗ คน ได้ไปตามกรรม. ส่วนโกณฑัญญ-
นาณพ ผู้ตรวจพระลักษณะ หนุ่มกว่าเขาทั้งหมด เป็นผู้ปราศจาก
ป่วยไข้. ท่านทราบข่าว พระมหานรุษทรงผนวชแล้ว จึงเข้าไปหา
พวกบุตรพรหมณ์เหล่านั้น กล่าวอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า พระสัทธต
ราชกุมารทรงผนวชแล้ว ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้า โดยไม่ต้องสงสัย
ถ้าบิดาของพวกท่านไม่ป่วยไข้สบายดี วันนี้ก็พึงออกบวช ถ้าแม่

ท่านทั้งหลายปรารถนาไซ้ มาเถิด พวกเราจะบวชตามเสด็จพระ
มหานุรุชนั้น บุตรพราหมณ์เหล่านั้น ก็ไม่อาจจะมิฉันทเป็นอันเดียว
กันได้หมดทุกคน. ๓ คนไม่บวช. อีก ๔ คน มีโกณฑัญญพราหมณ์
เป็นหัวหน้าบวชแล้ว. บรรพชิตทั้ง ๕ นี้ เทียวภิกษาในคามนิคม
และราชธานีได้ไปยังสำนักพระโพธิสัตว์. บรรพชิตเหล่านั้น เมื่อ
พระโพธิสัตว์เริ่มตั้งความเพียรใหญ่ตลอด ๖ ปี คิดว่า บัดนี้พระ
โพธิสัตว์จักเป็นพระพุทธเจ้า บัดนี้พระโพธิสัตว์จักเป็นพระพุทธเจ้า
จึงบำรุงพระมหาสัตว์ได้เป็นผู้เที่ยวไป เทียวมาในสำนักพระโพธิสัตว์
นั้น. ก็เมื่อใด พระโพธิสัตว์ แม่ทรงยับยั้งอยู่ด้วยงาและข้าวสาร
เมล็ดเดียวเป็นคั้น ทรงรู้ว่า จะไม่แทงตลอดอริยธรรมด้วย ทุก-
กรกิริยา จึงเสวยพระกระยาหารหยาบ เมื่อนั้น บรรพชิตเหล่านั้น
ก็หลบไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ เสวยพระกระยาหารหยาบ ทำพระ
จวีวรรณ พระมังสะและพระโลหิตให้บริบูรณ์แล้ว ในวันวิสาข-
บุรณมี ทรงเสวยโภชนะอย่างดีที่นางสุชาดาถวาย ทรงลอยถาด
ทองไป ทวนกระแสแม่น้ำจึงตกคงพระทัยว่า เราจักเป็นพระพุทธเจ้า
ในวันนี้ เราจักเป็นพระพุทธเจ้าในวันนี้. ในเวลาเย็น พญากาล-
นาคราช ชมเชยด้วยการชมเชยหลายร้อย ทรงขึ้นสู่มหาโพธิมณฑ-
สถาน บ่ายพระพักตร์ไปสู่โลกธาตุด้านตะวันออก นั่งขัดสมาธิ
ในที่อันไม่หวั่นไหว อธิฐานความเพียร ประกอบด้วยองค์ ๔
เมื่อพระอาทิตย์ยังโคจรอยู่นั้นแล ทรงกำจัดมารและพลมาร ปฐมยาม
ทรงรำลึกปุพเพนิวาสญาณ มัชฌิมยามทรงชำระทิพจักขุญาณ

ในเวลาต่อเนื่องกันแห่งปัจจุสมัย ทรงหยังพระญาณลงในปัจจุสมุปบาท พิจารณาปัจจุอาการทั้งอนุโลมและปฏิโลม ตรัสรู้เฉพาะพระสัมพันธัญญะ อันเป็นอสาธารณญา^๑ (ญาณที่ไม่มีทั่วไปแก่สาวกอื่น) ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงแทงตลอดแล้ว ทรงยับยั้งในโพธิมณฑลสถานนั้นนั้นแล ๗ วัน ด้วยผลสมาบัติอันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์.

ด้วยอุบายนั้นนั้นแล ทรงประทับอยู่ ณ โพธิมณฑลสถาน ๗ สัปดาห์ เสวยข้าวสัตตูก้อน ที่โคนต้นไม้เกต แล้วเสด็จกลับมาที่โคนต้นอชปาลนิโครธอีก ประทับนั่ง ณ ที่นั้น ทรงพิจารณาความที่ธรรมอันลึกซึ้ง เมื่อพระทัยน้อมไปในความเป็นผู้ชวนขายน้อย อันทำมหาพรหมทุลาธารณาแล้ว ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายต่างด้วยสัตว์มีอินทรียกล้ำและมีอินทรีอ่อนเป็นต้น จึงประทานปัญญาแก่ทำมหาพรหมเพื่อแสดงธรรม ทรงพระดำริว่า เราจักแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ทรงทราบว่อาหารคาบสและอุทกคาบสทำกาละแล้ว เมื่อทรงดำริต่อไป ก็เกิดพระดำริขึ้นว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้บำรุงเราตอนเราตั้ง ความเพียร นับว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เรา ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรม.

๑. ญาณนี้มี ๕ คือ ๑ อินทริยโปรปริยัตติญาณ ปรีชากำหนดรู้ความยิ่ง และความหย่อนแห่งอินทรีของสัตว์ทั้งหลาย ๒. อาสยานุสสขญาณ ปรีชากำหนดรู้อัธยาศัยและกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน ๓. ยมกปาฏิหาริญาณ ญาณในยมกปาฏิหาริย์ ๔. มหากรุณาสมาบัติญาณ ญาณในมหากรุณาสมาบัติ ๕. สัมพันธัญญะ ญาณในความเป็นพระสัมพันธัญญะ ๖. อนาวรญาณ ญาณที่ไม่มีอะไรขัดขวางได้. ขุ.ป. เล่ม ๓๑/๓

แก่อภิกษุปัญจวัคคีย์ก่อน. ก็ข้อนี้ทั้งหมดเที่ยวเป็นเพียงพระปริวิตก
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น. ก็เว้น โทณทัตถุญพราหมณ์เสีย
คนอื่นใครเล่า ชื่อว่าเป็นผู้สามารถแทงตลอดธรรมก่อนไม่มี. จริงอยู่
โทณทัตถุญพราหมณ์นั้นได้กระทำการกรรมคือ บุญญาธิการไว้ ๑๐๐,๐๐๐
กัป เพื่อประโยชน์นี้เอง จึงได้ถวายทานในเพราะข้าวกล้าอันเลิศ
๕ ครั้ง แก่สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน.

ลำดับนั้น พระศาสดา ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จไปป่า
อิสิปตนมฤคทายวัน โดยลำดับ เสด็จไปหาภิกษุปัญจวัคคีย์ พระ
ปัญจวัคคีย์เหล่านั้นเห็นพระตถาคตเสด็จมา ไม่อาจดำรงอยู่ใน
กติกายของพวกตน (ที่ตกลงกันไว้) องค์หนึ่งล้างพระบาท องค์หนึ่ง
จับพัดใบตาลขึ้นถวายเป็นพัด. เมื่อพระปัญจวัคคีย์เหล่านั้น แสดง
วัตรอย่างนี้แล้วนั่ง ณ ที่ใกล้ พระศาสดาทรงการทำพระโทณทัตถุญ
เถระให้เป็นกายสักกิพยานแล้ว ทรงเริ่มธรรมจักกัปปวัตตนสูตร
มีวนรอบ ๓ อันยอดเยี่ยม.

มนุษย์บริษัท ก็คือชนทั้ง ๕ (ปัญจวัคคีย์) เท่านั้น เทวบริษัท
พระศาสดาทรงการทำพระโทณทัตถุญะ ก็ดำรงอยู่ในโสดา-
ปัตติผล พร้อมกับท้าวมหาพรหม ๑๘ โภคิ. ครั้งนั้น พระศาสดาทรง
ดำริว่า โทณทัตถุญะรู้ทั่วธรรมที่เราได้ ได้มาด้วยการทำความเพียร
อย่างหนัก ก่อนผู้อื่นทั้งนั้น เมื่อทรงเรียกพระเถระว่าภิกษุนี้ชื่ออัญญา-
โทณทัตถุญะ จึงตรัสว่า อญญาสิ วค โภ โทณทุญโย อญญาสิ วค โภ
โทณทุญโย โทณทัตถุญะ รู้ทั่วแล้วหนอ โทณทัตถุญะ รู้ทั่วแล้วหนอ ดังนี้.
คำนั้นนั่นแลจึงเป็นชื่อของท่าน. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อิติ หิ

อายุสุมโต โภณฑุณฺณสุต อญฺญาโภณฑุณฺณโธ เตว นามํ อโหสิ

ดังนั้น คำนี้ว่าอัญญาโกณฑุญฺะ จึงได้เป็นชื่อของท่านโกณฑุญฺะ
ดังนั้น พระเถระจึงดำรงอยู่ในโสคาปัตติผล ในวันอาสาฬหปุรณมี
เพ็ญกลางเดือน ๘ วันแรม ๑ ค่ำ พระภัททิยเถระ วันแรม ๒ ค่ำ
พระวัปปเถระ วันแรม ๓ ค่ำ พระมหานามเถระ วันแรม ๔ ค่ำ
พระอัสสชิเถระ ดำรงอยู่ในโสคาปัตติผล ส่วนวันแรม ๕ ค่ำ
จบอนัตตลักขณสูตร ก็ดำรงอยู่ในพระอรหัตตผลทุกรูป. สมัยนั้น
แล จึงมีพระอรหันต์ในโลก ๖ องค์

ตั้งแต่นั้นมา พระศาสดาทรงให้มหาชนหยั่งลงสู่อริยมุ
อย่างนี้คือ บุรุษ ๕๕ คนมีสกุลบุตรเป็นหัวหน้า ภัททวัคคิยกุมาร
จำนวน ๓๐ คน ที่ป่าฝ้าย ปุราณชฎิล จำนวน ๑,๐๐๐ รูป ที่หลังแผ่นดิน
คยาสิสประเทศ ทรงให้ราชบริพาร ๑๑ นหุต มีพระเจ้าพิมพิสาร
เป็นประมุข ให้ดำรงอยู่ในโสคาปัตติผล ๑ นหุต ให้ดำรงอยู่ใน
ไตรสรณะ ทรงทำพระศาสนาให้ผลิดอกออกผล บนพื้นชมพู
ทวีป ทรงทำทัมณชลชมพูทวีปให้รุ่งเรืองด้วยกาสาวพัสดร คลาคกล้า
ไปด้วยนักแสวงบุญสมัยหนึ่ง เสด็จถึงพระเชตวันมหาวิหาร สถิต
อยู่ ณ ที่นั้น ประทับบนพระพุทธรูปอย่างดีที่เขาจัดไว้แล้ว ทรง
แสดงธรรมท่ามกลางภิกษุสงฆ์ เพื่อทรงแสดงว่า โภณฑุญฺะ บุตร
เรา เป็นยอด ระหว่างเหล่าภิกษุผู้แทงตลอดธรรม ก่อนใคร จึงทรง
สถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ.

แม้พระเถระเห็นพระอัครสาวกทั้งสองกระทำความเคารพ
นบนอบตน ประสงค์จะหลีกเลี่ยงจากสำนักของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

เห็นว่า ปุณณมานพบวชแล้วจักเป็นยอดธรรมกถิกในพระศาสนา จึงกลับไปตำบลบ้านพราหมณ์ชื่อโทณวัตถุ (ชาติภูมิของท่าน) ให้ ปุณณมานพหลานชายบรรพชาแล้ว คิดว่า ปุณณมานพนี้ จักอยู่ใน สำนักของพระพุทธเจ้า จึงได้ปุณณมานพนั้นอยู่ในสำนักของ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ท่านเองก็เข้าไปเฝ้าพระทศพล ขออนุญาต พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เสนาสนะใกล้ บ้านไม่เป็นสัปปายะสำหรับข้าพระองค์ ข้าพระองค์ไม่อาจอยู่ เกลือ่นกล่น จำจักไปอยู่สระฉัททันต์ พระเจ้าข้า ลุกจากอาสนะ ถวายบังคมแล้วไปยังสระฉัททันต์ อาศัยโงลงข้างสกุลฉัททันต์ ยับยังอยู่ ๑๒ ปี ปรินิพพาน ด้วยอนุปานิเสสนิพพานธาตุ ณ ที่นั่นเอง

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑

อรรถกถาสูตที่ ๒ - ๓

ประวัติพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเถระ

สูตที่ ๒-๓ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า มหาปญฺณานํ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยปัญญาอย่างมากมาย
บทว่า อิทธิมนฺตานํ ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยฤทธิ์. คำว่า สารีบุตร โมคคัล-
ลานะ เป็นชื่อของพระเถระทั้งสองนั้น. ในปัญหากรรมของพระเถระ
ทั้ง ๒ นี้ มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้.

ในที่สุดสองไขยกับยิงด้วยแสงกับ นับแต่กับนี้ ท่านพระสารีบุตร บังเกิดในครอบครัวพราหมณมหาศาล ชื่อสรทมาณพ. ท่านพระ โมคคัลลานะบังเกิดในครอบครัวคฤหบดีมหาศาล ชื่อสิริวัชฌกุฎุมพี. ทั้ง ๒ คนเป็นเพื่อนเล่นฝุ่นด้วยกันมา เมื่อบิดาล่วงลับไปสรทมาณพ ก็ได้ทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งเป็นสมบัติของสกุล วันหนึ่ง อยู่ในที่ลับ คิดว่า เราไม่รู้อัตภาพในโลกนี้ ไม่รู้อัตภาพในโลกอื่น จึงชื่อว่า ความตายเป็นของแน่ สำหรับเหล่าสัตว์ที่เกิดมาแล้ว. ควรที่เรา จะถือบวชสักอย่างหนึ่ง แสวงหาโมกขธรรม. สรทมาณพนั้นไปหาสหยา กล่าวว่ เพื่อนสิริวัชฌ เราจักบวชแสวงหาโมกขธรรม เจ้าจักบวช พร้อมกันเราได้ไหม. สิริวัชฌกุฎุมพีตอบว่า ไม่ได้ดอกเพื่อน เจ้าบวช คนเดียวเถิด. สรทมาณพคิดว่า คนเมื่อไปปรโลก จะพาสหยาหรือ ญาติมิตรไปด้วยหาไม่มี กรรมที่ตนทำก็เป็นของตนผู้เดียว ต่อนั้น ก็สั่งให้เปิดเรือนคลังรัตนะให้มหาทานแก่คนกำพร้า คนเดินทาง ไกล วนิพกและยากทั้งหลาย แล้วบวชเป็นฤๅษี. มีคนบวชตาม สรทมาณพนั้น อย่างนี้คือ คน ๑ ๒ คน ๓ คน กลายเป็นชฎิลจำนวน ประมาณ ๑๔,๐๐๐ รูป สรทฤๅษีนั้น ทำอภิญญา ๕ สมบัติ ๘ ให้ บังเกิดแล้ว ก็สอนกสิณบริกรรมแก่ชฎิลเหล่านั้น. ชฎิลเหล่านั้น ก็ทำอภิญญา ๕ สมบัติ ๘ ให้บังเกิดทุกรูป.

สมัยนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสีทรงอุบัติขึ้น ในโลก. พระนครชื่อว่า จันทวดี. พระพุทธบิดาเป็นกษัตริย์พระนามว่า ยศวันตะ. พระพุทธมารดา เป็นพระเทวีพระนามว่า ยโสธรา. ต้นไม้ ที่ตรัสรู้ ชื่อว่าอชฺชนพฤษภ ต้นกุ่ม (ต้นรอกฟ้าขาวก็ว่า). พระอัครสาวก

ทั้ง ๒ ชื่อว่า พระนิสภเถระ และพระอโนมเถระ. พระพุทธอุปัฏฐาก ชื่อพระวรุณเถระ พระอัครสาวิกาทิ้ง ๒ ชื่อ สุนทรา และ สุมณา. ทรงมีพระชนมายุ ๑๐,๐๐๐ พรรษา. พระวรกายสูง ๕๘ ศอก. รัศมีพระวรกายแผ่ไป ๑๒ โยชน์. มีภิกษุเป็นบริวาร ๑๐๐,๐๐๐ รูป. ต่อมาวันหนึ่ง พระอโนมทัสสีพุทธเจ้า เสด็จออกจากพระมหากรุณาสมบัติ ทรงตรวจดูโลก เวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นสรทคาบส ทรงพระดำริว่า วันนี้ เพราะเราไปหาสรทคาบสเป็นปัจฉัย จักมีกรรมเทศนา กัณฑ์ใหญ่ และสรทคาบสนั้น จักปรารธนาตำแหน่งอัครสาวก สิริวิฑฒกฐุมพีสหายของเขา จักปรารธนาตำแหน่งอัครสาวกที่ ๒ จบเทศนาขฤถิ ๗๔,๐๐๐ รูป บริวารของเขา จักบรรลุประอรหัตถ์ ควรที่เราจะไปทีนั้น. ดังนี้แล้ว ทรงถือบาตรสละจีวรของพระองค์ ไม่เรียกใครอื่น เสด็จดำฟังพระองค์เหมือนราชสีห์ เมื่อเหล่าอันเตวาสิก ศิษย์ของสรทคาบส ออกไปแสวงหาผลาผล ทรงอธิษฐานว่า ขอสรทคาบสจงรู้ว่าเราเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อสรทคาบสกำลังคูดุ อยู่นั่นเอง ก็เสด็จลงจากอากาศ ประทับยืนบนพื้นดิน.

สรทคาบส เห็นพระพุทธานุภาพและพระศรีวิฑฒกฐุมพีสหายของพระองค์ จึงพิจารณาถึงกัณฑ์มนต์ ก็รู้ว่า ธรรมคาผู้ประกอบด้วยลักษณะ เหล่านี้ เมื่ออยู่ครองเรือน ก็ต้องเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อบวช ก็ต้องเป็นพระสัพพัญญูพุทธะ ผู้ทรงเปิดกิเลสจุฬหลังคาเสียแล้ว ในโลก มหาบุรุษผู้ต้องเป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย จึงออกไปต้อนรับ ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ปูอาสนะถวาย พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ประทับนั่งเหนืออาสนะที่ปูแล้ว. แม้สรทคาบส

ก็ถือเอาอาสนะที่สมควรแก่ตน นั้น ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง. สมัยนั้น
ชฎิล ๗๔,๐๐๐ รูป ก็ถือผลาผลมีโอชะอันประณีต ๆ มาถึงสำนัก
ของอาจารย์ มองดูอาสนะที่พระพุทธเจ้า และอาจารย์นั่งแล้วกล่าวว่า
ท่านอาจารย์ พวกเราเที่ยวไปด้วยเข้าใจว่า ไม่มีใครเป็นใหญ่กว่า
ท่านในโลกนี้ แต่บรูษผู้นี้เห็นที่จะใหญ่กว่าท่านแน่. สรทดาบส
กล่าวว่า พ่อเอ๋ย พุคะอะไร พวกเจ้าประสงค์จะเปรียบขุนเขาสินธุ
ซึ่งสูง ๖,๐๐๐,๐๐๐ โยชน์ ทำให้เท่ากับเมล็ดพันธุ์ฝักถั่ว. ลูกเอ๋ย
พวกเจ้าอย่าเปรียบเรากับพระสัพพัญญูพุทธะเลย. ครั้งนั้น ชฎิล
เหล่านั้นคิดว่า ถ้าบรูษผู้นี้ จักเป็นสัตว์ต่ำช้าแล้วไซ้ อาจารย์
ของเราคงไม่นำมาเปรียบเช่นนี้ ที่แท้บรูษผู้นี้ต้องเป็นใหญ่หนอ
ทุกรูปจึงหมอบแทบเบื้องพระยุคลบาท ไหว้ด้วยเศียรเกล้า. ลำดับนั้น
อาจารย์จึงกล่าวกะชฎิลเหล่านั้นว่า พ่อเอ๋ย ไทยธรรมของเราที่คู่ควร
แก่พระพุทธเจ้าไม่มีเลย. ในเวลาศึกษาจาร พระศาสดา
ก็เสด็จมาแล้วในที่นี้ พวกเราจักถวายไทยธรรมตามกำลัง พวกเจ้า
จงนำผลาผลของเราที่ประณีต ๆ มา แล้วให้นำมา ล้างมือแล้ว
ก็วางไว้ในบาตรของพระตถาคตด้วยตนเอง. พอพระศาสดาทรง
รับผลาผล เทวดาทั้งหลายก็ใส่ทิพโอชะลง. ดาบสก็กรองน้ำถวาย
ด้วยตนเอง. ลำดับนั้น เมื่อพระศาสดาประทับนั่งเสวยเสร็จแล้ว
ดาบสก็เรียกอันเตวาสิกมาทุกคน นั่งพูดแต่ถ้อยคำที่เป็นสาราณียกถา
(ถ้อยคำให้หวนระลึกถึงกัน) ในสำนักพระศาสดา.

พระศาสดาทรงดำริว่า พระอัครสาวกทั้งสอง จงมา
พร้อมกับภิกษุสงฆ์ พระอัครสาวกเหล่านั้นรู้พระดำริของพระศาสดา

มีพระจินาสพแสนองค์เป็นบริวาร มาถวายบังคมพระศาสดาแล้วยืน
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ลำดับนั้น สรทคาบสเรียกพวกอันเตวาสิกมาพูดว่า พ่อทั้งหลาย
อาสนะที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งก็ต่ำ อาสนะที่พระสมณะแสนองค์
นั่งก็ไม่มี วันนี้ ควรที่ท่านทั้งหลายจะกระทำพุทธสักการะให้โอรพาร
ท่านทั้งหลายจงนำดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นจากเชิงเขา
มา เวลาที่กล่าวขอมเป็นเหมือนเนิ่นนาน แต่วิสัยของผู้มีฤทธิ์เป็นอินไตย
เพราะเหตุนั้น คาบสเหล่านั้นจึงนำดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น
มา โดยกาลชั่วคราวเดียวเท่านั้น ตกแต่งอาสนะดอกไม้ประมาณโยชน์
หนึ่งสำหรับพระพุทธเจ้า สำหรับพระอัครสาวกทั้งหลาย
๓ กาวุต สำหรับภิกษุที่เหลื่อต่างกันถึงโยชน์ เป็นต้น สำหรับ
ภิกษุผู้ใหม่ในสงฆ์ประมาณอุสกะเดียว. เมื่อตกแต่งอาสนะเสร็จ
เรียบร้อยแล้ว สรทคาบสยื่นประคองอัญชลิตรงพระพักตร์พระตถาคต
แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ของงเสด็จขึ้นอาสนะดอกไม้
นี้ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด
(ครั้งกล่าวแล้ว จึงได้กล่าวเป็นยาอาประพันธ์ดังนี้ว่า)

นानาบุบผํ จ คนฺธมฺจ สมฺปาเทตฺวาน เอกโต
บุบผาสนํ ปฺลฺยาเปตฺวา อิํ วจนมพฺุชฺรวี

๑๘๑

ข้าพระองค์ร่วมกันรวบรวมดอกไม้ต่าง ๆ
และของหอมมาตกแต่งอาสนะดอกไม้ ได้กราบ
ทูลกันว่า ข้าแต่พระผู้กล้าหาญ อาสนะนี้ตกแต่ง

ไว้เพื่อพระองค์ เหมาะสมแก่พระองค์ ขอ
พระองค์จงยังจิตของข้าพระองค์ให้ผ่องใส
ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้อิเหน่. พระพุทธเจ้า
ได้ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้อิเหน่ตลอดเจ็ดวันเจ็ด
คืน ทำจิตของเราให้ผ่องใส ทำโลกพร้อมทั้งเทวดา
ให้ร่าเริง.

เมื่อพระศาสดาประทับนั่งอย่างนี้แล้ว พระอัครสาวกทั้งสอง
กับเหล่าภิกษุที่เหลือ ก็นั่งบนอาสนะอันถึงแล้วแก่ตน ๆ. สรทดาบส
ถือฉัตรดอกไม้อิเหน่ขึ้นกั้นเหนือพระเศียรพระศากยโคต. พระศาสดา
ทรงเข้านิโรธสมาบัติด้วยพระดำริว่า สักการะนี้ จะมีผลมากแก่
ชฎิลทั้งหลาย. พระอัครสาวกทั้งสองก็ดี ภิกษุที่เหลือก็ดี รู้ว่าพระ
ศาสดาทรงเข้าสมาบัติ ก็พากันเข้าสมาบัติ. เมื่อพระศากยโคตนั่งเข้า
นิโรธสมาบัติตลอด. ๗ วัน พวกอันเตวาสิก เมื่อถึงเวลาภิกษาจาร
ก็บริโภคมูลผลาหารของป่า ในเวลาที่เหลือก็ขึ้นประคองอัญชลีแด่
พระพุทธเจ้า. ส่วนสรทดาบส แม้ภิกษาจารก็ไม่ไป ยับยั้งอยู่ด้วย
ปีติและสุขทั้ง ๗ วัน โดยทำนองที่ถือฉัตรดอกไม้อิเหน่นั้นแหละ.

พระศาสดาทรงออกจากนิโรธสมาบัติแล้วตรัสเรียกพระ
นิสกเถระอัครสาวกผู้นั่งอยู่ ณ เบื้องขวาว่า นิสกเถระจงทำนุบผา-
สนานุโมทนาแก่ดาบทั้งหลายผู้การทำสักการะ. พระเถระดีใจ
เหมือนทหารใหญ่ได้ลาภมากจากสำนักของพระเจ้าจักรพรรดิ
ตั้งอยู่ในสวากบารมีญาณเริ่มอนุโมทนาเกี่ยวกับการถวายอาสนะ
ดอกไม้อิเหน่. ในเวลาจบเทศนาของพระอัครสาวกนั้น จงตรัสเรียกทุกข-

สาวกว่า ภิกษุ แม่เธอก็จึงแสดงธรรม. ฝ่ายพระอโนมเถระพิจารณา พระไตรปิฎกพุทธวจนะมากแล้วธรรมกถา. ด้วยเทศนาของพระ อัครสาวกทั้งสอง แม้ชฎิลสักรูปหนึ่งไม่ได้ตรัสรู้. ลำดับนั้น พระ ศาสดาทรงดำรงอยู่ในพุทธวิสัยอันหาประมาณไม่ได้ ทรงเริ่มพระ- ธรรมเทศนา. ในเวลาจบเทศนา เว้นสรทคาบส ชฎิลแม่ทั้งหมดจำนวน ๗๔,๐๐๐ รูป บรรลุพระอรหัต. พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ ตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด. ในขณะนั้นเอง ผมและหนวดของชฎิล เหล่านั้นก็หายไป บริหาร ๘ ก็ได้สรวมสอดเข้าในกายทันที.

ถามว่า เพราะเหตุไร สรทคาบสจึงไม่บรรลุพระอรหัต. ตอบว่า เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน. ได้ยินว่า. จำเดิมตั้งแต่เริ่มฟังเทศนา ของพระอัครสาวกผู้นั่งบนอาสนะที่สองของพระพุทธเจ้า ผู้ตั้งอยู่ ในสาวกบารมีญาณแสดงธรรมอยู่ สรทคาบสนั้นเกิดความคิดขึ้นว่า โอหนอ แม้เราก็ควรได้หน้าที่ที่พระสาวกนี้ได้ ในศาสนาของพระ พุทธเจ้าผู้จะเสด็จอุบัติขึ้นในอนาคต. สรทคาบสนั้นไม่อาจทำให้ แจ่มบรรลผล ก็เพราะความปริวิตกนั้น จึงถวายบังคมพระตถาคต แล้วยืนตรงพระพักตร์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุ ผู้นั่งบนอาสนะติดกับพระองค์ชื่อไร. ในศาสนาของพระองค์. พระ ศาสดาตรัสว่า ภิกษุนี้ผู้ประกาศตามพระธรรมจักรที่เราประกาศ แล้ว ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ แห่งตลอดโสฬสปัญหา ชื่อว่า นิสสเถระอัครสาวกในศาสนาของเรา. สรทคาบส (ได้ฟังแล้ว) จึงได้ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์กั้นฉัตร ดอกไม้ตลอด ๗ วัน การทำสักการะนี้ไฉ ด้วยผลของสักการะนี้

นั้น ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาเป็นท้าวสักกะหรือเป็นพรหมสัก
อย่างหนึ่ง แต่ในอนาคต ขอให้ข้าพระองค์พึงเป็นพระอัครสาวกของ
พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เหมือนพระนิสภเถระนี้.

พระศาสดาทรงส่งอนาคตังศญาณไปตรวจดูว่า ความปรารถนา
ของดาบสนี้ จักสำเร็จไหมหนอ ก็ได้ทรงเห็นว่าล่วงไปหนึ่งอสงไขย
ยิ่งด้วยแสนกัปจะสำเร็จ ก็แหละครั้นทรงเห็นแล้วจึงตรัสกะสรทดาบส
ว่า ความปรารถนาอันนี้ของท่านจักไม่เป็นของเปล่า แต่ในอนาคต
ล่วงไปหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า
โคดม จักอุบัติขึ้นในโลก จักมีพระพุทธมารดานามว่า มหามายาเทวี
จักมีพระพุทธรูปนามว่า สุทโชนมหาราช จักมีพระโอรสนามว่า
ราหุล จักมีพระอุปัฏฐากนามว่า อานนท์ จักมีพระทศิยสาวกนามว่า
โมคคัลลานะ ส่วนตัวท่านจักเป็นพระอัครสาวกของพระโคดม
นั้น นามว่าพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ครั้นทรงพยากรณ์ดาบสนั้น
อย่างนี้แล้วตรัสธรรมกถา มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวารเสด็จเหาะไป
ทางอากาศ.

ฝ่ายสรทดาบสไปยังสำนักของพระเถระผู้เคยเป็นอันเตวาลิก
แล้วให้ส่งข่าวแก่สิริวัฑฒกุฎุมพีผู้เป็นสหายว่า ท่านผู้เจริญ ท่าน
จงบอกสหายของข้าพเจ้าว่า สรทดาบสผู้สหายของท่าน ปรารถนา
ตำแหน่งอัครสาวกในศาสนาของพระโคดมพุทธเจ้า ผู้จะเสด็จอุบัติ
ในอนาคต ณ ที่ใกล้บาทมูลของพระอนิมทัสสีพุทธเจ้า ส่วนท่าน
จงปรารถนาตำแหน่งทศิยสาวกเถิด ก็แหละครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว
ก็ไปโดยครู่เดียวก่อนหน้าพระเถระทั้งหลาย ได้ยินอยู่ที่ประตูนิเวศน์
ของสิริวัฑฒกุฎุมพี

สิริวัฑฒกุกุมพีปราศยว่า นานหนอ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะได้มา
แล้วให้หนึ่งบนอาสนะ ส่วนตนนั่งบนอาสนะตัวที่ต่ำกว่าถามว่า ก็
อันเวทวลิกบรียัทของท่านไม่ปรากฏหรือขอรับ สรทคาบสกกล่าววว่า
เจริญพร สหาย พระอโนมทัสสิพุทธเจ้าเสด็จมาในอาศรมของ
พวกอาตมภาพ ๗ ได้กระทำสักการะแด่พระองค์ท่านตามกำลังของตน ๗
พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่คาบสทั้งหมด ในเวลาจบเทศนา
คาบสที่เหลื่อบรรลพพระอรหัต เว้นอาตมภาพ. สิริวัฑฒกุกุมพีถามว่า
เพราะเหตุไรท่านจึงไม่บวช. สรทคาบสกกล่าววว่า อาตมภาพเห็นพระ-
นิสภเถระอัครสาวกของพระศาสดาแล้ว จึงได้ปรารธนาตำแหน่งอัคร-
สาวกในศาสนาของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคดม ผู้จะเสด็จอุบัติใน
อนาคต. แม้วตัวท่านก็จงปรารธนาตำแหน่งอัครสาวกในศาสนาของ
พระโคดมพุทธเจ้าพระองค์นั้นเถิด. สิริวัฑฒกุกุมพีกล่าวว่า ท่าน
ขอรับกระผมไม่มีความคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้า. สรทคาบสกกล่าววว่า
การกราบทูลกับพระพุทธเจ้า จงเป็นภาระของอาตมภาพ ท่านจง
เตรียมอธการ (สักการะอันยิ่งยวด) ไว้เถิด. สิริวัฑฒกุกุมพี ฟังคำ
ของสรทคาบสแล้ว จึงให้ปรับสถานที่ประมาณ ๘ กริส ด้วยไม้วัดหลวง
ให้มีพื้นที่เสมอกัน ณ สถานที่ในนิเวศน์ของตนแล้วให้เกลี่ยทราย โปรย
ดอกไม้มีข้าวดอกเป็นที ๕ ให้สร้างมณฑปมุงด้วยดอกอุบลขาบ ตกแต่ง
พุทธอาสน์ จัดอาสนะสำหรับพระภิกษุแม่ที่เหลื่อ เตรียมเครื่องสักการะ
สัมมานะใหญ่โต แล้วให้สัญญาแก่สรทคาบสเพื่อทูลนิมนต์พระพุทธเจ้า.
คาบสได้ฟังคำของสิริวัฑฒกุกุมพีนั้นแล้ว จึงพาภิกษุสงฆ์มีพระ
พุทธเจ้าเป็นประมุข ไปยังนิเวศน์ของสิริวัฑฒกุกุมพีนั้น. สิริวัฑฒ-
กุกุมพีกระทำกรับเสด็จ รับบาตรจากพระหัตถ์ของพระตถาคต

นิมนต์ให้เสด็จเข้าไปยังมณฑป ถวายน้ำทักษิโณทกแด่ภิกษุสงฆ์
มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ผู้นั่ง ณ อาสนะที่ตกแต่งไว้แล้ว เลี้ยง
คู่ด้วยโภชนะอันประณีต ในเวลาเสร็จภัตกิจ ให้ภิกษุสงฆ์มีพระ-
พุทธเจ้าเป็นประมุขครองผ้าอันควรค่ามากแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ความริเริ่มนี้ เพื่อต้องการฐานะอันมีประมาณ
เล็กน้อยก็หามิได้ ขอพระองค์ทรงกระทำความอนุเคราะห์ตลอด
๗ วัน โดยทำนองนี้แหละ. พระศาสดาทรงรับนิมนต์แล้ว. สิริวัฑฒ
กุฎุมพินันยังมหาทานให้เป็นไปไม่ขาดสายตลอด ๗ วัน โดยทำนอง
นั้นนั่นแหละ. แล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้นประคองอัญชลี
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญสรทดาบสสหาย ของข้าพระองค์
ปรารถนาว่า ขอให้เป็นผู้เป็นอัครสาวกของพระศาสดาองค์ใด ข้าพระองค์
ขอเป็นอัครสาวกของพระศาสดาองค์นั้นเหมือนกัน. พระศาสดา
ทรงตรวจดูอนาคตทรงเห็นว่า ความปรารถนาของเขาสำเร็จ จึง
ทรงพยากรณ์ว่า ล่วงไปหนึ่งอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัปจากภัตตรกัป
นี้ไป ท่านจักเป็นอัครสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า. สิริวัฑฒกุฎุมพินัน
ได้ฟังคำพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าแล้ว เป็นผู้ยินดีร่าเริง. ฝ่าย
พระศาสดาทรงทำภัตตานุโมทนาแล้ว พร้อมทั้งบริวารเสด็จกลับ
ไปยังพระวิหาร. จำเดิมแต่นั้นมา สิริวัฑฒกุฎุมพินันกระทำกรรมงาม
ตลอดชีวิตแล้วบังเกิดในเทวโลกชั้นกามาวจร ในวารจิตที่สอง.
สรทดาบสเจริญพรหมวิหาร ๔ ได้บังเกิดในพรหมโลก. จำเดิม
แต่นั้นมา ท่านไม่พุดถึงกรรมในระหว่างแม่ของท่านทั้งสองนี้.

ก็ก่อนแต่การเสด็จบังเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย
นั้นแล สรทดาบสถือปฏิสนธิในครรภ์ของสารีพราหมณ์ในบ้าน

อุปติสสคาม ไมโกลกกรุงราชคฤห์. ก็ในวันนั้นแหละ แม่สหายของ
สรทดาบสนั้นก็ถือปฏิสนธิในครรภ์ของโมคคัลลีพราหมณี ในบ้าน
โกลิตคาม อันไมโกลกกรุงราชคฤห์เหมือนกัน. ได้ยินว่าตระกูล
แม่ทั้งสองนั้นได้เป็นสหายเกี่ยวเนื่องกันมา ๗ ชั่วตระกูลทีเดียว.
ญาติทั้งหลายได้ให้การบริหารครรภ์แก่คนแม่ทั้งสองนั้นในวัน
เดียวกัน ได้นำแม่นม ๖๖ คนเข้าไปให้แก่คนทั้งสองนั้น แม่ผู้ซึ่ง
เกิดแล้ว เมื่อล่วงไป ๑๐ เดือน. ในวันตั้งชื่อ ญาติทั้งหลายได้ตั้งชื่อ
บุตรของสารีพราหมณีว่าอุปติสสะ เพราะเป็นบุตรของหัวหน้า
ตระกูลในบ้านอุปติสสคาม ตั้งชื่อบุตรนอกนี้ว่า โกลิตะ เพราะ
เป็นบุตรของหัวหน้าตระกูลในบ้านโกลิตคาม. คนแม่ทั้งสองนั้น
เจริญวัยขึ้นก็สำเร็จศิลปศาสตร์ทุกอย่าง.

ในเวลาไปยังแม่น้ำหรืออุทยานเพื่อจะเล่น อุปติสสมานพ
มีวาทอง ๕๐๐ วอเป็นเครื่องแห่แหน โกลิตมานพมีรถเทียมม้า
อาชาไนย ๕๐๐ คันเป็นเครื่องแห่แหน คนแม่ทั้งสองมีมาณพคนละ
๕๐๐ เป็นบริวาร. ก็ในกรุงราชคฤห์ มีมหรสพบนยอดเขาเป็น
ประจำปี. คนทั้งหลายผูกเตียงไว้ในที่เดียวกัน สำหรับมาณพแม่
ทั้งสองนั้น แม่มาณพทั้งสองก็นั่งรวมกันดูมหรสพ ร่าเริงในฐานะ
ที่ควรร่าเริง สัมเวทในฐานะที่ควรสัมเวท ตกรางวัลในฐานะที่ควร
ตกรางวัล. วันหนึ่ง เมื่อคนทั้งสองนั้นดูมหรสพโดยทำนองนี้แหละ
มิได้มีความร่าเริงในฐานะที่ควรร่าเริง สัมเวทในฐานะที่ควรสัมเวท
หรือตกรางวัลในฐานะที่ควรตกรางวัล เพราะญาณแก่กล้าแล้ว. ก็
คนแม่ทั้งสองต่างคิดอย่างนี้ว่า มีอะไรที่เราจะควรดูในมหรสพนี้

คนเหล่านี้แม้ทั้งหมด ยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี ต่างก็จะล้มหายตายจากกันไป ก็เราทั้งหลายควรแสวงหาโมกขธรรมสักอย่างหนึ่ง ดังนี้ แล้วนั่งนึกเอาเป็นอารมณ์อยู่ ลำดับนั้น โกลิตะกล่าวกะอุปติสสะว่า เพื่อนอุปติสสะ ท่านไม่สนุกกว่าเรงเหมือนวันก่อน ๆ ใจลอย ท่านคิดอะไรหรือ อุปติสสะกล่าวว่า เพื่อนโกลิตะ เรานั่งคิดถึงเรื่องนี้อยู่ในการดูของคนเหล่านี้ ไม่มีแก่นสารเลย การดูนี้ไม่มีประโยชน์ ควรแสวงหาธรรมเครื่องหลุดพ้นสำหรับตน ก็ท่านเล่า เพราะเหตุไรจึงใจลอย แม้โกลิตะนั้นก็กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน. ครั้นอุปติสสะรู้ว่าโกลิตะนั้นมีอวิชฌาค์อย่างเดียวกับตน จึงกล่าวอย่างนี้ว่า สิ่งที่เราแม้ทั้งสองคิดเป็นการคิดที่ดี เมื่อจะแสวงหาโมกขธรรม ควรจะได้รับการบวชสักอย่างหนึ่งดังนั้น พวกเราจักบวชในสำนักใคร.

ก็สมัยนั้น สัตถุชยปริพาชกอาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ พร้อมกับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ มาณพทั้งสองนั้นตกลงว่า จักบวชในสำนักของสัตถุชยปริพาชกนั้น จึงบวชในสำนักของสัตถุชยปริพาชกพร้อมกับมาณพ ๕๐๐ คน. จำเดิมแต่กาลที่มาณพทั้งสองนั้นบวชแล้ว สัตถุชยปริพาชกได้ลาภได้ยศเหลือหลาย. มาณพทั้งสองนั้นเรียนจบลัทธิของสัตถุชยปริพาชกทั้งหมด โดย ๒-๓ วันเท่านั้น แล้วถามว่า ท่านอาจารย์ ลัทธิอันเป็นความรู้ของท่านมีเท่านี้ หรือมียิ่งขึ้นไปอีก. สัตถุชยปริพาชกกล่าวว่า มีเท่านี้แหละ พวกท่านรู้หมดแล้ว. มาณพเหล่านั้นฟังถ้อยคำ ของสัตถุชยปริพาชกนั้นแล้ว คิดกันว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของสัตถุชยปริพาชกนี้ก็ไม่มีความหมาย พวกเราออกบวชก็เพื่อ

แสวงหาโมกขธรรม พวกเราไม่อาจให้เกิดขึ้นในสำนักของสัตตัญชย-
ปริพาชกนี้ ก็ชมพุทวิปใหญ่โต พวกเราเที่ยวไปยังคาม นิคม และ
ราชธานี จักได้อาจารย์สักท่านหนึ่งผู้แสวงโมกขธรรมได้เป็นแน่
จำเดิมแต่นั้น มาณพทั้งสองนั้นได้ฟังว่า สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต
มีอยู่ ณ ที่ใด ๆ ก็ไป ณ ที่นั้น ๆ กระทำการสนทนาปัญหา. ปัญหา
ที่มาณพทั้งสองนั้นถามแล้ว คนอื่น ๆ ไม่มีความสามารถที่จะแก้ได้. แต่
มาณพทั้งสองนั้น แก้ปัญหาของคนเหล่านั้นได้. มาณพทั้งสองนั้น
เที่ยวสอบไปทั่วชมพูทวีป ด้วยอาการอย่างนี้ แล้วกลับมาที่อยู่เดิม
ของตน ได้ทำตึกากันว่า เพื่อนโกถิตะ ผู้ใดบรรลุมตะก่อน ผู้นั้น
จงบอกแก่กัน.

ก็สมัยนั้น พระศาสดาของเราทั้งหลายบรรลุพระปรมาภิ-
สัมโพธิญาณแล้วประกาศพระธรรมจักรอันบรร สด็จถึงกรุง
ราชคฤห์โดยลำดับ. ครั้งนั้น พระอัสสชิเถระในจำนวนภิกษุปัญจ-
วัคคีย์ ในระหว่างภิกษุทั้งหลายที่ทรงส่งไปประกาศคุณของพระ
รัตนตรัยว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์
เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก ดังนี้ ในสมัยที่กล่าววว่า พระอรหันต์ ๖๑
องค์ อุบัติขึ้นแล้วในโลก ดังนี้ ท่านหวนกลับมายังกรุงราชคฤห์ ใน
วันรุ่งขึ้น ถือบาตรสละจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์แต่
เช้าตรู่. สมัยนั้น อุปติสสปริพาชกทำกตกิจแต่เช้ามีดแล้วเดินไป
อารามปริพาชก ได้เห็นพระเถระจึงคิดว่า ชื่อว่าบรรพชิตเห็นปานนี้
เราไม่เคยเห็นเลย ภิกษุนี้คงจะเป็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในบรรดา
ภิกษุผู้เป็นอรหันต์หรือผู้บรรลุอรหัตตมรรคในโลก ถ้ากระไร เรา

ควรเข้าไปหาภิกษุนี้แล้วถามปัญหาว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านบวชจำเพาะใคร หรือใครเป็นศาสดาของท่าน หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร. ลำดับนั้น เขาได้มีความคิดว่า มิใช่กาลที่จะถามปัญหาคะภิกษุนี้ๆ เข้าไปยังละแวกบ้านที่เขว้าขานอยู่ โจนหนอเราพึงติดตามภิกษุนี้ไปข้างหลังๆ เพราะการติดตามภิกษุนี้ไปนั้น เป็นทางที่ผู้ต้องการเข้าไปรู้แล้ว. อุปติสสปริพาชกเห็นพระเถระได้บิณฑบาตแล้วไปยังโอกาสแห่งหนึ่ง และรู้ว่าพระเถระนั้นต้องการจะนั่ง จึงได้ลาดตั้งปริพาชกของตนถวาย แม้ในเวลาเสร็จภัตกิจ ก็ได้ถวายน้ำในคณโฑน้ำของตนแก่พระเถระนั้น กระทำอาจริยวัตรอย่างนี้แล้ว กระทำปฏิสันถารอ่อนหวาน กับพระเถระผู้กระทำภัตกิจเสร็จแล้วถามว่า ท่านผู้มีอายุ อินทรีย์ทั้งหลายของท่านส่องใสนักแล จีวรพรรณบริสุทธิ์ผุดผ่อง ผู้มีอายุ ท่านบวชจำเพาะใคร หรือใครเป็นศาสดาของท่าน หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร. พระเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุ พระมหาสมณะศากยบุตร ออกบวชจากศากยตระกูลมีอยู่เราบวชจำเพาะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นศาสดาของเรา เราชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น. ลำดับนั้น อุปติสสปริพาชกจึงถามพระเถระนั้นว่า ก็พระศาสดาของท่านผู้มีอายุมีวาตะอย่างไร กล่าวอย่างไร. พระเถระคิดว่า ธรรมคาปริพาชกทั้งหลายนี้ เป็นปฏิปักษ์ต่อพระศาสนา เราจักแสดงความลึกซึ้งในพระศาสนาแก่ปริพาชกนี้เมื่อจะถ่อมตนว่าเรายังเป็นผู้ใหม่จึงกล่าวว่า ผู้มีอายุ เราแลเป็นผู้ใหม่บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่มาสู่พระวินัยนี้ เราไม่อาจแสดงธรรมโดยพิสดารได้ก่อน. ปริพาชกคิดว่า เราเชื่อว่าอุปติสสะ ท่านจง

กล่าวน้อยหรือมากตามความสามารถ การแทงตลอดธรรมนั้น
ด้วยร้อยนับพันนับ เป็นภาระของเรา จึงกล่าวว่า

อปปี วา พหุ วา ภาสสุสุ อตุถิ ยเว เม พุรุหิ
อตฺเถเนว เม อตุโถ ก็ กาทฺธิ พุยฺญชนํ พหุ
ท่านจงกล่าวเถิด น้อยก็ตามมากก็ตาม จงกล่าว
เฉพาะแต่ใจความแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องการ
ใจความเท่านั้น. ท่านจะทำพญฺญชนะให้มากไป
ทำไม.

เมื่อกล่าวอย่างนี้แล้ว พระเถระจึงกล่าวคาถาว่า เย ธมฺมา
เหตุปฺปภาว (ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด) ดังนี้เป็นต้น. ปริพาชก
ฟังเฉพาะ. ๒ บทแรกเท่านั้น ก็ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรคอันสมบูรณ์
ด้วยนัยพินหนึ่ง. ทำ ๒ บทหลังให้จบลงในเวลาเป็นพระโศดาบันแล้ว.
ปริพาชกนั้นได้เป็นพระโศดาบันแล้ว เมื่อคุณวิเศษชั้นสูงยังไม่เกิด
จึงกำหนดว่า เหตุในคำสอนนี้จักมี จึงกล่าวกะพระเถระว่า ท่าน
ผู้เจริญ ท่านอย่าขยายธรรมเทศนาให้สูงไป คำมีประมาณเท่านี้แหละ
พอแล้ว พระศาสดาของเราทั้งหลายประทับอยู่ที่ไหน. พระเถระ
บอกว่า ประทับอยู่ในพระเวฬุวัน. ปริพาชกกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า
ขอท่านจงล่วงหน้าไปก่อน กระทบมือสหายอยู่คนหนึ่ง และได้ทำกติกากันไว้ว่า ผู้ใดบรรลุอมตะก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่กัน กระทบมือจักเปลื้อง
ปฏิญญาข้อนั้น แล้วพาสหายไปยังสำนักของพระศาสดา ตามทาง
ที่ท่านไปนั้นแหละ แล้วหมอบลงแทบเท้าพระเถระด้วยเบญจางค-

ประดิษฐ์ กระทำประตักษิณ ๓ ครั้งแล้วส่งพระเถระไป ส่วนคน
ก็เดินมุ่งตรงไปยังอารามของปริพาชก โกลิตปริพาชกเห็นอุปติสส-
ปริพาชกเดินมาแต่ไกล คิดว่า วันนี้หายเรามีสีหน้าไม่เหมือนวันก่อน ๆ
เขาจักได้บรรลุอมตะแน่แท้ จึงถามถึงการบรรลุอมตะ. แม้อุปติสส-
ปริพาชกนั้นก็ได้ปฏิญาณแก่โกลิตปริพาชกนั้นว่า ผู้มีอายุ เราบรรลุ
อมตะแล้ว จึงได้กล่าวคานานั่นนั่นแหละ. ในเวลาจบคาถา โกลิตะ
ตั้งอยู่ในโศคาปัดติผลแล้วกล่าวว่า สหาย ได้ยินว่าพระศาสดาประทับ
อยู่ที่ไหน. อุปติสสะกล่าวว่า สหาย นัยว่าพระศาสดาประทับอยู่
ในพระเวฬุวัน. พระอัสสชิเถระอาจารย์ของพวกเรบอกอย่างนี้
ด้วยประการฉะนี้. โกลิตะกล่าวว่า สหาย ถ้าอย่างนั้น มาเถิด พวก
เราจักเฝ้าพระศาสดา. ธรรมดาว่าพระสารีบุตรเถระนี้ เป็นผู้บูชา
อาจารย์แม้ในกาลทุกเมื่อ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวกะโกลิตมาณพ
ผู้สหายอย่างนี้ว่า สหาย เราจักบอกอมตะที่เราบรรลุ แม้แก่สัตถุชย-
ปริพาชกอาจารย์ของเรา ท่านรู้ที่อยู่ก็จักแทงตลอด เมื่อไม่แทงตลอด
เชื่อพวกเราก็จักไปยังสำนักของพระศาสดา ฟังธรรมเทศนาของ
พระพุทธเจ้าแล้วจักกระทำการแทงตลอดมรรคผล. แต่นั้น ชนแม่
ทั้งสองไปยังสำนักของสัตถุชยกล่าวว่า อาจารย์ขอรับ ท่านจักทำ
อย่างไร พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก พระธรรมอันพระพุทธเจ้า
ตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว มาเถิด พวกเราจักเฝ้า
พระทศพล. สัตถุชยปริพาชกกล่าวว่า พุคอะไร พ่อ แล้วห้ามชน
ทั้งสองเมื่อนั้น แสดงแต่การได้ลาภอันเลิศและ. อันเลิศเท่านั้น
แก่ชนทั้งสองนั้น. ชนทั้งสองนั้นกล่าวว่า การอยู่เป็นอันตวาสิก
เห็นปานนี้ของข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นประจำไปทีเดียว จงยกเสียเถิด

แต่ท่านจงรู้ตัวท่านว่าจะไปหรือไม่ไป. สัตย์ชัยปริพาชกรู้ว่า ชนเหล่านี้รู้ความต้องการมีประมาณเท่านี้แล้ว จักไม่เชื่อถ้อยคำพูดของเรา จึงกล่าวว่า ไปเถิดพ่อทั้งหลาย เราไม่อาจอยู่เป็นอันเตวาลิก (ของตคนอื่น) ในคราวเป็นคนแก่. ชนทั้งสองนั้นไม่อาจให้สัตย์ชัย-ปริพาชกนั้นเข้าใจด้วยเหตุแม้เป็นอันมาก จึงได้พาชนผู้ประพฤติตามโอวาทของตนไปยังพระเวฬุวัน. ครั้งนั้น ในบรรดาอันเตวาลิก ๕๐๐ คนของชนทั้งสองนั้น ๒๕๐ คนกลับ อีก ๒๕๐ คนได้ไปกับชนทั้งสองนั้น.

พระศาสดากำลังทรงแสดงธรรมอยู่ท่ามกลางบริษัท ๔ ทรงเห็นชนเหล่านั้นแต่ไกล จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ภิกษุทั้งหลาย สหาย ๒ คนนั้น คือโกถิตะและอุปติสสะกำลังเดินมา คู่สาวกนี้แหละจักเป็นคู่สาวกที่เลิศที่เจริญ ครั้นแล้วทรงขยายพระธรรมเทศนา เนื่องด้วยจริยาแห่งบริษัทของ ๒ สหายนั้น. เว้นพระอัครสาวกทั้งสอง ปริพาชก ๒๕๐ คนแม้ทั้งหมดนั้น บรรลุพระอรหัต พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า จงเป็นภิกษุมารเกิด. ผมและหนวดของปริพาชกเหล่านั้นหายไป บาตรและจีวรอันล้วนแล้วด้วยฤทธิ์ก็ได้มีมาแม้แก่พระอัครสาวกทั้งสองด้วย แต่กิจด้วยมรรคทั้ง ๓ เบื้องสูง ยังไม่สำเร็จ. เพราะเหตุไร ? เพราะสาวกบารมีญาณเป็นของใหญ่. ครั้นในวันที่ ๗ ตั้งแต่วันบวช ท่านพระมหาโมคคัลลานะเข้าไปอาศัยบ้านกัลลวาลคามแคว้นมคธ กระทำสมณธรรมอยู่ เมื่อถูกถิ่นมิทระครอบงำ พระศาสดาทรงทำให้สังเวชใจ บรรเทาถิ่นมิทระเสียได้ กำลังพึงระตุกรรมฐานที่พระตถาคตประทาน

อยู่ที่เดียว ทำกิจแห่งมรรค ๓ เบื้องสูงให้สำเร็จถึงที่สุดแห่งสาวก-
บารมีญาณ. แม้พระสารีบุตรเถระล่วงเลยเวลาไปครึ่งเดือนตั้งแต่
วันบวช เข้าไปอาศัยกรุงราชกฤหณ์นั้นนั่นแหละอยู่ในถ้ำสุกรขาตา
กับพระศาสดา เมื่อพระศาสดาทรงแสดงเวทนาปริกหสูตรแก่
ที่ฆนขปริพาชกผู้เป็นหลานของตน ได้ส่งญาณไปตามกระแสพระสูตร
ก็ได้บรรลุถึงที่สุดสาวกบารมีญาณ เหมือนบริโภคน้ำที่คดไว้
เพื่อคนอื่น ส่วนหลานของท่านตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล ในเวลาจบ
เทศนา. ดังนั้น เมื่อพระตถาคตประทับอยู่ในกรุงราชกฤหณ์นั้นแล
กิจแห่งสาวกบารมีญาณของพระอัครสาวกแม่ทั้งสองได้ถึงที่สุด
แล้ว. ก็ในเวลาต่อมาอีก พระศาสดาประทับอยู่ในพระเชตวัน ได้
ทรงสถาปนาพระมหาสาวกแม่ทั้งสองไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า
สารีบุตรเป็นยอดของภิกษุสาวกของเราผู้มีปัญญามาก มหาโมคคัล-
ลานะเป็นยอดของภิกษุสาวกของเราผู้มีฤทธิ์มาก ดังนี้.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๒ - ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

ประวัติพระมหากัสสปเถระ

ในสูตที่ ๔ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า ชุตวาทาน์ นี้ พึงทราบชุตบุคคล (บุคคลผู้กำจัดกิเลส)
ชุตวาตะ (การสอนเรื่องกำจัดกิเลส) ชุตธรรม (ธรรมเครื่อง
กำจัดกิเลส) ชุตงค์ (องค์ของผู้กำจัดกิเลส).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชูโต ได้แก่ บุคคลกัจฉิกิเลส
หรือธรรมอันกัจฉิกิเลส.

ก็ในบทว่า ชุตวาโท นี้(พึงทราบว่าเป็น) มีบุคคลผู้กัจฉิกิเลส
ไม่มีการสอนเรื่องกัจฉิกิเลส ๑ มีบุคคลผู้ไม่กัจฉิกิเลสแต่มีการ
สอนเรื่องกัจฉิกิเลส ๑ มีบุคคลผู้ไม่กัจฉิกิเลส ทั้งไม่มีการสอน
เรื่องกัจฉิกิเลส ๑ มีบุคคลผู้ทั้งกัจฉิกิเลสและมีการสอนเรื่อง
กัจฉิกิเลส ๑. ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลได้กัจฉิกิเลสของ
ตนด้วยชุตงค์ แต่ไม่โอวาทไม่อนุศาสน์คนอื่นด้วยชุตงค์เหมือน
พระพักกุลเถระ บุคคลนี้ชื่อว่าผู้กัจฉิกิเลสแต่ไม่มีการสอนเรื่อง
กัจฉิกิเลส เหมือนดังท่านกล่าวว่า คือ ท่านพระพักกุละเป็นผู้กัจฉ
ิกิเลส แต่ไม่มีการสอนเรื่องกัจฉิกิเลส. แก่บุคคลใดไม่กัจฉิกิเลส
ของตนด้วยชุตงค์ แต่โอวาทอนุศาสน์ คนอื่นด้วยชุตงค์อย่างเดียว
เหมือนพระอุปันนเถระ ก็บุคคลนี้ชื่อว่าไม่เป็นผู้กัจฉิกิเลส แต่มี
การสอนเรื่องกัจฉิกิเลส เหมือนดังท่านกล่าวว่า คือ ท่านพระ
อุปันนเถระ ศากยบุตร ไม่เป็นกัจฉิกิเลส แต่มีการสอนเรื่องกัจฉิกิเลส.
ก็บุคคลใดไม่กัจฉิกิเลสของตนด้วยชุตงค์ ไม่โอวาท ไม่อนุศาสน์
คนอื่นด้วยชุตงค์ เหมือนพระโลลูทายีเถระ ก็บุคคลนี้ชื่อว่าไม่เป็น
ผู้กัจฉิกิเลส (และ) ไม่มีการสอนเรื่องกัจฉิกิเลส เหมือนดังท่าน
กล่าวว่า คือ ท่านพระมหาโลลูทายีไม่เป็นผู้กัจฉิกิเลส ไม่มีการ
สอนเรื่องกัจฉิกิเลส. ส่วนบุคคลใดสมบูรณ์ด้วยการกัจฉิกิเลส
และมีการสอนเรื่องกัจฉิกิเลส เหมือนพระมหากัสสปเถระ บุคคลนี้
ชื่อว่าเป็นผู้กัจฉิกิเลสและมีการสอนเรื่องกัจฉิกิเลสเหมือนดัง

ท่านกล่าวว่่า คือ ท่านพระมหากัสสปะเป็นผู้กำจััดกิเลสและมีการสอนเรื่องกำจััดกิเลส ดังนี้.

บทว่า **ฐตฺถมฺมา เวทิตฺตฺวา** ความว่า ธรรม ๕ ประการ อันเป็นบริวารของฐตฺถเจตนาเหล่านี้ คือ ความเป็นผู้มกน้อย ๑ ความเป็นผู้สันโดษ ๑ ความเป็นผู้ขัดเกลา ๑ ความเป็นผู้สังัด ๑ ความเป็นผู้มีสิ่งนี้ ๑ ชื่อว่าธรรมเครื่องกำจััดกิเลส เพราะพระบาลีว่า **อปฺปิจฺจนํ เยว นิสฺสุตฺต** (อาศัยความมกน้อยเท่านั้น) ดังนี้ เป็นต้น. ในธรรม ๕ ประการนั้น ความมกน้อยและความสันโดษ เป็นอโกละ. ความขัดเกลาและความวิเวกจััดเข้าในธรรม ๒ ประการ คือ อโกละและอโมหะ. ความเป็นผู้มีสิ่งนี้คือ ญาณนั่นเอง. บรรดา อโกละและอโมหะเหล่านั้น กำจััดความโลภในวัตถุที่ห้ามด้วย อโกละ กำจััดโมหะอันปกปิดโทษในวัตถุที่ห้ามเหล่านั้นแหละ ด้วยอโมหะ อนึ่งกำจััดกามสุขัลลิกานุโยคอันเป็นไปโดยมุข คือ การส้องเสพสิ่งทีทรวงอนุญาต ด้วยอโกละ กำจััดอิตถกิลมถานุโยคอันเป็นไปโดยมุขคือ การขัดเกลายิ่งในฐตฺถค้ทั้งหลาย ด้วยอโมหะ เพราะฉะนั้นธรรมเหล่านี้ พึงทราบว่่าธรรมเครื่องกำจััดกิเลส.

บทว่า **ฐตฺถกานิ เวทิตฺตฺวานิ** ความว่า พึงทราบฐตฺถค้ ๑๓ คือ ปิงสุกุลิกังคะ (องค์ของภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร) ฯลฯ เนสัชชิกังคะ (องค์ของภิกษุผู้ถือการนั่งเป็นวัตร).

บทว่า **ฐตฺถาทานํ ยทิทํ มหาคฺคฺสฺสโป** ความว่า ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเขตทักคะในระหว่างภิกษุผู้สอนฐตฺถค้ว่า มหากัสสปเถระนี้เป็นยอด. บทว่า **มหาคฺคฺสฺสโป** ความว่า ท่านกล่าวว่่า ท่าน

พระมหากัสสปะองค์นี้ เพราะเทียบกับพระเถระเล็กน้อยเหล่านี้ คือ พระอรุเวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ พระคยาภิสสปะ พระกุมารกัสสปะ. ในปัญหากกรรม แม่ของพระมหากัสสปะนี้มีเรื่องทีกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า ในอดีตกาล ปลายแสนกัป พระศาสนาพระนามว่า ปทุมุตตระ อุบัติขึ้นในโลก เมื่อพระองค์เสด็จเข้าไปอาศัยกรุงหงสาวดีประทับอยู่ในเขมมฤคทายวัน กุญมพินามว่า เวเทหะ มีทรัพย์สมบัติ ๘๐ โกฏิ บริโภคอาหารดีแต่เช้าตรู่ อริยฐานองค์อุโบสถ ถีของหอม และดอกไม้เป็นต้นไปพระวิหารบูชาพระศาสดา ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ขณะนั้น พระศาสดาทรงสถาปนาสาวกองค์ที่ ๓ นามว่ามหานิสกเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นิสกเถระเป็นยอดของภิกษุสาวกของเราผู้สอนธุดงค์. อุบาสกพึง พระดำรัสนั้นแล้วเมื่อมิสเวลาจบธรรมกถา มหาชนลุกไปแล้ว จึงถวายบังคมพระศาสดากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงรับภิกษาของข้าพระองค์ในวันพรุ่งนี้. พระศาสดาตรัสว่า อุบาสก ภิกษุสงฆ์มากนะ อุบาสกทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุสงฆ์มีประมาณเท่าไร ? พระศาสดาตรัสว่า มีประมาณหกล้านแปดแสนองค์ อุบาสกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงรับภิกษา แม้แต่สามเณรรูปเดียวก็อย่าเหลือไว้ในวิหาร. พระศาสดาทรงรับนิมนต์ด้วยคุยณีภาพ. อุบาสกรู้ว่าพระศาสดาทรงรับนิมนต์แล้ว จึงไปเรือนตระเตรียมมหาทานในวันรุ่งขึ้น ส่งให้คนไปกราบทูลเวลา (ภัตตาหาร) สู่พระศาสดา.

พระศาสดาทรงถือบาตรและจีวร มีภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมไปยังเรือนของอุบาสก ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาแต่งไว้ถวาย. เวลาเสร็จหลังน้ำทักษิโณทก ทรงรับข้าวต้มเป็นคัน ได้ทรงสละข้าวสวย. แม้อุบาสกก็นั่งอยู่ที่ใกล้พระศาสดา.

ระหว่างนั้น พระมหานิสกเถระกำลังเที่ยวบิณฑบาต เดินไปยังถนนนั้นนั่นแหละ อุบาสกเห็นจึงลุกขึ้นไปไหว้พระเถระแล้วกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงให้บาตร พระเถระได้ให้บาตร. อุบาสกกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอนิมนต์เข้าไปในเรือนนี้แหละ แม้พระศาสดาก็ประทับนั่งอยู่ในเรือน. พระเถระกล่าวว่า ไม่ควรนะ อุบาสก. อุบาสกรับบาตรของพระเถระใส่บิณฑบาตเต็มแล้ว ได้นำออกไปถวาย. จากนั้น ได้เดินส่งพระเถระไปแล้วกลับมา นั่งในที่ใกล้พระศาสดา กราบพลอยอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระมหานิสกเถระแม้ข้าพระองค์กล่าวว่า พระศาสดาประทับอยู่ในเรือนก็ไม่ปรารถนาจะเข้ามา พระมหานิสกเถระนั้น มีคุณยิ่งกว่าพระองค์หรือหนอ อันธรรมาพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย. ย่อมไม่มีวรรณมัจฺฉริยะ. (ตระหนี่คุณความดีของคนอื่น). ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสอย่างนี้ว่า ลูกก่อนอุบาสก เรานั่งคอยภิกษาอยู่ในเรือน แต่ภิกษุ นั้นไม่นั่งคอยภิกษาในเรือนอย่างนี้ เราอยู่ในเสนาสนะชายบ้าน ภิกษุ นั้นอยู่ในป่าเท่านั้น เราอยู่ในที่มุงบัง ภิกษุ นั้นอยู่กลางแจ้งเท่านั้น ดังนั้น ภิกษุ นั้นมีคุณนี้ ๆ ตรัสประหนึ่งทำมหาสมุทรให้เต็มฉะนั้น. อุบาสกแม้ตามปกติเป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว จึงเป็นประหนึ่งประทีปที่ลูกโพรงอยู่ (ช้า) ถูกราดด้วยน้ำมันฉะนั้น คิดว่า ต้องการอะไรด้วย

สมบัติอื่นสำหรับเรา เราจักการทำความปรารถนา เพื่อต้องการความเป็นยอด ของภิกษุทั้งหลายเป็นฐตวาทะในสำนักของพระพุทธเจ้า พระองค์หนึ่งในอนาคต.

อุบาสกเมื่อนั้นจึงนิมนต์พระศาสดาอีก ถวายมหาทานทำนอง นั้นนั้นแหละถึง ๗ วัน วันที่ ๗ ถวายไตรจีวรแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข. แล้วหมอบกราบพระบาทของพระศาสดา กราบ ทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเมตตาทกกรรม เมตตาว จิกรรม เมตตามโนกรรม ของข้าพระองค์ผู้ถวายมหาทาน ๗ วัน ข้าพระองค์จะปรารถนาสมบัติของเทวดา หรือสมบัติของท้าวสุกกะ มาร และพรหม สักอย่างหนึ่งก็หาไม่ ก็กรรมของข้าพระองค์นี้ จึงเป็นปัจจัยแก่ความเป็นยอดของภิกษุผู้ทรงคุณศักดิ์ ๓ เพื่อต้องการ ถึงตำแหน่งที่พระมหานิสภเถระถึงแล้ว ในสำนักของพระพุทธเจ้า พระองค์หนึ่ง ในอนาคต. พระศาสดาทรงตรวจว่า ที่อุบาสกนี้ ปรารถนาตำแหน่งใหญ่ จักสำเร็จหรือไม่หนอ ทรงเห็นว่าสำเร็จ จึงตรัสว่า ท่านปรารถนาอัครฐานอันใหญ่โต พระพุทธเจ้าพระนาม ว่าโคดม จักอุบัติขึ้นในที่สุดแสนกัปในอนาคต ท่านจักเป็นพระสาวก ที่ ๓ ของพระโคดมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามหากัสสปเถระ. อุบาสก ได้ฟังพุทธพยากรณ์นั้นแล้ว คิดว่า ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ตรัสเป็นคำ ๒ จึงได้สำคัญสมบัตินั้นเหมือนดังจะได้ในวันพรุ่งนี้. อุบาสกนั้นดำรงอยู่ชั่วอายุ ถวายทานมีประการต่างๆ รักษาศีลกระทำกุศลกรรมนานับประการ ตายไปในอภัพพานั้น แล้วบังเกิดในสวรรค์.

จำเดิมแต่นั้น เขาเสวยสมบัติทั้งในเทวดาและมนุษย์ ในกัป
ที่ ๕๑ แต่กัทรกัปนี้ เมื่อพระวิงสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอาศัย
กรุงพันธุมดี ประทับอยู่ในมฤคทายวันอันเกษม ก็จิตจากเทวโลกไปเกิด
ในตระกูลพราหมณ์เก่าแก่ตระกูลหนึ่ง.

ก็ในครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามวิปัสสี ตรัสพระ-
ธรรมเทศนาทุก ๆ ปีที่ ๗ ได้มีความโกลาหลใหญ่หลวง. เทวดา
ทั้งหลายทั่วชมพูทวีป ได้บอกพราหมณ์นั้นว่า พระศาสดาจักทรง
แสดงธรรม. พราหมณ์ได้สดับข่าวนั้น. พราหมณ์นั้น มีฝ้านุ่ง
อยู่ผืนเดียว นางพราหมณ์ก็เหมือนกัน แต่ทั้งสองคนมีฝ้าห่มอยู่
ผืนเดียวเท่านั้น จึงปรากฏไปทั่วพระนครว่า เอกสาฎกพราหมณ์.
เมื่อพวกพราหมณ์ประชุมกัน ด้วยกิจบางอย่าง ต้องให้นางพราหมณ์
อยู่บ้าน ตนเองไป เมื่อ(ถึงคราว) พวกพราหมณ์ประชุมกัน ตนเอง
ต้องอยู่บ้าน นางพราหมณ์ห่มฝ้านั้นไป (ประชุม) ก็ในวันนั้นพราหมณ์
พูดกะพราหมณ์ว่า แม่มหาจำเริญ เธอจักฟังธรรมกลางคืนหรือ
กลางวัน. พราหมณ์พูดว่า พวกฉันชื่อว่าเป็นหญิงแม่บ้าน ไม่อาจ
ฟังกลางคืนได้ขอฟังกลางวันเถิด แล้วให้พราหมณ์อยู่เฝ้าบ้าน
(ตนเอง) ห่มฝ้านั้นไปตอนกลางวันพร้อมกับพวกอุบาสิกา ถวาย
บังคมพระศาสดาแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ฟังธรรมแล้ว กลับ
มาพร้อมกับพวกอุบาสิกา ที่นั้นพราหมณ์ ได้ให้พราหมณ์อยู่บ้าน
(ตนเอง) ห่มฝ้านั้นไปวิหาร. สมัยนั้น พระบรมศาสดาประทับนั่ง
บนธรรมาสน์ที่เขาตกแต่งไว้ท่ามกลางบริษัท ทรงจับพัดอันวิจิตร
ตรัสธรรมกถาประหนึ่งทำสัตว์ให้ข้ามอากาศงคา และประหนึ่ง

ทรงกระทำเขาสิ้นรูให้เป็นโมกวนสาคร ฉะนั้น. เมื่อพราหมณ์
นั่งฟังธรรมอยู่ท้ายบริษัท ปีติ ๕ ประการเกิดขึ้นเต็มทั่วสรีระ
ในปฐมยามนั่นเอง พราหมณ์นั้นดึงผ้าที่ตนห่มออกมาคิดว่า จักถวาย
พระทศพล. ครั้งนั้น ความตระหนี่ซึ่งโทยถึงพันประการเกิดขึ้น
แก่พราหมณ์นั้นว่า พราหมณ์กับเรามีผ้าห่มผืนเดียวเท่านั้น ผ้าห่ม
ผืนอื่นใด ๆ ไม่มี ก็ธรรมดาว่าไม่ห่มผ้าก็ออกไปข้างนอกไม่ได้
จึงตกลงใจไม่ต้องการถวายโดยประการทั้งปวง ครั้นเมื่อปฐมยาม
ล่วงไป ปีติเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละเกิดขึ้นแก่พราหมณ์นั้น แม้ใน
มัชฌิมยาม พราหมณ์คิดเหมือนอย่างนั้นแล้วไม่ได้ถวายเหมือน
เช่นนั้น. ครั้นเมื่อมัชฌิมยามล่วงไป ปีติเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ
เกิดขึ้นแก่พราหมณ์นั้นแม้ในปัจฉิมยาม. พราหมณ์นั้นคิดว่า เป็นไร
เป็นกัน ค่อยรู้กันทีหลัง ดังนี้แล้วดึงผ้ามาวางแทบพระบาทพระ-
บรมศาสดา. ต่อแต่นั้นถึงมือซ้ายเอามือขวาตกลง ๓ ครั้งแล้ว
บันลือขึ้น ๓ วาระว่า ชิตี เม ชิตี เม ชิตี เม (เราชนะแล้ว ๆ).

สมัยนั้น พระเจ้าพันธุราชประทับนั่งสดับธรรมอยู่ภายใน
ม่านหลังธรรมาสน์ อันธรรมคาพระราชาไม่ทรงโปรดเสียดว่า
ชิตี เม ชิตี เม จึงส่งราชบุรุษไปด้วย พระดำรัสว่า เธอจงไปถาม
พราหมณ์นั้นว่า เขาพูดทำไม. พราหมณ์นั้นถูกราชบุรุษไปถาม
จึงกล่าวว่า คนอื่นนอกจากข้าพเจ้า ขึ้นยานคือช้างเป็นต้น ถือดาบ
และโล่หนังเป็นต้น จึงได้ชัยชนะกองทัพข้าศึก ชัยชนะนั้น
ไม่นาน่าอศจรรย ส่วนเราได้ย่ำยีจิตตระหนี่แล้ว ถวายผ้าที่ห่มอยู่
แต่พระทศพล เหมือนคนเอาหมอนทาบตัวโคโคงที่ตามมาข้างหลัง
ทำให้มันหนีไป ชัยชนะของเรานั้นจึงน่าอศจรรย. ราชบุรุษจึงไป

กราบทูลเรื่องราวนั้นแด่พระราชชา. พระราชชารับสั่งว่า พนาย พวกเรา
ไม่รู้สิ่งที่เหมาะสมแก่พระทศพล พราหมณ์รู้ จึงให้ส่งผ้าคู่หนึ่ง (ผ้านุ่ง
กับผ้าห่ม) ไปพระราชทาน พราหมณ์เห็นผ้าคู่หนึ่งแล้วคิดว่า พระ-
ราชานี้ไม่พระราชทานอะไรเป็นครั้งแรกแก่เราผู้นั่งนิ่ง ๆ เมื่อ
เรากล่าวคุณทั้งหลายของพระบรมศาสดาจึงได้พระราชทาน จะมี
ประโยชน์อะไรแก่เรากับผ้าคู่ที่อาศัยพระคุณของพระบรมศาสดา
เกิดขึ้น จึงได้ถวายผ้าคู่แม่คู่หนึ่งแด่พระทศพลเสียเลย. พระราชา
ตรัสถามว่า พราหมณ์ทำอะไร ทรงสดับว่า พราหมณ์ถวายผ้าคู่
แม่นี้แด่พระตถาคตท่านั้น จึงรับสั่งให้ส่งผ้าคู่ ๒ ชุดแม่อื่นไป
พระราชทาน. พราหมณ์นั้นได้ถวายผ้าคู่ ๒ ชุดแม่อื่น. พระราชา
ทรงส่งผ้าคู่ ๔ ชุดแม่อื่นไปพระราชทาน ทรงส่งไปพระราชทาน
ถึง ๓๒ คู่ ด้วยประการอย่างนี้. ลำดับนั้น พราหมณ์คิดว่า การทำ
ดังนี้ เป็นเหมือนให้เพิ่มขึ้นแล้วจึงจะรับเอา จึงถือเอาผ้า ๒ คู่ คือ
เพื่อประโยชน์แก่ตนคู่ ๑ เพื่อนางพราหมณีคู่ ๑ แล้วถวายเฉพาะ
พระทศพล ๓๐ คู่. จำเดิมแต่นั้น พราหมณ์ก็ได้เป็นผู้สนิทสนมกับ
พระบรมศาสดา. ครั้นวันหนึ่งพระราชาทรงสดับธรรมในสำนักของ
พระบรมศาสดาในฤดูหนาว ได้พระราชทานผ้ากัมพลแดงสำหรับห่ม
ส่วนพระองค์มีมูลค่าพันหนึ่งกะพราหมณ์ แล้วรับสั่งว่า จำเดิม
แต่นี้ไป ท่านจงห่มผ้ากัมพลแดงผืนนี้ฟังธรรม พราหมณ์นั้นคิดว่า
เราจะประโยชน์อะไรกับผ้ากัมพลแดงนี้ ที่จะน้อมนำเข้าไปในกาย
อันเปื่อยเน่านี้ จึงได้ทำเป็นเพดานเหนือเตียงของพระตถาคตใน
ภายในพระคันธกุฎีแล้วก็ไป. อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาเสด็จไป
พระวิหารแต่เช้าตรู่ ประทับนั่งในที่ใกล้พระบรมศาสดาในพระคันธกุฎี

ก็ในขณะนั้น พระพุทธศรีสมิพรณ ๖ ประการ กระทบที่ฝ้ากัมพล
ฝ้ากัมพลก็บรรเจิดจ้าขึ้น พระราชาทอดพระเนตรเห็นก็จำได้จึง
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฝ้ากัมพลผืนนี้ของข้าพระองค์
ให้เอกสาฎกพราหมณ์ มหาบพิตร พระองค์บุชาพราหมณ์ พราหมณ์
บุชอาตมภาพ พระราชาทรงเลื่อมใสว่า พราหมณ์รู้สิ่งที่เหมาะที่ควร
เราไม่รู้ จึงพระราชทานสิ่งที่เป็นของเกื้อกูลแก่มนุษย์ทุกอย่าง ๆ
ละ ๘ ชนิด ๘ ครั้ง ให้เป็นของประทานชื่อว่า สัพพัญญูกทานแล้ว
ทรงตั้งให้เป็นปุโรหิต. พราหมณ์นั้นคิดว่า ชื่อว่าของ ๘ ชนิด ๘ ครั้ง
ก็เป็น ๖๔ ชนิด จึงสลากภัต ๖๔ ที่ ให้ทานรักษาศีลตลอดชีวิต
จุดจากชาตินั้นไปเกิดในสวรรค์ จุดจากสวรรค์กลับมาเกิดในเรือน
ของกุกุมพี ในกรุงพาราณสี ในระหว่างกาลของพระพุทธเจ้า ๒
พระองค์ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าโกนาคมน์ และพระกัสสปทศพล
ในภพนี้. เขาเจริญวัยก็แต่งงานมีเมียเรือน วันหนึ่ง เดินเที่ยวพักผ่อน
ไปในป่า.

ก็สมัยนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้ากระทำจิวรกรรม (คือการ
เย็บจิวร) อยู่ที่ริมแม่น้ำ ฝ้าอหวาด (ฝ้าแผ่นบาง ๆ ที่ تابไป
ตามชายสรวงจิวรและสังฆาฏี) ไม่พอจึงเริ่มจะพับเก็บ เขาเห็น
เข้าจึงกล่าวถามว่า เพราะอะไรจึงจะพับเก็บเสียเล่า เจ้าข้า. พระ
ปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า ฝ้าอหวาดไม่พอ. กุกุมพีกล่าวว่า โปรด
เอาฝ้าสาฎกนี้ทำเถิดเจ้าข้า. เขาถวายฝ้าว่าถูกแล้ว ตั้งความปรารถนา
ว่า ในที่ที่ข้าพเจ้าเกิดแล้ว ๆ ความเลื่อมใส ๆ ของงออย่าได้มี.
ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า เข้าไปบิณฑบาตแม่ในเรือนของเขา
ในเมื่อภรรยา กับน้องสาวกำลังทะเลาะกัน. ที่นั้น น้องสาวของเขา

ถวายบิณฑบาตแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว กล่าวอย่างนี้มุ่งถึงภรรยา
ของเขา ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้เราห่างไกลหญิงพาลเห็นปานนี้
ร้อยโยชน์. ภรรยาของเขาเย็นอยู่ที่ลานบ้านได้ยินจึงคิดว่า พระรูป
นี้จึงอย่าได้ฉันอาหารที่นางคนนีถวายเป็นอันขาด จึงจับบาตรมาเทบิณฑบาตทิ้ง
แล้วเอาเปลือกตมมาใส่จนเต็ม. นางเห็นจึงกล่าวว่า หญิงพาลเจ้าจง
ค่างบริภายเราก่อนเถิด การเทภัตตาหารจากบาตรของท่านผู้ได้
บำเพ็ญบารมีมา ๒ อสงไขยเห็นปานนี้แล้ว ใส่เปลือกตมให้ไม่สมควร
เลย. ครั้งนั้น ภรรยาของเขาเกิดความสำนึกขึ้นได้จึงกล่าวว่า โปรด
หยุดก่อนเจ้าข้า แล้วเทเปลือกตมออกล้างบาตรชะโลมด้วยผงเครื่อง
หอมแล้วได้ใส่ของมีรสอร่อย ๔ อย่างเต็มบาตรแล้ววางถวายบาตร
อันผูกช่องด้วยเนยใส มีสีเหมือนกลีบปทุมอันลาดรดลงข้างบน
ในมือของพระปัจเจกพุทธเจ้า ตั้งความปรารถนาว่า สตรีระของ
เราจงผูกช่องเหมือนบิณฑบาตอันผูกช่องนี้เถิด. พระปัจเจกพุทธเจ้า
อนุโมทนาแล้วเหาะขึ้นสู่อากาศ.

ผิวเมียแม่ทั้งสองนั้นดำรงอยู่ชั่วอายุแล้วไปเกิดบนสวรรค์
จุติจากสวรรค์นั้นอีกครั้ง อุบาสกเกิดเป็นบุตรเศรษฐีมีสมบัติ
๘๐ โกฏิในกรุงพาราณสี ในครั้งพระกัสสปทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า
ฝ่ายภรรยาเกิดเป็นธิดาของเศรษฐีเหมือนกัน เมื่อเขาเจริญวัย
พวกญาติก็นำธิดาของเศรษฐีคนนั้นแหละมา. ด้วยอาณภาพของ
กรรมซึ่งมีวิบากอันไม่น่าปรารถนาในชาติก่อน พอนาง (ถูกส่งตัว)
เข้าไปยังตระกูลของสามี ทว่าทั้งสตรีระเกิดกลิ่นเหม็นเหมือนส้วม
ที่เขาเปิดไว้ (ตั้งแต่อย่างเข้าไป) ภายในธรณีประตู. เศรษฐีกุมาร

ถามว่า นี่กลิ่นของใคร ได้ฟังว่า ของลูกสาวเศรษฐี จึงกล่าวว่า นำออกไปๆ แล้วส่งกลับไปเรือนตระกูล โดยทำนองที่มา นางถูกส่งกลับมาถึง ๗ แห่งโดยทำนองนี้นั่นแล.

ก็สมัยนั้น พระกัศปทศพลเสด็จปรินิพพานแล้ว พุทธศาสนิกชนเริ่มก่อพระเจดีย์สูงโยชน์หนึ่งด้วยอิฐทองสีแดง ทั้งหนาทั้งแน่น มีราคาก้อนละหนึ่งแสน. เมื่อเขากำลังสร้างพระเจดีย์กันอยู่ เศรษฐีธิดาคณันคิดว่า เราต้องถูกส่งกลับถึง ๗ แห่งแล้ว จะประโยชน์อะไรกับชีวิตของเรา จึงให้ยุบสิ่งของเครื่องประดับตัว ทำอิฐทองยาวดอก กว้างคืบ สูง ๔ นิ้ว ต่อแต่นั้นถือก้อนหรรดาลและมโนติลาเก็บเอาดอกบัว ๘ กำ ไปยังสถานที่ที่สร้างพระเจดีย์. ขณะนั้น๑แถว ก้อนอิฐแถวหนึ่งก่อมาต่อกันขาดอิฐแผ่นต่อเชื่อม นางจึงพูดกับช่างว่า ท่านจงวางอิฐก้อนนี้ตรงนี้. นายช่างกล่าวว่า นางผู้เจริญ ท่านมาได้เวลา จงวางเองเถิด. นางจึงขึ้นไปเอาน้ำมันผสมกับหรรดาลและมโนติลาวางอิฐติดอยู่ได้ด้วยเครื่องยึดนั้น แล้วบูชาด้วยดอกอุบล ๘ กำมือ ช้างบน (อิฐ) ไหว้แล้วตั้งความปรารถนาว่า ในที่ที่เราเกิดกลิ่นจันทน์จงพุ่งออกจากตัว กลิ่นอุบลจงพุ่งออกจากปาก แล้วไหว้พระเจดีย์ ทำประทักษิณแล้วกลับไป. ครั้นแล้วในขณะนั้นเอง เศรษฐีบุตรก็เกิดสติปรารถนาถึงเศรษฐีธิดาที่เขานำมาเรือนครั้งแรก. แม้ในพระนครก็มีนักชดถุกษ์เสียงกึกก้อง เขาจึงพูดกับคนรับใช้ว่า คราวนั้น เขานำเศรษฐีธิดามาในที่นี้ นางอยู่ที่ไหน. คนรับใช้กล่าวว่า อยู่ที่เรือนตระกูลขอรับ นายท่านเศรษฐีบุตรกล่าวว่า พวกท่านจง

๑. ปาฐะว่า อิฎฐกา สนุธิ ปริกุกิปีตุวา พมาเปิน อิฎฐกาปนติ ปริกุกิปีตุวา แปลตามพม่า

พามา เราจักเล่นนักขัตฤกษ์กับนาง. พวกคนรับใช้ไปไหว่นางแล้ว ยืนอยู่ถูกนางถามว่า พ่อทั้งหลายทำไมกัน จึงบอกเรื่องราวที่มานั้น นางกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย เราเอาเครื่องอาภรณ์บูชาพระเจดีย์เสียแล้ว เราไม่มีเครื่องอาภรณ์ คนรับใช้เหล่านั้นจึงไปบอกแก่บุตรเศรษฐี ๆ กล่าวว่า จงนำมาเถอะ นางจักได้เครื่องประดับนั้น พวกเขาจึงไปนำนางมา กลืนจันทน์และกลืนอุบลขาบฟุ้งไปทั่วเรือน พร้อมกับนางเข้าไปในเรือน. บุตรเศรษฐีจึงถามนางว่า ครั้งแรก กลืนเหม็นฟุ้งออกจากตัวก่อน แต่บัดนี้ กลืนจันทน์ฟุ้งออกจากตัว กลืนอุบลฟุ้งออกจากปากของเธอ นี้อะไรกัน. ธิดาเศรษฐีจึงบอกกรรมที่ตนกระทำตั้งแต่ต้น. บุตรเศรษฐีเลื่อมใสว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นนิยานิกรรมหนอ จึงเอาเครื่องปกคลุมที่ทำด้วยผ้ากัมพลหุ้มพระเจดีย์ทองมีประมาณโยชน์หนึ่ง แล้วเอาดอกประทุมทองขนาดเท่าล้อรถประดับที่พระเจดีย์ทองนั้น. ดอกประทุมทองที่แขวนห้อยไว้มีขนาด ๑๒ สอก. บุตรเศรษฐีนั้นดำรงอยู่ชั่วอายุในมนุษยโลกนั้นแล้วเกิดในสวรรค์ จุตจากสวรรค์นั้น บังเกิดในตระกูลอำมาตย์ตระกูลหนึ่ง (ซึ่งพำนักอยู่) ในที่ประมาณโยชน์หนึ่งจากกรุงพราณสี ฝ่ายลูกสาวเศรษฐีจุตจากเทวโลกเกิดเป็นพระราชธิดาองค์ใหญ่ ในราชตระกูล.

เมื่อคนทั้งสองนั้นเจริญวัย เขาปวาร้องงานนักขัตฤกษ์ในหมู่บ้านที่กุมารอยู่. กุมารนั้นกล่าวกะมารดาว่า แม่จ๋า แม่จงให้ผ้าสาฎกฉัน ฉันจะเล่นนักขัตฤกษ์ มารดาได้นำผ้าที่ใช้แล้วมาให้. เขาปฏิเสธว่า ผ้านี้หยาบจ๊ะแม่. นางก็นำผืนอื่นมาให้ แม่ผ้าผืนนั้นเขาก็ปฏิเสธ. ที่นั่น มารดาจึงกล่าวกะเขาว่า พ่อ เราเกิดในเรือน

เช่นนี้ พวกเราไม่มีบุญที่จะได้ผ้าเนื้อละเอียดกว่านี้. เขากล่าวว่า
แม่เจ้า ถ้าอย่างนั้น ฉันจะไปย่งที่ที่จะได้. มารดาบอกว่า ลูกเอ๋ย
แม่ปรารถนาให้เจ้าได้ราชสมบัติในกรุงพาราณสีวันนี้ที่เดียวนะ.
เขาให้มารดาแล้วกล่าวว่า ฉันไปละแม่. มารดาว่า ไปเถอะพ่อ
นัยว่ามารดาของเขามีความคิดอย่างนี้ว่า มันจะไปไหน คงจกนั่งที่นี้
ที่นั่นอยู่ในเรือนหลังนี้แหละ. ก็กุมารนั้นออกไปตามกำหนดของบุญ
ไปถึงกรุงพาราณสี นอนคลุมศีรษะอยู่บนแผ่นมงคลศิลาอาสน์
ในพระราชอุทยาน. ก็พระเจ้าพาราณสีนั้น สวรรคตแล้วเป็นวันที่
๗. อำมาตย์ทั้งหลายทำการถวายพระเพลิงแล้วนั่งปรึกษายู่ที่
พระลานหลวงว่า พระราชามีแต่พระธิดา ไม่มีพระราชโอรส
ราชสมบัติไม่มีพระราชฯ ไม่สมควร ใครจะเป็นพระราชฯ ต่าง
พูดกันว่า ท่านเป็น ท่านเป็น. ปุโรหิตกล่าวว่า ไม่ควรเลือกมาก
เอาเถอะ พวกเราจักเชิญเทวดาแล้วเสี่ยงนุชจรด (รถเสี่ยงปล่อยไป
เพื่อหาผู้ที่สมควรจะครองราชย์ เมื่อพระราชฯองค์ก่อนสวรรคตแล้ว
ไม่มีรัชทายาท) ไป. อำมาตย์เหล่านั้นเทียมม้าสินธพ ๔ ตัว มีสีดังดอกโกมุท
แล้วตั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง กับเสวตรฉัตรไว้บนรถนั้นแหละ
ปล่อยนุชจรดนั้นไปให้ประโคมดนตรีไปข้างหลัง. รถออกทางประตูด้าน
ทิศปราจีน บ่ายหน้าไปทางพระราชอุทยาน. อำมาตย์บางพวกกล่าวว่า
รถบายหน้าไปทางพระราชอุทยาน เพราะความคุ้นเคย พวกท่านจงให้
กลับมา ปุโรหิตกล่าวว่า อย่าให้กลับ. รถทำประทักษิณกุมาร
แล้ว ได้หยุดเตรียมพร้อมที่จะให้ขึ้น ปุโรหิตเลิกชายผ้าห่มตรวจ
พื้นเท้ากล่าวว่า ทวีปนี้จึงยกไว้ ผู้นี้สมควรครองราชย์ในทวีปทั้ง ๔
มีทวีปสองพันเป็นบริวาร แล้วสั่งให้ประโคมดนตรีขึ้น ๓ ครั้ง ว่า

พวกท่านจงประโลมดนตรีขึ้นอีก.

ครั้งนั้น กุมารเปิดหน้ามอญแล้วพูดว่า พ่อทั้งหลาย พวกท่าน มาด้วยกิจกรรมอะไรกัน. พวกอำมาตย์ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ราชสมบัติถึงแก่พระองค์. กุมาร พระราชาไปไหน. อำมาตย์ทิวงคตแล้ว นาย. กุมาร ล่วงไปกี่วันแล้ว. อำมาตย์ วันนี้เป็นวันที่ ๗. กุมาร พระราชโอรสหรือพระราชธิดาไม่มีหรือ ? อำมาตย์ ข้าแต่สมมติเทพ พระราชธิดามี พระราชโอรสไม่มี. กุมาร เราจักรองราชย์. อำมาตย์เหล่านั้นสร้างมณฑปสำหรับอภิเษกในขณะนั้นทันที ประดับพระราชธิดาด้วยเครื่องอลังการทุกอย่างนำมายังพระราชอุทยานทำการอภิเษกกับกุมาร.

ครั้งนั้นเมื่อพระกุมารทำการอภิเษกแล้ว ประชาชนนำผ้ามีราคาแสนหนึ่งมาถวาย. พระกุมารกล่าวว่า นี้อะไรพ่อ. พวกอำมาตย์ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ฝ้านุ่งพระเจ้าข้า, พระกุมาร เนื้อหยาบมิใช่หรือ พ่อ. ผ้าอื่นที่เนื้อละเอียดกว่านี้ไม่มีหรือ ? อำมาตย์ ข้าแต่สมมติเทพ ในบรรดาผ้าที่มนุษย์ทั้งหลายใช้สอย ผ้าที่เนื้อละเอียดกว่านี้ไม่มี พระเจ้าข้า. พระกุมาร พระราชาของพวกท่านทรงนุ่งผ้าเห็นปานนี้หรือ ? อำมาตย์ พระเจ้าข้า ข้าแต่สมมติเทพ. พระกุมาร พระราชาของพวกท่านคงจะไม่มีบุญ พวกท่านจงนำพระเต้าทองมา เราจักได้ผ้า. อำมาตย์เหล่านั้นนำพระเต้าทองมาถวาย. พระกุมารนั้นลุกขึ้นล้างพระหัตถ์บัววันพระโอสฐ. เอาพระหัตถ์วิกน้ำสาธไปทางทิศตะวันออก. ในขณะนั้นเอง ต้นกัลปพฤกษ์ก็ชำแรกแผ่นดินที่บิณฑุขึ้นมา ๘ ต้น ทรงวิกน้ำสาธไปอีกทั่วทิศ ๓ ทิศอย่างนี้

คือ ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ. ดันกัลปพฤกษ์สุดขึ้นในทิศทั้ง ๔
ทิศละ ๘ ดัน รวมเป็น ๓๒ ดัน. พระกุมารนั้นทรงนุ่งผ้าทิพผืนหนึ่ง
ทรงห่มผืนหนึ่ง แล้วรับสั่งว่า พวกท่านจงเที่ยวตีกลองป่าวร้อง
อย่างนี้ว่า ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าันนทราช พวกสตรีที่ทำหน้าที่
กรอด้าย อย่างกรอด้าย ดังนี้แล้วให้ยกฉัตรขึ้นทรงประดับตกแต่ง
พระองค์ ทรงขึ้นช้างตัวประเสริฐเสด็จเข้าพระนคร ขึ้นสู่ปราสาท
เสวยมหาสมบัติ.

ครั้นกาลเวลาล่วงไปด้วยอาการอย่างนี้ วันหนึ่งพระเทวีเห็น
มหาสมบัติของพระราชแล้ว ทรงแสดงอาการของความกรุณา
ว่าโอ ท่านผู้มีตบะ ถูกพระราชชาตรีถามว่า นี้อะไรกันนะ เทวี
จึงทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ สมบัติของพระองค์ยิ่งใหญ่ ในอดีตกาล
พระองค์ได้ทรงเชื่อต่อพระพุทธรูปทั้งหลายได้ทำกรรมดีไว้ เดียวนี้
ยังไม่ทรงกระทำกุศลอันจะเป็นปัจจัยแก่นาคต พระราชาตรีสว่า
เราจักให้แก่ใคร ผู้มีศีลไม่มี. พระเทวีทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ชมพู-
ทวีปไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลายดอก พระองค์โปรดทรงตระ
เตรียมทานไว้เท่านั้น หม่อมฉันจะขอพระอรหันต์ในวันรุ่งขึ้น พระ-
ราชารับสั่งให้ตระเตรียมทานไว้ที่ประตูด้านทิศปราจีน. พระเทวี
ทรงอธิษฐานองค์อุโบสถแต่เช้าตรู่นำหน้าไปทางทิศตะวันออก
หมอบลงบนปราสาทชั้นบนแล้วกล่าวว่า ถ้าพระอรหันต์มีอยู่ในทิศนี้
พรุ่งนี้ขอนิมนต์มารับภัตตาหารของข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด. ในทิศ
นั้นไม่มีพระอรหันต์ก็ได้ให้สักการะที่เตรียมไว้แล้ว แก่คนกำพร้า
และยากจน ในวันรุ่งขึ้นตระเตรียมทานไว้ทางประตูทิศใต้แล้วได้

กระทำเหมือนอย่างนั้น ในวันรุ่งขึ้นทางประตูทิศตะวันตกก็ได้
กระทำเหมือนอย่างนั้น. ก็ในวันที่ทรงตระเตรียมไว้ทางประตู
ทิศเหนือ พระมหากษัตริย์ปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นพี่ชายของพระปัจเจก-
พุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ผู้เป็นโอรสของพระนางปทุมวดี อยู่ในป่าหิมวันต์
เรียกพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นน้องชายซึ่งถูกพระเทวีนิมนต์อย่างนั้น
มาว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย พระเจ้านั้นทรงนิมนต์ท่านทั้งหลาย
จงรับนิมนต์ของท่านเถิด. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นรับนิมนต์
แล้ว ในวันรุ่งขึ้นล้างหน้าสระอินทผลึกแล้วเหาะไปลงที่ประตู
ทิศเหนือ.

พวกมนุษย์มากราบทูลแก่พระราชว่า ข้าแต่สมมติเทพ
พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ มาแล้วพระเจ้าข้า. พระราชาเสด็จ
ไปพร้อมกับพระเทวี ใหว่แล้วรับบาตรนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลายขึ้นสู่ปราสาท ถวายทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น
บนปราสาทนั้น ในเวลาเสร็จกัตตกิจ พระราชาหมอบที่ใกล้เท้า
พระสังฆเถระ พระเทวีหมอบที่ใกล้เท้าพระสังฆนวกะ แล้วกล่าวว่า
ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจักไม่ลำบากด้วยเรื่อง
ปัจเจก และข้าพเจ้าทั้งหลายก็จักไม่ทำบุญให้เสื่อม ขอท่านทั้งหลาย
จงให้ปฏิญญาเพื่ออยู่ในที่นี้ ตลอดอายุของข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด
ครั้นให้ท่านรับปฏิญญาแล้วจึงให้ตกแต่งสถานที่สำหรับ. อยู่อาศัย
แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นในพระอุทยาน โดยอาการทั้งปวง
คือ บรรณศาลา ๕๐๐ พลับ ที่จงกรม ๕๐๐ ที่ แล้วให้ท่านอยู่ใน
ที่นั้นนั่นแล. ครั้นกาลเวลาล่วงไปด้วยประการอย่างนั้น เมืองชายแดน

ของพระราชาก่อการกำเริบขึ้น. พระองค์ทรงโอวาทพระเทวีว่า
ที่จะไประงับเมืองชายแดน เธออย่าละเลยพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
แล้วเสด็จออกไปจากพระนคร เมื่อพระองค์ยังไม่เสด็จกลับ พระ
ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายก็สิ้นอายุสังขาร.

พระมหาปทุมปัจเจกพุทธเจ้า เล่นฉานตลอดราตรีทั้ง ๓ ยาม
ในเวลาอรุณขึ้น ยืนเหนี่ยวแผ่นกระดานสำหรับยึดปรินิพพานด้วย
อนุปาติเสสนิพพานธาตุ แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าที่เหลือทั้งหมด
ที่เดียว ก็ปรินิพพานแล้วโดยวิธีนั้น. ในวันรุ่งขึ้น พระเทวีให้กระทำ
ที่นั่งของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ให้ชะลุ่มด้วยของสดเขียว
โปรยดอกไม้ จุดเครื่องหอม นั่งคอยพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายมา
เมื่อไม่เห็นมาจึงส่งราชบุรุษไปว่า พอลงไป จงรู้ว่า พระผู้เป็นเจ้า
ทั้งหลายไม่มีความผาสุกอย่างไร ? ราชบุรุษนั้นไปแล้วเปิดประตู
บรรณศาลาของพระมหาปทุมปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อไม่พบในบรรณศาลา
นั้น จึงไปยังที่จ้งกรม เห็นท่านยืนพิงแผ่นกระดานสำหรับยึดจึงไหว้
แล้วกล่าวว่า ได้เวลาแล้วเจ้าข้า. สรีระของท่านผู้ปรินิพพานแล้ว
จักพูดได้อย่างไร. ราชบุรุษนั้นคิดว่าเห็นจะกลับ จึงเดินไปเอามือ
ลูบที่หลังเท้า รู้ว่าปรินิพพานแล้ว เพราะเท้าทั้งสองเย็นและแข็ง
จึงไปยังสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ เมื่อรู้ว่าองค์ที่ ๒
ปรินิพพานแล้วอย่างนั้น ก็ไปยังสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้า
องค์ที่ ๓ รู้ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าทุกองค์ปรินิพพานแล้วด้วยประการ
ดังนี้ จึงไปยังราชสกุล พระเทวีตรัสถามว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลายไปไหนพ่อ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี พระปัจเจกพุทธเจ้า

ทั้งหลาย ปรินิพพานแล้ว. พระเทวีทรงกรรแสงคร่ำครวญเสด็จ
ออกไปที่บรรณศาลานั้นพร้อมกับชาวเมือง รับสั่งให้เล่นสาธุกีฬา
(การเล่นที่เกี่ยวกับเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) กระทำฌานปณิกิ
สรีระของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วเก็บธาตุสร้างพระเจดีย์
ไว้. พระราชาทรงปราบเมืองชายแดนให้สงบแล้วเสด็จกลับมา
รับสั่งถามพระเทวีผู้เสด็จมาต้อนรับว่า แม่มหาจำเริญ เธอไม่
ประมาท (คือไม่ละเลย) ในพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายหรือ ?
พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายสบายดีหรือ ? พระเทวีทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ
พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายปรินิพพานเสียแล้ว. พระราชาทรงพระดำริ
ว่า มรณะยังเกิดแก่บัณฑิตทั้งหลายเห็นปานนี้ พวกเราจะพ้นไป
แต่ไหน พระองค์ไม่เสด็จไปพระนคร เสด็จเข้าไปยังพระราชอุทยาน
เลยทีเดียว รับสั่งให้เรียกพระโอรสองค์ใหญ่มาแล้วมอบราชสมบัติ
แก่พระโอรสนั้นแล้วโอวาท. ส่วนพระองค์ทรงผนวชเป็นสมณะ
ประเภทหนึ่ง. ฝ่ายพระเทวีเมื่อพระราชาทรงผนวชแล้วทรงดำริว่า
เราจะทำอะไร จึงทรงผนวชอยู่ในพระราชอุทยานนั่นเอง พระราชา
และพระเทวีแม้ทั้งสองนั้น บำเพ็ญฌานได้จุติจากอภิตถาพนั้นไป
บังเกิดในพรหมโลก.

เมื่อคนทั้งสองนั้นอยู่ในพรหมโลกนั้นนั่นแหละ พระศาสดา
ของเราทั้งหลายอุบัติขึ้นในโลกประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ
เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์โดยลำดับ. เมื่อพระศาสดาประทับ
อยู่ในกรุงราชคฤห์นั้น ปิณฑิลิมาณพนี้ บังเกิดในท้องภรรยาหลวง
ของกบิลพราหมณ์ในพราหมณคัมช็อมหาติดละ ในมคธรัฐ นาง

ภักทา กาปิลานี นี้ยังเกิดในท้องของภรรยาหลวงของพราหมณ์
โกถียโคตรในสาครนครในมคธรัฐ. เมื่อชนทั้งสองนั้นเติบโตขึ้น
โดยลำดับ เมื่อนางภักทามีอายุถึงปีที่ ๑๖ ในปีที ๒๐ ของปีปผลิ-
มาณพ บิดามารดามองบุตรแล้วแค้นใจอย่างหนักว่า พ่อ เจ้า
ก็เติบโตแล้วธรรมดาว่าตระกูลวงศ์ จำต้องให้ดำรงอยู่. มาณพ
กล่าวว่า ท่านทั้งสองอย่าได้กล่าวถ้อยคำเห็นปานนี้เข้าหูลูกเลย
ลูกจะปฏิบัติตราบเท่าที่ท่านทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ ต่อเมื่อท่านทั้งสอง
ล่วงลับไปแล้ว ลูกจักบวช. บิดามารดาให้เวลาล่วงเลยไป ๒-๓ วัน
ก็กล่าวอีก แม้มานพนั้นก็ปฏิเสธเหมือนเดิมนั้นแหละ ตั้งแต่นั้น
มารดาได้กล่าว (ถึงการแต่งงาน) อยู่เรื่อย ๆ ทีเดียว.

มาณพคิดว่า เราจะยังมารดาให้ยินยอม จึงเอาทองคำสี
สุกปลั่งพันลี้ม ให้ช่างทองทำรูปหญิงคนหนึ่ง ในเวลาเสร็จงานมี
การจัดและบุบเป็นต้นซึ่งรูปหญิงนั้น จึงให้รูปหญิงนั้นนุ่งผ้าแดง
ประดับด้วยดอกไม้อันสมบูรณ์ด้วยสี และเครื่องประดับต่าง ๆ
แล้วให้เรียกมารดามาพูดว่า คุณแม่ เมื่อลูกได้อารมณ์เห็นปานนี้
จึงจะแต่งงาน ถ้าไม่ได้จักไม่แต่ง. นางพราหมณีเป็นคนมีปัญญา
จึงคิดว่า บุตรของเราเป็นผู้มีบุญ ให้ท่านไว้แล้ว สร้างอุณิหาร
ไว้แล้ว เมื่อจะกระทำบุญคงจะไม่ทำคนเดียว หญิงผู้ทำบุญร่วมกับ
บุตรของเรานี้ จักมีส่วนเปรียบด้วยทองคำแม่แท้ จึงให้เรียกพราหมณ์
๘ คนมา เลี้ยงดูให้อิ่มหนำด้วยสิ่งที่ต้องการทุกอย่าง ให้ยกรูปทองคำ
ขึ้นตั้งบนรถแล้วส่งไปว่า พ่อทั้งหลายจงพากันไป พบเห็นทาริกา
เห็นปาน (ดังรูปทอง) นี้ ในตระกูลที่เสมอกันกับเราโดยชาติ โคตร

และโกคทรัพย์ ในที่ใด จงให้รูปทองนี้แหละให้เป็นบรรณการ ใน
ที่นั่น.

พราหมณ์เหล่านั้นพากันออกไปด้วยตระหนักรว่า นี่เป็น
กิจกรรมชื่อว่าของพวกเรา จึงคิดว่าจะไปที่ไหน ตกลงกันว่า ธรรมดา
มัททรัฐเป็นบ่อเกิดแห่งสตรี พวกเราจักไปมัททรัฐ ดังนี้แล้ว จึงได้
ไปยังสาคลนครในมัททรัฐ. ครั้งนั้น แม่มของนางภักทา ให้นาง-
ภักทาอาบน้ำแล้วแต่งตัวให้นั่งในห้องอันโอ้อ่าแล้ว (ตนเอง) จะไป
อาบน้ำ เห็นรูปนั้นจึงขูด้วยเข้าใจว่า ธิดาแห่งแม่เจ้าของเรามาที่นี่
กล่าวว่า แน่ะแม่หัวคือ มาที่นี่ทำไม แล้วเงื้อฝ่ามือ ที่ข้างแก้ม (พร้อม
กับ) พูคว่า จงรีบไป. มือสะท้อนเหมือนดิหิน. แม่มม่นรู้ว่า
เป็นของแข็งด้วยอาการอย่างนี้จึงเลี้ยงไปพูคว่า เราเห็นรูปทองเข้าก็
เกิดความเข้าใจว่าธิดาแห่งแม่เจ้าของเรา ก็นางนี้ แม้จะเป็นผู้รับ
ฝ้านุ่งของธิดาแห่งแม่เจ้าของเรา ก็ยังไม่เหมาะสม. ที่นั่น พวกมนุษย์
เหล่านั้นพากันห้อมล้อมนางแล้วถามว่า ธิดาแห่งเจ้านายของท่าน
เห็นปานนี้ไหม ? หญิงแม่มพูดว่า นางนี่นะหรือ ธิดาแห่งแม่เจ้า
ของเรามายิ่งกว่านางนี้ร้อยเท่า พันเท่า เมื่อเธอนั่งอยู่ในห้อง
ประมาณ ๑๒ สอก กิจด้วยดวงประทีปไม่มี เธอขจัดความมืดด้วย
แสงสว่างจากศรีระนั้นแหละ. พวกมนุษย์เหล่านั้นกล่าวว่า ถ้า
อย่างนั้น จงมาทันเถอะ แล้วถือเครื่องบูชา ยกรูปทองคำขึ้นบนรถ
แล้วหยุดอยู่ที่ประตูบ้านของพราหมณ์โกสิยโคตร แจ้งให้ทราบ
ถึงการมา.

พราหมณ์ทำปฏิสันถารแล้วถามว่า พวกท่านมาจากไหน ?
ชนเหล่านั้นตอบว่า มาจากเรือนของกบิลพราหมณ์ ในมหาตคคคาม
ในมคธรัฐ. พราหมณ์ถาม มาเพราะเหตุไร? ชนเหล่านั้นตอบ
เพราะเหตุชื่อนี้ พราหมณ์กล่าวว่า งามละพ้อทั้งหลาย พราหมณ์
ของพวกเรามีชาติ โคตร และทรัพย์สมบัติเสมอกัน เราจักให้ทาริกา
(ลูกสาว) ดังนี้แล้วก็รับเครื่องบรรณาการ. ชนเหล่านั้นส่งข่าวแก่
กบิลพราหมณ์ว่า ได้ทาริกาแล้ว ท่านจงทำสิ่งที่จะต้องทำ. กบิล-
พราหมณ์ได้สดับข่าวนั้นแล้วจึงบอกแก่ปิบผลิมาณพว่า เขาว่าได้
ทาริกาแล้ว. มาณพคิดว่า เราคิดว่าจักไม่ได้ คนเหล่านี้พูดว่า ได้แล้ว
เราไม่มีความต้องการ จักส่งหนังสือไป (ให้รู้) แล้วไฟในที่ลับ
เขียนหนังสือว่า แมงกัถาจงได้คูครองเรือนอันสมควรแก่ชาติ โคตร
และทรัพย์สมบัติของตน เราจักออกบวช จะได้ไม่เดือดร้อนใน
ภายหลัง. แม้นางกัถาได้ฟังว่า เขาใครจะให้เราแก่คนโน้น จึงไป
ในที่ลับเขียนหนังสือว่า ลูกเจ้าจงได้คูครองเรือนอันสมควรแก่ชาติ
โคตร และทรัพย์สมบัติของตน เราจักออกบวช จะได้ไม่เดือดร้อน
ในภายหลัง. หนังสือทั้งสองฉบับมาประจวบกันในระหว่างทาง.
ชนเหล่านั้น เมื่อถูกฝ่ายนางกัถาถามว่า นี่หนังสือของใคร. ก็
กล่าวว่าปิบผลิมาณพส่งให้นางกัถา และเมื่อถูกฝ่ายปิบผลิมาณพ
ถามว่า นี่ของใคร ก็กล่าวว่า นางกัถาส่งให้ปิบผลิมาณพ จึงพากัน
อ่านหนังสือ แม้ทั้งสองฉบับแล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงดูการ
กระทำของเด็กๆ แล้วนึกถึงไปในป่า เขียนหนังสืออันมีข้อความ
เสมอกันส่งไปให้คนทั้งสองนั้น ทั้งฝ่ายนี้และฝ่ายโน้น ดังนั้น คน
ทั้งสองนั้นไม่ปรารถนาเลย ก็ได้มา (อยู่) รวมกัน

ในวันนี้แล แม้มาณพก็เอาพวงดอกไม้พวงหนึ่งวางไว้ แม้นางภัททากาลาปิตานี้ก็เอาพวงดอกไม้พวงหนึ่งวางไว้. คนแม่ทั้งสองบริโภคาหารเย็นแล้ว วางพวงดอกไม้เหล่านั้นไว้กลางที่นอน มาพร้อมกันด้วยหวังใจว่าจักขึ้นที่นอน มาณพขึ้นที่นอนทางด้านขวา นางภัททาขึ้นที่นอนทางด้านซ้ายแล้วกล่าวว่า ดอกไม้ในด้านของ คนใดเหี่ยว พวกเรารู้ได้ว่า รากจิตเกิดขึ้นแล้วแก่ผู้นั้น เพราะเหตุนี้ พวงดอกไม้นี้เราจึงไม่แตะต้อง. ก็คนทั้งสองนั้นนอนไม่หลับตลอดราตรีทั้ง ๓ ยาม เพราะกลัวจะถูกตัวของกันและกัน จนราตรีล่วงไป อนึ่ง ในเวลากลางวันก็ไม่มีแม่สักว่าการยืมหิว. คนทั้งสองนั้นไม่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องโลกามิส ไม่จัดการทรัพย์สมบัติตราบเท่าที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ เมื่อบิดามารดากระทำกาลกิริยาไปแล้ว จึงจัดการ. ปิบบลิมานพมีสมบัติ (คิดเป็นเงิน) ๘๗ โกลี เฉพาะพงทองคำที่ใช้ขัดสรีระแล้วทิ้งไปวันหนึ่ง ๆ ควรได้ประมาณ ๑๒ ทะนาน โดยทะนานมคธ มีเหมื่อนน้ำประมาณ ๖๐ แห่ง คิดเครื่องยนต์ มีกรงานที่ทำ (กินเนื้อที่) ประมาณ ๑๒ โยชน์ มีหมู่บ้านทาส (๑๔ บ้าน) ขนาดเท่าเมืองอนูราชบุรี มีหัตถานีกถือกองช้าง ๑๔ กอง มีอัสตานีกถือกองม้า ๑๔ กอง มีรถานีกถือกองรถ ๑๔ กอง.

วันหนึ่ง ปิบบลิมานพนั้นขึ้นม้าที่ประดับตกแต่งแล้ว แวดล้อมด้วยมหาชนไปยังที่ทำงาน ยืนอยู่ปลายนา เห็นพวกนกมีกาเป็นต้น คู้ยเจียสัตว์มีไส้เดือนเป็นต้น จากรอยไถเอามากิน จึงถามว่า พ่อทั้งหลาย สัตว์เหล่านี้กินอะไร? มหาชนตอบว่า นายท่าน มันกินไส้เดือน. มาณพถามว่า บาบที่สัตว์เหล่านี้ทำเป็นของใคร? มหาชน

ตอบว่า นายท่าน บาปเป็นของท่าน. มาณพคิดว่า ถ้าบาปที่สัตว์เหล่านี้
กระทำตกเป็นของเราไซ้ ทรัพย์ ๘๗ โกฏิ จักทำอะไรแก่เรา
การงาน ๑๒ โยชน์ เหมือนน้ำติดเครื่องยนต์ ๖๐ แห่ง หมู่บ้านทาส
(๑๔ แห่ง) จักทำอะไรแก่เรา เราจะมอบทรัพย์สมบัติทั้งหมดนี้
แก่ภักตทากาปิลานี แล้วออกบวช.

ขณะนั้น นางภักตทากาปิลานี ให้อ่านเมล็ดงา ๓ หม้อ ลง
ในระหว่างไร่ พวกแม่นมห้อมล้อมนั่งอยู่เห็นพวกกาณินสัตว์ใน
เมล็ดงาจึงถามว่า แม่ทั้งหลาย สัตว์เหล่านี้กินอะไร ? พวกแม่นม
ตอบว่า แม่เจ้า พวกมันกินสัตว์. นางถามว่า อุกุศลจะเป็นของใคร ?
พวกแม่นมตอบว่า เป็นของแม่เจ้า จ๊ะ. นางคิดว่า เราได้ผ้า ๔ ศอก
และข้าวสุกประมาณหนึ่งทะนานก็ควร ก็ถ้าอุกุศลนี้อันชนมีประมาณ
เท่านี้กระทำจะเป็นของเราไซ้ เราไม่อาจยกหัวขึ้นจากวิญญู
ตั้ง ๑,๐๐๐ ภพ เมื่อลูกเจ้าพอมมาถึง เราจะมอบทรัพย์สมบัติทั้งหมด
แก่ลูกเจ้านั้นแล้วออกบวช.

มาณพมาแล้วอาบน้ำขึ้นปราสาทนั่งบนแท่นอันควรค่ามาก.
ครั้งนั้น พวกพ่อครัวจัดแจงโภชนะอันสมควรแก่พระเจ้าจักรพรรดิ.
ชนแม่ทั้งสองบริโภคนแล้ว เมื่อปรีวารชนออกไปแล้ว ก็ไปในที่รโหฐาน
นั่งในที่ที่มีความผาสุก. ลำดับนั้น มาณพกล่าวกะนางภักตทาทาว่า
แม่ภักตทาทา เธอเมื่อจะมาเรือนนี้ นำเอาทรัพย์มาเท่าไร. นางภักตทา
กล่าวว่า พ่อเจ้า นำมาห้าหมื่นห้าพันเล่มเกวียน. มาณพกล่าวว่า
ทรัพย์ทั้งหมดนั้น กับทรัพย์ ๘๗ โกฏิ ในเรือนนี้ และสมบัติอันต่าง
ด้วยเหมือง ๖๐ เหมืองเป็นต้นที่ติดเครื่องยนต์. ทั้งหมด เราขอมอบ

แก่เธอเท่านั้น. นางภัททากล่าวว่า พ่อเจ้า ก็ท่านเล่า จะไปไหน มาณพ เราจักบวช นางภัททา แม้เราก็นั่งคอยการมาของท่านอยู่ แม้เราก็จักบวช. ภพทั้งสามปรากฏแก่คนทั้งสองนั้นเหมือนภูฏี ไข่มุกไฟไหม้จะนั้น. คนทั้งสองนั้นให้น้ำฝักสาชยะ และบาตรดิน มาจากตลาด ต่างปลงผมให้กันและกัน กล่าวว่า การบวชของเรา ทั้งสองอุทิศพระอรหันต์ในโลก แล้วสอดบาตรลงในถุงค้ำที่ไหล่ ลงจากปราสาท. บรรดาทาสหรือกรรมกรทั้งหลายในเรือน ใคร ๆ จำไม่ได้.

ครั้งนั้น ชนหมู่บ้านทาส จำคนทั้งสองนั้นซึ่งออกจากบ้าน พรหมณ์กำลังเดินทางไปทางประตูบ้านทาสได้ ด้วยอาภักปกริยา ทำทาง ชนเหล่านั้นร้องให้หมอบลงที่เท้ากล่าวว่า นายท่าน ท่าน จะทำให้พวกข้าพเจ้าไร้ที่พึ่งหรือ. คนทั้งสองกล่าวว่า แน่พะนาย เราทั้งหลายเห็นว่า ภพทั้งสามเหมือนบรรณศาลาถูกไฟไหม้จึง ได้บวช ถ้าเราจะการทำบรรดาพวกท่านคนหนึ่ง ๆ ให้เป็นไท แม้ ๑๐๐ ปี ก็ไม่พอ พวกท่านเท่านั้น จงล้างศิระของท่านเป็นไท เลี้ยงชีวิตอยู่เถิด เมื่อชาวบ้านทาสเหล่านั้นคร่ำครวญอยู่นั้นแหละ ก็หลีกไปแล้ว. พระเถระเดินไปข้างหน้าหันกลับมาแลดูพลางคิดว่า ภัททาภิลาณี นี้ เป็นหญิงมีค่าควรแก่ชมพูทวีปทั้งสิ้น เดินมาข้าง หลังเรา มีฐานะอยู่ที่ใคร ๆ จะพึงคิดว่า ชนเหล่านี้ แม้บวชแล้ว ก็ไม่อาจแยกกัน กระทำไม่สมควรดังนี้ เกิดความคิดว่า ใคร ๆ ทำใจให้ประทุษร้ายในเราทั้งหลาย จะพึงเต็มในอบาย ควรที่เรา จะละนางไปเสีย.

พระเถระเดินไปข้างหน้าเห็นทาง ๒ แพร่ง ได้หยุดอยู่ที่หัวทางนั้น. ฝ่ายนางภัททามาแล้วไหว้ยืนอยู่. ครั้งนั้น พระเถระกล่าวกะนางภัททาว่า แม่นางเอย มหาชนเห็นสตรีเช่นเจ้าเดินมาข้างหลังเราจะคิดว่า คนเหล่านี้แม่บวชแล้วก็ไม่อาจแยกกัน แล้วมีจิตประทุษร้ายในพวกเรา จะพึงเป็นผู้เต็มอยู่ในอบาย พวกเรา ยืนอยู่แล้วในทาง ๒ แพร่งนี้ ท่านจงถือเอาทางสายหนึ่ง มันจะไปทางอีกสายหนึ่ง. นางภัททาบอกว่า จริงสิ พ่อเจ้า ธรรมคามาตุคาม เป็นมลทินของบรรพชิตทั้งหลาย คนทั้งหลายจักแสดงโทษของพวกเราว่า คนเหล่านี้แม่บวชแล้วก็ยังไม่แยกกัน ท่านจงถือเอาทางสายหนึ่ง มันจะถือเอาสายหนึ่ง พวกเราจักแยกกัน ดังนี้แล้วทำประทักษิณ ๓ ครั้ง ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ในที่ทั้ง ๔ แห่ง (คือ ข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย ข้างขวา) ประคองอัญชลีอันงดงาม ด้วยรวมนิ้วทั้งสิบ แล้วกล่าวว่า ความสนิทสนมฐานมิตร ซึ่งได้ทำไว้ตลอดกาลนานประมาณแสนกัป จำแตกในวันนี้ แล้วกล่าวว่า ท่านมีชาติเบื้องขวา ทางขวาสมควรแก่ท่าน ฉันเชื่อว่าเป็นมาตุคาม มีชาติเบื้องซ้าย ทางซ้ายสมควรแก่ฉัน ดังนี้ ไหว้แล้วเดินทางไป. ในเวลาที่ท่านทั้งสองนั้นแยกทางกัน มหาปรุพินี้ได้สะท้อนเลื่อนลั่น เหมือนจะพูดว่า เราสามารถรองรับเขาจักรวาล และเขาสินธุได้ แต่ไม่อาจรองรับคุณทั้งสองของพวกท่านได้. ในอากาศมีเสียงเหมือนฟ้าผ่า ภูเขาจักรวาลก็โอนโน้มลง

แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับนั่งในพระคันธกุฎี ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ได้สดับเสียงแผ่นดินไหวจึงทรงพระรำพึงว่า แผ่นดินไหวเพื่อใครหนอ ทรงทราบว่าเป็นผลานิคม และนางภัททา

กาปิลานี ละสมบัติอันนับไม่ได้แล้ววชอุทิสเรา แผ่นดินไหวนี้
เกิดด้วยกำลังแห่งคุณของคนแม่ทั้งสอง ในตอนที่คนทั้งสองนั้นแยก
ทางกัน แม่เราก็ควรทำการสงเคราะห์คนทั้งสองนี้ จึงเสด็จออกจาก
พระคันชกุฎี ถ้ำพังพระองค์เอง ทรงถือบาตรและจีวร ไม่ตรัส
เรียกใคร ๆ ในบรรดาพระมหาสาวก ๘๐ องค์ เสด็จไปต้อนรับ
เส้นทาง ๓ กวาดุต ประทับนั่งขัดสมาธิที่โคนต้นพหูปัตตกนิโครธ
ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา. ก็เมื่อประทับนั่ง มิได้ประทับ
นั่งเหมือนพระผู้ถือบังสุกุลเป็นวัตรรูปหนึ่ง ทรงถือเพศเป็นพระ-
พุทธเจ้า ประทับนั่งเปล่งพระรัศมีที่ประมาณ ๘๐ ศอก. ดังนั้น.
ในขณะนั้น พระพุทธรัศมีมีประมาณเท่าร่มใบไม้ ล้อรถ แลเรื่อนยอด
เป็นดั้น วิ่งฉวัดเฉวียนไปรอบด้าน ทำให้เหมือนเวลาพระจันทร์
และพระอาทิตย์ขึ้นเป็นพัน ๆ ดวง ได้ทำชายป่านั้นให้มีแสงสว่าง
เป็นอันเดียวกัน. พื้นท้องฟ้าประหนึ่งระยับระยับด้วยหมู่ดาว เรือง-
รองด้วยพระสิริแห่งพระมหาปฐิสถลักษณะ ๓๒ ประการ ชายป่า
รุ่งโรจน์ดูน่าที่มีดอกบัวบานสะพรั่ง. ธรรมดาต้นนิโครธมีมีลำต้น
ขาว มีใบเขียว ผลสุกแดง. แต่วันนั้น ต้นนิโครธกลับมีกิ่งขาว มี
สีเหมือนทอง.

พระมหากัสสปเถระคิดว่า ท่านผู้นี้จักเป็นพระศาสดาของเรา
เราวชอุทิสพระศาสดาพระองค์นี้ ดังนี้ จำเดิมแต่ที่ที่มองเห็น
ได้น้อมกายเดินไป ไหว้ในที่ ๓ แห่ง แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์
เป็นสาวก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดา

ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะพระมหากัสสปเถระว่า คุณก่อนกัสสป ถ้าเธอจะพึงทำการบวชนอบนี้ไว้ในมหาปฐพีไซ้ร้ แม้มหาปฐพีนั้นก็ไม้อาจรองรับเอาไว้ได้ การบวชนอบที่เธอกระทำ ย่อมไม้อาจทำเม็ขนของเราให้สั้น เพราะตถาคตมีคุณใหญ่หลวงอย่างนี้ นั่งลงเถะกัสสป เราจะให้ทรัพย์อันเป็นมรดกแก่เธอ. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประทานอุปสมบทแก่พระมหากัสสปเถระด้วยโอวาท ๓ ประการ ครั้นประทานแล้วก็เสด็จออกจากโคนต้นพหูปัตตนิโครธเสด็จเดินทางมีพระเถระเป็นปัจฉาสมณะ. พระสรีระของพระศาสดาตระการตาด้วยพระมหาปฐพีลักษณะ ๓๒ ประการ สรีระของพระมหากัสสปประดับด้วยมหาปฐพีลักษณะ ๗ ประการ. พระมหากัสสปนั้นเดินตามเสด็จพระศาสดา เหมือนเรือฟ่งไปตามเรือใหญ่สีทอง ฉะนั้น พระศาสดาเสด็จเดินทางไปหน่อยหนึ่งแล้วแวะลง (ข้างทาง) แสดงอาการจะประทับนั่งที่โคนไม้แห่งหนึ่ง พระเถระระว่า พระศาสดามีพระประสงค์จะประทับนั่ง จึงกระทำสังฆาฏิอันเป็นผ้าเก่าที่ตนห่มให้เป็น ๔ ชั้น ปลูกถวายเป็น

พระศาสดาประทับนั่งบนผ้าสังฆาฏินั้นแล้ว เอาพระหัตถ์ลูบคลำเนื้อผ้าตรัสว่า กัสสป สังฆาฏิอันทำด้วยผ้าเก่าผืนนี้ของเรานุ่มดี. พระเถระระว่า พระศาสดาตรัสถึงสังฆาฏิของเรานุ่ม คงจักประสงค์จะห่ม จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห่มสังฆาฏิเถิด. พระศาสดาตรัสว่า กัสสป เธอจะห่มอะไร? พระเถระกราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้ฝ้านุ่งของพระองค์

จึงจักห่ม. พระศาสดาตรัสว่า กัสสป ก็เธอจักอาจทรงผ้าบังสุกุล
ที่ใช้จนเก่าผืนนี้ได้อย่างนี้ได้หรือ ด้วยวามหาปฐพีได้ไหวจนถึงน้ำรอง
แผ่นดิน ในวันที่เราซักผ้าบังสุกุลผืนนี้. ธรรมดว่าจิวรที่เก่าเพราะ
ใช้ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ ถึงเก่าแล้วคนที่มีคุณนิดหน่อยไม่
อาจครองได้ จิวรเก่าดังกล่าวนี้ อันบุคคลผู้อาจสามารถในการ
บำเพ็ญข้อปฏิบัติ ผู้ถือผ้าบังสุกุลมาแต่เดิมจึงจะควรรับเอา แล้ว
ทรงเปลี่ยนจิวรกับพระเถระ.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปลี่ยนจิวรอย่างนี้แล้ว ทรงห่ม
จิวรที่พระเถระห่มแล้ว พระเถระห่มจิวรของพระศาสดา. ในสมัยนั้น
มหาปฐพีนี้แม้ไม่มีจิตใจก็ไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดินเหมือนจะกล่าวว่
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก จิวรที่พระองค์
ห่มแล้ว ชื่อว่าเคยได้ประทานแก่พระสาวกไม่มี (คือไม่เคยมีการ
ประทานจิวรที่ทรงห่มแล้วแก่สาวก) ข้าพระองค์ไม่อาจรองรับคุณ
ของพระองค์ได้. แม้พระเถระก็มีได้กระทำหย่อหยิ่งว่า เดียวนี้
เราได้จิวรสำหรับใช้สอยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สิ่งที่เราจะพึง
ทำให้อย่างขึ้นไปในบัดนี้ยังมีอยู่หรือ จึงได้สมาทานอุตงค์คุณ ๑๓
ข้อในสำนักของพระพุทธเจ้านั้นแหละ เป็นบุุณชนเพียง ๗ วัน
ในอรุณที่ ๘ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิ
อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปเปรียบเหมือนพระจันทร์
เข้าไปสู่ตระกูลทั้งหลาย หลีกกาย หลีกใจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย
เป็นผู้ใหม่อยู่เสมอ ไม่คนองในตระกูลทั้งหลาย. ครั้นมาภายหลัง
ทรงกระทำกัสสปสังยุตนี้แหละให้เป็นเหตุเกิดเรื่อง จึงทรงสถาปนา
พระเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้วยพระดำรัสว่า มหากัสสปเป็น

ยอดของภิกษุทั้งหลายผู้ถือชุกด์และสอนเรื่องชุกด์ ในศาสนาของเรา
ดังนี้แล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕

ประวัติพระอนรุทธเถระ

ในสูตที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ทิพฺพอกุชฺฌกานํ ยทิตํ อนรุทฺโฐ ความว่า ตรัสว่าพระ-
อนรุทธเถระเป็นยอดของภิกษุทั้งหลายผู้มีจักขุทิพย์ ฟังทราบว่
พระอนรุทธเถระนั้นเป็นผู้เลิศ เพราะเป็นผู้มีความชำนาญอันสั่งสม
ไว้แล้ว. ได้ยินว่าพระเถระเว้นแต่ชั่วเวลาฉันเท่านั้น ตลอดเวลา
ที่เหลือ เจริญอาโลกกสิณตรวจดูเหล่าสัตว์ด้วยทิพยจักขุอย่าง
เดียวอยู่ คังนั้น พระเถระนี้จึงชื่อว่าเป็นยอดของภิกษุทั้งหลาย
ผู้มีทิพยจักขุ เพราะเป็นผู้มีความชำนาญอันสะสมไว้ตลอดวัน
และคืน. อีกอย่างหนึ่งเป็นยอดของภิกษุผู้มีทิพยจักขุที่เหลือ เพราะ
ปรารถนาไว้ตลอดแสนกัป ก็ในเรื่องบุรพกรรมของท่านในข้อนั้น
มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้

ความพิสดารว่า ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุ-
มุตตรนั้นแล กุลบุตรแม่นี้ได้ไปกับมหาชนผู้ไปยังวิหารเพื่อฟังธรรม
ภายหลังภัตตาหาร. ก็ครั้งนั้น กุลบุตรผู้นี้ได้เป็นกุฎุมพีผู้ยิ่งใหญ่

ไม่ปรากฏชื่อคนหนึ่ง. เขาถวายบังคมพระศพแล้วยืนอยู่ท้าย
บริษัทฟังธรรมกถา. พระศาสดาทรงสืบต่อพระธรรมเทศนาตาม
อนุสนธิแล้วทรงสถาปนาภิกษุผู้มีทิพยจักขुरुปร่างไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะ. ลำดับนั้น กุฎุมพีได้มีคำริตังนี้ว่า ภิกษุนี้ใหญ่หนอ พระ-
ศาสดาทรงตั้งไว้ในความเป็นยอดของภิกษุผู้มีทิพยจักขุเอง ด้วย
ประการอย่างนี้ โอหนอ แม้เราก็พึงเป็นยอดของภิกษุผู้มีจักขุทิพย์
ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้จะอุบัติในอนาคต ดังนี้แล้วเกิด
ความคิดดังนี้ขึ้น เดินเข้าไประหว่างบริษัท ทูลนิมนต์พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้ากับพระภิกษุแสนหนึ่ง เพื่อเสวยวันวันพรุ่งนี้ ในวันรุ่งขึ้น
ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข คิดว่า เรา
ปรารถนาตำแหน่งใหญ่ จึงทูลนิมนต์ในวันนี้ เพื่อเสวยวันพรุ่งนี้
แล้วทำมหาทานให้เป็นไปถึง ๗ วัน โดยทำอนันนินันแด ถวาย
ผ้าอย่างดีเยี่ยมแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งบริวารแล้วทำความ
ปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทำสักการะนี้
เพื่อประโยชน์แก่ทิพยสมบัติหรือมนุษย์สมบัติก็หามิได้ ก็พระองค์
ทรงตั้งภิกษุใดไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของภิกษุผู้มีทิพยจักขุใน
๗ วันที่แล้วมาจากวันนี้ แม้ข้าพระพุทธเจ้าก็พึงเป็นยอดของภิกษุ
ผู้มีทิพยจักขุเหมือนภิกษุองค์นั้น ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้า
พระองค์หนึ่งในอนาคตกาลดังนี้แล้ว หมอบลงแทบพระบาทของ
พระศาสดา. พระศาสดาทรงตรวจดูในอนาคต ทรงทราบว่าความ
ปรารถนาของเขาสำเร็จ จึงตรัสอย่างนี้ว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ
ในที่สุดแสนกัปในอนาคต พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม จักอุบัติ
ขึ้น ท่านจักมีชื่อว่าอนรุทธะเป็นยอดของภิกษุผู้มีทิพยจักขุ ใน

พระศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้านั้น ก็แหละครั้งตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงกระทำกัฏธานุโมทนาเสด็จกลับไปพระวิหาร.

ฝ่ายกุฎุมพีทำกรรมงามไม่ขาดเลย ครอบที่พระพุทธเจ้า ยังทรงพระชนม์อยู่ เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว เมื่อสร้างเจดีย์ทองประมาณ ๗ โยชน์สำเร็จแล้ว จึงเข้าไปหาภิกษุสงฆ์ถามว่า อะไรเป็นบริกรรมของทิพยจักขุขอรับ. ภิกษุสงฆ์บอกว่าควรให้ประทีปนะอุบาสก. อุบาสกกล่าวว่า ดิละขอรับผมจักทำ จึงให้สร้างต้นประทีปพันต้นเท่ากับประทีปพันดวงก่อน ถัดจากนั้นสร้างให้ข้อมกว่านั้น ถัดจากนั้นสร้างให้ข้อมกว่านั้น รวมความว่าได้สร้างต้นประทีปหลายพันต้น. ส่วนประทีปที่เหลือประมาณไม่ได้ เขาทำกัฏธานุกรรม อย่างนี้ตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ล่วงไปแสนกัป ในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า บังเกิดในเรือนกุฎุมพีใกล้กรุงพาราณสี เมื่อพระศาสดาปรินิพพาน เมื่อสร้างเจดีย์ประมาณ ๑ โยชน์สำเร็จแล้ว ให้สร้างภาชนะสำริดเป็นอันมาก บรรจุน้ำมันใสจนเต็ม ให้วางใต้ตะเกียง เว้นระยะของคูถี ๑ ๆ ในท่ามกลาง ให้จุดไฟขึ้นให้ล้อมพระเจดีย์ ให้ขอบปากต่อขอบปากจกดกัน ให้สร้างภาชนะสำริดใหญ่กว่าเขาทั้งหมดสำหรับคนใส่เนยใสเต็ม จุดใต้ตะเกียงพันดวงรอบ ๆ ขอบปากภาชนะสำริดนั้น เอาผ้าเก่าที่เป็นจอมหุ้มไว้ตรงกลาง ให้จุดไฟเทินภาชนะสำริด เดินเวียนเจดีย์ประมาณ ๑ โยชน์ ตลอดคืนยังรุ่ง. เขาทำกัฏธานุกรรมตลอดชีวิต ด้วยอรรถภาพเมื่อนั้น ด้วยอาการอย่างนี้ แล้วบังเกิดในเทวโลก. เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้น.

เขาถือปฏิสนธิในเรือนของตระกูลเข็ญใจ ในนครนั้นนั่นแลอีก เป็นคนหาบหญ้า อาศัยสุมนเศรษฐีอยู่ เขาได้มีชื่อว่า อันนภาระ. ฝ่ายสุมนเศรษฐีนั้น ให้มหาทานที่ประตูบ้าน แก่คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพกและยาก. ทุกวัน ๆ

ภายหลัง ณ วันหนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่าอุปริภูฐะ เข้านิโรธสมาบัติ ที่ภูเขาคันธมาทน์ ออกจากสมาบัตินั้นแล้ว พิจารณาว่า วันนี้ ควรจะทำการอนุเคราะห์ใคร. ก็ธรรมดาพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้อนุเคราะห์คนเข็ญใจ ท่านคิดว่า วันนี้เราควรทำการอนุเคราะห์ นายอันนภาระ ทราบว่า นายอันนภาระจักออกจากคดมายังบ้านตน จึงถือบาตรและจีวรจากภูเขาคันธมาทน์ เหาะขึ้นสู่เวหาสมาปราภฏเฉพาะหน้านายอันนภาระที่ประตูบ้านนั่นเอง. นายอันนภาระ เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ถือบาตรเปล่าจึงอภิวาทพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วถามว่า ท่านได้ศึกษาบ้างไหมขอรับ. พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า จักได้ผู้มีบุญมาก. เขากล่าวว่า โปรดรอลงที่นี้ก่อนเถิดขอรับ แล้วรีบไป ถามแม่บ้านในเรือนของตนว่า นางผู้เจริญ ภัตอันเป็นส่วนเก็บไว้เพื่อเรา มีหรือไม่. นางตอบว่า มี จ๊ะนาย. เขาไปจากที่นั่นรับบาตรจากมือพระปัจเจกพุทธเจ้ามากล่าวว่า นางผู้เจริญ เพราะค่าที่ไม่ได้ทำกัลยาณกรรมไว้ในชาติก่อน เราทั้ง ๒ จึงหวังได้อยู่แต่การรับจ้าง เมื่อความปรารถนาจะให้ของพวกเรามีอยู่ แต่ไทยธรรมไม่มี เมื่อไทยธรรมมีก็ไม่ได้อุปโภคทาน วันนี้เราพบพระอุปริภูฐะปัจเจกพุทธเจ้าเข้าพอดี และภัตอันเป็นส่วนแบ่งก็มีอยู่ เจ้าจงใส่ภัตที่เป็นส่วนของฉันลง

ในบาตรนี้. หญิงผู้ฉลาดคิดว่า เมื่อใดสามีของเราให้ภัตซึ่งเป็น ส่วนแบ่ง เมื่อนั้นแม้เราก็จึงมีส่วนในทานนี้ จึงวางแม่ภัตอันเป็น ส่วนของตนลงในบาตรถวายแก่อุปัฏฐกปัจเจกพุทธเจ้า. นายอันน- ภาวะ นำบาตรอันบรรจุกัตมาวางในมือของพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วกล่าวว่า ขอให้พวกข้าพเจ้าพ้นจากความอยู่อย่างลำบากเห็น ปานนี้เถิดขอรับ. พระปัจเจกพุทธเจ้า อนุโมทนาว่า จงสำเร็จ อย่างนั้นเถิดผู้มีบุญมาก. เขาฉลาดฝ่าห่มของตนลง ณ ที่ส่วนหนึ่งแล้ว กล่าวว่า ขอจงนั่งฉันที่นี่เถิด ขอรับ. พระปัจเจกพุทธเจ้านั่ง ณ อาสนะนั้นแล้ว พิจารณาความเป็นของปฏิกุศล ๘ อย่าง แล้วจึงฉัน เมื่อฉันเสร็จแล้ว นายอันนภาวะจึงถวายน้ำสำหรับล้างบาตร พระ- ปัจเจกพุทธเจ้า เสร็จภัตกิจแล้วกระทำอนุโมทนาว่า

สิ่งที่ท่านต้องการแล้ว ประรณานแล้ว จงสำเร็จ
พลันเทียว ความดำริจงเต็มหมดเหมือนพระ-
จันทร์เพ็ญ ๑๕ ค่ำ ฉะนั้น สิ่งที่ท่านต้องการแล้ว
ประรณานแล้ว จงสำเร็จพลันเทียว ความดำริจง
เต็มหมด เหมือนมณีมีประกายโชติช่วง ฉะนั้น.

แล้วออกเดินทางไป.

เทวดาที่สิงอยู่ที่ฉัตรของสุมนเศรษฐีกกล่าวว่า นำอัศจรรย์
ทานที่ตั้งไว้ดีแล้วในพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า อุปัฏฐกเป็นทาน
อย่างยิ่งถึง ๓ ครั้ง แล้วได้ให้สาธุการ สุมนเศรษฐีกกล่าวว่า ท่าน
ไม่เห็นเราให้ทานอยู่ตลอดเวลาที่มีประมาณเท่านี้ดอกหรือ เทวดา

กล่าวว่า เราไม่ให้สาธุการในทานของท่าน เราเลื่อมใสในบิณฑบาต
ที่นายอन्नการะถวายแต่พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าอุปริกฐะ จึง
ให้สาธุการ สุมณเสรษฐีดำริว่า เรื่องนี้อัสจรรยห์หนอ เราให้
ทานตลอดเวลาที่มีประมาณเท่านี้ ก็ไม่อาจทำให้เทวดาให้สาธุการ นาย-
อन्नการะนี้อาศัยเราอยู่ ด้วยการถวายบิณฑบาตครั้งเดียวเท่านั้น
ทำให้เทวดาให้สาธุการได้ เพราะได้บุคคลผู้เป็นปฏิคาหกที่สมควร
เราให้สิ่งที่สมควรแก่นายอन्नการะนั้น แล้วทำบิณฑบาตนั้นให้
เป็นของของเราจึงจะควร คังนี้ เรียกนายอन्नการะมาแล้วถามว่า
วันนี้เจ้าให้ทานอะไร ๆ แก่ใครหรือ ขอรับนายท่าน ข้าพเจ้าถวาย
ภัตที่เป็นส่วนของข้าพเจ้าแก่พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าอุปริกฐะ
เสรษฐีกล่าวว่า เอาเถอะเจ้า เธอจงรับกหาปณะไปแล้วให้บิณฑบาต
นั้นแก่เราเถอะ ให้ไม่ได้หรือกนายท่าน เสรษฐีเพิ่มทรัพย์ขึ้นจนถึง
พันกหาปณะ นายอन्नการะก็ยังกล่าวว่า แม้ถึงพันกหาปณะก็ยัง
ให้ไม่ได้ เสรษฐีกล่าวว่า ช่างเถอะเจ้า หากเจ้าไม่ให้บิณฑบาต
ก็จงรับทรัพย์พันกหาปณะไปแล้วจึงให้ส่วนบุญแก่ฉันเถอะ นายอन्नการะ
กล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่ทราบว่ามีส่วนบุญนั้นควรให้หรือไม่ควรให้
แต่ข้าพเจ้าจะถามพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าอุปริกฐะดู ถ้าควร
ให้ก็จักให้ ถ้าไม่ควรให้ก็จักไม่ให้ นายอन्नการะเดินไปทันพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า ถามว่า ท่านเจ้าข้า สุมณเสรษฐีให้ทรัพย์แก่ข้าพเจ้า
พันหนึ่ง ขอส่วนบุญในบิณฑบาตที่ถวายแก่ท่าน ข้าพเจ้าควรจะ
ให้หรือไม่ให้ พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า บัณฑิต เราจักทำอุปมา
แก่ท่าน เหมือนอย่างว่า ในบ้านตำบลนี้มีร้อยตระกูล เราจุดประทีป
ไว้ในเรือนหลังหนึ่งเท่านั้น ตระกูลพวกนี้เอาน้ำมันเติมให้ไส้ตะเกียง

ชุ่มแล้วมาต่อไฟถือไป แสงของประทีปดวงเดิมยังมีอยู่หรือหาไม่
นายอन्नการะกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า แสงประทีปก็สว่างขึ้นไปอีก
เจ้าข้า ข้อนี้อุปมาฉันใด คู่ก่อนบัณฑิต ข้าวยาคุกระบวยหนึ่ง หรือ
ข้าวสวยทัฬหีหนึ่งจงยกไว้ เมื่อท่านให้ส่วนบุญแก่คนอื่นใน
บิณฑบาตของตน พันคนหรือแสนคนก็ตาม ให้แก่คนเท่าใด บุญก็
เพิ่มขึ้นแก่ตนมีประมาณเท่านั้น เมื่อท่านให้ก็ให้บิณฑบาตอันเดียว
นั้นแหละ ต่อเมื่อให้ส่วนบุญแก่สุมนเศรษฐีอีกเล่า บิณฑบาตก็
ขยายไปเป็น ๒ คือของท่านส่วนหนึ่ง ของเศรษฐีส่วนหนึ่ง ดังนี้
นายอन्नการะกราบพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วกลับไปยังสำนักของ
สุมนเศรษฐีกล่าวว่า ขอท่านจงรับส่วนบุญในบิณฑบาตทานเกิด
นายท่าน เศรษฐีกล่าวว่า เจริญท่านรับทรัพย์พันกหาปณะไปเกิด
นายอन्नการะกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ขายบิณฑบาตทาน แต่ข้าพเจ้า
ให้ส่วนบุญแก่ท่านด้วยศรัทธา เศรษฐีกล่าวว่า พ่ออन्नการะ พ่อให้
ส่วนบุญแก่เราด้วยศรัทธา แต่เราบูชาคุณของพ่อ ฉะนั้นให้พันกหาปณะ
นี้ จงรับไปเถอะพ่ออन्नการะ นายอन्नการะกล่าวว่า จงเป็นอย่างนั้น
จึงถือเอาทรัพย์พันกหาปณะไป เศรษฐีกล่าวว่า พ่ออन्नการะ
ตั้งแต่พ่อได้ทรัพย์พันกหาปณะแล้ว ไม่ต้องทำกิจเกี่ยวแก่กรรมกร
ด้วยมือของตน จงปลูกเรือนอยู่ใกล้ถนนเกิด ถ้าพ่อต้องการสิ่งใด
ฉันจะมอบสิ่งนั้นให้ พ่อจงมานำเอาไปเถอะ

ธรรมดาบิณฑบาตที่บุคคลถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้
ออกจากนิโรธสมาบัติ ย่อมให้ผลในวันนั้นนั่นเอง เพราะฉะนั้น
สุมนเศรษฐีในวันอื่นแม้ไปสู่ราชตระกูล ไม่เคยชวนนายอन्नการะ

ไปด้วย แต่ในวันนั้นได้ชวนไปด้วย เพราะอาศัยบุญของนายอินน-
ภาวะ พระราชาไม่มองดูเศรษฐีเลย ทรงมองแต่นายอินนภาวะ
เท่านั้น เศรษฐีจึงทูลถามว่า เทวข้าแต่สมมติเทพ เหตุไฉนพระองค์
จึงทรงมองดูแต่บุรุษผู้ยิ่งนักพระเจ้าคะ พระราชาตรัสว่า เรา
มองดูเพราะไม่เคยเฝ้าในวันอื่น ๆ เศรษฐีทูลว่า เทวเขาสมควร
มองดูอย่างไร คุณที่ควรมองดูของเขาคืออะไร เพราะวันนี้เขา
ไม่บริโภคนกัฏฐที่เป็นส่วนของตนด้วยตนเอง แต่ถวายแด่พระปัจเจก
พุทธเจ้านามว่าอุปริภูละ เขาได้ทรัพย์พันกหาปณะจากมือของข้าพระองค์
พระเจ้าข้า พระราชาตรัสถามว่า เขาชื่อไร ชื่อนายอินนภาวะพระเจ้าข้า
เพราะได้จากมือของท่าน ก็ควรจะได้จากมือของเราบ้าง เราเองก็จักทำการ
บูชาเขา จึงพระราชทานทรัพย์พันกหาปณะแล้วตรัสว่า พนาย จงสำรวจดู
เรือนที่คนนี้จะอยู่ได้ ราชบุรุษทูลว่า พระเจ้าข้า ราชบุรุษทั้งหลาย
จัดแจงแฉ้วางที่สำหรับเรือนนั้น ได้พบขุมทรัพย์ชื่อปิงคละ ในที่ ๆ
จอบกระทบแล้ว ๆ ตั้งเรียงกัน จึงมากราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ
พระราชาตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นจงไปขุดขึ้นมา เมื่อราชบุรุษเหล่านั้น
ขุดอยู่ ขุมทรัพย์ก็จมลงไป ราชบุรุษเหล่านั้นไปกราทูลพระราชา
อีก พระราชาตรัสว่า จงไปขุดตามคำของนายอินนภาวะ ราชบุรุษ
ก็ไปขุดตามคำสั่ง ขุมทรัพย์เหมือนดอกเห็ดดุม ๆ ผุดขึ้นในที่ ๆ
จอบกระทบแล้ว ราชบุรุษเหล่านั้นขนทรัพย์มากองไว้ในพระราช-
สำนัก พระราชาประหม่อม่ามตย์ทั้งหลายแล้วตรัสถามว่า ในเมืองนี้
ใครมีทรัพย์มีประมาณถึงเท่านี้ไหม อำมาตย์ทูลว่า ไม่มีของใคร
พระเจ้าข้า ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น นายอินนภาวะนี้จึงชื่อว่า ธนเศรษฐี
ในพระนครนี้ เขาได้ฉัตรประจำตำแหน่งเศรษฐีในวันนั้นนั่นเอง.

ตั้งแต่วันนั้น เขากระทำแต่กรรมอันดีงามจนตลอดชีวิต
จติจากภพนั้นไปเกิดในเทวโลก เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์
เป็นเวลานาน ครั้งที่พระศาสดาของพวกเราทรงอุบัติ ก็มาถือ
ปฏิสนธิในนิเวศน์เจ้าศากยะพระนามว่า อมิโตทนะ กรุงกบิลพัสดุ์
ในวันขนานนาม ผู้คนทั้งหลายตั้งชื่อเขาว่า เจ้าอนุรุธ เป็นกนิษฐ-
ภคาคของเจ้าศากยะพระนามที่ มหานามะ เป็นโอรสของพระเจ้า
อาของพระศาสดา เป็นสุขุมลชาตอย่างยิ่ง เป็นผู้มียุญมาก ภัต
เกิดขึ้นในถาดทองแก่เขาทีเดียว ภายหลังพระมารดาของเขาคิดว่า
จักให้ลูกของเรา รู้จักบทว่า "ไม่มี" เอาถาดทองปิดถาดทองอีก
ใบหนึ่ง แล้วส่งใบแต่ถาดเปล่าๆ ในระหว่างทาง เทวดาทำให้เต็ม
ด้วยขนมทิพย์ เขามีบุญมากถึงเพียงนี้ อันเหล่านั้นเพื่อนที่ประดับ
ตกแต่งแล้ว แวดล้อมเสวยสมบัติบนปราสาท ๓ หลัง เหมาะแก่ฤดู
ทั้ง ๓ เหมือนเทวดา.

ส่วนพระโพธิสัตว์ของเรา จติจากคฤติในสมัยนั้น มาถือ
ปฏิสนธิในครรภ์ของอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรง
เจริญวัยโดยลำดับ ทรงครองเรือนอยู่ ๒๕ ปี แล้วทรงเสด็จออก
มหาภิเนษกรรม ณ ทรงแหงตลอดพระศัพัญญุตญาณโดยลำดับ ทรง
ยับยั้งที่โพธิมณฑลสถาน ๗ สัปดาห์ ประกาศพระธรรมจักร ณ
ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงกระทำการอนุเคราะห์โลก ทรงให้
อำมาตย์ ๑๐ คน พร้อมทั้งบริวารคนละพัน ที่พระราชบิดาทรง
สดับข่าวว่า บุตรของเรามายังกรุงราชคฤห์แล้วตรัสว่า ไปเกิด
พนาย พวกเจ้าจงนำบุตรของเรามา ดังนี้ ให้บวชด้วยเอหิภิกขุ
บรรพชาแล้ว อันพระกาฬุทายีเถระทูลวิงวอนให้เสด็จจาริกจึงมี

ภิกษุแสนรูปเป็นบริวาร เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ไปยังกรุง-
กบิลพัสดุ์ ทรงทำพระธรรมเทศนาอันวิจิตรมีปาฏิหาริย์ด้วยอิทธิ-
ปาฏิหาริย์เป็นอันมาก ในสมาคมแห่งพระญาติ ยังมหาชนให้ดื่ม
น้ำอมฤตแล้ว ครั้นวันที่ ๒ ทรงถือบาตรและจีวรไปประทับยืน
ที่ทวารพระนคร ทรงรำพึงว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย
ทรงประพฤติกการเสด็จกลับยังพระนครแห่งสกุลอย่างไรหนอ ดังนี้
ทรงทราบว่า ทรงประพฤติกการเกี่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอก จึงทรง
เสด็จเพื่อบิณฑบาตตามลำดับตรอก ทรงตรัสธรรมถวายพระราชา
ผู้ทรงสดับข่าวว่า บุตรของเราเกี่ยวบิณฑบาตเสด็จมคธแล้ว ผู้มีสักการะ
สัมมานะที่พระราชบิดาทูลเชิญให้เสด็จมาแล้ว ทูลเชิญให้เสด็จเข้าในเวศน์
ของพระองค์ทรงกระทำแล้ว ทรงอนุเคราะห์พระญาติที่พึงทรงกระทำในที่นั้น
ทรงกระทำแล้ว ทรงอนุเคราะห์พระญาติที่พึงทรงกระทำในที่นั้น
แล้วให้ราหุลกุมารบรรพชาแล้ว ไม่นานนัก ก็เสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์
ไปจาริกในมัลลรัฐแล้วเสด็จกลับมายังอนุปิยอัมพวัน

สมัยนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงประชุมศากยะสกุล
ทั้งหลายตรัสว่า ถ้าบุตรของเราจักรองเรือน จักเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ ประกอบด้วยรัตนะ ๗ แม้ราหุลกุมารนัคดาของเรา
จักแวดล้อมพระเจ้าจักรพรรดินั้นเที่ยวไปกับหมู่กษัตริย์ อนึ่ง
ขอให้พวกท่านทั้งหลายจงทราบความข้อนี้ไว้เถิดว่า แต่บัดนี้ บุตร
ของเราทรงเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ขัตติยกุมารจึงเป็นบริวารของ
พระองค์เถิด พวกท่านจงให้ทารกคนหนึ่ง จากตระกูลหนึ่งๆ ครั้น
พระเจ้าสุทโธทนตรัสอย่างนี้แล้ว ขัตติยกุมารถึงพันองค์จึงออก

ผนวชโดยพระดำรัสครั้งเดียวเท่านั้น สมัยนั้นเจ้ามหานาม
เป็นเจ้าแห่งกุกุมพี จึงเข้าไปหาเจ้าศากยะพระนามว่า อนุรุทธะ
ได้กล่าวคำนี้ว่า พ่ออนุรุทธะ บัดนี้ ศากยะกุมารที่มีชื่อเสียงออก
ผนวชตามพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงผนวชแล้ว ไม่มีใคร ๆ ออก
ผนวชจากสกุลของเราเลย ถ้ากระนั้นเจ้าจงบวช หรือว่าพี่จักบวช
เจ้าอนุรุทธะได้ฟังดำรัสของเจ้าพี่แล้วไม่ยินดีในการครองเรือน
ได้ออกผนวชเป็นพระองค์ที่ ๗ ลำดับแห่งการผนวชของเจ้าอนุรุทธ
นั้นมาแล้วในคัมภีร์สังฆเภทชั้นธกะ เจ้าอนุรุทธเสด็จไปยังอนุปิย-
อัมพวัน บวชแล้วด้วยประการฉะนี้ บรรดาเจ้าศากยะกุมารเหล่านั้น
พระภักทียเถระบรรลुพระอรหัตภายในพรรษานั้นเอง พระอนุรุทธ-
เถระทำทิพยจักขุให้บังเกิด พระเทวทัตทำสมาบัติ ๘ ให้บังเกิด
พระอานนทเถระตั้งอยู่ในโศคาปิตติผล พระภักคุเถระและพระกิมภิสสะ-
เถระได้บรรลุอรหัตในภายหลัง ก่อภินิหารแห่งความปรารถนา
แต่ปางก่อนของพระเถระทุกรูปนั้น จักมาถึงในเรื่องของแต่ละคน

ก็พระอนุรุทธเถระนี้เรียนกรรมฐานในสำนักของพระธรรม
เสนาบดีแล้วไปบำเพ็ญสมณธรรมป่าจันทวันวัน แคว้นเจติยะ
ก็ตริกแล้วถึงมหาปริวิตก ๗ ประการ ลำบากในวิตกที่ ๘ พระ
ศาสดาทรงทราบว่ พระอนุรุทธลำบากในมหาปริวิตกที่ ๘
ทรงพระดำริว่า เราจักทำความดำริของเธอให้เต็มจึงเสด็จไปใน
ที่นั่น ประทับนั่งบนพุทธอาสน์อันประเสริฐที่เขาปูลาดไว้ ทรงทำ
มหาปริวิตกที่ ๘ ให้เต็มแล้วตรัสมหาอริยวงสปฏิปทา ประดับ
ไปด้วยความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ และมีภavanaเป็นที่มายินดีแล้ว

เสด็จเหาะไปถึงเภสภพวันเทียว พอพระตถาคตเสด็จไปแล้วเท่านั้น พระเถระมีวิชา ๓ เป็นพระมหาชีณาสพใหญ่ คิดว่า พระศาสดา รู้ใจของเรา เสด็จมาประทานมหาปริสวัตกที่ ๘ ให้เต็ม อนึ่ง มโนรถ ของเรานั้นถึงที่สุดแล้ว ปรรากกรรมเทศนาอันไพเราะของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย และธรรมที่ตนแทงตลอดแล้วได้ภาษิตูทาน คาถาเหล่านี้ว่า

พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมในโลก ทรงทราบความดำริของเราแล้ว เสด็จมาหาเราด้วยมโนมยิทธิทางกาย เมื่อใดความดำริได้มีแก่เรา เมื่อนั้นพระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมให้สูงขึ้น พระพุทธรเจ้าผู้ทรง ยินดีในธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า ได้ทรงแสดงธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า เรารู้ทั่วถึงธรรมของพระองค์แล้ว เป็นผู้ยินดีในพระศาสนาอยู่ วิชา ๓ เราก็จับบรรลุโดยลำดับแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า เราก็อำเร็จแล้ว ดังนี้.

ต่อมาภายหลัง พระศาสดาประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งเอกทัคคะว่า อนรุทธะเป็น ยอดของเหล่าภิกษุสาวก ผู้มีทิพยจักขุในศาสนาของเรา.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๖

ประวัติพระภททิกายาฬิโคธาบุตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อัจจจากุลิกานํ ความว่า ผู้เกิดในตระกูลสูง. บทว่า ภททิกโย ได้แก่เจ้าศากยะผู้เป็นพระราชอาออกผนวชพร้อมกับ พระอนุรุทธเถระ. บทว่า กาฬิโคธายปุตโต ความว่า พระเทวีนัน เป็นผู้มีผิวดำ. ส่วนคำว่า โคธา เป็นนามของพระเทวีนัน เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า นางกาฬิโคธา อธิบายว่า เป็นบุตรของนางกาฬิโคธา- เทวีนัน ถ้ามว่า ก็พระเถระนี้ ท่านกล่าวว่าเป็นยอดของภิกษุสาวก ผู้มีตระกูลสูง เพราะเหตุไร ผู้ที่มีตระกูลสูงกว่าพระภททิกะนั้น ไม่มีหรือ. ตอบว่า ไม่มี จริงอยู่ พระมารดาของท่านเป็นใหญ่ที่สุด ของเจ้าทั้งหมดโดยวัย ในระหว่างเจ้าศากยานี้ทั้งหลาย ท่านสละ ราชสมบัติที่มาถึงในศากยสกุลอย่างนั้นออกผนวช เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เป็นยอดของภิกษุผู้มีตระกูลสูงทั้งหลาย. อีกประการ หนึ่ง พระภททิกะนี้ ด้วยอำนาจแห่งความปรารถนาในปางก่อน บังเกิดในราชตระกูลแล้วครองราชสมบัติถึง ๕๐๐ ชาติติดต่อกัน มาโดยลำดับ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระภททิกะนั้น เป็นยอด ของภิกษุผู้มีตระกูลสูง ก็ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าว ตามลำดับต่อไปนี้ :-

ความพิสดารว่า ในอดีตกาล แม้พระภักทียะนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ บังเกิดในสกุลมีโภคสมบัติมาก ไปฟังพระธรรมตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล ในวันนั้นได้เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีตระกูลสูง จึงคิดว่า แม้เราก็ควรเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีตระกูลสูงในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต ดังนี้ จึงนิมนต์พระตถาคตถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ๗ วัน หมอบแทบบาทมุล ตั้งความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มิได้หวังสมบัติอย่างอื่นด้วยผลแห่งทานนี้ แต่ในอนาคต ขอข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีตระกูลสูง ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเกิด พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตเล็งเห็นความสำเร็จ จึงทรงพยากรณ์ว่า กรรมนี้ของท่านจักสำเร็จในที่สุดแห่งแสนกัปแต่กัปนี้ไป พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม จักทรงอุบัติขึ้น ท่านจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีตระกูลสูงในศาสนาของพระองค์ ดังนี้แล้ว ทรงกระทำอนุโมทนา กัดแล้ว เสด็จกลับวิหาร ครั้นท่านได้ฟังพยากรณ์แล้วจึงทูลถามกรรมที่จะให้เป็นไปสำหรับภิกษุผู้เกิดในตระกูลสูง ได้กระทำกรรมอันดีงามมากหลายจนตลอดชีวิตอย่างนี้คือ สร้างธรรมาสน์ ปลูกเครื่องลาดบนธรรมาสน์นั้น พัดสำหรับผู้แสดงธรรม รายจ่ายสำหรับพระธรรมกถึก โรงอุโบสถ กระทำกาละในอัทธานั้นแล้ว เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในระหว่างพระทศพล พระนามว่า กัสสป และพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา มาบังเกิดในเรือนของกุกุมพีในกรุงพาราณสี

สมัยนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าหลายองค์มาแต่ภูเขาคันธมาทน์
นั่งจันบิณฑบาตในที่ ๆ สะดวกสบาย ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตกรุง-
พาราณสี กุฎุมพินันทราบว่าเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น กระทำ
การแบ่งปันภัตตรัสนั้นในที่ตรงนั้นเป็นประจำทีเดียว จึงลาดแผ่นหิน
ไว้ ๘ แผ่น บำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่จนตลอดชีพ
ตอนนั้น ท่านเวียนว่ายไปในเทวดาและมนุษย์ถึงพุทธันดรหนึ่ง
ครั้งในพุทธรูปบาทกาลนี้ จึงมาบังเกิดในชาติตติยสกุลในกรุงกบิลพัสดุ์
และในวันขนานนาม พวกญาติทั้งหลายขนานนามของท่านว่า
ภักทียกุมาร ภักทียกุมารนั้นอาศัยบุญเป็นกษัตริย์องค์หนึ่งในระหว่าง
กษัตริย์ ๖ พระองค์ ตามนัยที่กล่าวไว้ในอนุรุทธสูตร ในหนหลัง
เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ ณ อนุปิยอัมพวัน ทรงผนวชในสำนัก
ของพระศาสดาแล้วได้บรรลุพระอรหัต ต่อมาภายหลัง พระศาสดา
เมื่อประทับอยู่ในเขตวันมหาวิหาร ได้ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะว่า ภักทียะโอรสของพระนางกาฬิโคธา เป็นยอดของ
เหล่าภิกษุผู้มีตระกูลสูงในศาสนาของเรา.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๖

อรรถกถาสูตที่ ๗

ประวัติพระลघณภูภักทียเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสุตที่ ๗ ดังต่อไปนี้

บทว่า มลฺลขุสฺสรานํ แปลว่า มีเสียงหวาน. บทว่า ลघณภูภักทียโย ความว่า ท่านว่าโดยส่วนสูง เป็นคนเดียว โดยชื่อชื่อว่า ภักทียะ. ในปัญหากรรม แม่ของพระภักทียะนั้น มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ต่อไปนี้ :-

กล่าวโดยพิสดาร ท่านพระเถระแม่นี้ บังเกิดในตระกูลที่มีโภคะมาก ในกรุงหงสวดี ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระไปพระวิหารพึงธรรมตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล สมัยนั้น ท่านเห็นพระภิกษุผู้มีเสียงไพเราะรูปหนึ่งที่พระศาสดาทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เกิดจิตคิดว่า อัจฉรย์หนอ ต่อไปในอนาคตเราพึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีเสียงไพเราะในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เหมือนภิกษุนี้ จึงนิมนต์พระศาสดาถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ๗ วัน แล้วหมอบลงแทบพระบาทของพระศาสดา ตั้งความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยผลแห่งทานนี้ ข้าพระองค์มิได้หวังสมบัติอื่น แต่ในอนาคตกาล ขอข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีเสียงไพเราะในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเถิด พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตก็ทรงเห็นความสำเร็จ จึงทรงพยากรณ์ว่า กรรมของท่านนี้จักสำเร็จในที่สุดแห่ง

แสนกับแต่กับนี้ พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมจักทรงอุบัติขึ้น
ท่านจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีเสียงไพเราะในศาสนาของพระองค์
ดังนี้แล้วเสด็จกลับพระวิหาร แม้ท่านได้พยากรณ์นั้นแล้ว กระทำ
กรรมดีงามอยู่ตลอดชีวิต ทำกาละในอัฐภาพนั้นแล้ว เวียนว่าย
อยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนาม
ว่า วิปัสสี บังเกิดเป็นนาคคูเหว่ามีขนปีกอันสวยงาม อยู่ในเขมมิก-
ทายวัน. วันหนึ่งไปยังหิมวันตประเทศ เอาปากคาบผลมะม่วงหวาน
มา เห็นพระศาสดามีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ถวายบังคมแล้วคิดว่า
ในวันอื่น ๆ เรามีตัวเปล่าพบพระตถาคต แต่วันนี้เรานำมะม่วง
สุกผลนี้มาเพื่อฝากบุตรของเรา แต่สำหรับบุตรนั้นเราไปเอาผล
อื่นมาให้ก็ได้ แต่ผลนี้เราควรถวายพระตถาคตนี้ จึงคงบินอยู่
ในอากาศ. พระศาสดาทรงทราบใจของนาคจึงแลดูพระอุปัฏฐาก
นามว่า อโสกเถระ พระเถระจึงนำบาตรถวายพระศาสดา นาคคูเหว่า
จึงเอาผลมะม่วงสุกวางไว้ในบาตรของพระตถาคต. พระศาสดา
ประทับนั่งเสวยในที่นั้นนั่นแหละ. นาคคูเหว่ามีจิตเลื่อมใสนึกถึง
พระคุณของพระตถาคตเนื่อง ๆ ถวายบังคมพระตถาคตแล้วไปรัง
ของตน ยับยังอยู่ด้วยสุขปีติ ๗ วัน. ในอัฐภาพนั้น เธอทำกัลยาณ-
กรรมไว้มีประมาณเท่านี้ ด้วยกรรมนี้ เธอจึงมีเสียงไพเราะ.

แต่ครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสป เมื่อชน
ทั้งหลายปรารถนาเริ่มสร้างเจดีย์ ต่างพูดกันว่า เราจะสร้างขนาด
เท่าไร เราสร้างขนาด ๗ โยชน์ก็จะใหญ่เกินไป ถ้าอย่างนั้นก็
สร้างขนาด ๖ โยชน์ แม้ ๖ โยชน์นี้ก็ใหญ่เกินไป เราจะสร้าง ๕

โยชน์ เราจะสร้าง ๔ โยชน์... ๓ โยชน์... ๒ โยชน์ ดังนี้. ท่าน ภัททิยะนี้ ครั้งนั้น เป็นนายช่างใหญ่พูดว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย การสร้างก็ควรนึกถึงการบำรุงได้ง่ายในอนาคตกาลบ้าง แล้ว กล่าวว่่า มุขแต่ละมุขขนาดคาวุตหนึ่ง เจดีย์ส่วนกลมโยชน์หนึ่ง ส่วนสูงโยชน์หนึ่ง ดังนี้ ชนเหล่านั้นก็เชื่อ ท่านได้กระทำแต่พอ ประมาณแต่พระพุทธเจ้าผู้หาประมาณมิได้ ด้วยกรรมนั้นดังกล่าว มา นี้ จึงเป็นผู้มีขนาดต่ำกว่าชนเหล่านั้นในที่ที่ตนเกิดแล้ว ด้วย ประการดังนี้.

ครั้งพระศาสดาของเรา ท่านมาบังเกิดในตระกูลที่มีโภคะ สมบัติมากในกรุงสาวัตถี พวกญาติขนานนามของท่านว่า ภัททิยะ ท่านเจริญวัยแล้ว เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ในเขตวันมหาวิหาร จึงไปพระวิหารฟังพระธรรมเทศนา ได้ศรัทธาแล้วรับกรรมฐาน ในสำนักของพระศาสดา เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว ต่อ มาภายหลัง พระศาสดาประทับนั่งท่ามกลางพระอริยสงฆ์ทรง สถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งผู้ยอดของเหล่าภิกษุผู้มีเสียงไพเราะ.

อรรถกถาสูตที่ ๘

ประวัติพระปิ่นโกลการทวาชะ

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สีนหาทิกานํ ความว่า ผู้บันลือสินหาท คือพระ-
ปิ่นโกลการทวาชะเป็นยอด ได้ยินมาว่า ในวันบรรลुพระอรหัต
ท่านถือเอาผ้ารองนั่งออกจากวิหารนี้ไปวิหารโน้น ออกจากบริเวณ
นี้ไปบริเวณโน้น เทียบบันลือสินหาทว่า ท่านผู้ใด มีความสงสัย
ในมรรคหรือผล ท่านผู้นั้นจงถามเราดังนี้ ท่านยื่นต่อพระพักตร
พระพุทธรูปทั้งหลายบันลือสินหาทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กิจที่
ควรกระทำในศาสนานี้ถึงที่สุดแล้ว ฉะนั้น ชื่อว่าผู้ยอดของเหล่า
ภิกษุผู้บันลือสินหาท ก็ในปัญหากรรมของท่านมีเรื่องที่จะกล่าว
ตามลำดับต่อไปนี้

ได้ยินว่า ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระ-
ปิ่นโกลการทวาชะนี้ บังเกิดในกำเนิดสีหะ ณ เจริงบรรพต พระ-
ศาสดาทรงตรวจดูโลก ทรงเห็นเหตุสมบัติของท่าน (ความถึงพร้อม
แห่งเหตุ) จึงเสร็จทรงบาตรในกรุงสาวัตถี ภายหลังเสวยภัตตาหาร
แล้ว ในเวลาใกล้รุ่ง เมื่อสีหะออกไปหาเหยื่อ จึงทรงเข้าไปยังถ้ำ
ที่อยู่ของสีหะนั้น ประทับนั่งขัดสมาธิในอากาศเข้านิโรธสมาบัติ
พระยาสีหะได้เหยื่อแล้ว กลับมาหยุดอยู่ที่ประตูถ้ำ เห็นพระทศพล
ประทับนั่งภายในถ้ำ ดำริว่า ไม่มีสัตว์อื่นที่ชื่อว่าสามารถจะมา

นั่งยังที่อยู่ของเรา บุรุษนี้ใหญ่เท้านอ มานั่งขัดสมาธิภายในถ้ำ
ได้ แม้รัศมีสรีระของท่านก็แผ่ไปโดยรอบ เราไม่เคยเห็นสิ่งที่น่า
อัศจรรย์ถึงเพียงนี้ บุรุษนี้ จักเป็นยอดของปุชณียบุคคลในโลกนี้
แม้เราควรกระทำสักการะตามสติกำลังถวายพระองค์ จึงไปนำ
ดอกไม้ต่าง ๆ ทั้งที่เกิดในป่า ทั้งที่เกิดบนบกกลางเป็นอาสนะดอกไม้
ตั้งแต่พื้นจนถึงที่นั่งขัดสมาธิ ยืนนมัสการพระตถาคตในที่ตรง
พระพักตร์ตลอดคืนยังรุ่ง รุ่งขึ้นวันใหม่ก็นำดอกไม้เก่าออก เอา
ดอกไม้ใหม่ลาดอาสนะโดยทำนองนี้ เทียวตกแต่งบุปผาสนะถึง ๗ วัน
บังเกิดปีติโสมนัสอย่างแรง ยืนเฝ้าอยู่ที่ประตูถ้ำ ในวันที่ ๗ พระ-
ศาสดาออกจากนิโรธ ประทับยืนที่ประตูถ้ำ พระยาสีหะราชา
แห่งมฤคกระทำประทักษิณพระตถาคต ๓ ครั้ง ไหว้ในที่ทั้ง ๔
แล้วถอดออกไปยืนอยู่ พระศาสดาทรงดำริว่า เเท่านี้จักพอเป็น
อุปนิสัยแก่เธอ เหาะกลับไปพระวิหารตามเดิม ฝ่ายพระยาสีหะนั้น
เป็นทุกข์เพราะพลัดพรากพระพุทธองค์กระทำกาละแล้วถือปฏิสนธิ
ในตระกูลมหาศาลในกรุงหงสวดี เจริญวัยแล้ว วันหนึ่งไปพระวิหาร
กับชาวกรุง ฟังพระธรรมเทศนา บำเพ็ญมหาทาน ๗ วัน โดยนัย
ที่กล่าวแล้วแต่หลัง กระทำกาละในภพนั้น เวียนว่ายอยู่ในเทวดา
และมนุษย์ทั้งหลาย มาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลใน
กรุงราชคฤห์ ในพุทธูปบาทกาลนี้ โดยชื่อมีชื่อว่า ภารทวาชะ
ท่านเจริญวัยแล้ว ศึกษาไตรเพทเทียวสอนมนต์แก่มาณพ ๕๐๐ คน
ท่านรับภิกษาของมาณพทุกคนด้วยตนเองเทียวในที่ที่เขาเชื่อเชิญ
เพราะตนเป็นหัวหน้า เขาว่าท่านภารทวาชะนี้เป็นคนมักโลเล
อยู่นิดหน่อย คือเทียวแสวงหาข้าวต้มข้าวสวยและของเคี้ยวไม่ว่า

ในที่ไหน ๆ กับมาพบเหล่านั้น ในที่ที่ท่านไปแล้วไปอีกก็ต้อนรับ เพียงข้าวถ้วยเดียวเท่านั้น ดังนั้น จึงปรากฏชื่อว่า **ปิณฑลภาวะทวาระ** วันหนึ่งเมื่อพระศาสดาเสด็จถึงกรุงราชคฤห์ ท่านได้ฟังธรรมกถา ได้ศรัทธาแล้ว บวชบำเพ็ญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว ในเวลาที่ท่านบรรลุพระอรหัตนั่นเอง ท่านถือเอาผ้าปูนั่งออกจากวิหารนี้ไปวิหารโน้น ออกจากบริเวณนี้ไปบริเวณโน้น เทียบบันลือสีหนาทว่า ท่านผู้ใดมีความสงสัยในมรรคหรือผล ขอท่านผู้นั้นจงถามเราเถิด

วันหนึ่ง เศรษฐีในกรุงราชคฤห์เอาไม้ไผ่ต่อ ๆ กันขึ้นไปแขวนบาตรไม้แก่นจันทร์ มีสีดั่งดอกชัชพุกษ์ไว้ในอากาศ ท่านเหาะไปถือเอาด้วยฤทธิ์ เป็นผู้ที่มาหาชนให้สาธุการแวดล้อมไปพระวิหาร วางไว้ในพระหัตถ์ของพระตถาคตแล้ว พระศาสดาทรงทราบอยู่สอบถามว่า ภารทวาระ เธอได้บาตรนี้มาแต่ไหน ท่านจึงเล่าเหตุการณ์ที่ได้มาถวาย พระศาสดาตรัสว่า เธอแสดงอุตตริมนุสสธรรมเห็นปานนี้แก่มาหาชน เธอกระทำการสิ่งที่ไม่ควรทำแล้ว ทรงดำนิโดยปริยายเป็นอันมากแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า "ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่ควรแสดงอุตตริมนุสสธรรมอันเป็นอิทธิปาฏิหาริย์แก่พวกคฤหัสถ์ทั้งหลาย ผู้ใดขึ้นแสดงต้องอาบัติทุกกฏ" ดังนี้ ที่นั่นเกิดพูดกันในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ว่า พระเถระที่บันลือสีหนาทในวันที่ดินบรรลุพระอรหัต บอกในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ว่า ผู้ใดมีความสงสัยในมรรคหรือผล ผู้นั้นจงถามเรา ดังนี้ ในที่ต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้า ก็พูดถึงการบรรลุพระอรหัตของตน

พระสาวกเหล่าอื่นก็นิ่ง โดยความที่ตนชอบบันลือสีหนาทนั่นเอง
แม้จะทำมหาชนให้เกิดความเลื่อมใสเหาะไปปรับบาตรไม้แก่นจันทน์
ภิกษุเหล่านั้นกระทำคุณทั้ง ๓ เหล่านี้เป็นอันเดียวกัน กราบทูล
แก่พระศาสดาแล้ว ก็ธรรมดว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรง
คติเตียนผู้ที่ควรคติเตียน ย่อมทรงสรรเสริญ ผู้ที่ควรสรรเสริญ ใน
ฐานะนี้ พระศาสดาทรงถือว่า ความเป็นยอดของพระเถระที่สมควร
สรรเสริญนั้นแหละ แล้วสรรเสริญพระเถระว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย
เพราะอินทรี ๓ นั้นแล เธอเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ภารทวาช-
ภิกษุได้พยากรณ์พระอรหันต์แล้วว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์เราอยู่
จบแล้ว กิจที่ควรทำ เราทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความ
เป็นอย่างนี้ อินทรี ๓ เป็นไฉน คือ สตินทรี สมานทรี ปัญจทรี
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอินทรี ๓ เหล่านี้แล เธอเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ภารทวาชภิกษุ พยากรณ์แล้วซึ่งพระอรหันต์ผล
ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์เราอยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ
ทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ ดังนี้ จึงทรงสถาปนา
ไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุบันลือสีหนาทแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๘

อรรถกถาสูตที่ ๕

ประวัติพระปุลณมันตานีบุตรเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

คำว่า **ปุลณมันตานีบุตร** คือพระเถระชื่อว่า **ปุลณะ** โดยชื่อแต่ท่านเป็นบุตรของนางมันตานีพราหมณี (จึงชื่อว่า ปุลณมันตานีบุตร) ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า ก่อนที่พระทศพลพระนามว่า **ปทุมุตตระ** ทรงอุบัติ ท่านปุลณะบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล กรุงหงสวดี ในวันขนานนามท่าน พวกญาติขนานนามว่า **โคตมะ** ท่านเจริญวัยแล้วเรียนไตรเพท เป็นผู้ฉลาดในศิลปศาสตร์ทั้งปวง มีमाणพ ๕๐๐ เป็นบริวาร เทียวไป จึงพิจารณาไตรเพทดูก็ไม่เห็นโมกขธรรมเครื่องพ้น คิดว่า ธรรมคาไตรเพทนี้เหมือนต้นกล้วย ข้างนอกเกลี้ยงเกล่าข้างในหาสาระมิได้ การถือไตรเพทนี้เทียวไป ก็เหมือนบริโศคแกลบ เราจะต้องการอะไรด้วยศิลปะนี้ จึงออกบวชเป็นฤาษีทำพรหมวิหารให้บังเกิด เป็นผู้มีความไม่เสื่อมก็จักเข้าถึงพรหมโลก ดังนี้ จึงพร้อมกับमाणพ ๕๐๐ ไปยังเชิงเขาบวชเป็นฤาษีแล้ว ท่านมีชฎิล ๑๘,๐๐๐ เป็นบริวาร ท่านทำอภิญญา ๕ สมบัติ ๘ ให้บังเกิดแล้ว บอกกสิณปริกรรมแก่ชฎิลเหล่านั้นด้วย ชฎิลเหล่านั้นตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน บำเพ็ญจนได้อภิญญา ๕ สมบัติ ๘ ทุกรูป.

เมื่อกาลเป็นเวลานานไกลล่วงไป ในเวลาที่โคตมดาบสนั้นเป็นคนแก่ พระปทุมุตตระทศพลก็ทรงบรรลุปรมากิสัมโพธิญาณ

ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ มีภิกษุแสนรูปเป็นบริวาร
ทรงอาศัยกรุงหงสาวดีประทับอยู่ วันหนึ่งพระทศพลนั้นทรงตรวจ
ดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นอรหันต์อุปนิสัยของบริษัทโคตม-
ดาบส และความปรารถนาของโคตมดาบส (ที่ปรารถนาว่า ขอเรา
พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้เป็นธรรมกถิก ในศาสนาของพระ-
พุทธเจ้าผู้จะทรงบังเกิดในกาลภายหน้าเถิด) จึงชำระสระตั้งแต่
เช้าตรู่ ถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง เสด็จไปโดยเพศที่ใคร ๆ
ไม่รู้จัก ในเมื่ออันเดวาสิกของโคตมดาบสไปเพื่อแสวงหาผลหมากรากไม้ในป่า ไปประทับยืนที่ประตูบรรณศาลาของโคตมดาบส
ฝ่ายโคตมดาบสแม้ไม่ทราบว่ พระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้ว เห็น
พระทศพลมาแต่ไกลเทียวก็ทราบได้ว่า บุรุษผู้นี้ปรากฏ น่าจะ
เป็นคนพ้นโลกแล้ว เหมือนความสำเร็จแห่งสระของพระองค์
ซึ่งประกอบด้วยจักกัลักษณะ หากครองเรือนก็จักเป็นพระเจ้า-
จักรพรรดิ หากออกบวชก็จักเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ผู้มีเลิศ
ดุจหลังคาเปิดแล้ว ดังนี้ จึงถวายอภิวัตพระทศพล โดยการพบ
ครั้งแรกเท่านั้น ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดมาประทับ
ทางนี้ ปูนลาดอาสนะถวายแล้ว พระตถาคตประทับนั่งแสดงธรรม
แก่โคตมดาบส ขณะนั้นพวกชฎิลเหล่านั้นมาด้วยหมายว่า จักให้
ผลหมากรากไม้ในป่าที่ประณีต ๆ แก่อาจารย์ ส่วนที่เหลือจัก
บริโภคเอง ดังนี้ เห็นพระทศพลประทับนั่งบนอาสนะสูง แต่อาจารย์
นั่งบนอาสนะต่ำ ต่างสนทนากันว่า พวกเราคิดกันว่า ในโลกนี้
ไม่มีใครที่ยิ่งกว่าอาจารย์ของเรา แต่บัดนี้ปรากฏว่า บุรุษนี้ผู้เดียว
ให้อาจารย์ของเรานั่งบนอาสนะต่ำ ตนเองนั่งบนอาสนะสูง มนุษย์

นี่ที่จะเป็นใหญ่หนอ ดังนี้ ต่างถือตะกร้าพากันมา โศตมดาบส
เกรงว่า ชฎิลเหล่านี้จะพึงไหว้เราในสำนักพระทศพล จึงกล่าวว่า
พ่อทั้งหลายอย่าไหว้เรา บุคคลผู้เลิศในโลกพร้อมทั้งเทวโลกเป็นผู้
ควรที่ท่านทุกคนพึงไหว้ได้ ท่านทั้งหลายจงไหว้บุรุษผู้นี้ ดาบส
ทั้งหลายคิดว่า อาจารย์ไม่รู้คงไม่พุด จึงถวายบังคมพระบาทแห่ง
พระตถาคตเจ้าหมดทุกองค์ โศตมดาบสกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย เรา
ไม่มีโภชนะอย่างอื่นที่สมควรถวายแต่พระทศพล เราจักถวาย
ผลหมากรากไม้ในป่านี้ จึงเลือกผลาผลที่ประณีต ๆ บรรจงวางไว้
ในบาตรของพระพุทธเจ้า ถวายแล้ว พระศาสดาเสวยผลหมากราก
ไม้ในป่าแล้ว ต่อจากนั้น แมื่อดาบสเองกับอันเตวาสิกจึงจัน
พระศาสดาเสวยเสร็จแล้วทรงพระดำริว่า พระอัครสาวกทั้ง ๒
จงพากิจขุแสนรูปมา ในขณะที่นั้น พระมหาวิมลเถระอัครสาวกรำลึกว่า
พระศาสดาเสด็จไปที่ไหนหนอ ก็ทราบว่ พระศาสดาทรงประสงค์
ให้เราไปจึงพากิจขุแสนรูปไปเฝ้าถวายบังคมอยู่ พระดาบสกล่าวกะ
อันเตวาสิกว่า พ่อทั้งหลาย พวกเราไม่มีสักการะอื่น (ทั้ง) ภิกษุสงฆ์
ก็ยืนอยู่ลำบาก เราจักปลูาดบุปผาสนะถวายภิกษุสงฆ์มีพระพุทธ-
องค์เจ้าเป็นประธาน ท่านทั้งหลายจงไปนำเอาดอกไม้ที่เกิดทั้งบนบก
ทั้งในน้ำมาเถิด ในทันใดนั้นเอง ดาบสเหล่านั้น จึงนำเอาดอกไม้
อันสมบุรณ์ด้วยสีและกลิ่นมาจากเชิงเขาด้วยอิทธิฤทธิ์ ปลูาด
อาสนะทั้งหลายโดยนัยที่กล่าวไว้ในเรื่องของพระสารีบุตรเถระ
นั้นแล การเข้านิโรธสมาบัติก็ดี การกัณฑ์ตรีดีดี ทุกเรื่อง พึงทราบ
โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล

ในวันที่ ๗ พระศาสดาทรงออกจากนิโรธสมาบัติ ทรง
เห็นคาบสทั้งหลายยืนล้อมอยู่ จึงตรัสเรียกพระสาวกผู้บรรลุนิ
เวททัคคะในความเป็นพระธรรมกถึกตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ หมู่
ฤาษีนี้ ได้กระทำสักการะใหญ่ เธอจงกระทำอนุโมทนาบุปผาสนะ
แก่หมู่ฤาษีเหล่านี้ ภิกษุนั้นรับพระพุทธคำรัสแล้วพิจารณา
พระไตรปิฎกกระทำอนุโมทนา เวลาจบเทศนาของภิกษุนั้น
พระศาสดาทรงเปล่งพระสุระเสียงดุจเสียงพรหมแสดงธรรม
ด้วยพระองค์เอง เมื่อจบเทศนา (เว้น) โคตมคาบสเสี่ย ชฎิล
๑๘,๐๐๐ รูปที่เหลือได้บรรลุนิเวททัคคะ ส่วนโคตมคาบสไม่อาจ
ทำการแทงตลอดโดยอรรถภาพนั้น จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุผู้แสดงธรรมก่อนนี้ ชื่อว่า
อย่างไร ในศาสนาของพระองค์ พ.ตรัสว่า โคตมคาบส ภิกษุ
นี้เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้เป็นธรรมกถึกในศาสนาของเรา
โคตมคาบสหมอบแทบบาทมุลุ กระทำความปรารถนาว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ด้วยผลแห่งบุญกุศลที่ข้าพระองค์ทำมา ๗
วันนี้ ข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้เป็นธรรมกถึก
ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต เหมือนดัง
ภิกษุรูปนี้ พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตกาล ก็ทรงทราบว่
ความปรารถนาของโคตมคาบสนั้นสำเร็จโดยหาอันตรายมิได้
แล้วทรงพยากรณ์ว่า ในที่สุดแห่งแสนกัปในอนาคตกาลพระ-
พุทธเจ้าพระนามว่า โคตม จักทรงอุบัติขึ้น ท่านจักเป็นยอด
ของเหล่าภิกษุผู้เป็นธรรมกถึกในศาสนาของพระองค์แล้วตรัส
กะคาบสผู้บรรลุนิเวททัคคะว่า เถอ ภิกษุโว จงเป็นภิกษุมาเถิด

ดังนี้ คาบสทก รูปมีผมและหนวดอันตรธานไป ทรงบาตรและ
จีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ได้เป็นเช่นกับพระเถระ ๑๐๐ พรรษา
พระศาสดาทรงพากิษุสงฆ์เสด็จกลับพระวิหาร ฝ่ายโคตม-
คาบสก็บำรุงพระตถาคตจนตลอดชีวิต บำเพ็ญแต่กัลยาณกรรม
ตามกำลัง เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายแสนกัป
ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา จึงมาเกิดในตระกูลพราหมณ์
มหาศาล ในหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อ โทณวัตถุไมโกถกรุงกบิลพัสดุ์
ในวันขนานนามของท่าน พวกญาติขนานนามท่านว่า **ปุณณมาณพ**

ครั้งเมื่อพระศาสดาทรงบรรลุมฤตภูมิโพธิญาณ ทรงประกาศ
ธรรมจักรอันประเสริฐ เสด็จดำเนินมาโดยลำดับ เข้าอาศัยอยู่
ยังกรุงราชคฤห์ พระอัญญาโกณฑัญญเถระ มายังกรุงกบิลพัสดุ์
ให้ปุณณมาณพหลานชายของตนบวชแล้ว รุ่งขึ้นจึงมาเฝ้าพระทศพล
ถวายบังคมแล้วก็ทูลลาไปยังฉัททันตสระ เพื่อพักผ่อนกลางวัน
ฝ่ายพระปุณณมันตานีบุตรมาเฝ้าพระทศพลพร้อมกับพระอัญญา-
โกณฑัญญเถระผู้สูง คิดว่า เราจักทำกิจแห่งบรรพชิตของเรา
ให้ถึงที่สุดแล้ว จึงจักไปเฝ้าพระทศพล ดังนี้ จึงถูกละไว้ในกรุง-
กบิลพัสดุ์นั่นเอง กระทำโยนิโสมนสิการกรรมฐาน ไม่นานนัก
ก็บรรลुพระอรหัต มีกุลบุตรออกบวชในสำนักของท่านถึง ๕๐๐ รูป
พระเถระเองได้กถาวัตถุ ๑๐ จึงสอนแม่แก่บรรพชิตเหล่านั้นด้วย
กถาวัตถุ ๑๐ บรรพชิตเหล่านั้นดำรงอยู่ในโอวาทของท่านก็ได้
บรรลุพระอรหัตทุกรูปเที่ยว ภิภุเหล่านั้นรู้ว่า กิจแห่งบรรพชิต
ของตนถึงที่สุดแล้ว จึงเข้าไปหาพระอุปัชฌาย์กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ

กิจของพวกกระผมและผู้ได้มหากถาวัตถุ ๑๐ ถึงที่สุดแล้ว เป็นสมัยที่พวกกระผมจะเฝ้าพระทศพล พระเถระฟังถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้นแล้วจึงคิดว่า พระศาสดาทรงทราบว่ เราได้กถาวัตถุ ๑๐ เมื่อเราแสดงธรรมก็แสดงไม่พ้นกถาวัตถุ ๑๐ เมื่อเราไปภิกษุทั้งหมดนี้ก็จะแวดล้อมไป ก็การไปด้วยคลุกคลีด้วยหมู่คณะอย่างนี้ เข้าเฝ้าพระทศพลของเราก็ไม่ควร ภิกษุ เหล่านี้จึงไปเฝ้าก่อน ดังนี้ จึงกล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า อาวุโส ท่านทั้งหลายจงเดินล่วงหน้าไปเฝ้าพระตถาคต และจงกราบพระบาทของพระองค์ตามคำของเรา แม้เราก็จักไปตามทางที่ท่านไปแล้ว ดังนี้ ภิกษุเหล่านั้นทุกรูป ล้วนอยู่ในรัฐที่เป็นชาติภูมิเดียวกับพระทศพล ทั้งหมดเป็นพระจิณาสพ ได้กถาวัตถุ ๑๐ หมดทุกรูป ยินดียิ่งซึ่งโอวาทของอุปัชฌาย์ของตน ไหว้พระเถระแล้วเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ล่วงหนทางถึง ๖๐ โยชน์จนถึงพระเชตวันมหาวิหารในกรุงราชคฤห์ ถวายบังคมพระบาทของพระทศพลแล้วพากันนั่งอยู่ ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง

นี่เป็นอาจินณวัตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายที่จะทรงชื่นชอตอบกับอาคันตุกะภิกษุทั้งหลาย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงกระทำปฏิสันถารด้วยมธุรวาจา กับภิกษุเหล่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า กจฺจิ ภิกฺขเว ขมนิยฺย พอทนได้หรือภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสถามว่า พวกเธอมาแต่ไหน เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า จากชาติภูมิแล้ว จึงตรัสถามภิกษุผู้ได้กถาวัตถุ ๑๐ ว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุผู้เป็นเพื่อนพรหมจรรย์ชาวชาติภูมิกันได้สรรเสริญใครหนอแลอย่างนี้ว่า ตนเองก็ปรารถนาช่วยด้วย สอน

ภิกษุทั้งหลายเรื่องปรารณาน้อยด้วย ดังนี้ ภิกษุทั้งหลายกราบทูล
ว่า พระเจ้าข้า ท่านชื่อว่า ท่านปุณณมันตานินุตระ พระเจ้าข้า ท่าน
พระสารีบุตรได้ฟังถ้อยคำนั้น จึงเป็นผู้ใคร่เพื่อจะพบพระเถระ
ครั้งนั้น พระศาสดาได้เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ไปสู่กรุงสาวัตถี
พระปุณณเถระได้ยินว่า พระทศพลเสด็จมากรุงสาวัตถี จึงคิดว่า
เราจักเฝ้าพระศาสดา จึงออกเดินไปจนทันเฝ้าพระตถาคต ที่ภายใน
พระคันธกุฎีที่เดียว พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ท่าน พระเถระ
สดับธรรมแล้ว ถวายบังคมพระทศพลแล้วไปยังป่าอันธวันเพื่อ
หลีกเร้นจึงนั่งพักกลางวันโคนไม้ต้นหนึ่ง แม้พระสารีบุตรเถระ
ทราบที่ท่านมา มองหาทิศทางแล้วเดินไปกำหนดโอกาสเข้าไป
ยังโคนไม้นั้นแล้วสนทนากับพระเถระ ถ้ามถึงลำดับแห่งวิสุทธิ ๗
แม้พระเถระก็พยากรณ์ที่ท่านถามแล้วถามเล่าถวายท่าน พระเถระ
ทั้งสองนั้น ต่างอนุโมทนาสุภายิตของกันและกัน ต่อมาภายหลัง
พระศาสดาทรงประทับนั่งท่ามกลางภิกษุสงฆ์ทรงสถาปนาพระ-
เถระไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุเป็นธรรมกถึกแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๑๐

ประวัติพระมหากัจจายนเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสุตที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **สงฺฆิตฺเตน ภาสิตสฺส** ความว่า ของธรรมที่ตรัสไว้โดยย่อ. บทว่า **วิตถารน อตุถิ วิชฺชนฺตานํ** ความว่า จำแนกอรรถออกทำเทศนานั้นให้พิสดาร. นัยว่าพวกภิกษุเหล่าอื่นไม่อาจทำพระดำรัสโดยย่อของพระตถาคตให้บริบูรณ์ ทั้งโดยอรรถทั้งโดยพยัญชนะได้ แต่พระเถระนี้อาจทำให้บริบูรณ์ได้แม้โดยทั้ง ๒ อย่าง เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่าเป็นยอด. ก็แม้ความปรารถนาแต่ปางก่อนของพระเถระนั้น ก็เป็นอย่างนี้. อนึ่ง ในปัญหากรรมของพระเถระนั้น มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า ครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า **ปทุมุตตระ** พระเถระนั้นบังเกิดในสกุลคฤหบดีผู้มหาศาล เจริญวัยแล้ว วันหนึ่งไปวิหารตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล ยืนฟังธรรมอยู่ท้ายบริษัท เห็นภิกษุรูปหนึ่งที่พระศาสดาทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้จำแนกอรรถแห่งพระดำรัสที่พระองค์ตรัสโดยย่อให้พิสดาร จึงคิดว่า ภิกษุซึ่งพระศาสดาทรงชมเชยอย่างนี้เป็นใหญ่หนอ แม้ในอนาคตกาล เราก็ควรเป็นอย่างภิกษุนี้ในศาสนาของพระพุทธรูปพระองค์หนึ่งดังนี้. จึงนิมนต์พระศาสดาถวายมหาทาน

๗ วัน ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. หมอบลงแทบบาทมูลของพระ-
ศาสดา การทำความปรารถนาว่าพระเจ้าข้า ด้วยผลแห่งสักการะนี้
ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาสมบัติอื่น แต่ในอนาคตกาล ขอข้าพระองค์
พึงได้ตำแหน่งนั้นในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เหมือน
ภิกษุที่พระองค์ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่ง ในวันสุดท้าย ๗ วัน
นับแต่วันนี้ พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตกาล ทรงเห็นว่า ความ
ปรารถนาของกุลบุตรนี้จักสำเร็จ จึงทรงพยากรณ์ว่า กุลบุตร
ผู้เจริญ ในที่สุดแห่งแสนกัปในอนาคต พระพุทธเจ้าพระนามว่า
โคดม จักทรงอุบัติขึ้น ท่านจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้จำแนก
อรรถแห่งคำที่ตรัสโดยสังเขปให้พิสดาร ในศาสนาของพระองค์
ดังนี้ทรงกระทำอนุโมทนาแล้วเสด็จกลับไป.

ฝ่ายกุลบุตรนั้นบำเพ็ญกุศลตลอดชีพแล้วเวียนว่ายในเทวดา
และมนุษย์ทั้งหลายแสนกัป ครั้นพระกัสสปพุทธเจ้าก็มาถือปฏิสนธิ
ในครอบครัวกรุงพาราณสี เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ก็ไป
ยังสถานทีสร้างเจดีย์ทอง จึงเอาอิฐทองคำแสนหนึ่งบูชา ตั้งความ
ปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สรีระของข้าพระองค์
จงมีวรรณะเพียงดังทองในที่ ๆ เกิดแล้วเกิด. ต่อแต่นั้น ก็การทำ
กุศลกรรมตราบเท่าชีวิต เวียนว่ายในเทวดาและมนุษย์พุทธันดร
หนึ่ง ครั้นพระทศพลของเราอุบัติ มาบังเกิดในเรือนแห่งปุโรหิต
ในกรุงอุชเชนี ในวันขนานนามท่าน มารดาบิดาปรึกษากันว่า
บุตรของเรามีสรีระมีผิวดังทอง คงจะถือเอาชื่อของคนมาแล้ว จึง
ขนานนามท่านว่า กาญจนมาณพ ดังนี้.

พอท่านโตขึ้นแล้วก็ศึกษาไตรเพท เมื่อบิดาวายชนม์แล้ว
ก็ได้ตำแหน่งปุโรหิตแทน โดยโคตรชื่อว่ากัจจายนะ พระเจ้าจันท-
ปิชโชตทรงประชุมอำมาตย์แล้วมีพระราชดำรัสว่า พระพุทธเจ้า
ทรงบังเกิดขึ้นในโลกแล้ว พวกเจ้าเป็นผู้สามารถจะทูลนำพระองค์
มาได้ ก็จงนำพระองค์มานะพ่อนะ อำมาตย์ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ
คนอื่นชื่อว่าเป็นผู้สามารถจะนำพระทศพลมาไม่มี อาจารย์กาญจน-
พราหมณ์เท่านั้นสามารถ ขอจงทรงส่งท่านไปเถิดพระเจ้าข้า
พระราชดำรัสเรียกให้กัจจายนะมาตรัสสั่งว่า พอลงไปยังสำนัก
ของพระทศพลเจ้า อ.ทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า เมื่อข้าพระองค์
ไปแล้วได้บวชก็จักไป พระราชดำรัสว่า เจ้าจะอย่างไรอย่างหนึ่ง
แล้วก็นำพระตถาคตมาชีพอ. กัจจายนอำมาตย์นั้นคิดว่า สำหรับ
ผู้ไปสำนักของพระพุทธเจ้าไม่จำเป็นต้องทำด้วยคนจำนวนมาก ๆ
จึงไปเพียง ๘ คน. ครั้งนั้นพระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่อำมาตย์
นั้น จบเทศนาท่านได้บรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้ง
ชนทั้ง ๘ คน พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า เออ ภิกษุโว
(ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุเถิด) ในขณะนั้นนั้นเที่ยว ทุก ๆ คนก็มี
ผมและหนวดหายไป ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ เป็น
ประดุจพระเถระ ๑๐๐ พรรษาฉะนั้น. พระเถระเมื่อกิจของคน
ถึงที่สุดแล้วไม่นั่งนิ่ง กล่าวสรรเสริญการเสด็จไปกรุงอุชเชนี
ถวายพระศาสดาเหมือนพระกาฬทายีเถระ พระศาสดาสดับคำ
ของท่านแล้วทรงทราบว่ พระกัจจายนะย่อมหวังการไปของเรา
ในชาติภูมิของตน แต่ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอาศัยเหตุ
อันหนึ่ง จึงไม่เสด็จไปสู่ที่ที่ไม่สมควรเสด็จ. เพราะฉะนั้นจึงตรัสกะ

พระเถระว่า ภิกษุ ท่านนั้นแหละจงไป เมื่อท่านไปแล้ว พระราชา
จักรทรวงล้อมใส พระเถระคิดว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ตรัสเป็น
คำสอง ดังนี้จึงถวายบังคมพระตถาคต ไปกรุงอุชเชนีพร้อมกับ
ภิกษุทั้ง ๗ รูปที่มาพร้อมกับท่านนั้นแหละ ในระหว่างทางภิกษุ
เหล่านั้นได้เที่ยวบิณฑบาตในนิคมชื่อว่า นาลินิคม.

ในนิคมเมื่อนั้น มีธิดาเศรษฐี ๒ คน คนหนึ่งเกิดในตระกูล
เก่าแก่เสียใจ เมื่อมารดาบิดาล่วงไปแล้ว ก็อาศัยเป็นนางนมเลี้ยง
ชีพ. แต่อัธยาของเธอบึกบึน ผมยวเกินคนอื่น ๆ, ในนิคมนั้น
นั้นแหละ ยังมีธิดาของตระกูลอิศรเศรษฐีอีกคนหนึ่ง เป็นคนไม่มีผม
เมื่อก่อนนั้นมาเมื่อนางจะกล่าวว่า ขอให้นาง (ผมตก) ส่งไปให้
ฉันจักให้ทรัพย์ ๑๐๐ หนึ่ง หรือ ๑,๐๐๐ หนึ่งแก่เธอ ก็ให้เขานำ
ผมมาไม่ได้ ก็ในวันนั้น ธิดาเศรษฐีนั้นเห็นพระมหากัจจายนเถระ
มีภิกษุ ๗ รูปเป็นบริวาร เดินมามีบาตรเปล่า คิดว่าภิกษุผู้เป็น
เผ่าพันธุ์พราหมณ์รูปหนึ่ง มีผิวดังทองรูปนี้เดินไปบาตรเปล่า
ทรัพย์อย่างอื่นของเราก็ไม่มี แต่ว่าธิดาเศรษฐีบ้านโน้น (เคย)
ส่ง (คน) มาเพื่อต้องการผมนี้ ตอนนี้เราอาจถวายไทยธรรมแก่
พระเถระได้ด้วยทรัพย์ที่เกิดจากที่ได้ค่าผมนี้ ดังนี้จึงส่งสาวใช้
ไปนิมนต์พระเถระทั้งหลายให้นั่งภายในเรือน พอพระเถระนั่งแล้ว
(นาง) ก็เข้าห้องตัดผมของตน กล่าวว่า แน่แม่ จงเอาผมเหล่านี้
ให้แก่ธิดาเศรษฐีบ้านโน้น แล้วเอาของที่นางให้มา เราจะถวาย
บิณฑบาตแก่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย. สาวใช้เอาหลังมือเช็ดน้ำตา
เอามือข้างหนึ่งกุมเนื้อตรงหัวใจปกปิดไว้ในสำนักพระเถระทั้งหลาย
ถือผมนั้นไปยังสำนักของธิดาเศรษฐี. ธรรมดาขึ้นชื่อว่าของที่ขาย

แม้มีสาระ (ราคา) เข้าของนำไปให้เอง ก็ไม่ทำให้เกิดความเกรงใจ. ฉะนั้น ธิดาเศรษฐีจึงคิดว่า เมื่อก่อนเราไม่อาจจะให้นำผมเหล่านี้ มาได้ด้วยทรัพย์เป็นอันมาก แต่บัดนี้ตั้งแต่เวลาตัดออกแล้ว ก็ไม่ได้ ตามราคาเดิม จึงกล่าวกะสาวใช้ว่า เมื่อก่อนฉันไม่อาจให้นำผมไป แม้ด้วยทรัพย์เป็นอันมาก แต่ผมนี้นำไปที่ไหน ๆ ก็ได้ ไม่ใช่ผมของ คนเป็น มีราคาแค่ ๘ กหาปณะ จึงให้ไป ๘ กหาปณะเท่านั้น สาวใช้ นำกหาปณะไปมอบให้แก่ธิดาเศรษฐี. ธิดาเศรษฐีก็จัดบิณฑบาต แต่ละที่ ให้มีค่าที่ละกหาปณะหนึ่ง ๆ ให้ถวายแด่พระเถระทั้งหลาย แล้ว. พระเถระรำพึงแล้ว เห็นอุปนิสัยของธิดาเศรษฐี จึงถามว่า ธิดาเศรษฐีไปไหนะ สาวใช้ตอบว่า อยู่ในห้องเจ้าคะ พระเถระว่า จงไปเรียกนางมาซิ. พระเถระพูดครั้งเดียวนางมาด้วยความเคารพ ในพระเถระ ใหว่พระเถระแล้วเกิดศรัทธาอย่างแรง บิณฑบาต ที่ตั้งไว้ในเขตอันบริสุทธิ์ ย่อมให้วิบากในปัจจุบันชาติทีเดียว เพราะ ฉะนั้น พร้อมกับการใหว่พระเถระ ผมทั้งหลายจึงกลับมาตั้งอยู่เป็น ปกติ.

ฝ่ายพระเถระทั้งหลายถือเอาบิณฑบาตนั้นเหาะขึ้นไปทั้งที่ ธิดาเศรษฐีเห็น ก็ลงพระราชอุทานชื่ออุทธยานกัญจนะ คนเฝ้า พระราชอุทานเห็นพระเถระนั้นแล้วจึงไปเข้าเฝ้าพระราชา กราบ ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระคุณเจ้าภักจายนะปุโรหิตของเราบวช แล้วกลับมายังอุทธยานแล้วพระเจ้าข้า พระเจ้าจันทปัสโชตจึงเสด็จ ไปยังอุทธยาน ใหว่พระเถระผู้กระทำการกตัญญูแล้วด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง ตรัสถามว่า ท่านเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนละ พระเถระทูลว่า พระองค์

มิได้เสด็จมาเอง ทรงส่งอาตมะมา มหาบพิตร พระราชาตรัสถามว่า
ท่านผู้เจริญ วันนี้พระคุณเจ้าได้ศึกษา ณ ที่ไหน พระเถระทูล
บอกเรื่องที่ทำให้โดยยากที่ธิดาเศรษฐีกระทำทุกอย่างให้
พระราชาทรงทราบ ตามถ้อยคำควรแก่ที่ตรัสถาม พระราชา
ตรัสให้จัดแจงที่อยู่แก่พระเถระแล้วนิมนต์พระเถระไปยังนิเวศน์
แล้วรับสั่งให้ไปนำธิดาเศรษฐีมาตั้งไว้ในตำแหน่งอักรมเหสีแล้ว
ก็การไต่ยศในปัจจุบันชาติได้มีแล้วแก่หญิงนี้ จำเดิมแต่นั้นพระราชา
ทรงกระทำสักการะใหญ่แก่พระเถระ มหาชนเลื่อมใสในธรรมกถา
ของพระเถระ บวชในสำนักของพระเถระ จำเดิมแต่กาลนั้น ท้าว
พระนครก็รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาวพัตร์เป็นอันเดียวกัน กลาคกล้า
ไปด้วยหมู่ฤาษี ฝ่ายพระเทวินั้นทรงครรถ์ พอล่วงทศมาสก็ประสูติ
พระโอรส ในวันถวายพระนามโอรสนั้น พระญาติทั้งหลายถวาย
พระนามของเศรษฐีผู้เป็นตาว่า โคपालกุมาร. พระมารดาก็มี
พระนามว่า โคपालมารดาเทวี ตามชื่อของพระโอรส พระนาง
ทรงเลื่อมใสในพระเถระอย่างยิ่ง ขอพระราชานุญาตสร้างวิหาร
ถวายพระเถระในกัญจนราชอุทยาน. พระเถระยังชาวอุชเชนี
ให้เลื่อมใสแล้ว ไปเฝ้าพระศาสดาอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาภายหลัง
พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร ทรงการทำพระสูตร
๓ สูตร เหล่านี้คือ มรุษิณทิกสูตร, กัจจายนเปยยาลสูตร, ปราณ-
สูตร ให้เป็นอรรณูปัตติเหตุ แล้วทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่ง
เป็นยอดของเหล่าภิกษุ ผู้จำแนกอรรณแห่งพระดำรัสที่ทรงตรัส
โดยย่อให้พิสดารแล้ว.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑๐

จบวรรคที่ ๑๐

วรรคที่ ๒

อรรถกถาสูตที่ ๑-๒

ประวัติพระจุลปัลลुकเถระ และพระมหาปัลลुकเถระ

วรรคที่ ๒ สูตที่ ๑ พิงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า มโนมยํ ความว่า กายที่บังเกิดขึ้นด้วยใจ ในอากาศสถาน ที่ตรัสไว้ว่า "เข้าไปหาแล้วด้วยมโนมยิตฺถิทางกาย" ชื่อว่ากาย-มโนมย. กายที่บังเกิดขึ้นด้วยใจในอากาศสถานทีกล่าวไว้ว่า ย่อมเข้าถึงกายอื่นสำเร็จด้วยใจอย่างใดอย่างหนึ่ง" ก็ชื่อว่ากายมโนมย. ในที่นี้ ประสงค์เอากายมโนมยนี้.

ในกายทั้ง ๒ อย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อทำมโนมย-กายให้เกิดขึ้น ก็ทำให้เกิดขึ้น ๓ บ้าง ๔ บ้าง แต่ทำคนมากให้บังเกิดเป็นเหมือนคนเดียวกันไม่ได้, ชื่อว่ากระทำกรรมได้อย่างเดียวกันนั้น. ส่วนพระเถระชื่อว่าจุลปัลลุก นิมิตพระ ๑,๐๐๐ รูป ได้ด้วยอาวัชชนะเดียว แต่กระทำแก่ ๒ คนให้เสมือนเป็นคน ๆ เดียวกันไม่ได้ ชื่อว่ากระทำกรรมอย่างเดียวกันไม่ได้. เพราะฉะนั้น ท่านชื่อว่า เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้รมิตมโนมยกาย. พระจุลปัลลุก นับว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุ คือภิกษุผู้ฉลาดในเจโตวิวิฏฐะ. ส่วนพระมหาปัลลุกเถระท่านกล่าวว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ฉลาดในปัญญาวิวิฏฐะ. บรรดาทั้งสองรูปนั้น พระจุลปัลลุกเถระท่านกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาดในเจโตวิวิฏฐะ เพราะได้รู้ปาวจรฉาน ๔. พระมหาปัลลุกเถระท่านกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาดในปัญญาวิวิฏฐะ

เพราะเป็นผู้ฉลาดในสมาบัติ. พระมหาปัสสวก ชื่อว่า ผู้ฉลาดใน
ปัญญาวិวิภูชะ เพราะเป็นผู้ฉลาดในวิปัสสนา อนึ่ง ในภิกษุ ๒ รูปนี้
รูปหนึ่งฉลาดในลักษณะสมาธิ รูปหนึ่งฉลาดในลักษณะแห่งวิปัสสนา
อนึ่ง รูปหนึ่งฉลาดในการหยั่งลงสมาธิ รูปหนึ่งฉลาดในการหยั่ง
ลงสู่วิปัสสนา อีกนัยหนึ่ง ใน ๒ รูปนี้ รูปหนึ่งฉลาดในการย่อองค์
รูปหนึ่งฉลาดในการย่ออารมณ์ อีกนัยหนึ่ง องค์หนึ่งฉลาดในการ
กำหนดองค์ องค์หนึ่งฉลาดในการกำหนดอารมณ์ พึงการทำการ
ประกอบความในภิกษุ ๒ รูปนี้ ด้วยประการดังกล่าวมานี้ อีก
อย่างหนึ่ง พระจุลปัสสวกเถระ เป็นผู้ได้รับอุปวาจรมาน ออกจาก
องค์ฌานแล้วบรรลุพระอรหัต ฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในเจโต-
วิวิภูชะ พระมหาปัสสวกเป็นผู้ได้รับอุปวาจรมาน ออกจากองค์ฌาน
แล้วบรรลุพระอรหัต ฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในปัญญาวิวิภูชะ
พระเถระทั้ง ๒ รูปที่มีชื่อว่า **ปัสสวกะ** เพราะท่านเกิดที่หนทาง
ทั้งสองรูปนั้น รูปที่เกิดก่อนชื่อว่า **มหาปัสสวกะ** อีกรูปหนึ่งชื่อว่า
จุลปัสสวกะ ก็ในปัญหากรรมของพระเถระทั้ง ๒ รูปนี้ มีเรื่อง
ที่จะกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้

ก็ในอดีตกาลครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ มีกุกุมพี
๒ พี่น้อง เป็นชาวเมืองหงสวดี เลื่อมใสในพระศาสนาไปฟังธรรม
สำนักพระศาสดาเป็นนิตย์. ในกุกุมพี ๒ พี่น้องนั้น วันหนึ่งน้องชาย
เห็นพระศาสดาสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ ไว้ใน
ตำแหน่งเอตทัคคะว่า ภิกษุรูปนี้เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้เนรมิต-
กายมโนมัย และเป็นผู้ฉลาดในเจโตวิวิภูชะในศาสนาของเรา จึง
คิดว่า น่าอัศจรรย์หนอ ภิกษุนี้เป็นคนเดียวทำ ๒ องค์ให้บริบูรณ์

เที่ยวไปได้ แม้เราก็ควรเป็นผู้บำเพ็ญมืองค์ ๒ เที่ยวไปในศาสนา.
ของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต ดังนี้ เขาจึงนิมนต์พระศาสดา
ถวายมหาทานโดยนัยก่อนนั้นแล แล้วทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ภิกษุที่พระองค์สถาปนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็น
ยอดในศาสนาของพระองค์ ด้วยองค์มโนมัย และด้วยความเป็น
ผู้ฉลาดในเจโตวิวัฏฐะ ในที่สุดแห่งวัน ๗ แต่ นี้ แม้ข้าพระองค์ก็
พึงเป็นผู้บำเพ็ญมืองค์ ๒ บริบูรณ์เหมือนภิกษุนั้น ด้วยผลแห่งกรรม
อันเป็นอธิการนี้เถิด พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตก็ทรงเห็นว่า
ความปรารถนาของท่านจะสำเร็จโดยหาอันตรายมิได้ ทรงพยากรณ์ว่า
ในอนาคตในที่สุดแห่งแสนกัป พระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ
จักทรงอุบัติขึ้น พระองค์จักสถาปนาเธอไว้ในฐานะ ๒ นี้ ดังนี้
ทรงกระทำอนุโมทนา แล้วเสด็จกลับไป.

แม้พี่ชายของท่านในวันหนึ่ง เห็นพระศาสดาทรงสถาปนา
ภิกษุผู้ฉลาดในปัญญาวิวัฏฐะไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะก็กระทำ
บุญกุศลเหมือนอย่างนั้น การทำความปรารถนาแล้ว แม้พระ-
ศาสดาก็ทรงพยากรณ์ท่านแล้ว. ทั้ง ๒ พี่น้องนั้นเมื่อพระศาสดา
ยังทรงพระชนม์อยู่กระทำกุศลกรรมแล้ว เมื่อเวลาพระศาสดา
ปรินิพพานแล้ว ได้บูชาด้วยทองที่พระเจดีย์บรรจุพระสรีระ จูติ
จากภพนั้นแล้วไปบังเกิดในเทวโลก เมื่อ ๒ พี่น้องเวียนว่ายอยู่ใน
เทวดาและมนุษย์ล่วงไปถึงแสนกัป ในชนทั้ง ๒ นั้น ข้าพเจ้าจะไม่
กล่าวถึงคุณกรรมที่มหาปัญญะกระทำไว้ในระหว่าง ๆ ส่วน
จุลปัญญะออกบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
กัสสป เจริญโอสถกสิณล่วงไป ๒๐,๐๐๐ ปี ไปบังเกิดในสวรรค์

ครั้งภายหลังพระศาสดาของเราทรงบรรลุพระอภิธรรมโพธิญาณ
ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐแล้วทรงอาศัยกรุงราชคฤห์
ประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร ควรจะกล่าวถึงความบังเกิดของ
ชนทั้ง ๒ นั้น.

ได้ยินว่า กุลธิดาของชนเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ การทำการ
ลักลอบกับทาสของตนเอง แล้วคิดว่า หากคนอื่น ๆ รู้กรรมนี้
ของเราก็กลัวกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่อาจอยู่ในที่นี่ได้ ถ้าหากว่า
มารดาบิดาของเรารู้ความผิดอันนี้ จักกระทำเราให้เป็นชิ้นเล็ก
ชิ้นน้อย จำเราจะไปอยู่ต่างถิ่นกันเถิด จัดถือเอาแต่ของสำคัญติดมือ
ไปได้แล้วพากันออกทางประตูใหญ่ ไปอยู่ยังที่ ๆ ไม่มีคนอื่นรู้จัก
เถิด คนทั้ง ๒ ก็พากันออกไป เมื่อชนทั้ง ๒ นั้นอยู่ในที่แห่งหนึ่ง
อาศัยความอยู่ร่วมกัน นางก็ตั้งครรภ์แล้ว พอครรภ์แก่จัดนางจึง
ปรึกษากับสามีว่า ครรภ์เราแก่มากแล้ว ธรรมดาการคลอดใน
ที่ที่ไม่มีญาติเฝ้าพันธุเป็นความลำบากแก่เราทั้งสองแท้จริง เราไป
เรือนสกุลกันเถอะ สามีพูดผลัดว่า วันนี้จะไป พรุ่งนี้ค่อยไป จน
ล่วงไปหลายวัน นางจึงคิดว่า ผู้นี้เป็นคนโง่ไม่กล้าไปหรือไม่ไป
ก็ช่าง เราควรไป เมื่อสามีออกจากบ้านไปก็เก็บข้าวของไว้ใน
เรือน บอกแก่คนอยู่บ้านติดกันว่า ในรูปเรือนสกุลแล้วก็ออกเดิน
ทาง ที่นั้น บุรุษนั้นกลับมาเรือนไม่เห็นนาง ถามคนคู้้นเคยกันทราบ
ว่า ไปเรือนสกุลจึงรีบติดตามไปทันกันในระหว่างทาง นางก็คลอด
บุตรในที่นั้นนั่นเอง บุรุษนั้นถามว่า นี้อะไรนางผู้เจริญ นางตอบว่า
นายลูกเกิดคนหนึ่งแล้ว บุรุษนั้นถามว่าบัดนี้เราจะทำอย่างไร
นางกล่าวว่า เราจะไปเรือนสกุลเพื่อประโยชน์แก่การใด การนั้น

สำเร็จแล้วในระหว่าง เราไปที่นั่นแล้วจะทำอะไรได้ กลับกันเกิด
สองสามีภรรยาที่มีใจตรงกันจึงกลับ ก็สองสามีภรรยาตั้งชื่อ
บุตรว่า ปันธุกะ เพราะทารกนั้นเกิดที่หนทาง อีกไม่นานนัก นาง
ก็ตั้งครรภ์บุตรอีกคนหนึ่ง เรื่องทั้งหมดฟังกล่าวให้พิสดารโดยนัย
ก่อนนั้นเทียว. เขาตั้งชื่อบุตรที่เกิดก่อนว่า มหาปันธุก บุตรที่เกิด
ทีหลังว่า จุลปันธุก เพราะทารกทั้งสองนั้นเกิดที่หนทาง คนทั้งสอง
นั้นพาทารกทั้งสองไปยังที่อยู่ของตนตามเดิม.

เมื่อชนเหล่านั้นอยู่ในที่นั้น เด็กมหาปันธุกจะได้ยินเด็กอื่น ๆ
เรียก อา ลุง ปู่ ย่า จึงถามมารดาว่า แม่จ๋า เด็กอื่น ๆ เรียกปู่
เรียกย่า ก็ญาติของพวกเขาในที่นี้ไม่มีบ้างหรือ นางตอบว่า จริงสิ
ลูก ญาติของเราในที่นี้ไม่มีดอก แต่ในกรุงราชคฤห์ตาของเจ้าชื่อ
ชนเศรษฐี ในกรุงราชคฤห์นั้นมีญาติของเจ้าเป็นอันมาก เพราะ
เหตุไรเราจึงไม่ไปกัน ในกรุงราชคฤห์นั้นละแม่ นางมิได้เล่าเหตุ
ที่ตนมาแก่บุตร เมื่อบุตรพูดบ่อย ๆ จึงบอกสามีว่า เด็ก ๆ เหล่านี้
รบเร้าเหลือเกิน พ่อแม่ของเราเห็นแล้วจักกินเนื้อหรือ มาเถอะ
เราจะไปซื้อสุกลตายายแก่เด็ก ๆ สามีกล่าวว่า มันไม่อาจเผชิญ
หน้าได้ แต่ว่าจักพาไปได้ นางกล่าวว่า ดีละนาย เราควรให้เด็ก ๆ
เห็นตระกูลตาด้วยอุบายอย่างหนึ่ง จึงควร ทั้งสองคนจึงพาทารก
ไปจนถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ พักที่ศาลาแห่งหนึ่งใกล้ประตู
บุตร มารดาเด็กส่งข่าวไปบอกแก่มารดาบิดาว่า พาเด็ก ๒ คนมา
สัตว์ที่เวียนว่ายอยู่ในสงสารวัฏชื่อว่าไม่เป็นบุตรจะไม่เป็นธิดา
กันไม่มี มารดาบิดานั้นได้ฟังข่าวแล้วส่งคำตอบไปว่า คนทั้งสองมี
ความผิดต่อเรามาก ไม่อาจอยู่ในสายตาของเราได้ ทั้ง ๒ คน

จงถือเอาทรัพย์ที่มีประมาณเท่านี้ไปอยู่ยังสถานที่ที่เป็นผาสุกเถิด
แต่จงส่งเด็ก ๆ มาให้เรา ธิดาเศรษฐีรับเอาทรัพย์ที่มารดาบิดา
ส่งไปแล้วมอบเด็กทั้ง ๒ ไว้ในมือทูตที่มาแล้วนั้นแล เด็กทั้ง ๒
นั้นเติบโตอยู่ในตระกูลของตา

ในที่นี้ทั้งสองนั้น จุลลปັນธุกะยังเด็กเกินไป ส่วนมหาปັນธุกะ
ไปฟังธรรมกถาของพระทศพลพร้อมกับตา เมื่อเขาฟังธรรมต่อ
พระพักตร์พระศาสดาอยู่เป็นประจำ จิตก็น้อมไปในบรรพชา
เขาพูดกับตาว่า ถ้าตาอนุญาต หลานจะออกบวช ตากล่าวว่า
อะไรพ่อ การบรรพชาของเจ้าผู้ออกบวชแล้ว เป็นความเจริญ
ทั้งแก่เราแลทั้งแก่โลกทั้งสิ้น ถ้าเจ้าสามารถที่จะบวชเถิดพ่อ ดังนี้
รับคำแล้วพากันไปยังสำนักพระศาสดา พระศาสดาตรัสว่า มหา-
เศรษฐี ท่านได้ทารกแล้วหรือ ศ.พระเจ้าข้า ทารกผู้นี้เป็นหลาน
ของข้าพระองค์ เขาบอกว่าจะบวชในสำนักของพระองค์ พระศาสดา
จึงตรัสมอบภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่งว่า เธอจงให้ทารก
นี้บวชเถิด พระเถระบอกตจปัญจกัมมัญฐานแก่ทารกนั้นแล้ว
ให้บรรพชาแล้ว ท่านเรียนพระพุทธรวจนะได้มาก มีพรรษาครบ
แล้วก็อุปสมบท ครั้นอุปสมบทแล้วก็กระทำกิจกรรมในความใส่ใจ
โดยอุบายอันแยบคาย จนได้รูปาวจรฉาน ๔ ออกจากองค์ฉาน
แล้วได้บรรลุพระอรหัต คังนั้น ท่านจึงเป็นยอดของบรรดาภิกษุ
ผู้ฉลาดในปัญญาวิภูษะ.

ท่านยังอยู่ด้วยความสุขในฉาน ความสุขในมรรค ความสุข
ในนิพพาน จึงคิดว่า เราอาจให้ความสุขชนิดนี้แก่จุลลปັນธุกะได้ไหม

หนอ แต่นั่นจึงไปยังสำนักของเศรษฐีผู้เป็นตา กล่าวว่ ท่านมหาเศรษฐี ถ้าโยมอนุญาต อาตมะจะให้จุลปัลลวะบวช เศรษฐีกล่าวว่า จงให้บวชเถิดท่าน พระเถระให้จุลปัลลวะบวชแล้วให้ตั้งอยู่ในศีล ๑๐ สามเณรจุลปัลลวะเรียนคถาในสำนักของพระพี่ชายว่าดังนี้..

ปทุมัม ยถา โลกนุทฺ ํ สุกนุทฺ ํ

ปาโตะ สียา มุจฺจลุมวิทฺตคณฺ ํ

องฺคิรตฺ ํ ปสฺส วิโรจมานํ

ตปฺนตฺมาทิจฺจมิวฺตฺลิกฺเข.

เชิญท่านดูพระอังคีรส ผู้รุ่งเรืองอยู่

ดูพระอาทิตย์ส่องแสงอยู่ในอากาศ

เหมือนดอกปทุมวิเศษชื่อโลกนุท

มีกลิ่นหอมบานอยู่แต่เข้าไม่ปราศจากกลิ่นฉะนั้น.

บทที่ท่านเรียน ๆ ไว้แล้ว ก็หายไปเมื่อมาเรียนบทที่สูง ๆ ขึ้นไป ท่านพยายามเรียนคถาเนื่ออย่างเดียวเวลาก็ล่วงไปถึง ๔ เดือน ครานั้น พระมหาปัลลวะกล่าวกะท่านว่า ปัลลวะเธอเป็นอภัพ ในศาสนานี้ เธอจำคถาแม้บทเดียวก็ไม่ได้เป็นเวลาถึง ๔ เดือน เธอจะทำกิจของบรรพชิตให้สำเร็จได้อย่างไร เธอจงออกไปจากที่นี่เสีย ท่านถูกพระเถระจับไล่จึงไปอื่นร้องให้อยู่ ณ ท้ายพระวิหาร.

สมัยนั้น พระศาสดาทรงเข้าอาศัยกรุงราชคฤห์ประทับ อยู่ในชีวกัมพวันสวนมะม่วงของหมอชีวก ขณะนั้นหมอชีวกใช้ บุรุษไปทูลนิมนต์พระศาสดากับภิกษุ ๕๐๐ รูป และสมัยนั้น พระมหาปัลลวะเป็นเจ้าหน้าที่แจกอาหาร เมื่อบุรุษนั้นกล่าวนิมนต์ว่า

ท่านขอรับ ขอนิมนต์พระภิกษุ ๕๐๐ รูป ท่านก็กล่าวว่า ฉันรับ
สำหรับภิกษุที่เหลือเว้นพระจุลป็นฐกะ พระจุลป็นฐกะได้ฟัง
คำนั้นก็โหม่นสเหลือประมาณ พระศาสดาทรงเห็นพระจุลป็นฐกะ
ร้องไห้อยู่ ทรงดำริว่า จุลป็นฐกะเมื่อเราไปจักตรัสรู้ จึงเสด็จ
ไปแสดงพระองค์ในที่ที่ไม่ไกลแล้วตรัสว่า ป็นฐกะ เธอร้องไห้
ทำไม

ป.พี่ชายขับไล่ข้าพระองค์พระเจ้าข้า

พ.ป็นฐกะ พี่ชายของเธอไม่มีอาศยานุสขญาณสำหรับ
บุคคลอื่น เธอชื่อว่าพุทฺธเวไนยบุคคล ดังนี้ ทรงบรรดาฤทธิมอผ้า
ชิ้นเล็ก ๆ ที่สะอาดผืนหนึ่งประทานตรัสว่า ป็นฐกะ เธอจงเอา
ผ้าผืนนี้ภาวนาว่า รัชฺหรณฺ รัชฺหรณฺ ดังนี้.

ท่านนั่งเอามือค้ำผ้าท่อนเล็กที่พระศาสดาประทานนั้น
ภาวนาว่า รัชฺหรณฺ รัชฺหรณฺ เมื่อท่านลบกผ้าอยู่ (เช่นนั้น) ผ้าผืน
นั้นก็เศร้าหมอง เมื่อท่านลูบค้ำอยู่บ่อย ๆ ก็กลายเป็นเหมือนผ้า
เช็ดหม้อข้าว ท่านอาศัยความแก่กล้าแห่งญาณ เริ่มตั้งความสิ้นไป
และความเสื่อมไปในผ้านั้น คิดว่า ท่อนผ้านี้โดยปกติสะอาดบริสุทธิ์
เพราะอาศัยอุปาทินนกลรริระ จึงเศร้าหมอง แม้จิตนี้ก็มีคติเป็น
อย่างนี้เหมือนกัน แล้วเจริญสมาธิกระทำรูปาวจรฌาน ๔ ให้ปรากฏ
บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาแล้ว ท่านเป็นผู้ได้ฉานด้วย
มโนมยิตินั่นเอง สามารถทำคนคนเดียวเป็นหลายคนได้ หลายคน
ก็สามารถทำให้เป็นคนเดียวได้ ก็พระไตรปิฎกและอภิญา ๖
มาถึงท่านพร้อมกับพระอรหัตมรรคนั้นแหละ

วันรุ่งขึ้น พระศาสดาเสด็จไปพร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ ประทับ
นั่งในนิวาส์ของหมอชีวก ส่วนพระจูลลปัญฐกะไม่ได้ไปเพราะคน
ไม่ได้รับนิมนต์นั่นเอง ชีวกเริ่มถวายเป็นยา พระศาสดาทรงเอา
พระหัตถ์ปิดบาตร หมอชีวกทูลถามว่า เพราะเหตุไร พระองค์
จึงไม่ทรงรับพระเจ้าข้า ตรัสว่า ยังมีภิกษุอีกรูปหนึ่งในวิหาร ชีวก
หมอชีวกจึงส่งบุรุษไปว่า พนาย จงไปนิมนต์พระคุณเจ้าที่อยู่ในวิหาร
มาที แม้พระจูลลปัญฐกะเถระเนรมิตภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปในเวลาใกล้
ที่บุรุษนั้นมาถึง ทำไม่ให้เป็นเหมือนกันแม้สักองค์เดียว องค์หนึ่ง ๆ
กระทำกิจของสมณะเป็นต้นว่า กะจิรวรไม่เหมือนกับองค์อื่น ๆ บุรุษ
นั้น เห็นภิกษุมีมากในวิหารจึงกลับไปบอกหมอชีวกว่า นายท่าน
ภิกษุในวิหารนี้มีมากผมไม่รู้จักพระคุณท่านที่จะพึงนิมนต์มาจาก
วิหารนั้น หมอชีวกจึงทูลถามพระศาสดาว่า ภิกษุอยู่ในวิหาร
ชื่อไร พระเจ้าข้า

พ.ชื่อจูลลปัญฐกะ ชีวก

หมอชีวกกล่าวกะบุรุษนั้นว่า ไปเถิดพนาย จงไปถามว่า
องค์ไหนชื่อจูลลปัญฐกะ แล้วนำมา

บุรุษนั้นกลับมายังวิหาร ถามว่า องค์ไหนชื่อจูลลปัญฐกะ
ขอรับ กล่าวว่ เราชื่อจูลลปัญฐกะ เราชื่อจูลลปัญฐกะ ทั้ง ๑,๐๐๐
รูป. บุรุษนั้นกลับไปบอกหมอชีวกอีกว่า ภิกษุประมาณ ๑,๐๐๐ รูป
ทุกองค์บอกว่า เราชื่อจูลลปัญฐกะ เราชื่อจูลลปัญฐกะ ข้าพเจ้า
ไม่ทราบว่า จูลลปัญฐกะองค์ไหนที่ท่านให้นิมนต์ หมอชีวกทราบได้
โดยนัยว่า ภิกษุมีฤทธิ์เพราะแทงตลอดคตัสสจะแล้วจึงกล่าวว่ เจ้า

จงจับที่ชายจีวรภิกษุองค์ที่กล่าวก่อน บุรุษนั้นไปวิหารกระทำ
อย่างนั้นแล้ว ในทันใดนั้น ภิกษุประมาณ ๑,๐๐๐ รูป ก็อันตรธาน
ไป บุรุษนั้นพาพระเถระมาแล้ว พระศาสดาจึงทรงรับข้าวยาकु
ในขณะนั้น.

เมื่อพระทศพลการทำภักติกเสร็จแล้ว เสด็จกลับพระวิหาร
เกิดการสนทนากันขึ้นในธรรมสภาว่า ธรรมดาพระพุทเจ้าทั้งหลาย
ใหญ่ถึงเพียงนั้นหนอ ทรงกระทำภิกษุผู้ไม่อาจจำคาถาคาถาหนึ่ง
ได้ตลอด ๔ เดือนให้เป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ได้ พระศาสดาทรง
ทราบวารจิตของภิกษุเหล่านั้น ประทับนั่งเหนืออาสนะที่เขาจัด
ไว้แล้วตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอพูดอะไรกัน

ภ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์มิได้กล่าว
เรื่องอะไร ๆ อื่น กล่าวแต่คุณของพระองค์เท่านั้นว่า พระจุลปิณธุกะ
ได้ลาภใหม่แต่สำนักของพระองค์ ดังนี้

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จุลปิณธุกะนี้ทำตามโอวาทของเรา
แล้วได้ความเป็นทายาททางโลกุตตระ ในบัดนี้ยังไม่ทำอสังวรย์
แม้ในอดีตเธอกระทำตามโอวาทของเราผู้ตั้งอยู่ในญาณยังไม่แก่กล้า
ก็ได้อาณาทายาททางโลกิยะแล้ว

ภิกษุทั้งหลายจึงทูลวิงวอนว่า เมื่อไรพระเจ้าข้า พระศาสดา
ทรงนำอดีตนิทานมาแสดงแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลพระราชานามว่า
พรหมทัต ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี, สมัยนั้นบัณฑิตชื่อ
จุกกเศรษฐีเป็นคนฉลาดรู้นimitทั้งปวง วันหนึ่งกำลังเดินไปเฝ้า

พระราชา เห็นหนูดาย (ตัวหนึ่ง) ในระหว่างทาง จึงกำหนดนักษัตร
ในขณะนั้นแล้วกล่าวคำนี้ว่า กุลบุตรผู้มีดวงตามิปัญญาสามารถ
เอาหนูนี้ไปเลี้ยงภรรยาและจัดการงานได้ กุลบุตรเจริญใจคนหนึ่ง
ฟังคำเศรษฐีนั้นแล้วคิดว่า ผู้นี้ไม่รู้คงไม่ ดังนี้จึงเอาหนูไปให้
ที่ร้านตลาดแห่งหนึ่ง เพื่อเลี้ยงแมว ได้ทรัพย์กาคณิกหนึ่ง แล้วซื้อ
น้ำอ้อยด้วยทรัพย์กาคณิกหนึ่งนั้น เอามือโอบหนึ่งใส่น้ำดื่มไป เห็น
ช่างจัดดอกไม้เดินมาแต่ปากก็ให้ช้อนน้ำอ้อยหน่อยหนึ่งแล้วเอากะบาย
ตักน้ำดื่มให้ ช่างดอกไม้เหล่านั้นให้ดอกไม้แก่บุรุษนั้นคนละกำ
แม้ในวันรุ่งขึ้นเขาเอาดอกไม้เหล่านั้นไปช้อนน้ำอ้อยและหมอน้ำดื่ม
แล้วไปยังสวนดอกไม้ที่นั่นแหละ วันนั้น ช่างดอกไม้ก็ให้ดอกไม้
ที่ตนเก็บไปครึ่งหนึ่งแล้วแก่เขาแล้วก็ไป ล่วงไปไม่นานนักเขาได้
ทรัพย์นับได้ถึง ๘ กหาปณะโดยอุบายนี้ ในวันที่มีลมและฝน
(ตกหนัก) วันหนึ่ง เขากระทำไม้ที่ล้มแล้วให้เป็นกอง จึงได้ทรัพย์
อีก ๑๖ กหาปณะจากนายช่างหม้อหลวง เขาเมื่อได้ทรัพย์เกิดขึ้น
ถึง ๒๔ กหาปณะแล้วคิดว่า อุบายนี้มีประโยชน์แก่เรา จึงตั้งหม้อ
น้ำดื่มไว้หม้อหนึ่งในที่ไม่ไกลแต่ประตูเมือง เอาน้ำดื่มเลี้ยงคนตัดหญ้า
๕๐๐ คน คนตัดหญ้าเหล่านั้นพูดกันว่า สหาย ท่านมีอุปการะมาก
แก่พวกเรา พวกเราจะทำอะไรแก่ท่านได้บ้าง บุรุษนั้นตอบว่า
เมื่อมีกิจเกิดขึ้นจึงกระทำแก่ข้าพเจ้าเถิด เทียวไปทางโน้นทางนี้
กระทำการผูกมิตรกับคนทำงานทางบกและคนทำงานทางน้ำ คน
ทำงานทางบกบอกแก่เขาว่า พรุ่งนี้พ่อค้าม้าจะนำม้า ๕๐๐ ตัว
มายังเมืองนี้ เขาได้ฟังคำนั้นแล้วให้สัญญาแก่คนตัดหญ้าให้การทำ
พ่อนหญ้าแต่ละพ่อน ๆ ให้เป็น ๒ เท่าแล้วนำมา ครั้นเวลา

ทั้งหลายมาพักในเมืองแล้ว (เขา) ก็มานั่งทำพอนหญ้า ๑,๐๐๐ พอน
กองไว้ใกล้ประตูค่านใน พ่อค้ามีหาหญ้าสดให้ม้าทั่วเมืองไม่ได้
ต้องให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่บุรุษนั้นซื้อหญ้านั้นไป จากนั้นล่วงไป
๒ - ๓ วันสหายที่ทำงานทางทะเลมาบอกว่าจะมีเรือใหญ่เข้าจอดท่า
บุรุษนั้นคิดว่า อุบายนี้มี จึงเอาทรัพย์ ๘ กหาปณะเช่ารถที่พร้อม
ด้วยเครื่องใช้ทุกชนิดไปยังท่าจอดเรือ ทำสัญญากับนายท่า ประทับ
นิ้วมือไว้ที่เรือแล้วให้คนม่านไว้ในที่ไม่ไกลนั่งอยู่ในภายในม่านนั้น
สั่งบุรุษ คนใช้ ไว้ว่า เมื่อพ่อค้าจากภายนอกมาถึงจงมาบอกทาง
ประตูค่านที่ ๓ ครั้นคนใช้เหล่านั้นทราบ ว่า เรือมาถึงแล้วจึงบอกว่า
มีพ่อค้าประมาณ ๑๐๐ คนจากกรุงพาราณสีมาซื้อสินค้า นาย
ประตูที่ ๓ กล่าว ว่า พวกท่านจะไม่ได้สินค้า (เพราะ) นายพานิช
ใหญ่ในที่โน้นท่านทำสัญญาไว้แล้ว พ่อค้าเหล่านั้นฟังคำของบุรุษ
เหล่านั้นแล้วจึงพากันไปยังสำนักของพ่อค้าใหญ่ นั้น ฝ่ายบุรุษคนสนิท
แจ้งข่าวว่า พ่อค้าเหล่านั้นมาทางประตูค่านที่ ๓ ตามสัญญาฉบับ
ก่อน พ่อค้าทั้งร้อยคนนั้น ต้องให้ทรัพย์คนละพันแล้วจึงเดินทาง
ไปเรือกับบุรุษนั้นแล้วจ่ายทรัพย์อีกคนละพัน ๆ แล้วให้สละมัดจำ
แล้วจึงจะทำสินค้าให้เป็นของ ๆ ตนได้ บุรุษนั้นถือเอาทรัพย์ ๒
แสนกลับมายังกรุงพาราณสี คิดว่า เราควรจะเป็นคนกตัญญู จึงถือ
เอาทรัพย์แสนหนึ่งไปส่งสำนักแห่งจุกเศรษฐี

ครั้งนั้น เศรษฐีถามบุรุษนั้นว่า พ่อทำอย่างไรจึงได้ทรัพย์
นี้มา บุรุษนั้นกล่าวว่า ข้าพเจ้าตั้งอยู่ในอุบายที่ท่านกล่าวแล้วจึง
ได้ทรัพย์มาภายใน ๔ เดือนเท่านั้น เศรษฐีได้ฟังคำของบุรุษนั้น
จึงมาคิดว่า บัดนี้เราไม่ควรทำเด็กเห็นปานนี้ให้เป็นสมบัติของ

คนอื่น จึงยกธิดาที่เจริญวัยให้ทำให้เป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติทั้งสิ้น
กุลบุตรเมื่อนั้น เมื่อเศรษฐีล่วงไปแล้วจึงรับตำแหน่งเศรษฐีแทนใน
พระนครนั้น ดำรงอยู่จนตลอดอายุแล้วไปตามขยถกรรม.

พระศาสดาตรัสเรื่องทั้ง ๒ นี้แล้วทรงสืบท่ออนุสนธิเทศนา
ในขณะที่ตรัสรู้อนุตรสัมโพธิญาณแล้ว ตรัสพระคาถาดังนี้

อปฺปเกนปี เมธาวิ ปาภฏฺเณ วิจฺจขโณ
สมฺภูจฺจาเปติ อุตฺตานิ อญฺญํ อคฺคิวิ สนฺธมฺมฺนฺติ.
บุคฺคผลผู้มีปัญญา มีปัญญาเห็นประจักษ์ ย่อม
ตั้งตนได้ด้วยทรัพย์อันเป็นต้นทุนแม้เล็กน้อย
ดูจบุคฺคก่อไฟอันน้อย ให้โพล่งขึ้นได้ ฉะนั้น.

พระศาสดาทรงแสดงเหตุนี้แก่บรรดาภิกษุผู้นั่งประชุม
กันในธรรมสภาด้วยประการดังนี้ นี้เป็นเรื่องราวที่มีมาตามลำดับ
จำเดิมแต่การตั้งความปรารถนาไว้ในตอนแรกของพระมหาสาวก
ทั้งสอง ก็ต่อมา พระศาสดามีหมู่พระอริยเวดล้อมแล้วประทับนั่ง
เหนือธรรมาสน์ ทรงสถาปนาพระจุลปัลลภกเถระไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ฉลาดในเจโตวิวิญญูะ ผู้เนรมิต
กายมโนมยได้ ทรงสถาปนาพระมหาปัลลภกเถระไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ฉลาดในปัญญาวิวิญญูะ ด้วยประการ
ฉะนี้.

อรรถกถาสูตที่ ๓

ประวัติพระสุกฺติเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในพระสุตที่ ๓ ต่อไปนี้.

บทว่า อรณวิหาริน ได้แก่ผู้มีปกตติอยู่โดยหากิเลสมิได้ จริงอยู่ กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้นท่านเรียกว่า รณะ ชื่อว่าผู้มีปกตติอยู่ โดยหากิเลสมิได้ เพราะไม่มีกิเลสที่ชื่อว่ารณะ นั้น, ชื่อว่า ผู้มีปกตติ อยู่โดยหากิเลสมิได้ อรณวิหารินนี้มีอยู่แก่ภิกษุเหล่าใด ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า ผู้มีปกตติอยู่โดยหากิเลสมิได้ พระสุกฺติเถระเป็นยอดของเหล่า ภิกษุผู้มีปกตติอยู่โดยหากิเลสมิได้เหล่านั้น จริงอยู่พระจีณาสพ แม้เหล่าอื่น ก็ชื่อว่า อรณวิหารี ก็จริง ถึงอย่างนั้นพระเถระก็ได้ ชื่ออย่างนั้น ด้วยพระธรรมเทศนา ภิกษุเหล่าอื่น เมื่อแสดงธรรม ย่อมกระทำเจาะจงกล่าวคุณบ้าง โทษบ้าง ส่วนพระเถระเมื่อแสดง ธรรมก็แสดงไม่ออกจากข้อกำหนดที่พระศาสดาแสดงแล้ว. เพราะ ฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุมิมีปกตติอยู่โดยหากิเลสมิได้.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

ประวัติพระสุกฺติเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสุตที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ทกฺขิณฺเอยฺยานํ แปลว่า ผู้ควรแก่ทักษิณา พระชินาสพ
ทั้งหลายเหล่านี้ก็ชื่อว่า พระทักษิณฺยบุคคลผู้เลิศ ในบทว่า
ทกฺขิณฺเอยฺยานํ นั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น พระเถระกำลังบิณฑบาต
ก็เข้าตามมีเมตตาเป็นอารมณ์ ออกจากสมบัติแล้ว จึงรับภิกษา
ในเรือนทุกหลัง ด้วยทายกผู้ถวายภิกษาจักมีผลมาก เพราะฉะนั้น
ท่านจึงเรียกว่า ผู้ควรแก่ทักษิณา อรรถภาพของท่านงามดี รุ่งเรือง
อย่างยิ่งคุดุชฌุมประตู่ที่เขาประดับแล้วและเหมือนแผ่นผ้าวิจิตร
ฉะนั้นจึงเรียกว่า สุกฺติ ในปัญหากรรมของท่านมีเรื่องที่จะกล่าว
ตามลำดับดังต่อไปนี้ :-

เล่ากันว่า ท่านสุกฺตินี้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
ปทุมุตตระ ยังไม่ทรงอุบัติขึ้น ได้บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล
ในกรุงสวดี ญาติทั้งหลายขนานนามท่านว่า นันทมานพ ท่าน
เจริญวัยแล้วเรียนไตรเพท ไม่เห็นสาระในไตรเพทนั้น พร้อมด้วย
บริวารของตนมีมาณพประมาณ ๔๔,๐๐๐ คนออกบวชเป็นฤาษี
อยู่ ณ เจริบรพต ทำอภิญญา ๕ และสมบัติ ๘ ให้บังเกิดแล้ว
ได้กระทำแม่อันเตวสิกทั้งหลายให้ได้มานแล้ว. ในสมัยนั้น พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระทรงบังเกิดในโลก ทรงอาศัย
กรุงสวดีประทับอยู่ วันหนึ่ง ในเวลาใกล้รุ่งทรงตรวจดูสัตว์โลก

ทรงเห็นอรหัตตอุปนิสัยของเหล่าขุณฺโณอันตวาสิก ของนันทดาบส และ
ความปรารถนาตำแหน่งสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ ของนันทดาบส
จึงทรงปฏิบัติพระสรีระแต่เช้า ทรงถือบาตรและจีวรในเวลาเช้า
เสด็จไปยังอาศรมของนันทดาบสโดยนัยที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องของ
พระสารีบุตรเถระ ในที่นั้น พึงทราบการถวายผลไม้ไม่น้อยใหญ่
ก็ดีการตกแต่งปูพาสณะก็ดี การเข้านิโรธสมาบัติก็ดี โดยนัยที่
กล่าวแล้ว.

ก็พระศาสดา ออกจากนิโรธสมาบัติ ทรงส่งพระสาวก
องค์หนึ่งผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อรณวิหารองค์ ๑ ทักขิไณย
องค์ ๑ ว่า เธอจงการทำอนุโมทนาปูพาสณะแก่คณะฤาษี ดังนี้
พระเถระนั้น อยู่ในวิสัยของตนพิจารณาพระไตรปิฎกกระทำอนุ-
โมทนา เมื่อจบเทศนาของท่านแล้ว พระศาสดาจึงทรงแสดง (ธรรม)
ด้วยพระองค์เอง เมื่อจบเทศนา ดาบสทั้ง ๔๔,๐๐๐ ได้บรรลุ
พระอรหัตตทุกรูป ส่วนนันทดาบส ถือเอานิมิตแห่งภิกษุผู้อนุโมทนา
ไม่อาจส่งญาณไปตามแนวแห่งเทศนาของพระศาสดาได้ พระศาสดา
ทรงเหยียดพระหัตถ์ไปยังภิกษุที่เหลือว่า เออ ภิกษุโว (จงเป็นภิกษุ
มาเถิด) ภิกษุทั้งหมดมีผมและหนวดอันตรธานแล้ว ครองบริวาร
อันสำเร็จด้วยฤทธิ์ปรากฏแก่พระเถระ ๑๐๐ พรรษา

นันทดาบสถวายบังคมพระตถาคตแล้วยืนเฉพะพระพักตร์
กราบทูลว่า พระเจ้าข้า ภิกษุผู้กระทำอนุโมทนาปูพาสณะแก่
คณะฤาษีมีนามว่าอะไรในศาสนาของพระองค์ ตรัสว่า ภิกษุนี้
เป็นเอตทัคคะด้วยองค์คือความมีปกติอยู่โดยไม่มีกิเลส ๑ ด้วยองค์

ของภิกษุผู้ควรทักษิณา ๑ นั้นทดาบสได้ตั้งความปรารถนาว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยกรรมคือกุศลอันยิ่งที่ได้ทำมา ๗ วันนี้
ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาสมบัติอื่น แต่ข้าพระองค์พึงเป็นผู้ประกอบ
ด้วยองค์ ๒ เหมือนอย่างพระเถระนี้ในศาสนาของพระทศพลองค์หนึ่ง
ในอนาคต. พระศาสดา ทรงเห็นความไม่มีอันตรายจึงทรงพยากรณ์
แล้วเสด็จกลับไป. ฝ่ายนั้นทดาบสพึงธรรมในสำนักพระทศพล
ตามสมควรแก่กาล ไม่เสื่อมจากฉานแล้วไปบังเกิดในพรหมโลก.
อนึ่ง พระอรรถกถาจารย์มิได้กล่าวถึงกัลยาณกรรมของคาสนี
ในระหว่างไว้. ล่วงไปแสนกัปท่านมาบังเกิดในเรือนแห่งสุมน
เศรษฐีในกรุงสาวัตถี พวกญาติได้ขนานนามท่านว่า สุภูติ

ต่อมา พระศาสดาของพวกเราทรงบังเกิดในโลกอาศัย
กรุงราชคฤห์ประทับอยู่ ครั้งนั้น อนาถบิณฑิกเศรษฐีนำสินค้า
ที่ผลิตในกรุงสาวัตถีไปยังเรือนของราชคฤห์เศรษฐีสหายของตน
ทราบว่าพระศาสดาทรงอุบัติแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาซึ่งประทับ
อยู่ ณ สีตวัน ด้วยการเฝ้าครั้งแรกนั่นเอง ได้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล
แล้วทูลอาราธนาพระศาสดาให้เสด็จมายังกรุงสาวัตถี ให้สร้าง
วิหารด้วยการบริจาคทรัพย์แสนหนึ่ง ๆ ทุก ๆ โยชน์ตลอดทาง
๔๕ โยชน์ชื่อที่อุทยานของพระราชกุมารนามว่าเขต ประมาณ ๑๘
กรีศด้วยเครื่องนับของหลวงในกรุงสาวัตถี โดยเรียงทรัพย์โกฏิหนึ่ง
สร้างวิหารในที่ที่ชื่อนั้น ถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ในวัน
ฉลองวิหาร สุภูติอุกฤษ์ได้ไปพึงธรรมกับอนาถบิณฑิกเศรษฐี
ได้ศรัทธาจึงบวชท่านอุปสมบทแล้วกระทำมาติกา ๒ บทให้แล้ว-

คล่อง ให้บอกกัมมัญฐานให้ บำเพ็ญสมณธรรมในป่าเจริญวิปัสสนา
กระทำเมตตาตามให้เป็นบาท บรรลุอรหัตแล้ว เมื่อแสดงธรรมก็
กล่าวธรรมโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล เมื่อเที่ยวบิณฑบาต ออกจาก
เมตตาตามแล้วจึงรับภิกษาโดยนัยที่กล่าวแล้วเช่นกัน ครั้งนั้น
พระศาสดาทรงอาศัยเหตุ ๒ อย่างนี้ จึงสถาปนาท่านไว้ในภิกษุ
ผู้ควรแก่ทักษิณา แลตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุ
ผู้มีปกติอยู่โดยไม่มีกิเลส.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕

ประวัติพระเวตเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อารณฺณกาณํ ได้แก่ ผู้มีปกติอยู่ป่าเป็นวัตร บทว่า
เรวโต ขทิวรณฺโณ ได้แก่ น้องชายคนเล็กของพระธรรมเสนาบคิเถระ
ท่านมิได้อยู่เหมือนอย่างพระเถระเหล่าอื่น เมื่อจะอยู่ในป่าก็ดอง
เลือกป่า น้ำ และที่ภิกขาจารที่ถูกต้องจึงอยู่ในป่า แต่ท่านไม่ยึดถือ
ของที่ถูกต้องเหล่านี้ อาศัยอยู่ในป่าตะเคียนที่ขระขระด้วยก้อนกรวด
และก้อนหินบนที่ดอน ฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่า เป็นยอดของเหล่าภิกษุ
ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ในปัญหากรรมของท่านมีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ
ดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า ในอดีตกาลครั้งพระปฐมุตตระพุทธเจ้า พระเวตตะ
นี้บังเกิดในหงสวดี อาศัยกระทำกรณทางเรือ ที่ท่าปลายประดิษ-
ฐานในแม่น้ำคงคา สมัยนั้น พระศาสดามีภิกษุแสนหนึ่งเป็นบริวาร
เสด็จจาริกไปจนถึงท่าปลายประดิษฐาน เขาเห็นพระทศพลแล้ว
คิดว่า เราไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าเป็นครั้งคราว ขณะนี้เป็นขณะที่
เราจะได้ชวนขวายกัลยาณกรรมไว้ จึงให้ผูกเรือขนานต่อกัน คาด
เพดานผ้าข้างบน ห้อยพวงมาลาของหอมเป็นต้น ลาดเครื่องลาดอัน
วิจิตรประกอบด้วยผ้าเปลือกไม้ นิมนต์พระศาสดาพร้อมทั้งบริวาร
เสด็จข้ามฟาก ในสมัยนั้น พระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุผู้อยู่ป่า
เป็นวัตรองค์หนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ นายเรือนั้นเห็นภิกษุนั้น

จึงคิดว่า แม้เราก็ควรเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้อยู่อาศัยเป็นวัตรในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตดังนี้เหมือนกัน จึงนิมนต์พระศาสดาถวายมหาทาน ๗ วัน หมอบ ณ แแทบบาทมูลของพระศาสดา กระทบความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้อยู่อาศัยเป็นวัตรในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตเหมือนอย่างภิกษุที่พระองค์ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเถิด พระศาสดาทรงเห็นว่าหาอันตรายมิได้ ทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคตท่านจักเป็นผู้ยอดในศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้า แล้วเสด็จกลับไป แต่มิได้กล่าวถึงกรรมในระหว่างไว้.

ท่านกระทำกัลยาณกรรมจนตลอดชีพ เวียนว่ายอยู่ในเทวโลกและมนุษย์ในพุทธรูปบาทกาลนี้ จึงมาถือปฏิสนธิในท้องแห่งนางสารีพราหมณี ในตำบลบ้านพราหมณ์ชื่อ นาลกะ เขตมคธ เกิดเป็นน้องสุดท้องของพี่ชาย ๓ คน พี่สาว ๓ คน มารดาบิดาชื่อว่า เรวตะ คราวนั้นมารดาบิดาของท่านคิดว่า เมื่อลูกของเราเจริญโตแล้ว เหล่าพระสมณสาकยะบุตรก็มานำเอาไปบวชเสีย เราจักผูกเรวตะลูกคนเล็กของเราไว้ด้วยเครื่องผูกคือเรือน ดังนี้แล้วนำนางทาริกาจากสกุลที่เสมอกันมาให้ไหว่ย่าของเรวตะแล้วกล่าวว่า แน่ะแม่ เจ้าจงเป็นคนแก่ยิ่งกว่าย่าของเจ้า เรวตะฟังถ้อยคำของตนเหล่านั้นแล้วคิดว่า นางทาริกานี้ยังอยู่ในปฐมวัย เขาว่ารูปมีอย่างนี้ของนางทาริกานี้จักเป็นเหมือนรูปย่าของเรา เราจักถามความประสงค์ของคนเหล่านั้นก่อน แล้วจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจะกระทำอย่างไร มารดาบิดาตอบว่า "เราบอกว่า พ่อเอ๋ย หญิงนี้

จะถึงความชราเหมือนอย่างย่าของเจ้า". เรวตะนั้นถามว่า รูปของหญิงนี้จักเป็นเหมือนอย่างนี้หรือ. มารดาบิดาตอบว่า พ่อเอ๋ย เจ้าพูดอะไร ผู้มีบุญมากก็จะเป็นอย่างนี้ เรวตะนั้นคิดว่า ได้ยินว่า รูปนี้ก็จักมีหนังเหี่ยวโดยทำนองนี้ จักมีผมหงอก ฟันหักโดยทำนองนี้ เรวตินดีในรูปเช่นนี้จะทำอะไรได้ เราจักไปตามทางที่พี่ชายของเราไปแล้วนั้นแหละ. จึงทำเป็นเหมือนฮีนพูดกะเด็กหนุ่ม ๆ รุ่น ๆ กันว่า มาเถอะพวกเรา เราไปวิ่งกันแล้วออกไปเสีย มารดาบิดากล่าวว่า พ่อในวันมงคล เจ้าอย่าไปข้างนอกเลย.

เรวตะนั้นทำเป็นเหมือนเล่นกับเด็กทั้งหลายอยู่ พอถึงวาระตนวิ่งก็ไปหน่อยหนึ่งแล้วกลับเดินกลับช้า ๆ พอถึงวาระอีกก็ไปให้เหมือนไกลกว่านั้นแล้วกลับมา ครั้นถึงวาระที่สามก็รู้ว่า คราวนี้เป็นเวลาของเราจะหนีไปในที่ต่อหน้าตนเอง ไปจนถึงป่าซึ่งเป็นที่อยู่ของภิกษุผู้ถือบั้งสกุลเป็นวัตร อภิวัตพระเถระแล้วขอบรรพชา พระเถระกล่าวว่า สัปบุรุษ เราไม่รู้จักเธอ เธอเป็นลูกของใคร และเธอก็มาโดยทั้งที่แต่งตัวอยู่เช่นนี้ ใครจะสามารถให้เธอบวชได้เล่า เขายกแขนทั้ง ๒ ขึ้นร้องเสียงดังว่า เขาปล้นฉัน เขาปล้นฉัน ดังนี้ พวกภิกษุก็มามุ่งทั้งข้างโน้นข้างนี้กล่าวว่า สัปบุรุษ ในที่นี้ไม่มีใครที่ชื่อว่าปล้นผ้าหรือเครื่องประดับของเธอเลย เธอจะพูดว่า เขาปล้นอย่างไร เรวตะกล่าวว่า ท่านผู้เจริญผมมิได้กล่าวหมายถึงผ้าและเครื่องประดับ แต่กล่าวหมายถึงพวกท่านยังปล้นสมบัติข้างในไม่ต้องบวชผมก่อน โปรดบอกให้พี่ชายของข้าพเจ้าทราบก่อน ภิกษุถามว่า ก็พี่ชายของเธอชื่อไร ร.ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ชื่ออุปติสสะ

แต่ในเวลานี้คนทั้งหลายเรียกว่าสารีบุตร ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า
อาวุโส เมื่อเป็นอย่างนั้น กุลบุตรผู้นี้ก็เป็นน้องชายคนเล็กของพวกเรา
พระธรรมเสนาบดีพี่ชายใหญ่ของเราพูดไว้ก่อนเที่ยวว่า พวกญาติ
ของเราล้วนเป็นมิชฌาทิภูติ ญาติของเราคนใดคนหนึ่งมาก็จงให้เขา
บวชด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งเถิด ดังนั้น จึงกล่าวว่า กุลบุตรนี้
เป็นน้องตัวของพระเถระ ท่านทั้งหลายจงให้เขอบวชเถิด ดังนี้แล้ว
บอกตบปัญจกัมมัญฐานแล้ว พระเถระเรียนกัมมัญฐานแล้วเข้าไป
ไปสู่ป่าไม้ตะเคียนซึ่งมีประการดังกล่าวไว้ในที่ไม่ไกลอุปัชฌาย์
อาจารย์บำเพ็ญสมณธรรม เมื่อท่านเพียรพยายามอยู่ด้วยตั้งใจว่า
เรายังไม่บรรลุพระอรหัต ก็จักไม่ไปเฝ้าพระศพลหรือพระเถระ
พี่ชาย ล่วงไป ๓ เดือนเป็นสัตว์ผู้สุขุมลชาดิบริโศกโกชณะอันปอน
จิตต์ก็ไม่ประณีตไม่มุ่งหน้าอยู่ในพระกัมมัญฐาน โดยล่วงไป ๓ เดือน
ปวารณาออกพรรษาแล้วจึงบำเพ็ญสมณธรรมในที่นั้นนั่นแหละ
เมื่อท่านบำเพ็ญสมณธรรมอยู่จิตต์ก็มีอารมณ์เป็นอันเดียวแล้ว
ท่านเจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต

ครั้งนี้ ท่านพระสารีบุตรทูลพระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ได้ยินว่าเราตะนึ่งคนเล็กของข้าพระองค์ออกบวช เธอ
จะยินดีหรือไม่ยินดี ข้าพระองค์จักไปเยี่ยมเธอ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงทราบว่ พระเราตะเริ่มวิปัสสนาแล้ว จึงทรงห้ามเสีย ๒ ครั้ง
ในครั้งที่ ๓ ท่านทูลวิงวอนอีก ทรงทราบว่าบรรลุพระอรหัตแล้ว
จึงตรัสว่า สารีบุตร แม้เราก็จักไปด้วย เธอจงบอกภิกษุทั้งหลาย
เถิด พระเถระประชุมภิกษุสงฆ์แล้วแจ้งแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า

อาวโธ พระศาสดามีพระประสงค์จะเสด็จจาริก รูปใดประสงค์
จะไปด้วยก็จงมาเถิด ในเวลาที่พระทศพลเสด็จจาริก ชื่อว่าภิกษุ
ผู้ล่าหลังอยู่น้อย โดยมากภิกษุเป็นอันมากประสงค์จะไปเพราะ
คิดว่าจะเห็นพระสรีระของพระศาสดาที่มีวรรณะเพียงดังทอง
หรือจักฟังธรรมกถาอันไพเราะด้วยประการฉะนี้ พระศาสดา
มีภิกษุหมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จออกไปด้วยหมายจะเยือนพระ-
เวรตะ พระอานนทเถระ ถึงทาง ๒ แพร่งในที่แห่งหนึ่งครั้งนั้น
จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ตรงนี้ทางเป็น ๒ แพร่ง ภิกษุสงฆ์
จะไปทางไหน พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า อานนท
ทางไหนละเป็นทางตรง พระเถระทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ทางตรงมีระยะทาง ๓๐ โยชน์ เป็นทางของอมนุษย์ (เดิน) ส่วน
ทางอ้อมมีระยะทาง ๖๐ โยชน์เป็นทางปลอดภัยหาภิกษาได้ง่าย
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท พระสิวลิมากับเราแล้วหรือ
พระเถระ มาด้วยพระเจ้าข้า ศ.ถ้าอย่างนั้นพระสงฆ์จงไปทางตรง
เราจักทดลองบุญของพระสิวลิตี พระศาสดา มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร
เสด็จทางตรง เพื่อทดลองบุญของพระสิวลิตีเถระ ตั้งต้นแต่ที่พระศาสดา
เสด็จดำเนินขึ้นทางหมู่เทพนมิตนครในที่ทุก ๆ โยชน์ ตกแต่ง
วิหารเพื่อเป็นที่อยู่ถวายภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุข เหล่า
เทวบุตร เป็นเหมือนพวกรรมกรที่พระราชาส่งไป ถือข้าวยาสูบและ
ของเคี้ยวเป็นต้นไปถามว่า พระคุณเจ้าสิวลิตีอยู่ไหน พระคุณเจ้า
สิวลิตีอยู่ไหน พระเถระให้รับเครื่องสักการะสัมมานะไปยังสำนัก
พระศาสดา พระศาสดาพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ทรงชื่นชมเครื่องสักการะ
และสัมมานะ โดยทำนองนี้แหละเสด็จดำเนินไปสิ้นระยะทางวันละ

โยชน์เป็นอย่างยิ่ง ล่วงทางกันดารถึง ๓๐ โยชน์ จนถึงที่พักอาศัย
ของพระขทิวณิยเถระ.

พระเถระทราบว่ พระศาสดาเสด็จมา จึงนมรมิตวิหาร
สถานที่อยู่ของตนให้พอแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
และพระคันธกุฎีที่พักกลางคืนที่พักกลางวันเป็นต้นถวายพระทศพล
ด้วยฤทธิ์ ออกไปรับเสด็จพระตถาคตแล้ว พระศาสดาเสด็จเข้าสู่
วิหารโดยทางที่ประดับแล้ว ตกแต่งแล้ว. คราวนั้น เมื่อพระตถาคต
เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ภิกษุทั้งหลายก็เข้าไปสู่เสนาสนะที่ถึงแล้ว
โดยควรแก่พรษา เทวดาคิดว่า เวลานี้มิใช่เวลาอาหาร จึงนำ
นำอัญฐานมาถวาย พระศาสดาทรงคิมน้ำอัญฐานพร้อมกับพระ-
ภิกษุสงฆ์ โดยทำนองนี้ เมื่อพระตถาคตทรงชื่นชมสักการะสัมมานะ
ล่วงไปถึงเดือน. ครั้งนั้น ภิกษุที่กระสันขึ้นบางพวกนั่งอยู่ในที่เดียวกัน
สนทนากันขึ้นว่า พระศาสดาผู้ทศพลตรัสว่า ก็น้องชายคนเล็ก
ของพระอัครสาวกของเรา" เสด็จมาเยือนภิกษุผู้แก้วมณีแก้วผู้ก่อสร้าง
เห็นปานนี้ คิดว่าเขตวันมหาวิหารหรือเวฬุวันมหาวิหารเป็นต้น
จักทำอะไรในสำนักแห่งวิหารนี้ได้ ภิกษุแม้เป็นผู้กระทำนวักรรม
เห็นปานนี้ จักกระทำสมณธรรมชื่ออะไรได้ ดังนี้.

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงดำริว่า เมื่อเราอยู่นานไป ที่นี้จัก
เกื่อนกล่น ธรรมดาภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรย่อมมีความต้องการ
ความสัจ เรวตะจักอยู่ไม่ผาสุก แต่นั้นจึงเสด็จไปยังที่พักกลางวัน
ของพระเรวตะ.

พระเถระนั่งบนแผ่นดินพืงแผ่นดินกระดานที่ห้อยลงไป ณ ท้าย
ที่จกรรมแต่ลำพังองค์เดียว เห็นพระศาสดาเสด็จมาแต่ที่ไกล จึง
ต้อนรับถวายบังคม, ที่นั่น พระศาสดาตรัสถามท่านว่า เรวตะ ที่นี่
เป็นที่ประกอบด้วยพาลมฤค (สัตว์ร้าย) เธอได้ยินเสียงช้างและม้า
เป็นต้นที่ดุร้าย ทำอย่างไรกะเสียงนั้น. พระเรวตะทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ได้ยินเสียงของสัตว์เหล่านั้น ย่อม
เกิดความปีติอยู่ในป่า พระศาสดาตรัสพระดำรัสซึ่งอรรถุญญีสสกลา
ด้วยคาถา ๕๐๐ คาถาแต่พระเรวตะเถระ. วันรุ่งขึ้นเสด็จไปเพื่อ
บิณฑบาต ในที่ไม่ไกลแล้วเรียกพระเรวตะมาทรงกระทำให้พวก
ภิกษุที่กล่าววิติเตียนพระเถระให้หลงลืมไม้เท้า รองเท้า ทะนายน้ำมัน
และร่มไว้ ภิกษุเหล่านั้นต้องกลับมาเพื่อเอาบริวารของตน เดินไป
ตามทางที่ตนมาแล้วนั่นเองก็กำหนดสถานที่ที่ตนวางไว้ไม่ได้.
ก็ทีแรกภิกษุเหล่านั้นเดินไปตามทางที่เขาประดับแล้ว แต่งแล้ว
แต่ในวันนั้น กลับเดินไปตามทางขรุขระ ต้องนั่งกระหย่ง ต้องเดิน
ไปด้วยเข่าในที่นั้น ๆ ภิกษุเหล่านั้นต่างเหยียบย่ำพุ่มไม้ กอไม้
และหนามไปถึงที่ ๆ ต้องอรัยาศัยที่ตนเคยอยู่ ก็พบร่มของตนบน
กอไม้ตะเคียนนั้น ๆ ได้ จำรองเท้า ไม้เท้าและทะนายน้ำมันได้
ในตอนนั้น พวกเธอจึงรู้ว่า ภิกษุนี้เป็นผู้มีฤทธิ์ ครั้นถือเอาบริวาร
ของตน ๆ แล้วพูดว่า ชื่อว่าสักการะที่ตกแต่งถวายพระทศพลย่อม
เป็นถึงเพียงนี้ พวกมันไปแล้ว.

นางวิสาขามหาอุบาสิกา ถามพวกภิกษุที่ไปข้างหน้าใน
เวลาที่ท่านนั่งในเรือนของตนว่า ท่านผู้เจริญ ที่อยู่ของพระเรวตะเถระ

นำพอใจหรือไม่ละ ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า นำพอใจอุบาสิกา เสนาสนะ
นั้นเปรียบด้วยสวนนั้นทวันและสวนจิตตคาเป็นต้น ที่นั่น จึงถาม
ภิกษุที่มาถึงภายหลังสุดของภิกษุเหล่านั้นว่า พระคุณเจ้าที่อยู่ของ
พระเรวตเถระนำพอใจไหม ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า อย่าถามเลย
อุบาสิกา ที่นั่น เป็นที่ ๆ ไม่สมควรจะพูดถึง ที่ค่อน มีก้อนกรวด
ก้อนหินป่าไม้ตะเคียนอย่างนี้ ภิกษุนั้นยังอยู่ในที่นั่นได้ มหาอุบาสิกา
วิสาขาฟังถ้อยคำของภิกษุที่มาก่อนและที่มาทีหลังแล้วคิดว่า ถ้อย
คำของภิกษุพวกไหนหนอเป็นคำจริง ภายหลังภัตธือเอาของหอม
และดอกไม้ไปกระทำบำรุงพระทศพล ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่
สมควรส่วนข้างหนึ่ง จึงทูลถามพระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระคุณเจ้าบางพวกสรรเสริญที่อยู่ของพระเรวตเถระ บางพวกติ
ข้อนี้เป็นอย่างไรพระเจ้าข้า พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนวิสาขา
มหาอุบาสิกา ที่ของพระอริยะจะเป็นที่น่ารื่นรมย์หรือไม่เป็นที่นา
รื่นรมย์จงยกไว้ จิตของพระอริยะย่อมยินดีที่นั่น ที่นั่น ชื่อว่าเป็น
ที่น่ารื่นรมย์แท้จริง ดังนี้แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า.

คามะ วา ยทิ วารญญะ นิหุเน วา ยทิ วา ฤเล
ยตุล อรหันโต วิหรนฺติ ตํ ภูมिरามเณยฺยกนฺติ.

พระอรหันต์ทั้งหลาย อยู่ในที่ใด ไม่ว่าเป็นบ้าน
ป่า ที่ลุ่มหรือที่ค่อนก็ตาม ที่นั่น เป็นภูมิภาคที่
น่ารื่นรมย์ทั้งนั้น ดังนี้.

ต่อมาในภายหลัง พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่
พระอริยะในเขตวันมหาวิหาร ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่ง
เป็นยอดของเหล่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปกติอยู่ในป่าเป็นวัตรแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๖

ประวัติพระกัฆาเรวคเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ฉายิน ได้แก่ ผู้ได้ฌาน คือผู้ยินดียิ่งในฌาน ได้ยินว่า
พระเถระนั้นชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ได้ฌาน เว้นไว้น้อย
กว่าที่พระทศพลทรงเข้าสมาบัติ เข้าสมาบัติเป็นส่วนมาก เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้เข้าฌาน ท่านเรียกว่า
กัฆาเรวคเถระ เพราะเป็นผู้มักสงสัย ความรำคาญ อธิบายว่า กุกุกุจจา
เป็นผู้มีความรำคาญ ชื่อว่า สงสัย. ถามว่า ก็ภิกษุรูปอื่น ที่มีความ
รำคาญ ไม่มีหรือ ? ตอบว่า มี แต่พระเถระนี้ แม้ในสิ่งที่สมควร
ก็เกิดรำคาญ เพราะฉะนั้น ความที่พระเถระนั้นเป็นผู้มีความรำคาญ
เป็นปกติ ปราภุชด์แจ้งแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงนับว่า กัฆาเรวค
ผู้มักสงสัย ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ
ดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระเถระ
นี้ไปวิหารกัมมมหาชน โดยนัยข้างต้นนั้นแล ยืนฟังธรรมอยู่ท้ายบริษัท
เห็นพระศาสดา ทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ
เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ยินดีในฉาน จึงคิดว่า แม้เราก็ควรเป็น
เหมือนอย่างนั้นในอนาคต จบเทศนา จึงนิมนต์พระศาสดา ถวาย
เครื่องสักการะใหญ่ ๗ วัน โดยนัยก่อนนั้นแล กราบทูลพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาสมบัติอื่น
ด้วยกรรม คือการทำกุศลอันยิ่งนี้ แต่ว่าข้าพระองค์พึงเป็นยอด
ของเหล่าภิกษุผู้ได้ฉานในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งใน
อนาคต เหมือนอย่างภิกษุที่พระองค์ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะ เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ได้ฉาน ในวันที่สุด ๗ วัน
แต่วันนี้ไป ท่านได้กระทำความปรารถนาดังกล่าวมานี้ พระศาสดา
ทรงตรวจดูอนาคต ทรงเห็นความสำเร็จจึงทรงพยากรณ์ว่า ใน
อนาคต ในที่สุดแห่งแสนกัป พระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ จัก
ทรงอุบัติ ท่านจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ได้ฉาน ในศาสนาของ
พระองค์ ดังนี้แล้วเสด็จกลับ

ท่านกระทำความอสังฆมตตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดา
และมนุษย์แสนกัป ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา มาบังเกิดใน
ตระกูลที่มีโภคสมบัติมาก ในกรุงสาวัตถี ไปวิหารกัมมมหาชนที่
กำลังเดินไปฟังธรรมในภายหลังอาหาร ยืนฟังธรรมกลาของพระ-
ทศพลท้ายบริษัท ได้ศรัทธา บรรพชาอุปสมบทแล้ว ให้พระผู้มี
พระภาคตรัสบอกกัมมัญฐานแล้ว กระทำบริกรรมในฉานอยู่

เป็นผู้ได้มาน การทำมานนั้นแหละให้เป็นบาท บรรลุพระอรหัตตผล
ท่านพักน้อยกว่าสมบัติที่พระทศพลเจ้า เข้าสมบัติเป็นส่วนมาก
จึงมีความชำนาญอันสั่งสมไว้ในมานทั้งหลาย ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน
ต่อมาภายหลังพระศาสดาทรงถือเอาคุณอันนี้ สถาปนาท่านไว้ใน
ตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ได้มาน ก็ท่านชื่อว่า กังขาเรวตะ
เพราะมีความกังขา กล่าวคือความรำคาญ ที่มีความรังเกียจบังเกิด
ขึ้นในวัตถุทั้งหลายที่เป็นกัปปิยะนั้นแลอย่างนี้ว่า อาวุโส น้ำอ้อยงบ
เป็นอกัปปิยะ มูตรเป็นอกัปปิยะ

จบ อรรถกถาสูตที่ ๖

อรรถกถาสูตที่ ๗

ประวัติพระโสณโกปิวิสเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อารทฐวิริยาน์ ความว่า ผู้ตั้งความเพียรแล้ว ผู้มีความ
เพียรบริบูรณ์แล้ว คำว่า โสโณ โกปิวิโส เป็นชื่อของพระเถระนั้น.
คำว่า โกปิวิโส เป็นโคตร. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ชื่อว่า โกปิวิโส
อธิบายว่า เด็กแห่งตระกูลแพศย์ ผู้ถึงที่สุดด้วยความมีอิสระ ก็

เพราะเหตุที่ ธรรมดาว่า ความเพียรของภิกษุเหล่าอื่น ย่อมต้อง ทำให้เจริญ แต่ของพระเถระ พึงอบรมเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระเถระนี้ ชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีความเพียรอันปรารถนา แล้ว ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะพึงกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า ในอดีตกาล ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระเถระนี้บังเกิดในตระกูลเศรษฐี พวกญาติชื่อนานนามของท่าน ว่า สิริวัฑฒกุมาร ท่านเจริญวัยแล้วไปวิหารโดยนัยก่อนนั้นแล ยืนฟังธรรมอยู่ที่ทายบริษัท เห็นพระศาสดา ทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีความเพียรอันปรารถนาแล้ว จึงคิดว่า แม่เราก็ควรเป็นอย่างภิกษุนี้ในอนาคต จบเทศนา จึงนิมนต์พระทศพล ถวายมหาทาน ๗ วัน ได้กระทำความปรารถนา โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล พระศาสดาทรงเห็นว่า ความปรารถนาของท่านสำเร็จ จึงทรงพยากรณ์โดยนัยก่อนนั้นแล เสด็จกลับพระวิหาร ฝ่ายสิริวัฑฒเศรษฐีนั้น กระทำกุศลตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ล่องไปแสนกับเมื่อพระกัสสปทศพลปรินิพพานแล้วในกัปนี้ ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรายังไม่ทรงบังเกิด ก็มาถือปฏิสนธิในครอบครัวกรุงพาราณสี ท่านไปเล่นน้ำในแม่น้ำคงคา พร้อมกับหมู่สหายของตน ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งมีจิวรเก่า เข้าอาศัยกรุงพาราณสี สร้างบรรณศาลาอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ตั้งใจว่าจะเข้าจำพรรษา จึงไปดึงท่อนไม้และเถาวัลย์ที่จักนำพัดมาติดอยู่ออก กุมารนี้กับสหายเดินไปยืนอภิวาทอยู่ถามว่า ทำอะไรเจ้าข้า ป. พ่อเด็กจวน

เข้าพรรษาแล้ว ธรรมดาบรรพชิตควรได้ที่อยู่ กุมารกล่าวว่า
ท่านเจ้าข้า วันนี้ ขอพระคุณเจ้ารอสักวันหนึ่งก่อน, พรุ่งนี้ ข้าพเจ้า
จะกระทำที่อยู่ถวายพระคุณเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้ายังอยู่ เพราะ
เป็นผู้มาแล้วด้วยตั้งใจว่า จักกระทำความสะดวกแก่กุมารนี้เหมือน
กัน กุมารนั้นทราบว่ พระปัจเจกพุทธเจ้ารับนิมนต์แล้ว วันรุ่งขึ้น
จึงจัดแจงเครื่องสักการะสัมมานะไปยื่นคอยพระปัจเจกพุทธเจ้ามา
ฝ่ายพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงรำลึกว่า วันนี้เราจักเที่ยวหาอาหาร
ที่ไหนหนอ จึงไปยังประตูเรือนของกุมารนั้น กุมารเห็นพระปัจเจก-
พุทธเจ้าแล้วก็นึกรัก รับบาตรถวายอาหาร นิมนต์ว่า ตลอดภายใน
พรรษานี้ ขอได้โปรดมายังประตูเรือนของข้าพเจ้าเท่านั้น พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้ารับคำฉันเสร็จแล้วก็หลีกไป, จึงไปกับสหพของ
ตนช่วยกันสร้างบรรณศาลาที่อยู่ ที่จงกรม และที่พักกลางวันและ
กลางคืน ถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วเสร็จในวันเดียว กุมารนั้น
คิดว่า เวลาพระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าบรรณศาลา เปื่อกดมบนพื้นดิน
ที่ฉาบด้วยของเขียวสด อย่าได้คิดที่เท้า จึงลาดผ้ากัมพลแดงมีค่า
พืนหนึ่งอันเป็นผ้าห่มของตนปิดพื้น เห็นรัศมีมีสรีระของพระปัจเจก-
พุทธเจ้า เป็นเช่นเดียวกับสีของผ้ากัมพล ก็เลื่อมใสอย่างยิ่ง กล่าวว่า
จำเดิมแต่เวลาที่พระคุณเจ้าเหยียบแล้ว ประกายแห่งผ้ากัมพลนี้
แวววาวอย่างยิ่งฉันใด แม้วรรณะแห่งมือและเท้าของข้าพเจ้าก็จะมี
สีเหมือนดอกหงอนไก่ ในที่ที่ข้าพเจ้าเกิดแล้วเกิดอีก ฉะนั้น ขอให้
ผัสสะจงเป็นเช่นกับผัสสะแห่งผ้าฝ้ายที่เขาขีแล้วถึง ๗ ครั้งเที่ยว
กุมารนั้นบำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าตลอดไตรมาส ได้ถวายไตรจีวรเมื่อ
เวลาปวารณาแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้ามีบาตรและจีวรบริบูรณ์แล้ว

จึงไปยังภูเขาคันธมาทน์ตามเดิม

ฝ่ายกุลบุตรนั้น เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์มาถือปฏิบัติสันทิ
ในเรือนของอุสสเสรษฐี ในเมืองกาลจัมปาก ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้า
ของเรา ตั้งแต่เวลาที่กุลบุตรนั้นถือปฏิบัติสันทิ เครื่องบรรณาการ
หลายพันมาในสกุลเศรษฐี ในวันที่เกิดนั่นเอง ท้าวพระนครได้มี
เครื่องสักการะสัมมานะเป็นอันเดียวกัน ย่อมมาในวันตั้งชื่อกุมารนั้น
มารดาบิดาคิดว่า บุตรของเรารับชื่อของตนมาแล้ว รัศมีสีระ
ของเขาเหมือนรดด้วยทองคำมีสุกแดง เพราะฉะนั้น จึงตั้งชื่อของ
กุมารนั้นว่า โสณกุมาร ครั้งนั้น เศรษฐีให้พี่เลี้ยงนางนมบำรุงบุตร
นั้นให้เจริญด้วยความสุขประหนึ่งเทพกุมาร การจัดแจงอาหาร
สำหรับกุมารนั้นได้มีแล้วอย่างนี้ หวานข้าวลงยังที่มีประมาณ ๖๐
กรีศ เลี้ยงด้วยน้ำ ๓ อย่าง เอาตุ่มใส่น้ำนมและน้ำหอมหลายพันตุ่ม
รดลงในหม้อน้ำที่ไหลเข้าไปในนาคอน เวลารวงข้าวสาลีเป็นน้ำนม
ก็ฝังหลักล้อมรอบ ๆ และในระหว่าง ๆ เพื่อป้องกันสัตว์ทั้งหลาย
มิงกแก้วเป็นต้น กระทำเป็นแดน และเพื่อจะให้รวงข้าวมีความ
นุ่มนวล ลาดฝ้านเนื้อละเอียดไว้บนหลัก เอาไม้พาดข้างบน ด้วย
เสื่อลำแพน ถักม่านโดยรอบ จัดอารักขาไว้ในที่รอบ ๆ ทุกส่วน
เมื่อข้าวสุกขึ้นฉางก็ประพรหมด้วยคันธชาติ ๔ อย่าง อบด้วยของหอม
อย่างดีเลิศไว้ข้างบน หมู่นกหลายแสนลงแขกเกี่ยวข้าวรวงข้าวสาลี
ทำเป็นกำ ๆ มัดด้วยเชือก ตากให้แห้ง ต่อนั้น ลาดของหอมที่พื้น
ล่างฉาง แผลรวงข้าวไว้ข้างบน แผลไปให้มีระหว่างช่อง อย่างนี้จน
เต็มฉางจึงปิดประตู เมื่อครบ ๓ ปี จึงค่อยเปิดฉางข้าว เวลาเปิด
ก็มิกลิ่นอบอวลไปทั่วพระนคร เมื่อฟาดข้าวสาลี พวกนักเลงก็พา

กันมาซื้อแลกเปลี่ยนเอาไป ส่วนรำ จุลลปิณฑุฎากได้ไป เวลาซ่อมด้วยซาก
ก็มาเลือกเก็บเอาข้าวสารไป คนเหล่านั้นใส่ข้าวนั้นไว้ในกระเช้า
แฝกทอง จุ่มลงครั้งเดียวในชาตีส ใส่วัวไว้ในกระเช้าที่สาน
ด้วยแฝกทอง ใส่ชาตีสน้ำผลจันทน์ที่ยังร้อน ซึ่งกรอง ๗ ครั้ง
เอามาครั้งเดียวแล้วก็ยกขึ้น น้ำผลจันทน์ที่เดือดแล้วซึ่งเขากรอง
๗ ครั้ง แล้วยกขึ้นกรองข้าวสารที่ยกขึ้นพื้นน้ำแล้ว ก็เหมือนดอก
มะลิ ชนทั้งหลายจึงใส่โภชนะนั้นไว้ในถาดทอง เอาไว้บนถาดเงิน
ที่เต็มด้วยข้าวมธุปายาสมีน้ำน้อยที่ยังร้อนอยู่ ถือไปวางไว้ข้างหน้า
บุตรเศรษฐี. เศรษฐีบุตรนั้นบริโภคมอยังอัธภาพให้เป็นไปสำหรับตน
แล้วล้างปากด้วยน้ำที่อบด้วยของหอม แล้วล้างมือและเท้า ตอนนั้น
จึงนำเครื่องอบปากมีประการต่าง ๆ มาให้แก่เศรษฐีบุตรนั้นซึ่ง
ได้ล้างมือและเท้าแล้ว ลาดเครื่องลาดอันวิจิตรด้วยผ้าเปลือกไม้
อย่างดี ในที่ที่เศรษฐีบุตรนั้นเหยียบ ฟ้ามือและฝ่าเท้าของเศรษฐีบุตร
นั้นมีสีดุจสีดอกหงอนไก่ โลมาซึ่งมีวรรณะดุจสีแก้วมณีและแก้ว
กุนทล เกิดที่ฝ่าเท้า ดุจสัมผัสของผ้าฝ้ายที่เขาเย็บแล้วถึง ๗ ครั้ง
เศรษฐีบุตรนั้นโกรธใคร ๆ จะพูดว่า จงรู้ไว้ ฉันจะเหยียบพื้นดิน
เมื่อเธอเจริญวัยแล้วให้สร้างปราสาท ๓ หลัง ที่เหมาะแก่คุณ ๓
แล้วให้นางอนบารุงบำเรอเศรษฐีบุตรนั้นเสวยมหาสมบัติอาศัย
อยู่ป่านเทพเจ้า.

ต่อมาเมื่อพระศาสดาของเราทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณ
ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว อาศักรุงราชคฤห์
ประทับอยู่ เศรษฐีบุตรนั้นอันพระเจ้ามคธตรัสเรียกมาเพื่อจะ

ทอดพระเนตรชนที่เท้าแล้วส่งไปเฝ้าพระศาสดาพร้อมกับชาวบ้าน
๘๐,๐๐๐ ฟังพระธรรมเทศนาได้ศรัทธา จึงขอบรรพชากะพระ-
ศาสดา ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามเขาว่า มารดาบิดา
อนุญาตแล้วหรือ ทรงสดับว่า ยังมีได้อุญาต จงทรงห้ามว่า โสณะ
ตถาคตไม่ให้กุลบุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาตบวชได้ เศรษฐีบุตร
นั้นรับพระดำรัสของพระตถาคตด้วยเศียรเกล้าว่า ดิละพระเจ้าข้า
จึงไปหามารดาบิดาให้ท่านอนุญาตแล้ว จึงกลับมาเฝ้าพระตถาคต
ได้บวชในสำนักของภิกษุรูปหนึ่ง นี่เป็นความย่อในเรื่องนี้, โดย
พิสดาร พิธีบรรพชาของท่านมาแล้วในพระบาลีนั้นแล.

เมื่อท่านได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว อยู่ในกรุงราชคฤห์ หมู่
ญาติและสายโลหิตเป็นอันมาก และเพื่อเห็นเพื่อนเป็นอันมาก ต่าง
นำสักการะและสัมมานะมา กล่าวสรรเสริญความสำเร็จแห่งรูป
แม้คนเหล่านี้ก็พากันมาดู พระเถระคิดว่า คนเป็นอันมากมายัง
สำนักของเรา เราจักทำกิจกรรมในกัมมัฏฐาน หรือในวิปัสสนา
ได้อย่างไร ถ้าอะไร เราพึงเรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระ-
ศาสดาแล้วไปสุสานสี่ตวัน บำเพ็ญสมณธรรม เพราะคนเป็นอันมาก
เกลียดสุสานสี่ตวันนั้น จักไม่ไป เมื่อเป็นอย่างนี้ กิจของเราจักถึง
ที่สุดได้ จึงรับกัมมัฏฐานในสำนักของพระศาสดาแล้วไปยังสี่ตวัน
เริ่มบำเพ็ญสมณธรรม ท่านคิดว่า สรีระของเราละเอียดอย่างยิ่ง
แต่ไม่อาจจะให้ถึงความสุขโดยความสะดวกนั่นเอง แม้ถึงจะลำบาก
กายก็ควรบำเพ็ญสมณธรรม แต่นั้นจึงอธิษฐานการยืนและการ
จงกรมมีแต่โลหิตอย่างเดียว เมื่อทำเดินไม่ได้ ก็พยายามจงกรมด้วย

เจ้าบ้าง ด้วยมือบ้าง แม้ถึงกระทำความเพียรอย่างมั่นคงถึงเพียงนี้
ก็ไม่อาจทำคุณแม้เพียงโอภาสให้บังเกิด จึงคิดว่า แม้หากว่าคนอื่น
พึงปรารถนาคความเพียรพึงเป็นเช่นกับเราไซ้ร้ แต่เราพยายามอยู่
อย่างนี้ ก็ไม่อาจทำมรรคหรือผลให้เกิดขึ้นได้ เราไม่ใช่อุคฆฏัตถุญ
บุคคล หรือไม่ใช่วิปจิตถุญบุคคล ไม่ใช่ในยบุคคล เราพึงเป็น
ปทปรมบุคคลแน่แท้ เราจะประโยชน์อะไรด้วยบรรพชา เราจะสึก
ออกไปปริโภคโภคะและกระทำบุญ สมัยนั้น พระศาสดาทรงทราบ
ความปริวิตกของพระเถระ เวลาเย็นทรงมีหมู่ภิกษุแวดล้อมไปใน
สุสานสี่วันนั้น ทอดพระเนตรเห็นที่จรงกรรมเปื้อนเลือด ทรงโอวาท
พระเถระโดยโอวาทเทียบดังพิณ คร้สบอกกัมมัฏฐานแก่พระเถระ
เพื่อให้ประกอบความเพียรเพลาๆ ลงบ้าง แล้วเสด็จไปยังภูเข
ศิขณภูฏ ฝ่ายพระโสณเถระได้พระโอวาทในที่ต่อพระพักตร์ของ
พระทศพล ไม่นานนักก็ตั้งอยู่ในพระอรหัตตผล. ต่อมาภายหลัง
พระศาสดา มีหมู่ภิกษุแวดล้อมทรงแสดงธรรมในพระเชตวันวิหาร
ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ปรารถ
ความเพียร.

อรรถกถาสูตที่ ๘

ประวัติพระโสณกุฎิกัณณะเถระ

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

ถ้อยคำท่านเรียกว่า วาการณ ในบทว่า กลุยาณวาการณานํ . อธิบายว่า ถ้อยคำอันงามคือถ้อยคำอันไพเราะ จริงอยู่ พระเถระนี้ กล่าวธรรมกถาด้วยเสียงอันไพเราะ แต่พระตถาคตในพระคันธกุฎี เดียวกันกับพระทศพล. ครั้งนั้น พระศาสดาได้ประทานสาธุการ แก่ท่าน เพราะฉะนั้น พระเถระนั้นจึงชื่อว่า เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีวาจาไพเราะ คำว่า โสณะ เป็นชื่อของท่าน แต่ท่านทรงเครื่อง ประดับหู (ตุ้มหู) มีค่าถึงโกฏิหนึ่ง เพราะฉะนั้นเขาจึงเรียกว่า กุฎิกัณณะ หมายความว่าพระโสณะผู้มีตุ้มหูราคาโกฏิหนึ่ง ในปัญหา กรรมของท่านมีสิ่งที่จะฟังกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้ :-

แม้พระเถระนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ. ไป วิหารกัมมมหาชนโดยนัยก่อนนั้นแล ยืนฟังธรรมอยู่ท้ายบริษัท เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เป็นยอด ของเหล่าภิกษุผู้มีวาจาไพเราะ จึงคิดว่า แม้เราก็ควรเป็นยอดของ เหล่าภิกษุผู้มีวาจาไพเราะในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ในอนาคต จึงนิมนต์พระทศพลถวายทาน ๗ วัน ได้กระทำความ ประารถนาว่า พระเจ้าข้า พระองค์ทรงตั้งภิกษุใจไว้ในตำแหน่ง ภิกษุผู้มีวาจาไพเราะ วันสุดท้ายใน ๗ วันนับแต่วันนี้ แม้ข้าพระองค์ ฟังเป็นเหมือนอย่างภิกษุนั้นในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง

ในอนาคต ด้วยผลแห่งกุศลกรรมนี้ พระศาสดาทรงเห็นว่าไม่มีอันตรายสำหรับเธอ จึงทรงพยากรณ์ว่า ท่านจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีวิจาไปเพราะในศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้าในอนาคตกาลแล้วเสรีจกลับไป. ฝ่ายท่านก็กระทำกุศลกรรมจนตลอดชีวิต เวียนว่ายในเทวดาและมนุษย์แสนกัป จุตติจากเทวโลกมาถือปฏิสนธิในท้องแห่งอุบาสิกาผู้เป็นแม่บ้านของครอบครัวชื่อว่า กาฬิ ก่อนพระทศพลของเราทรงอุบัติ นางมีครรภ์ครบแล้วมายังนิเวศน์แห่งครอบครัวของตนในกรุงราชคฤห์.

สมัยนั้น พระศาสดาของเราทรงบรรลुพระสัมโพธิญาณแล้วทรงประกาศธรรมจักรในราวป่าอิสิปตนะแล้ว เทวดาในหมื่นจักรวาลมาประชุมกันแล้ว ในที่ประชุมนั้น ยักษ์คนหนึ่งชื่อว่า สาดาคิริยักษ์ ในระหว่างยักษ์เสนาบดี (แม่ทัพยักษ์) ๒๘ ตน ฟังธรรมกลาของพระทศพลตั้งอยู่ในโศคาปัตติผลแล้ว คำริว่า ธรรมกลาอันไพบราณี เหมวตยักษ์สหายของเราได้ฟังหรือมิได้ฟังหนอ ยักษ์นั้นมองหาในระหว่างหมู่เทพก็ไม่เห็นยักษ์นั้น จึงคิดว่า สหายของเราไม่ทราบวาระตั้งแต่ ๓ เกิดขึ้นแล้วแน่แท้ จำเราจักไปกล่าวคุณแห่งพระทศพลแก่เขาและจะบอกถึงธรรมที่เราบรรลुแก่เขาด้วย จึงไปหาเหมวตยักษ์นั้น โดยทางเบื้องบนแห่งกรุงราชคฤห์กับบริษัทของตน

ฝ่ายเหมวตยักษ์เห็นป่าหิมพานต์อันกว้างยาวถึง ๓ พันโยชน์ มีดอกไม้ไม้บานในเวลามิใช่ฤดู คิดว่าเราจักเล่นการละเล่นในป่าหิมพานต์กับสหายของเรา จึงไปกับบริษัทของตนโดยเบื้องบน

กรุงราชคฤห์เหมือนกัน แม้อยักษ์เหล่านั้นก็มาพบกันเบื้องบนนิเวศน์
ของอุบาสิกาในขณะนั้น ต่างก็ถามกันว่า พวกท่านเป็นบริษัท
ของใคร พวกเราเป็นบริษัทของสาตาคิริยักข์ พวกท่านละเป็น
บริษัทของใคร พวกเราเป็นบริษัทของเหมวตยักข์ดังนี้ พวกยักข์
เหล่านั้นต่างยินดีแล้วว่าเริงแล้ว ไปแจ้งแก่ยักข์เสนาบดีเหล่านั้น
สาตาคิริยักข์กล่าวกะเหมวตยักข์ว่า สหาย ท่านจะไปไหน ?
เหมวตยักข์ตอบว่า สหาย เราจะไปสำนักท่าน สา. เพราะเหตุไร
เห. เราเห็นป่าหิมพานต์มีดอกไม้สะพรั่ง เราจักไปเล่นในป่าหิมพานต์
นั้นกับท่าน สา. สหาย ก็ท่านจะไปได้อย่างไร ? ท่านรู้ว่าป่าหิมพานต์
มีดอกไม้บานสะพรั่งด้วยเหตุไร เห. ไม่รู้สหาย สา. สิทธัตถกุมาร
โอรสพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ยังหมิ่นโลกธาตุให้ไหวแล้วทรง
บรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม
ในท่ามกลางเทวดาในหมื่นจักรวาล ท่านไม่รู้ว่าพระธรรมจักรนั้น
พระองค์ทรงประกาศแล้วหรือ. เห. ไม่รู้ดอกสหาย สา. ท่านสำคัญ
ว่าที่มีประมาณเท่านั้นนั่นเทียวมีดอกไม้บานสะพรั่ง แต่ทั่วหมื่น
จักรวาลเป็นเสมือนดอกไม้กลุ่มเดียวกันในวันนี้ เพื่อสักการะบุรุษ
นั้นนะสหาย. เห. ดอกไม้บานอยู่ก่อน พระศาสดานั้นท่านเห็นเต็ม
นัยตาแล้วหรือ สา. เออ สหายเหมวตะ เราเห็นพระศาสดาแล้ว
เราฟังธรรมแล้ว เราดื่มอมตะแล้ว เราจักทำท่านให้รู้อมตธรรม
นั้นบ้าง เราจึงมายังสำนักของท่านสหาย. เมื่อยักข์เหล่านั้นกำลัง
เจรจากันอยู่นั้นแล อุบาสิกาลุกขึ้นจากที่นอนอันมีสิริ นั่งฟังการ
เจรจาปราศรัยนั้น ถือเอานิมิตในเสียงกำหนดว่า เสียงนี้เป็นเสียง
ในเบื้องบน ไม่ใช่ในภายใต้ เป็นเสียงอมมนุษย์พูด มิใช่เสียงมนุษย์

พูด เจียโสตประคองใจ. แต่นั้นสาตาคิริยัภษ์พูดว่า

อชฺช ปณฺณโรโส อุโปสโธ (อิติ สาตาคิโร ยกุโฆ)
ทิพฺพา รตฺตติ อฺปฺภฺจิจฺจ
อโนนนามํ สตุถารํ
หนฺนท ปสฺสาม โคตฺตมฺหฺตติ.
วันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ราตรีอันเป็นทิพย์
ปรากฏแล้ว มาเราทั้งสองจงไปเฝ้าพระโคตม
มีพระนามอันไม่ทรามเถิด

สาตาคิริยัภษ์กล่าวดังนี้แล้ว เหมวตยัภษ์กล่าวว่า

กจฺจि มโน สฺุปฺณฺหิโต (อิติ เหมวโต ยกุโฆ)
สพฺพญฺเตสฺสุ ตาทิโน
กจฺจิ อิกฺุญฺเฐ อนิกฺุญฺเฐ จ
สงฺกปฺปสฺสุต วสฺสิคตาทิ.
พระโคตมผู้คงที่ ทรงตั้งพระทัยไว้ดีแล้วใน
สัตว์ทั้งปวงหรือ พระโคตมทรงกระทำความดำริ
ในอิฏฐารมณฺ์แลอนิฏฐารมณฺ์ให้อยู่ในอำนาจแล
หรือ.

เหมวตยัภษ์ถามถึงกายมาจาร อาชีพ และมโนสมาจาร
ของพระศาสดาอย่างนี้แล้ว สาตาคิริยัภษ์ วิสัชชนาข้อที่เหมวตยัภษ์
ถามแล้ว ๆ เมื่อจบเหมวตสูตรแล้วตามความชอบใจด้วยการกล่าว

คุณแห่งสิริวรรณะของพระศาสดาอย่างนี้แล้ว เหมวตยัภย์
ส่งญาณไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนาของสหาย ตั้งอยู่ใน
โศคาปัตติผลแล้ว. คราวนั้น นางกาฬิอุบาสิกา ยังไม่เคยเห็นพระ-
ตถาคตเลยก็เกิดความเลื่อมใสที่ได้ฟังในธรรมที่เขาแสดงแก่บุคคล
อื่น ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผลแล้ว ประจุบริโภกโภชนะที่เขาจัดสำหรับ
คนอื่นฉะนั้น, อุบาสิกา นั้น เป็นพระโศคาบันคนแรกในระหว่าง
หญิงทั้งหมดและเป็นหัวหน้าหญิงทั้งหมด. ในคืนนั้น นางก็ตลอด
บุตรพร้อมกับการบรรลุโศคาปัตติผล ในวันขนานนามทารกที่ได้
มาแล้ว ตั้งชื่อว่า โสณะ. อุบาสิกา นั้นอยู่ในเรือนแห่งครอบครัว
ตามความพอใจแล้วได้ไปยังกุลฆรนคร

สมัยนั้น พระมหากัจจายนเถระ อาศัยเมืองนั้น อยู่ที่ภูเขา
อุปวัตตะ อุบาสิกาอุปัฏฐากพระเถระ พระเถระไปนิเวศน์ของนาง
เป็นประจำ แม้เด็กโสณก็เที่ยวเล่นในสำนักของพระเถระเป็นประจำ
จึงคุ้นเคยกัน ต่อมาเด็กนั้นบรรพชาในสำนักของพระเถระ พระเถระ
ประสงค์จะให้ท่านอุปสมบท แสวงหาภิกษุอยู่ ๓ ปีครบคณะจึงให้
อุปสมบทได้ ท่านอุปสมบทแล้วให้พระเถระบอกกัมมัฏฐานเจริญ
วิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว เรียนคัมภีร์สุตตนิบาตในสำนัก
ของพระเถระ ออกพรรษาปวารณาแล้ว ประสงค์จะเฝ้าพระศาสดา
จึงลาพระอุปัชฌาย์ พระเถระกล่าวว่า โสณะเมื่อท่านไปแล้ว พระ-
ศาสดาจะให้ท่านอยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกัน จักเชิญให้ท่านกล่าว
ธรรม พระศาสดาจะทรงเลื่อมใสในธรรมกถาของท่าน จักประทาน
พรแก่ท่าน เมื่อท่านจะรับพร จงรับเอาพรอย่างนี้ จงให้ไว้พระบาท

ของพระทศพลตามคำของเรา พระโศณะนั้นอันพระอุปัชฌาย์
อนุญาตแล้วจึงไปบอกแก่โยมอุบาสิกา แม้อุบาสิกานั้นก็กล่าวว่า
ดีละพ่อ ท่านเมื่อไปเฝ้าพระทศพล จงเอาผ้ากัมพลผืนนี้ไป จงลาด
กระทำให้เป็นฝารองพื้นในพระคันธกุฎีที่ประทับของพระศาสดา
แล้วถวายผ้ากัมพลผืนใหญ่ไป พระโศณะเฝ้ารับผ้านั้นไปแล้ว เก็บ
งาเสนาสนะไปถึงที่ประทับของพระศาสดาโดยลำดับ เข้าไปเฝ้า
ในเวลาทีพระทศพลประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ถวายบังคมแล้ว ได้ขึ้น
อยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระศาสดาทรงกระทำปฏิสันถารกับพระเถระนั้นแล้ว ตรัส
เรียกพระอานนทเถระมาตรัสว่า อานนท จงจัดเสนาสนะสำหรับ
ภิกษุรูปนี้ พระเถระทราบพระประสงค์ของพระศาสดา ได้ลาดผ้า
แล้วประคองยกผ้าลาดพื้นไว้ตรงกลางในภายในพระคันธกุฎี ครั้งนั้น
แล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยับยั้งกลางแจ้งตลอดราตรีเป็นอันมาก
จึงเสด็จเข้าพระวิหาร แม้ท่านพระโศณะก็ยับยั้งกลางแจ้งตลอดราตรี
เป็นอันมากเหมือนกัน จึงเข้าพระวิหาร พระศาสดาเสด็จลีลาสน์
ในมัชฌิมยาม เสด็จลุกขึ้นประทับนั่งในสมัยใกล้รุ่ง ทรงทราบว่า
ความลำบากกายของพระโศณะจักสงบระงับด้วยเหตุเพียงเท่านี้
แล้วเชื้อเชิญให้กล่าวธรรม พระโศณะเฝ้าได้กล่าวพระสูตรที่เนื่อง
ด้วยอัฐกุฏกัณฑ์ พยัญชนะตัวหนึ่งก็ไม่เสียด้วยเสียงอันไพเราะ
เมื่อจบคาถา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานสาธุการ ประกาศ
ถึงความเลื่อมใสว่า ภิกษุ ธรรมเธอเรียนไว้ดีแล้ว เทศนาในเวลา
ที่เราแสดงแล้วก็ดีในวันนี้ก็ดี เป็นอย่างเดียวกันเทียว ไม่ขาดไม่เกิน

เลข. ฝ่ายพระโสมกำหนดว่านี่เป็นโอกาส แล้วถวายบังคมพระทศพลตามคำของพระอุปัชฌาย์ ทูลขอพรทุกอย่างตั้งตั้งแต่การอุปสมบทด้วยคณะมีพระวินัยรกรบ ๕ พระศาสดาทรงประทานแล้ว ต่อมาพระเถระถวายบังคมตามคำของอุบาสิกา มารดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุบาสิกาส่งผ้ากัมพลผืนนี้มาเพื่อปูลาดพื้นในพระคันธกุฎีที่ประทับของพระองค์ แล้วถวายผ้ากัมพล ลูกขึ้นจากอาสนะถวายบังคมพระศาสดากระทำปัทมทินเหล็กไปแล้ว. ในเรื่องนี้มีคำสั่งเขปเท่านั้น. แต่โดยพิสดารเรื่องตั้งแต่การบรรพชาของพระเถระเป็นต้นทั้งหมด มาในพระสูตรแล้ว.

ดังกล่าวมานี้ พระเถระได้พร ๘ ประการจากสำนักพระศาสดาแล้วกับไปยังสำนักพระอุปัชฌาย์ เถ่าประพตติเหตุทั้งปวงนั้นแล้ว. วันรุ่งขึ้นไปยังประนิเวศน์ของโอมอุบาสิกา ยืนคอยอาหารอุบาสิกาฟังข่าวว่า บุตรของเรามาขึ้นที่ประตู จึงรีบมาภิวัตแล้วรับบาตรจากมือ นิมนต์ให้นั่งในนิเวศน์ของตน ถวายโภชนะแล้ว. ที่นั่นเมื่อฉันเสร็จ อุบาสิกากล่าวกะท่านว่า พ่อท่านได้พบพระทศพลแล้วหรือ. พบแล้ว อุบาสิกา. อุ.ท่านได้ไหว้ตามคำของโอมแล้วหรือ ส.จะ ไหว้แล้ว และผ้ากัมพลของเรานั้น ได้ลาดไว้ให้เป็นผ้าลาดพื้นในที่ประทับของพระตถาคตแล้ว อุ.พ่อ ได้ยินว่า ท่านกล่าวธรรมกถาถวายพระศาสดาและพระศาสดาได้ทรงประทานสาธุการแก่ท่านหรือ. พระย่อนถามว่า โอมทราบได้อย่างไร อุบาสิกา. อุบาสิกากล่าวว่า พ่อเทวดาที่สถิตอยู่ในเรือนของโอมบอกว่า เทวดาในหมื่นจักรวาลได้ถวายสาธุการเมื่อพระศาสดาประทานสาธุการแก่ท่าน แล้วกล่าวว่า พ่อ โอมหวังว่า ท่านควรกล่าวธรรมเหมือนอย่างที่ท่าน

กล่าวแล้วแก่โยมบ้าง โดยทำนองที่ได้กล่าวแก่พระพุทธเจ้า พระเถระ
รับคำของโยมแล้ว. นางทราบว่าพระเถระรับคำแล้ว จึงให้ทำมณฑป
ใกล้ประตู นิมนต์ให้กล่าวธรรมแก่ตนโดยทำนองที่กล่าวแก่พระทศพล
แล้ว. เรื่องตั้งขึ้นแล้วในที่นี้. ต่อมาพระศาสดาประทับนั่ง ณ ท่ามกลาง
หมู่พระอริยะ ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่า
ภิกษุผู้มีวาจาไพเราะแล้ว.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๘

อรรถกถาสูตที่ ๙

ประวัติพระสีวลีเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๙ ดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า ลาภินิ ยทิทํ สีวลี ทรงแสดงว่า เว้นพระตถาคต
พระสีวลีเถระเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีลาภ ในปัญหากรรมของท่าน
มีเรื่องที่จะกล่าวโดยลำดับดังต่อไปนี้

แม้พระเถระนี้ ในอดีตครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ
ไปพระวิหาร ยืนฟังธรรมอยู่ทำยบริษัท โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นเที่ยว
เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของ
เหล่าภิกษุผู้มีลาภ คิดว่า แม้เราก็ควรเป็นผู้มีอย่างนั้นเป็นรูปในอนาคต

จึงนิมนต์พระทศพลถวายมหาทาน ๗ วัน กระทำความปรารถนาว่า ด้วยการกระทำกุศลนี้ แม้ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาสมบัติอย่างอื่น แต่ข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีลาภเหมือนอย่างภิกษุที่พระองค์ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล พระศาสดาทรงเห็นว่าไม่มีอันตรายสำหรับเธอ จึงทรงพยากรณ์ว่า ความปรารถนาของท่านนี้จักสำเร็จในสำนักของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะในอนาคตแล้ว เสด็จกลับไป กุลบุตรนั้น การทำกุศลตลอดชีพแล้วเวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ครั้งพระวิปัสสีพุทธเจ้า กุลบุตรนั้นบำเพ็ญกุศลจนตลอดชีพ ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ครั้งพระวิปัสสีพุทธเจ้ามาถือปฏิสนธิในบ้านตำบลหนึ่ง ไม่ไกลกรุงพันธุมดี สมัยนั้น ชาวเมืองพันธุมดี สันทนทนากับพระราชธิดาถวายทานแด่พระทศพล วันหนึ่ง คนเหล่านั้น ร่วมกันเป็นอันเดียวทั้งหมดถวายทาน คิดว่า ในมุขคือทานของพวกเรา ไม่มีอะไรบ้างหนอ ดังนี้ ไม่ได้เห็นน้ำผึ้งแลเนยแข็งแล้ว คนเหล่านั้นจึงวางบุรุษไว้ดักในทางจากชนบทเข้าไปเมืองด้วยตั้งใจว่าจักนำของ ๒ อย่างนั้นจากข้างโน้นข้างนี้บ้างมา ในครั้งนั้น กุลบุตรนี้ ถือเอากระบอกเนยแข็งมาจากบ้านของตนคิดว่า จักนำมาหน่อหนึ่งเท่านั้น เมื่อไปถึงพระนครก็มองหาที่ที่สบายด้วยตั้งใจว่าจะล้างปาก ล้างมือและเท้าแล้วจึงเข้าไป เห็นรวงผึ้งที่ไม่มีตัวเท่ากับงอนไถ คิดว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นด้วยบุญของเรา จึงถือเอาแล้วเข้าไปสู่นคร บุรุษที่ชาวเมืองวางดักไว้ เห็นกุลบุตรนั้น จึงถามว่า พ่อมหาจำเริญ ท่านนำน้ำผึ้งมาให้ใคร เขาตอบว่า ไม่ได้นำมาให้ใครดอกนายท่าน

ก็น้ำผึ้งที่ท่านนำมาขายให้แก่เราเถอะ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงถือ
เอาหาปณะนี้ไปแล้วจงให้น้ำผึ้งและเนยแข็งนั้นเถอะ กุลบุตรนั้น
คิดว่า ของนี้ใช้ว่ามีราคามากและบุรุษนี้จะให้มากก็คราวเดียว
เท่านั้น ควรจะลองดู บุรุษนั้น กล่าวว่า เราไม่ให้ด้วยหาปณะเดียว
แล้วกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงรับเอา ๒ หาปณะแล้วจงให้
กุลบุตรนั้นตอบว่า ๒ หาปณะก็ให้ไม่ให้ บุรุษนั้นจึงเพิ่มโดย
อุบายนี้และเรื่อย ๆ จนถึงพันหาปณะ กุลบุตรนั้นจึงคิดว่า เรา
ไม่ควรจะลวงเขา ช่างก่อนเถิด เราจำจะถามกิจที่จะพึงทำของบุรุษ
นี้ ที่นั่น เขาจึงกล่าวกะบุรุษนั้นว่า ของนี้ไม่มีค่ามาก แต่ท่านให้มาก
ท่านจะเอาสิ่งนี้ไปด้วยกิจกรรมอะไร บุรุษนั้นกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ
ชาวเมืองในเมืองนี้ขัดแย้งกับพระราชาดวยทานแต่พระวิปัสสิ-
ทศพล เมื่อไม่เห็นของ ๒ สิ่งนี้ในบุญคือทาน จึงพากันแสวงหา
ถ้าไม่ได้สิ่งนี้ชาวเมืองก็จักพ่ายแพ้ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าให้พันหนึ่ง
แล้วจงรับเอา เขากล่าวว่า ของสิ่งนี้ ควรให้แก่ชาวเมืองเท่านั้น
หรือควรให้แก่ชนเหล่าอื่น ท่านจะให้ของที่ท่านนำมาให้แก่คนใด
คนหนึ่งหรือ

ก. ก็มีใครให้ทรัพย์พันหนึ่งในวันเดียวในทานของชาวเมือง
ล่ะ.

บ. ไม่มีดอกศหาย

ก. ก็ท่านรู้ว่าของ ๒ สิ่งนี้มีค่าพันหนึ่งหรือ.

บ. จะฉันรู้

ก. ถ้าอย่างนั้น ท่านจงไปบอกแก่ชาวเมืองเถิดว่า บุรุษ

คนหนึ่งไม่ให้ของ ๒ สิ่งนี้ด้วยราคา (แต่) ประสงค์จะให้ด้วยมือ
ของตนเอง พวกท่านอย่าวิตกเพราะเหตุแห่งของ ๒ สิ่งนี้เลย.

บ. ก็ท่านจงเป็นกายสักขีประจักษ์พยานแห่งความเป็น
หัวหน้ามุขคือทานของเราเถิด.

บุรุษนั้น เอามาสกที่ตนเก็บไว้เพื่อใช้สอยที่บ้านชื่อของ
เผ็ดร้อน ๕ อย่าง บดจนละเอียด กรองคั้นเอาน้ำส้มจากนมส้ม
แล้วคั้นรวงผึ้งลงในนั้น ปรงกับผงเครื่องเผ็ดร้อน ๕ อย่างแล้ว
ใส่ไว้ในใบบัวใบหนึ่ง จัดห่อนั้นแล้วถือมานั่ง ณ ที่ไม่ไกลพระทศพล
คอยดูวาระที่ถึงตนในระหว่างเครื่องสักการะที่มหาชนนำมา ทราบ
โอกาสแล้วจึงไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
นี่เป็นทุกคตปีณาการของข้าพระองค์ ขอพระองค์โปรดกรุณารับของ
สิ่งนี้ของข้าพระองค์เถิด พระศาสดาทรงอาศัยความเอ็นแก่บุรุษนั้น
ทรงรับปีณาการนั้นด้วยบาตรหินที่ทำวมหาราชทั้ง ๔ ถวายแล้ว ทรง
อธิษฐานโดยอาการที่เครื่องปีณาการนั้นถวายแก่ภิกษุถึง ๖๘,๐๐๐ องค์
ก็ไม่สิ้นเปลืองไป กุลบุตรเมื่อนั้น ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
ซึ่งเสวยเสร็จแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง กราบทูลว่า "ข้า-
พระองค์พบพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว วันนี้ชาวเมืองพันธุมดีนำ
สักการะมาถวายพระองค์ แม้ข้าพระองค์พึงเป็นผู้ถึงความ
เป็นยอดทางลาภและเป็นยอดทางยศในภพที่เกิดแล้วด้วยผลแห่งกรรมนี้.
พระศาสดาตรัสว่า ความปรารถนาจงสำเร็จอย่างนั้นเถิดกุลบุตร,
แล้วทรงกระทำอนุโมทนาภัตแก่กุลบุตรนั้นและแก่ชาวเมืองแล้ว
เสด็จกลับไป.

ฝ่ายกุลบุตรนั้นกระทำกุศลจนตลอดชีพแล้ว เวียนว่ายอยู่ใน
เทวดาและมนุษย์ มาถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระราชธิดา
พระนามว่า **สุปปวาสา** ในพุทธบาทกาลนี้ ตั้งแต่เวลาถือปฏิสนธิ
พระนางสุปปวาสารับเครื่องบรรณาการถึง ๕๐๐ ทั้งเช้าทั้งเย็น
ครั้งนั้นพวกพระญาติต้องการจะทดลองบุญ จึงให้พระนางนั้นเอา
พระหัตถ์ถูกต้องกระเช้าพีช หน่อออกมาจากพีชชนิดหนึ่ง ๆ ร้อยหนึ่ง
บ้าง พันหนึ่งบ้าง ข้าวเกิดขึ้นจากนากรีสหนึ่ง ๕๐ เกวียนบ้าง
๖๐ เกวียนบ้าง แม้เวลาจะทำยุ่งฉางให้เต็ม ก็ทรงเอาพระหัตถ์
ถูกต้องประตู่ยุ่งฉาง ที่ตรงที่พระราชธิดาจับแล้วจับอีก ก็กลับ
เต็มอีกเพราะบุญ เมื่อคนทั้งหลายกล่าวว่า "บุญของพระราชธิดา"
แล้วคดจากหม้อที่มีข้าวสวยเต็มให้แก่คนใดคนหนึ่ง ยังไม่ยกพระหัตถ์
ออกเพียงใด ข้าวสวยก็ไม่สิ้นเปลืองไปเพียงนั้น.

เมื่อทารกอยู่ในครรภ์นั่นเอง เวลาล่วงไปถึง ๗ ปีแต่เมื่อ
ครรภ์แก่ นางเสวยทุกข์ใหญ่อยู่ถึง ๗ วัน นางปริกษาสามีว่า
ก่อนแต่จะตาย ฉันจะถวายทานทั้งที่มีชีวิตอยู่เที่ยว จึงส่งสามีไปเฝ้า
พระศาสดา ด้วยกล่าวว่า ท่านจงไปกราบทูลเรื่องนี้แด่พระศาสดา
แล้วนิมนต์พระศาสดา อธิษฐานพระศาสดาตรัสคำใด ท่านจงตั้งใจ
กำหนดคำนั้นให้ดี แล้วกลับมาบอกฉัน สามีไปแล้วกราบทูลข่าวแด่
พระศาสดา พระศาสดาตรัสว่า พระนางสุปปวาสาโกปิยธิดาจะมี
ความสุข จงมีความสุขสบาย ไม่มีโรค จงคลอดบุตรที่หาโรคมิได้เกิด
พระราชาทรงสดับข่าวนั้นจึงถวายบังคมพระศาสดา ทรงมุ่งหน้า
เสด็จกลับพระราชนิเวศน์ พระกุมารก็คลอดจากพระครรภ์ของ

พระนางสุปปวาสา่าง่ายเหมือนน้ำออกจากที่กรงน้ำฉะนั้น คนที่นั่ง
ล้อมอยู่เริ่มหัวเราะ ทั้งที่หน้าองด้วยน้ำตา มหาชนยินดีแล้ว รำเริง
แล้ว ได้ไปกราบทูลข่าวที่นายินดีแก่พระราชา พระราชาทรงเห็น
อาการของชนเหล่านั้นทรงดำริว่า พระดำรัสที่พระทศพลตรัสแล้ว
เห็นจะเป็นผลแล้ว พระองค์เสด็จมากราบทูลข่าวของพระราชธิดา
แก่พระทศพล พระราชธิดาตรัสว่า อาหารสำหรับคนเป็นที่พระองค์
นิมนต์ไว้จักเป็นอาหารที่เป็นมงคล ขอพระองค์จงไปนิมนต์พระทศพล
๗ วันเกิดเพคะ. พระราชาทรงกระทำดั่งนั้น ถวายทานแก่พระภิกษุ
สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ๗ วัน ทารกดับจิตที่เร่าร้อน
ของพระประยูรญาติทั้งหมด เพราะฉะนั้น พระประยูรญาติจึงเฉลิม
พระนามของกุมารนั้นว่า "สิวลีทารก" สิวลีทารกนั้นเป็นผู้ทนกรรม
ทุกอย่างตั้งแต่เกิด เพราะอยู่ในพระครรภ์ถึง ๗ ปี พระธรรม-
เสนาบดีสารีบุตรได้สนทนาปราศรัยกับสิวลีนั้น ในวันที่ ๗ แม้พระ-
ศาสดาได้ทรงภาณิตถาคาในธรรมบทว่า

โย อิมํ ปลิปลํ ทุกคํ ตํ สารํ โหมมจจคา
ติณฺโณ ปารคโต ฉายี อเนญฺโช อกถํ กถิ
อนุปาทาย นิพฺพุตํ ตมฺหํ พุริมิ พุราหุณฺณ

ผู้ใดข้ามทางอันตรายคือสงสารอันข้ามได้
ยากนี้ ถึงฝั่งแล้ว เป็นผู้มิอันเฟงฉาน ก้าวล่วง
โอชะ ไม่หวั่นไหว ไม่มีความสงสัย เราเรียก
นั้นว่า เป็นพราหมณ์ ดังนี้.

คราวนั้น พระเถระกล่าวกะสิวลีทาทกรนั้นอย่างนี้ว่า ก็เธอได้เสวยกองทุกข์เห็นปานนี้ แล้วบวชเสียไม่สมควรหรือ สิวลี. ตอบว่าผมเมื่อได้ก็พึงบวช ท่านผู้เจริญ พระนางสุปปวาสาเห็นทาทกรนั้น พุดอยู่กับพระเถระ คิดว่า บุตรของเราพุดอะไรหนอกับพระธรรมเสนาบดี จึงเข้าไปหาพระเถระถามว่า บุตรของดิฉันพุดอะไรกับพระคุณเจ้า เจ้าคะ พระเถระกล่าวว่า บุตรของท่าน ถึงความทุกข์ที่อยู่ในครรภ์ที่ตนเสวยแล้วกล่าวว่า ท่านอนุญาตแล้วจักบวช พระนางสุปปวาสาตรัสว่า ดิฉันเจ้าข้า โปรดให้เขาบรรพชาเถิด พระเถระนำทาทกรนั้นไปวิหาร ให้ตบปัญจกัมมัฏฐาน เมื่อจะให้บรรพชา กล่าวว่า สิวลี เราไม่จำเป็นต้องให้อิวาทดอก เธอจงพิจารณาทุกข์ที่เธอเสวยมาถึง ๗ ปีนั้นแหละ สิวลีกล่าวว่า การให้บวชเท่านั้นเป็นหน้าที่ของท่าน ส่วนผมจักรู้จักที่ผมทำได้. สิวลีนั้น ตั้งอยู่ในโศคาปัดติผลในขณะที่โกนผมปอยแรกที่เขาโกนแล้วนั่นเอง ขณะโกนปอยที่ ๒ ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล ในขณะที่โกนผมปอยที่ ๓ ตั้งอยู่ในอนาคามีผล ก็การโกนผมหมด และการกระทำให้แจ้งพระอรหัตต์ได้มีไม่ก่อนไม่หลังกัน ตั้งแต่วันที่ท่านบวชแล้ว ปัจจัย ๔ เกิดขึ้นแก่ภิกษุสงฆ์พอแก่ความต้องการ. เรื่องตั้งขึ้นในที่นี้ด้วยประการนี้.

ต่อมา พระศาสดาได้เสด็จไปยังกรุงสาวัตถี พระเถระถวายบังคมพระศาสดาแล้วทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักทศลงบุญของข้าพระองค์ โปรดประทานภิกษุ ๕๐๐ รูปแก่ข้าพระองค์. ตรัสว่า รับไปเถอะสิวลี. เทวดาที่สิงอยู่ ณ ดันนิโครธได้เห็นทีแรก

อรรถกถาสูตที่ ๑๐

ประวัติพระวักกเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า **สทฺธาธิมุตตานํ** ทรงแสดงว่า พระวักกเถระ เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้น้อมใจไปด้วยศรัทธา มีศรัทธาแรง จริงอยู่ ศรัทธาของคนอื่น ๆ มีแต่ทำให้เจริญ ส่วนของพระเถระต้องลดลง เพราะฉะนั้นพระเถระนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้น้อมใจไปด้วยศรัทธา. คำว่า วักกเถระ เป็นชื่อของพระเถระนั้น. ในปัญหากรรมของพระเถระนั้น มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับต่อไปนี้ :-

ดังจะกล่าวโดยย่อ ในอดีตกาล ครั้งพระปฐมุตตรพุทธเจ้า พระเถระนี้ไปวิหารยี่นพึงธรรมทำยบริษัทโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้น้อมใจไปด้วยศรัทธา จึงคิดว่า แม้เราก็ควรเป็นเช่นนี้ในอนาคตกาล จึงนิมนต์พระศาสดาโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล ถวายมหาทาน ๗ วัน ถวายบังคมพระศพแล้วกระทำวาทกรรมว่า พระเจ้าข้า ด้วยกุศลกรรมอันนี้ ขอข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้น้อมใจไปด้วยศรัทธา ในศาสนาของพระปฐมุตตรพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตเหมือนภิกษุที่พระองค์ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเอกทัคคะของเหล่าภิกษุผู้น้อมใจไปด้วยศรัทธา.

พระศาสดาทรงเห็นว่า ท่านไม่มีอันตรายจึงทรงพยากรณ์แล้ว
เสด็จกลับไป.

ฝ่ายท่านกระทำกุศลตลอดชีพแล้วเวียนว่ายอยู่ในเทวดา
และมนุษย์ ถือเอาปฏิสนธิในตระกูลพราหมณ์กรุงสาวัตถี ครั้ง
พระศาสดาของเรา ญาติทั้งหลายได้ขนานนามของท่านว่า วักกलि
ท่านเจริญวัยแล้ว เรียนไตรเพท เห็นพระทศพลมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม
เสด็จจาริกในกรุงสาวัตถี ตรวจดูสรีรสมบัติของพระศาสดา
ไม่อ้อมด้วยการเห็นสรีรสมบัติ จึงเที่ยวไปพร้อมกับพระทศพล
นั้นด้วย เสด็จไปวิหารก็ไปกับพระทศพล ยืนมองความสำเร็จแห่ง
พระสรีรสมบัติอยู่เที่ยว ยืนฟังธรรมในที่เฉพาะพระพักตร์แห่ง
พระศาสดาผู้ประทับนั่งตรัสธรรมในธรรมสภา ท่านได้ศรัทธา
แล้วคิดว่า เราอยู่ครองเรือนไม่ได้เห็นพระทศพลเป็นนิตย์ จึงทูล
ขอบรรพชา บวชแล้วในสำนักของพระศาสดา ตั้งแต่นั้น เว้นเวลา
กระทำอาหาร ในเวลาที่เหลือยืนอยู่ในที่ที่ยืนเห็นพระทศพล จึงละ
โยนิโสมนสิการเสีย อยู่พระทศพลอย่างเดียว พระศาสดาทรงรอ
ให้ญาณของท่านสุกเสียก่อน เมื่อท่านเที่ยวไปดูรูปในที่นั้น ๆ เป็น
เวลายาวนานก็ไม่ตรัสอะไร ทรงทราบว่า บัดนี้ญาณของท่าน
แก่กล้าแล้ว ท่านอาจตรัสรู้ได้ จึงตรัสอย่างนี้ว่า วักกलि ท่านจะ
ประโยชน์อะไรด้วยมองร่างกายอันเปื่อยเน่านี้ที่ท่านเห็น วักกलि
ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม
วักกलि เห็นธรรมจึงจะชื่อว่าเห็นเรา. เมื่อพระศาสดาแม่ทรงโอวาท
อยู่อย่างนี้ พระเถระก็ไม่อาจละการดูพระทศพลแล้วไปในที่อื่น

แต่นั้นพระศาสดาทรงดำริว่า ภิกษุนี้ไม่ได้ความสังเวชจักไม่ตรัสรู้
เมื่อใกล้เข้าพรรษา ทรงประกาศขบไล่พระเถระนั้นว่า วักกलि
จงหนีไป ธรรมคาพระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงมีพระดำรัสที่ฟังยึดถือ
เพราะฉะนั้น พระเถระจึงยืนโต้ตอบพระศาสดาไม่ได้ ไม่บังอาจมา
เฉพาะพระพักตร์พระทศพล คิดว่า บัดนี้เราจะทำอย่างไรได้ เราถูก
พระตถาคตประณามเสียแล้ว เราก็ไม่ได้ยู่ต่อหน้าพระองค์ ประโยชน์
อะไรด้วยชีวิตของเรา จึงขึ้นสู่ที่เขาขาดที่เขาภิษณญญ พระศาสดา
ทรงทราบว่ พระเถระนั้นมีความลำบาก ทรงดำริว่า ภิกษุนี้เมื่อ
ไม่ได้ความปลอบใจจากเรา ก็จะทำลายอุปนิสัยแห่งมรรคผลเสีย
จึงทรงเปล่งรัศมีไปแสดงพระองค์ ครั้งนั้น ตั้งแต่พระวักกลินั้น
เห็นพระศาสดาก็ละความโสภคัลลยอย่างใหญ่ ด้วยประการฉะนี้.
พระศาสดาเพื่อจะให้พระวักกलिเถระเกิดปีติโสมนัสสร้งขึ้น เหมือน
หลังกระแสน้ำลงในสระที่แห้ง จึงตรัสพระคาถาในพระธรรมบทว่า

ปโมชชพหุโล ภิกขุ ปสนฺโน พุทฺธสาสนเ
อริคฺจฺเจ ปทํ สนฺตํ สงฺขารูปสมํ สุขนฺติ.
ภิกษุผู้มากด้วยความปรโมทย์ เลื่อมใสใน
พระพุทธรศาสนา จะพึงบรรลুবทอันสงบที่ระงับ
สังขาร เป็นความสุขดังนี้.

อนึ่ง พระศาสดาทรงเหยียบพระหัตถ์ประทานแก่พระวักกलि-
เถระว่า มาเถิดวักกलि. พระเถระบังเกิดปีติอย่างแรงว่า เราเห็น
พระทศพลแล้ว ได้รับพระดำรัสตรัสเรียกว่า มาเถิดวักกलि ทั้งไม่รู้

การไปของคนว่าจะไปทางไหน จึงโลดแล่นไปในอากาศต่อพระพักตร์
พระทศพล แล้วทั้งห้าแรกเหยียบบนภูเขา นึกถึงพระดำรัสที่
พระศาสดาตรัสแล้ว ข่มปีติในอากาศนั่นเอง บรรลุพระอรหัตพร้อม
ด้วยปฏิสัมภิทา ลงมาถวายบังคมพระตถาคต. ภายหลังพระศาสดา
ประทับนั่งท่ามกลางหมู่พระอริยะ ทรงสถาปนาพระเถระไว้ใน
ตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้น้อมใจไปด้วยศรัทธา.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑๐

จบ วรรคที่ ๒.

วรรคที่ ๓

ว่าด้วยภิกษุผู้มีตำแหน่งเลิศ ๑ ท่าน

[๑๔๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราहुล เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้ใคร่ต่อการศึกษา.

พระรัฐपालะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้บวชด้วยศรัทธา.

พระกฤษณะทธานะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้รับสลาภก่อน.

พระวังคีสะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีปฎิภาณ.

พระอุปเสนวังคันทบุตร เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้นำความเลื่อมใสมาโดยรอบ.

พระทัฬหฬลบุตร เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้จัดแจงเสนาสนะ.

พระปิลินทวัจฉะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของเทวดาทั้งหลาย.

พระพาหิยทารุจิริยะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้ตรัสรู้ได้เร็วพลัน.

พระกุมารกัสสปะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้แสดงธรรมได้วิจิตร.

พระมหาโกฏิฐิตะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้บรรลุปฎิสัมภิตา.

จบ วรรคที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๑

ประวัติพระราหุลเถระ

วรรคที่ ๓ สูตที่ ๑ (เรื่องพระราหุล) ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **สิกขากามาน** ความว่า ผู้ใคร่ หมายความว่า ผู้รักศึกษา ซึ่งสิกขา ๓. พระศาสดาทรงแสดงพระราหุลผู้เป็นโอรสของพระองค์ ว่า "ราหุล" ได้ยินว่า พระเถระลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ตั้งแต่วันที่บวชแล้ว กอบทรายขึ้นเต็มมือปรารธนาว่า อัจฉรย์หนอ เราจะพึงได้โอวาท และพระอนุศาสนีมีประมาณเท่านี้จากพระทศพลและพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ทั้งหลายในวันนี้ เพราะฉะนั้นท่านจึงชื่อว่าเป็น ยอดของเหล่า ภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑

อรรถกถาสูตที่ ๒

ประวัติพระรัฐपालเถระ

ในสูตที่ ๒ (เรื่องพระรัฐपालะ) ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **สทุธาปพุชิตาน** แปลว่า ผู้บวชด้วยศรัทธา. บทว่า **รฏฺฐปาโถ** ได้แก่ผู้ถึงการนับว่า รัฐบาล แม้เพราะอรรถว่า เป็นผู้สามารถรักษารัฐไว้ได้ หรือผู้เกิดในตระกูลที่สามารถสมานรัฐ ที่แตกร้างกันไว้ได้. จริงอยู่ ภิกษุรัฐบาละนั้น ฟังธรรมเทศนาของ พระศาสดา ได้ศรัทธากระทำการอดข้าวถึง ๔ วัน จึงให้มารดา

บิดาอนุญาตให้บวชได้ จึงบวชแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงเป็นยอด
ของเหล่าภิกษุผู้บวชด้วยศรัทธา.

ประวัติพระราहुลเถระ และพระรัฐपालเถระ

ก็ในปัญหากรรมของพระเถระทั้งสองรูปนี้ มีเรื่องที่จะกล่าว
ตามลำดับดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินมาว่า ในอดีตกาล ครั้งพระปฐมุตตรพระพุทธเจ้า
พระเถระทั้ง ๒ นี้ บังเกิดในครอบครัวคฤหบดีมหาศาลในกรุง-
หงสาวดี ในเวลาที่ท่านยังเป็นเด็กไม่มีใครพูดถึงชื่อและโคตร แต่
พอท่านเจริญวัยแล้ว ดำรงอยู่ในฆราวาส เมื่อบิดาของแต่ละคนล่วง
ไปแล้ว ท่านทั้ง ๒ จึงเรียกคนจัดการคลังรัตนะของตน ๆ มาแล้ว
เห็นทรัพย์หาประมาณมิได้ คิดว่าชนทั้งหลายมีปู่และปู่ทวดเป็นต้น
พาเอากองทรัพย์มีประมาณเท่านี้ไปกับตนไม่ได้ บัดนี้ เราควร
จะถือเอาทรัพย์นี้ไปโดยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้คนทั้ง ๒
นั้นจึงเริ่มให้มหาทานแก่คนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น ในสถานที่
๔ แห่ง คนหนึ่งสอบถามคนที่มาแล้วมาอีกในโรงทานของตน ผู้ใด
ชอบใจสิ่งใดเป็นต้นว่า ข้าวยาและของเกี้ยวก็ให้สิ่งนั้นแก่ผู้นั้น
เพราะเหตุนั้นแล เขาจึงมีชื่อว่า ผู้กล่าวแก่ผู้ที่มาแล้ว อีกคนหนึ่ง
ไม่ถามเลย เอาภาชนะที่เขาถือมาแล้ว ๆ ใส่ให้เต็ม ๆ แล้วจึงให้
ด้วยเหตุนี้แหละ เขาจึงมีชื่อว่า ไม่กล่าวแก่ผู้ที่มาแล้ว อธิบายว่า
ถามด้วยความไม่ประมาท วันหนึ่งชนทั้ง ๒ นั้นออกไปนอกบ้าน
เพื่อล้างปากแต่เช้าตรู่.

สมัยนั้น คาสผู้มีฤทธิ์มาก ๒ รูป เหาะมาแต่ป่าหิมพานต์ เพื่อภิกษาจาร ลงไม้ไกลสหายทั้ง ๒ นั้น ขึ้นในที่ข้างหนึ่งด้วยคิดว่า "ชนทั้ง ๒ นั้น เมื่อคาสทั้ง ๒ นั้น จัดแจงบริขารมีภาชนะน้ำเต้า เป็นต้น เดินมุ่งไปภายในบ้าน จึงมาไหว้ไถ่ๆ ครั้งนั้นคาสกล่าวกะชนทั้ง ๒ นั้นว่า ท่านผู้มีบุญใหญ่ ท่านมาในเวลาไร ชนทั้ง ๒ นั้นตอบว่า มาเดี๋ยวนี้ขอรับ แล้วรับภาชนะน้ำเต้าจากมือของคาสทั้ง ๒ นั้น นำไปเรื้อนของตนๆ ในเวลาเสร็จกิจกรกิจจึงขอให้รับปากว่า จะมารับภิกษาเป็นประจำ.

ในคาสทั้งสองนั้น รูปหนึ่งเป็นคนมั่งรื้อน จึงแหวกน้ำ ในมหาสมุทรออกเป็น ๒ ส่วนด้วยอาณุภาพของตน แล้วไปยังภพของปฐวิทรนาคราชนั่งพักกลางวัน. คาสถือเอาตุลูปอสบายแล้ว จึงกลับมา เมื่อจะกระทำอนุโมทนาภัตตรในเรือนแห่งอุปัฏฐากของตน ก็กล่าววว่า ขอจงสำเร็จเหมือนดังภพปฐวิทรนาคราช. ย่อมมาวันหนึ่ง อุปัฏฐากถามคาสนั้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกระทำอนุโมทนาว่า จงสำเร็จเหมือนภพปฐวิทรนาคราช โปรดบอกข้อความ พวกข้าพเจ้าไม่ทราบความที่ท่านกล่าวนี้ว่า คำนี้ท่านหมายความว่าอะไร, คาสกล่าวว่า จริงซี กุฎุมพี เรากล่าวว่าสมบัติของท่านจงเป็นเหมือนสมบัติของพระยานาคชื่อว่า ปฐวิทร, ตั้งแต่นั้นมา กุฎุมพีก็ตั้งจิตไว้ในภพของพระยานาคชื่อว่า ปฐวิทร.

คาสอีกรูปหนึ่งไปยังภพดาวดึงส์ กระทำการพักกลางวัน ในเสริสกวิมานที่ว่างเปล่า คาสนั้นเที่ยวไปเที่ยวมาเห็นสมบัติของท้าวสักกเทวราช เมื่อจะการทำอนุโมทนาแก่อุปัฏฐากของตน

ก็กล่าวว่าสมบัติของท่านจงเป็นเหมือนสักกวิมาน. ครั้งนั้น กุฎุมพี ก็เมื่อนั้นก็ถามคาบสนั้นเหมือนอย่างสหยาอีกคนหนึ่งถามคาบสนั้น กุฎุมพีก็ฟังคำของคาบสนั้นจึงตั้งจิตไว้ในภพของท้าวสักกะ. คน ทั้งสองนั้นจึงบังเกิดในที่ที่ตนปรารถนาแล้วนั้นแล.

ผู้ที่เกิดในภพของปฐวิทรนาคราช ก็มีชื่อว่า **ปฐวิทรนาค-
ราชา** พระราชานั้นในขณะที่ตนเกิดแล้ว เห็นอรรถภาพของคนมีความ ร้อนใจว่า คาบสผู้เข้าสู่สกุลสรรเสริญคุณแห่งฐานะของเราไม่น่า พอใจหนอ ที่นี้เป็นที่ต้องเสียไปด้วยห้อง คาบสนั้นไม่รู้ที่อื่น ๆ แน่แท้ ในขณะที่นั้นนั้นแล เหล่านาคผู้เพื่อนรำแดงตัวแล้วได้ประคองเครื่อง คนตรีในทุกทิศแก่พระยานาคนั้น ในขณะที่นั้นนั้นแหละพระยานาค นั้นก็ละอรรถภาพนั้นกลายเป็นมาณพน้อย ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เข้าเฝ้าท้าวสักกะทุกกึ่งเดือน เพราะฉะนั้นแม้พระยานาคนั้นก็ต้อง ไปเฝ้าท้าวสักกะพร้อมกับพระยานาคชื่อวิรูปภัยด้วย ท้าวสักกะ เห็นพระยานาคนั้นมาแต่ไกลก็จำได้ ที่นั้นท้าวสักกะจึงถามพระยา- นาคนั้นในเวลาขึ้นอยู่ในที่ใกล้ว่า สหาย ท่านไปเกิดที่ไหน พระยานาค กล่าวว่า ท่านมหาราช อย่างถามเลย ข้าพเจ้าไปเกิดในที่ที่ต้อง เสียไปด้วยห้อง ส่วนท่านได้มิตรที่ดีแล้ว ท่านสักกะตรัสว่า สหาย ท่านอย่าวิตกเลยที่เกิดในที่ที่ไม่สมควร พระทศพลพระนามว่า ปทุมุตตระทรงบังเกิดในโลกแล้ว ท่านจงพระทำกุศลกรรมแต่ พระองค์นั้นแล้วปรารถนาฐานะนี้เกิด เราทั้ง ๒ จักอยู่ร่วมกัน เป็นสุข. พระยานาคนั้นกล่าวว่า เหวะ ข้าพเจ้า การทำอย่างนั้น

ไปนิมนต์พระพุทฺธตระทศพล จัดแจงเครื่องสักการะสัมมานะ
ตลอดคืนย่นรุ่ง กับนาคบริษัทในภพนาคของตน

วันรุ่งขึ้น เมื่อรุ่งอรุณ พระศาสดาตรัสเรียกพระสุมนเถระ
ผู้ปฏิญาณของพระองค์ว่า สุมนะ วันนี้ตถาคตจักไปภิกษาจาร ณ
ที่ไกล ภิกษุปลุชนจงอย่ามา, จงมาแต่พระผู้บรรลุปฏิสัมภิตาผู้ทรง
พระไตรปิฎก ผู้มีอภิญญา ๖ เท่านั้น พระเถระสดับพระดำรัสของ
พระศาสดาแล้ว แจ่มแก่ภิกษุทั้งปวง ภิกษุประมาณแสนหนึ่งเหาะ
ไปพร้อมกับพระศาสดา พระยานาคปลฐวินทรกับนาคบริษัทมารับ
เสด็จพระทศพลแลดูพระภิกษุสงฆ์ที่ล้อมพระศาสดาซึ่งกำลังเหยียบ
คลื่นซึ่งมีสีดั่งแก้วมณีบนยอดคลื่น แลเห็นพระศาสดาอยู่เบื้องต้น
พระสงฆ์นวกะจนถึงสามเณรชื่ออุปเวตตะผู้เป็นโอรสของพระตถาคต
อยู่ท้าย จึงเกิดปีติปราโมทย์ว่า พุทธานุภาพเห็นปานนี้ ของพระสาวก
ที่เหลือไม่น่าอศจรรยย์ แต่พระพุทธานุภาพแห่งทารกเล็กนี้ช่างน่า
อศจรรยย์เหลือเกินดังนี้.

ครั้งนั้น เมื่อพระทศพลประทับนั่งที่ภพของพระยานาคนั้น
แล้ว เมื่อภิกษุนอกนี้นั่งจำเดิมแต่ที่สุดจนมาถึงอาสนะของสามเณร
อุปเวตตะในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดา พระยานาคเมื่อ
ถวายข้าวยากู้ดี เมื่อถวายของเคี้ยวก็ดี พระดูพระทศพลทีหนึ่ง
ดูสามเณรอุปเวตตะทีหนึ่ง นับว่ามหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ
ในสรีระของสามเณรนั้นย่อมปรากฏเสมือนพระพุทธรเจ้า เป็นอะไร
กันหนอ ดังนี้จึงถามภิกษุรูปหนึ่งผู้นั่งไม่ไกลว่า ท่านเจ้าข้า สามเณร
รูปนี้เป็นอะไรกับพระทศพล ภิกษุนั้นตอบว่า เป็นโอรสมหาบพิช.

พระองค์จึงดำริว่า ภิกษุรูปนี้ใหญ่หนอ จึงได้ความเป็นโอรสของ พระตถาคตผู้สง่างามเห็นปานนี้ แม้สตรีระของท่านก็ปรากฏเสมือน พระสตรีระของพระพุทธเจ้าโดยส่วนเดียว แม้ตัวเราก็ควรเป็น อย่างนี้ในอนาคตกาล จึงถวายมหาทาน ๘ วัน แล้วกระทำความ ประารถนาว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์พึงเป็นโอรสของพระพุทธเจ้า พระองค์หนึ่งในอนาคตเหมือนอุปเวตตะสามเณรนี้ ด้วยอนุภาพ แห่งกุศลกรรมนี้ พระศาสดาทรงเห็นว่า หาอันตรายมิได้ จึงทรง พยากรณ์ว่า ในอนาคตมหาบพิตรจักเป็นโอรสแห่งพระพุทธเจ้า พระนามว่าโคตมะ ดังนี้แล้วเสด็จกลับไป.

ส่วนปฐวิทรนาคราช เมื่อถึงถึงเดือนอีกครั้งหนึ่งก็ไปเฝ้า ท้าวสักกะกับพระยานาคชื่อวิรูปักษ์ คราวนั้นท้าวสักกะตรัสถาม พระยานาคนั้นผู้มาขึ้นอยู่กับที่ใกล้ว่า สหาย ท่านปรารถนาเทวโลก นี้แล้วหรือ ร. ข้าพเจ้ามิได้ปรารถนาดอกเพื่อน ส. ท่านเห็นโทษอะไร เล่า? ร. โทษไม่มีมหาราช, แต่ข้าพเจ้าเห็นสามเณรอุปเวตตะโอรส ของพระทศพล ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้เห็นสามเณรนั้นก็มิได้น้อมจิตไป ในที่อื่น ข้าพเจ้านั้นกระทำความปรารถนาว่าในอนาคตกาล ขอ ข้าพเจ้าพึงเป็นโอรสเห็นปานนี้ของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ข้า แต่มหาราช แม้พระองค์ก็จงการทำความปรารถนาอย่างหนึ่งเถิด เราทั้ง ๒ จักไม่พราดกันในที่ ๆ เกิดแล้ว ท้าวสักกะรับคำของ พระยานาคนั้นแล้วเห็นภิกษุผู้มีอนุภาพมากรูปหนึ่ง จึงนึกว่า กุลบุตรนี้ออกบวชจากสกุลไหนหนอครั้งนี้ ทราบว่ากุลบุตรผู้นี้เป็น บุตรของสกุลผู้สามารถสมานรัฐที่แตกแยกกันแล้ว กระทำการอด

อาหารถึง ๑๔ วัน ให้มารดาบิดาอนุญาตให้บรรพชาแล้ววช
แล้ว ก็แลครั้นทราบแล้วจึงเป็นเหมือนไม่ทราบ ทูลถามพระทศพล
แล้วกระทำมหาสักการะ ๗ วัน กระทำความปรารถนาว่า พระเจ้าข้า
ด้วยผลแห่งกัลยาณกรรมนี้ ข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุ
ผู้บวชด้วยศรัทธาในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต
เหมือนอย่างกุลบุตรผู้หนึ่งในศาสนาของพระองค์เถิด. พระศาสดา
ทรงเห็นความปรารถนาหาอันตรายมิได้ จึงพยากรณ์ว่า มหาบพิตร
พระองค์จักเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้บวชด้วยศรัทธาในศาสนาของ
พระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ ในอนาคตแล้วเสด็จกลับไป ฝ่าย
ท้าวสักกะก็เสด็จกลับไปยังเทพบุรีของพระองค์ตามเดิม.

ชนทั้งสองนั้นจุดที่ที่ตนเกิดแล้วเวียนว่ายอยู่ในเทวดา
และมนุษย์ล่องไปหลายพันกัป ในที่สุดกัปที่ ๘๒ แต่กัปนี้ พระพุทธเจ้า
พระนามว่า ศุสสะ ทรงอุบัติขึ้นในโลก พระพุทธบิดาของพระองค์
เป็นพระราชพระนามว่า มหินทะ มีน้องชายต่างมารดากัน ๓ องค์
พระราชทรงยึดถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นของเราเท่านั้น พระธรรม
เป็นของเรา พระสงฆ์เป็นของเรา ทุก ๆ วันทรงให้พระทศพล
เสวยโภชนะด้วยพระองค์เองเป็นประจำ

ต่อมาภายหลัง วันหนึ่งเมื่อชายแดนของพระองค์กำเริบ
พระองค์ตรัสเรียกโอรสมาสั่งว่า ลูกเอ๋ย ชายแดนกำเริบ พวก
เจ้าหรือเราควรไป ถ้าเราไปเจ้าจะต้องปรนนิบัติพระทศพลโดย
ทำนองนี้ พระราชโอรสทั้ง ๓ นั้น ทูลเป็นเสียงเดียวกันว่า ข้าแต่
พระชนก พระองค์ไม่จำเป็นต้องเสด็จไป พวกข้าพระองค์จักช่วยกัน

ปราบโจรดังนี้ จึงถวายบังคมพระชนกแล้วเสด็จไปยังปัจฉิมชนบท
ปราบโจรแล้วมีชัยชนะแก่ข้าศึกแล้วเสด็จกลับ พระราชกุมาร
เหล่านั้นปรึกษากับเหล่าผู้ใกล้ชิดในระหว่างทางว่า พ่อเอ๋ยในเวลา
ที่เราฆ่าฝ่าพระชนกจักประทานพร เราจะรับพรอะไร พวกข้าบาท
มุสิกาทูลว่า พระลูกเจ้า เมื่อพระชนกของพระองค์ล่วงลับไป ไม่มี
อะไรที่ชื่อว่าไฉยยาก แต่พระองค์โปรดรับพรคือการปรนนิบัติ
พระอุสสพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระเชษฐภคินีของพระองค์เกิด พระราช-
กุมารเหล่านั้นกล่าวว่า พวกท่านพูดดีจึงพร้อมใจกันทุก ๆ องค์
ไปฆ่าพระชนก ในกาลนั้น พระชนกทรงเลื่อมใสพระราชกุมาร
เหล่านั้น แล้วทรงประทานพร พระราชกุมารเหล่านั้นทูลขอพรว่า
พวกข้าพระองค์จักปรนนิบัติพระตถาคตตลอดไตรมาส พระราชา
ตรัสว่า พรนี้เราให้ไม่ได้ จงขอพรอย่างอื่นเถิด พระราชกุมาร
กราบทูลว่า ข้าแต่พระชนก พวกข้าพระองค์ก็ไม่ต้องการพรอย่างอื่น
ถ้าหากพระองค์ประสงค์จะพระราชทาน ของพระราชทานพรนั้น
นั้นแหละแก่พวกข้าพระองค์เกิด พระราชาเมื่อพระราชโอรส
เหล่านั้นทูลขออยู่บ่อย ๆ ทรงดำริว่า เราไม่ให้ไม่ได้ เพราะเราได้
ปฎิญาไว้แล้วจึงตรัสว่า พ่อเอ๋ย เราให้พรแก่พวกเจ้า ก็แต่ว่า
ธรรมดาพระพุทธรเจ้าเป็นผู้อันใคร ๆ เข้าเฝ้าไฉยยาก เป็นผู้มีปกติ
เที่ยวไปพระองค์เดียวดุจสีหะ พวกเจ้าจึงเป็นผู้ไม่ประมาทปรนนิบัติ
พระทศพลเถิด.

พระราชกุมารเหล่านั้นดำริว่า เมื่อพวกเราจะปรนนิบัติ
พระตถาคต ก็ควรจะปรนนิบัติให้สมควร จึงพร้อมใจกันสมาทานศีล

๑๐ เป็นผู้ไม่มีกลิ่นคาว ตั้งบวชไว้ ๓ คนให้ดูแลโรงทานสำหรับ
พระศาสดา บรรดาบวช คนนั้น คนหนึ่งเป็นผู้จัดแจงการเงิน
และข้าวปลาอาหาร. คนหนึ่งมีหน้าที่ดวงข้าว คนหนึ่งมีหน้าที่จัดทาน.
ในบวช ๓ คนนั้น คนจัดแจงการเงินและข้าวมาเกิดเป็นพระเจ้า
พิมพิสารมหาราชในปัจจุบัน คนดวงข้าวมาเกิดเป็นวิสาขาอุบาสก,
คนจัดทานมาเกิดเป็นรัฐपालเถระแล. กุลบุตรนั้นบำเพ็ญกุศลในภพ
นั้นตลอดชีพแล้วบังเกิดในเทวโลก. ส่วนพระยานาคนี้เกิดเป็น
พระเชษฐโอรสของพระเจ้ากิกิ ครั้งพระทีพลพระนามว่ากัสสป
ชื่อว่าราहुลเถระ พระญาติทั้งหลายขนานนามพระองค์ว่า ปฐวินทร-
กุมาร พระองค์มีภคินี ๗ พระองค์ พระภคินีเหล่านั้นสร้างบริเวณ
ถวายพระทศพลถึง ๗ แห่ง พระปฐวินทรกุมารทรงได้ตำแหน่ง
อุปราช พระองค์ตรัสภคินีเหล่านั้นว่า ในบรรดาบริเวณที่พระนาง
ได้สร้างไว้ นั้น ขอจงประทานให้หม่อมฉันแห่งหนึ่ง พระภคินีเหล่านั้น
ทูลว่า พระพี่เจ้า พระองค์ดำรงอยู่ในฐานะเป็นอุปราช พระองค์
พึงประทานแก่หม่อมฉันต่างหาก พระองค์โปรดสร้างบริเวณอื่นเถิด
พระราชกุมารนั้นได้สดับคำของพระภคินีเหล่านั้นแล้ว จึงให้สร้าง
วิหารถึง ๕๐๐ แห่ง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บริเวณ ๕๐๐ แห่ง
ก็มี พระราชกุมารนั้นทรงบำเพ็ญกุศลตลอดชีพในอภัพนั้นไป
บังเกิดในเทวโลก ในพุทธบาทกาลนี้ ปฐวินทรกุมารถือปฏิสนธิ
ในพระครรภ์แห่งพระอัครมเหสีแห่งพระโพธิสัตว์ของเรา สหาย
ของท่านบังเกิดในเรือนแห่งรัฐपालเศรษฐี ในอุลลโกฏฐิตนิกม
แคว้นกุรุ.

ครั้งนั้น พระทศพลของเราทรงบรรลुकิสัมโพธิญาณแล้ว

ทรงประกาศธรรมจักรอันประเสริฐแล้วเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์
โดยลำดับ ทรงให้ราหูลุมารบรรพชาแล้ว. วิธีบรรพชาราหูลุมาร
นั้น มาแล้วในพระบาลี. ก็พระศาสดาได้ตรัสราหูโลวาทสูตร เป็น
โอวาทเนื่อง ๆ แก่พระราหูลุนั้นผู้บรรพชาแล้วอย่างนี้ แม้พระ-
ราหูลุลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เขามือกอบทรายขึ้นกล่าวว่า วันนี้เราพึง
ได้โอวาทมีประมาณเท่านี้จากพระทศพล และอุปัชฌาย์อาจารย์
ทั้งหลาย เกิดการสนทนากันในท่ามกลางสงฆ์ว่า ราหูลสามเณร
ทนต่อพระโอวาทหนอ เป็นโอรสที่คู่ควรแก่พระชนก" พระศาสดา
ทรงจิตวาระแห่งภิกษุทั้งหลาย ทรงพระดำริว่า เมื่อเราไปแล้ว
ธรรมเทศนาอย่างหนึ่งจักขยาย และคุณของราหูลจักปรากฏ จึง
เสด็จไปประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ในธรรมสภา ตรัสเรียกภิกษุ
ทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขอนั่งประชุมสนทนากัน
ด้วยเรื่องอะไรหนอ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
เจ้า พวกข้าพระองค์สนทนากันถึงความที่ราหูลสามเณรเป็น
ผู้อดทนต่อโอวาทพระเจ้าข้า พระศาสดาทรงดำรงอยู่ในฐานะ
นี้เพื่อทรงแสดงถึงคุณของราหูลสามเณร จึงทรงนำมิกชาดก
มาตรัสว่า.-

"มิกนุคิปลุตตุตมเนกมัย

อฏฺฐกขรฺ อฑฺฒรตุตาวปายี

เอเคน โสเตน จมาสุตฺตสุโต

จทิ กลาหิติ โภ ภาคินฺเญโย" ติ

ฉันยังเนื้อหลานชายผู้มี ๘ กีบ นอนโดยอาการ

๓ ท่า มีมารยาหลายอย่าง ดื่มน้ำในเวลา

เที่ยงคืน ให้เล่าเรียนมาของเนื้อดีแล้ว ดูก่อน
น้องหญิง เนื้อหลานชายกลั่นลมหายใจไว้ได้ โดย
ช่องโสตข้างหนึ่ง แนบติดอยู่กับพื้น จะทำกลวง
นายพรานด้วยอุบาย ๖ ประการ.

ต่อมา ในเวลาที่สามณเรมีอายุ ๗ พรรษา ทรงแสดง
อัมพลัญจิริยาหุโลวาทแก่ราหุลสามณเรมันว่า ราหุลอย่ากล่าว
สัมปะชานมุสา แม้เพื่อจะเล่นโดยความเป็นเด็กเลย ดังนี้เป็นต้น
ในเวลาที่สามณเรมีอายุ ๑๘ พรรษา ธรรมหาราหุลโหวาทสูตร
โดยนัยว่า "ราหุล รูปร่างใดอย่างหนึ่ง" ดังนี้เป็นต้น แก่ราหุล
ผู้เข้าไปบิณฑบาตตามหลังของพระตถาคต มองดูรูปสมบัติของ
พระศาสดาและของตน ตรีกวิตกที่เนื่องด้วยครอบครวั ส่วนราหุลโหวาท
ในสังยุตทีติ ราหุลโหวาทในอังคุตตรนิกายทีติ เป็นอาจารย์แห่ง
วิปัสสนาของพระเถระทั้งนั้น.

ภายหลังพระศาสดาทรงทราบว่าญาณของท่านแก่กล้า
ในเวลาที่ราหุลเป็นภิกษุยังไม่มีพรรษาประทับนั่งที่อันธวัณตรีศ
จุลตรราหุลโหวาทสูตรแล้ว เวลาจบเทศนา พระราหุลเถระบรรล
พระอรหัตพร้อมทั้งเทวดาแสนพัน โภกั เทวดาที่เป็นพระโสดาบัน
พระสกทาคามีและพระอนาคามีนับไม่ถ้วน. ย่อมมาภายหลังพระ-
ศาสดาทรงประทับนั่งท่ามกลางพระอริยสงฆ์ ทรงสถาปนาพระเถระ
ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษาในศาสนา.

ก็เมื่อพระศาสดาทรงเสด็จออกจาริกไปในกรุงรัฐ ทรงบรรลुถึงอุลลโกฏฐิตนิกมโดยลำดับ กุลบุตรชื่อรัฐपालฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา ได้ศรัทธาให้มารดาบิดาอนุญาตแล้ว เข้าเฝ้าพระทศพล บวชแล้วในสำนักของพระเถระรูปหนึ่ง ตามพระบัญชาของพระศาสดาตั้งแต่วันที่ท่านบวชแล้ว เศรษฐีคบคิดเห็นภิกษุทั้งหลายไปยังที่ประตูนีเวศน์ของตนยอมค่าบริภาษว่า มิงงานอะไรของท่านในเรื่องนี้ (เรา) มีบุตรน้อยคนเดียวเท่านั้น พวกท่านก็มานำเขาไปเสีย บัดนี้จะทำอะไรอีกล่ะ. พระศาสดาประทับอยู่ที่อุลลโกฏฐิตคามกิ่งเดือนแล้วเสด็จมายังกรุงสาวัตถีอีก. ครั้งนั้นพระรัฐपालกระทำกิจในโยนิโสมนสิการ เจริญวิปัสสนาบรรลुพระอรหัตแล้ว ท่านทูลขออนุญาตพระศาสดาแล้วไปยังอุลลโกฏฐิตนิกมเพื่อเยี่ยมบิดามารดา เทียวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกในนิกมนั้น ได้ขมนมกุมมาสบุดที่ค้างกินในนิเวศน์ของบิดา เกิดอสุภสังญาในเหล่าหญิงที่แต่งตัวแล้วจึงยืนขึ้นแสดงธรรม เหาะไปแล้วประคุดสรเพลิงที่พันแล้วจากแล่ง ไปยังมิกาจिरอุทยานของพระเจ้าโกรพย ลงนั่งแผ่นศิลาอันเป็นมงคล แสดงธรรมอันประดับแล้วด้วยความเลื่อมใส ๔ ประการแต่พระราชารู้เสด็จมาเยี่ยม จาริกไปโดยลำดับกลับมาเฝ้าพระศาสดาอีก. เรื่องนี้ตั้งขึ้นแล้วด้วยอาการอย่างนี้. ต่อมาภายหลังพระศาสดาประทับนั่งท่ามกลางพระอรียสงฆ์ ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่ากุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธาในศาสนาแล้ว.

จบ อรรถกถาสุตที่ ๒

อรรถกถาสูตที่ ๓

ประวัติพระโกณฑธานเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๓ (เรื่องพระโกณฑธานะ) ดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า **ปฐมสลาภํ** **กณฺหฺนฺตานํ** พระศาสดาทรงแสดงว่า พระโกณฑธานเถระ. เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้จับสลากได้ก่อน ภิกษุอื่นทั้งหมด

ได้ยินมาว่า พระเถระนั้นเมื่อพระตถาคตเสด็จไปอุคคนคร ในวันที่นางมหาสุภัทธานิมนต์ เมื่อภิกษุบอกกล่าววว่า วันนี้พระศาสดาจักเสด็จภิกขาจารไกล ภิกษุปุณฺณชนอย่าจับสลาก พระจีณาสพ ๕๐๐ รูปจงจับ, ก็บันลือสีหนาทจับสลากได้ที่ ๑ ทีเดียว เมื่อพระตถาคตเสด็จไปเมืองสาเกตในวันที่นางจุลลสุภัทธานิมนต์ ก็จับสลากได้เป็นที่ ๑ เหมือนกัน ในระหว่างภิกษุ ๕๐๐ รูป, แม้ในคราวเสด็จไปยังชนบทสุนาปรินตปะก็เหมือนกัน ด้วยเหตุเหล่านี้ พระเถระจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้จับสลากได้ที่ ๑ อนึ่ง คำว่า**โกณฑธาน** เป็นชื่อของท่าน ในปัญหากกรรมของท่านมีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า ครั้งพระปฐมุตตรพุทธเจ้า พระเถระนี้บังเกิดในเรือนของครอบครัวกรุงหงสวดี ไปวิหารฟังธรรมโดยนัยดังกล่าว แล้วนั้นแหละ เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่ง

เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้จักสลากได้ที่ ๑ จึงการทำกุศลกรรมแต่
พระพุทธรูปเจ้าปรารถนาตำแหน่งนั้น ผู้อันพระศาสดาทรงเห็นว่าหา
อันตรายมิได้จึงพยากรณ์แล้วบำเพ็ญกุศลตลอดชีพ เวียนว่ายอยู่ใน
เทวดาและมนุษย์ ครั้งพระกัสสปพุทธรูปเจ้าก็บังเกิดเป็นภุมมเทวดา.

ก็ธรรมดาว่าพระพุทธรูปเจ้าผู้มีพระชนมายุยืน มิได้ทำอุโบสถ
ทุกกึ่งเดือน. คือพระวิปัสสิทศพลในระหว่าง ๖ ปี จึงมีอุโบสถ
ครั้งหนึ่ง ส่วนพระกัสสปทศพลทรงให้สวดพระปาฏิโมกข์ทุก ๆ
๖ เดือน ในวันสวดปาฏิโมกข์นั้น ภิกษุ ๒ รูปผู้อยู่ในทิสมาด้วย
จงใจว่า จะกระทำอุโบสถ. ภุมมเทวดานี้คิดว่าความมีไมตรีของ
ภิกษุ ๒ รูปนี้มันคงเหลือเกิน เมื่อมีคนทำให้แตกแยกกัน ท่าน
จะแตกกันหรือไม่แตกกันหนอ จึงคอยหาโอกาสของภิกษุทั้งสองนั้น
เดินไปใกล้ ๆ ภิกษุทั้งสองนั้น. ครั้งนั้นพระเถระรูปหนึ่งฝากบาตร
และจีวรไว้กับพระเถระอีกรูปหนึ่ง ไปยังที่ มีความผาสุกด้วยน้ำ
เพื่อชำระล้างสรีระ ครั้งล้างมือล้างเท้าแล้วก็ออกมาจากร่มไม้
ที่ถูกต้อง. ภุมมเทวดาแปลงเป็นหญิงมีรูปร่างงามอยู่ข้างหลังพระเถระ
นั้น จึงทำให้เสมือนผมยุงแล้วจัดผมเสียใหม่ ทำเป็นปัดฝุ่นข้างหลัง
แล้วจัดผ้าถุงเสียใหม่ เดินสกปรกพระเถระออกจากพุ่มไม้มายืนอยู่
ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง, พระเถระผู้เป็นสหายเห็นเหตุการณ์นี้จึงเกิด
ความโทมนัสคิดว่า ความเชื่อที่ติดตามกันมาเป็นเวลานานกับภิกษุนี้
ของเรามาฉิบหายเสียแล้วในบัดนี้ ถ้าหากเราผู้เช่นเห็นชาติอย่างนี้
เราจะไม่ทำความคุ้นเคยกับภิกษุนี้ให้เนิ่นนานถึงเพียงนี้. พอพระเถระ
นั้นมาถึงเท่านั้นก็พูดว่า เชิญเถอะอาวุโส นี้บาตรจีวรของท่าน
เราไม่เดินทางเดียวกันกับสหายเช่นท่าน. ครั้นได้ฟังถ้อยคำนั้น

หทัยของภิกษุผู้มีความละอายนั้น เหมือนกับถูกหอกคมทิ่มแทงเอา
แล้วจะนั้น แต่นั่นท่านจึงกล่าวกะพระเถระนั้นว่า อาวุโส ท่านพูด
อะไรอย่างนี้ ผมไม่รู้ अबดีแม้เพียงทุกกฏมาตลอดกาลเพียงนี้ ก็
ท่านพูดว่าข้าพเจ้าเป็นคนชั่วในวันนี้ ท่านเห็นอะไรหรือ? พระเถระ
นั้นกล่าวว่า จะประโยชน์อะไรด้วยกรรมอื่นที่เราเห็นแล้ว ท่าน
ออกมาอยู่ในที่เดียวกับผู้หญิงที่แต่งตัวอย่างนี้ ๆ เพราะเหตุไร.
พระเถระนั้นจึงตอบว่า อาวุโส กรรมนั้นของข้าพเจ้าไม่มี, ข้าพเจ้า
มิได้เห็นผู้หญิงเห็นปานนี้ แม้ท่านจะกล่าวอยู่ถึง ๓ ครั้ง. พระเถระ
อีกรูปหนึ่งก็ได้เชื่อถ้อยคำ ถือเอาเหตุที่ตนเห็นแล้วท่านนั้นเป็น
สำคัญ ไม่เดินทางเดียวกับพระเถระนั้น ไปเฝ้าพระศาสดาโดยทางอื่น.
แม้ภิกษุอีกรูปหนึ่งก็ไปเฝ้าพระศาสดาโดยทางอื่นเหมือนกัน.

แต่นั้นเวลาภิกษุสงฆ์ลงอุโบสถ ภิกษุนั้นจำภิกษุนั้นได้ใน
โรงอุโบสถจึงกล่าวว่า ในโรงอุโบสถนี้มีภิกษุลามกชื่อนี้ เราไม่
กระทำอุโบสถร่วมกับภิกษุนั้น จึงออกไปยืนอยู่ข้างนอก. กุมมเทวดา
คิดว่าเราทำกรรมหนักแล้ว จึงแปลงเป็นอุบาสกแก่ไปหาภิกษุนั้น
กล่าวว่า เหตุไรเจ้าจึงมาขึ้นอยู่ในที่นี่. พระเถระกล่าวว่า อุบาสก
ก็ภิกษุลามกเข้ามายังโรงอุโบสถนี้ อาตมาจะไม่ทำอุโบสถร่วมกับ
ภิกษุลามกนั้นจึงออกมาขึ้นอยู่ข้างนอก. อุบาสกแก่นั้นกล่าวว่า
ท่านเจ้าข้า อย่าถืออย่างนั้นเลย ภิกษุนี้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ผมคือ
ผู้หญิงที่ท่านเห็นนั้น ผมแลเห็นความดีความละอายและความไม่
ละอายกระทำกรรมแล้วด้วยคิดว่า ความไม่ตรีของพระเถระนี้มั่นคง
หรือไม่มั่นคง ก็เพื่อทดลองท่านทั้งหลายดู ภิกษุนั้นถามว่า สัปบุรุษ

ก็ท่านเป็นใคร อุบาสกแก้ตอบว่า ผมเป็นกุมมเทวดาเจ้าค่ะ. เทวบุตร
ทั้งที่ยืนกล่าวอยู่ด้วยอานาภาพอันเป็นทิพย์หมอบลงแทบเท้าของ
พระเถระกล่าวว่า ของอดโทษนั้นแก่ข้าพเจ้า พระเถระไม่รู้เรื่อง
โปรดทำอุโบสถเถิด วิงวอนให้พระเถระเข้าไปสู่วังอุโบสถแล้ว
พระเถระนั้นกระทำอุโบสถในที่เดียวกันก่อน แล้วก็อยู่ในที่เดียวกัน
กับพระเถระนั้น ด้วยอำนาจแห่งการผูกไมตรีอีกด้วยแล. กรรม
ของพระเถระนี้ท่านมิได้กล่าวไว้ ส่วนภิกษุผู้ถูกโจทก์บำเพ็ญ
วิปัสสนาต่อ ๆ มาได้บรรลุพระอรหัตแล้ว.

กุมมเทวดาก็ไม่พ้นภัยในอบายตลอดพุทธันดรหนึ่ง เพราะ
ผลของกรรมนั้น แต่ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ตามสมควรแต่กาล โทษ
ที่คนอื่นจะเป็นผู้ใดก็ตามกระทำ ก็ตกอยู่แก่เขาเท่านั้น ท่านบังเกิด
ในครอบครัวพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา
พวกของท่านตั้งชื่อท่านว่า ชานมาณพ, ชานมาณพนั้นเจริญวัยแล้ว
เรียนไตรเพท ในเวลาแก่พึงธรรมของพระศาสดาได้ศรัทธาแล้ว
บวช ตั้งแต่วันที่ท่านบวชแล้ว หึงผู้แต่งตัวคนหนึ่ง เมื่อท่านเข้า
บ้าน ก็เข้าไปกับท่านด้วย เมื่อออกก็ออกด้วย แม้เมื่อเข้าวิหาร
ก็เข้าด้วย แม้เมื่อขึ้นก็ขึ้นอยู่ด้วยดังนั้นย่อมปรากฏว่า ติดพันอยู่
เป็นนิตย์อย่างนี้ พระเถระก็ไม่เห็น แต่ด้วยผลของกรรมเก่าของ
พระเถระนั้น หึงนั้นจึงปรากฏแก่คนอื่น ๆ หึงทั้งหลายที่ถวายเป็น
ข้าวยาคู และภิกษาในบ้านก็ทำการเหยียดหยันว่า ท่านเจ้าขา ข้าวยาคู
กระบวยหนึ่งนี้ สำหรับท่าน อีกกระบวยหนึ่งนี้ สำหรับเพื่อนหึง
ของท่าน พระเถระจึงมีความเดือดร้อนรำคาญอย่างใหญ่ สามเณร

และภิกษุหนุ่ม ต่างแวดล้อมท่าน แม้ไปวิหารก็ทำการหัวเราะเยาะ
ว่า พระธานะเป็นคนชั่ว. (ธานो โภณโฑ ชาโต)

ภายหลังท่านมีชื่อว่า โภณฑธานเถระ เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล
พระเถระพยายามแล้วพยายามเล่า เมื่อไม่อาจอดกลั้นความเย้ยหยัน
ที่พวกสามเณรและภิกษุหนุ่มเหล่านั้นกระทำได้ ก็เกิดความบุ่มบ่าม
ขึ้นกล่าวว่า อุปัชฌาย์ของท่านชั่วมั้ อาจารย์ของท่านชั่วมั้ ครั้งนั้น
ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระศาสดาว่า พระภุชชธานะ
กล่าวหาบอย่างนี้ ๆ กับภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลาย พระ-
ศาสดาให้เรียกภิกษุนั้นมา ตรัสถามว่า "จริงหรือ ภิกษุ" เมื่อทูล
ว่าจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เหตุไรท่านจึงกล่าวอย่างนั้น
พระเถระทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ก็ไม่อาจอดกลั้นการเสียดสี
อยู่เป็นประจำ จึงกล่าวอย่างนั้น พระศาสดาตรัสว่า ตัวท่านไม่อาจ
ใช้กรรมที่ทำไว้ในปางก่อนให้หมดไป จนถึงทุกวันนี้ ต่อไปนี้ท่าน
อย่ากล่าวคำหาบ เห็นปานนั้นนะภิกษุ ดังนี้แล้ว ตรัสว่า

มโวจ ผรุสฺสึ กณฺฐิจิ วุตฺตา ปฏฺวิทฺเธยฺยุ ตํ
ทุกฺขา หิ สารมุกฺธา ปฏฺวิทฺฐา สุเสยฺยุ ตํ
สเจ น เทสิ อตุตฺตานํ กาส อูปฺหโต ยธา
เอส ปตุโตสิ นิพฺพานํ สารมโภเต น วิชฺชตีติ

ท่านอย่ากล่าวคำหาบกะใคร ๆ

ผู้ที่ท่านกล่าวแล้ว ก็จะได้ตอบท่าน

ด้วยว่า ถ้อยคำที่แข็งดีกัน นำทุกข์มาให้

ผู้ทำตอบ ก็พึงประสบทุกข์นั้น
ท่านไม่ยังตนให้หวั่นไหว คุณกัณฐกาล
ถูกเลาะขอบอกแล้ว ท่านนั้นก็
เป็นผู้ถึงพระนิพพาน ความแข็งดีก็จะ
ไม่มีแก่ท่าน ดังนี้.

ก็และบุคคลทั้งหลาย กราบทูลความที่พระเถระสนที่เข้าไป
กับมาตุคามนี้ แต่พระเจ้าโกศล พระราชาส่งอำมาตย์ไปว่า พนาย
จงไปสืบสวนดู แม้พระองค์เองก็เสด็จไปยังที่อยู่ ของพระเถระนั้น
พร้อมด้วยราชบริพารเป็นอันมาก ประทับยืนดูอยู่ ณ ที่สมควร
ข้างหนึ่ง ขณะนั้นพระเถระกำลังนั่งเย็บผ้าอยู่ หญิงแม้นั้น ก็ปรากฏ
เหมือนยืนอยู่ในที่ไม่ไกลพระเถระนั้น พระราชาเห็นแล้วทรงดำริว่า
มีเหตุนี้หรือจึงเสด็จไปยังที่ ๆ หญิงนั้นยืนอยู่แล้ว เมื่อพระราชา
มาถึง หญิงนั้นก็เหมือนเข้าไปยังบรรณศาลาอันเป็นที่อยู่ของ
พระเถระ แม้พระราชาที่เสด็จเข้าไปบรรณศาลาพร้อมกับหญิง
นั้นทีเดียว ตรวจดูทุกแห่งก็ไม่เห็น จึงทำความเข้าพระทัยว่า นี้มิใช่
มาตุคาม เป็นวิบากกรรมอย่างหนึ่งของพระเถระ ที่แรกแม้มาถึง
ใกล้พระเถระ ก็ไม่ทรงไหว้พระเถระ ครั้นทรงทราบ ว่า เหตุนั้น
ไม่เป็นจริง จึงเสด็จมาไหว้พระเถระ ประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วน
หนึ่งตรัสถามว่า พระคุณเจ้า ไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตบ้างหรือ
พระเถระทูลว่า เป็นไปได้ ขอถวายพระพร พระราชาตรัสว่า
ท่านผู้เจริญ โยมรู้เรื่องราวของพระคุณเจ้า เมื่อพระคุณเจ้าเที่ยว
ไปกับสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองเห็นปานนี้ ชื่อว่าใครเล่าจักเลื่อมใส

ตั้งแต่นี้ไป พระคุณเจ้าไม่จำเป็นต้องไปในที่ไหน ๆ โยมจักบำรุงด้วย
ปัจจัย ๔ พระคุณเจ้าอย่าประมาทด้วยโยนิโสมนสิการะเถิด แล้ว
ส่งภิกษาไปถวายเป็นประจำ พระเถระได้พระราหูปถัมภ์ เป็นผู้ม
จิตมีอารมณ์เดียว เพราะมีโภชนะสบาย เจริญวิปัสสนาบรรลุ
พระอรหัตผลแล้ว ตั้งแต่นั้นไป หลิงนั้นก็หายไป.

นางมหาสุภัททา อยู่ในครอบครัวมีจลาทิฎฐิในอุคคณคร
คิดว่า พระศาสดาจงทรงอนุเคราะห์เราจึงอธิษฐานอุโบสถ เป็นผู้
ไม่มีกลิ่นคาว อยู่ปราสาทชั้นบน กระทำสักจกิริยาว่าดอกไม้เหล่านี้
จงอย่าอยู่ในระหว่างทางเสีย จงกางกั้นเป็นพदानในเบื้องบนแห่ง
พระทศพลเถิด ขอพระทศพลจงรับภิกษาของเราพร้อมกับภิกษุ
๕๐๐ รูป ด้วยสัตตัญญูนี้เถิด แล้วโยนดอกไม้ ๘ กำไป ดอกไม้ก็ไป
กางกั้นเป็นพदानอยู่เบื้องบนของพระศาสดาในเวลาแสดงธรรม
พระศาสดาทอดพระเนตรเห็น พदानดอกมะลินั้น ทรงรับภิกษา
ของนางสุภัททาด้วยจิตนั้นแหละ วันรุ่งขึ้นเมื่ออรุณขึ้น จึงตรัสสั่ง
พระอานนท์ว่า อานนท์ วันนี้เราจะไปภิกษาจาร ณ ที่ไกล จงอย่า
ให้สลากแก่พระปฤชชน จงให้แก่พระอริยะเท่านั้น พระเถระบอกแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้มีอายุ วันนี้พระศาสดาจักเสด็จภิกษาจาร ณ
ที่ไกล พระภิกษุปฤชชนจงอย่าจับสลาก พระอริยะเท่านั้นจงจับ
พระโกณฑธานเถระ กล่าวว่าผู้มีอายุ จงนำสลากมา แล้วเหยียด
มือออกไปก่อน เมื่อพระอานนท์เถระกล่าวว่า ท่านพระศาสดาไม่ให้
ประทานสลากแก่ภิกษุเช่นท่าน สั่งให้ประทานเฉพาะภิกษุผู้เป็น
อริยะเท่านั้น เกิดความวิตกขึ้นจึงไปกราบทูลพระศาสดา พระ-
ศาสดาตรัสว่า เธอจงไปให้สลากแก่ภิกษุผู้บอกให้นำสลากมาเถิด

พระเถระจึงคิดว่า ถ้าไม่ควรให้สลากแก่พระกุณฑธานะ พระ-
ศาสดาจะพึงห้ามเธอ จักมีเหตุอย่างหนึ่งเป็นแท้ จึงรีบนำมาด้วย
คิดว่า จักให้สลากแก่พระกุณฑธานะ พระกุณฑธานะเถระ ก่อนที่
พระอานนทเถระมา เข้าจตุตถฆานอันเป็นบาทแห่งอภิัญญา ยืนอยู่
ในอากาศด้วยฤทธิ์กล่าวว่า ท่านอานนท์ จงนำสลากมา พระศาสดา
ทรงรู้จักเรา พระศาสดาไม่ตรัสห้ามภิกษุเช่นเราผู้จับสลากได้ก่อน
แล้วเหยียดมือไปจับสลากแล้ว.

พระศาสดาทรงทำเรื่องนั้นให้เป็นอรรถอุบัติเหตุเกิดเรื่อง
จึงทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุ
ผู้จับสลากได้ที่ ๑ ในศาสนาแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

ประวัติพระวังคีสเถระ

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๔ (เรื่องพระวังคีสเถระ) ดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า ปฏิภาณวณฺทานํ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า พระวังคีสเถระเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีปฏิภาณสมบุรณ์ ได้ยินว่า พระเถระนี้เมื่อเข้าไปเฝ้าพระทศพลตั้งแต่คลองแห่งจักษุ ก็กล่าวสรรเสริญคุณพระศาสดาอุปมากับพระจันทร์ อุปมากับ พระอาทิตย์ กับอากาศ กับมหาสมุทร กับพระยาช้าง กับพระยามฤคสีหะ หลายร้อยหลายพันบท จึงเข้าเฝ้า เพราะฉะนั้น ท่านจึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีปฏิภาณ. ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวความตามลำดับดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระเถระแม้นรูปนี้ ถี้อปฏิสนธิในครอบครัวที่มีโภคสมบัติมาก ในกรุงหงสวดี ไปวิหารฟังธรรมโดยนัยก่อนนั้นแล เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีปฏิภาณ จึงกระทำกุศลกรรมแต่พระศาสดา กระทำความปรารถนาว่า ในอนาคตกาล แม้ข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีปฏิภาณ เป็นผู้อันพระศาสดาทรงพยากรณ์แล้ว กระทำกุศลจนตลอดชีพ เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ก็มาบังเกิดในครอบครัวพราหมณ์ กรุงสาวัตถี ญาติทั้งหลายขนานนามว่า

วังคีสมาณพ. ท่านเจริญวัยแล้วเรียนไตรเพท ทำให้อาจารย์ชอบใจ
แล้ว สึกขามนต์ชื่อว่า จวสีสมนต์ มนต์รู้ศิระคน เอาเล็บเคาะหัว
ศพแล้วก็รู้ว่า สัตว์นี้บังเกิดในกำเนิดชื่อโน้น ๆ พรหมณ์ทั้งหลาย
ทราบว่ามันนี้เป็นทางสำหรับเราเลี้ยงชีพ จึงให้วังคีสมาณพนั่ง
ในรถที่ปกปิดแล้วไปยังคามนิคม และราชธานีทั้งหลาย หยุคที่ประคอง
เมือง หรือประคูนิกม ทราบว่ามหาชนมาชุมนุมแล้วแล้วก็พูดว่า
ผู้ใดเห็นวังคีสะผู้นั้นจะได้ทรัพย์ หรือได้ยศ หรือได้ไปสวรรค์ ดังนี้
ชนเป็นอันมากฟังถ้อยคำของพรหมณ์เหล่านั้นแล้วให้สินจ้าง
ต้องการจะดู พระราชาและอำมาตย์ของพระราชาไปยังสำนักของ
พรหมณ์เหล่านั้นถามว่า คุณวิเศษ คือการรู้ของอาจารย์เป็น
อย่างไร ท่านทั้งหลายไม่รู้หรือ ชื่อว่าบัณฑิตอื่นที่จะเหมือนกับ
อาจารย์ของพวกเราไม่มีในชมพูทวีปทั้งสิ้น ให้นำคณาสีระของ
คนเม้ตายไปแล้ว ๓ ปี เอาเล็บเคาะก็รู้ว่า สัตว์นี้ไปเกิดในที่โน้น
ฝ่ายวังคีสะเพื่อจะตัดความสงสัยของมหาชนจึงให้นำชนเหล่านั้น
มาแล้วให้บอกคดีของตน ๆ อาศัยเหตุนี้ก็ได้ทรัพย์จากมือของมหาชน
ร้อยหนึ่งบ้าง พันหนึ่งบ้าง.

พวกพรหมณ์พาวังคีสมาณพเที่ยวไปตามชอบใจแล้วก็
มาถึงกรุงสาวัตถีอีก วังคีสะอยู่ในที่ไม่ไกลเขตวันมหาวิหาร คิดว่า
คนทั้งหลายพูดกันว่า พระสมณะโคดมเป็นบัณฑิต ก็แต่ว่าเราไม่
ควรจะไปกระทำ ตามคำของพรหมณ์เหล่านี้อย่างเดียวทุก
เวลา เราควรไปสำนักของบัณฑิตทั้งหลายบ้าง วังคีสมาณพนั้น
กล่าวกะพรหมณ์ทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายจงไปเถิด เราจะไม่ไป
เฝ้าพระสมณะโคดมกับใครเป็นอันมาก พรหมณ์เหล่านั้นบอกว่า

วังคีสะท่านอย่าชอบใจเฝ้าพระสมณะโคดมเลย เพราะคนใดเห็น
พระสมณะนั้น พระสมณะนั้นก็จักกลับใจบุคคลนั้นด้วยมายากล
วังคีสะไม่เชื่อถ้อยคำของพราหมณ์เหล่านั้น ไปเฝ้าพระศาสดา
การทำปฏิสนธิฐานด้วยคำอันไพเราะ นั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง.

ครั้งนั้นพระศาสดาถามเธอว่า วังคีสะ เธอรู้ศิลปอะไร
วังคีสะทูลตอบว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์รู้ฉันทิสมนต์ พระศาสดา
ตรัสถามว่า มนต์นั้นทำอะไร วังคีสะทูลว่า ร่ายมนต์นั้นแล้วเอาเล็บ
เคาะศีรษะของตนเม้ตายไปแล้วถึง ๓ ปี ก็รู้ที่เขาเกิดพระเจ้าข้า
พระศาสดาทรงแสดงศีรษะของคนที่เกิดในนรกศีรษะหนึ่งแก่
วังคีสะนั้น ของคนเกิดในมนุษย์ศีรษะหนึ่ง ของคนเกิดในเทวโลก
ศีรษะหนึ่ง แสดงศีรษะของผู้ปรินิพพานแล้วศีรษะหนึ่ง วังคีสะนั้น
เคาะศีรษะแรกกราบทูลว่าท่านพระโคดม สัตว์นี้ไปสู่ นรก พระ-
ศาสดาตรัสตอบว่า สาธุ สาธุ ท่านเห็นดีแล้ว แล้วตรัสถามว่า
สัตว์นี้ไปไหน วังคีสะ ไปสู่มนุษย์โลก ท่านพระโคดม สัตว์นี้ละไปไหน
วังคีสะทูลว่า สัตว์นี้ไปเทวโลก พระเจ้าคะ เขากราบทูลถึงสถานที่ไป
ของคนทั้ง ๓ พวก ด้วยประการฉะนี้ แต่เมื่อเอาเล็บเคาะศีรษะ ของ
ผู้ปรินิพพาน ก็ไม่เห็นทั้งปลายทั้งต้น. ที่นั้นพระศาสดาจึงตรัสถาม
วังคีสะนั้นว่า ท่านไม่อาจเห็นหรือวังคะ วังคีสะมาณพทูลว่า เห็นซิ
ท่านพระโคดม ข้าพระองค์ของสอบสวนดูก่อน แล้วพลิกกลับไปกลับมา
วังคีสะจักรู้จักดีของพระชินาสพด้วยมนต์ของลัทธินอกได้อย่างไร
เมื่อเป็นเช่นนั้น เหนือก็ผุดออกจากหน้าผากของเขา เขาละอายแล้วยืนนิ่ง
ครั้งนั้นพระศาสดาตรัสกะเขาว่า ถ้าหากหรือวังคีสะ วังคีสะมุลว่า
พระเจ้าข้า ท่านโคดมข้าพระองค์ไม่รู้ที่ไปของสัตว์นี้ ถ้าพระองค์ทราบ

ของจตรัสบอกเถิด พระศาสดาตรัสว่า วังคิสะ เรารู้แม้ศิระษะนี้ แม้มิ่งกว่านี้ก็รู้ ดังนี้แล้วได้ภายิตพระคาถา ๒ คาถา นี้ในพระธรรมบทว่า

จुติ โย เวทิตถุตาณ อูปตติ จ สพุทโธ

อสตุติ สุกตํ พุทฺธํ ตมมํ พุรุมิ พุราหมณฺ

ยสุส คตี น ชานนฺติ เทวา กนฺธพุมานุสา

ชีณาสวํ อรหนฺตํ ตมมํ พุรุมิ พุราหมณฺนฺติ.

ผู้ใดรู้จักและอุปบัติ ของสัตว์ทั้งหลายโดยประ

การทั้งปวง เราเรียกผู้นั้น ผู้ไม่ข้องอยู่แล้ว ไปดี

แล้ว รู้แล้วว่าเป็นพราหมณ์.

เทพคนธรรพ์และมนุษย์ ไม่ทราบคติของผู้ใด

เราเรียกผู้นั้น ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ผู้เป็นพระ-

อรหันต์ ว่าเป็นพราหมณ์ ดังนี้.

แต่นั้น วังคิสะทูลว่า ท่านโคดม ผู้แตกวิชากับวิชาไม่มีความ
เลื่อม ข้าพระองค์จักถวายมนต์ที่ข้าพระองค์รู้แต่พระองค์ พระองค์
ได้โปรดตรัสบอกมนต์นั้นแก่ข้าพระองค์ พระศาสดาตรัสว่า วังคิสะ
เราจะไม่แลกมนต์ด้วยมนต์ เราจะให้อย่างเดียวเท่านั้น วังคิสะทูลว่า
ดีละท่านโคดม ของโปรดประทานแก่ข้าพระองค์เถิด แล้วแสดง
ความนอบน้อมนั่งกระทำประณมมือแล้ว พระศาสดาตรัสว่า วังคิสะ
เมื่อสมัยท่านเรียนมนต์อันมีค่ามาก หรือมนต์อะไร ๆ ไม่ต้องมีการ
อยู่อบรมหรือ วังคิสะ ไม่มีดอกท่านโคดม พระศาสดาตรัสว่า
ท่านจะสำคัญว่า มนต์ของเราไม่มีการอบรมหรือ ขึ้นชื่อว่า พราหมณ์

ทั้งหลายย่อมเป็นผู้ไม่อิ่มด้วยมนต์ เพราะฉะนั้นวังคิสนั้นจึงกราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านพระโคตมข้าพระองค์ก็จักกระทำข้อ
กำหนดที่พระองค์ตรัสไว้ พระศาสดาตรัสว่า วังคิสะ เราเมื่อจะ
ให้มนต์นี้ ย่อมให้แก่ผู้ที่มีเพศเสมอกันกับเรา วังคิสะกล่าวกะ
พราหมณ์ทั้งหลายว่า ข้าพเจ้าควรกระทำกิจอย่างใด อย่างหนึ่ง
แล้วไปเรียนมนต์นี้ วังคิสะกล่าววาท่านทั้งหลาย เมื่อข้าพเจ้าบวช
แล้ว ก็อย่าคิดเลย ข้าพเจ้าเรียนมนต์แล้วจักเป็นผู้ยิ่งใหญ่ทั่วชมพู-
ทวีป เมื่อเป็นเช่นนั้น แม้ท่านทั้งหลายก็จักมีความเจริญด้วย จึง
บวชในสำนักพระศาสดาเพื่อเรียนมนต์.

พระศาสดาตรัสว่า ท่านจงอยู่อบรมเพื่อเรียนมนต์ก่อน
แล้วตรัสบอกอาการ ๓๒ สัตว์ผู้มีปัญญาเมื่อสาธยายอาการ ๓๒
อยู่ที่เริ่มตั้งความสิ้นไปและความเสื่อมไปในอาการ ๓๒ นั้น เจริญ
วิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต เมื่อท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว พวก
พราหมณ์ทั้งหลายในสำนักของท่านด้วยคิดว่า วังคิสะจะเป็นอย่างไร
หนอเราจักไปเยือนเธอถามว่า ท่านวังคิสะ ท่านเรียนศิลปะในสำนัก
ของพระสมณโคตมแล้วหรือ ว. เออเราเรียนแล้ว พ. ถ้าอย่างนั้น
มาเถะ เราจะไปกัน ว. ท่านจงไปกันเถะ กิจที่จะไปกับท่าน
เราทำเสร็จแล้ว พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวว่า พวกเราบอกท่าน
ไว้ก่อนแล้วเทียวว่า พระสมณะโคตม จะทำคนผู้ที่มาหาตนให้กลับ
ใจด้วยมายากล บัดนี้ตัวท่านอยู่ในอำนาจของพระสมณะโคตมแล้ว
พวกเราจักทำอะไรในสำนักของท่าน ต่างพากันหนีไปแล้วตาม
ทางที่มานั้นแหละ ฝ่ายพระวังคิสะเถระไปเฝ้าพระทศพลเวลาใด ๆ
ก็ไปกระทำความสธุตอย่างหนึ่งในเวลานั้น ๆ ด้วยเหตุนี้พระ-

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 419
ศาสดาประทับนั่ง ณ ท่ามกลางพระสงฆ์ทรงสถาปนาท่านไว้ใน
ตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีปฏิภาณ.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕

ประวัติพระอุปเสนวังคันทบุตรเถระ

ในสูตที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า สมมุตปาสาทิกาน ได้แก่ ผู้นำความเลื่อมใสมาแก่ชน
ทั้งปวง. คำว่า อุปเสน เป็นชื่อของพระเถระนั้น. ก็พระเถระนั้นเป็น
บุตรพราหมณ์วังคันทะ ฉะนั้น จึงเรียกกันว่า วังคันทบุตร. ก็พระเถระ
นี้มีใจเป็นผู้นำความเลื่อมใสมาด้วยตนเองอย่างเดียวกับท่านั้น แม้บริษัท
ของท่านก็เป็นผู้นำความเลื่อมใสมา ดังนั้นท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของ
ภิกษุผู้นำความเลื่อมใสมาโดยรอบ ด้วยสามารถแห่งชื่อที่ได้เพราะ
อาศัยบริษัท ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ
ต่อไปนี้

ก็พระเถระเมื่อนี้บังเกิดในเรือนตระกูลในนครหงสวดี ในกาล
แห่งพระปทุมุตตรพุทธเจ้า เจริญวัยแล้ว ไปเฝ้าพระศาสดาฟังพระ-
ธรรมอยู่โดยนัยก่อนนั้นแล เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งใน
ตำแหน่งยอดเยี่ยมของภิกษุผู้นำความเลื่อมใสมาโดยรอบ กระทำ
กุศลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไปต่อพระศาสดา ปรารถนาตำแหน่งนั้นกระทำ
กุศลตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธรูปบาท
กาลนี้ ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางสารีพราหมณี พวกญาติตั้งชื่อ
ให้ท่านว่า อุปเสนทารก. อุปเสนทารกเจริญวัยแล้วเรียนไตรเพท
ฟังพระธรรมในสำนักของพระทศพล ได้ศรัทธาบวชแล้ว. ท่านอุป-
สมบทได้พรรษาเดียว คิดว่าเราจะขยายอาณาจักรพระอรិยะ จึงให้

กлубุตรคนหนึ่งบรรพชาอุปสมบทในสำนักของตน. ครั้นออกพรรษา
ปวารณาแล้ว ในเวลาที่สัททวิหาริกมีพรรษาเดียว ตนเองสองพรรษา
ท่านคิดว่า พระทศพลทรงเห็นเราแล้วจักยินดี จึงพาสัททวิหาริกมา
เฝ้าพระทศพล. พระศาสดาตรัสถามท่านซึ่งถวายบังคมแล้วนั่งในที่
แห่งหนึ่งว่า เธอมีพรรษาเท่าไร ภิกษุ "สองพรรษา พระเจ้าข้า"
"ภิกษุนี้มีพรรษาเท่าไร" "พรรษาเดียว พระเจ้าข้า ภิกษุนี้เป็น
อะไรของเธอ" "เป็นสัททวิหาริกของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า"

ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสว่า เร็วไป โมฆบุรุษ เธอเวียนมา
เพื่อความเป็นผู้มักมาก แล้วทรงคิดเตียนท่านโดยอเนกปริยาย. พระ
เถระถูกตำหนิแต่สำนักพระศาสดา ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
ท่านมีใบหน้าส่องใสเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ คิดว่า เราจักให้
พระศาสดาประทานสาธุการเพราะอาศัยบริษัทธิ์แหละ ดังนี้แล้ว
ไปยังที่แห่งหนึ่งในวันนึ่งเอง เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานก็
บรรลุพระอรหัต.

ลำดับนั้น เพราะพระเถระออกบวชจากระกูลใหญ่ และเป็น
พระธรรมกถึกผู้ฉลาดในการกล่าวสอน ฉะนั้นจึงมีทารกของ ระกถ
เป็นจำนวนมาก เลื่อมใสธรรมกถาของท่านและออกจากตระกูลมิตร
อำมาตย์และญาติผู้ใหญ่พากันไปบรรพชายังสำนักของพระเถระ.
ท่านกล่าวว่า เราเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร แม้พวกท่านก็จึงสามารถเป็น
ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร บรรพชาเถิด ดังนี้แล้วบอกธุตงค์ ๑๓. ให้เขาเหล่านั้น
ผู้กล่าวว่า พวกกระผมจักศึกษา ขอรับ ดังนี้บรรพชา. ท่านเหล่านั้น
อธิฐานธุตงค์นั้น ๆ ตามกำลังของตน. แม้พระเถระ ในเวลาที่ตนมี

พรรษา ๑๐ ศึกษาวินัยคล่องแคล่วแล้วให้สามเณรทั้งหมดอุปสมบท.
ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปที่อุปสมบทแล้ว ได้เป็นบริวารของท่าน
ด้วยประการฉะนี้.

สมัยนั้น พระศาสดาประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร
ตรัสบอกภิกษุสงฆ์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตปรารถนาจะหลีกเร้น
สักครั้งเดือน แล้วประทับอยู่พระองค์เดียว. แม้ภิกษุสงฆ์ก็ได้ทำ
กติกากันว่า รูปใดเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ต้องให้รูปนั้นแสดง
อาบัติปาจิตตีย์. คราวนั้น พระอุปเสนเถระคิดว่าจักเฝ้าพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า จึงพร้อมด้วยบริษัทยของตนไปพระวิหารเชตวัน เข้าเฝ้า
พระศาสดาถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง. เพื่อเริ่มการ
สนทนา พระศาสดาตรัสเรียกสัททิวาหาริกของพระเถระรูปหนึ่งว่า
ภิกษุ เธอชอบใจบังสกุลจิวรหรือ. สัททิวาหาริกรูปนั้นกราบทูลว่า
ข้าพระองค์ไม่ชอบใจบังสกุลจิวรเลย พระเจ้าข้า แล้วกราบทูลแต่
พระศาสดาถึงเรื่องที่พวกตนครองบังสกุลจิวร ก็ด้วยความเคารพ
พระอุปชฌาย์. ในฐานะนี้ พระศาสดาได้ประทานสาธุการแก่พระเถระ
ว่า สาธุ สาธุ อุปเสนะ แล้วตรัสสถาพรณาคุณโดยอนุปริยาย.
ความย่อในเรื่องนี้ ดังนี้. แต่ความพิสดาร เรื่องนี้มาแล้วในพระบาลี
นั้นแล.

ในกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งท่ามกลางหมู่พระอริยะ
ทรงตั้งพระ(อุปเสนวังคันตบุตร) เถระไว้ในตำแหน่งยอดเยี่ยมของ
เหล่าภิกษุผู้นำความเลื่อมใสมาโดยรอบ ในพระศาสนานี้แล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๖

ประวัติพระทัฬหฬลบุตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๖ (พระทัฬหฬลบุตร) ดังต่อไปนี้.

บทว่า เสนาสนปญญาปกานํ ความว่า ภิกษุผู้เจ้าหน้าที่จัดเสนาสนะ. ได้ยินว่าในเวลาพระเถระจัดเสนาสนะในบรรคมาวิหารทั้ง ๑๘ แห่ง มิได้มีบริเวณที่ยังมิได้กวาดให้เรียบร้อย เสนาสนะที่มีได้ปฏิบัติบ้าง เพียงตั้งที่ยังมิได้ชำระให้สะอาด น้ำดื่ม น้ำใช้ที่ยังมิได้ตั้งไว้ เพราะฉะนั้นท่านจึงชื่อว่า เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้เป็นเจ้าหน้าที่จัดเสนาสนะ คำว่า ทัฬหฬ เป็นชื่อของท่าน แต่เพราะท่านเกิดในตระกูลของเจ้ามัลละจึงชื่อว่า มัลลบุตร ในปัญหากรรมของท่านมีเรื่องที่จะกล่าวไปตามลำดับดังต่อไปนี้.

จะกล่าวโดยย่อ ครั้งพระปฐมุตตระพุทธเจ้า พระเถระนี้เกิดในครอบครัวในกรุงหงสวดี เจริญวัยแล้วไปวิหารฟังธรรม โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีหน้าที่จัดเสนาสนะ กระทำกุศลกรรมปรารถนาตำแหน่งนั้น พระศาสดาทรงพยากรณ์แล้ว กระทำกุศลจนตลอดชีพ เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ เมื่อครั้งศาสนาของพระกัสสปทศพล เสื่อมแล้ว จึงบวชแล้ว ครั้งนั้น คนอื่นอีก ๖ คน กับภิกษุนั้นรวมเป็นภิกษุ ๗ รูป มีจิตเป็นอันเดียวกัน เห็นบุคคลเหล่าอื่น ๆ นั้น ไม่กระทำความเคารพในพระศาสดา จึงปรึกษากันว่า ในครั้งนี้เราจะทำอย่างไร กระทำบำเพ็ญสมณ-

ธรรมในที่สมควรส่วนหนึ่ง จักการทำให้สุดทุกขี้ได้ จึงผูกบันได
ขึ้นยอดภูเขาสูง กล่าวว่ ผู้ที่รู้กำลังจิตของตน จงผลักบันไดให้
ตกไป ผู้ที่ยังมีความเดือดร้อนในภายหลังอยู่เถิด จึงพร้อมใจกัน
ผลักบันไดให้ตกไป กล่าวสอนซึ่งกันและกันว่า อาวุโสท่านจงเป็น
ผู้ไม่ประมาทเถิด นั่งในที่ที่ชอบใจ เริ่มบำเพ็ญสมณธรรม บรรดา
ภิกษุทั้ง ๗ นั้น พระเถระรูปหนึ่ง บรรลุพระอรหัตในวันที่ ๕ คิดว่า
กิจของเราเสร็จแล้ว เราจักทำอะไรในที่นี้ จึงไปนำบิณฑบาต
มาแต่อุดตกรูทวิปด้วยอิทธิฤทธิ์ กล่าวว่ อาวุโสท่านทั้งหลาย
จงฉันบิณฑบาตนี้ หน้าที่ภิกษาจารเป็นของข้าพเจ้า ท่านทั้งหลาย
จงบำเพ็ญสมณธรรมเถิด อาวุโส พวกเราผลักบันไดให้ตกไปได้
พูดกันอย่างนี้มิใช่หรือว่ พูดกระทำให้แจ้งซึ่งธรรมก่อน ผู้นั้น
จึงไปนำภิกษามา ภิกษุออกนี้ฉันภิกษาที่ท่านนำมาแล้วจักกระทำ
สมณธรรม ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่ อาวุโส ไม่ต้อง พระเถระกล่าวว่
ท่านทั้งหลายได้แล้วด้วยเหตุอันมีในก่อนแห่งตน แม้กระผมทั้งหลาย
สามารถอยู่ก็จักกระทำที่สุดแห่งวัฏฏะได้ นิมนต์ไปเถิดท่าน พระ-
เถระเมื่อไม่อาจยังภิกษุเหล่านั้นให้เข้าใจกันได้ ฉนบิณฑบาตใน
ที่ที่เป็นผาสูกแล้วก็ไป ในวันที่ ๗ พระเถระอีกองค์หนึ่งบรรลุ
อนาคามิผล จุตจากอัทภานนั้น ไปบังเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส.

ฝ่ายพระเถระนอกนี้ จุตจากอัทภานนั้น ก็เวียนว่ายอยู่ใน
เทวดาและมนุษย์สิ้นพุทธรันดรหนึ่ง บังเกิดในตระกูลนั้น ๆ องค์หนึ่ง
บังเกิดในพระราชนิเวศน์ในกรุงตักศิลาแคว้นคันธาระ องค์หนึ่ง
เกิดในท้องนางปริพาชกาในปีพพไตยรัฐ องค์หนึ่งเกิดในเรือนกฤมพี
ในพาหิยรัฐ องค์หนึ่งเกิดในเรือนแห่งกฤมพีกรุงราชคฤห์ ส่วน

พระทัฬหะนี่ถือปฏิสนธิในนิเวศน์ของเจ้ามัสละพระองค์หนึ่ง
ในอนุปิยนคร มัลลรัฐ ในเวลาใกล้ตลอด มารดาของท่านก็ทำกาละ
ญาติทั้งหลายนำสรีระของตนตายไปยังป่าช้าแล้วยกขึ้นสู่เชิงตะกอน
ไม้แล้วจุดไฟ. พอไฟสงบลงพื้นท้องของนางนั้นก็แยกออกเป็น ๒
ส่วน มีทารกกระเด็นขึ้นไปตกที่เสาไม้ต้นหนึ่งด้วยกำลังบุญของตน
คนทั้งหลายอุ้มทารกนั้นไปให้แก่ย่าแล้ว ย่านั้นเมื่อจะตั้งชื่อทารกนั้น
จึงตั้งชื่อของท่านว่า ทัฬหะ เพราะท่านกระเด็นไปที่เสาไม้จึงรอด
ชีวิต.

เมื่อท่านมีอายุ ๗ ขวบ พระศาสดามีภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร
เสด็จจาริกไปในมัลลรัฐ ลุถึงอนุปิยนครประทับอยู่ ณ อนุปิยอัมพวัน
ทัฬหะกุมารเห็นพระศาสดาก็เลื่อมใสในพุทธศาสนาทีเดียว ก็อยาก
จะบวชจึงล่าย่าว่า "หลานจักบวชในสำนักพระศพล" ย่ากล่าวว่
คิดจะพาทัฬหะกุมารไปเฝ้าพระศาสดากราบทูลว่าท่านเจ้าข้า
ของจะให้กุมารนี้บวชเถิด พระศาสดาทรงประทานสัญญาแก่ภิกษุ
รูปหนึ่งว่า ภิกษุ เธอจงให้ทารกนี้บวชเถิด พระเถระนั้นรับพระ-
พุทธคำรัสแล้วก็ให้ทัฬหะกุมารบรรพชา บอกตบปัญจกัมมัฏฐาน
สัตว์ผู้สมบูรณ์ด้วยบุรพเหตุ ได้บำเพ็ญบารมีไว้แล้วในขณะที่ปลงผม
ปอยแรก ตั้งอยู่ในโสคาปัตติผลเมื่อปลงผมปอยที่ ๒ ตั้งอยู่ใน
สกทาคามีผลปอยที่ ๓ ตั้งอยู่ในอนาคามีผล ก็การปลงผมเสร็จ
และการทำให้แจ้งอรหัตตผล ก็เกิดไม่ก่อนไม่หลังคือพร้อมกัน.

พระศาสดาประทับอยู่ในมัลลรัฐตามพระพุทธรักษาแล้ว
เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ สำนานพระอิริยาบถอยู่ในพระเวฬุวัน

วิหาร ในที่นั้น ท่านพระทัฬหฬลบุตรอยู่ในที่ลับ ตรวจสอบความสำเร็จกิจของตน ประสงค์จะประกอบกายในการกระทำความขวนขวายแก่พระสงฆ์คิดว่าถ้าอะไร เราจะพึงจัดแจงเสนาสนะ และจัดอาหารถวายสงฆ์ ท่านจึงเข้าเฝ้าพระศาสดากราบทูลถึงความปริวิตกของตน พระศาสดาทรงประทานสาธุการแก่ท่าน แล้วทรงมอบหน้าที่จัดเสนาสนะและหน้าที่จัดอาหาร ครั้งนั้นพระศาสดาทรงดำริว่าพระทัฬหฬนี้ ยังเด็กอยู่ แต่ดำรงอยู่ในตำแหน่งใหญ่ จึงทรงให้ท่านอุปสมบทแล้ว ในเวลาที่ท่านมีพรรษา ๗ เท่านั้น ตั้งแต่เวลาที่ท่านอุปสมบทแล้ว พระเถระจัดเสนาสนะและจัดอาหารถวายภิกษุทุกรูปที่อาศัยกรุงราชคฤห์อยู่ ความที่ท่านมีหน้าที่จัดเสนาสนะได้ปรากฏไปในทิศทั้งปวงว่า ได้ยินว่าพระทัฬหฬลบุตร ย่อมเข้าใจจัดเสนาสนะในที่เดียวกันสำหรับภิกษุผู้ถูกอชฺชาศัยกัน ย่อมจัดแจงเสนาสนะแม้ในที่ไกล พวกภิกษุที่ไม่อาจจะไปได้ ท่านนำไปด้วยฤทธิ์.

ครั้งนั้นภิกษุทั้งหลาย สั่งให้ท่านจัดแจงเสนาสนะอย่างนี้ว่า อาวุโส จงจัดเสนาสนะแก่พวกเราในชีวิตกัมพวัน จงจัดเสนาสนะให้แก่พวกเราในมัททกัจฉิมิคทายวัน แล้วเห็นฤทธิ์ของท่านก็ไปในกาลบ้างในวิกาลบ้าง แม้พระทัฬหฬนั้นก็บันดาลกายมโนมัยด้วยฤทธิ์เนรมิตเป็นภิกษุให้เหมือนกับตนสำหรับพระเถระองค์ละรูปๆ ถือไฟไปข้างหน้าบอกว่า นี่เตียง นี่ตั้ง เป็นต้น จัดเสนาสนะแล้วจึงกลับมายังที่อยู่ของตนอีก นี่เป็นความสังเขปในเรื่องนี้. แต่โดยพิสดารเรื่องนี้มาในพระบาลีแล้วเหมือนกัน พระศาสดาทรง

กระทำเหตุนี้ขึ้นแหละให้เป็นอตุปปัตติเหตุเกิดเรื่อง เหมือนกับ
นั่งท่ามกลางหมู่พระอริยะ. ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่ง
เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้เป็นเจ้าหน้าที่จัดเสนาสนะแล.

จบอรรถกถาสูตที่ ๖

อรรถกถาสูตที่ ๗

ประวัติพระปิลินทวัจฉเถระ

พึงทราบวินิจฉัยในสูตที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า เทวานํ ปิยมนาปานํ ทรงแสดงว่า พระปิลินทวัจฉ-
เถระเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้เป็นที่รักและเป็นที่ชอบใจของเทวดา
ทั้งหลาย ได้ยินว่า เมื่อพระพุทธรเจ้ายังไม่ทรงอุบัติ พระเถระนั้น
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงให้มหาชนตั้งอยู่ในศีลห้า ได้ทรงกระทำ
กุศลที่มุ่งผลข้างหน้าคือ สวรรค์ โดยมากเหล่าเทวดาที่บังเกิดใน
ภพยามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น ได้โอวาทของพระองค์นั้นแลตรวจดู
สมบัติของตนในสถานที่ที่บังเกิดแล้ว นึกอยู่ว่า เราได้สวรรค์สมบัติ
นี้เพราะอาศัยใครหนอ ก็รู้ว่า เราได้สมบัติเพราะอาศัยพระเถระ
จึงนมัสการพระเถระทั้งเวลาเช้าเวลาเย็น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเป็น
ยอดของเหล่าภิกษุผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเทวดาทั้งหลายก็คำว่า
ปิลินท เป็นชื่อของท่าน, คำว่าวัจฉะ เป็นโคตรของท่าน รวมคำทั้ง ๒

นั้นเข้าด้วยจึงเรียกว่า "ปิลินทวัจฉะ" ในปัญหากรรมของท่าน
มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้.

ได้ยินมาว่า ครั้งพระพุทธศากยเจ้า พระเถระนี้ เกิด
ในครอบครัวของผู้ที่มีโภคสมบัติมากในกรุงหงสาวดี พังงธรรมเทศนา
ของพระศาสดา โดยนัยมีในก่อนนั้นแล เห็นพระศาสดาทรงสถาปนา
ภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นที่รักเป็นที่ชอใจของเทวดาทั้งหลาย
ปรารถนาตำแหน่งนั้น กระทำกุศลจนตลอดชีพ เวียนว่ายอยู่ใน
เทวดาและมนุษย์ ในพุทธรูปบาทกาลนี้มาบังเกิดในครอบครัวพราหมณ์
ในกรุงสาวัตถี ญาติทั้งหลายขนานนามท่านว่า ปิลินทวัจฉะ สมัย
อื่นต่อมา ท่านพังงธรรมเทศนาของพระศาสดาได้ศรัทธา บรรพชา
อุปสมบทแล้วเจริญวิปัสสนาบรรลुพระอรหัตแล้ว ท่านเมื่อพูด
กับคฤหัสถ์ก็ดี ภิกษุก็ดี ใช้โวหารว่าถ้อย ทุกคำว่า "มาซิเจ้าถ้อย,
ไปซิเจ้าถ้อย, นำไปซิเจ้าถ้อย, ถือเอาซิเจ้าถ้อย" ภิกษุทั้งหลาย
ฟังเรื่องนั้นแล้วก็นำไปทูลถามพระตถาคตว่า ข้าแต่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ธรรมดาพระอริยะ ย่อมไม่กล่าวคำหยาบ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาว่า พระอริยะทั้งหลาย
ไม่กล่าวพรุสวาจา ช่มผู้อื่น ก็แต่ว่า พรุสวาจา นั้นฟังมิได้โดยที่เคย
ตัวในภพอื่น" ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า พระเจ้าข้า พระปิลินทวัจฉ
เถระพยายามแล้วพยายามเล่าเมื่อกล่าวกับคฤหัสถ์ก็ดี กับภิกษุ
ทั้งหลายก็ดี ก็พูดว่า "เจ้าถ้อย เจ้าถ้อย" ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ในเรื่องนี้มีเหตุเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย การกล่าวเช่นนั้น แห่งบุตรของเราประพตฺติจน

เคยชินในปัจจุบันเท่านั้นก็หาไม่ได้ แต่ในอดีตกาล บุตรของเรานี้
บังเกิดในครอบครัวแห่งพราหมณ์ผู้มักกล่าวว่า ถ้อย ถึง ๕๐๐ ชาติ
ดังนั้นบุตรของเรานี้จึงกล่าวเพราะความเคยชินมิได้กล่าวด้วย
เจตนาหยาบ จริงอยู่โอรสแห่งพระอริยะทั้งหลายแม้จะหยาบ
อยู่บ้าง ก็ชื่อว่าบริสุทธิ์แท้เพราะเจตนาไม่หยาบไม่เป็นบาปแม้มี
ประมาณเล็กน้อยในเพราะการกล่าวนี้. ดังนี้แล้ว จึงตรัสศกานี
ในพระธรรมบทว่า

อกกุกถั วิญญาปนี คิริ สจจัน อูทียเย
ยาย นากิสเซ กิณฺณิ ตมฺหิ พุรุมิ พุราหมณฺ

ฟังกล่าวแต่ถ้อยคำที่ไม่หยาบ ที่เข้าใจกันได้ ที่
ควรกล่าว ที่เป็นคำจริง ซึ่งไม่กระทบใคร ๆ เรา
เรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์.

อยู่ต่อมาวันหนึ่ง พระเถระเข้าไปบิณฑบาตกรุงราชคฤห์
พบผู้ชายผู้หนึ่งถือศีปติมาเต็มถาด กำลังเข้าไปในกรุง จึงถามว่า
เจ้าถ้อย ในภษณะของแกมีอะไร ชายผู้นั้น คิดว่า สมณะรูปนี้
กล่าวคำหยาบกับเราแต่เช้าเทียว เราก็ควรกล่าวคำเหมาะแก่
สมณะรูปนี้เหมือนกัน จึงตอบว่า ในภษณะของข้ามีจีหฺนุชิตาน.
พระเถระพุดว่า เจ้าถ้อย มันจักต้องเป็นอย่างงั้น. เมื่อพระเถระ
คล้อยหลังไป ศิปติกลายเป็นจีหฺนุไปหมด เขาคิดว่า ศิปติเหล่านี้
ปรากฏเสมือนจีหฺนุ จะเป็นจริงหรือไม่หนอ ลองเอามือบีดู ที่นั่น
เขาก็รู้ว่าเป็นจีหฺนุจริง ๆ ก็เกิดความเสียใจอย่างยิ่ง. เขาคิดว่า

เป็นเฉพาะดีปลีเหล่านี้เท่านั้นหรือ หรือในเกวียนก็เป็นอย่างนี้ด้วย
จึงเดินไปตรวจดู ก็พบว่าดีปลีทั้งหมดก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน เอา
มือกุมอกแล้วคิดว่า นี่ไม่ใช่การกระทำของคนอื่น ต้องเป็นการ
กระทำของภิกษุที่เราพบตอนเข้านั่นเอง พระเถระจกฐูมายากล
อย่างหนึ่งเป็นแน่ จำเราจะตามหาสถานที่ ๆ ภิกษุนั้นเดินไป จึง
จกฐูเหตุ ดังนี้แล้วจึงเดินไปตามทางที่พระเถระเดินไป ลำดับนั้น
บุรุษผู้หนึ่งพบชายผู้หนึ่งกำลังเดินเครียด จึงถามว่า พ่อมหาจำเริญ
เดินเครียดจริง ท่านกำลังเดินไปทำธุระอะไร. เขาจึงบอกเรื่องนั้น
แก่บุรุษผู้นั้น. บุรุษผู้นั้นฟังเรื่องราวของเขาแล้ว ก็พูดอย่างนี้ว่า
พ่อมหาจำเริญ อย่าคิดเลย จักเป็นด้วยท่านพระปิลินทวัจจะ พระ-
ผู้เป็นเจ้าของข้าเอง ท่านจงถือดีปลีนั้นเต็มภาชนะ ไปยื่นข้างหน้า
พระเถระ แม้เวลาที่พระเถระกล่าวว่า นั่นอะไรละ เจ้าถ้อย ก็จง
กล่าวว่าดีปลีท่านขอรับ. พระเถระจกกล่าวว่ จักเป็นอย่างนั้น
เจ้าถ้อย. มันก็จะกลายเป็นดีปลีไปหมด ชายผู้นั้นก็ได้กระทำอย่างนั้น
แต่ต่อมาภายหลัง พระศาสดา ทรงทำเรื่องที่พระเถระเป็นที่รัก
ที่พอใจของเหล่าเทวดาเป็นเหตุ จึงทรงสถาปนาพระเถระไว้ใน
ตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นยอดของภิกษุสาวกผู้เป็นที่รักที่พอใจของ
เทวดาแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๗

อรรถกถาสูตที่ ๘

ประวัติพระพาหิยทารุจิริยะ

ในสูตที่ ๘ พิงทราบวินิจัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า จิปุปาภิณฺณานํ ท่านแสดงว่า พระทารุจิริยะเถระ เป็นยอดของภิกษุสาวกผู้ตรัสรู้เร็ว จริงอยู่ พระเถระนี้ บรรลุ พระอรหัตเมื่อจบพระธรรมเทศนาอย่างย่อ ไม่มีกิจที่จะต้องบริกรรม มรรคผลทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของภิกษุสาวกผู้ตรัสรู้เร็ว. คนทั้งหลายตั้งชื่อท่านว่าพาหิยะ เพราะท่าน เกิดในพาหิยรัฐ. ต่อมาภายหลังท่านนุ่งผ้าทำด้วยไม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าการุจิริยะ ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องเล่าตามลำดับ ดังนี้ :-

แท้จริง แม้ท่านพาหิยทารุจิริยะนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนาม ว่า ปทุมุตตระ เกิดในเรือนสกุลในกรุงหงสวดี กำลังฟังธรรมของ พระทศพล เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งในตำแหน่ง เอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้ตรัสรู้เร็ว จึงกระทำกุศล ให้ยิ่งยวดขึ้นไป บรรณาคำแห่งนั้น กระทำกุศลกรรมจนตลอด ชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเหล่าเทวดาและมนุษย์ เวลาศาสนาของพระ- กัสสปทศพลเสื่อมลง ก็กระทำสมณธรรมร่วมกับเหล่าภิกษุ ที่กล่าว ไว้แต่หนหลัง เป็นผู้มึศีลบริบูรณ์ สิ้นชีพแล้วก็บังเกิดในเทวโลก

ท่านอยู่ในทวารโลก ลีนพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธกาลนี้ ก็บังเกิด
ในเรือนสกุลในพาทิยรัฐ เจริญวัยก็ครองเรือน ดำริว่าจะทำการ
ค้าขาย จึงขึ้นเรือที่จะพาไปสุวรรณภูมิ ไม่ทันไปถึงถิ่นที่ปรารถนา
เรือก็อัปปางลงกลางสมุทร. มหาชน (ผู้โดยสาร) ก็กลายเป็นเหยื่อ
ของเต่าและปลา ส่วนพาทิยผู้นี้เกาะขอนไม้ขอนหนึ่งไว้ ๗ วัน
จึงขึ้นท่าเรือชื่อสุปปราระได้รู้ว่าเป็นถิ่นที่อยู่ของมนุษย์ คิดว่า
จะเข้าไปหามนุษย์โดยแบบไม่มีผ้าติดตัว (เปลือย) ไม่สมควร จึง
ยึดเอาสาหร่ายที่หนองน้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ไม่ไกลเอามาพันตัว ถือ
เอาภาชนะใบหนึ่ง ซึ่งตกอยู่แถวๆ เทวสถาน เขาไปขอกิจยา
(อาหาร) ผู้คนทั้งหลายเห็นเขาแล้วพากันคิดว่า ถ้าในโลกนี้ ยังมี
พระอรหันต์อยู่จริง พึงมีด้วยวิธีอย่างนี้ พระผู้เป็นเจ้าไม่รับผ้า
เพราะถืออย่างอุตกฤษฐ์หรือหนอ หรือจะรับผ้าที่เขาให้ ดังนี้จึง
ทดลองให้ผ้าทั้งหลาย จากทิศต่างๆ เขาคิดว่า ถ้าไม่มาโดยแบบนี้
คนเหล่านี้ก็ไม่พึงเลื่อมใสเรา จำเราจะพูดอย่างใดอย่างหนึ่งหลอกหลวง
คนเหล่านี้ ทำอุบายเลียงชีพก็สมควร จึงไม่ยอมรับผ้าทั้งหลาย
พวกผู้คนที่เลื่อมใสยิ่งๆ ขึ้นไป. แม้เขาจะกินอาหารก็ต้องไปเทว-
สถานที่ไม่ไกล มหาชนก็เดินไปกับเขา บำรุงเทวสถานให้ทาน.
เขาคิดว่า คนเหล่านี้เลื่อมใสเพียงการนุ่งสาหร่ายของเรา กระทำ
สักการะอย่างนี้ เราจะเป็นผู้ทำอุตกฤษฐ์ขึ้นไป ก็ควรแก่คนเหล่านี้
ดังนี้แล้ว ก็ถือแผ่นกระดานไม้ที่เบา ๆ ถากเสี้ยน คลุมเปลือกไม้
ทำเป็นฝ้านุ่งห่มเลียงชีวิตอยู่.

ครั้งนั้น บรรดาชน ๗ คนที่ทำสมณธรรมครั้งพระพุทธเจ้า
พระนามว่ากัสสป ชนคนหนึ่งเป็นภิกษุบังเกิดในพรหมโลกชั้น

สุททาวาส ดำรวจดูสมบัติพรหมของตน ระลึกถึงสถานที่ชน ๗ คน
มา ก็เห็นสถานที่ชน ๗ คนขึ้นเขากระทำสมณธรรม ระลึกถึง
สถานที่ชน ๖ คนไปบังเกิด ก็รู้ว่าคนหนึ่งปรินิพพานแล้ว อีก ๕ คน
ไปบังเกิดในเทวโลกชั้นกามาวจร ยังระลึกถึงชนทั้ง ๕ คน เป็นครั้ง
คราว เมื่อระลึกว่า ในเวลานี้เขาอยู่กันที่ไหนหนอ ก็เห็นทวารจิริยะ
อาศัยทำเรือสุปปราระเลียงชีพด้วยการหลอกลวง คิดว่า นิบหาย
แล้วหนอ ทวารจิริยะนี้ไฉน กระทำสมณธรรมมาแต่กาลก่อน ไม่ยอม
ฉันทินิฆทบาทที่แม่พระอรหันต์นำมา เพราะเป็นผู้ถือคติกาอุคกฤษฐ์
ยิ่งนัก มาบัดนี้ ไม่เป็นอรหันต์ก็ปฏิบัติญาว่าเป็นอรหันต์เที่ยวลวงโลก
เพราะเห็นแก่ท้อง ทั้งไม่รู้ว่พระทศพลบังเกิดแล้ว จำเราจะไป
ทำเขาให้สลดใจแล้วให้เขารู้ว่พระทศพลบังเกิดแล้ว ในทันใด
นั่นเอง ก็ออกจากพรหมโลก ไปปรากฏตัวต่อหน้าทวารจิริยะ ต่อ
จากเวลาที่ขึงกิน ที่ทำเรือสุปปราระ. เขาเห็นโอภาสสว่างในที่อยู่
ของตน จึงออกมาข้างนอก เห็นองค์มหาพรหมประคองอัญชติ
ประนมมือถามว่า ท่านเป็นใคร. มหาพรหมตอบว่า เราเป็นสหาย
เก่าของท่าน บรรลุอนาคามีผลบังเกิดในพรหมโลก. แต่ผู้เจริญ
ที่สุดหมดหน้าหน้าของพวกเราบรรลุพระอรหัตปรินิพพานแล้ว
พวกท่าน ๕ คน บังเกิดในเทวโลก เรานั้นเห็นท่านเลี้ยงชีพด้วย
การหลอกลวงเขาในที่นี้ จึงมาเพื่อทรมาน แล้วจึงกล่าวเหตุนี้ว่า
พาหิยะ ท่านยังไม่เป็นอรหันต์ ยังไม่ปฏิบัติถึงอรหัตตมรรค ท่าน
ก็ไม่มีปฏิบัติทา ที่จะเป็นอรหันต์ หรือปฏิบัติถึงอรหัตตมรรค. ลำดับ
นั้น มหาพรหมบอกเขาว่า พระศาสดาอุบัติแล้ว และประทับอยู่ ณ

กรุงสาวัตถี ท่านจงไปยังสำนักพระศาสดา แล้วส่งเขาไป ตนเอง ก็กลับพรหมโลก.

แม้ท้าวจิริยะ ถูมหาพรหมทำให้สลัดใจแล้ว ก็คิดจักแสวงหา ทางพื้น จึงเดินทาง ๑๒๐ โยชน์โดยพักคืนเดียว ประจวบพระศาสดา เสด็จเข้าไปบิณฑบาต ณ ละแวกบ้าน หมอบลงแทบมหายศลบาท พระศาสดา ทูลอ้อนวอนถึง ๓ ครั้งว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง แสดงธรรมโปรดข้าพบาทเถิด พระเจ้าข้า ขอพระสุคตทรง แสดงธรรมโปรดข้าพบาทเถิด พระเจ้าข้า. พระศาสดาทรง ทราบว่า ญาณของพาทิยะแก่กล้าแล้ว ด้วยเหตุเท่านี้ จึงทรงสอน ด้วยพระโอวาทนี้ว่า เพราะเหตุนี้แล พาทิยะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ ว่ารูปที่เห็นแล้ว จักเป็นเพียงเห็นแล้ว ดังนี้เป็นต้น. เมื่อจบเทศนา แม้พาทิยะนั้น ทั้งที่อยู่ระหว่างถนนส่งญาณไปตามกระแสเทศนา ก็บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย พาทิยะนั้น ถึง ที่สุดกิจของตนแล้ว ทูลขอบรรพชาจะพระผู้มีพระภาคเจ้า แสวง หาบาตรจีวร เพราะยังมีบาตรจีวรไม่ครบ กำลังดึงขึ้นผ้าทั้งหลาย จากกองขยะ ลำดับนั้น อมมนุษย์ผู้มีเวรกันมาแต่ก่อน เข้าสิงร่าง ของแม่โคลูกอ่อนตัวหนึ่ง ทำท่านให้เสียชีวิต พระศาสดาเสด็จออก จากกรุงสาวัตถี ทอดพระเนตรเห็นพาทิยะลี้มอยู่ที่กองขยะระหว่าง ทาง ตรัสบอกเหล่าภิกษุว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงช่วย กันขกร่างพาทิยะ แล้วให้นำไปทำฌาปนกิจ โปรดให้สร้างเจดีย์ ไว้ ณ ทางใหญ่ ๔ แพร่ง จากนั้น เกิดพุดกันกลางสงฆ์ว่า พระ- ตถาคต รับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ทำฌาปนกิจร่างของพาทิยะ เก็บธาตุ มาแล้ว โปรดให้สร้างเจดีย์ไว้ พาทิยะนั้นกระทำให้แจ้งมรรค

อะไรหนอ เขาเป็นสามเณรหรือหนอ ภิกษุทั้งหลายเกิดจิตคิดกัน
ดังนี้. พระศาสดาทรงปรารภถ้อยคำนั้น ให้เป็นอตุลุปัตติเหตุ
เกิดเรื่อง แล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พาทิยะเป็นบัณฑิต
ทรงขยายพระธรรมเทศนาไว้ แล้วทรงประกาศว่า พาทิยะนั้น
ปรีณิพพานแล้ว. เรื่องที่พูดกันนั้น เกิดขึ้นกลางสงฆ์อีกว่า พระ-
ศาสดามีได้ทรงแสดงธรรมมากเลย ตรัสว่า พาทิยะบรรลุประ-
อรหัต นี้เรื่องอะไรกัน. พระศาสดาตรัสว่า ธรรมน้อยหรือมาก
ไม่ใช่เหตุ ธรรมนั้นก็เหมือนยาแก้คนที่ดื่มยาพิษ แล้วตรัสคาถา
ในพระธรรมบทว่า

สหสุสมปิ เจ คาถา อนตฺตูปทสฺสุหิตา

เอกํ คาถापทํ เสโยโย ยํ สุตฺวา อุปสมฺมุติ

ถ้าคาถา ถึงพันคาถา ที่ประกอบด้วยบท
อันไม่เป็นประโยชน์ ก็ประเสริฐผู้คาถาบทเดียว
ไม่ได้ ที่ฟังแล้วสงบระงับ.

จบเทศนา สัตว์แปดหมื่นสี่พัน ก็พากันดื่มน้ำอมฤต. ก็แต่ว่า เรื่อง
ของพระพาทิยะนี้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวไว้พิสดาร เพราะมาในพระสูตร
แล้ว. แต่ต่อมาภายหลังพระศาสดาประทับนั่งกลางสงฆ์ ทรง
สถาปนาท่านพาทิยะไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ. เป็นยอดของ
ภิกษุสาวกผู้ตรัสรู้เร็วแล.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๘

อรรถกถาสูตที่ ๕

ประวัติพระกุมารกัสสปเถระ

ในสูตที่ ๕ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า จิตตกลิกาน์ ได้แก่ผู้กล่าวธรรมได้วิจิตร. จริงอยู่ พระเถระเมื่อจะกล่าวธรรมแก่คนคนเดียวก็ดี สองคนก็ดี ก็ประดับ ด้วยอุปมาและเหตุเป็นอันมากให้เขารู้ จึงกล่าวว่า เพราะเหตุนี้ พระเถระจึงเป็นยอดของภิกษุสาวกผู้กล่าวธรรมได้วิจิตร ปัญหา กรรมของท่านมีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้.

แท้จริง ท่านพระกุมารกัสสปนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ถีปปฏิสนธิในเรือนสกุล ในกรุงหงสวดี เจริญวัย กำลัง พึงธรรมกถาของพระทศพล เห็นพระศาสดา ทรงสถาปนาภิกษุ รูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้ กล่าวธรรมได้วิจิตร จึงกระทำกุศลกรรมให้ยิ่งยอดขึ้นไป ปรรณนา ตำแหน่งนั้นเวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ครั้งศาสนาของ พระกัสสปพุทธเจ้าเสื่อมลง เป็นภิกษุรูปหนึ่งระหว่างภิกษุ ๗ รูป กระทำสมณธรรมบนยอดเขา มีศีลไม่เสื่อม จุตติจากภพนั้นแล้ว บังเกิดในเทวโลก เสวยสมบัติอยู่พุทธันดรหนึ่ง ครั้งพระศาสดา ของพวกเรา ก็เกิดในครรภ์ของหญิงสาวแห่งสกุลคนหนึ่ง ในกรุง- ราชคฤห์ ก็หญิงสาวแห่งสกุลนั้น อ่อนวอนบิดามารดาก่อนแต่ไม่ได้ บรรพชา ครั้นไปอยู่เรือนแห่งสกุล (มีสามี) ก็ตั้งครรภ์ แต่ตัวเอง ไม่รู้ จึงบอกกล่าวสามี (ขอบรรพชา) สามีอนุญาตแล้ว ก็บรรพชา

ในสำนักภิกษุณี. เหล่าภิกษุณีเห็นครรภ์นางเติบโตขึ้นมา จึงพากันไปลาறைเทวทัต. พระเทวทัตนั้นก็กล่าวว่า นางไม่เป็นสมณะ เหล่าภิกษุณีจึงพากันไปทูลถามพระทศพล. พระศาสดาก็ทรงมอบเรื่องให้พระอุบาลีเถระ. พระเถระให้เชิญเหล่าสกุลชาวกรุง-สาวัดดี และนางวิสาขาอุบาสิกามาช่วยตรวจชำระ ก็กล่าวว่า นางมีครรภ์มาก่อน (บวช) บรรพชาของนางจึงไม่เสีย. พระศาสดาได้ประทานสาธุการรับรองแก่พระเถระว่า อธิกรณ์อุบาสีวินิจัยชอบแล้ว. ภิกษุณีนั่นคลอดบุตรประพิมประพายคล้ายรูปทองของพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงรับเด็กนั้น โปรดให้ชุบเลี้ยง พระราชทานนามว่า กัสสป ต่อมา ทรงชุบเลี้ยงเติบโตแล้ว ก็พาไปฝากยังสำนักพระศาสดา โปรดให้บรรพชา. แต่เพราะท่านบวชเวลายังเป็นเด็กรุ่นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอจงเรียกกัสสปมา จงให้ผลไม้หรือของขบฉันอันนี้แก่กัสสป พวกภิกษุสงฆ์ก็ทูลถามว่า กัสสปองค์ไหน พระเจ้าข้า. ตรัสว่ากุมารกัสสป กัสสปองค์เด็กนะสิ. เพราะได้รับขนานนามอย่างนี้ ตั้งแต่นั้นมา ท่านก็ถูกเรียกว่ากุมารกัสสป แม้ในเวลาที่ท่านแก่เฒ่าแล้ว. อีกนัยหนึ่ง คนทั้งหลายจำหมายท่านว่ากุมารกัสสป เพราะเหตุที่เป็นบุตรชุบเลี้ยงของพระราชาก็มี. ตั้งแต่บวชแล้ว ท่านทำงานเจริญวิปัสสนา และเล่าเรียนพระพุทธรวจนะ.

ครั้งนั้น ท่านมหาพรหม ผู้กระทำสมณธรรมบนยอดเขา กับพระเถระนั้น บรรลุอนาคามีผล บังเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสนั้น ระลึกลงในสมัยนั้น เห็นพระกุมารกัสสป คิดว่า สหายของเรา กำลังลำบากในการเจริญวิปัสสนา จำเราจักไปแสดงทางแห่ง

วิปัสสนาแก่เธอ กระทำอุบายให้บรรลุมรรคผล ดังนี้แล้ว ดำรง
อยู่ในพรหมโลกนั้นแล แต่งปัญหา ๑๕ ข้อ แล้วไปปรากฏในสถาน
ที่อยู่ของพระกุมารกัสสปเถระ ต่อจากเวลาที่ขงกีน พระเถระ
เห็นแสงสว่าง จึงถามว่า ใครอยู่ที่นั่น. มหาพรหมตอบว่า เราคือ
พรหม ผู้การทำสมณธรรมกับท่านมาแต่ก่อน บรรลุอนาคามีผล
แล้วบังเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส พระเถระถามว่า ท่านมา
ด้วยการงานอะไรเล่า. มหาพรหมบอกปัญหาเหล่านั้น เพื่อแสดง
เหตุที่ตนมา แล้วกล่าวว่า ท่านจงเล่าเรียนปัญหาเหล่านี้ เมื่ออรุณขึ้น
ก็จงเข้าไปเฝ้าพระตถาคต ถวายบังคมแล้วทูลถาม. ด้วยว่าวัน
พระตถาคตเสด็จผู้อื่นที่สามารถกล่าวแก้ปัญหานั้น ไม่มีดอก
แล้วก็กลับพรหมโลกตามเดิม. วันรุ่งขึ้น แม้พระเถระก็เข้าไปเฝ้า
พระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลถามปัญหา โดยทำนองที่มหาพรหม
กล่าวไว้. พระศาสดาทรงตอบปัญหาให้พระกุมารกัสสปเถระ บรรลุ
พระอรหัต. พระเถระเล่าเรียนโดยทำนองที่พระศาสดาตรัสไว้
ไปป่าอันธวัณเจริณวิปัสสนาแก่กล้า (สำนวนท่านว่าให้วิปัสสนา
ตั้งท้อง) ก็บรรลุพระอรหัต. ตั้งแต่นั้นมา ท่านเมื่อจะกล่าวธรรมกถา
แก่บริษัท ๔ มากก็ดี ไม่มากก็ดี ประดับด้วยอุปมาและเหตุทั้งหลาย
จึงกล่าวเสียด่างวิจิตรทีเดียว. ครั้งนั้น เมื่อท่านแสดงสูตรประดับ
ประดาด้วยปัญหา ๑๕ ข้อ แก่พระยาปายาสี พระศาสดาทรงทำ
พระสูตรนั้นให้เป็นอรรถูปัตติต้นเรื่อง จึงทรงสถาปนาท่านไว้
ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดเหล่าภิกษุสาวกผู้กล่าวธรรมได้วิจิตร
ในพระศาสนานี้แล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๑๐

ประวัติพระมหาโกฏิติเถระ

ในสูตที่ ๑๐ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า **ปฏิสัมภิทปุตตานิ** ทรงแสดงว่า พระมหาโกฏิติเถระ เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวก ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ๔. จริงอยู่พระเถระแม่รูปนี้ เมื่อเข้าไปหาพระมหาสาวก ผู้มีชื่อเสียงตามปัญหาที่ดี เมื่อเข้าไปเฝ้าพระทศพลญาณปัญหาก็ดี ย่อมถามปัญหาในเรื่องปฏิสัมภิทาทั้งหลายเท่านั้น เพราะตนเป็นผู้ชำนาญชำนาญในปฏิสัมภิทาทั้งหลาย ดังนั้น ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ด้วยอำนาจความเป็นผู้ชำนาญนี้. ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้

ความจริง พระเถระแม่รูปนี้ บังเกิดในสกุลที่มีโภคสมบัติมาก ในกรุงหงสวดี ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ. สมัยต่อ ๆ มา กำลังธรรมกถาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้บรรลุปฏิสัมภิทา จึงกระทำกุศลกรรมให้ยิ่งยวดขึ้นไป บรรณาดำแหน่งนั้น. กระทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ บังเกิดในสกุลพราหมณ์ กรุงสาวัตถี ในพุทธรูปาทกาลนี้. เหล่าญาติได้ขนานนามเขาว่า โกฏิติมาณพ. เขาเจริญวัย ก็เรียนเวททั้งสาม วันหนึ่ง พังธรรมกถาของพระ-

ศาสดา ได้ศรัทธาแล้วก็บวช. ตั้งแต่บวชแล้ว ท่านทำงานในวิปัสสนา
ก็บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เป็นผู้ชำระ
ชานาญ ในปฏิสัมภิทาทั้งหลายเท่านั้น ตลอดกาลเป็นนิตย์ เมื่อ
ถามปัญหา ก็ถามในปฏิสัมภิทาทั้งหลายเท่านั้น. ต่อมาภายหลัง
พระศาสดาทรงทأمหาเวทลลสูตรให้เป็นอรรถูปัตติต้นเรื่อง จึง
ทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งเอกทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุ
สาวกผู้บรรลुปฏิสัมภิทา แล

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๑๐

จบ อรรถกถาวรรคที่ ๓

วรรคที่ ๔

ว่าด้วยภิกษุผู้มีตำแหน่งเลิศ ๑๒ ท่าน

[๑๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอานนท์ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้เป็นพหูสูต.

พระอานนท์ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีสติ.

พระอานนท์ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีศีล.

พระอานนท์ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีความเพียร.

พระอานนท์ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้เป็นปัญญา.

พระอรุเวลกัสสปะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีบริษัทมาก.

พระกาฬทายี เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้ทำสกุลให้เลื่อมใส.

พระพักกุละ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีอาพาธน้อย.

พระโสภิตะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้ระลึกชาติก่อนได้.

พระอุบาลี เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้ทรงวินัย.

พระนันทกะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้กล่าวสอนนางภิกษุณี.

พระนันทะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย.

พระมหากัปปิณะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้กล่าวสอนภิกษุ.

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 442

พระสาเกต เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้ฉลาดในเตโชธาตุ.

พระราชา เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีปฏิภาณแจ่มแจ้ง.

พระโมฆราชะ เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้ทรงจีวร

เศร้าหมอง.

จบ วรรคที่ ๔

วรรคที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๑

ประวัติพระอานนทเถระ

วรรคที่ ๔ สูตที่ ๑ พิงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พิงทราบวินิจฉัยในคำว่า พหูสูตานัน เป็นต้นดังนี้. แม้พระเถระรูปอื่น ๆ ที่เป็นพหูสูต มีสติทรงจำและเป็นอุปัฏฐากก็มีอยู่ ส่วนท่านพระอานนทนี่ เถาเรียนพระพุทธรวจนะ ก็ยึดยืนหยัดอยู่ในปริยัติคูผู้รักษาเรือนคลัง ในศาสนาของพระทศพล เพราะเหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวก ผู้เป็นพหูสูต. อนึ่ง สติที่เถาเรียนพระพุทธรวจนะแล้วทรงจำไว้ของพระเถระนี้เท่านั้นก็มีกำลังกว่าพระเถระรูปอื่น ๆ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีสติทรงจำ. อนึ่ง ท่านพระอานนทนี่นี้แล ยืนหยัดยึดอยู่บทเดียวก็ถือเนื้อความได้ถึงหกหมื่นบท จำได้ทุกบทโดยท่านเองที่พระศาสดาตรัสไว้ นั่นแล เพราะเหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีสติ. อนึ่ง ความเพียรเถาเรียน ความเพียรท่องบ่น ความเพียรทรงจำ และความเพียรอุปัฏฐากพระศาสดา ของท่านพระอานนทรูปนั้นเท่านั้น ที่ภิกษุอื่นๆ เทียบไม่ได้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีสติ. หนึ่ง ท่านพระอานนทรูปนี้เมื่ออุปัฏฐากพระตถาคต ก็ไม่อุปัฏฐากด้วยอาการอุปัฏฐากของเหล่าภิกษุผู้อุปัฏฐากรูปอื่น ๆ ด้วยว่าเหล่าภิกษุผู้อุปัฏฐากรูปอื่น ๆ เมื่ออุปัฏฐากพระตถาคต อุปัฏฐากอยู่ไม่ได้นาน ทั้งอุปัฏฐากยึดพระหฤทัยของพระ-

พุทธะทั้งหลายไว้ไม่ได้. ส่วนพระเถระ นับแต่วันที่ได้ตำแหน่งพระ-
อุปัฏฐาก ก็เป็นผู้ปรารถนาความเพียร อุปัฏฐากยึดพระหัตถ์ของพระ-
ศากยโคตมไว้ได้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงถือว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวก
ผู้อุปัฏฐาก. ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับดังนี้

ได้ยินว่า ในกัปสุดท้ายเจ็ดแสนกัปแต่กัปนี้ไป พระศาสดา
พระนามว่าปทุมุตตระ อุบัติในโลก พระองค์มีพระนครชื่อว่า หงสวดี
มีพระราชบิดาพระนามว่า นันทะ พระราชมารดาผู้เป็นพระเทวี
พระนามว่า สุเมธา มีพระโพธิสัตว์ พระนามว่า อุตตรกุมาร. พระองค์
ออกอภิเษกกรรม์ทรงผนวชในวันพระราชโอรสประสูติ ทรงประกอบความ
เพียรเนื่อง ๆ แล้วทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณตามลำดับ
ทรงเปล่งพระพุทธอุทานว่า อนนขาติสฺ สารี เป็นต้น ประทับ ณ
โพธิบัลลังก์ล่วงเวลาไป ๗ วัน ทรงยื่นพระบาทออกด้วยหมายจักทรง
วางไว้ที่แผ่นดิน ครั้งนั้น ดอกปทุมมีขนาดที่กล่าวไว้แล้วแต่หนหลัง
ชำแรกแผ่นดินชูขึ้นรองรับ เพราะหมายถึงดอกปทุมนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงปรากฏพระนามว่า ปทุมุตตระนั้นแล. พระองค์มี
พระอัครสาวก นามว่า เทวิละองค์หนึ่ง จุลชาคะองค์หนึ่ง มีหมู่พระ-
อัครสาวิกานามว่า อมิตา องค์หนึ่ง อสมา องค์หนึ่ง ทรงมีพระอุปัฏฐาก
นามว่า สุมณะ. พระปทุมุตตรผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงสงเคราะห์
พระพุทธบิดา มีภิกษุแสนรูปเป็นบริวาร ประทับอยู่ ณ กรุงหงสวดี
ราชธานี. ส่วนพระกนิษฐภคินีของพระองค์ พระนามว่า สุมณกุมาร.
พระราชพาพระราชทานบ้านส่วยสองพันโยชน์นับแต่กรุงหงสวดีแต่
สุมณราชกุมารนั้น. สุมณราชกุมารนั้นเสด็จมาเฝ้าพระราชบิดาและ
พระศาสดา เป็นครั้งคราว.

ต่อมาวันหนึ่ง ชนบทชายแดนก่อกบฏ สุมนราชกุมาร จึงส่งข่าว
ถวายพระราชบิดา พระราชาทรงให้ตอบไปว่า พ่อตั้งเจ้าไว้ในตำแหน่ง
นั้นเพราะเหตุไร สุมนราชกุมารนั้นปราบกบฏสงบแล้ว ส่งข่าวไป
กราบทูลพระราชบิดาว่า ทោះ ชนบทสงบราบคาบแล้ว พระเจ้าข้า.
พระราชบิดาทรงยินดีตรัสว่า ลูกพ่อจงรีบมา. สุมนราชกุมารนั้น มีอมาตย์
ประมาณพันคน ทรงปรึกษากับอมาตย์เหล่านั้นในระหว่างทางว่า
พระราชบิดาของเราทรงยินดี ถ้าจะพระราชทานพรแก่เรา เราจัก
รับอะไร. ลำดับนั้น อมาตย์บางพวกทูลพระราชกุมารว่า โปรด
รับช้าง รับม้า รับขนบถ รับรถนะ ๘ อีกพวกหนึ่งทูลว่า พระองค์
เป็นราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน ทรัพย์พระองค์ได้ไม่ยาก แต่ทรัพย์
นั้นแม้ได้แล้ว ก็จำต้องละไปทั้งหมด บุญต่างหากที่พระองค์จะพา
ไปได้ เพราะฉะนั้น เมื่อสมมติเทพพระราชทานพร ขอพระองค์
โปรดรับพร คือการอุปฐากพระปทุมุตตรผู้มีพระภาคเจ้า ตลอด
ไตรมาสเถิดพระเจ้าข้า. พระราชกุมารนั้นรับสั่งว่า พวกท่านเป็น
กัลยาณมิตรของเรา พวกท่านทำจิตคิดอยู่นี้ให้เกิดแก่เรา เรา
จักทำอย่างนั้น แล้วเสด็จไปถวายบังคมพระราชบิดา ถูกระ-
ราชบิดาสวมกอดจุมพิตที่กระหม่อม แล้วตรัสว่า ลูกเอ๋ย พ่อจะ
ให้พรแก่เจ้าดังนี้ จึ่งกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า กระหม่อม
ฉันปรารถนาจะเป็นผู้อุปฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยปัจจัย
๔ ตลอดไตรมาส เพื่อทำชีวิตไม่ให้เป็นหมัน พระพุทธบิดาตรัส
ว่า พ่อไม่อาจให้พรข้อนี้แก่ลูกได้ดอก พ่อจะให้พรอย่างอื่น
นะลูก. พระราชกุมารกราบทูลว่า ข้าแต่ทោះ ธรรมดาว่ากษัตริย์
ไม่ตรัสคำสองนะ พระเจ้าข้า ขอโปรดพระราชทานพรนี้แก่กระหม่อม-

ฉันเกิด พรอย่างอื่นกระหม่อมฉันไม่ต้องการ พระเจ้าข้า. พระพุทธ-
บิดาตรัสว่า ธรรมด่าว่าพระเหตุทัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย รู้กัน
ได้ยาก หากพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงประสงค์ เมื่อพ่อให้พรเจ้าแล้ว
จักมีอะไร. พระราชา कुमारกราบทูลว่า คีละ เทวะ กระหม่อมฉันจักทราบ
พระเหตุทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล้วเสด็จไปยังพระวิหาร

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้วเสด็จเข้าพระคันธกุฎี
พระราชา कुमारจึงเสด็จไปยังสำนักภิกษุทั้งหลายที่ประชุมกัน ณ ศาลา
ทรงกลม. ภิกษุเหล่านั้นทูลถามพระราชา कुमारว่า ถวายพระพร พระ-
ราชาบุตร พระองค์เสด็จมาเพราะเหตุอะไร. พระราชา कुमारตรัสว่า เพื่อ
จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดชี้บอกพระผู้มีพระภาคเจ้าแก่ข้าพเจ้า
ทีเกิด เหล่าภิกษุทูลว่า พระราชาบุตร พวกอาตมภาพเข้าเฝ้าพระศาสดา
ในเวลาที่มุ่งมาดปรารถนาไม่ได้ดอก ตรัสถามว่า ใครเล่าถึงจะเฝ้าได้
พระเจ้าข้า. มุลตอบว่า ถวายพระพร พระราชาบุตรพระนามว่า สุมณเถระ.
พระราชา कुमारตรัสถามถึงที่นั่งของพระเถระว่า พระเถระนั้นอยู่ไหนเล่า
ท่านพระเจ้าข้า. แล้วเสด็จไปตรัสว่า ท่านพระเจ้าข้า ข้าพเจ้าประสงค์จะเฝ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า โปรดชี้บอกพระผู้มีพระภาคเจ้าแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด เมื่อ
พระราชา कुमारกำลังทอดพระเนตรเห็นอยู่นั้นแล พระเถระก็เข้าอาไป-
กสิณฉาน อธิษฐานแผ่นดินใหญ่ให้เป็นน้ำ ค่ำลงในแผ่นดินไปปรากฏที่
พระคันธกุฎีของพระศาสดา ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระ-
สุมณเถระว่า สุมณะ เหตุไร เธอจึงมา ท่านทูลว่า พระราชาบุตรเสด็จมา
ประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าข้า. ตรัสว่า แน่ะภิกษุ ถ้า
อย่างนั้น เธอจงจัดอาสนะสิ เมื่อพระราชา कुमारกำลังทอดพระเนตรเห็น
อยู่นั้นแล พระเถระก็ถือเอาพุทธอาสนะ ค่ำลงในพระคันธกุฎี ไปปรากฏ

นอกบริเวณ จัดอาสนะไว้ที่บริเวณ พระราชกุมาร ทรงเห็นเหตุหน้าอัศจรรย์ ทั้งสองนี้แล้ว ทรงดำริว่า ภิกษุรูปนี้ใหญ่หนอ. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เสด็จออกจากพระคันธกุฎีแล้วประทับนั่งเหนืออาสนะที่จัดไว้ เมื่อตรัสถามว่า ก่อนราชบุตร พระองค์เสด็จมาเมื่อไร พระราชกุมารทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎี แต่ภิกษุทั้งหลาย บอกว่า ท่านเข้าเฝ้าไม่ได้ในขณะที่มุ่งมาดปรารถนา จึงส่งข้าพระองค์ ไปยังสำนักของพระเถระ ส่วนพระเถระแสดงด้วยถ้อยคำ ๆ เดียว พระเถระนี้เป็นที่สนิทสนมในพระศาสนาของพระองค์หรือพระเจ้าข้า ตรัสว่า ใช่แล้ว พระราชกุมาร ภิกษุรูปนี้เป็นที่สนิทสนมในศาสนาของเรา. ทูลว่า ภิกษุรูปนี้ทำอะไร จึงเป็นที่สนิทสนมในพระศาสนาของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายทาน รักษาศีล ทำอุโปสถกรรมนะสี พระราชกุมาร พระราชกุมารที่ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ประสงค์จะเป็นผู้สนิทสนมในพระพุทธรศาสนาเหมือนพระเถระ พຽງนี้ ขอพระองค์โปรดทรงรับภิกษาของข้าพระองค์นะพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับโดยคุษณิภาพ พระราชกุมารเสด็จไปยังที่ประทับของพระองค์ จัดสักการะอย่างใหญ่ ตลอดคืนยังรุ่ง ได้ถวายขันธวารภัตร (อาหารที่ถวายพระระหว่างตั้ง ค่ายพักแรม) วันที่ ๗ ถวายบังคมพระศาสดาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้รับพร คือการอุปัฏฐากพระองค์ตลอดไตรมาส ภายในพรรษา จากสำนักพระราชบิดา ขอพระองค์ทรงโปรดรับอยู่จำพรรษาตลอดไตรมาส เพื่อข้าพระองค์ด้วยเถิด พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูว่าอรรถประโยชน์ด้วยข้อนั้น มีไหมหนอ ก็ทรงเห็นว่ามียอยู่ จึงตรัสว่า ดูก่อนราชกุมาร พระตถาคตทั้งหลาย ย่อมอภิมรย์

ยินดีในเรือนว่างแล พระราชกุมารตรัสว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์รู้แล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์รู้แล้ว แล้วทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะล่องหน้าไปก่อน จะให้เขาสร้างพระวิหาร
เมื่อข้าพระองค์ส่งคนไปทูล ขอพระองค์โปรดเสด็จมาพร้อมด้วยภิกษุ
แสนรูป ทรงถือปฏิญาณแล้วเสด็จไปยังสำนักพระราชบิดา กราบทูลว่า
ทเวะ พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทานปฏิญาณแก่กระหม่อมฉันแล้ว เมื่อ
กระหม่อมฉันส่งคนมากกราบทูล ขอพระองค์พึงโปรดส่งพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าด้วย พระเจ้าข้า ถวายบังคมพระราชบิดาแล้วเสด็จออกไป ทรง
สร้างวิหารทุกระยะทางโยชน์หนึ่ง เสด็จไปเส้นทางไกลสองพันโยชน์
ครั้งเสด็จถึงแล้ว ทรงเลือกที่ตั้งพระวิหารในนครของพระองค์ ทรงเห็น
อุทยานของกุฎุมพี (เศรษฐี) ชื่อ โสภะ ทรงซื้อด้วยทรัพย์แสนหนึ่ง
สละพระราชทรัพย์แสนหนึ่ง โปรดให้สร้างพระวิหาร ณ พระวิหารนั้น
โปรดให้สร้างพระคันธกุฎีสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า และกุฎีที่เร็นและ
มณฑปเป็นที่พักกลางคืนและกลางวัน สำหรับเหล่าภิกษุนอกนั้น จัด
สร้างกำแพงล้อมและซุ้มประตู แล้วทรงส่งคนไปยังสำนักพระราชบิดา
กราบทูลว่ากิจของกระหม่อมฉันสำเร็จแล้ว ขอได้โปรดส่งพระศาสดา
ไปเถิด พระราชบิดา ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยแล้วทูลว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า กิจของสมุนสำเร็จแล้ว เขาหวังการเสด็จไปของ
พระองค์ พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า มีภิกษุแสนรูปแวดล้อม
ประทับอยู่ ณ วิหารทั้งหลาย ทุกระยะโยชน์หนึ่งได้เสด็จไป พระ
ราชกุมาร ทรงทราบว่ พระศาสดากำลังเสด็จมา ก็เสด็จออกไป
ต้อนรับสิ้นระยะทางโยชน์หนึ่ง ทรงบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น
ส่งเสด็จเข้าไปยังพระวิหาร ทรงมอบถวายพระวิหารว่า

สตสหัสเสน เม กิต্ত์ สตสหัสเสน มาปิต्त
โสภณ นาม อุตยานัน ปฏิกุคคณฺห มหามุณี
ข้าแต่พระมหามุณี ของพระองค์โปรดทรงรับ
อุตยาน ชื่อ โสภณะ ซึ่งข้าพระองค์ซื้อมาด้วย
ทรัพย์แสนหนึ่ง สร้างวิหารด้วยทรัพย์แสนหนึ่ง
ด้วยเถิด

พระราชกุมารนั้น ในวันเข้าพรรษา ถวายทานแล้ว เรียกบุตรภริยา
ของตนและเหล่าอมาตย์มาแล้วตั้งว่า พระศาสดาเสด็จมายังสำนักของ
พวกเราเป็นทางไกล ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลายของเรา ทรงหนักในธรรม
ไม่เห็นแก่อามิส เพราะฉะนั้น เราจักนุ่งผ้าสองผืนตลอดไตรมาสนี้
สมาทานศีลสิบ อยู่เสียในที่นี้แหละพวกท่านพึงถวายทานตลอดไตรมาส
โดยทำนองนี้แต่พระจิณาสพแสนรูป สุมนราชกุมารนั้น ประทับอยู่
ในสถานะที่ถูกกั้นกั้นสถานที่อยู่ของพระสุมนเถระ เห็นกิจกรรมทุกอย่าง
ที่พระเถระกระทำวัตรแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ดำริว่า พระเถระนี้เป็น
ที่สนิทสนมในพระตถาคต เราควรปรารณาดำแหน่งของพระเถระนั้น
เมื่อใกล้วันปวารณาออกพรรษา จึงเสด็จเข้าไปยังหมู่บ้าน ถวายมหาทาน
๗ วัน วันที่ครบ ๗ วัน ทรงวางไตรจีวรแทบเท้าภิกษุแสนรูป ถวายบังคม
พระศาสดาแล้วหมอบบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ บุญนั้นใดที่ข้าพระองค์กระทำมาตั้งแต่ถวายทานระหว่างที่พัก
กลางทางมา ๗ วัน บุญอันนั้น ข้าพระองค์มิได้ประสงค์สวรรค์สมบัติ
มิได้ประสงค์พรหมสมบัติ แต่ข้าพระองค์ปรารณาเป็นอุปัฏฐากของ
พระพุทธเจ้าจึงกระทำ อนึ่งเล่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ข้าพระองค์
ก็จะเป็นอุปัฏฐากเหมือนพระสุมนเถระในอนาคตกาล พระศาสดาทรง

เห็นไม่มีอันตรายสำหรับพระราชกุมารนั้น จึงทรงพยากรณ์แล้วเสด็จ
กลับไป พระราชกุมารทรงสดับแล้วทรงดำริว่า ก็ธรรมดาพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ไม่ตรัสเป็นคำสอง ในวันที่สอง ก็ได้เป็นเหมือนถ้อยบาตรจิ๋ว
ของพระโคตมพุทธเจ้า ตามเสด็จไปเบื้องพระปฤษฎางค์

พระราชกุมารนั้น ในพุทธรูปบาทกาลนั้น ถวายทานแล้วบังเกิด
ในสวรรค์แสนปี ครั้นพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสป ได้ถวายผ้าห่ม
เพื่อรองรับบาตรแก่พระเถระผู้เที่ยวไปบิณฑบาต ได้ทำการบูชา
บังเกิดในสวรรค์อีก จุติจากภพนั้น เป็นพระเจ้าพาราณสี เสด็จขึ้นขึ้น
บนปราสาทอันประเสริฐ ทอดพระเนตรเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า องค์
ซึ่งมาแต่เขาคันธมาทน์ ให้นิมิตต์มาแล้วให้ฉันโปรดให้สร้างบรรณศาลา
๘ หลัง สำหรับพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ในมงคลอุทยานของพระองค์
ทรงตกแต่งตั้งทำด้วยรัตนฉนวน เติงทำด้วยแก้วมณีอย่างละ ๘ และ
เชิงรองแก้วมณี ได้ทำการอุปัฏฐากถึงหมื่นปี. เหล่านี้เป็นฐานะที่ปรากฏ
แล้ว ก็ท่านถวายทานอยู่ถึงแสนกัป บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต กับพระ-
โพธิสัตว์ของเรา จุติจากชั้นดุสิตนั้นแล้ว ก็บังเกิดในเรือนของเจ้า-
อมิตตทศกษะ ลำดับนั้น ท่านเกิดแล้วทำพระญาติทั้งมวลของท่าน
ให้ร่ำเริงบันเทิงใจ เพราะฉะนั้น พระประยูรญาติจึงขนานพระนาม
แก่ท่านว่าอานันทะ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกออกภิเนษกรรม
ตามลำดับ บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เสด็จมากรุงกบิลพัสดุ
เป็นการเสด็จครั้งแรก กำลังเสด็จออกจากกรุงกบิลพัศุนั้น เมื่อเหล่า
พระราชกุมารบรรพชาเพื่อเป็นบริวารของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่าน
ก็ออกบวชในสำนักพระศาสดาพร้อมกับเหล่าเจ้าศากยะมีเจ้าภททิสะ

เป็นต้น ไม่นานนัก ได้ฟังธรรมกถาของท่านพระปัญณมณฺดาณีบุตร
ก็ดำรงอยู่ในโศคาปัดติผล.

ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีอุปัฏฐากไม่ประจำถึง
๒๐ ปีในปฐมโพธิกาล บางคราวท่านพระนาคสมาล ถือบาตรจีวรตาม
เสด็จ บางคราว ท่านพระนาคิตะ บางคราว ท่านพระอุปวานะ บางคราว
ท่านพระสุนฺชกัจจัตตะ บางคราว ท่านจนทะ สมณุตเทส บางคราว ท่าน
พระสาคตะ บางคราว ท่านพระราธะ บางคราวท่านพระเมฆियะ
บรรดาพระอุปัฏฐากไม่ประจำเหล่านั้น ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จเดินทางไกลกับพระนาคสมาลเถระ ถึงทางสองแพร่ง พระเถระ
ลงจากทางทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์จะไปทางนี้
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านว่า มาเถิดภิกษุ เราจะไปกัน
ทางนี้ พระเถระทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงถือ
ทางพระองค์เถิด ข้าพระองค์จะไปทางนี้ แล้วเริ่มจะวางบาตรจีวรลง
ที่พื้นดิน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เอามาเถิดภิกษุ ทรงรับบาตรจีวร
แล้วเสด็จดำเนินไป เมื่อภิกษุรูปนั้นเดินทางไปตามลำพัง พวกโจรก็ชิง
บาตรจีวรและศีริษะแตก ท่านคิดว่า บัดนี้ก็มีแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นที่พึ่งของเราได้ ไม่มีผู้อื่นเลย แล้วมายังสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทั้งที่โลหิตไหล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า นี้อะไรกันละภิกษุ
ก็ทูลเรื่องราวถวาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปลอบว่า อย่าคิดเลย ภิกษุ
เราห้ามเธอ ก็เพราะเหตุอันนั้นนั่นแหละ อนึ่ง ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาค-
เจ้าเสด็จไปยังบ้านชันตุคาม ใกล้ป่าจันทน์วัน สมฤคทายวัน กับพระเมฆियะ-
เถระ แม้ในเวลานั้น พระเมฆियะเที่ยวบิณฑบาตไปในชันตุคาม พบสวน
มะม่วงนำเลื่อมใส ริมฝั่งแม่น้ำ ก็ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ขอพระองค์โปรดรับบาตรจีวรของพระองค์เถิด ข้าพระองค์จะทำ
สมณธรรม ที่ปามะม่วงนั้น แม้ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามสามครั้ง
ก็ยังไม่ ถูกรุกขลวิตกเข้าครอบงำ ก็กลับมาทูลเรื่องราวถวาย พระผู้-
มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านว่า เรากำหนดถึงเหตุของเธออันนี้แหละ
จึงห้าม แล้วเสด็จดำเนินไปยังกรุงสาวัตถีตามลำดับ

ณ กรุงสาวัตถีนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์
อันประเสริฐที่เขาจัดไว้บริเวณพระคันธกุฎี อันภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว
เรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราแก้แค้น
ภิกษุบางพวกกล่าวว้า ข้าพระองค์จะไปทางนี้แล้วก็ไปเสียอีกทางหนึ่ง
บางพวกก็วางบาตรจีวรของเราไว้บนพื้นดิน พวกเธอจงช่วยกันเลือก
ภิกษุอุปัฏฐากประจำให้แก่เราเถิด. ภิกษุทั้งหลายเกิดธรรมสังเวช.
ครั้งนั้นท่านพระสารีบุตร หลุดจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เมื่อปรารถนาพระองค์ พระองค์
เดียว จึงบำเพ็ญบารมีทั้งหลาย สิ้นอสงไขยกำไรแสนกัป ผู้มีปัญญา
มาก เช่นข้าพระองค์ ชื่อว่า เป็นอุปัฏฐาก ก็ควรมีไซ้หรือ ข้าพระองค์จะ
อุปัฏฐากละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามท่านว่า อย่าเลย สารีบุตร
เราอยู่ที่ใด ที่ไหนก็ไม่ว่างเลย โอวาทของท่านก็เหมือนโอวาทของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย กิจที่ท่านจะอุปัฏฐากเรา ไม่มีดอก พระอสีติมหา-
สาวก ตั้งต้นแต่ท่านพระโมคคัลลานะ ก็ถูกขึ้นโดยอุบายนั้นเหมือนกัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงห้ามเสียสิ้น. ส่วนพระอานนท์เถระนั่งนิ่งเลย.
ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ ภิกษุ-
สงฆ์ทลขอตำแหน่งอุปัฏฐากกัน แม้ท่านก็งทูลขอสิ. ท่านพระอานนท์
เถระ กล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ ธรรมดว่าตำแหน่งที่ทูลขอได้แล้ว เป็น

เช่นไรเล่า พระศาสดาไม่ทรงเห็นกรรมหรือ ถ้าพระศาสดาจักทรง
ชอบพระทัย ก็จักตรัสว่า อานนทังอุปัฏฐากเราดังนี้. ถ้าดับนั้น พระผู้
มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนทังไม่ต้องมีผู้อื่นชวน
ให้อุตสาหะดอก จักรู้ตัวเองแหละแล้วอุปัฏฐากเรา. ต่อนั้น ภิกษุทั้งหลาย
กล่าวว่า ลูกขึ้นสิอานนทัง ทูลขอตำแหน่งอุปัฏฐากกะพระทศพล.

พระเถระลุกขึ้นแล้วทูลขอพร ๘ ประการ คือ ส่วนที่ขอห้าม ๔
ส่วนที่ขอร้อง ๔ พระเถระทูลว่า ชื่อว่าพรส่วนที่ขอห้าม ๔ คือ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจักไม่ประทานจีวรจักไม่
ประทานบิณฑบาต อันประณีตที่พระองค์ทรงได้มาแล้วแก่ข้าพระองค์
จักไม่ประทานให้ข้าพระองค์อยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระองค์
จักไม่ทรงพาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์ อย่างนี้ ข้าพระองค์จักอุปัฏฐาก
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสถามว่า อานนทัง เธอเห็นโทษอะไรในข้อนี้
จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าข้าพระองค์จักได้วัตถุประสงค
เหล่านี้ไซ้ จักมีผู้กล่าวได้ว่า อานนทังบริโภคจีวร บริโภคบิณฑบาต
อันประณีต อยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกัน ไปสู่ที่นิมนต์เดียวกันกับพระ-
ทศพล เมื่อได้ลาภนี้จึงอุปัฏฐากพระตถาคต หน้าที่ของผู้อุปัฏฐากอย่างนี้
จะมีอะไร เพราะฉะนั้น ท่านจึงทูลขอพรส่วนที่ขอห้าม ๔ ประการ
เหล่านี้ พระเถระทูลว่า พรส่วนที่ขอร้อง ๔ คือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้ ถ้าข้า-
พระองค์จะพาคนที่มาแต่รัฐภายนอก ชนบทภายนอก เข้าเฝ้าได้ใน
ขณะที่เขามาแล้ว ขณะใด ข้าพระองค์เกิดความสงสัย ขณะนั้น ข้า-
พระองค์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง
ธรรมใดลับหลังข้าพระองค์ จักเสด็จมาตรัสธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์

อย่างนี้ ข้าพระองค์จึงจักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสถามว่า อานนทฺ์ ในข้อนี้ เธอเห็นอานิสงส์อะไร จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหล่ากุลบุตรผู้มีศรัทธาในโลกนี้ เมื่อไม่ได้โอกาสของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวจะข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท่านอานนทฺ์ พຽຽนี้ ขอท่านกับพระผู้มีพระภาคเจ้าไปรศรภิกษาในเรือนของกระผม ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จไปในที่นั้น ข้าพระองค์ไม่ได้โอกาสหากนเข้าเฝ้า ในขณะที่เขาประสงคฺ์ และบรรเทาความสงสย พวกเขาจักกล่าวได้ว่า อานนทฺ์ อุปัฏฐากพระทศพลทำไມ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงอนุเคราะห์ท่าน แม้อย่างนี้ และพวกเขาจักถามข้าพระองค์ลั้หลังพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านอานนทฺ์ คาถานี้ พระสุตฺรนี้ ชาคคนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง ณ ที่ไหน ถ้าข้าพระองค์ไม่ได้พรข้อนั้น พวกเขาก็จักกล่าวได้ว่า ท่านไม่รู้พระคาริสแม่เท่านี้ เหตุไฉน ท่านจึงเที่ยวอยู่ได้ตั้งนาน ไม่ละพระผู้มีพระภาคเจ้าเลยเหมือนกับเงา ด้วยข้อนั้น ข้าพระองค์ต้องการจะกล่าวธรรมที่แม่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงลั้หลังอีก เพราะฉะนั้น ท่านจึงทูลขอพรส่วนที่ขอร้อง ๔ ประการเหล่านี้ แม่พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ประทานพรแก่ท่าน. ท่านรับพร ๘ ประการอย่างนี้ จึงได้เป็นพุทธอุปัฏฐากประจำ.

ผลแห่งบารมีทั้งหลายที่บำเพ็ญมาตลอดแสนกัปี ก็มาถึงท่าน ผู้ปรารธนาตำแหน่งพุทธอุปัฏฐากประจำนั้นนั่นแล. ตั้งแต่วันที่ได้อำนาจนั้ พุทธอุปัฏฐากแล้ว ท่านอุปัฏฐากพระทศพล ด้วยกิจทั้งหลาย เป็นต้นอย่างนี้ คือ ด้วยน้ำ ๒ อย่าง ด้วยไม้สีฟัน ๓ อย่าง ด้วยการนวดพระหัตถ์และพระบาท ด้วยการนวดพระปฤษฎางค์ ด้วยการกวาดบริเวณพระคันชกุฎี คิดว่า พระศาสดาควรได้กิจนี้ ในเวลานี้ แล้วถือประทีปด้ามขนาค

ใหญ่ไว้ ต่อจากเวลาเที่ยงคืนเดินตรวจรอบ ๆ บริเวณพระคันธกุฎี
ราตรีหนึ่ง ๕ ครั้ง อนึ่งท่านมีความดำริอย่างนี้ว่า ถ้าเราจะฟังวงนอน
ไซ้ เราก็ไม่อาจขานรับเมื่อพระทศพลตรัสเรียก. เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงไม่ปล่อยประทีปด้ามหลอดจากมือตลอดคืนยังรุ่ง ในข้อนี้ มีวัตถุนิทาน
ดังกล่าวนี้ แต่ภายหลัง พระศาสดาประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร
ทรงสรรเสริญท่านพระอานนทเถระ ผู้รักษาเรือนคสังฆกรรม โดย
ปรียายเป็นอันมาก จึงทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ
เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวก ผู้เป็นพหูสูต มีสติ มีสติ มีริติ และพุทธ-
อุปัฏฐาก ในพระศาสนานี้ แล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๑

อรรถกถาสูตที่ ๒

ประวัติพระอุรวลกัสสปเถระ

ในสูตที่ ๒ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า มหาปริสาน์ ท่านแสดงว่า ท่านพระอุรวลกัสสป เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีบริวารมาก จริงอยู่ พระเถระอื่น ๆ บางกาล ก็มีบริวารมาก บางกาลก็มีบริวารน้อย ส่วนพระเถระนี้กับ น้องชายทั้งสอง มีบริวารประจำ เป็นสมณะถึงหนึ่งพันรูป บรรดาภิกษุ ชฎิลสามรูปนั้น เมื่อแต่ละรูปให้บรรพชาครั้งละรูป ก็จะเป็นสมณะ สองพันรูป เมื่อให้บรรพชาครั้งละสองรูป ก็จะเป็นสมณะสามพันรูป เพราะฉะนั้น ท่านอุรวลกัสสป จึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มี บริวารมาก. ก็คำว่า กัสสป เป็นโคตรของท่าน. ปรากฏชื่อว่า อุรวล- กัสสป เพราะท่านบวชในอุรวลาเสนานิคม. ในปัญหกรรมของท่าน มีเรื่องจะกล่าวตามลำดับ ดังนี้.

ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ แม้ท่านอุรวลกัสสปนี้ ก็ถือปฏิสนธิในเรือนสกุล ณ กรุงหงสวดี เจริญวัยแล้ว พึงธรรมกถา ของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่ง เอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีบริษัมาก คิดว่าแม้เราก็ควร จะเป็นเช่นภิกษุรูปนี้ในอนาคตกาล จึงถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์ มี พระพุทธเจ้าเป็นประมุข ๗ วัน ให้ครองไตรจีวร ถวายบังคมพระศาสดา แล้วได้กระทำความปรารถนา ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่า ภิกษุสาวกผู้มีบริษั พระศาสดาทรงเห็นไม่มีอันตราย จึงทรงพยากรณ์

ว่า เขาจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีบริษัมาก ในศาสนาของ
พระโคตมพุทธเจ้า ในอนาคตกาล แล้วเสด็จกลับไป กุลบุตรเมื่อนั้น
กระทำกัลยาณกรรมตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ใน
ที่สุดกัปที่ ๔๒ ก็บังเกิดเป็นกนิษฐภคินีต่างมารดา ของพระพุทธเจ้า
พระนามว่า ปุสสะ พระราชบิดา พระนามว่ามหินทรราชา. ท่านยังมี
พี่น้องอื่น ๆ อีกสององค์. พี่น้องทั้งสามองค์นั้นได้ตำแหน่งองค์ละแผนก
อย่างนี้ ทรงปราบปรามชนบทชายแดนที่ก่อกบฏ โดยนัยที่กล่าวแล้วใน
หนหลัง ทรงได้พรจากสำนักพระราชบิดา ทรงรับพรว่า พวกข้า
พระองค์จักบำรุงพระทศพลตลอดไตรมาส ครั้งนั้น พี่น้องทั้งสาม
พระองค์ทรงดำริว่า พวกเราบำรุงพระทศพลกระทำให้เหมาะ จึงควร
จึงแต่งตั้งอมาตย์ผู้หนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นผู้หารายได้ แต่งตั้งอมาตย์
ผู้หนึ่งเป็นผู้รับจ่าย แต่งตั้งอมาตย์ผู้หนึ่งในตำแหน่งเป็นผู้เลี้ยงภิกษุสงฆ์
มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข สมาทานศีลสิบสำหรับพระองค์ รักษาสิกขาบท
ทั้งหลายตลอดไตรมาส อมาตย์ทั้งสามคนนั้น บังเกิดเป็นพิมพิสาระ
วิสาขะและรัฐपालะ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ โดยนัยที่กล่าวมาแล้วใน
หนหลัง ส่วนพระราชกุมารเหล่านั้น เมื่อพระทศพลอยู่จำพรรษาแล้ว
ทรงบูชาด้วยปัจจัย ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง กระทำกัลยาณกรรม
ตลอดชีวิต บังเกิดในสกุลพราหมณ์ ก่อนพระทศพลของเราทรงอุบัติ
มีนามว่า กัสสป ทั้งสามคนตามโคตรของตน คนทั้งสามนั้นเจริญวัย
แล้วเรียนไตรเพท คนใหญ่ มีบริวารมาณพ ๕๐๐ คน คนกลาง ๓๐๐ คน
คนเล็ก ๒๐๐ คน. ทั้งสามพี่น้อง ตรวจสอบดูสาระในคัมภีร์ (ไตรเพท) เห็น
แต่ประโยชน์ส่วนปัจจุบันเท่านั้น ไม่เห็นประโยชน์ส่วนภายภาคหน้า
พี่ชายคนใหญ่ ไปยังตำบลอรุเวลาบวชเป็นฤๅษีพร้อมกับบริวารของตน

ชื่อว่าอูรวลกัสสป. คนกลางไปบวชที่คຸ້มหากงคานที ชื่อว่านทีกัสสป.
คนเล็กไปบวชที่คยาสิสประเทศ ชื่อว่าคยากัสสป.

เมื่อกัสสปพี่น้องบวชเป็นฤๅษีอยู่ ณ ที่นั้น ล่วงวันไปเป็นอันมาก
พระโพธิสัตว์ของเรา เสด็จออกมหาภิเนษกรมณั์ ทรงได้พระสัพพัญญู-
คุณญาณ ประกาศพระธรรมจักรตามลำดับ ทรงสถาปนาพระปัญจ-
วัคคีย์เถระไว้ในพระอรหัตต์ ทรงแนะนำสหาย ๕๕ คน มียศกุลบุตร
เป็นหัวหน้า ทรงส่งพระอรหัตต์ ๖๐ องค์ให้จาริกไปเพื่อประโยชน์แก่
ชนเป็นอันมาก ด้วยพระดำรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจง
จาริกไปดังนี้เป็นต้น ทรงแนะนำพวกภททวัคคีย์ แล้วทรงเห็นเหตุแห่ง
อูรวลกัสสป ก็ทรงทราบว่เมื่อเราไป สามพี่น้องพร้อมบริวารจัก
บรรลुพระอรหัตต์ ถ้าพึ่งพระองค์เดียวไม่มีเพื่อน เสด็จถึงที่อยู่ของอูรว-
ลกัสสป ทรงขอเรือไฟเพื่อประทับอยู่ ทรงแนะนำอูรวลกัสสป
พร้อมด้วยบริวาร ตั้งต้นแต่ทรงทรมานฐุ ซึ่งอยู่ในเรือไฟนั้น ด้วย
ปาฏิหาริย์ทั้งหลาย เป็นจำนวนถึง ๓๕๐๐ อย่างแล้วทรงให้บวช น้องชาย
อีกสองคนรู้ว่าพี่ชายบวช ก็มาบวชพร้อมด้วยบริวาร เหล่าชฎิลทั้งหมด
เป็นเอหิภิกขุ ทรงบาตรและจีวรสำเร็จมาแต่ฤๅษี. พระศาสดาทรงพา
สมณะ ๑๐๐๐ รูปนั้นไปยังคยาสิสประเทศ ประทับนั่งบนหลังแผ่นดิน
ทรงตรวจดูว่า คนเหล่านี้บวชบำเรอไฟ ควรจะแสดงภพทั้งสาม ให้เป็น
เสมือนเรือไฟใหม่แก่คนเหล่านี้ จึงทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร. จบ
เทศนา ก็บรรลुพระอรหัตต์หมดทุกรูป. พระศาสดามีภิกษุชฎิลเหล่านั้น
แวดล้อม ทรงทราบถึงปญญาที่ถวายเป็นแต่พระเจ้าพิมพิสารตามลำดับ
เสด็จถึงพระราชอุทยานลัฎฐิวัน กรุงราชคฤห์ พระราชาทรงทราบว่า
พระทศพลเสด็จมาถึงแล้ว ก็พร้อมด้วยพราหมณ์และคฤหบดีสิบสองนหุต

เสด็จเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูบริษัททั้งหมด ทรงเห็นมหาชนทำความนอบน้อมอุรุเวลกัสสป ทรงพระดำริว่าคนเหล่านี้ไม่รู้เราหรือกัสสปเป็นใหญ่ ขึ้นชื่อว่าเหล่าชนที่มีวิตก ไม่อาจรับเทศนาได้ จึงได้ประทานสัญญา(ณ) แก่พระเถระว่า กัสสป เธอจงตัดความวิตกของเหล่าอุปัฏฐากของเธอเสีย. พระเถระรับพระดำรัสของพระศาสดาแล้ว ลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระศาสดาคด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เหาะขึ้นสู่อากาศประมาณชั่วต้นตาล แสดงฤทธิต่างๆ ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก แล้วลงมาถวายบังคมพระยุคลบาทพระทศพล โดยอุบายนั้น ครั้งที่ ๗ เหาะขึ้นสู่อากาศ ๗ ชั่วต้นตาลแล้วถวายบังคมพระยุคลบาทของพระทศพล นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. เวลานั้นมหาชนหมดวิตกในพระศาสดาว่า ท่านผู้นี้เป็นมหาสมณะในโลก. ลำดับนั้นพระศาสดาจึงทรงแสดงธรรมโปรด. จบเทศนา พระราชาพร้อมด้วยพราหมณ์และคฤหบดีสิบเอ็ดคนหุด ดำรงอยู่ในพระโศคาปัตติผล นหุดหนึ่งประกาศตนเป็นอุบาสก. ภิกษุจำนวนพันรูป บริวารของอุรุเวลกัสสปเหล่านั้น คิดด้วยความคุ่นเคยของตนว่า กิจบรรพชิตของพวกเราถึงที่สุดแล้ว พวกเราจักไปภายนอกทำอะไร. จึงเที่ยวห้อมล้อมท่านพระอุรุเวลกัสสปอย่างเดียว บรรดาภิกษุชฎิลทั้งสามนั้น เมื่อภิกษุชฎิลแต่ละองค์รับนิสสิตก็ได้ครั้งละองค์ ก็เป็นสองพัน เมื่อรับได้ครั้งละสององค์ ก็เป็นสามพัน. ตั้งแต่นั้นมานิสสิตข์ของภิกษุชฎิลเหล่านั้นมีเท่าใด จะกล่าวถึงนิสสิตข์เท่านั้น ก็ควรแล.

พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 460
ในข้อนั้น มีวัตถุนิทาน ดังนี้. แต่ต่อมา พระศาสดาประทับอยู่ ณ พระ-
เชตวันวิหาร ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอด
ของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีบริษัทยาจ ดังนี้แล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๒

อรรถกถาสูตที่ ๓

ประวัติพระกาฬทายีเถระ

ในสูตที่ ๓ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **กุลุปฺสทกานํ** ได้แก่ผู้ทำสกุลให้เลื่อมใส. แท้จริง พระเถระนี้ ทำราชนิเวศน์ของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ผู้ยังไม่พบพระพุทธเจ้าท่านนั้นให้เลื่อมใส เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นยอดของภิกษุสาวกผู้ทำสกุลให้เลื่อมใส ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้.

ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระเถระนี้บังเกิดในเรือนสกุล ณ กรุงหงสวดี กำลังฟังธรรมเทศนาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นยอดของภิกษุสาวกผู้ทำสกุลให้เลื่อมใส จึงการทำกุศลกรรมให้ยิ่งยวดขึ้นไปแล้ว ปรารถนาตำแหน่งนั้น ท่านการทำกุศลตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ถือปฏิสนธิในเรือนของอมาตย์ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ในวันที่พระโพธิสัตว์ของเราทรงถือปฏิสนธิในครรภ์ของพระมารดา ในวันที่เกิดก็เกิดพร้อมกับพระโพธิสัตว์แล ในวันที่นั้น ญาติทั้งหลายก็ให้นอนบนเครื่องรองรับคือผ้าแล้วนำไปถวายตัวเพื่อรับใช้พระโพธิสัตว์.

ต้นโพธิพฤกษ์ พระมารดาของพระราहुล ชุมทรัพย์ทั้ง ๔ ช้างทรง ม้ากัณฐกะ นายฉันทะ อมาตย์กาฬทายี รวมเป็น ๗ นี้ ชื่อว่าสัตตสหชาติ เพราะเกิดวันเดียวกับพระโพธิสัตว์.

ในวันขนานนามทารกนั้น เหล่าญาติตั้งชื่อว่าอุทายี เพราะเกิด
ในวันที่ชวามครทั่วไปมีจิตใจฟูขึ้น (สูง). แต่เพราะเขาเป็นคนค่านิด
หน่อย จึงเกิดชื่อว่า กาพุกทายี กาพุกทายีนั่นเล่นของเล่นสำหรับเด็กชาย
กับพระโพธิสัตว์จนเจริญวัย ย่อมมาพระโพธิสัตว์เสด็จออกมหาภิเนษ-
กรรมณ์ บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ตามลำดับ ทรงประกาศธรรมจักร
อันประเสริฐ. ทรงกระทำการอนุเคราะห์โลก ทรงอาศัยกรุงราชคฤห์
ประทับอยู่. สมัยนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงสดับว่า สิทธัตถ
กุมารบรรลุอภิสัมโพธิญาณ อาศัยกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ ณ พระ-
เวฬุวันวิหาร จึงทรงส่งอำมาตย์ผู้หนึ่ง มีบุรุษพันคนเป็นบริวารไปด้วย
พระดำรัสสั่งว่า เจ้าจงนำโอรสของเรามาในที่นี้. อำมาตย์นั้นเดินไป
๖๐ โยชน์เข้าไปยังพระวิหาร ในเวลาที่พระทศพลประทับนั่งกลาง
บริษัท ๔ ทรงแสดงธรรม อำมาตย์นั้นคิดว่า ข้าวสาส์นที่พระราช
ทรงส่งไปพักไว้ก่อน แล้วยื่นทำยบริษัทฟังพระธรรมเทศนาของพระ-
ศาสดา ก็บรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งบุรุษพันคน ตรงที่ยืนอยู่นั้นแหละ
ครั้งพระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์แก่อำมาตย์และบุรุษนั้นคนนั้น
ด้วยพระดำรัสว่า พวกเธอจงเป็นภิกษุเถิด ทันใดนั้นเอง ทุกคนก็
ทรงบาตรและจีวรสำเร็จมาแต่ฤทธิ์ ได้เป็นเหมือนพระเถระร้อยพรรษา
นับแต่เวลาบรรลุพระอรหัตกันแล้ว ธรรมดาว่าพระอริยะทั้งหลาย
ย่อมเป็นผู้ว่างเฉย เพราะฉะนั้น อำมาตย์นั้นจึงไม่ได้ทูลข่าวสาส์นที่
พระราชาทรงส่งไปแต่พระทศพล พระราชาทรงพระดำริว่า อำมาตย์
ยังไม่กลับ มาจากที่นั่น ข่าวคราวก็ไม่ได้ยิน จึงทรงส่งอำมาตย์คนอื่น ๆ
ไปโดยทำนองนั้นนั่นแล อำมาตย์เมื่อนั้นไปแล้วก็บรรลุพระอรหัตพร้อม
กับบริษัทโดยนัยก่อนนั้นแหละ แล้วก็นั่งเสวย ทรงส่งบุรุษเก่าพันคน

พร้อมกับอำมาตย์เก่าคน ด้วยประการฉะนี้ ทุก ๆ คนสำเร็จกิจของตน
แล้วก็นั่งเสียบ

ครั้งนั้น พระราชาทรงพระดำริว่า คนมีจำนวนเท่านี้ ไม่บอก
อะไรแก่พระทศพล เพื่อเสด็จมาในที่นี้เพราะเขาไม่รักเรา คนอื่น ๆ
แม้ไปก็คงจักไม่สามารถนำพระทศพลมาได้ แต่อุทายีบุตรของเรา
ปีเดียวกับพระทศพล โดยเล่นฝุ่นด้วยกันมา เขาคงรักเราบ้าง จึงโปรด
ให้เรียกตัวมาแล้วตรัสสั่งว่า ลูกเอ๋ย เจ้ามีบุรุษพันคนเป็นบริวาร จงไป
นำพระทศพลมา กาพุทธายีกราบทูลว่า ข้าแต่ทเวชะ ข้าพระบาท ได้
บรรพชาเหมือนพวกบุรุษที่ไปกันครั้งแรก จึงจัดนำมา พระเจ้าข้า.
รับสั่งว่าเจ้าทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วจงนำลูกของเรามาที่แล้วกัน
กาพุทธายีรับราชโองการว่า ดิละพระเจ้าข้า แล้วถือสาส์นของพระราชา
ไปกรุงราชคฤห์ ยืนฟังธรรมทำยบริษัท ในเวลาพระศาสดาทรงแสดง
ธรรมแล้วบรรลुพระอรหัต ดำรงอยู่โดยเป็นเอหิภิกขุ พร้อมทั้งบริวาร
ต่อนั้น ก็ดำริว่า ยังไม่เป็นกาละเทศะที่พระทศพลจะเสด็จไปยังนคร
แห่งสกุล ต่อสมัยวสันตฤดู (ฤดูใบไม้ผลิ) เมื่อไปรสนกัมีดอกไม้บาน
สะพรั่ง แผ่นดินคลุมด้วยหญ้าสด จึงจักเป็นกาละเทศะ จึงรอเวลาอยู่
รู้ว่ากาละเทศะมาถึงแล้ว จึงทูลพรรณนาหนทาง เพื่อพระทศพลเสร็จ
ดำเนินไปยังนครแห่งสกุล ด้วยคาถาประมาณ ๖๐ คาถาเป็นคั่นว่า

นาตีสีตี นาติอุณห์ นาติทุพุกุขฉาดกั
สพทสา หริตา ภูมิ เอส กาโล มหามุณี

ข้าแต่พระมทามุณี สถานที่ไม่เย็นจัด ไม่ร้อนจัด ไซ้
สถานที่หาอาหารยากและอดอยาก พื้นแผ่นดินเขียวขจี

ข่มด้วยหญ้า นี่เป็นกาลสมควร.

พระศาสดาทรงทราบว่า อุทายีกกล่าวสรรเสริญการเดินไปว่าเป็นกาลสะเทสะ ที่จะเสด็จดำเนินไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ มีภิกษุสองหมื่นรูปเป็นบริวารเสด็จออกจาริกด้วยการทรงดำเนินไปแบบไม่รีบด่วน พระอุทายีเถระทราบว่า พระศาสดาเสด็จออกไปแล้ว คิดว่าควรจะถวายความเข้าพระหฤทัย แต่พระมหาราชเจ้าพุทธบิดา จึงเหาะไปปรากฏ ณ พระราชนิเวศน์ของพระราชา พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระเถระ ก็มีพระหฤทัยยินดี นิมนต์ให้นั่งบนบัลลังก์(แท่น) ที่สมควรใหญ่ บรรจุบาตรให้เต็มด้วยโภชนะรสเลิศต่าง ๆ แล้วถวาย พระเถระลุกขึ้นแสดงอาการปรีชาว่าจะไป ท้าวเธอจึงตรัสว่า นิมนต์นั่งฉันสิลูกเอ๋ย ท่านพูดว่ามหาบพิตรอาตมาจักไปนั้น ณ สำนักพระศาสดา ตรัสถามว่า ก็พระศาสดาอยู่ไหนล่ะพ่อเอ๋ย ท่านพูดว่ามหาบพิตร พระศาสดามีภิกษุสองหมื่นเป็นบริวาร เสด็จออกจาริกเพื่อเยี่ยมมหาบพิตรแล้ว ตรัสว่า ลูกฉันบิณฑบาตนี้แล้ว โปรดนำบิณฑบาตนอกจากนี้ไปถวาย จนกว่าลูกของโยมจะมาถึงนครนี้ พระเถระรับอาหารที่จะพืงนำไปถวายพระทศพล แล้วกล่าวธรรมกถา ทำพระราชนิเวศน์ทั้งสิ้นให้ได้ศรัทธา โดยยังไม่ทันเห็นพระทศพลเลย เมื่อทุกคนเห็นอยู่นั้นแล ก็โยนบาตรขึ้นไปในอากาศ แม้ตนเองก็เหาะไปนำบิณฑบาตไปวางไว้ที่พระหัตถ์ของพระศาสดา พระศาสดาก็เสวยบิณฑบาตนั้น ทุก ๆ วัน พระเถระนำอาหารจากพระราชนิเวศน์มาถวายแต่พระศาสดา ซึ่งกำลังเสด็จดำเนินทาง ๖๐ โยชน์ ตลอดทางโยชน์หนึ่งเป็นอย่างยิ่ง พึงทราบเรื่องดังกล่าวมาละนี้

ต่อมาภายหลัง พระศาสดาทรงดำริว่า อุทายี ทำพระราชนิเวศน์

พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 465

ทั้งสี่ของพระมหाराชบิดาของเราให้เลื่อมใสแล้ว จึงทรงสถาปนา
พระเถระไว้ตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้ทำสกุล
ให้เลื่อมใสแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๓

อรรถกถาสูตที่ ๔

ประวัติพระพุกุลเถระ

ในสูตที่ ๔ พิงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **อุปปาพาทาน** ได้แก่ผู้ไม่มีอาพาธ. บทว่า **พากุล** ได้แก่พระเถระได้ชื่ออย่างนี้ เพราะเจริญเติบโตมาในสกุลทั้งสอง ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้.

ดังได้ยินมา ในอดีตกาล พระเถระนี้ถือปฏิสนธิในสกุลพราหมณ์ ก่อนแต่พระทศพลพระนามว่าอินมทัสสี ปลายอสงไขยกำไรแสนกัป นับแต่กัปนี้ เจริญวัย ก็เรียนพระเวท มองไม่เห็นสาระในคัมภีร์ไตรเพท คิดว่าจักแสวงหาประโยชน์ที่เป็นไปภายภาคหน้า จึงบวชเป็นฤๅษี ได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ทำเวลาให้ล่วงไป ด้วยการเล่นฉาน สมัยนั้น พระอินมทัสสีโพธิสัตว์ บรรลุพระสัมโพธิญาณ มีหมู่พระอรិยะแวดล้อมแล้ว เสด็จจาริกไป คบสัพพังว่าพระรัตนะสาม เกิดขึ้นแล้ว จึงไปสำนักพระศาสดาฟังธรรม จบเทศนา ก็ตั้งอยู่ในสภาวะ แต่ไม่อาจจะฐานะ(เพศ) ของคนได้ ท่านไปเฝ้าพระศาสดาและฟังธรรม เป็นครั้งคราว ต่อมา สมัยหนึ่ง พระตถาคตเกิดโรคลมในพระอุทร. คบสมาเพื่อเฝ้าพระศาสดา ทราบว่า พระศาสดาประชวร จึงถามว่า ท่านเจ้าข้า ประชวรเป็นโรคอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกล่าวว่าเป็นโรคลมในพระอุทร จึงคิดว่า นี่เป็นเวลาทำบุญของเรา จึงไปยังเชิงเขา รวบรวมยาชนิดต่าง ๆ แล้วถวายพระเถระผู้ปฏิญาณ ด้วยกล่าวว่า โปรดน้อมถวายยานี้แต่พระศาสดา โรคลมใน

พระอุทรก็สงบ พร้อมกับการใช้ยา ดาบสนั่นไปเฝ้าในเวลา^{ที่}พระ-
ศาสดาทรงผาสุก ทูลอย่างนี้ว่า ความผาสุกเกิดแก่พระตถาคต เพราะ
ยาของข้าพระองค์นี้อันใด ด้วยผลแห่งการถวายยาของข้าพระองค์นั้น
ขอความเจ็บไข้ทางร่างกาย^{แต่}เพียงถอนผม ก็จงอย่ามีในภพที่ข้า-
พระองค์เกิดแล้วเกิดเล่า. นี่เป็นกัลยาณกรรมในอดีตภพ^{นั้น}ของท่าน
ท่านจุติจากภพ^{นั้น} บังเกิดในพรหมโลก เวียนว่ายอยู่ในเทวดามนุษย์
สิ้นสองไขว่หนึ่ง ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ถีอปฏิสนธิ
ในครอบครัว ณ กรุงหงสวดี เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่ง
ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีอาพาธน้อย
กระทำกุศลกรรมยิ่งยวดขึ้นไป ก็ปรารถนาตำแหน่ง^{นั้น}.

ท่านกระทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์
บังเกิดในครอบครัวพราหมณ์ ณ กรุงพันธุมวดี ก่อนพระทศพลพระ-
นามว่าวิปัสสีบังเกิด บวชเป็นฤษีโดยนัยก่อน^{นั้น}แล เป็นผู้ได้ฌาน
อาศัยอยู่เชิงเขา พระวิปัสสีโพธิสัตว์บรรลุประสัพพะปัญญุตตญาณ มี
ภิกษุหกล้านแปดแสนเป็นบริวาร ทรงอาศัยกรุงพันธุมวดี ทรงทำการ
สงเคราะห์พระมหाराชเจ้าผู้พุทธบิดาแล้วประทับอยู่ ณ มิคทายวัน
อันเกษม ครั้ง^{นั้น} ดาบสนี่ทราบ^{ว่า}พระทศพลบังเกิดในโลก จึงมาฟัง
ธรรมกถาของพระศาสดาตั้งอยู่ในสรวง ไม่อาจละบรรพชาของตน
แต่ก็มาอุปัฏฐากพระศาสดาเป็นครั้งคราว สมัยหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย
เว้นพระศาสดาและพระอัครสาวกเกิดโรคที่ศีรษะ เพราะถูกลมของ
ต้นไม้มีพิษ ที่ออกดอกสีม่วงในป่าหิมพานต์. ดาบสมาที่เฝ้าพระศาสดา
พบภิกษุ^{หนึ่ง}คลุมศีรษะจึงถามว่า ท่านเจ้าข้า ภิกษุสงฆ์เป็นอะไร ภิกษุ
ทั้งหลายตอบว่า ผู้มีอายุ เหล่าภิกษุเป็นโรคดอกไม้พิษ ดาบสคิด^{ว่า}

นี่เป็นเวลาที่จะทำการขวนขวายทางกายแก่ภิกษุสงฆ์ ให้นุญบังเกิด
แก่เรา จึงเก็บยานิคต่าง ๆ ด้วยอำนาจของคนแล้วเอาประกอบเป็นยา
ถวาย โรคของภิกษุทุกรูปก็สงบไปทันที ดาบสนั่น ดำรงอยู่ชั่วอายุ ก็
บังเกิดในพรหมโลก เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ เก้าสิบเอ็ดกับ
ครึ่งพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสป บังเกิดในกรุงพาราณสี ครองเรือน
อยู่คิดว่า เรือนที่อยู่ของเรา ทรุคโทรม จำจะต้องไปขายแคนนำทัพพ-
สัมภาระมาสร้างเรือน จึงไปกับพวกช่างไม้พบวิหารใหญ่ใหญ่คร่ำคร่า-
ในระหว่างทาง ก็คิดว่า การสร้างเรือนของเรายกไว้ก่อน การสร้าง
เรือนนั้น จักไม่ไปกับเรา แต่การไปด้วยกันช่วยกันทำอย่างไรอย่างหนึ่ง
ก่อน ควรอยู่ เขาให้พวกช่างไม้เหล่านั้นถือทัพพสัมภาระ ให้สร้าง
โรงอุโบสถในวิหารนั้น ให้สร้างโรงฉัน โรงไฟ (ที่จงกรม) เรือนไฟ
กัปปิยกุฎี (โรงพยาบาล) ที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน วัจจกุฎี
(ส้วม) จัดตั้งยาใช้และฉันสำหรับภิกษุสงฆ์ไว้ทุกอย่าง.

เขากระทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์
พุทธานุสรณ์หนึ่ง ถือปฏิสนธิในเรือนเศรษฐีกรุงโกสัมพี ก่อนพระทศพล
ของเราบังเกิด ตั้งแต่วันที่เขถือปฏิสนธิ สกุลเศรษฐีนั้นก็ประสบลาภ
อันเลิศ ชยอันเลิศ ครั้งนั้น มารดาของเขาคลอดบุตรแล้วคิดว่าเด็ก
คนนี้มีบุญ กระทำบุญไว้แต่ก่อน เป็นผู้ไม่มีโรค อายุยืน ยังดำรงอยู่
ตลอดกาลเท่าใด ก็จักเป็นผู้ให้สมบัติแก่เราตลอดกาลเพียงนั้น ก็เด็ก
ทั้งหลายที่อาบน้ำในแม่น้ำยมุนา ในวันเกิดนั้นแล ย่อมเป็นผู้ไม่มีโรค
จึงส่งเด็กนั้นไปอาบน้ำ ท่านอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์มัชฌิมนิกายกล่าวว่า
นางให้อาบศิระษะในวันที่ ๕ แล้วส่งเด็กนั้นไปเล่นน้ำ ณ ที่นั้น เมื่อ
ที่เลี้ยงนางนมกำลังให้เด็กเล่นค้ำลงไหลขึ้น ปลาตัวหนึ่งเห็นเด็กนั้น

สำคัญว่าเหยื่อ ก็อ้าปากคาบเอาไป พี่เลี้ยงนางนม (ตกใจ) ก็ทิ้งเด็ก
หนีไป ปลาก็กลืนเด็กนั้น สัตว์มีบุญ ไม่ประสบทุกข์ ก็เหมือนเข้าห้องนอน
แล้วนอน ด้วยเดชะบุญของเด็ก ปลาก็เหมือนกลืนภาชนะที่ร้อนก็
เราร้อน ก็ว่ายไปโดยเร็วถึง ๓๐ โยชน์ เข้าไปติดอวนของประมง
ชาวกรุงพาราณสี ธรรมดาปลาใหญ่ติดอวนย่อมตาย แต่เดชะบุญของ
เด็ก ปลาตัวนี้พอเขาปลดจากอวนจึงตาย ประมงทั้งหลายได้ปลาตาย
ย่อมฆ่าและขาย ใช้คานهامไปทั้งตัว เทียวตระเวนไปในกรุง บอกว่า
เอาทรัพย์มาพันหนึ่ง และให้ปลาตัวนี้ ใคร ๆ ก็ไม่ซื้อ.

ในกรุงนั้น มีสกุลเศรษฐีมีสมบัติ ๘๐ โกฏิ พวกประมงถึงใกล้
ประตูเรือนสกุลเศรษฐีนั้น ถูกเศรษฐีถามว่า พวกท่านเอาอะไร จึงจะ
ให้ จึงตอบว่า เอาคานหามา พวกเขาให้คานหามาแล้วรับเอาปลาไป
ภริยาเศรษฐี เล่นกับปลาในวันอื่น ๆ แต่วันนั้น วางปลาไว้บนเขียง
ฆ่าและด้วยตนเอง ธรรมดาคนทั้งหลาย ย่อมฆ่าระปลาทางท้อง
แต่ภริยาเศรษฐีนั้น ฆ่าและทางข้างหลัง เห็นเด็กมีผิวดังทองในท้อง
ปลา ก็ส่งเสียงลั่นว่า เราได้บุตรในท้องปลา จึงพาเด็กไปหาสามีใน
ทันทีนั่นเอง เศรษฐีก็ให้ตีกลองป่าวร้อง แล้วพาเด็กไปสำนักพระราช
กราบทูลว่า ข้าแต่ท้าว เจ้าพระบาทได้เด็กในท้องปลา ข้าพระบาท
จะอย่างไร พระราชารับสั่งว่าเด็กนี้มีบุญ อยู่ในท้องปลาก็ไม่มีโรค
ท่านจงเลี้ยงไว้ สกุลอีกสกุลหนึ่งได้ยินว่า เขาว่า สกุลเศรษฐีสกุล
หนึ่งในกรุงพาราณสีได้เด็กในท้องปลา เศรษฐีสามีภริยานั้นก็ไปกรุง
พาราณสี ลำดับนั้น มารดาของเด็กนั้น เห็นเด็กแต่งตัวเล่นหัวอยู่ ก็
ถามว่า เด็กคนนี้ถูกใจจริงหนอ จึงบอกเรื่องนั้น มารดาอีกคนหนึ่ง
กล่าวว่า บุตรของเราละ ถามว่า ท่านได้บุตรที่ไหน ตอบว่า ในท้องปลา

มารดาเดิมบอกว่า ก็ไม่ใช่บุตรของท่าน เป็นบุตรของเรา ถามว่า
ท่านได้มาอย่างไร ตอบว่า เราอุ้มท้องมาถึง ๑๐ เดือน ครั้นนั้น เด็ก
กำลังเล่นน้ำในแม่น้ำ ปลาที่สุขเด็กไป มารดาอีกคนหนึ่งบอกว่า บุตร
ของท่าน คงจักเป็นปลาตัวอื่นสุขเอาไป ส่วนเด็กคนนี้ เราได้ในท้องปลา
แม่ทั้งสองฝ่ายก็พากันไปยังราชสกุล. พระราชาตัดสินว่า หญิงผู้
ไม่เป็นมารดาเมียจะทำได้ เพราะอุ้มท้องมาถึง ๑๐ เดือน พวกประมง
ถึงจับปลาได้ ชื่อว่าจับได้แต่ภายนอก มีดบาดเป็นต้นก็ไม่มี แม้หญิง
ผู้ไม่เป็นมารดา ก็ไม่อาจทำได้เพราะได้เด็กในท้องปลา เพราะฉะนั้น
เด็กจึงเป็นทายาทของทั้งสองสกุล นับแต่นั้นมา สกุลทั้งสองก็ประสบ
ลาภอันเลิศยศอันเลิศอย่างยิ่ง จึงพากันขนานนามท่านว่า พากุลกุมาร
เพราะสกุลทั้งสองเลี้ยงให้เติบโต เมื่อท่านรู้ความแล้ว สกุลทั้งสอง
ก็สร้างปราสาท ๓ หลังไว้ในนครทั้งสอง จัดนาฏกะ นักฟ้อนรำไว้
ท่านอยู่ ๒ เดือนในนครหนึ่ง ๆ อยู่ครบ ๔ เดือนแล้ว เขาสร้างมณฑป
ไว้บนเรือขนาน ให้ท่านกับเหล่านาฏกะลงไปอยู่ในมณฑปนั้น ท่าน
เสวยสมบัติอยู่ที่ไปยังอีกนครหนึ่ง ๔ เดือน เหล่านาฏกะชวานคร
ออกไปต้อนรับท่านด้วยคิดว่าท่านจักมาครึ่งทาง ๒ เดือน แล้วห้อมล้อม
ท่านนำไปยังนครของตนอีก ๒ เดือน เหล่านาฏกะอีกพวกหนึ่ง ก็
กลับไปนครของตน ท่านอยู่ในนครนั้น ๒ เดือนแล้วก็ไปยังอีกนครหนึ่ง
โดยท่านเองนั้นนั่นแล ท่านเสวยสมบัติอย่างนี้ ๘๐ ปีบริบูรณ์

สมัยนั้น พระโพธิสัตว์ของเรา ทรงบรรลุพระสัมพันธญาณ
ประกาศธรรมจักรอันประเสริฐ. เสด็จจาริกมาโดยลำดับ ถึงกรุง
โกสัมพี พระมัชฌิมภานณาจารย์ว่า กรุงพาราณสี แม้พากุลเศรษฐี
สดับข่าวว่า พระทศพลเสด็จมาแล้ว จึงถือเอาของหอมและมาลัยไป

สำนักพระศาสดาฟังธรรม ได้ศรัทธาก็มอบท่านเป็นปฤชณอยู่ ๗ วัน
อรุณวันที่ ๗ ก็บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ครั้งนั้น พวกหญิง
แม่บ้านที่ท่านสร้างสมไว้ครั้งเป็นภรรยาในนครทั้งสอง ก็กลับไป
เรือนสกุลของตน อยู่ในเรือนสกุลนั้นนั่นแหละ ทำจิวรส่งไปถวาย
พระเถระใช้สอยจิวรผืนหนึ่ง ที่ชาวกรุงโกสัมพีส่งไปถวาย ครั้งเดือน
จิวรผืนหนึ่ง ที่ชาวกรุงพาราณสีส่งไปถวาย ครั้งเดือน โดยท่านองนี่
นี่แล ชาวนครก็นำจิวรแต่ชนิดสุดยอด ในนครทั้งสองมาถวายแต่
พระเถระรูปเดียว พระเถระครองเรือน ๘๐ ปี อาพาธเจ็บป่วยไร ๆ
ก็มีได้มีตลอดกาล แม้เพียงใช้ ๒ นิ้วจับก้อนของหอมสุคตม ในปี
๘๐ ก็เข้าบรรพชาโดยสะดวกคาย ท่านแม่บวชแล้ว อาพาธแม่เล็กน้อย
หรือความขาดแคลนด้วยปัจจัย ๔ มิได้มีเลย แม้สมัยปรินิพพาน ใน
ปัจฉิมกาล ท่านก็กล่าวพาทุสสุตทั้งสิ้น โดยแสดงสุขที่เป็นทางกาย
และทางใจของตน แก่เอเจลกัสสปะ สหายเก่าครั้งเป็นภรรยา แล้วก็
ปรินิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ อุตถูปปิตติเหตุเกิดเรื่อง ตั้ง
ขึ้นดังกล่าวมาจะนี้ ส่วนพระศาสดาสถาปนาพระเถระทั้งหลายไว้ใน
ตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับ ก็ทรงสถาปนาท่านพระพาทุสเถระไว้ใน
ตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของภิกษุสาวก ผู้มีอาพาธน้อย ในพระ-
ศาสนานี้ ครั้งพระเถระยังมีชีวิตอยู่แล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๔

อรรถกถาสูตที่ ๕

ประวัติพระโสภิตเถระ

ในสูตที่ ๕ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า ปุพฺพเพนิวาลํ อนุสฺสรมฺหํ ท่านแสดงว่า ท่านพระโสภิตเถระเป็นยอดของภิกษุสาวกผู้สามารถระลึกถึงชั้นรัตนदान ความสืบต่อแห่งชั้นที่อาศัยอยู่ในชาติก่อน ๆ ได้ ได้ยินว่า พระเถระนั้นเมื่อระลึกถึงชั้นที่อาศัยในชาติก่อน ๆ ไปตามลำดับ ก็ถือเอาโดยนัยคือคาดถึงอดีตกปฏิสนธิในอสัญญภพ ๕๐๐ กัป เหมือนแสดงรอยเท้าในอากาศ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของภิกษุสาวกผู้ระลึกถึงชั้นที่อาศัยอยู่ในชาติก่อน ๆ ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้

ได้ยินว่า ท่านพระโสภิตะนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ถือปฏิสนธิในครอบครัว ณ กรุงหงสวดี เจริญวัย กำลังฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของภิกษุสาวก ผู้ได้ปุพฺพเพนิवासญาณ กระทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไป ประารถนาตำแหน่งนั้น ท่านทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ก็บังเกิดในครอบครัวพราหมณ์ ณ กรุง สาวตถี บิดามารดาจึงขนานนามท่านว่า โสภิตะ สมัยต่อมา ท่านฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา ได้ศรัทธา ก็บวชเจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัต เป็นผู้

ซ้ำของชำนานู ในบุพเพนิวาสชาณ. ท่านระลึกถึงสถานที่ตนบังเกิด
ไปตามลำดับ ได้เห็นปฏิสนธิเพียงเท่าอดีตกปฏิสนธิในอสังขนิภพ
ในลำดับต่อจากนั้น ก็ไม่เห็นประวัติ ๕๐๐ ชาติ เห็นจุดในภพสุดท้าย
ระลึกว่า นี้อะไรกัน ก็ยุติได้ว่าอสังขนิภพมิได้โดยนัยคือคาดคะเน
พระศาสดาทรงทำเหตุนี้ให้เป็นอัฐอุปบัติ เหตุเกิดเรื่องแล้ว ทรง
สถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของภิกษุสาวก
ผู้ระลึกถึงขั้นที่อาศัยอยู่ในชาติก่อน แล.

จบ อรรถกถาสุตตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๖

ประวัติพระอุบาลีเถระ

ในสูตที่ ๖ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า วินยชราณ ยทิท อุปาลี ท่านแสดงว่า ท่านพระอุบาลีเถระเป็นยอดของภิกษุสาวกผู้ทรงวินัย ได้ยินว่า พระเถระรับกรรมฐานในสำนักพระตถาคตพระองค์เดียว เจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัตตเรียนพระวินัยปิฎกในสำนักพระตถาคตพระองค์เดียว กล่าวเรื่องทั้ง ๓ เหล่านี้คือ เรื่องพระทวารุจฉลกะ เรื่องพระอชชชุกะ และเรื่องท่านพระกุมารกัสสป เทียบเคียงกับพระสัพพัญญุตญาณ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของภิกษุสาวกผู้ทรงวินัย ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับดังนี้.

ได้ยินว่า พระเถระนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระบังเกิดในครอบครัว ณ กรุงหงสวดี กำลังฟังธรรมกถาของพระศาสดาวันหนึ่งเห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของภิกษุสาวก ผู้ทรงวินัย กระทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไปปรารถนาตำแหน่งนั้น ท่านทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ก็ถือปฏิสนธิในเรือนกัลบก บิคามารดาตั้งชื่อท่านว่า อุบาลีกุมาร ท่านเป็นพนักงานแต่งพระองค์กษัตริย์คือเจ้า ๖ พระองค์ เมื่อพระตถาคตประทับอยู่ที่อนุปิยัมพวัน ออกบวชพร้อมกับเจ้า ๖ พระองค์ ซึ่งกำลังออกทรงผนวช วิธีบรรพชาของท่านมาแล้วในพระบาลี ท่านบรรพชาอุปสมบทแล้วขอให้พระ-

ศาสดาตรัสสอนกรรมฐาน กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้เจริญ ขอได้โปรด
ทรงอนุญาตให้ข้าพระองค์อยู่ป่าเถิด พระศาสดาตรัสว่า คุณ่อนภิกษุ
เมื่อเธออยู่ป่า ก็จักเจริญแต่ธุระอย่างเดียว แต่เมื่อเธออยู่ในสำนักเรา
วาสธุระคือการอบรม คันธุระ คือการเล่าเรียนก็จักบริบูรณ์ พระ
เถระรับพระดำรัสของพระศาสดาแล้ว การทำการในวิปัสสนา ไม่นาน
ก็บรรลุพระอรหัต ครั้งนั้น พระศาสดา ทรงให้ท่านเรียนพระวินัย
ปิฎกทั้งสิ้นด้วยพระองค์เอง ต่อมาท่านวินิจฉัยเรื่อง ๓ เรื่อง ที่กล่าว
ไว้แล้วในหนหลัง พระศาสดาประทานสาธุการรับรองในเรื่องแต่ละ
เรื่องที่ท่านวินิจฉัยแล้ว ทรงกระทำเรื่องทั้ง ๓ เรื่องที่ท่านวินิจฉัยแล้ว
ให้เป็นอตุปปัตติ เหตุเกิดเรื่อง จึงทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะเป็นยอดของภิกษุสาวก ผู้ทรงวินัยแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๖

อรรถกถาสูตที่ ๗

ประวัติพระคันทกเถระ

ในสูตที่ ๗ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า ภิกขุโนวาทกานํ ได้แก่เป็นผู้โอวาทกล่าวสอนภิกษุณี แท้จริง พระเถระนี้ เมื่อกล่าวธรรมกถา ก็ทำภิกษุณี ๕๐๐ รูปบรรลु พระอรหัต ในการประชุมคราวเดียว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของ ภิกษุสาวกผู้สอนภิกษุณี ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าว ตามลำดับดังนี้

พระเถระรูปนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระบังเกิด ในครอบครัว กรุงหงสวดี กำลังฟังธรรมกถาของพระศาสดา เห็น พระศาสดาสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นยอด ของภิกษุสาวกผู้โอวาทสอนภิกษุณี จึงกระทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไป บรรณาคำแห่งนั้น ท่านทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดา และมนุษย์ ครั้งพุทธรูปบาทกาลนี้ ก็ถือปฏิสนธิในครอบครัว ณ กรุง- สาวัดดี เจริญวัยแล้ว ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาได้ศรัทธา ก็บวชในสำนักพระศาสดา เจริญวิปัสสนาแล้วบรรลुพระอรหัต เป็นผู้ ชำของชำนาญในบุพเพนิวาสญาณ เมื่อบริษัท ๔ มาถึงแล้ว ท่าน สามารถจับใจของบริษัทได้หมดแล้วกล่าวธรรมกถา เพราะฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่า พระนันทกะธรรมกถิก แม้พระตถาคตแล เมื่อเจ้าหนุ่ม สากิยะ ๕๐๐ องค์ ออกบวชจากครอบครัวเพราะเทริด เกิดกระสันจะ ลาสิกขา ก็ทรงพาภิกษุเจ้าสากิยะเหล่านั้นไปยังสระกุณาละ ทรง

ทราบว่าภิกษุเหล่านั้นสลดใจ เพราะตรัสเรื่องกุณาลชาดก จึงตรัสสถา
ว่าด้วย สัจจะ ๔ ให้เขาคำรงอยู่ในโศคาปัตติผล ต่อมา ตรัสมหาสมย-
สูตร ให้เขอบรรลุพระอรหัต ซึ่งเป็นผลอันเลิศ ภริยาของพระเถระ
เหล่านั้นมีจิตใจอย่างเดียวกันหมดว่าบัดนี้เราจะทำอะไรในที่นี้ จึงพากัน
เข้าไปหาพระมหาปชาบดีเถรี ขอบรรพชา ภริยาทั้ง ๕๐๐ ได้บรรพชา
อุปสมบทในสำนักพระเถรีแล้ว แต่ในชาติต่อจากอดีต ภริยาทั้งหมด
ได้เป็นบาทบริจาริกาของท่านพระนันทกะเถระ เมื่อดำรงอยู่ในอัตต-
ภาพเป็นพระราชา สมัยนั้น พระศาสดาตรัสสั่งว่าพวกภิกษุจงสอน
พวกภิกษุณี พระเถระ เมื่อถึงวาระ (เวณ) ก็รู้ว่าภิกษุณีเหล่านั้นเป็น
บาทบริจาริกาของตนในภพก่อน จึงคิดว่า ภิกษุผู้ได้บุพเพนิวาสญาณ
เห็นเรากำลังนั่งกลางภิกษุณีสงฆ์ ชักอุปมาละเหตุเป็นต้นมากกล่าว
ธรรม ตรวจสอบเหตุอันนี้แล้ว จะพึงพูดเคาะว่า ท่านนันทกะไม่ยอมสละ
เหล่าสนมจนทุกวันนี้ ท่านมีเหล่าสนมห้อมล้อม ช่างสง่างาม เพราะ
เหตุนั้น ท่านจึงไม่ไปเอง ส่งภิกษุรูปอื่นไปแทน แต่ภิกษุณีทั้ง ๕๐๐ รูป
นั้น จำนงหวังเฉพาะโอวาทของพระเถระ ด้วยเหตุนี้ เมื่อถึงวาระของท่าน
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงส่งภิกษุรูปอื่นไปแทน ตรัสกะพระ
ว่าเธอจงไปเอง สอนภิกษุณีสงฆ์ ท่านไม่อาจคัดค้านพระคำรัสของ
พระศาสดาได้ เมื่อถึงวาระของตน จึงให้โอวาทภิกษุณีสงฆ์วัน ๑๔ คำ
ให้ภิกษุณีเหล่านั้นทุกรูป ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล ด้วยธรรมเทศนา
อันประดับด้วย สพายตนะ (อายุตนะ ๖) ภิกษุณีเหล่านั้น ชื่นใจต่อ
ธรรมเทศนาของพระเถระ พากันไปสำนักพระศาสดา ทูลบอกคุณที่
ตนได้ พระศาสดาทรงนึกว่า ใครหนอแสดงธรรม ภิกษุณีเหล่านี้จึงจะ
พึงบรรลุมรรคผลชั้นสูง ๆ ทรงเห็นว่า ภิกษุณีทั้ง ๕๐๐ นั้น พึงธรรม

เทศนาของนันทกะอีก ก็จักบรรลุพระอรหัต วันรุ่งขึ้น จึงทรงส่งภิกษุณี
เหล่านั้นไป เพื่อฟังธรรมเทศนาในสำนักพระเถระผู้เดียว วันรุ่งขึ้น
ภิกษุณีเหล่านั้นฟังธรรมแล้วก็บรรลุพระอรหัตทั้งหมด วันนั้น เวลา
ที่ภิกษุณีเหล่านั้นมาเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า ธรรมเทศนา
มีผล จึงตรัสว่า เมื่อวันวาน ธรรมเทศนาของนันทกะ เป็นเสมือน
พระจันทร์ ๑๔ ค่ำ วันนี้เป็นเสมือนพระจันทร์ ๑๕ ค่ำ แล้วทรงทำเหตุ
นั้นนั่นแล ให้เป็นอัฐุปัตติเหตุเกิดเรื่อง จึงทรงสถาปนาพระเถระ
ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้โอบวาทสอน
ภิกษุณีแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๗

อรรถกถาสูตที่ ๘

ประวัติพระนันทเถระ

ในสูตที่ ๘ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า อินทฺริเยสุ คฺคตฺตวฺวารานํ ท่านแสดงว่า ท่านพระนันทเถระ เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ๖. ความจริง พระสาวกทั้งหลายของพระศาสดา ชื่อว่าไม่คุ้มครองทวาร ไม่มีก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านพระนันทเถระ ต้องการจะมองทิสใด ๆ ในทิสทั้ง ๑๐ ก็มีใจมองทิสนั้น ๆ อย่างปราศจากสติสัมปชัญญะ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องทีกล่าวตามลำดับ ดังนี้

พระเถระรูปนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ถือปฏิสนธิในครอบครัว กรุงหงสวดี เจริญวัยแล้ว กำลังพึงธรรมในสำนักพระศาสดา เห็นพระศาสดาสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย จึงกระทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไป ปรารถนาตำแหน่งนั้น. ท่านทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมหาปชาบดีโคตมี กรุงกบิลพัสดุ. ครั้งนั้น ในวันรับพระนาม ท่านทำหมู่พระประยูรญาติให้รำเรงยินดี เพราะเหตุนั้น เหล่าพระประยูรญาติ จึงขนานพระนามของท่านว่า นันทกุมาร. แม้พระมหาสัตถ์ ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณแล้วประกาศพระธรรมจักร

อันประเสริฐ. ทรงอนุเคราะห์โลก เสด็จจากกรุงราชคฤห์ไปสู่กรุง-
กบิลพัสดุ ทรงทำพระพุทธรูปดาให้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล โดยทรง
เฝ้าครั้งแรกเท่านั้น วันรุ่งขึ้น เสด็จไปพระราชนิเวศน์ของพระพุทธรูปดา
ประทานโอวาทแก่พระมารดาของพระราहुล ตรัสธรรมแก่ชนนอกนั้น
วันรุ่งขึ้น เมื่องานอวามงคลอัญเชิญนั้นทกุมารเข้าเรือนอภิเสก
กำลังดำเนินไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปนิเวศน์ของนันทกุมารนั้น
ทรงให้นันทกุมารถือบาตรเสด็จบิณฑบาตไปพระวิหาร เพื่อให้
เขาบรรพชา งานมงคลอภิเสก ก็กีดกันนันทกุมารอย่างนั้นไม่ได้ เวลา
นันทกุมารถือบาตรตามเสด็จ ชนบทกัลยาณีเจ้าสาวก็ขึ้นปราสาท
ชั้นบน เพลิดเพลินดู ร้องสั่งว่า พระลูกเจ้าโปรดกลับมาเร็ว ๆ นันท-
กุมารนั้น ได้ยินเสียงนาง ก็ได้แต่แลดูด้วยใจรัญจวน ไม่อาจทำนิมิต
หมายตอบได้ตามชอบใจ เพราะเคารพในพระศาสดา. ด้วยเหตุนี้
นันทกุมารนั้น จึงร้อนใจ. ขณะนั้น นันทกุมารก็คิดอย่างเดียวว่า พระ-
ศาสดาจักให้กลับตรงนี้ พระศาสดาจักให้กลับตรงนี้ พระศาสดา
ก็ทรงนำไปพระวิหารให้บรรพชา. นันทกุมารแม้บรรพชาแล้ว ก็ขัด
ไม่ได้ ได้แต่นิ่งเสีย นับแต่วันบรรพชาแล้ว ก็ยังคงระลึกถึงคำพูดของ
นางชนบทกัลยาณีอยู่นั่นเอง ขณะนั้น เหมือนกับนางชนบทกัลยาณีนั้น
มาขึ้นอยู่ไม่ไกล นันทกุมารนั้น ถูกความกระสัน อยากลาสิกขา บีบ
คั้นหนัก ๆ เข้า ก็เดินไปหน่อยหนึ่ง เมื่อเดินผ่านพุ่มไม้หรือกอไม้ ก็
เหมือนกับพระทศพลมาประทับยืนอยู่เบื้องหน้า ท่านเป็นเหมือนชนไก่
ที่เอาใส่กองไฟ จึงกลับเข้าไปที่อยู่ของตน

พระศาสดาทรงพระดำริว่า นันทะอยู่อย่างประมาทเหลือเกิน
ไม่อาจจะจับความกระสันสึกได้ จึงควรทำการดับความร้อนจิตของเธอ

เสีย แต่ฉันก็ตรัสกะท่านนั้นแหละว่า มานี้ฉันนะ เราจักไปจาริกเทวโลก ด้วยกัน พระนั้นทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ จักไปสถานที่ที่เหล่าท่านผู้มีฤทธิ์ไปกันได้อย่างไร ตรัสตอบว่า เธอจง ทำจิตคิดจะไปอย่างเดียว ไปแล้วก็จักเห็น. ท่านพระนั้นทูลถามตามเสด็จ จาริกไปเทวโลกกับพระตถาคต โดยอานุภาพของพระทศพล แลดู เทวนิเวศน์ของท้าวสักกเทวราช ก็เห็นเทพอัปสร ๕๐๐ นาง พระ- ศาสดาทรงเห็นท่านพระนั้นทเถระแลดูโดยศุภนิमित จึงตรัสถามว่า นั้นนะ เทพอัปสรเหล่านี้หรือนางชนบทกัลยาณีเป็นที่น่าพอใจ. ทูลว่า ข้า แต่พระองค์ผู้เจริญ นางชนบทกัลยาณี เทียบเทพอัปสรเหล่านี้แล้ว จะปรากฏเหมือนกับนางวานรที่หูจมูกแหง พระเจ้าข้า. ตรัสว่า นั้นนะ เทพอัปสรอย่างนี้ ได้ไม่ยากเลย สำหรับผู้ทำสมณธรรม. ทูลว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับประกันแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็จักทำสมณธรรม. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นั้นนะ เธอจงวางใจได้ เธอจงทำสมณธรรมไปเถิด ถ้าเธอจักทำกาลละ (ตาย) อย่างสัตว์มีปฏิสนธิ เราก็รับประกันว่าจะได้นางเทพอัปสรเหล่านั้น.

ดังนั้น พระศาสดาเสด็จจาริกไปเทวโลก ตามพุทธอัชฌาศัยแล้ว จึงเสด็จกลับมาพระเชตวันอย่างเดิม. ตั้งแต่นั้นมา ท่านพระนั้นทเถระ ก็กระทำสมณธรรมทั้งกลางวันทั้งกลางคืน เพราะเหตุอยากได้นางเทพ- อัปสร. พระศาสดาทรงสังกัษณ์ทั้งหลายว่า ในสถานที่อยู่ของนั้นนะ พวกเธอจงเที่ยวพูดในที่นั้น ๆ ว่า เขาว่าภิกษุรูปหนึ่ง ให้พระทศพล รับประกันแล้วจึงทำสมณธรรม เพราะเหตุอยากได้นางเทพอัปสรทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นรับพระพุทธดำรัสแล้ว ก็เที่ยวพูดว่า เขาว่า ท่านนั้นนะ เป็นลูกจ้าง เขาว่า ท่านนั้นนะถูกซื้อมา ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะ

เหตุอยากได้นางเทพอัปสรทั้งหลาย เขาว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ
ประกันท่านนันทะนั้น ที่จะได้นางเทพอัปสร ๕๐๐ นาง ซึ่งมีเท่าเหมือนไก่อ
ภิกษุเหล่านั้น ยืนในที่ใกล้ ๆ นันทะ พอจะเห็นพอจะไต่ย็น เทียวพุดไป
ท่านพระนันทเถระไต่ย็นเรื่องนั้น คิดว่า ภิกษุพวกนี้ ไม่พุดถึงผู้อื่น
พุดปรารภถึงเรา การกระทำของเราไม่ถูกแน่แล้ว ก็คิดทบทวนแล้ว
เจริญวิปัสสนา ก็บรรลुพระอรหัต. ขณะที่ท่านบรรลुพระอรหัตนั้นแล
เทวดาองค์หนึ่ง ก็ทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. แม้พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าก็ได้ทรงทราบด้วยพระองค์เอง. วันรุ่งขึ้น ท่านพระนันทเถระเข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับประกันข้าพระองค์ เพื่อจะได้นางเทพอัปสร
๕๐๐ นาง ซึ่งมีเท่าเหมือนไก่อันใด ข้าพระองค์ขอเปลื้องพระผู้มีพระภาคเจ้า
จากปฏิสสวะการรับค้ำนั้น พระเจ้าข้า. เรื่องเกิดขึ้นอย่างว่ามานี้. ต่อมา
ภายหลังพระศาสดา ประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร ทรงสถาปนา
พระเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวก ผู้คุ้มครอง
ทวารในอินทรีทั้งหลายแล.

จบ อรรถกถาสุตที่ ๘

๑. ปาฐะว่า กุกกุฏปาทานิ พมาเป็น กกุปาทีนึ แปลว่า มีเท่าเหมือนนกพิราบ ซึ่งในที่อื่นมิใช่
ว่า
กาโปตก ซึ่งแปลว่านกพิราบ เหมือนกัน

อรรถกถาสูตที่ ๕

ประวัติพระมหากัปปีนเถระ

ในสูตที่ ๕ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบท ฤกษ์โหวาทกานัน ทานแสดงว่า ท่านพระมหากัปปีนเถระ เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้โหวาทภิกษุ. ได้ยินว่าพระเถระนี้ กล่าว ธรรมกถา ในการประชุมคราวเดียวเท่านั้น ก็ทำภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปให้ บรรลุพระอรหัต เพราะเหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุ สาวกผู้โหวาทภิกษุ. ในปัญหากรรมของท่านมีเรื่องที่จะกล่าวตาม ลำดับ ดังนี้

แท้จริง พระเถระรูปนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ บังเกิดในครอบครัว ในกรุงหงสวดี ต่อมา กำลังฟังธรรมกถาของ พระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่ง เอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้โหวาทภิกษุ ทำกุศลให้ยิ่ง ยวดขึ้นไป จึงปรารถนาตำแหน่งนั้น. ท่านทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียน ว่าอยู่ในเทวดาแลมนุษย์ ครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสป ถีอปฏิสนธิในครอบครัวในกรุงพาราณสี เป็นหัวหน้าคณะของ บุรุษ ๑,๐๐๐ คน สร้างบริเวณใหญ่ระดับด้วยห้อง ๑,๐๐๐ ห้อง. คนแม่ ทั้งหมดนั้น กระทำกุศลจนตลอดชีวิต ยกกัปปีนอุบาสกให้เป็น หัวหน้า พร้อมด้วยบุตรภริยาบังเกิดในเทวโลก เวียนว่าอยู่ในเทวดา และมนุษย์ตลอดพุทธันดรหนึ่ง. ครั้งนั้น ก่อนพระศาสดาของเราบังเกิด กัปปีนนี้ถีอปฏิสนธิในราชนิเวศน์ ในนครกุกกุฏวดี ในปัจฉิมประเทศ. บริษัทนอกนั้นบังเกิดในสกุลอำมาตย์ ในนครนั้นนั่นแหละ. บรรดาคน

เหล่านั้น ก็ปิ่นกุมาร ครั้นพระราชบิดาล่วงลับไป ก็เถลิงเสวยฉัตรเป็นพระราชอาสน์นามว่า กัมปินี. สตรีผู้เป็นแม่เรือนของพระองค์ ครั้นสร้างกัลยาณกรรมในชาติก่อน ก็บังเกิดในราชสกุลที่มีชาติและโภคสมบัติทัดเทียมกัน เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้ามหากัมปินี. แต่เพราะพระนางมีพระจิววรรณเสมือนดอกอังกาบ จึงมีพระนามว่า อโนชาเทวี. แม้พระเจ้ามหากัมปินีก็ทรงสนพระหฤทัยในสุตะ (การศึกษา) ตื่นบรรทมแต่เช้าตรู่ทรงส่งทูตเรื่อออกทางพระทวารทั้ง ๔ ด้วยพระดำรัสสั่งว่า พวกท่านพบเหล่าท่านพหูสูต ทรงสุตะในที่ใด กลับจากที่นั่นแล้ว จงมาบอกเรา คังนี้.

สมัยนั้น พระศาสดาของเราบังเกิดในโลกแล้ว ทรงอาศัยกรุงสาวัตถีประทับอยู่. เวลานั้นพวกพ่อค้าชาวกรุงสาวัตถี รับสินค้าที่เกิดขึ้นในกรุงสาวัตถีไปยังนครนั้น เก็บจำสินค้าไว้แล้ว ก็ถือบรรณาการหมายจะเฝ้าพระราชบิดา ไปถึงประตูพระราชนิเวศน์ทราบบว่า พระราชาเสด็จไปพระราชอุทยาน จึงไปที่พระราชอุทยาน ยืนใกล้ ๆ ประตูบอกคนเฝ้าประตูพระราชอุทยาน. ครั้งเขาทูลให้ทรงทราบแล้ว พระราชารับสั่งให้เข้าเฝ้า พวกเขามอบถวายบรรณาการแล้วยืนถวายบังคม ครั้นถามว่า พ่อเอ๋ย พวกท่านพากันมาจากที่ไหน. กราบทูลว่า จากกรุงสาวัตถี พระเจ้าข้า ครั้นถามว่า แวะแคว้นเหล่านั้นมีอาหารหาง่ายหรือ พระราชาทรงธรรมอยู่หรือ กราบทูลว่า เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ครั้นถามว่า ก็ในบ้านเมืองของท่านมีข่าวคราวอะไรบ้างเล่า. กราบทูลว่า มีอยู่พระเจ้าข้า แต่ไม่อาจกราบทูลได้ด้วยทั้งปากที่ยังไม่สะอาด. พระราชาจึงให้พระราชทานน้ำด้วยพระเต้าทอง. พ่อค้าเหล่านั้น บ้วนปากแล้วหันหน้าไปทางพระทศพล ประคองอัญชติ

กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ในบ้านเมืองของข้าพระบาท พระพุทธรัตนะ
เกิดขึ้นแล้ว พระเจ้าข้า. พอสดับคำว่า พุทฺโธ เท่านั้น พระราชาที่ทรง
เกิดปีติซาบซ่านทั่วพระวรกาย. แต่นั้นตรัสว่า พ่อเอ๋ย พวกท่านพุดว่า
พุทฺโธหรือ. กราบทูลว่า พวกข้าพระบาทพุดว่า พุทฺโธ พระเจ้าข้า.
ทรงให้พวกพ่อค้ากล่าวอย่างนั้น ๓ คน บทว่า พุทฺโธ หาประมาณมิได้
ใคร ๆ ไม่อาจทำให้มีประมาณได้เลย. พระราชาทรงเลื่อมใสในบทว่า พระ-
พุทธรัตนะเกิดขึ้นแล้วนั้น ก็พระราชนานทรพิสัยแสนหนึ่ง แล้วตรัสถามว่า
มีข่าวอื่นอีกไหม กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระธรรมรัตนะเกิดขึ้นแล้ว
พระเจ้าข้า. ทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ทรงถือปฏิญาณอย่างนั้นเหมือนกัน
พระราชนานทรพิสัยอีกแสนหนึ่ง แล้วตรัสถามว่า มีข่าวอื่น ๆ อีกไหม
กราบทูลว่า ข้าแต่ทเว พระสังฆรัตนะเกิดขึ้นแล้ว พระเจ้าข้า ทรง
สดับข่าวนั้นแล้ว ทรงถือปฏิญาณอย่างนั้นเหมือนกัน พระราชนาน
ทรพิสัยอีกแสนหนึ่ง ทรงเขียนบอกชื่อที่พระราชนานทรพิสัยลงในหนังสือ
ส่งไปด้วยพระคำรัสสั่งว่า พ่อเอ๋ย พวกท่านจงไปสำนักพระราชเทวีเถิด.
เมื่อพวกพ่อค้าไปกันแล้ว ตรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่า พ่อเอ๋ย พระ-
พุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกแล้ว พวกท่านจักทำอย่างไรกัน. เหล่าอำมาตย์
ทูลขออนุญาตว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์จะทรงทำอย่างไร. ตรัสว่า เราก็
จักบวช เหล่าอำมาตย์กราบทูลว่า เหล่าข้าพระบาทก็จักบวชทั้งหมด.
ต่างก็ไม่เชื่อใยเหยาเรือนหรือทรัพย์สมบัติ พวกขึ้นม้าควบจับออกไป
เหล่าพ่อค้าไปเฝ้าพระนางอโนชาเทวี แสดงหนังสือถวาย. พระ-
นางทรงอ่านหนังสือนั้นแล้วตรัสถามว่า พ่อเอ๋ย พระราชาพระราชทาน
กหาปณะเป็นอันมากแก่พวกท่าน พวกท่านทำอะไร. กราบทูลว่า
ข้าแต่พระเทวี พวกข้าพระบาทนำข่าวที่น่ารักมาถวาย พระเจ้าข้า.

ตรัสถามว่า พ่อเอ๋ย พวกท่านอาจให้เราฟังข่าวนั้นได้ไหม. กราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี ก็อาจจะได้ แต่พวกข้าพระบาทไม่อาจกราบทูลด้วย ทั้งปากที่ไม่สะอาด พระเจ้าข้า. พระนางจึงให้พระราชทานน้ำด้วย พระเต้าทอง. พ่อค้าเหล่านั้น บ้วนปากแล้ว ก็กราบทูลท่านองที่กราบทูลพระราชามาแล้ว. แม้พระนางก็ทรงเกิดความปรามิทัย ให้พวก พ่อค้ารับปฏิญา ๓ หนแต่ละบท โดยนัยนั้นเหมือนกัน พระราชทาน ทรัพย์บทธะสามแสน ๓ บท รวมเป็นทรัพย์เก้าแสน. เหล่าพ่อค้าได้ ทรัพย์รวมทั้งหมดถึงล้านสองแสน. ครั้งนั้น พระนางตรัสถามเหล่า พ่อค้าว่า พระราชาเสด็จไปไหน. เหล่าพ่อค้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี พระราชาเสด็จออกไปหมายจะทรงผนวช พระเจ้าข้า. พระนางทรงส่ง พวกพ่อค้าไปด้วยพระดำรัสว่า พ่อเอ๋ย ถ้ากระนั้น พวกท่านจงกลับไปเสีย แล้วรับสั่งให้เรียกเหล่าแม่บ้านของเหล่าอำมาตย์ที่ไปกับพระราชามาแล้วตรัสถามว่า แม่เอ๋ย พวกเธอรู้สถานที่ ๆ พวกสามีเธอ ไปไหม. กราบทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ไม่ทราบเพคะ พวกสามีข้าพระบาทไปเล่นสวนกับพระราชนีเพคะ ตรัสว่า เออ แม่เอ๋ย เขาไป กันแล้ว แต่ไปในสวนนั้นแล้ว ฟังข่าวว่า พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้ว พระธรรมเกิดขึ้นแล้ว พระสงฆ์เกิดขึ้นแล้ว ก็ไปกันหมายจะบวช ในสำนักพระทศพล พวกเธอจะอย่างไร. กราบทูลย้อนถามว่า ข้าแต่ พระแม่เจ้า ก็พระองค์ประสงค์จะทรงทำอย่างไร. ตรัสตอบว่า เราก็ จักบวช กราบทูลว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น พวกข้าพระบาทก็จักบวช. ทั้งหมด ต่างให้เทียมรถพากันออกไป.

ฝ่ายพระราชาเสด็จถึงฝั่งแม่น้ำคงคา พร้อมกับอำมาตย์พันคน. ขณะนั้น แม่น้ำคงคาเปี่ยมน้ำ เห็นแม่น้ำคงคานั้นแล้ว ต่างก็ดำริและ

อธิฐานว่า แม่น้ำคงคาเปี่ยมน้ำ. เกือบด้วยปลาร้าย ไม่มีทาสหรือ
มนุษย์ที่มากับพวกเรา ซึ่งจะพึงให้เรือหรือแพแก่พวกเราในที่นั้น
แต่ธรรมดาว่า พระคุณทั้งหลายของพระศาสดาแผ่ไปเบื้องล่างแต่
อเวจีมหานรกจนถึงภวคคพรหม ก็ถ้าพระศาสดาทรงเป็นพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าไซ้ ขอหลังกับม้าเหล่านี้จงอย่าเปียกน้ำเลย แล้วก็ควบจับม้า
ไปทางหลังน้ำ. แม้เพียงกับม้าแต่ละตัว ก็มีได้เปียกน้ำเลย. พึงฟังโน้ม
เหมือนไปโดยราชบรรดา แต่แล้วก็ถึงมหานทีอื่น ๆ ข้างหน้า. ตรัส
ถามว่า แม่น้ำแห่งที่สอง ชื่ออะไร. กราบทูลว่า ชื่อว่า นิลวาหิณี
มีประมาณครึ่งโยชน์ทั้งสองก้าง พระเจ้าข้า. ในแม่น้ำนั้น
ไม่มีสักจกิริยาอย่างอื่น พวกกันข้ามแม่น้ำที่กว้างถึงครึ่งโยชน์
ด้วยสักจกิริยาแม่น้ำนั้น ทั้งถึงมหานทีที่สามชื่อว่า จันทรภาคา ก็พวกกัน
ข้ามด้วยสักจกิริยานั้นนั่นเอง.

ในวันนั้น แม่พระศาสดา ทรงออกจากมหากรุณาสมบัติตรวจดู
สัตว์โลก เวลาใกล้รุ่ง ก็ทรงเห็นว่า วันนี้พระเจ้ามหากัปปิณะ ทรง
สละราชสมบัติมีอำนาจเป็นบริวาร จักเสด็จมาตลอดระยะทาง ๓๐๐
โยชน์ เพื่อทรงผนวชในสำนักเรา ทรงดำริว่า ควรที่เราจะไปทำการ
ต้อนรับพวกเขา จึงทรงปฏิบัติสรีริกิจแต่เช้าตรู่ มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร
เสด็จบิณฑบาต ณ กรุงสาวัตถี ภายหลังเสวยแล้วเสด็จกลับจาก
บิณฑบาต ลำพังพระองค์เอง เสด็จเหาะไปประทับนั่งสมาธิ ณ ดันไทร
ใหญ่ ซึ่งมีอยู่ตรงท่าที่คนเหล่านั้นจะข้าม ริมฝั่งแม่น้ำจันทรภาคา
ทรงดำรงพระสติเฉพะหน้า เปล่งพระพุทธานุภาพแผ่รังสี. คนเหล่านั้น
ข้ามทางท่านั้น เห็นพระพุทธรัศมี แล่นไปมา พบพระพักตร์ของพระ-
ทศพล มีพระสิริเหมือนเพ็ญจันทร์ ก็ตกลงใจโดยการเห็นเท่านั้นว่า

“พวกเรாவาจจะจงพระศาสดาพระองค์ใด พระศาสดาพระองค์นั้น
เป็นพระองค์นี้แน่แท้ ก็น้อมกายถวายบังคมตั้งแต่สถานที่พบ
มาถวายบังคมพระศาสดา พระราชาจับที่ข้อพระบาทพระศาสดา
ถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง พร้อมกับอำมาตย์
พันหนึ่ง พระศาสดาตรัสธรรมกถาโปรดคนเหล่านั้น จบเทศนา ทุกคน
ก็ดำรงอยู่ในพระอรหัต ขอบรรพชา. พระศาสดาทรงทราบว่า เพราะ
คนเหล่านี้ถวายจีวรทานไว้ในชาติก่อน จึงมารับบาตรจีวรของตน
แล้วทรงเหยียดพระหัตถ์มีวรรณะดั่งทอง ตรัสว่า จงเป็นภิกษุหมาเถิด
ธรรมเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์
โดยชอบเถิด. ก็เป็นอันท่านเหล่านั้นบรรพชาและอุปสมบทแล้ว พวก
แควดล้อมพระศาสดา เหมือนพระเถระร้อยพรรษา

ฝ่ายพระนางอโนชาเทวี มีรถพันคันเป็นบริวาร เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำ
คงคา ไม่เห็นหรือหรือแพ ที่จะพาช้ำไป แต่เพราะทรงเป็นคนฉลาด
จึงทรงดำริว่า พระราชาก็คงจักทรงทำสังจกิริยาเสด็จไป ก็พระ-
ศาสดานั้น มิใช่ทรงบังเกิดมาเพื่อคนพวกนั้นอย่างเฉียว ถ้าพระองค์
ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รถทั้งหลายของพวกเรา ก็อย่าจมน้ำ
จึงทรงขับควรถไปทางฝิวน้ำ. แม้เพียงคุมและล้อของรถทั้งหลาย
ก็มีได้เป็ยกน้ำ. ทั้งแม่น้ำที่สอง ที่สาม ก็ทรงข้ามไปได้ด้วยกระทำ
สังจะนั้นนั่นแล เมื่อทรงข้ามไปได้นั้นเอง ทรงเห็นพระศาสดาที่โคนต้นไทร.
แม้พระศาสดา ก็ทรงดำริว่า สตรีเหล่านี้เห็นสามีของตน เกิดฉันทราคะ

๑. ปาฐะว่า ยิ สตุถาริ อุกุทิสฺส มยิ ปพฺพชิตา สตุถา โน เอโสติ พมาเปณิ ยิ
สตุถาริ อุกุทิสฺส มยิ ปพฺพชิตา, อุกุทา โส เจโสติ แปลตามพม่า.

ก็จะพึงทำอันตรายต่อมรรคผล ทั้งไม่อาจพึงธรรมได้ จึงทรงกระทำโดยวิธีการที่พวกเขาจะไม่เห็นกันและกันได้ สตรีเหล่านั้นทั้งหมดขึ้นจากท่าน้ำแล้ว ซึ่งถวายเป็นภรรยาแล้วนั้น พระศาสดาตรัสธรรมกาโปรดสตรีเหล่านั้น. จบเทศนา สตรีทุกคนก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล จึงเห็นซึ่งกันและกัน พระศาสดาทรงดำริว่า อุบลวรรณาจงมา พระเถรีก็มาให้สตรีทุกคนบรรพชา แล้วพาไปสำนักภิกษุณี พระศาสดาทรงพาภิกษุพันรูปเสด็จไปพระเชตวันทางอากาศ. ครั้งนั้นท่านพระมหาภักปิ่นเถระ รู้ว่ากิจตนถึงที่สุดแล้ว ก็เป็นผู้ชวนขวนน้อย ทำเวลาให้ล่วงไปด้วยสุขในผลสมบัติ อยู่ป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่เรือนว่างก็ดี ก็เปล่งอุทานเนื่องๆ ว่า อโห สุข อโห สุข (โอ สุขจริง โอ สุขจริง). ภิกษุทั้งหลายเกิดพูดกันขึ้นว่า ท่านพระภักปิ่นเถระ. ระลึกถึงสุขในราชสมบัติ จึงเปล่งอุทาน พวกกันไปกราบทูลพระตถาคต. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บุตรเราปรารถนาสุขในมรรค สุขในผล จึงเปล่งอุทาน แล้วตรัสพระคาถาในพระธรรมบท ดังนี้ว่า

ธมมปีติ สุขํ เสติ วิปฺปสนฺเนน เจตสา

อริยปฺปเวทิต ฌมฺเม สทา รมติ ปญฺทิต

บัณฑิตมโหฬองโสแล้วมีปีติในธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข

ยินดีในธรรมที่พระอริยประกาศแล้วทุกเมื่อ

ต่อมาวันหนึ่ง พระศาสดาทรงเรียกภิกษุพันรูปอันเดวาสึกของท่านมาแล้ว ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายอาจารย์ของเธอ แสดงธรรมบ้างไหม กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อาจารย์ของข้าพระองค์มิได้แสดงธรรมเลย ท่านเป็นผู้ชวนขวนน้อย ประกอบ

เนื่อง ๆ แต่สุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่ ไม่ให้แม่แต่เพียงโอวาทแก่
ใคร ๆ. พระศาสดารับสั่งให้เรียกท่านมาแล้วตรัสถามว่า กัปปีนะ
เขาวาเธอไม่ให้แม่แต่เพียงโอวาทแก่อันเดวาลิกทั้งหลาย จริงหรือ.
ท่านกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า จริงพระเจ้าข้า. ตรัสว่า
ดูก่อนพราหมณ์ เธออย่าทำอย่างนี้ ตั้งแต่วันนี้ไป เธอจงแสดงธรรม
แก่อันเดวาลิกทั้งหลาย. ท่านรับพระพุทธดำรัสด้วยเศียรเกล้าว่า ดิละ
พระเจ้าข้า แล้วแสดงธรรมสอนสมณะพันรูป ในการประชุมคราวเดียว
เท่านั้น ให้เธอบรรลุพระอรหัตตผลทุกรูป. ย่อมมาพระศาสดาประทับ
กลางสงฆ์ กำลังทรงสถาปนาพระเถระทั้งหลายในตำแหน่งต่าง ๆ
ตามลำดับ จึงทรงสถาปนาท่านพระมหากัปปีนเถระไว้ในตำแหน่ง
เอตทัคคะ เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวก ผู้โอวาทภิกษุแล.

จบ อรรถกถาสูตที่ ๕

อรรถกถาสูตที่ ๑๐

ประวัติพระสาเกตเถระ

ในสูตที่ ๑๐ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า **เตโชธาตูกุสธานัม** ท่านแสดงว่า ท่านพระสาเกตเถระ เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้ฉลาดเข้าเตโชธาตุ ความจริง พระเถระนี้ ใช้เดชครอบงำเดชของนาคชื่ออัมพติดตะ ได้ทำให้หายพิษ เพราะ เหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่า เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้ฉลาดเข้าเตโชธาตุ ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้

ก็พระเถระรูปนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตรระ ถีอปฏิสนธิในครอบครัว ในกรุงหงสวดี ต่อมา กำลังพึงพระธรรมเทศนา ของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ใน ตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้ฉลาดเข้าเตโชธาตุ จึงทำกุศลกรรมอย่างใหญ่ ประารถนาตำแหน่งนั้น. เขาทำกุศลตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในครอบครัว พรหมณ์ ในกรุงสาวัตถี. บิดามารดาจึงตั้งชื่อท่านว่า สาเกตมาณพ. ต่อมา สาเกตมาณพนั้น พึงพระธรรมเทศนาของพระศาสดาได้ศรัทธา จึงบวชทำสมาบัติ ๘ ให้บังเกิดแล้ว บรรลุความเป็นผู้ชำนาญในสมาบัติ นั้น. ต่อมาวันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จจาริกไป ได้เสด็จถึงที่ใกล้ กรุงโกสัมพี. สมัยนั้น คนที่มาที่ไปมากด้วยกันเป็นศัตรูของนายเรือ เก่าที่ทำน้ำ ดินายเรื่อนั้นตาย นายเรื่อนั้น ตั้งความปรารถนาด้วยตั้งใจ ที่ขุ่นแค้น บังเกิดเป็นนาคราชมีอำนาจมากที่ทำเรื่อนั้นนั้นแหละ เพราะมีจิตขุ่นแค้น เขาจึงทำให้ฝนตกในเวลาที่มีไช้หน้าฝน ไม่ให้ฝนตก

ในเวลาหน้าฝน. ข้าวก้าว ก็ไม่สมบูรณ์. ชาวแวนแคว้นทั้งสิ้น ทำการ
เส้นสังเวททุกปี เพื่อให้นาคราชนั้นสงบ สร้างเรือนหลังหนึ่งให้นาคราช
นั้นอยู่. แม้พระศาสดาก็เสด็จข้ามทางท่านั้น มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ได้
เสด็จไป ทรงมีพระประสงค์จะประทับอยู่คืนหนึ่ง ณ ที่นั้น. ครั้งนั้น
พระเถระนี้ทราบว่ เขาว่มีนาคราชอยู่ที่นั่น จึงคิดว่า ควรจะทรมาน
นาคราชนี้ให้หายพิษแล้วจัดแจงที่ประทับอยู่สำหรับพระศาสดา
ดังนี้แล้ว เข้าไปยังที่อยู่ของนาคนั้นขัดสมาธิ. นาคโกรธว่ สมณะได้ันนี้
ชื่อไร จึงบังอาจเข้าไปนั่งยังที่อยู่ของเรา แล้วจึงบังหวนคว้นขึ้น. พระเถระ
ก็ทำบังหวนคว้นยิ่งกว่า. พระยานาคทำไฟลูกโพลง. พระเถระก็ทำไฟ
ลูกโพลงยิ่งกว่า. ครอบงำเดชของนาคนั้น. นาคคิดว่าภิกษุรูปนี้ใหญ่จริง
หนอ จึงหมอบกราบลงแทบเท้าพระเถระกล่าวว่ ท่านผู้เจริญ ข้าพระเจ้า
ขอถึงท่านเป็นสรณะ. พระเถระบอกว่ กิจด้วยสรณะสำหรับเราไม่มี
ดอก ท่านจงถึงพระทศพลเป็นสรณะเถิด.* นาคนั้นรับคำว่ คีละ แล้ว
เป็นผู้ถึงสรณะ.

*(นาคนั้นได้ถึงพระทศพล ผู้มีพระเศียรคือสัพพัญญุตญาณอัน
ประเสริฐ ผู้มีพระเกตุแกมก้อนิพพานารมณอันประเสริฐ ผู้มีพระนลาต
คือจตุตถญาณอันประเสริฐ ผู้มีรัศมีพระอุณาโลมคือ สมাপัตติญาณ
คังวชิระอันประเสริฐ ผู้มีพระโขนงทั้งคู่อันประเสริฐเกินความงาม

๑. ปาฐะว่ โส สาธุติ สรณั คโตฯ โส อคฺจฺจิตฺ สรณั ฯเปฯ สพฺพญฺญุตฺ ปี สํ คโตฯ หุตฺวา อ
โต

ปฏฺจาย น กิณฺจ วิเหเจมิ เทวํ ปี สมฺมา วสุสาเปมิติฯ พมว่เป็น โส สาธุติ สรณคโต หุตฺวา ตโต

ปฏฺจาย น กณฺจ วิเหเจติ, เทวมฺปิ สมฺมา วสุสาเปติ, แปลตามพมว่

* ที่วังเล็บไว้ฉบับพมว่สีหลไม่มี

แห่งนิลกสิณ ผู้มีคู่พระจักขุคือ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ และสมันตจักขุ
อันประเสริฐ ผู้มีคู่พระโสต คือทิพยโสตญาณอันประเสริฐ ผู้มีพระ-
นาสิกโด่งคือ โคตรภูญาณอันประเสริฐ ผู้มีคู่พระปราง (แก้ม) คือ
มรรคผลญาณและวิมุตติผลญาณอันประเสริฐ ผู้มีคู่พระโอษฐ์ คือ
โลกิยญาณและโลกุตตรญาณอันประเสริฐ ผู้มีพระทนต์งาม คือสัตตศีล-
โพธิปักขิยญาณอันประเสริฐ. ผู้มีพระเขี้ยว ๔ คือ จตุมรรคญาณอัน
ประเสริฐ ผู้มีพระชิวหาคือ จตุสัจญาณอันประเสริฐ ผู้มีพระหนุ
(คาง) คืออัปปภูตญาณ (พระญาณที่ไม่มีอะไรขัดขวาง) อันประเสริฐ.
ผู้มีพระศอกคือญาณเครื่องบรรลุมกข์อันยอดเยี่ยมอันประเสริฐ ผู้มี
พระพาหา (แขน) คือจตุเวสารัชชญาณอันประเสริฐ ผู้มีพระองคุลี
(นิ้ว) กลมงามคือ ทศานุสสติญาณอันประเสริฐ ผู้มีแผ่นพระอุระ (อก)

เต็มคือสัตตโพชฌงค์ ผู้มีคู่พระถัน (นม) คือ อาสยานุสยญาณอัน
ประเสริฐ ผู้มีพระวรกายท่อนกลางคือ ทศพลญาณอันประเสริฐ ผู้มี
พระขงม (แข้ง) คือ ปัญจินทรีย์และปัญจพละอันประเสริฐ ผู้มีคู่พระอุร
(ขา) คือทศกุศลกัมมปถอันประเสริฐ ผู้มีสังฆาฏี คือศีลสมาธิปัญญา
อันประเสริฐ ผู้มีบังสุกุลจีวรเครื่องปกปิดพระวรกาย คือหิริโอตตปปะ
อันประเสริฐ. ผู้มีพระอันตราวาสก (สะบง) คืออัญจังกิมรรคญาณอัน
ประเสริฐ. ผู้มีพระคตเอาคือจตุปิฎฐานอันประเสริฐ เป็นสรณะ
พระพุทธรเจ้าท่านให้แจ่มแจ้งแล้วดังกล่าวนี้นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงบรรลุมะพระสัพพัญญุตญาณแล้ว) ตั้งแต่นั้น นาคก็ไม่เบียดเบียน
ใคร ๆ ทำฟ้าฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล ข้ำวกล้าทั้งหลายก็สมบูรณ์
พูนผล.

พวกชาวกรุงโกสัมพี ฟังข่าวว่า เขาว่าพระผู้เป็นเจ้าสาคระ
ทรมานอัมพติดนาคได้แล้ว ต่างคอยการเสด็จมาข้องพระศาสดา
จัดแจงสักการะเป็นอันมาก ถวายพระทศพล ชาวเมืองเหล่านั้น ครั้น
ถวายสักการะอย่างมากแต่พระทศพลแล้ว ก็ตักแตงน้ำใสสีขาว
(ประเภทสุรา?) ไว้ในเรือนทุกหลัง ตามคำแนะนำของเหล่าภิกษุ
ฉัพพัคคีย์ (ภิกษุ ๖ รูป) วันรุ่งขึ้น เมื่อพระศาสดาเถระเที่ยววิณฑนาต
ก็พากันถวายน้ำนั้น บ้านละหน่อย ๆ พระเถระถูกผู้คนทั้งหลาย
ขะยั้นขะยอ เพราะยังไม่ได้ทรงบัญญัติสิกขาบท ก็ดื่มทุกเรือนหลังละ
หน่อย ๆ เดินไปไม่ไกลนักก็สิ้นสติล้มลงที่กองขยะ เพราะไม่มีอาหาร
รองท้อง. พระศาสดาเสวยเสร็จแล้ว เสด็จออกไปเห็นท่านพระศาสดา-
เถระนั้น ก็โปรดให้พาตัวไปพระวิหาร ทรงดำหนิแล้วทรงบัญญัติ
สิกขาบท. วันรุ่งขึ้น ท่านได้สติ ฟังเขาเล่าถึงเหตุที่ตนทำแล้ว ก็แสดง
โทษที่ล่วงเกิน ขอให้พระทศพลงดโทษแล้ว เกิดความสลดใจ เจริญ
วิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต. เรื่องปรากฏในพระวินัย ดังกล่าวมานี้.
ฟังทราบเรื่องพิสดารตามนัยที่มาแล้วในวินัยนั้นนั่นแล ภายหลัง พระ-
ศาสดาประทับนั่งในพระเชตวันมหาวิหาร กำลังทรงสถาปนาพระเถระ
ทั้งหลายไว้ในตำแหน่งทั้งหลายตามลำดับ จึงทรงสถาปนาท่านพระ-
ศาสดาเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวก ผู้
ฉลาดเข้าเตโชธาตุแล.

จบ อรรถกถาพระสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาสูตที่ ๑๑

ประวัติพระราชเถระ

ในสูตที่ ๑๑ พึงทราบวินัจฉัยดังต่อไปนี้.

ปฏิภาณยุยกาน์ ได้แก่ ผู้ให้ปฏิภาณเกิดขึ้นได้อันนับเป็นเหตุให้ท่านแสดงซ้ำซึ่งพระธรรมเทศนาของพระศาสดาได้ทันที ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้

ก็พระเถระรูปนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ บังเกิดในเรือนสกุล ในเมืองหงสวดี ภายหลัง กำลังฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกขุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นยอดของเหล่าภิกขุสาวก ผู้มีปฏิภาณ จึงทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไป บรรณาดำแหน่งนั้น ท่านปรนนิบัติพระตถาคตจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ครั้งพุทธรูปบาทกาลนี้ ก็ถือปฏิสนธิในสกุลพราหมณ์ กรุงราชคฤห์ บิดามารดาจึงขนานนามว่าราชมานพ เวลาแก่เฒ่า เขาคิดว่าเราเป็นผู้ที่บุตรภริยาของตน ไม่ต้องการจักบวชให้เวลาว่างไปเสีย จึงไปพระวิหารขอบรรพชา กะพระเถระทั้งหลาย. พระเถระบางพวกไม่ประสงค์ให้บวช ด้วยเห็นว่าเป็นคนแก่ เป็นพราหมณ์แก่เฒ่า. ต่อมาวันหนึ่ง พราหมณ์ไปสำนักของพระศาสดา ทำการปฏิสันถารแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยขสมบัตินี้ความถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ทรงมี

๑. บางแห่งเป็น ปฏิภาณภิกขุณี แปลว่า ภิกขุผู้มีปฏิภาณ

พระประสงค์จะยกเรื่องขึ้นจึงตรัสถามว่า พราหมณ์บุตรภริยา ยัง
ปรนนิบัติอยู่หรือ กราบทูลว่า ท่านพระโคดม ปรนนิบัติแต่ที่ไหนเล่า
พวกบุตรภริยาให้ข้าพระองค์ออกไปจากบ้าน ด้วยเขาคิดว่าข้าพระองค์
แก่แล้ว ตรัสถามว่า ท่านบวชเสียไม่ควรหรือพราหมณ์ กราบทูลว่า
ท่านพระโคดม ใครเล่าจะให้ข้าพระองค์บวช ใคร ๆ เขาไม่ต้องการ
ข้าพระองค์ดอก เพราะเป็นคนแก่แล้ว พระศาสดาได้ประทานสัญญา
นัดหมายแก่ท่านพระสารีบุตรเถระ พระเถระรับพระพุทธดำรัสด้วย
เศียรเกล้า ให้ราชพราหมณ์บวช ท่านคิดว่า พระศาสดาทรงให้
พราหมณ์ผู้นี้บวชด้วยความเอื้อเฟื้อ ไม่สมควรดูแลพราหมณ์ผู้นี้ด้วย
ความไม่เอื้อเฟื้อ จึงพาพระราชเถระไปที่อยู่ใกล้บ้าน ณ ที่นั้น ท่านมี
ลาภที่ค่อนข้างหาได้ยาก เพราะยังบวชใหม่ พระเถระจึงให้ที่อยู่ถึง
แก่ตนแม้เป็นที่ดีเลิศ ให้บิณฑบาตอันประณีตที่ถึงแก่ตน แก่พระ-
ราชเถระนั้น เทียวไปบิณฑบาตเอง ท่านพระราชเถระได้เสนาสนะอัน
สบาย และโภชนะอันสบาย รับกรรมฐานในสำนักท่านพระสารีบุตร-
เถระ ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระ
ก็พาท่านไปเฝ้าพระทศพล พระศาสดาก็ทรงทราบ จึงตรัสถามว่า
สารีบุตร นิสิตที่เรามอบหมายแก่เธอไปเป็นเช่นไร ไม่อยากสึกหรือ
ท่านพระสารีบุตรเถระทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมคาถิกะ
ผู้ถือกรรมขันธ์ยิ่งในพระศาสนา พึงเป็นเช่นนี้พระเจ้าข้า ครั้งนั้นเกิด
พุดกันกลางสงฆ์ว่า ท่านพระสารีบุตรเถระเป็นผู้กตัญญูกตเวที พระ-
ศาสดาทรงสดับเรื่องนั้นแล้วทรงเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความที่สารีบุตรเป็นผู้กตัญญูกตเวทีในชาตินี้
ยังไม่อัศจรรย์ ในชาติก่อนเธอแม้บังเกิดในปฏิสนธิของอเหคุสัตว์

ก็ได้เป็นผู้กตัญญูกตเวทีแล้วเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ในกาลไหนพระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล ช่างไม้ประมาณ ๕๐๐ คน
เข้าไปป่าใหญ่เชิงเขา ตัดทัพพสัมภาระได้แล้วผูกแพใหญ่ล่องลงแม่น้ำ
มีพระยาช่างเชือกหนึ่ง นัยว่า เองวงจับกิ่งไม้ในที่ไม้เรียบร้อยแห่ง
หนึ่ง ไม่อาจจะธารกิ่งไม้หักได้ ก็เอาเท้าเหยียบลงตรงต่อแหลม แพ
ถูกตอแทง เกิดทุกขเวทนา ไม่สามารถออกไปเดินได้ ก็นอนลงที่นั่น
นั้นแหละ ล่วงไป ๒-๓ วัน พระยาช่างนั้นแลเห็นพวกช่างไม้ เดินมา
ใกล้ตัว ก็คิดว่า เราอาศัยช่างไม้เหล่านี้จึงจรรอดชีวิตแน่ จึงได้เดิน
ไปตามรอยช่างไม้เหล่านั้น พวกเขาเหลียวกลับมาเห็นช่าง ก็กลัวจึงหนี
ไป พระยาช่างนั้นรู้ว่าเขาหนีก็หยุด ติดตามไปอีกเมื่อเวลาเขาหยุด
หัวหน้าช่างไม้คิดว่า ช่างเชือกนี้ เมื่อเราหยุดก็ตาม เมื่อเราหนีก็หยุด
คงจักต้องมีเหตุในที่นั้นแน่ ทุกคนจึงพากันป็นขึ้นต้นไม้ นั่งคอยช่างมา
พระยาช่างนั้นเดินมาใกล้ช่างไม้เหล่านั้น ก็นอนกลิ้งแสดงเท้าของตน
เวลานั้น ช่างไม้ก็เกิดความเข้าใจ โดยกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ช่างนั้น
มาเพราะเจ็บป่วย ไม่ใช่มาเพราะเหตุอย่างอื่น จึงพากันเข้าไปใกล้
พระยาช่างนั้น เห็นตอเข้าไปในเท้า ก็รู้ว่า เพราะเหตุนี้เอง มันจึงมา
จึงเอามีดที่คม ขวานที่ปลายตอแล้วเอาเชือกผูกให้แน่น ช่วยกันดึงออก
มาได้ บีบปากแผลของมันนำเอาหนองและเลือดออก ล้างด้วยน้ำฝาด
ใส่ยาที่ตนรู้จัก ไม่นานนัก ก็ทำให้มันสบาย พระยาช่างหายป่วยแล้ว
คิดว่า ช่างไม้เหล่านี้มีอุปการะแก่เรามาก เราอาศัยช่างไม้เหล่านี้
จึงรอดชีวิต เราควรจะกตัญญูกตเวทีต่อพวกเขา จึงกลับไปที่อยู่ของตน
แล้วนำเอาลูกช่างตระกูลคันธมา พวกช่างไม้เห็นลูกช่าง ก็ปลื้มใจ

อย่างยิ่งว่า ช้างของเราพาลูกมา °พระยาช้างคิดว่า เมื่อเราขึ้นอยู่
ทำไมหนอ ลูกช้างนี้จึงยังมา มันคงจึกไม่รู้เหตุที่เรามา จึงผละออกไป
จากที่ ๆ ขึ้น ลูกช้างก็ยังคงเดินตามด้อย ๆ ไปข้างหลังพ่อ พระยาช้าง
รู้ว่าลูกตามมา จึงส่งเสียงสัญญาณให้กลับไป ลูกช้างได้ยินเสียงพ่อ ก็
กลับไปหาพวกช่างไม้ พวกช่างไม้รู้ว่า ช้างนี้คงจึกมาเพื่อให้ลูกช้าง
เชือกนี้แก่เรา จึงกล่าวว่า เราไม่มีกิจที่จะให้เจ้าทำในสำนักเราดอก
จงไปหาพ่อของเจ้าเถิด แล้วก็ส่งลูกช้างกลับไป พระยาช้าง ก็ส่งลูก
ซึ่งมาหาตนถึง ๓ ครั้งไปอยู่ใกล้พวกช่างไม้อีก ตั้งแต่นั้นมา พวก
ช่างไม้ก็ช่วยกันบำรุงเลี้ยงลูกช้างไว้ในสำนักของตน เวลากิน ต่างให้
ก้อนข้าวคนละก้อน เพียงพอแก่ความต้องการของลูกช้างนั้น. ครั้งนั้น^๒
ลูกช้างนั้นก็ขนทัพสัมภาระที่พวกช่างไม้ตัดไว้ในป่า มาทำเป็นกองไว้
ที่ลาน ลูกช้างก็กระทำอุปการะแก่อีกอย่างอื่น โดยทำนองนี้แล

พระศาสดาทรงชักเหตุนี้มาแสดงแม้ในชาติก่อน พระ.สารี-
บุตร ก็เป็นผู้กตัญญูกตเวที ครั้งนั้น พระสารีบุตรเถระ ได้เป็นช้างใหญ่.
ภิกษุผู้หยาบคายที่มานิอตัปปัตติ (เหตุเกิดเรื่อง) ได้เป็นลูกช้าง
แต่ถึงคัมภีร์สังยุตตนิกาย ควรกล่าววราชสังยุตทั้งสิ้น และกาลาน
พระธรรมบทว่า

๑. ปาฐะว่า หตุตินาโค จินฺเตสิ มยิ ติญฺจนฺเต กิฺนุโข อยฺ อากโตติ มม อาคคการณฺ์ ชานิสฺสตีติ
จิตฺตฺตฺชนโต อปฺกมฺมิ. พมฺวาเป็น หตุตินาโค จินฺเตสิ สยิ ติญฺจนฺเต "กิฺนุโข อากโต" ติ มม
อาคคการณฺ์ ชานิสฺสตีติ" ติ จิตฺตฺตฺชานโต ปกฺกมฺมิ. (แปลตามพม่า)

๒. ปาฐะว่า อถ โส วฑฺฒเกหิ อตุตโน คณณโกฏฺฐิกํ ทพฺ พสมฺภาริ ...พมฺวาเป็น โส วฑฺฒเกหิ
อพฺโตคณณ โกฏฺฐิติ ทพฺพสมฺภาริ (แปลตามพม่า)

นีนีน ว ปวตุตาริ ยิ ปสาเส วชชทสุลินิ
นิกคยฺหฺวาที เมธาวิ ตาทิสิ ปญฺหิตฺติ ภเช
ตาทิสิ เสยฺโย โหติ น ปาปิโย.

พึงเห็นบัณฑิตผู้ กล่าวสอน ชี้อโทษ
พูดข่มไว้ มีปัญญากว้างขวาง เหมือนชื่อบอก
จุมทรัพย์ให้ พึงคบบัณฑิตเช่นนั้น เมื่อคบบัณฑิต
เช่นนั้น ก็มีแต่ดี ไม่เสียเลย ดังนี้

ชื่อว่า ธรรมเนียมของพระเถระ แต่ต่อมา พระศาสดากำลังทรง
สถาปนาพระเถระทั้งหลายไว้ในตำแหน่งทั้งหลายตามลำดับ จึงทรง
สถาปนาท่านพระราชนเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่า
ภิกษุสาวกผู้ประกอบด้วยปฏิภาณ แล.

จบ อรรถกถาสูตฺรที่ ๑๑

อรรถกถาสูตที่ ๑๒

ประวัติพระโมฆราชเถระ

ในสูตที่ ๑๒ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ด้วยบทว่า **ลูขจีวรธรรานิ** ท่านแสดงว่า ท่านพระโมฆราช เป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้ทรงจีวรปอน จริงอยู่ พระเถระองค์นี้ทรงผ้าบังสกุลจีวร ที่ประกอบด้วยความปอน ๓ อย่าง คือ ปอนด้วยผ้า ปอนด้วยด้าย ปอนด้วยเครื่องข้อม เพราะเหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้ทรงจีวรปอน. นปัญหกรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้

ก็ท่านพระโมฆราชนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ถือปฏิสนธิบังเกิดในครอบครัว กรุงหงสวดี หลังจากนั้น กำลังฟังธรรมกถาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้ทรงจีวรปอน ก็ทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไป ปรารถนาตำแหน่งนั้น. ท่านทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ถือปฏิสนธิในเรือนอำมาตย์ ในนครกัฏฐวาหนะ ก่อนแต่พระทศพลพระนามว่ากัสสปเสด็จอุบัติขึ้น ต่อมาเจริญวัย ใฝ่บำรุงพระเจ้ากัฏฐวาหนะ. ก็ได้ตำแหน่งอำมาตย์. สมัยนั้น พระกัสสปทศพล เสด็จอุบัติในโลกแล้ว พระเจ้ากัฏฐวาหนะทรงสดับว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก รับสั่งเรียกอำมาตย์นั้นมาตรัสว่า พ่อเอ๋ย พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ใคร ๆ ไม่อาจท่านครปิจันต-

ประเทศนี้ให้ว่างจากเราทั้งสองพร้อม ๆ กันได้ ก่อนอื่น ท่านจงไปยัง
มัชฌิมประเทศ รู้ว่าพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว จงพาพระทศพลนำมายัง
บุตรปีจันตประเทศนี้ แล้วทรงส่งไปพร้อมด้วยบุรุษ ๑๐๐๐ คน.
อำมาตย์นั้น ไปยังยังสำนักพระศาสดาฟังธรรมกถาได้ศรัทธาแล้ว
ก็บวชในที่นั้นตามลำดับ ได้กระทำสมณธรรมอยู่ถึง ๒๐,๐๐๐ ปี. ส่วน
บุรุษที่ไปกับอำมาตย์นั้นกลับมาสำนักพระราชามด. พระเถระนี้
มีศีลบริบูรณ์กระทำกาละ (มรณะ) แล้วเวียนว่ายอยู่ในเทวดาและ
มนุษย์พุทธรันดรหนึ่ง ถือปฏิสนธิในครอบครัวพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี
ก่อนพระทศพลของเราบังเกิด บิดามารดาได้ตั้งชื่อว่า โมฆราชมาณพ
แม้พระเจ้กัณฐวาทนะ ก็ทรงทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไปแต่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้ากัศสปะ พร้อมด้วยบริวารเวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์
พุทธรันดรหนึ่ง ถือปฏิสนธิในครอบครัวบุโรหิต กรุงสาวัตถีก่อนพระ-
พระทศพลของเราเสด็จอุบัติขึ้น บิดามารดาตั้งชื่อว่า พาวรีมาณพ. สมัยต่อมา
พาวรีมาณพเรียนไตรเพทแล้วเที่ยวสอนศิลปแก่พวกมาณพ ๑๖,๐๐๐ คน.
ครั้งนั้น พาวรีมาณพก็ได้รับตำแหน่งบุโรหิตแทน เมื่อบิดาล่วงลับไป
ในสมัยที่พระเจ้าปเสนทิโกศลประสูติ. แม้โมฆราชมาณพนี้ ก็เรียน
ศิลปะในสำนักพาวรีพราหมณ์

อยู่มาวันหนึ่ง พาวรีพราหมณ์อยู่ในที่ลับก็สำรวจดูสาระใน
ศิลปะ ก็ไม่เห็นสาระที่เป็นไปในภายหน้า คิดว่า เราจักบวชอย่างหนึ่ง
เสาะหาสาระที่เป็นไปในภายหน้า แล้วก็เข้าเฝ้าพระเจ้าโกศล (มหาโกศล)
ให้ทรงอนุญาตการบวชแก่ตน. พาวรีพราหมณ์นั้นได้รับราชานุญาตแล้ว
มีมาณพ ๑๖,๐๐๐ คนแวดล้อม ก็ออกไปเพื่อต้องการบวช. แม้พระเจ้าโกศล

ก็ทรงส่งพระราชทรัพย์ ๑๐๐๐ กหาปณะไปพร้อมกับพาวรีพราหมณ์
นั้น ด้วยคำรัสสั่งว่า อาจารย์บวชอยู่ในที่ใด พวกท่านจงไปที่อยู่ของ
อาจารย์ แล้วให้ทรัพย์ในที่นั้น. พาวรีพราหมณ์ประสงค์จะสำรวจ
สถานที่อันผาสุก ก็ออกไปจากมัชฌิมประเทศ ให้สร้างสถานที่อยู่
ของตน ตรงค้ำแม่น้ำโคธาวรี ระหว่างเขตแดนของพระเจ้าอัสสกะและ
เจ้ามัลละ. ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่งเดินไปเพื่อต้องการจะชุกชีทั้งหลาย
เมื่อชุกชีเหล่านั้นอนุญาตแล้ว ก็สร้างสถานที่อยู่ของตน บนที่ดินที่เป็น
ของชุกชีเหล่านั้น. เขาเห็นกิจกรรมที่พาวรีพราหมณ์ทำแล้ว ก็ให้สร้าง
ครอบครัว ๑๐๐ ครอบครัว เรือน ๑๐๐ หลังอีก. คนทั้งหมดประชุมกัน
ปรึกษากันว่า ๒ พวกเราจะอยู่ในที่ดินอันเป็นของผู้เป็นเจ้าของทั้งหลาย การ
อยู่เปล่า ๆ หาใช่เหตุอันควรไม่ พวกเราจักให้พวกท่านอยู่เป็นสุข. แต่ละคน
จึงวางกหาปณะคนละกหาปณะไว้ในสถานที่อยู่ของพาวรีพราหมณ์
๓ กหาปณะที่พวกเขาแม้ทั้งหมดนำมาวางไว้ ก็ตกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐
กหาปณะ. พาวรีพราหมณ์ถามว่า “กหาปณะเหล่านี้พวกท่านนำมาเพื่อ
ต้องการอะไร. พวกเขตอบว่า เพื่อต้องการให้พวกท่านอยู่กันเป็นสุข
เจ้าข้า. พาวรีพราหมณ์กล่าววว่า ถ้าเราต้องการเงินทอง ก็ไม่พึงละ

๑. ปาฐะว่า เตลั สนติเก ภูมิภูจฺจฺจเน เตหิ อนุญฺญาเต อุตฺตโน วสนภูจฺจฺจัน อากสิ พมาเปเน เตลั
สนตฺเต ภูมิภูจฺจฺจเน เตหิ อนุญฺญาโต อุตฺตโน วสนภูจฺจฺจัน อากสิ. (แปลตามพม่า)

๒. ปาฐะว่า มยฺ อยฺยานํ สนฺตฺเต ภูมิภาเค วสนฺตา สุขํ วสิตุํ น สกฺโกม กหาปณํ สุขสํ วาสํ เต
ทสฺสามาติ พมาเปเน "มยฺ อยฺยานํ สนฺตฺเต ภูมิภาเค วสาม, มุชา วสิตี น การณํ , สุขวาสํ โว
ทสฺสามา" ติ (แปลตามพม่า)

๓. ปาฐะว่า สพุเพหิ อากตฺตกหาปณา พมาเปเน สพุเพหิปี อากตฺตกหาปณา (แปลตามพม่า)

๔. ปาฐะว่า กิमतฺถิ เอเต อากตฺตาติ อาหฯ สุขวา สนฺตฺถาย ภูนฺเตติฯ พมาเปเน กิमतฺถิ เอเต อากตฺตาติ
อาห. สุขวา สทานตฺถาย ภูนฺเตติ. (แปลตามพม่า)

กองทัพขนาดใหญ่ออกบวช พวกท่านรับเอาทหปณะของพวกท่าน
ไปเสีย. พวกเขายกบอกว่า พวกเราจะไม่ยอมรับทรัพย์ที่พวกเราบริจาค
แล้วอีก แต่พวกเราจักนำมาทำนองนี้ทุก ๆ ปี ขอพระเป็นเจ้าจงรับ
ทหปณะเหล่านี้ไว้ให้ท่านก็แล้วกัน. พราหมณ์จึงยอมรับ มอบไว้ในงบ
ให้ท่านแก่ผู้กำพร้า คนเดินทางไกล วนพิภพและยาก ภาวะที่พาวรี-
พราหมณ์นั้นเป็นทายกสืบ ๆ กันมา ปรากฏไปทั่วชมพูทวีป

ครั้งนั้น พราหมณ์ (ภริยา) ของพราหมณ์ผู้เกิดมาในวงศ์ของ
ชูชกพราหมณ์ ในหมู่บ้านทุนนิตถะ ในแคว้นกสิงคะ ลูกขึ้นเดือนพราหมณ์
(สามี) ว่า เขาว่าพาวรีกำลังให้ท่าน ท่านจงไปนำเงินทองมาจากที่นั่น.
พราหมณ์นั้นถูกพราหมณ์เดือนก็ไม่อาจทนอยู่ได้ เมื่อจะไปยังสำนักพาวรี
ก็ไปเมื่อพาวรีให้ท่านวันวานแล้วเข้าบรรณศาลากำลังนอนนึกถึงท่าน
และครั้งเข้าไปถึงก็พูดว่า ท่านพราหมณ์โปรดให้ท่านแก่ข้าเถิด ท่าน
พราหมณ์โปรดให้ท่านแก่ข้าเถิด. พาวรีพราหมณ์กล่าวว่าท่านพราหมณ์
ท่านมาไม่ถูกเวลา เราให้ท่านแก่พวกยากที่มาถึงไปแล้ว บัดนี้ไม่มี
ทหปณะดอก. พราหมณ์พูดว่า ท่านพราหมณ์ ข้าไม่ต้องการทหปณะ
มากมายเลย เมื่อท่านให้ท่านถึงเท่านี้ ข้าก็ไม่อาจควั่นทหปณะได้
๕๐๐ ทหปณะก็ไม่มี ถึงเวลาให้ท่านแล้ว ท่านจึงจักได้อีก. พราหมณ์
ท่านพราหมณ์ ๕๐๐ ทหปณะก็ไม่มีถึงเวลาแล้ว จึงจักได้อีก พราหมณ์
พูดว่า ก็เวลาท่านให้ท่าน ข้าจักมาได้อย่างไร แล้วจึงก่อทรายเป็น
สถูปใกล้ประตูบรรณศาลา ทรายดอกไม้สีแดงไปรอบ ๆ ทำปากขมับ
ขมับเหมือนบ่นมนต์แล้วพูดว่า ศิระชะงแตก ๗ เลี้ยง. พาวรีพราหมณ์
คิดว่า พราหมณ์ผู้นี้มีเดชมาก ถือการประพุดิตปะเป็นจรรณกพราหมณ์

พูดว่า ทั่วย ๗ วัน ศีรษะของเราจะแตก ๗ เลี้ยง ๕๐๐ กหาปณะที่เรา
จะพึงให้แก่พราหมณ์นี้ก็ไม่มี พราหมณ์ผู้นี้จักฆ่าเราถ่ายเดียว

เมื่อพาวรีพราหมณ์นั้น นอนเต็มแปร้วด้วยความเหี่ยวแห้งอย่างนั้น
ในตอนราตรี มารดาของพาวรีพราหมณ์ในอรรถภาพติดต่อกันมา บังเกิด
เป็นเทวดา. นางเห็นบุตรเต็มแปร้วด้วยความเหี่ยวแห้งใจ จึงมากล่าวว่า
ลูกเอ๋ย ตาพราหมณ์นั้นก็ไม่รู้ว่าศีรษะจะแตกหรือไม่แตก เจ้าไม่รู้
หรือว่าพระพุทธรูปทั้งหลายอุบัติขึ้นแล้วในโลก ถ้าเจ้ายังมีความสงสัย
ก็จงไปเฝ้าพระศาสดาแล้วทูลถาม พระศาสดาจักตรัสบอกเหตุนี้แก่
เจ้าก็ได้แน่. พาวรีพราหมณ์ ตั้งแต่ได้ยินเสียงเทวดากล่าว ก็โล่งใจ
รุ่งขึ้น พ่อได้อรุณก็เรียกศิษย์ทุกคนมาแล้ว กล่าวว่ พ่อเอ๋ย เขาว่า
พระพุทธรูปเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลก ถึงพวกท่านก็จงรีบไป รู้ว่าเป็น
พระพุทธรูปหรือไม่ใช่ แล้วจงกลับมาบอกเรา เราก็จักไปเฝ้าพระ-
ศาสดา ก็แต่ว่าอันตรายแห่งชีวิตรู้กันยาก เพราะเราแก่เฒ่าแล้ว พวก
ท่านไปเฝ้าพระศาสดา จงทูลถามปัญหาโดยทำนองอย่างนี้ อย่างนี้กะ
พระองค์ จึงแต่งปัญหาชื่อสมองแตกให้ไป ต่อ นั้น พาวรีพราหมณ์
คิดว่าพวกมาณพเหล่านี้ทุกคน เป็นบัณฑิต ฟังธรรมกถาของพระ-
ศาสดาแล้ว เมื่อกิจของตนถึงที่สุดแล้ว จะพึงกลับมาหาเราหรือไม่หนอ
ที่นี่ จึงให้สัญญาแก่ชิตมาณพ หลานชายของตนว่าเจ้าควรกลับมา
ถ่ายเดียว มาบอกคุณที่ตนได้แก่เรา ลำดับนั้น เหล่าชฎิล ๑๖,๐๐๐
ยกอชิตมาณพเป็นหัวหน้า จึงออกจาริกไปพร้อมกับอันเตวาสิกหัวหน้า
๑๖ คน ด้วยหมายใจว่า จักทูลถามปัญหาแก่พระศาสดา ในที่ ๆ ไป ๆ
ถูกถามว่า พระผู้เป็นเจ้าจะไปไหน ก็ตอบว่า พวกเราจะไปเฝ้าพระ-
ทศพลถามปัญหา เมื่อจะชักตั้งแต่ปลายมาตลอดบริษัทก็เดินทางได้

หลายร้อยโยชน์

พระศาสดาทรงดำริว่า ในวันที่มาฆพเหล่านั้น ๆ มา โอกาสจักไม่มีแก่ผู้อื่น ที่นี้จึงเป็นที่ไม่ควรสำหรับบริษัทนี้ จึงเสด็จไปประทับนั่ง ณ หลังแผ่นดิน ที่ป่าสาณเจดีย์ เมื่ออชิตมาฆพนั้นกับบริษัทก็ขึ้น หลังแผ่นดินนั้น เห็นสมบัติแห่งพระสรีระของพระศาสดา ก็คิดว่า บุรุษผู้นี้คงจักเป็นพระพุทธเจ้าผู้มีหลังคาอันเปิดแล้วในโลกนี้ จึงไปเอาใจถามปัญหาที่อาจารย์ส่งมอบแก่ตนมา. วันนั้น บริษัทที่มาถึงนั้น ประมาณ ๑๒ โยชน์ ในระหว่างศิษย์ ๑๖ คนนั้น โมฆราชมาฆพ ถือตัวว่าเป็นบัณฑิตกว่าทุกคน เขาจึงดำริว่า อชิตมาฆพนี้เป็นหัวหน้าของศิษย์ทุกคน ไม่ควรถามปัญหาก่อน เขาละอายต่ออชิตมาฆพนั้น จึงไม่ถามก่อน. เมื่ออชิตมาฆพนั้นถามปัญหาแล้ว จึงถามปัญหากะพระศาสดาเป็นคนที่สอง. พระศาสดาทรงดำริว่า โมฆราชมาฆพเป็นคนถือตัว ทั้งญาณของเขาก็ยังไม่แก่เต็มที่ ควรจะนำความถือตัวของเขากลับไป จึงตรัสว่า โมฆราชเธอจงพักไว้ คนอื่น ๆ ถามปัญหาก่อน. โมฆราชมาฆพนั้นได้รับความรุกรานจากสำนักพระศาสดา คิดว่า เราเที่ยวไปตลอดกาลเท่านี้ด้วยเข้าใจว่า ไม่มีคนที่จะเป็นบัณฑิตเกินกว่าเรา ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ทรงทราบความในใจ ย่อมไม่ตรัส พระศาสดาคงจักทรงเห็นโทษในการถามของเรา จึงนิ่งเสีย. โมฆราชมาฆพนั้น เมื่อมาฆพคนที่ ๘. ถามปัญหาไปตามลำดับ ก็อดกลั้นไว้ไม่ได้ ลุกขึ้นอีกเป็นคนที่ ๙ พระศาสดาก็ทรงรุกรานเขาอีก. โมฆราชมาฆพนั้น ก็ต้องนิ่ง คิดว่า บัดนี้ เราไม่อาจจะเป็นนวกะ ผู้ใหม่ในสงฆ์ได้แล้ว จึงทูลถามปัญหาเป็นคนที่ ๑๕. ลำดับนั้น พระศาสดาทรงทราบว่ายญาณของท่าน

แก้เต็มที่แล้ว จึงทรงตอบปัญหา. จบเทศนา ท่านก็บรรลुพระอรหัต
พร้อมกับชฎิล ๑๐๐๐ คน บริวารของตน. โดยท่านองนี้แล ชฎิล
๑๕,๐๐๐ คนที่เหลือก็บรรลุพระอรหัต แม้ทั้งหมด ก็ได้เป็นเอหิภิกขุ
ทรงบาตรจีวรสำเร็จมาแต่ฤทธิ. แต่ชนที่เหลือท่านไม่กล่าวถึง. ท่าน
พระโมฆราชเถระนี้ ก็ทรงจีวรประกอบด้วยความปอน ๓ อย่างมา
ตั้งแต่นั้น. ก็เรื่องตั้งขึ้นในปารายนวรรคอย่างนี้. แต่ภายหลังพระ-
ศาสดาประทับนั่ง ณ พระเชตวัน กำลังทรงสถาปนาพระเถระทั้งหลาย
ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะตามลำดับ เมื่อจะทรงสถาปนาท่านพระ-
โมฆราชเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวก
ผู้ทรงจีวรปอน จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โมฆราชเป็นยอดของ
เหล่าภิกษุสาวกของเราผู้ทรงจีวรปอน.

จบ อรรถกถาวรรคที่ ๔

จบอรรถกถาเถรบาลีมีประมาณ ๔๑ สูตร

จบประวัติพระภิกษุสาวกเอตทัคคะ (รวม ๔๑ ท่าน)